GESCHIEDENIS van de HERVORMING IN DE ZESTIENDE EEUW

DERDE DEEL

DOOR

J. H. MERLE D'AUBIGNÉ

Ik noem bijkomstig de staat van de dingen van dit vergankelijk en ras voorbijsnellend leven.
Ik noem hoofdzaak het geestelijk bestuur, waarin de Voorzienigheid Gods heerlijk doorstraalt.

Uit het Frans vertaald, vermeerderd met enige aantekeningen van

J. J. le Roy, predikant te Oude Tonge.

Gedrukt bij W. Bruining

Te Rotterdam bij Van van de Meer & Verbrugge,
1842

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2011

INHOUD

NEGENDE BOEK

EERSTE HERVORMINGEN
1521 en 1522

I.
Gang van de Hervorming. Nieuw tijdvak. Nut van Luther's gevangenschap. Beweging in Duitsland. Worms en Wittenberg. Melanchton en Luther. Geestdrift.

II.
Luther op de Wartburg. Doel van de Gevangenschap. Angst. Hoop. Ziekte. Ongerustheid van Luther's vrienden. Luther's werkzaamheid. Over de biecht. Aan Latomus. Wandelingen. Een jachtpartij.

III.
De Hervorming begint. Huwelijk van Feldkirchen. Het huwelijk van de monniken. Thesen. Geschrift tegen het Monnikendom. Het Monnikendom houdt voor Luther op.

IV.
De aartsbisschop Albert. De afgod van Halle. Luther staat op. Schrik aan het hof. Luther aan de aartsbisschop. Antwoord van Albert. Joachim van Brandenburg.

V.
Overzetting van de Bijbel. Behoeften van de Kerk. Beginselen van de Hervorming. Aanvechtingen van de duivel. Veroordeling van de Sorbonne. Antwoord van Melanchton. Luther's bezoek in Wittenberg.

VI.
Nieuwe hervormingen. Gabriel Zwilling over de mis. De universiteit. Melanchton. De keurvorst. Het monnikendom aangerand. Uitgang van de monniken. Gisting. Ongeregeldbeden. Kapittel van de Augustijners. De mis en Carlstadt. Eerste Avondmaal. Gewicht van de mis volgens het Roomse stelsel.

VII.
Valse Hervorming. De nieuwe profeten. De profeten in Wittenberg. Melanchton. De keurvorst. Luther. Carlstadt en de beelden. Wanorden. Men roept Luther terug. Hij wankelt niet. Gevaren.

VIII.
Vertrek van de Wartburg Nieuwe stelling. Luther en het oorspronkelijk Catholicisme. Ontmoeting bij *den Zwerten Beer*. Luther aan de keurvorst. Terugkering naar Wittenberg. Prediking in Wittenberg. De liefde. Het Woord. Hoe de Hervorming daargesteld wordt. Het heilig Avondmaal. Het geloof in Christus. Uitwerking. Didymus. Carlstadt. De profeten. Samenkomst met Luther. Einde van deze strijd.

IX.
Overzetting van het Nieuwe Testament. Het geloof en de Schrift. Tegenstand. Gewicht van Luther's uitgave van het Nieuwe Testament. Behoefte aan een stelselmatig vertoog. De Gemene plaatsen. De erfzonde. Verlossing. Vrije wil. Uitwerking van de Gemene plaatsen.

X.

Tegenstand. Hendrik VIII. Wolsey. De koningin. Fisher. Thomas Morus. Luther's boeken verbrand. Hendrik valt Luther aan. Hendriks boek tegen Luther. Aanbieding aan de paus. Uitwerking op Luther. Kracht en hevigheid. Zijn boek. Antwoord van de bisschop van Rochester. Antwoord van Morus. Gedrag van de koning.

XI.

Algemene beweging. De monniken. Hoe de Hervorming wordt daargesteld. De eenvoudige gelovigen. De oude en nieuwe leraren. Boekdrukkunst en letterkunde. Rondventing van boeken.

XII.

Luther in Zwickau. Het kasteel van Freyberg. Worms. Frankfort. Algemene beweging. Wittenberg, middelpunt van de Hervorming. Gevoelens van Luther.

TIENDE BOEK

BEWEGINGEN, TEGENSPOEDEN EN VORDERINGEN
1522 - 1526

I.

Staatkundig element. Gebrek aan geestdrift te Rome. Beleg van Pampeluna. Moed van Inigo. Verandering. Luther en Loiola. Gezichten. De twee beginselen.

II.

Zegepraal van Rome. Dood van Leo X. Oratorium van de Goddelijke liefde. Adriaan VI. Plan van Hervorming. Tegenstand.

III.

Rijksdag van Neurenberg. Bisschoppelijk bezoek. Inval van Soliman. De nuntius verlangt Luther's dood. De predikers van Neurenberg. Belofte van Hervorming. Grieven van de natie. Besluit van de rijksdag. Hevige brief van de paus. Luther's raad.

IV.

Vervolging. Pogingen van hertog George. Het klooster van Antwerpen. Mirisch en Probst. Miltenberg. De drie monniken van Antwerpen. De brandstapel. De marteldood in Brussel.

V.

Nieuwe paus. De legaat Campeggi. Rijksdag van Neurenberg. Verlangen van de legaat. Antwoord van de rijksdag. Ontwerp van een wereldlijk concilie. Schrik en pogingen van de paus. Beieren. Bondgenootschap van Regensburg. Gestrengheden en hervormingen. Staatkundige scheuring. Tegenstand. Kunstgrepen van Rome. Decreet van Burgos. Vredebreuk.

VI.

Vervolging. Caspard Tauber. Een boekverkoper. Wreedheden in Wurtemberg. Salzburg, Beieren, Pommeren. Hendrik van Zutphen.

VII.

Verdeeldheden. Heilig Avondmaal. Twee uitersten. Carlstadt. Luther. Mysticisme van de Wederdopers. Carlstadt in Orlamunde. Luther's zending. Ontmoeting bij de middagmaaltijd. Samenkomst in Orlamunde. Carlstadt gebannen.

VIII.

Voortgang. Tegenstand aan de verbondenen. Ontmoeting van Philippus van Hessen en Melanchton. De landgraaf voor het Evangelie gewonnen. De Palts, Lunenburg, Holstein. De grootmeester te Wittenberg.

IX.

Hervormingen. De Allerheiligen-kerk. Val van de mis. De letteren. Christelijke scholen. De kennis aan de leken aangeboden. De kunsten. Zedelijke Godsdienst. Esthetische Godsdienst. Muziek, Dichtkunst. Schilderkunst.

X.

Staatkundige gisting. Luther tegen het oproer. Thomas Münzer. Beweging. Het zwarte Woud. De twaalf artikelen. Luther's gevoelen. Helfenstein. Optocht van de boeren. Optocht van het keizerlijk leger. Nederlaag van de boeren. Wreedheden van de vorsten.

XI.

Münzer in Mulhausen. Oproeping van het volk. Mars van de vorsten. Einde van de opstand. Invloed van de Hervorming. Lijden. Verandering.

XII.

Dood van Frederik. De vorst en de hervormer. Katholiek verbond. Ontwerpen van Karel. Gevaren.

XIII.

De nonnen van Nimptsch. Luther's gevoelen. Einde van de kloosters. Het huwelijk van Luther. Huiselijk geluk.

XIV.

De landgraaf. De keurvorst. Pruisen. Hervorming. Verwereldlijking. De aartsbisschop van Mentz. Samenkomst in Friedewalt. Rijksdag. Verbond van Turgau. Tegenstand van de Hervormers. Verbond van Maagdenburg. De Katholieken verdubbelen hun pogingen. Huwelijk van de keizer. Dreigende brieven. De twee partijen.

ELFDE BOEK

VERDEELDHEDEN
ZWITSERLAND - DUITSLAND
1523 - 1527

I.

Eenheid bij de verscheidenheid. Oorspronkelijk geloof en vrijheid. Daarstelling van de Roomse eenheid. Een monnik en Leo Juda. Thesen van Zwingli. De redetwist van januari.

II.

Gunstbewijzen van de paus. Standvastigheid van Zwingli. Voortgang van de Hervorming. Het beeld van Stadelhofen. Heiligschennis. De versierselen van de Heiligen.

III.

Redetwist van oktober. Zwingli over de Kerk. De Kerk. Beginselen van het Presbyterianisme. Redetwist over de mis. Een wijze stem. Zegepraal. Een karaktertrek van de Zwitserse Hervorming. Gematigdheid. Oswald Myconius in Zurich. De letteren herleven. Thomas Plater van Walliserland.

IV.

Landdag van Luzern, 1523. Hottinger in hechtenis genomen. Zijn dood. Deputatie van de landdag in Zurich. Afschaffing van de bedevaarten. Afschaffing van de beelden. De twee Hervormingen. Beroep op het volk.

V.

Nieuwe tegenstand. Oplichting van Oexlin. De familie van de Wirths. Het gemeen in het klooster van Ittingen. De landdag van Zug. De Wirths worden in hechtenis genomen en aan de landdag overgegeven. Veroordeling.

VI.

Afschaffing van de mis. Droom van Zwingli. Viering van het Avondmaal. Broederliefde. Erfzonde. De Oligarchen tegen de Hervorming. Verschillende aanvallen.

VII.

Bern. De proost van Watteville. Eerste voordelen van de Hervorming. Haller aan het klooster. Aanklacht en verlossing. Het klooster in Königsfeld. Margaretha van Watteville aan Zwingli. Het klooster geopend. Twee tegenovergestelde kampvechters. Clara May en de proost van Watteville.

VIII.

Bazel. Oecolampadius. Hij gaat naar Augsburg. Hij treedt in het klooster. Hij neemt tot Sickingen zijn toevlucht. Terugkering naar Bazel. Ulrich van Hütten. Zijn plannen. Laatste poging van de ridderschap. Hütten sterft op Ufnau.

IX.

Erasmus en Luther. Weifelingen van Erasmus. Luther aan Erasmus. Geschrift van Erasmus tegen Luther over de vrije wil. Drie meningen. Uitwerking op Luther. Luther over de vrije wil. De Jansenisten en de Hervormers. Hulde aan Erasmus. Zijn gramschap. De drie dagen.

X.

De drie tegenstanders. Bron van de waarheid. De sekte van de Wederdopers en Zwingli. Inrichting van de Kerk. Gevangenneming. De profeet Blauwrok. De sekte van de Wederdopers in St. Gallen. Een Wederdopersgezinde familie. Redetwist in Zurich. De grenspalen van de Hervorming. Straf van de Wederdopers.

XI.

Beweging en onbewegelijkheid. Zwingli en Luther. Terugkering van Luther tot de Scholastiek. Occam. Tegenovergestelde richting van Zwingli. Begin van de Godsdiensttwist. Oecolampadius in het Syngramme van Zwaben. Straasburg bemiddelaar. Gevolgen van de verdeeldheden.

XII.

Toggenburg. Een volksvergadering. Hervorming. Graauwbunderland. Redetwist in Hantz. Gevolgen. Hervorming in Zurich.

XIII.

Strafoefeningen. Redetwist in Baden. Regels van de redetwist. Rijkdom en armoede. Eck en Oecolampadius. Redetwist. Zwingli's aandeel aan de redetwist. Snoeverijen van de Roomsen. Smaadredenen van een monnik. Einde van de redetwist.

XIV.

Gevolgen in Bazel, in Bern, in St. Gallen en op andere plaatsen. Landdag in Zurich. De kleine cantons. Bedreigingen aan Bern. Vreemde hulp.

TWAALFDE BOEK

DE FRANSEN
1500 - 1526

I.

Algemeenheid van het Christendom. Vijanden van de Hervorming in Frankrijk. Ketterij en vervolging in Dauphiné. Een klein adellijk huis. De familie Farel. Bedevaart naar het heilig kruis. Onzedelijkheid en bijgeloof. Willem wil studeren.

II.

Lodewijk XII en de vergadering van Tours. Frans en Margaretha. De geleerden. Lefèvre. Zijn onderwijs aan de universiteit. Lefèvre en Farel ontmoeten elkaar. Weifelingen en navorsingen van Farel. Eerste ontwaking. Voorspelling van Lefèvre. Hij leert de rechtvaardiging door het geloof. Tegenwerping, Wanorde op de Collegiën. Uitwerking op Farel. De verkiezing. Heiligmaking van het leven.

III.

Farel en de heiligen. De hogeschool. Bekering van Farel. Farel en Luther. Andere discipelen. Dagtekening van de Hervorming in Frankrijk. Vrijwilligheid van de verschillende Hervor-mingen. Wie is de eerste? Plaats van Lefèvre.

IV.

Karakter van Frans I. Begin van de nieuwere tijden Vrijheid en gehoorzaamheid. Margaretha van Valois. Het hof. Briçonnet, graaf van Montbrun. Lefèvre verwijst hem naar de Bijbel. Frans I en zijn "zonen". Het Evangelie tot Margaretha gebracht. Een bekering. Aanbidding. Karakter van Margaretha.

V.

Vijanden van de Hervorming. Louïza. Duprat. Concordaat in Bologne. Tegenstand van het parlement en van de universiteit. De Sorbonne. Beda. Zijn karakter. Zijn tirannie. Berquin, de geleerdste van de edelen. De bestuurders van de Sorbonne. Ketterij van de drie Magdalena's. Luther in Parijs veroordeeld. De Sorbonne wendt zich tot de koning. Lefèvre verlaat Parijs voor Meaux.

VI.

Briçonnet bezoekt zijn bisdom. Hervorming. De leraars binnen Parijs vervolgd. Philiberta van Savoyen. Briefwisseling van Margaretha en Briçonnet.

VII.

Begin van de Kerk van Meaux. De Heilige Schrift in het Frans. De ambachtslieden en de bisschop. Evangelische oogst. De Brieven van de Apostel Paulus aan de koning gezonden. Lefèvre en Roma. De monniken voor de bisschop. De monniken voor het parlement. Briçonnet geeft toe.

VIII.

Lefèvre en Farel vervolgd. Verschil tusseen de Luterse en Hervormde Kerken. Leclerc slaat zijn plakkaten aan. Leclerc gebrandmerkt. IJver van Berquin. Berquin voor het parlement. Frans I bevrijdt hem. Afval van Mazurier. Val en rouw van Pavanne. Metz. Châtelain. Petrus Toussaint wordt opmerkzaam. Leclerc verbrijzeld de beelden. Veroordeling en martelingen van Leclerc. Marteldood van Châtelain. Vlucht.

IX.

Farel en zijn broeders. Uit Gap verdreven. Hij predikt op het land. De ridder Anémond de Coct. De Minderbroeder. Anémond verlaat Frankrijk. Luther aan de hertog van Sovoyen. Farel verlaat Frankrijk.

X.

Algemeenheid van de Hervorming. Vriendschap van Farel en Oecolampadius. Farel en Erasmus. Twist. Farel verlangt te redetwisten. Stellingen. De Schrift en het geloof. Redetwist.

XI.

Nieuwe veldtocht. Roeping van Farel tot de Evangelie bediening. Een voorpost. Lyon, Evangelisch brandpunt. Sebville in Grenoble. Samenkomsten. Predikatien in Lyon. Maigret in hechtenis genomen. Margaretha schroomvallig gemaakt.

XII.

De Fransen in Bazel. Bemoedigingen van de Zwitsers. Vrees voor tweedracht. Vertalingen en boekdrukkerijen in Bazel. Bijbels en geschriften in Frankrijk verspreid.

XIII.

Vordering in Mompelgard. Tegenstand en onlust. Toussaint verlaat Oecolampadius. Het voorval bij de brug. Dood van Anémond. Opvolgende nederlagen.

XIV.

Frans in Pavia gevangen genomen. Tegenwerking omtrent de Hervorming. Louïza raadpleegt de Sorbonne. Commissie tegen de ketters. Briçonnet in staat van beschuldiging gesteld. Beroep op het vergaderde parlement. Val. Herroeping. Lefèvre in Straatsburg. Lodewijk de Berquin in de gevangenis geworpen. Erasmus aangevallen. Schuch in Nancy. Zijn marteldood. Worsteling met Caroli. Treurigheid van Pavanne. Zijn brandstapel. Een Christe-lijke kluizenaar. Toeloop bij Onze lieve vrouwe Kerk.

XV.

Een scholier van Noyon. Karakter van de jonge Calvijn. Eerste opvoeding. Men wijdt hem aan de Godgeleerdheid toe. De bisschop wijdt hem door de kruinschering. Hij verlaat Noyon uit hoofde van de pest. De Hervorming schept nieuwe talen. Vervolgingen en schrik. Toussaint in hechtenis genomen. De vervolging verheft zich. Dood van Du Blet, Moulin en Papillion. God redt de Kerk. Voornemen van Margaretha. Vertrek naar Spanje.

DEEL DRIE

Voorrede van de schrijver

Een geest van onderzoek en navorsing spoort al meer en meer de lieden van studie in Frankrijk, in Zwitserland, in Duitsland en Engeland aan, om de oorspronkelijke oorkonden te doorzoeken waarop de nieuwere geschiedenis rust. Ik wens het mijne hoe gering ook bij te dragen ter vervulling van de gewichtige taak, welke onze leeftijd zich schijnt voorgesteld te hebben. Ik heb mij tot heden toe niet met het lezen van gelijktijdige geschiedschrijvers vergenoegd. Ik heb ooggetuigen, oorspronkelijke brieven en verhalen onderzocht, en gebruik gemaakt van enige handschriften, inzonderheid van dat van BULLINGER, wat sinds in druk is uitgekomen. (Frauenfeld, 1838-1840.)

Maar de noodzaak om tot onuitgegevene oorkonden mijn toevlucht te nemen werd veel dringender bij het beschouwen van de Hervorming van Frankrijk waarmee ik in het twaalfde Boek een aanvang maak. Wij hebben omtrent die geschiedenis slechts weinig gedrukte aantekeningen, uit hoofde van de aanhoudende storm, te midden van welke de hervormde Kerk van dat land geleefd heeft. In de lente van het jaar 1838 heb ik, zoveel mij mogelijk geweest is, van de handschriften gebruik gemaakt welke zich in de openbare bibliotheek te Parijs bevinden; men zal zien dat een handschrift van de koninklijke bibliotheek, tot op dit ogenblik zo ik meen onbekend, veel licht over de beginselen van de Hervorming verspreidt. In de herfst van het jaar 1839, heb ik de handschriften geraadpleegd, welke zich in de bibliotheek van het conclave van de geestelijke herders van Neufchatel bevinden, een zeer rijke verzameling wat dit tijdvak aangaat, omdat zij handschriften uit de bibliotheek van FAREL geërfd heeft; en ik heb aan de welwillendheid van de heer burggraaf van MEURON de mededeling te danken van het handschrift van het leven van FAREL door CHOUPARD, waarin men het grootste deel dier oorkonden weer aangehaald vindt. Deze handschriften hebben mij in staat gesteld op nieuw een gehele afdeling van de Hervorming in Frankrijk te vervaardigen. Behalve deze hulpmiddelen en die welke de bibliotheek van Genève mij aanbiedt, heb ik door middel van de *Archives du Christianisme* een uitnodiging gedaan aan alle vrienden van de geschiedenis en van de Hervorming welke enige handschriften onder hun berusting mochten hebben; en ik betuig hier mijn erkentelijkheid voor verschillende mededelingen welke mij gedaan zijn geworden, inzonderheid door de heer predikant LADEVEZE, van Meaux. Maar schoon de Godsdienstoorlogen en de vervolgingen vele kostbare oorkonden vernield hebben, bestaan er ongetwijfeld hier en daar in Frankrijk nog vele, welke voor de geschiedenis van de Hervorming van hoog gewicht zouden zijn; en ik verzoek met aandrang al degenen die er mochten bezitten of kennen, mij er bericht van te willen geven. Men gevoelt in onze dagen dat het gemeenschappelijke goederen zijn; daarom hoop ik dat deze uitnodiging niet vruchteloos zijn zal.

Mogelijk zal men vinden, dat ik, een algemene geschiedenis van de Hervorming schrijvende, te veel in bijzonderheden ten aanzien van de eerste tijden van dit werk in Frankrijk getreden ben. Maar die beginselen zijn weinig bekend; de gebeurtenissen, welke het onderwerp van mijn twaalfde Boek uitmaken, beslaan niet meer dan drie of vier bladzijden in de *Kerkelijke Geschiedenis van de hervormde kerken in het koninkrijk van Frankrijk*, door THEODORUS BEZA; en de overige geschiedschrijvers vermelden niet veel meer dan de staatkundige ontwikkelingen van

de natie. Het zijn, buiten kijf, geen zo indrukwekkende tonelen als de Tijksdag te Worms welke ik heb kunnen ontdekken, en die ik nu op nieuw heb te schetsen. Desniettegenstaande, behalve het christelijke belang dat er zich mee verbindt, heeft de nederige, maar waarlijk van de hemel afkomstige beweging, welke ik beproefd heb te besehrijven, op het lot van Frankrijk mogelijk meer invloed geoefend, dan de vermaarde oorlogen van KAREL V en FRANS I. In een groot kunstwerk is niet datgene wat het meeste uitblinkt het wezenlijke, het zijn dikwijls de meest onopgemerkte raderen.

Men heeft mij de vertraging verweten welke de uitgave van dit derde deel heeft moeten ondergaan; men had zelfs gewild dat ik het eerste niet had laten drukken vóór het gehele werk ten einde gebracht te hebben. Er zijn mogelijk zekere meer verhevene geesten wie men voorwaarden kan voorschrijven; maar er zijn anderen van mindere bekwaamheid van wie men ze moet ontvangen, en ik behoor tot dit getal. Eenmaal een deel uit te geven, voorts een andermaal, wanneer ik het kan, een tweede, vervolgens een derde, zodanig is de gang die mijn eerste plichten en de geringheid van mijn krachten mij toelaten te volgen. Buitengewone omstandigheden zijn nog tussen beiden gekomen; grote droefheid heeft, tot twee malen toe, de vervaardiging van dit derde deel afgebroken en al mijn neigingen en al mijn gedachten bij het graf van veel geliefde kinderen bepaald. De gedachte dat het mijn plicht was de aanbiddelijke Meester te verheerlijken, die mij zulke krachtige roepstemmen toezond en zulke Goddelijke vertroostingen verleende, heeft alleen mij de nodige moed kunnen geven om mijn arbeid te vervolgen.

Ik heb gemeend deze verklaringen verschuldigd te zijn aan de welwillendheid waarmee men dit werk zo in Frankrijk als bovenal in Engeland ontvangen heeft, waar eerlang in het Engels de vierde druk van het het licht zal zien, behalve twee andere in kleiner formaat, welke, zoals men mij schrijft, gereed gemaakt worden. Van daar komt het ongetwijfeld dat het Journal des Debats, in een artikel getekend door de heer CHASLES, deze geschiedenis van de Hervorming als een Engels werk aangekondigd heeft. De goedkeuring van de Protestantse Christenen van Groot Brittannië, die de Evangelische beginselen en leringen tot in de verst verwijderde oorden van de aarde verspreiden, is voor mij van hoge waarde; en ik heb behoefte hun te zeggen dat ik er voor mijn arbeid een kostelijke aanmoediging in vind. Het eerste boek van het vierde deel zal, zo God wil, gewijd zijn aan de Hervorming van Engeland en Schotland.
Ik had mogelijk ook het laatste boek van dit voor het volgende deel moeten besparen.
Maar ik heb het beter geacht de Hervorming van Frankrijk in dit derde deel te
plaatsen, wat dus omtrent honderd vijftig bladzijden groter is dan de twee eerste.

De zaak van de waarheid beloont diegenen welke haar omhelzen en verdedigen; en juist dit is gebeurd bij de volken die de Hervorming aangenomen hebben. Sinds de 18de eeuw, op het ogenblik dat Rome door de Jezuiten en de schavotten meende te zegepralen, ontsnapte de overwinning aan haar handen. Rome geraakte als Napels, als Portugal, als Spanje, in onoverkomelijke moeielijkheden; en te gelijker tijd verhieven zich twee Protestantse natiën en begonnen op Europa een invloed uit te oefenen, welke tot hiertoe aan Rooms-Catholieke volken behoord had. Engeland kwam zegepralend te voorschijn ten opzichte van de Spaanse en Franse aanvallen, welke de paus zo lange tijd tegen het verwekt had; en de keurvorst van Brandenburg plaatste, niettegenstaande de woede van CLEMENS XI, een koninklijke kroon op het hoofd. Engeland heeft van toen af zijn heerschappij in de gehele wereld uitgebreid, en

Pruisen heeft een nieuwe rang onder de mogendheden van het vasteland genomen, terwijl een andere mogendheid, Eveneens van Rome gescheiden, Rusland, in haar onmetelijke woestijnen aanwies. Zo hebben de Evangelische beginselen hun vermogen op de landen die ze ontvangen hebben uitgeoefend en *heeft de gerechtigheid de natiën verhoogd*. Dat de Evangelische volken het recht begrijpen, het is aan het Protestantisme dat zij hun grootheid verschuldigd zijn. Van het ogenblik dat zij de stelling, waarop God hen geplaatst heeft zouden verlaten en zij op nieuw naar Rome overhellen, zouden zij hun macht en hun roem verliezen. Rome beijvert zich thans om hen te winnen; het bezigt daartoe beurtelings vleierijen en bedreigingen; het zou, even als DELILA, hen op haar knieën in slaap willen brengen.... maar het is om de haren van hun hoofd af te snijden, opdat de vijanden hun de ogen uitgraven en hen met koperen ketenen binden zouden *(Richt.*16:21*)*.
Daarin is ook een grote les voor dat Frankrijk, waarmee de schrijver zich door de band van de vaderen zoo nauw verenigd gevoelt. Indien, gelijk dat de verschillende regeringen gedaan hebben, Frankrijk op nieuw tot het Parsdom overhelt, zal dit voor het, geloven wij, het sein van een grote val wezen. Al wie zich met het Pausdom verbindt zal in de ondergang betrokken worden. Er is voor Frankrijk geen vooruitzicht op kracht en grootheid, dan door zich naar het Evangelie te wenden. Mocht deze grote waarheid door de opperhoofden en het volk begrepen worden!

Het is waar dat het Pausdom, in onze dagen, veel beweging maakt. Schoon door een onvermijdelijke uittering overvallen, zou het door schitterende kleuren en een koortsachtige werkzaamheid anderen en zichzelf willen overreden, dat het nog vol kracht is. Dit is het wat een Godgeleerde van Turin heeft trachten te doen, in een geschrift dat zijn oorsprong aan deze geschiedenis te danken heeft, en waarin wij met genoegen een zeker talent ontdekken om zelfs de zwakste getuigenissen op een bescheiden toon waaraan wij weinig gewoon zijn en op een wijze zoals betaamt voor te dragen, uitgezonderd echter de treurige en wraakbare lichtvaardigheid waarmee de schrijver, in zijn twaalfde hoofdstuk, tegen de Hervormers beschuldigingen vernieuwt, wier valsheid zo authentiek bewezen en zo openlijk erkend is geworden *(3)*.

(3) LA PAPAUTÉ considérée dans son origine et dans son développement au moyen age, ou réponse aux allégations de M. Merle d'Aubigné dans son Histoire de la Reformation au seizième siècle, par l'abbé C. MAGNIN, docteur en théologie. *Genève*, chez BERTHIER GUERS, 1840.

Wij zullen er een voorbeeld van geven met betrekking tot de onderwerpen in dit boekdeel vervat. JACQUES LE VASSEUR, doctor der Sorbonne, kanunnik en deken van de kerk te Noyon, heeft "Annales de l'Eglise de Noyon" (Jaarboeken van de kerk van Noyon) geschreven (1633), waarin hij geen uitdrukkingeu genoeg tegen onze Hervormer weet te vinden en zich alleen troost met de gedachte dat de *heilige* ELIGIUS CALVIJN *de doodsteek gaf* (p. 1164). Na gezegd te hebben dat de Hervormer vroegtijdig ambten in de kerk te Noyon bekleed had, vermeldt de kanunnik een verklaring, welke hij bevestigt, van JACQUES DESMAY, Eveneens doctor van de Godgeleerdheid, in zijn "Vie de Calvin, hérésiarque," (Leven van de aartsketter CALVIJN) welke een zeer nauwkeurig onderzoek gedaan hebbende omtrent al wat de Hervormer betreft, zegt: "*Ik heb* NIETS ANDERS *in de genoemde registers kunnen ontdekken*"(Annales de Noyon, p. 1162). Vervolgens na al zijn gramschap over CALVIJN en over al de leden van zijn familie uitgestort te hebben, zonder immer enige daad van de Hervormer met de zedelijkheid strijdig te vermelden, en zich te

vreden houdende met op te merken, dat *aartsketter zoveel zegt als een opeenstapeling van alle misdaden* (ib.) voegt de voor zijne Godsdienst ijverende geschiedschrijver van de kerk te Noyon er een zes en negentigste hoofdstuk bij getiteld: *Over een andere Johannes Cauvin, kapelaan vicaris van dezelfde kerk te Noyon*, NIET DE KETTER, waarin hij zegt: "Een andere JOHANNES CAUVIN bood zich aan en werd in ons koor als kapelaan vicaris opgenomen en kort daarna *uit hoofde van zijn ongebondenheid*, na enige *kastijdingen* welke hij in de wind sloeg, ontslagen. Hij nam openstaande bedieningen in de bisdommen waar, en het geloof onzer oudste lieden is dat hij overleed in de gemeente van Trachy-le-Val, in dat bisdom, waar hij in hoedanigheid van vicaris diende, en dat hij als een *goed Catholiek* stierf. Hij werd echter niet in het verborgen gegeseld, zoo als DESMAY schrijft, in zijn boekje, bl. 39 en 40. Ook was hij priester en niet onderworpen aan zulk een tucht. Men heeft dan gedwaald, houdende deze voor een andere vicaris, insgelijks kapelaan, met name BALDUINUS le Jeune (de jonge), dubbel jong van naam en van zeden, nog niet aan het priesterschap noch aan enige heilige orde gewiijd. Zie hier het slot van de handelingen van het hoofdstuk....*Quod Balduinus, le Jeune, capellanus vicarialis....pro scandalis commissis, ordinarunt praefati domini* IPSOM COEDI VIRGIS, *quia puer et nondum in sacris constitutis*. (*Dat Balduinus le Jeune, kapelaan vicaris.....wegens schandelijk misdrijf hebben voornoemde Heeren hem met roeden doen geselen omdat hij jong en nog niet gewijd was*). Ik heb (vervolgt de deken van Noyon) dit hoofdstuk bij de geschiedenis van de eerste CAUVIN menen te moeten bijvoegen, *ad diluendam homonymiam*, opdat men de één niet voor de ander, de Catholiek niet in plaats van de ketter zou nemen." Zo spreekt de kanunnik en deken van Noyon, bl. 1170 en 1171. Wat doen nu doctor MAGNIN en de schrijvers van het Pausdom welke hij aanhaalt? Zij maken wel deftig bekend dat CALVIJN uit hoofde van zijn slecht gedrag uit zijn vaderland gebannen werd; dat hij, van een versehrikkelijke misdaad overtuigd, veroordeeld zou geworden zijn om openlijk verbrand te worden, indien, op verzoek van de bisschop, de straf van het vuur niet in die van geseling en brandmerk veranderd ware geworden, enz. (*La Papauté*, bl. 109.) Dus, in weerwil van al de moeite welke de deken van Noyon genomen heeft, om een hoofdstuk bij te voegen, *opdat men de één niet voor de ander, de Catholiek niet in plaats van de ketter zou nemen*, blijven de schrijvers van het Pausdom niet in gebreken aan de Hervormer de misdrijven van zijn naamgenoot toe te schrijven. Wat de kanunnik van Noyon voorinnam, was de roem van die JOHANNES CAUVIN, die als *een goed Catholiek gestorven* was en hij beefde van vrees dat men hem de ketterij van CALVIJN mocht toeschrijven. Ook onderscheidde hij ze wel nauwkeurig; de een behoorden de *ketterijen*, de ander de *ongebondenheid*. Maar het tegendeel van wat hij dacht is gebeurd. Het is niet "de keiterij van CALVIJN" welke JOHANNES CAUVIJN met schande bedekt heeft; maar het is de ongebondenheid en de kastijdingen van JOHANNES CAUVIJN, waarvan men een schande voor den Hervormer wil maken *(4)*. En ziedaar hoe men de geschiedenis schrijft! ...ziedaar, wij zullen niet zeggen de kwade trouw, maar de lichtvaardigheid en de onkunde van de verdedigers van het Pausdom. Zodanige misslagen vindt men in schriften van anders achtenswaardige mannen, en die niets moesten gemeen hebben met de hatelijke naam van lasteraar. Men zal in dit boekdeel de waarachtige geschiedenis van de kindsheid van CALVIJN lezen.

(4) Zo ik mij niet vergis, en het andere lezers gaat als mij, zal het wel wenselijk voorkomen, dat de heer MERLE dit stuk wat duidelijker had uiteengezet, vooreerst de aanhalingen uit LE VASSEUR en DESMAY wat verder in derzelver verband

en oogmerk had uitgebreid, en dan het besluit dat hij zelf er uit afleidt wat meer onderscheiden had uitgedrukt. In de aanhalingen vooreerst uit de beide schrijvers is, alles zonderling dooreengemengd, eerst het verhaal van LE VASSEUR zelve, dan de door deze aangehaalde verklaring van DESMAY, en daarin nog een zeker ingelast uittreksel in het Latijn, zo als het schijnt, uit de handelingen van het hoofdstuk van Noyon. Hoe hangt dit alles met elkaar samen? Daar ik de gemelde werken niet heb kunnen te zien krijgen, kan ik het met geen volkomen zekerheid zeggen. Doch alles vergelijkende schijnt het mij toe op deze wijze: -Vooreerst LE VASSEUR, behalve de Hervormer nog een andere JEAN CAUVIN kennende, die priester was geweest en in het Catholiek geloof volhard had, wilde deze laatsten niet gaarne met de Hervormer verward hebben; en het was om die reden dat hij na van de Hervormer gemeld te hebben, wat hij van hem wist, er nog een bijzonder hoofdstuk omtrent die andere JEAN CAUVIN bijvoegde. De ongebondenheid, welke hij zelf erkende, hinderde hem niet, omdat hij ongebondenheid minder onterend rekende dan ketterij. Evenwel verdedigt hij hem tegen de beschuldiging van dat bepaald misdrijf, waarom hij zou zijn gegeseld geworden, en wat deze Catholieke CAUVIN door DESMAY schijnt te zijn te last gelegd: hiertegen verdedigt LE VASSEUR zijn JEAN CAUVIN (en dus ook ingewikkeld de Hervormer) door aan te merken, dat DESMAY hierin had misgehad, daar dit met een ander jongeling BALDUINUS LE JEUNE genoemd, was voorgevallen, wat hij door aanhaling van de handelingen van het hoofdstuk van Noyon in het Latijn bevestigt. -Is dus deze samenhang tussen deze onderscheidene hier aangehaalde getuigenissen wel begrepen, dan zeker worden deze ter bevestiging van de onschuld van de Hervormer met recht door de heer MERLE aangehaald, ja deze kan daaruit dubbel bevestigd worden, vooreerst dewijl daaruit blijkt, dat, zo hier al enige besehuldiging te doen ware, deze een andere JEAN CAUVIN zou betreffen, maar dan ook ten tweede, dat ten aanzien van het bepaalde misdrijf en de daarom ondergane geseling er een volstrekte verwarring van personen plaats heeft, daar dit zelfs op rekening van een persoon van een geheel andere naam, zekere BALDUINUS LE JEUNE, moest gesteld worden. Maar dan moet men ook ten tweede erkennen, dat de heer MERLE in het besluit dat hij er uit afleidt zich niet nauwkeurig genoeg heeft uitgedrukt. Hij drukt zieh namelijk zo uit, dat men zeggen zou, alsof LE VASSEUR zijn JEAN CAUVIN liever aan die bepaalde ongebondenheid wilde schuldig kennen, die men naderhand de Hervormer heeft te last gelegd, dan aan ketterij, en de tegenwoordige vijanden van de Hervormer dit nu eenvoudig omkeerden, daar zij de onnatuurlijke zonde van de andere JEAN CAUVIN op rekening van de Hervormer stelden: -doch ten aanzien van LE VASSEUR is dit zo niet. Wel wilde hij zijn JEAN CAUVIN liever aan ongebondenheid dan aan ketterij schuldig kennen, doch eehter verdedigt hij hem ook, zo wij de samenhang van de aangehaalde uittreksels wel begrepen hebben, even zo wel tegen de beschuldiging van die bepaalde ongebondenheid, als wij onze CALVIJN daartegen verdedigen, en legt die aan een geheel andere persoon, aan zekere BALDUINUS te last. -L.R.

De heer AUDIN, heeft, om zijn Gesehiedenis van LUTHER te vervolgen, onlangs een Geschiedenis van CALVIJN in het licht gegeven, geschreven onder de invloed van beklagelijke vooroordelen, en waarin men moeite heeft de Hervormers en de Hervorming te herkennen. Intussen vindt men bij deze schrijver niet de schandelijke beschuldigingen welke wij zo even aangeduid hebben; hij heeft recht gedaan door zijn

stilzwijgen. Niemand die zich ontziet kan die ongerijmde en grove lasteringen meer opwarmen.

Mogelijk zullen wij bij een andere gelegenheid enige woorden toevoegen bij hetgene wij reeds in ons eerste Boek over de oorsprong van het Pausdom gezegd hebben. Het is hier de plaats niet dat te doen.

Ik zal hier slechts in het algemeen herinneren, dat het juist *menselijke* en geheel natuurlijke zaken zijn die de oorsprong van het Pausdom zeer goed verklaren, welke het inroept om zijn *Goddelijke* instelling te bewijzen. Zo verklaart ons de Christelijke oudheid dat het algemeen bisschoppelijk gezag aan al de bisschoppen toevertrouwd was, zodat de bisschoppen van Jeruzalem, Alexandrië, Antiochië, Epheze, Rome, Carthago, Lyon, Arles, Milaan, Hippone, Cesareä, enz. deel namen aan al wat er in de gehele Christelijke wereld voorviel en er zich mee bemoeiden. Spoedig eigende Rome zich die plicht toe welke op allen rustte, en redenerende alsof deze haar alleen aanging, leide zij er het bewijs voor haar opperhoofdigheid uit af.

Brengen wij een ander voorbeeld bij. De Christelijke Kerken, in de grote steden van het rijk gevestigd, zonden afgevaardigden naar de landstreken, waarmee zij in betrekking stonden. Dit deed vooral Jeruzalem; vervolgens Antiochië, Alexandrië, Epheze; daarna eindelijk Rome; en Rome besloot terstond uit hoofde van hetgene zij na de anderen, en minder dan de anderen gedaan had, om zich boven al de overigen te verheffen. Deze voorbeelden zullen genoeg zijn.

Merken wij alleen nog op dat Rome, in het Westen, alléén de eer bezat, welke Corinthe, Philippi, Thessalonica, Epheze, Anthiochië en in een veel hoger trap Jeruzalem *(5)*, in het Oosten, bezaten, van namelijk een Apostel of Apostelen onder haar eerste leraren gehad te hebben. Zo moesten dus de Latijnse Kerken natuurlijk voor Rome een zekere eerbied hebben. Maar nooit wilden de Oosterse Christenen, die in haar de Kerk van de hoofdstad des rijks eerbiedigden, haar enige kerkelijke oppermacht toekennen. De vermaarde algemene kerkvergadrring van Chalcedon kende aan Constantinopel, eertijds het onaanzienlijke Bijzantium, dezelfde voorrechten (ta isa presbeia) als aan Rome toe, en verklaarde dat het *even als dit* moest verheven worden. Zo ook toen het pauselijk gezag zich op een beslissende wijze boven Rome vestigde, bekreunde het Oosten er zich niet aan een meester te erkennen waarvan het nooit had horen spreken; en blijvende op het oude gebied van zijn Katholiciteit, liet het het Westen aan de macht van de nieuwe sekte welke zich in zijn boezem kwam daarstellen, over. Het Oosten noemt zich nog heden bij uitnemendheid *Catholiek en orthodox*: en wanneer men één van die Oosterse Christenen welke Rome aan zich verbonden heeft door hun talrijke inwilligingen te doen, vraagt: "Zijt gij *Catholiek*?" - antwoordt hij terstond: "Nee, ik ben *Papistian* (Pausgezind)." (Journal du rév. Jos. Wolf. Londres, 1839. p. 225.)

(5) De heilige EPIPHANIUS zegt dat de Heer aan JACOBUS de eerste, te Jeruzalem, *zijn troon op aarde* (ton yronon autou epi thv ghv) overgaf; en sprekende van de te Jeruzalem vergaderde bisschoppen, verklaart hij dat de *gehele wereld* (panta kosmon) hun gezag moet eerbiedigen. (Epiph. Haeres. 70,10.- 78,7.)

lndien deze Geschiedenis enige berispingen, uit het Roomse gezichtspunt voortkomende, ondergaan heeft, schijnt zij er andere ontmoet te hebben welke uit een

zuiver letterkundig gezichtspunt voortkwamen. Mannen voor wie ik veel achting heb, scheen aan een staatkundige of letterkundige beschrijving van de Hervorming meer gewicht te hechten, dan aan een voorstelling welke haar geestelijke beginselen en innerlijke drijfveren als het punt aanneemt waarvan men moet uitgaan. -Ik kan deze wijze van zien begrijpen, maar ik kan ze niet tot de mijne maken. Het wezenlijke, naar mijn gedachte, in de Hervorming, is haar eer en haar inwendig leven. Alle werk waarin die twee dingen niet de voornaamste zijn, zal schitterend kunnen zijn, maar het zal niet getrouwelijk en echt historisch wezen. Men zal een wijsgeer gelijken die, de mens willende beschrijven, met een grote nauwkeurigheid en schilderachtige schoonheid al wat zijn lichaam betreft zou voorstellen, maar aan de ziel, die Goddelijke bewoner des lichaams, een ten hoogste ondergeschikte rang zou verlenen.

Er ontbreekt ongeiwijfeld veel aan het zwakke werk, waarvan ik thans een nieuw gedeelte aan het Christelijk publiek aanbied; maar wat ik er het meest in vind te berispen, is dat men er nog niet meer de ziel van de Hervorming in bespeurt. Hoe meer ik zou geslaagd hebben om datgene wat de eer van CHRISTUS openbaart te doen uitkomen, hoe meer historisch en getrouw ik ook zou geweest zijn. Ik neem gaarne die woorden als wet aan, welke een gesehiedschrijver van de zestiende eeuw, welke het zwaard nog meer dan de pen voerde, na een gedeelte van de geschiedenis van het Protestantisme in Frankrijk geschreven te hebben, welke ik niet voornemens ben te behandelen, aan al diegenen richt welke voornemens waren zijn werk te volmaken: "Ik schrijf hun als wet voor wat ik voor mij zelf aanneem: namelijk dat zij, de eer van dit kostbare werktuig zoekende, die van de arm welke het gevormd, gebruikt en naar zijn welbehagen bestuurd heeft, ten hoofddoel hebben. Want alle loftuitingen welke men aan vorsten geeft zijn ongepast en slecht geplaatst, zo zij niet die van de levende God tot hoofddoel en grondslag hebben, aan Wie alleen eer en macht in eeuwigheid toekomt."

EAUX VIVES, BIJ GENEVE, FEBRUARI 1841.

NEGENDE BOEK

EERSTE HERVORMINGEN
1521 en 1522

I.

Gang van de Hervorming. Nieuw tijdvak. Nut van Luther's gevangenschap. Beweging in Duitsland. Worms en Wittenberg. Melanchton en Luther. Geestdrift.

II.

Luther op de Wartburg. Doel van de Gevangenschap. Angst. Hoop. Ziekte. Ongerustheid van Luther's vrienden. Luther's werkzaamheid. Over de biecht. Aan Latomus. Wandelingen. Een jachtpartij.

III.

De Hervorming begint. Huwelijk van Feldkirchen. Het huwelijk van de monniken. Thesen. Geschrift tegen het Monnikendom. Het Monnikendom houdt voor Luther op.

IV.

De aartsbisschop Albert. De afgod van Halle. Luther staat op. Schrik aan het hof. Luther aan de aartsbisschop. Antwoord van Albert. Joachim van Brandenburg.

V.

Overzetting van de Bijbel. Behoeften van de Kerk. Beginselen van de Hervorming. Aanvechtingen van de duivel. Veroordeling van de Sorbonne. Antwoord van Melanchton. Luther's bezoek in Wittenberg.

VI.

Nieuwe hervormingen. Gabriel Zwilling over de mis. De universiteit. Melanchton. De keurvorst. Het monnikendom aangerand. Uitgang van de monniken. Gisting. Ongeregeldbeden. Kapittel van de Augustijners. De mis en Carlstadt. Eerste Avondmaal. Gewicht van de mis volgens het Roomse stelsel.

VII.

Valse Hervorming. De nieuwe profeten. De profeten in Wittenberg. Melanchton. De keurvorst. Luther. Carlstadt en de beelden. Wanorden. Men roept Luther terug. Hij wankelt niet. Gevaren.

VIII.

Vertrek van de Wartburg Nieuwe stelling. Luther en het oorspronkelijk Catholicisme. Ontmoeting bij *den Zwerten Beer*. Luther aan de keurvorst. Terugkering naar Wittenberg. Prediking in Wittenberg. De liefde. Het Woord. Hoe de Hervorming daargesteld wordt. Het heilig Avondmaal. Het geloof in Christus. Uitwerking. Didymus. Carlstadt. De profeten. Samenkomst met Luther. Einde van deze strijd.

IX.

Overzetting van het Nieuwe Testament. Het geloof en de Schrift. Tegenstand. Gewicht van Luther's uitgave van het Nieuwe Testament. Behoefte aan een stelselmatig vertoog. De Gemene plaatsen. De erfzonde. Verlossing. Vrije wil. Uitwerking van de Gemene plaatsen.

X.

Tegenstand. Hendrik VIII. Wolsey. De koningin. Fisher. Thomas Morus. Luther's boeken verbrand. Hendrik valt Luther aan. Hendriks boek tegen Luther. Aanbieding

aan de paus. Uitwerking op Luther. Kracht en hevigheid. Zijn boek. Antwoord van de bisschop van Rochester. Antwoord van Morus. Gedrag van de koning.

XI.

Algemene beweging. De monniken. Hoe de Hervorming wordt daargesteld. De eenvoudige gelovigen. De oude en nieuwe leraren. Boekdrukkunst en letterkunde. Rondventing van boeken.

XII.

Luther in Zwickau. Het kasteel van Freyberg. Worms. Frankfort. Algemene beweging. Wittenberg, middelpunt van de Hervorming. Gevoelens van Luther.

I.

Gang van de Hervorming.

Sinds vier jaren werd er opnieuw een oude leer in de Kerk verkondigd. Het grote woord van een zaligheid uit genade, weleer in Azië, in Griekenland, in Italië, door PAULUS en zijn broeders verkondigd, en na vele eeuwen door een monnik van Wittenberg in de Bijbel weergevonden, had van de vlakten van Saksen tot Rome, tot Parijs, tot Londen weergalmd; en de hoge bergen van Zwitserland hadden er de doordringende tonen van herhaald. De bronnen van de waarheid, van de vrijheid en des levens waren voor de mensheid weer geopend geworden. Men was daar in menigte heengestroomd, men had er met vreugde uit gedronken; maar zij die er met geestdrift hun lippen mee bevochtigd hadden, hadden hetzelfde voorkomen bewaard. Alles van binnen was nieuw, en echter scheen alles van buiten hetzelfde gebleven te zijn.

De inrichting van de Kerk, haar Godsdienstoefening, haar tucht, hadden geen verandering ondergaan. In Saksen, te Wittenberg zelf, overal waar de nieuwe gevoelens doorgedrongen waren, behield de pauselijke eredienst haar gewone praal; de priester, aan de voet des altaars, Gode de hostie offerende, scheen een onuitsprekelijke verandering te bewerken; de monniken en de nonnen kwamen in de kloosters eeuwigdurende verbintenissen aangaan; de herders van de gemeenten leefden zonder gezin; de broederschappen vergaderden; de bedevaarten werden volvoerd; de gelovigen hingen hun ex foto's *(1)* aan de pilaren van de kapellen op, en al de ceremonieën werden, tot de minst beduidende handeling des heiligdoms toe, als eertijds gevierd. Er was een nieuw woord in de wereld, maar het had zich geen nieuw lichaam geschapen. De redenen des priesters maakten met de handelingen des priesters het meest in het ooglopend verschil. Men hoorde hem van de kansel tegen de mis als tegen een afgodische plechtigheid uitvaren; daarna zag men hem afklimmen en met nauwgezetheid voor het altaar de praalvertoning van die verborgenheid houden. Overal werd het nieuwe Evangelie te midden van de oude kerkgebruiken verkondigd. De priester zelf merkte deze vreemde tegenstrijdigheid niet op; en het volk dat met toejuiching de vrijmoedige redenen van de nieuwe predikers aanhoorde, zette met nauwgezetheid zijn oude gewoonte voort, evenalsof het zich daar nimmer van had moeten afscheiden. Alles bleef, aan de huiselijke haard en in het maatschappelijk leven zowel als in Gods huis, in dezelfde staat. Er was een nieuw geloof in de wereld, er waren geen nieuwe werken. De lentezon was verscheen, en de winter scheen de natuur nog vast te kluisteren; geen bloemen, geen bladen, niets van buiten dat het nieuwe seizoen aankondigde; maar die schijn was bedriegelijk; een krachtig, schoon

verborgen sap liep reeds onzichtbaar rond en was op het punt om de wereld te veranderen.

(1) Zekere offeranden of geschenken, gebracht door personen, die uit gevaren of ziekten gered waren, en aan deze of geen heilige, wie zij in het gevaar of om genezing hadden aangeroepen en aan wie zij hun uitredding dank wisten, volgens gedane geloften toegewijd, en in de kerken rondom de beelden dier heiligen tot gedachtenis opgehangen, bestaande veelal in afbeeldsels in was van het genezen lichaamsdeel, of in schilderijen de geschiedenis en omstandigheden van de wondervolle reddingen voorstellende, met bijgevoegde opschriften, geheel in de smaak van de oude heidenen, ook geschenken door koningen en vorsten van grote stukken zilverwerk, vazen, kandelaars, lampen, beelden enz. Men zie dit breder in het *Heidense Rome van Roussel toegelicht en uitgebreid*, onlangs bij de Uitgevers van dit werk gedrukt, bl. 12-18. -L.R.

Het is aan deze gang, vol wijsheid, dat de Hervorming mogelijk haar zegepralen te danken heeft. Iedere omwenteling moet in de gedachte plaats hebben vóór dat zij uitwendig tot stand gebracht wordt. De tegenstrijdigheid welke wij aangeduid hebben viel in de eerste opslag zelfs geen LUTHER in het oog. Hij scheen het geheel natuurlijk te vinden dat schoon men met geestdrift zijn schriften ontving, men echter aan de misbruiken welke zij aantastten uit vroomheid gehecht bleef. Men zou zelfs kunnen geloven dat hij vooraf zijn plan ontwierp, en besloot de gemoederen te herscheppen vóórdat hij de vormen veranderde. Maar dit zou zijn, hem een wijsheid toe te schrijven, waarvan de eer aan een hoger verstand toekomt. Hij volvoerde een plan, dat hij te voren niet had ontworpen. Later kon hij die dingen onderscheiden en begrijpen: maar hij bedacht ze niet en regelde ze dus ook niet. God ging aan het hoofd; zijn rol was Hem te volgen *(2)*.

(2) Ware het anders geweest, zo zoude de Hervorming een bloot menselijk werk geweest zijn, en die gezegende voortgang niet gehad hebben. Wat mensen in hun wijsheid bedenken, hiermee komen zij dikwijls bedrogen uit; en de zaak neemt dikwijls een andere keer, geheel tegen hun voornemen en beraamd plan. LUTHER ging aan de hand van de Voorzienigheid. Het was God, die alles buiten en zonder hem tevoren reeds beraamd had, en alles te rechter tijd, zelfs soms tegen LUTHERS eigen gedachte deed rijp worden. Zó moet het nu nog met elke hervorming of verbetering gaan, die waarlijk uit God is, en van welke iets heilrijks is te wachten. -L.R.

Wanneer LUTHER met een uitwendige hervorming begonnen was; wanneer hij, na gesproken te hebben, terstond de klooster-geloften, de mis, de biecht, de vormen van de eredienst had willen afschaffen, dan zou hij voorzeker de hevigste tegenstand ontmoet hebben. De mens heeft tijd nodig om tot grote omwentelingen bekwaam te worden. Maar LUTHER was geenzins die onstuimige, onvoorzichtige, onbezonnen invoerder van nieuwigheden, zoals enige geschiedschrijvers hem afgeschilderd hebben *(3)*. Het volk, niets in de gewone Godsdienstgebruiken veranderd ziende, gaf zich zonder vrees aan zijn nieuwe meester over. Het verwonderde zichzelfs over de aanvallen gericht tegen een man die het zijn mis, zijn rozekrans, zijn biechtvader liet behouden; en het schreef deze toe aan de lage afgunst van verachtelijke mededingers, of aan de wrede onrechtvaardigheid van machtige tegenstanders. De denkbeelden van LUTHER echter brachten de gemoederen in beweging, vernieuwden de harten, en

ondermijnde zozeer het oude gebouw, dat het weldra vanzelf en zonder mensenhanden instortte. De denkbeelden werken niet op een ogenblikkelijke wijze; zij gaan hun weg in de stilte, gelijk de wateren die achter onze rotsen doorzijpende deze van de berg waartegen zij rusten afscheiden; eensklaps vertoont zich het werk dat in het verborgen verricht is, en een enkele dag is genoeg om het werk van vele jaren, misschien zelfs van vele eeuwen in het licht te stellen.

(3) Zie HUME, enz.

Nieuw tijdvak.
Een nieuw tijdvak begint er voor de Hervorming. Reeds is de waarheid in de leer hersteld; nu gaat de leer de waarheid in al de vormen van de Kerk en van de maatschappij herstellen. De schok is te groot dan dat de gemoederen standvastig en onbewegelijk zouden blijven op het punt waarop zij gekomen zijn. Op die zo sterk geschokte leerstellingen rusten gebruiken welke reeds waggelen en die met deze moeten verdwijnen. Er is te veel moed en leven in de nieuwe geboorte dan dat zij zich voor de dwaling zouden matigen. Sacramenten, eredienst, hiërarchie, geloften, kerkinrichting, huiselijk leven, openbaar leven, alles staat gewijzigd te worden. Het schip, langzaam en met moeite gebouwd, gaat eindelijk de werf verlaten en de wijde zee bevaren. Wij zullen de tocht midden door veel klippen heen moeten volgen.

Nut van Luther's gevangenschap.
De gevangenschap op de Wartburg scheidt die twee tijdvakken van een. De Voorzienigheid, welke zich gereed maakte aan de Hervorming zoveel kracht bij te zetten, had er de voortgang van voorbereid, door het werktuig waarvan zij zich wilde bedienen naar een eenzaam afgelegen verblijf heen te voeren. Het werk scheen, voor een tijd, met de werkmeester begraven; maar de graankorrel moet in de aarde gelegd worden om vruchten te dragen; en het is uit deze gevangenis, welke het graf van de Hervormer scheen te moeten zijn, dat de Hervorming zou te voorschijn komen om nieuwe veroveringen te maken en zich weldra over de gehele wereld te verspreiden.

Tot hiertoe was de Hervorming in de persoon van LUTHER als in één middelpunt verenigd geweest. Zijn verschijning voor de rijksvergadering te Worms was ongetwijfeld het verhevenste ogenblik van zijn leven. Zijn karakter scheen toen bijna vlekkeloos: en juist dit heeft doen zeggen, dat indien God, die gedurende tien maanden de Hervormer binnen de muren van de Wartburg verborg, hem op dit ogenblik voor altijd aan het oog van de wereld onttrokken had, zijn einde als een vergoding zou geweest zijn. Maar God wil geen vergoding voor zijn dienaren; en LUTHER werd voor de Kerk bewaard, om door zijn gebreken zelf te tonen, dat het alleen op Gods Woord is dat het geloof des Christens moet gegrond zijn. Hij werd op het onverwachtst ver van het toneel, waar de grote omwenteling van de 16de eeuw tot stand kwam, weggevoerd; de waarheid, welke hij gedurende vier jaren met zoveel kracht verkondigd had ging in zijn afwezendheid voort op de Christenheid te werken, en het werk waarvan hij slechts een zwak werktuig was droeg, van toen af, niet het zegel eens mensen, maar het zegel van God zelf.

Beweging in Duitsland.
Duitsland was over de gevangenschap van LUTHER bewogen. De tegenstrijdigste geruchten werden in al de provincies verspreid. De afwezigheid van de Hervormer verontrustte de gemoederen, meer dan zijn tegenwoordigheid ooit had kunnen doen.

Hier verzekerde men dat vrienden uit Frankrijk gekomen hem aan de overzijde van de Rijn in veiligheid gesteld hadden *(4)*. Daar zei men, dat sluipmoordenaars hem om het leven gebracht hadden. Men vernam naar LUTHER tot in de kleinste dorpen; men ondervroeg de reizigers; men verzamelde zich op de openbare plaatsen. Soms deed een onbekend redenaar het volk een levendig verhaal omtrent de wijze waarop de doctor opgelicht was geworden; hij vertoonde woeste ruiters die hun gevangenen stevig de handen bonden, hun rit verhaastten, hem te voet achter zich meesleepten, zijn krachten uitputteden, de oren voor zijn geschrei sloten, en zelfs het bloed uit zijn ledematen deden stromen *(5)*. "Men heeft," voegde hij er bij, "het lijk van LUTHER geheel doorstoken gezien *(6)*." Dan deden zich droevige klachten horen: "Ach!" zei de menigte, "wij zullen hem met meer zien, wij zullen hem niet meer horen, die edelmoedige man, wiens stem onze harten roerde!" De vrienden van LUTHER, van woede bevende, zwoeren zijn dood te zullen wreken. Vrouwen, kinderen, vreedzame mannen, grijsaards voorzagen met schrik nieuwe worstelingen. Niets evenaarde de schrik van de aanhangers van Rome. De priesters en monniken, die eerst hun vreugde niet hadden kunnen verbergen, toen zij zich van de overwinning zeker waanden omdat een mens dood was, en die met een zegevierende en honende blik het hoofd opgestoken hadden, zouden nu ver van de dreigende woede van het volk hebben willen vlieden *(7)*. Die lieden welke, zolang LUTHER in vrijheid was, zozeer hun woede betoond hadden, beefden nu hij gevangen was *(8)*. ALEANDER was inzonderheid verschrikt. "Het enige middel dat ons overblijft om ons te redden," schreef een Rooms Catholieke aan de aartsbisschop van Mentz, "is toortsen te ontsteken en LUTHER in de gehele wereld te zoeken, om hem aan de natie die hem terugeist weer te geven *(9)*." Men zou gezegd hebben dat de schim van de Hervormer, bleek en ketenen voortslepende, schrik kwam verspreiden en wraak eisen. "De dood van LUTHER," riep men uit, "zal stromen bloed doen vlieten *(10)*."

(4) Hic.....invaleseit opinio, me esse ab amicis captum e Francia missis. (L. Epp. II, 5.)
(5) Et iter festinantes cursu equites ipsum pedestrem raptim tractum fuisse ut sanguis e digitis erumperet. (COCHLOEUS p. 39.)
(6) Fuit qui testatus sit, visum à se Lutheri cadaver transfossum...(PALLAVICINI Hist. Conc. Trid. I, p. 122.)
(7) Molem vulgi imminentis ferre non possunt. (L. Epp. II, p. 13.)
(8) Qui me libero insanierunt, nune me captivo ita formidant ut incipiant mitigare. (Ibid.)
(9) Nos vitam vix redempturos, nisi accensis candelis undique eum requiramus. (Ibid.)
(10) GERBELII Ep. in M. S. C. Heckelianis. LINDNER, Leb. Luth., p. 244.

Worms en Wittenberg.

Nergens waren de gemoederen meer bewogen dan te Worms zelf; een groot gemor deed zich onder het volk en onder de vorsten horen. ULRICH VAN HUTTEN en HERMAN BUSCH vervulden die streken met hun klaagzangen en met hun oorlogskreten. Men beschuldigde openlijk KAREL V en de pauselijke afgezanten. De natie trok zich de zaak van de armen monnik aan, die, door de kracht van zijn geloof, haar hoofd was geworden.

Melanchton en Luther. Geestdrift.
Te Wittenberg waren zijn ambtgenoten, zijn vrienden, inzonderheid MELANCHTON, in het eerst in een sombere droefheid gedompeld. LUTHER had die jongen geleerde de schatten dier heilige Godgeleerdheid meegedeeld welke van toen af zijn ziel geheel vervuld had. Het was LUTHER die aan de louter verstandelijke beschaving, welke MELANCHTON te Wittenberg gebracht had, kracht en leven had bijgezet. De grondigheid van de leer van de Hervormer had de jongen hellenist getroffen, en de moed van de doctor om de rechten van het eeuwige Woord tegen alle menselijk gezag te verdedigen, had hem met hoge geestdrift vervuld. Hij had zich aan des Hervormers werk aangesloten; hij had de pen opgenomen, en, met die voortreffelijkheid van stijl, welke hij door de studie van de oudheid zich had eigen gemaakt, had hij achtereenvolgens, en met een krachtige hand, het gezag van de kerkvaders en het gezag van de conciliën voor het onfeilbaar Woord van God doen wijken.

De vaste beradenheid welke LUTHER in het leven bezat, bezat MELANCHTON in de wetenschap. Nooit zag men in twee mensen meer verschil en meer eenheid. "De heilige Schrift," zei MELANCHTON, "vervult de ziel met een heilig en wonderbaar vermaak; zij is een hemelse spijs *(11)*." "Het Woord van God," riep LUTHER uit, is een zwaard, een strijd, een verwoesting; zij valt op de kinderen van Ephraïm aan, als de leeuwin in het woud." Zo zag de één in de Schrift vooral een krachtige troost, en de ander een nadrukkelijke tegenkanting tegen het bederf van de wereld. Maar voor de één zowel als voor de ander was zij het gewichtigste op aarde; ook verstonden zij elkaar volkomen. "MELANCHTON," zei LUTHER, "is een wonder: allen erkennen het thans. Hij is de geduchtste vijand van de satan en de Scholastieken, want hij kent hun dwaasheid en de rots welke CHRISTUS is. Die kleine Griek overtreft mij, zelfs in de Godgeleerdheid; hij zal u even nuttig zijn als vele LUTHERS." En hij voegde er bij dat hij bereid was een mening te laten varen, in die PHILIPPUS die niet goedkeurde. MELANCHTON, van zijn kant, vol bewondering voor de kennis welke LUTHER van de heilige Schrift had, stelde hem ver boven de kerkvaders. Hij verschoonde gaarne de scherts waarvan enigen hem beschuldigden, en vergeleek die dan met een aarden vat wat een kostbare schat onder een ruw omkleedsel bevatte. Ik zal mij wel wachten hem daarover voorbarig te berispen," zei hij *(12)*.

(11) Mirabilis in iis voluptas, immo ambrosia quaedam coelestis. (Corp. Ref. I, 128.)
(12) Spiritum Martini nolim temere in hae causa interpellare. (Ibid. p. 211.)

Maar ziedaar nu die twee zielen, zo nauw verenigd, van elkaar gescheiden. Die twee dappere krijgsknechten kunnen niet meer gezamenlijk voor de verlossing van de Kerk strijden. LUTHER is verdwenen; hij is mogelijk voor altijd verloren. De verslagenheid te Wittenberg is groot: men gelijkt daar een leger, staande met sombere en neerslachtige blik voor het bloedige lijk van de veldheer die het ter overwinning leidde.

Eensklaps ontving men meer vertroostende berichten. "Onze veel geliefde vader leeft *(13)*," riep PHILIPPUS in de vreugde van zijn ziel uit; "grijp moed en zijt sterk." Maar weldra nam de neerslachtigheid weer de overhand. LUTHER leefde, maar in gevangenschap. Het edict van Worms, met de verschrikkelijke vogelvrijverklaringen *(14)*, was bij duizenden exemplaren door het gehele rijk, en tot in het gebergte van Tyrol verspreid *(15)*. Stond de Hervorming niet verpletterd te worden door de ijzeren

hand welke zwaar op haar drukte? De zo zachte ziel van MELANCHTON werd beangstigd en ontboezemde een kreet van smart.

(13) Pater noster charissimus vivit. (Corp.Ref. I, p. 389.)
(14) Dicitur parari proscriptio horrenda. (Ibid.)
(15) Dicuntur signatae chartae proscriptionis bis mille missae quoque ad Insbruck. (Ibid.)

Maar boven de hand van de mensen deed zich een machtiger hand gevoelen; God zelf benam het geduchte edict al de kracht. De Duitse vorsten, die steeds getracht hadden in het rijk de macht van Rome te vernederen, beefden bij het zien van het verbond van de keizer met de paus, en vreesde dat dit de ondergang van al hun vrijheden zouden ten gevolge hebben. Ook, terwijl KAREL, bij het doortrekken van de Nederlanden, met een spottende grimlach de vlammen begroette, welke enige vleiers en enige geestdrijvers op de openbare pleinen met LUTHERS boeken ontstaken, werden die schriften in Duitsland met een steeds toenemende gretigheid gelezen, en talrijke schotschriften, in de geest van de Hervorming, kwamen dagelijks het pausdom nieuwe slagen toebrengen. De pauselijke afgezanten waren buiten zichzelf bij het zien dat dat edict, wat hun zoveel heimelijke kunstgrepen gekost had, zo weinig uitwerking teweeg bracht. "De inkt waarmee KAREL V zijn besluit getekend heeft," zei zij met bitterheid, "heeft de tijd niet gehad om op te drogen, terwijl reeds in elke plaats dit keizerlijk bevelschrift in stukken gescheurd is...." Het volk hechtte zich meer en meer aan de bewonderenswaardige man die, zonder zich aan de banbliksemen van KAREL en de paus te bekreunen, zijn geloof met de moed van een martelaar beleden had. "Hij heeft aangeboden te herroepen, wanneer men hem weerleide," zei men, "en niemand heeft het durven ondernemen. Is dit niet een bewijs voor de waarheid van zijn leringen?" Zo volgde dan op de eerste beweging van schrik te Wittenberg en in geheel het rijk een beweging van geestdrift. De aartsbisschop van Mentz zelf, dus de onderlinge overeenstemming van het volk ziende uitkomen, durfde de Franciscaners geen verlof geven om tegen de Hervormer te prediken. De universiteit, welke scheen vernietigd te moeten worden, beurde het hoofd weer op. De nieuwe leringen waren daar te zeer gevestigd, dan dat de afwezigheid van LUTHER ze zou doen wankelen; en de academische gehoorzalen hadden weldra moeite de menigte van de hoorders te bevatten *(16)*.

(16) Scholastici quorum supra millia ibi tunc fuerunt. SPALATINI annales. 1521. Oktober.)

II.

Luther op de Warburg.

Intussen leefde ridder GEORGE, dus was de naam van LUTHER op de Wartburg, eenzaam en onbekend. "Indien gij mij zaagt," schreef hij aan MELANCHTON, "zou gij een ridder menen te zien, en gij zelf zoudt mij met moeite herkennen *(1)*." LUTHER nam eerst enige rust, genietende een tijd van verpozing, welke hem tot dit ogenblik toe niet vergund was geweest. Hij wandelde vrij op het kasteel rond, maar kon zich niet buiten de muren begeven *(2)*. Men voldeed aan al zijn begeerten, en nimmer was hij beter behandeld geworden *(3)*. Vele gedachten vervulden zijn ziel; maar niet één kon hem verontrusten. Beurtelings wendde hij zijn blikken over de

wouden die hem omringden heen en verhief ze ten hemel. "Zonderlinge gevangene!" riep hij uit, "ik die met en tegen mijn wil dat ben *(4)*!"

(1) Equitem videres ac ipse vix agnosceres. (L. Epp. II, 11.)
(2) Nuncsum hic otiosus, sicut inter captivos liber. (Ibid. p. 3. 12 Mei.)
(3) Quanquam et hilariter et libenter omnia mihi ministret. (Ibid. p. 13. 15 Aug.)
(4) Ego mirabilis captivus qui et volens et nolens hic sedeo. (Ibid. p. 4. 12. Mei.)

"Bid voor mij," schreef hij aan SPALATIJN; "uw gebeden zijn het enige waaraan ik behoefte heb. Ik bekreun mij niet aan al wat men in de wereld ten mijnen opzichte zegt en doet. Ik ben eindelijk in rust *(5)*." Deze brief, gelijk vele andere van dezelfde tijd, is gedagtekend van het eiland Pathmos. LUTHER vergeleek de Wartburg met dit vermaarde eiland, waarheen de gramschap van keizer DOMITIANUS eertijds de Apostel JOHANNES verbande.

(5) Tu fac ut pro me ores: hac una re opus mihi est. Quicquid de me fit in publico, nihil moeror; ego in quiete tandem sedeo. (Idem p. 4. 10 Juni 1521.)

Doel van de Gevangenschap.

De Hervormer rustte, te midden van de sombere wouden van Thuringen, van de hevige worstelingen welke zijn ziel geschokt hadden uit. Hij oefende zich daar in de Christelijke waarheid, niet om ze te bestrijden, maar als middel tot wedergeboorte en leven. Het begin van de Hervorming moest strijdzuchtig zijn; doch nieuwe tijden vereisen nieuwe werkzaamheden. Na met het ijzer de doornen en struiken uitgeroeid te hebben, moest men het Woord van God vreedzaam in de harten zaaien. Indien LUTHER onophoudelijk nieuwe gevechten had moeten leveren, zou hij geen duurzaam werk in de Kerk tot stand gebracht hebben. Hij ontging door zijn gevangenschap een gevaar dat mogelijk de Hervorming zoude bedorven hebben, van namelijk altijd aan te vallen en af te breken, zonder ooit te verdedigen en op te bouwen.

Deze nederige afzondering had een gevolg van nog groter waarde. Door zijn volk als op een schild verheven *(6)*, stond hij aan de rand van de afgrond; en een duizeling zou genoeg geweest zijn om er hem te doen instorten. Enigen van de eerste acteurs van de Hervorming, in Duitsland en Zwitserland, kwamen op de klip van geestelijke hoogmoed en geestdrijverij schipbreuk lijden *(7)*. LUTHER was een man, aan de zwakheden van onze natuur zeer onderworpen, en hij wist die gevaren niet volkomen te ontwijken. Echter verloste de hand Gods er hem voor enige tijd van, door hem onverwacht aan de bed welmende toejuichingen te onttrekken en naar een onbekende schuilplaats te voeren. Zijn ziel keerde daar in de nabijheid van God tot zich zelve in; zij werd daar in de wateren des tegenspoeds gedoopt; zijn weerwaardigheden, zijn vernederingen noodzaakten hem, enige tijd tenminste, met de nederigen voort te gaan, en de beginselen van het Christelijk leven ontwikkelden zich van toen af met meer kracht en vrijheid in zijn ziel.

(6) De schrijver zinspeelt met deze spreekwijs op de gewoonte van oude volken, om diegene die zij tot koning en hoofd verkozen op een schild te plaatsen, en zo door het leger om te dragen. -L.R.
(7) De schrijver kan hier het oog niet hebben op iets, dat reeds vóór LUTHERS verschijning zou gebeurd zijn, schoon zijn woorden in die zin zouden kunnen

worden opgevat, want dit zou met de geschiedenis strijdig zijn, maar hij doelt hier waarschijnlijk op iets, na LUTHERS verschijning voorgevallen, waarvan hij ook in het vervolg uitvoerig spreken zal, te weten in Duitsland op de zogenoemde nieuwe Profeten en andere geestdrijvers, zo als STORCK, MUNZER enz. en in Zwitserland op enkele te onvoorzichtige ijveraars. -L.R.

De rust van LUTHER duurde niet lang. Eenzaam op de muren van de Wartburg gezeten, bleef hij gehele dagen in diepe gepeinzen verzonken. Nu eens kwam de Kerk voor zijn geest en vertoonde al haar ellende aan zijn ogen *(8)*. Dan weer met vertrouwen zijn blikken ten hemel heffende, zei hij: "Waarom zou gij, o Heer! de mensen kinderen tevergeefs geschapen hebben *(9)*?..." Straks weer die hoop laten varen, riep hij moedeloos uit: "Helaas! er is niemand, in die laatste dag van zijn toorn, die als een muur voor de Heer zich staande houdt om Israël te bevrijden!..."

(8) Ego hic sedens tota die faciem Ecclesiae ante me constituo. (L. Epp. II, 1.)
(9) Ps 89:48

Angst.
Daarna, op zijn eigen bestemming terugkomende, vreesde hij dat men hem zou beschuldigen van het slagveld verlaten te hebben *(10)*; en deze gedachte sloeg zijn ziel ter neder. "Ik zou liever," zei hij, "onder vurige kolen begraven worden, dan hier half dood te blijven liggen *(11)*."

(10) Verebar ego ne aciem deserere viderer. (L. Epp. II, 1.
(11) Mallem inter carbones vivos ardere, quam solus semivivus, atque utinam non mortuus putere. (Ibid. p. 10.)

Zich vervolgens in zijn verbeelding te Worms, te Wittenberg, te midden van zijn vijanden verplaatsende, betreurde hij het, aan de raadgevingen van zijn vrienden toegegeven te hebben, niet in de wereld gebleven te zijn, en zijn borst niet te hebben bloot gesteld aan de woede van de mensen *(12)*. "Ach!" zei hij, "er is niets dat ik meer begeer dan mij voor mijn wrede vijanden te stellen *(13)*."

(12) Cervicem esse objectandam publico furori. (Ibid. p. 89.)
(13) Nihil magis opto, quam furoribus adversariorum oecurrere, objecto jugulo. (Ibid. p. 1.)

Hoop.
Enige aangename gedachten verdreven echter weer die angsten. Alles was voor LUTHER geen kwelling: zijn geschokt gemoed vond van tijd tot tijd een weinig kalmte en verlichting. Na de zekerheid van Gods bijstand, vertroostte hem vooral één zaak in zijn droefheid; het was de gedachte aan MELANCHTON. "Indien ik omkom," schreef hij hem, "zal het Evangelie niets verliezen *(14)*: gij zult mij opvolgen als ELIZA ELIAS, hebbende een dubbele maat van mijn geest." Maar zich de vreesachtigheid van PHILIPPUS te binnen brengende, riep hij hem met nadruk toe: "Bedienaar van Gods Woord! bewaak de muren en torens van Jeruzalem, totdat de vijanden u in hun macht hebben. Wij alleen zijn nog op het slagveld staande gebleven: na mij zijt gij het op wie zij zullen aanvallen *(15)*."

(14) Etiam si peream, nihil peribit Evangelio. (L. Epp. II. p. 10.)

(15) Nos soli adhuc stamus in acie: te quaerent post me (Ibid. p. 2.)

Deze gedachte van de laatste aanval welke Rome tegen de ontluikende Kerk stond te doen, vervulde hem met nieuwe bekommeringen. De arme monnik, gevangen en van de wereld afgescheiden, leverde hem alleen harde slagen. Maar eensklaps meende hij zijn verlossing te zien aanbreken. Het scheen hem toe dat de aanvallen van het Pausdom de volken van Duitsland in opstand zouden brengen, en dat de krijgsknechten van het Evangelie, als overwinnaars de Wartburg bezettende, de gevangene de vrijheid zouden weergeven. "Indien de paus," zei hij, "al diegenen vervolgt welke voor mij zijn, zal er een opstand in Duitsland uitbreken; hoe meer hij zich zal haasten om ons te verpletteren, hoe spoediger ook zijn einde en dat van al de zijnen daar zal zijn. En ik...ik zal u weergegeven worden....*(16)*. God wekke de geest van velen op en brenge de volken in beweging. Dat onze vijanden onze zaak slechts verdrukken en die zoeken te verstikken; zij zal onder hun verdrukkingen groot worden en er tienmaal geduchter uit te voorschijn komen."

(16) Quo citius id tentaverit, hoc citius et ipse et sui peribunt, et ego revertar. (Ibid. p. 10.)

Ziekte.

Maar ziekte deed hem weer van die hoogte waartoe zijn moed en zijn geloof hem opgevoerd hadden nederstorten. Reeds had hij te Worms veel geleden; zijn kwaal nam in de eenzaamheid toe *(17)*. Hij kon het voedsel van de Wartburg, een weinig minder zwaar dan dat van zijn klooster, niet verdragen; men moest hem geringer spijs geven, waaraan hij gewoon was. Hij bracht gehele nachten slapeloos door. De angsten van zijn ziel voegden zich bij de smarten van zijn lichaam. Geen werk werd er zonder smart en pijn voltooid. LUTHER, alléén op zijn rots, verduurde toen in zijn sterke natuur een lijden dat de verlossing van de mensheid noodzakelijk maakte. "Des nachts in mijn kamer gezeten, hief ik een geschrei aan," zegt hij, "als een vrouw die in barensnood is; gescheurd, gewond, bloedende...*(18)*." Vervolgens zijn gekerm afbrekende, doordrongen van de gedachte dat zijn smarten weldaden van God waren, riep hij met liefde uit: "Dank zij u toegebracht, o CHRISTUS! dat gij mij niet zonder kostbare reliquiën van u heilig kruis wilt laten *(19)*!" Maar weldra was hij op zichzelf verstoord. "Onzinnige, verharde die ik ben," riep hij uit. "O jammer! ik bid weinig, ik worstel weinig met de Heer, ik zucht niet voor de Kerk Gods *(20)*. In plaats van vurig te zijn van geest, zijn het mijn hartstochten die ontvlammen; ik blijf in traagheid, in slaap, in ledigheid..." Daarna niet wetende waaraan die staat toe te schrijven, en gewoon alles van de toegenegenheid van zijn broeders te verwachten, riep hij in de moedeloosheid van zijn ziel uit: "O mijn vrienden! vergeet gij dan voor mij te bidden, daar God zich van mij verwijdert?..."

(17) Auctum est malum, quo Wormatiae laborabam. (L. Epp. II. p. 17.)
(18) Sedeo dolens, sicut puerpera, lacer et saucius et cruentus. (Ibid. p. 50. 9 Sept.)
(19) Gratias Christo, qui me sine reliquiis sanctae crucis non derelinquit. (Ibid.)
(20) Nihil gemens pro ecclesia Dei. (L. Epp II, p. 22, 13 Juli.)

Ongerustheid van Luther's vrienden.

Degenen die hem omringden, zowel als zijn vrienden te Wittenberg en aan het hof van de keurvorst, waren over die staat van lijden ongerust en verschrikt. Zij beefden bij het vooruitzicht dat dat leven, wat aan de brandstapel van de paus en aan het zwaard van

KAREL V ontrukt was, treuriglijk zou verkwijnen en vergaan. Zou de Wartburg bestemd zijn om het graf van LUTHER te wezen! "Ik vrees," zei MELANCHTON, "dat de smart welke hij voor de Kerk gevoelt hem zal doen sterven. Er is door hem een fakkel in Israël ontstoken; indien deze uitgeblust wordt, welke hoop zal ons dan nog overblijven? Het behage God dat ik, ten koste van mijn ellendig leven, die ziel in de wereld kunnen behouden, welke er het schoonste sieraad van is *(21)*!...." O! welk een man!" riep hij uit, alsof LUTHER reeds aan de rand van het graf stond; "wij hebben hem niet genoeg gewaardeerd *(22)*!"

(21) Utinam hac vili anima mea ipsius vitam emere queam. (Corp. Ref. I, p. 415. 6 Juli.)

(22) Deze gehele zielestrijd van LUTHER, zo naïf alhier bl. 18, 19, beschreven, toont ons klaar, hoe God de Hervormer al trapswijze meer en meer tot zijn gewichtig werk heeft toegerust, en overtuigt ons temeer, dat dit werk uit God en niet uit mensen was. In LUTHERS geprangd gemoed doorkruisten zich allerlei gedachten, welke loop de zaken konden nemen, gedachten die hem dan eens opbeurden dan weer ter nedersloegen, terwijl God intussen zijn eigen gang in stilte voortging en alles reeds tevoren had beschikt en vastgesteld. De mens maakt schikkingen van hart, maar de Heer stuurt de gang: dit is steeds waarheid, belangrijke waarheid, die wij niet genoeg kunnen opmerken, maar komt niemand meer te pas, dan die graag een werktuig in Gods hand ter bevordering van de belangen van zijn rijk wil zijn. Hij ga stil voort aan de hand van de Voorzienigheid, de Heer zal op Zijn tijd zijn paden recht maken. -L.R.

Luther's werkzaamheid.

Wat LUTHER onwaardige ledigheid van zijn gevangenschap noemde, was een werkzaamheid welke schier al de krachten van een mens te boven ging. "Ik verkeer hier dagelijks," zei hij de 14de Mei, "in ledigheid en in geneugten (hij zinspeelde ongetwijfeld op het enigszins minder zware voedsel dat men hem in het begin gaf). Ik lees de Bijbel in het Hebreeuws en Grieks; ik ga een redevoering schrijven in de Duitse taal over de oorbiecht; ik zal de vertaling van de Psalmen voortzetten en een predikatieboek vervaardigen, zodra ik het nodige van Wittenberg ontvangen heb. Ik schrijf zonder ophouden *(23)*. Nog was dit slechts een gedeelte van LUTHERS werkzaamheden.

(23) Sine intermissione scribo. (L. Epp. II, 6, 16.)

Zijn vijanden dachten dat, zo hij niet dood was, men hem tenminste niet meer zou horen spreken; maar hun vreugde was slechts van korte duur, en men kon in de wereld niet lang aan zijn leven twijfelen. Een menigte op de Wartburg vervaardigde schriften volgden elkaar schielijk op, en overal werd de zo dierbare stem van de Hervormer met geestdrift ontvangen. LUTHER gaf te gelijk werken geschikt om de Kerk op te bouwen, en strijdschriften die de voorbarige vreugde van zijn vijanden verstoorden, in het licht. Gedurende bijna een jaar onderwees, vermaande, bestrafte, donderde hij beurtelings van boven van zijn berg; en zijn verlegene vijanden vroegen elkaar of er niet enige bovennatuurlijke verborgenheid in deze buitengewone werkzaamheid was. "Hij kon geen rust nemen," zei COCHLOEUS *(24)*.

(24) Cum quiescere non posset. (COCHLOEUS, *Acta Lutheri*, p. 39.)

Over de biecht.
Maar er was geen andere verborgenheid dan de onvoorzichtigheid van de aanhangers van Rome. Zij haastten zich om van het edict van Worms gebruik te maken, ten einde de Hervorming de doodsteek te geven; en LUTHER, veroordeeld, in de rijksban gedaan, op de Wartburg opgesloten, beijverde zich de heilige leer te verdedigen, alsof hij nog vrij en overwinnaar geweest ware. Het was vooral in de vierschaar van de boete dat de priesters hun krachten inspanden om de ketenen van hun gehoorzame parochianen te smeden, ook was het tegen de biecht dat LUTHER de eerste aanval begon. "Men brengt" zegt hij, "dit woord van JACOBUS ten bewijze bij: *Belijdt elkaar uw misdaden*. Zonderlinge biechtvader! Er wordt hier gesproken van *elkaar*! Waaruit volgen zou dat de biechtvaders ook aan hun boetelingen moesten biechten; dat ieder Christen op zijn beurt paus, bisschop, priester zou zijn; en dat de paus zelf aan allen moest biechten *(25)*!"

(25) Und van de Papst müsse ihm beichten. (L. Opp. XVII, p. 701.)

Aan Latomus.
Nauwelijks had LUTHER dit werkje geëindigd, of hij begon een ander. Een Godgeleerde van Leuven, met name LATOMUS, reeds vermaard door zijn tegenkanting aan REUCHLIN en ERASMUS, had de gevoelens van de Hervormer aangerand. In twaalf dagen was de weerlegging van LUTHER gereed, en het is één van zijn meesterstukken. Hij zuivert zich daarin van de beschuldiging hem gedaan dat hem namelijk gematigdheid ontbrak. "De gematigdheid van de eeuw" zegt hij, "is voor heiligschendende priesters, voor goddeloze sophisten de knie te buigen, en tot hen te zeggen: Genadige heer! Voortreffelijke meester! Zodra gij dit gedaan hebt, breng dan ter dood wie gij wilt; keer zelfs de wereld ‘t onderste boven, gij zult daarom niet te minder een gematigd man zijn....Verre van mij die gematigdheid; ik wil liever rondborstig zijn en niemand bedriegen. De bolster is mogelijk hard, maar de noot is zoet en zacht *(26)*."

(26) Cortex meus esse potest durior, sed nucleus meus mollis et dulcis est. (Opp. Lat. II, p. 213.)

Wandelingen.
De gezondheid van LUTHER steeds meer en meer gekrenkt wordende, was hij er op bedacht om de Wartburg waar hij opgesloten was te verlaten. Maar hoe dat gedaan? Wanneer hij in ‘t openbaar verscheen, zou hij zijn leven in gevaar brengen. De helling van de berg waarop zich het kasteel verhief, was met ontelbare voetpaden doorsneden, welker randen met aardbeziebossen bezet waren. De zware poort van het kasteel werd geopend, en de gevangene waagde het, niet zonder vrees, om enige van die vruchten ter sluiks te plukken *(27)*. Allengs verstoutte hij zich meer en begon in zijn ridderkleding met een wacht van het kasteel, een stuurs maar getrouw man, de omgelegen velden te doorwandelen. Eens een herberg binnengetreden zijnde, wierp LUTHER zijn degen die hem verveelde neer en liep naar boeken die zich daar bevonden. De natuur was sterker dan de voorzichtigheid. Zijn geleider beefde van schrik, vrezende dat men door die voor een krijgsman zo vreemde handelwijs twijfelen zou of de doctor wel een wezenlijk ridder was. Op een andere tijd, bezochten de twee krijgslieden het klooster van Reichardsbrunn, waar LUTHER weinige maanden tevoren geslapen had toen hij zich naar Worms begaf *(28)*. Eensklaps laat een lekebroeder een teken van verwondering ontsnappen. LUTHER is herkend...Zijn

leidsman wordt het gewaar; hij trekt hem in allerijl weg, en reeds rennen zij beiden ver van het klooster, toen de arme ontstelde broeder ter nauwernood van zijn verbazing bekomt.

(27) Zu zeiten gehet erinn die Erdbeer am Schlossberg. (MATHESIUS, p. 33.)
(28) Zie D. II bl. 307.

Een jachtpartij.
Het ridderleven van de doctor had soms iets zeer theologisch. Op zekere tijd maakte men het jachtgereedschap gereed, men opent de poorten van het kasteel; de honden met hun lange en hangende oren schieten uit. LUTHER had het vermaak van de jacht willen smaken. Weldra moedigen de jagers elkaar aan; de honden lopen gezwind vooruit; zij sporen het wild in het kreupelhout op. Te midden van deze beweging bleef ridder GEORGE onbewegelijk en had hij zijn geest vol ernstige gedachten; bij het zien van wat hem omringde, was zijn hart van droefheid overstelpt *(29)*. "Is dit niet," zei hij, "het beeld van de duivel, die zijn honden, namelijk de bisschoppen, die gevolmachtigden van de Antichrist, ophitst en ze uitzendt om de arme zielen te vervolgen *(30)*." Men ving een jonge haas; gelukkig van de leven te redden, wikkelt LUTHER hem zorgvuldig in zijn mantel, en legt hem tussen een doornbos; maar nauwelijks heeft hij enige treden gedaan, of de honden ruiken het dier en doden het. LUTHER, door het geraas dat gewaar geworden zijnde, heft een kreet van smart aan. "O paus!" zegt hij; "en gij, satan! op dezelfde wijze tracht gij de zielen zelf te verderven welke reeds van de dood gered zijn geworden *(31)*!"

(29) Theologisabar etiam ibi inter retia et canes....tantum misericordiae et doloris miscuit mysterium. (L. Epp. II, p. 43.)
(30) Quid enim ista imago, nisi Diabolum significat per insidias suas et impios magistros canes suos....(Ibid.)
(31) Sic saevit Papa et Satan ut servatas etiam animas perdat: (Ibid. p. 44.)

III.

De Hervorming begint.
Terwijl de doctor van Wittenberg die voor de wereld dood was zich door deze vermaken in de omstreken van de Wartburg enige uitspanning bezorgde, ging het werk als van zelf voort; de Hervorming begon; zij bepaalde zich niet meer bij de leer, zij drong met kracht in het leven door. BERNARD FELDKIRCHEN, pastoor van Kemberg, die het eerst onder de leiding van LUTHER de dwalingen van Rome aangevallen had *(1)*, was ook de eerste die het juk van haar instellingen afwierp. Hij trad in het huwelijk.

(1) D. I, bl. 288.

Het Duitse karakter bemint het huiselijk leven en de huiselijke genoegens; ook was het onder al de verordeningen van het Pausdom de gedwongene ongehuwde staat welke de treurigste gevolgen na zich gesleept had. Aan de hoofden van de geestelijkheid opgelegd, had die wet verhinderd dat de leengoederen van de Kerk erfelijk wierden. Maar door GREGORIUS VII tot de lagere geestelijkheid uitgestrekt, had zij betreurenswaardige gevolgen. Vele priesters hadden zich door schandelijke ongeregeldheden aan de verplichtingen welke men hun opleide onttrokken en de haat

en de verachting op hun kaste geladen; terwijl degenen die zich aan de wet van HILDEBRAND onderworpen hadden, zich ten aanzien van de Kerk diep verontwaardigden, omdat zij, schoon aan haar hoge prelaten zoveel macht, rijkdommen en aardse genietingen schenkenden, de geringere dienaren, die echter haar nuttigste steunpilaren waren, tot met het Evangelie zo strijdige verloocheningen noodzaakte.

Huwelijk van Feldkirchen.

"Noch de pausen, noch de conciliën," zei FELDKIRCHEN en een andere pastoor, met name SEIDLER die zijn voorbeeld volgde, "kunnen de Kerk een verordening opleggen welke de ziel en het lichaam in gevaar brengt. De verplichting om de wet Gods te onderhouden noodzaakt ons om de overleveringen van de mensen te schenden *(2)*." De herstelling van het huwelijk was, in de 16de eeuw, een hulde aan de zedelijke wet toegebracht. Het kerkelijk gezag verschrikt, deed terstond de besluiten tegen de twee priesters uitgaan. SEIDLER, die zich op het grondgebied van hertog GEORGE bevond, werd aan zijn geestelijke overheden overgeleverd en stierf in de gevangenis. Maar de keurvorst FREDERIK weigerde FELDKIRCHEN aan de aartbisschop van Maagdenburg uit te leveren. "Zijn Hoogheid," zei SPALATIJN," wil niet de post van gerechtsdienaar waarnemen." FELDKIRCHEN bleef dan herder van zijn gemeente, ofschoon echtgenoot en vader geworden.

(2) Coëgit me ergo ut humanas traditiones violarem, necessitas servandi juris divini. (Corp. Ref. I, 441.)

Het huwelijk van de monniken. Thesen.

De eerste beweging van de Hervormer bij het vernemen van die dingen, was zich aan de vreugde over te geven. "Ik bewonder," zei hij, "die nieuwe echtgenoot van Kemberg, die niets vreest en zich spoedt te midden van de beweging." LUTHER was overtuigd dat de priesters gehuwd moesten zijn. Maar dit vraagstuk leidde hem tot een ander, namelijk dat van het huwelijk van de monniken; en hier had LUTHER een dier inwendige aanvechtingen door te staan waarvan zijn gehele leven samengesteld was: want elke Hervorming moest door een geestelijke strijd daargesteld worden. MELANCHTON en CARLSTADT, de één leek en de ander priester, dachten dat er voor de monniken zowel als voor de priesters een volkomene vrijheid moest zijn om in de band van de huwelijk te treden LUTHER, monnik, was in het eerst van andere gedachte. Op zekere tijd de bevelhebber van de Wartburg hem enige thesen van CARLSTADT over de ongehuwde staat gebracht hebbende, riep hij uit: "Goede God! zullen onze Wittenbergers dan zelfs aan de monniken vrouwen geven!..." Dit denkbeeld verbaasde hem en bracht hem in verwarring; zijn ziel was er door ontsteld." Hij verwierp voor zichzelf de vrijheid welke hij voor anderen vorderde. "Ach!" riep hij met verontwaardiging uit, "zij zullen mij tenminste niet noodzaken, een vrouw te nemen *(3)*." Dit gezegde is voorzeker niet bekend bij degenen die beweren dat LUTHER de Hervorming begon om te trouwen. De waarheid zoekende, niet uit hartstocht, maar met oprechtheid, verdedigde hij wat hem als waarheid voorkwam, schoon het over het geheel met zijn stelsel strijdig was. Hij verkeerde in een mengsel van waarheid en dwaling, verwachtende dat alle dwaling zou vallen en dat de waarheid alleen zou overblijven.

(3) At mihi non obtrudent uxorem. (L. Epp. II, p. 40.)

Er was inderdaad tussen beide vraagstukken een groot verschil. Het huwelijk van de priesters strekte niet tot vernietiging van het priesterdom; alleen kon het integendeel aan de wereldlijke geestelijkheid de achting van de volken bezorgen; maar het huwelijk van de monniken was de ondergang van het monnikendom. Het was dan zaak te weten of men dat machtige leger moest ontbinden en afdanken wat de pausen onder hun bevelen hielden. "De priesters," schreef LUTHER aan MELANCHTON, "zijn van God ingesteld, en bij gevolg zijn zij vrij ten aanzien van menselijke verordeningen. Maar het is met hun eigen wil dat de monniken de ongehuwde staat verkozen hebben; zij zijn dan niet vrij zich aan het juk te onttrekken dat zij zelf hebben gekozen *(4)*."

(4) Me enim vehementer movet, quod sacerdotum ordo, a Deo institutus, est liber, non autem monachorum qui sua sponte statum eligerunt. (Ibid. p. 34.)

Geschrift tegen het monnikendom.

De Hervormer moest voorwaarts gaan en door een nieuwe kampstrijd die nieuwe stelling van de vijand overmeesteren. Reeds had hij zoveel misbruiken van Rome en Rome zelf doen vallen; maar het monnikendom was nog in stand gebleven. Het monnikendom, dat eertijds in zo veel wildernissen het leven aangebracht had, en dat, na vele eeuwen doorlopen te hebben, nu zoveel kloosters met ledigheid en dikwijls niet wellust vervulde, scheen een lichaam aangenomen te hebben, en de rechten in dit kasteel van Thuringen te komen verdedigen, waar de vraag van de leven of dood in het geweten van één mens bepleit werd. LUTHER was daarover in tweestrijd; nu eens was hij op het punt om het omver te werpen en dan weer op het punt om overwonnen te worden. Eindelijk, niet langer de strijd kunnende volhouden, wierp hij zich in het gebed voor de voeten van JEZUS CHRISTUS, en riep uit: "Onderricht ons! verlos ons! Herstel ons door uw barmhartigheid in de vrijheid welke ons toebehoort: want wij zijn voorzeker uw volk *(5)*!"

(5) Dominus JESUS erudiat at liberet nos, per misericordiam suam, in libertatem nostram. (Aan MELANCHTON, over de ongehuwde staat. 6 Aug. 1521. L. Epp. II. p. 40.)

Het monnikendom houdt voor Luther op.

De verlossing deed zich niet lang verbeiden; er greep een grote omwenteling in het gemoed van de Hervormer plaats; en het was nogmaals de leer van de rechtvaardiging door het geloof, welke hem de overwinning bezorgde. Dit wapen, wat de aflaten, de praktijken van Rome en de paus zelf had doen vallen, deed ook in het gemoed van LUTHER en in de Christenheid de monniken vallen. LUTHER zag dat het monnikendom en de leer van een zaligheid door genade met elkaar geheel strijdig waren, en dat het monnikenleven geheel en al gegrond was op gewaande verdiensten van de mens. Van toen af overtuigd dat de eer van JEZUS erin betrokken was, hoorde hij in zijn geweten een stem die hem onophoudelijk toeriep: "Het monnikendom moet vallen!" "Zolang de leer van de rechtvaardiging door het geloof in de Kerk zuiver blijft, zal er niemand monnik worden," zei hij *(6)*. Deze overtuiging werd steeds krachtiger in zijn hart, en van het begin van September zond hij "aan de bisschoppen en diakenen van de Kerk van Wittenberg" de volgende thesen, welke zijn oorlogsverklaring aan het monnikenleven waren:

"Al wat uit het geloof niet is, dat is zonde. Ro 14:23

"Al wie gelofte van maagdom, van kuisheid, van Godsvrucht doet zonder geloof, doet een goddeloze, afgodische gelofte, en hij doet die aan de duivel zelf.

(6) L. Opp. (W.) XXII, p. 1466.

"Door zodanige geloften te doen, is men erger dan de priesters van CYBELE, of dan de Vestaalse maagden van de heidenen: want de monniken doen hun geloften in de gedachte van door die geloften gerechtvaardigd en zalig te worden; en wat men eniglijk aan Gods barmhartigheid moest toeschrijven, schrijft men dus aan verdienstelijke werken toe.

"Men moet zodanige kloosters tot de grond toe afbreken, als zijnde woningen des duivels.

"Er is slechts een enkele orde die heilig is en die heilig maakt, het is het Christendom of het geloof *(7)*.

(7) Es ist nicht mehr denn eine einige Geistlichkeit, die da heilig ist, und heilig macht....(L. Opp. XVII, p. 718.)

"Om de kloosters nuttig te doen zijn, moesten zij scholen wezen, waar de kinderen tot de staat van volwassen mensen opgeleid werden; terwijl het nu integendeel huizen zijn waar volwassen mensen weer kinderen worden en het voor altijd blijven."

Men ziet, LUTHER zou op dit tijdstip de kloosters nog als huizen van opvoeding geduld hebben; maar spoedig werden zijn aanvallen tegen die gestichten heviger. De onzedelijkheid van de kloosters en de schandelijke bedrijven welke er plaats hadden, stelde zich met kracht aan zijn ziel voor. "Ik wil," schreef hij de 11de November aan SPALATIJN, "de jonge lieden van de helse vlammen van de ongehuwde staat verlossen *(8)*." Daarna schreef hij tegen de kloostergeloften een boek dat hij aan zijn vader opdroeg: "Wilt gij," zegt hij in zijn opdracht aan de grijsaard van Mansveld, "wilt gij mij nog aan het monnikendom ontrukken? Gij hebt er recht toe: want gij zijt nog mijn vader, en ik ben nog uw zoon: maar het is niet meer nodig; God is u voorgekomen, Hij zelf heeft er mij met kracht aan ontrukt. Wat ligt eraan gelegen of ik de geschoren kruin en de monnikskap draag of niet? Is het de monnikskap, is het de geschoren kruin, welke een monnik maken? *Alle dingen behoren aan u*, zegt PAULUS, *en gij behoort aan* CHRISTUS. Ik behoor niet aan de monnikskap, maar de monnikskap behoort aan mij. Ik ben een monnik, en echter geen monnik; ik ben een nieuw schepsel, niet van de paus, maar van JEZUS CHRISTUS. CHRISTUS, alleen en zonder tussenkomst, is mijn bisschop, mijn abt, mijn prior, mijn heer, mijn vader, mijn meester; en ik ken geen ander. Wat gaat het mij aan of de paus mij veroordeelt en vermoord? Hij zal mij niet uit het graf kunnen doen gaan om mij ten tweede male te vermoorden...De grote dag nadert, dat het rijk van de gruwelen omver geworpen zal worden. Gave God, dat wij waardig geacht werden om door de paus vermoord te worden! Ons bloed zou tegen hem ten hemel roepen, en dus zijn oordeel zich verhaasten en zijn einde nabij zijn *(9)*."

(8) Adolescentes liberare ex isto inferno coelibatus. (L. Opp. II 95.)

(9) Dass unser Blut möcht schreien, und dringen sein Gericht, dass sein bald ein Ende würde. (L. Epp. II, p. 105.)

Er had in LUTHER zelf een gehele omkering plaats gehad; hij was geen monnik meer. Het waren geen uitwendige oorzaken, geen menselijke hartstochten, geen vleselijke overijling, welke die verandering teweeggebracht hadden. Er had een kampstrijd plaats gehad: LUTHER had zich eerst aan de zijde van het monnikendom geschaard; maar de waarheid was ook in het strijdperk getreden, en het monnikendom was overwonnen geworden. De zegepralen welke de hartstocht behaalt zijn kortstondig; maar die van de waarheid zijn duurzaam en beslissend.

IV.

De aartsbisschop Albert.

Terwijl LUTHER dus één van de grootste omwentelingen voorbereidde welke in de Kerk moesten daargesteld worden, en de Hervorming met zoveel kracht in het leven van de Christenheid begon door te dringen, waren de aanhangers van Rome verblind, gelijk dat gewoonlijk diegenen zijn welke lange tijd in het bezit van de macht zijn geweest, en verbeeldden zij zich dat, omdat LUTHER op de Wartburg was, de Hervorming dood en voor altijd begraven was; ook dachten zij hun oude gewoonten, voor een ogenblik door de monnik van Wittenberg verstoord, met rust te kunnen hervatten. De keurvorst-aartsbisschop van Mentz, ALBERT, behoorde tot die zwakke zielen, welke, wanneer alle zaken gelijk staan, zich voor het goede verklaren, maar die, zodra hun eigenbelang er bij in het spel komt, geheel bereid zijn zich aan de zijde van de dwaling te scharen. Het was voor hem een zaak van gewicht dat zijn hof even luisterrijk, zijn stoet even rijk en zijn tafel even goed aangericht was als die van enig ander vorst in Duitsland; maar, de aflaathandel was verwonderlijk geschikt om dit doel te bereiken. Zo was dan nauwelijks het decreet van veroordeling tegen LUTHER en de Hervorming van de keizerlijke kanselarij uitgegaan, of ALBERT, die toen met zijn hof te Halle was, deed de aflaatkramers die nog door het woord van de Hervormer verschrikt waren, bijeenkomen, en trachtte hen door woorden als deze gerust te stellen: "Vreest niet meer, wij hebben hem tot stilzwijgen gebracht; beginnen wij weer met rust de kudde te scheren; de monnik is gevangen; men heeft grendels en sloten verzekerd; hij zal ditmaal wel behendig zijn, wanneer hij nogmaals onze werkzaamheden komt storen." De aflaatmarkt werd weer geopend, de koopwaren werden uitgestald, en de kerken te Halle weergalmden opnieuw van de redenen van bedriegers.

Maar LUTHER leefde nog, en zijn stem was krachtig genoeg om buiten de muren en traliën, waar achter men hem verborgen had, te dringen. Niets kon zijn verontwaardiging in hoger mate ontvlammen. Hoe! de hevigste gevechten zijn geleverd geworden; hij heeft alle gevaren getrotseerd; de waarheid is overwinnaar gebleven, en men durft haar met voeten trappen, alsof zij overwonnen ware geweest!...Nogmaals zal dat woord weergalmen, wat reeds eenmaal die schandelijke handel heeft verstoord. "Ik zal niet rusten," schreef hij aan SPALATIJN, "vóórdat ik de afgod van Mentz en van dezelfs schandalen te Halle aangevallen heb *(1)*."

(1) Non continebor quin idolum Moguntinum invadam, cum suo lupanari Hallensi. (L. Epp. II, p. 59. 7 Oktober)

De afgod van Halle.
LUTHER sloeg terstond handen aan het werk; hij bekreunde er zich zeer weinig aan dat men zijn verblijf op de Wartburg zocht te verbergen. ELIAS in de woestijn smeedt nieuwe bliksemen tegen de goddelozen ACHAB. De 1ste November voltooide hij een geschrift *tegen de nieuwe afgod van Halle.*

De aartsbisschop was van LUTHERS voornemen onderricht. Ontroerd, verschrikt bij die gedachte, zond hij, omstreeks het midden van Oktober, twee officieren van zijn hof, CAPITO en AURBACH, naar Wittenberg, om het onweer af te wenden. "LUTHER," zeiden zij tot MELANCHTON die hen bereidvaardig ontving, "behoort zijn onstuimigheid wat te matigen." Maar MELANCHTON, schoon zelf zachtaardig, was niet van degenen die zich verbeelden dat de wijsheid bestaat in altijd toe te geven, in altijd te aarzelen, in altijd te zwijgen. "Het is God zelf die hem roept," antwoordde hij, "en onze eeuw heeft een scherp en bijtend zout nodig *(2)*." CAPITO wendde zich toen tot JONAS, en zocht door middel van hem op het hof te werken. Reeds was er de tijding van LUTHERS voornemen aangekomen, en men was er over verschrikt. "Hoe!" hadden de hovelingen gezegd, "zal men de vlam weer aanblazen welke men zoveel moeite gehad heeft te blussen! LUTHER kan niet behouden worden dan door zich te doen vergeten, en hij staat tegen de eerste vorst van het rijk op!" -"Ik zal niet gedogen" zei de keurvorst, "dat LUTHER tegen de aartsbisschop van Mentz schrijve en dus de openbare rust verstore *(3)*.

(2) Huic seculo opus esse acerrimo sale. (Corp. Ref. I, 463.)
(3) Non passurum principem, scribi in Moguntinum. (L. Epp. II, p. 94.)

Luther staat op.
Toen men LUTHER deze woorden verhaalde, was hij er over verontwaardigd. Het is niet genoeg zijn lichaam gevangen te nemen, men wil ook zijn geest en de waarheid zelf in boeien kluisteren!...Verbeeld men zich dat hij zich uit vrees verbergt en dat zijn verwijdering de bekentenis van zijn nederlaag is? Hij daarentegen meent, dat zij een overwinning is. Wie heeft dan te Worms tegen hem durven opstaan en de waarheid tegen spreken? Zo dan, toen de gevangene van de Wartburg de brief van de kapellaan, die hem van ‘s vorsten gevoelens onderrichtte, gelezen had, wierp hij die ver van zich, besloten er niet op te antwoorden. Maar hij kon zich niet lang inbinden; hij nam de brief weer op. "De keurvorst zal niet gedogen!...." schreef hij aan SPALATIJN, -"en ik zal niet dulden dat de keurvorst mij niet toelate te schrijven...Veel liever u voor altijd verloren, u, de keurvorst, ... de gehele wereld *(4)*! Indien ik de paus weerstand geboden heb, die de schepper van uw kardinaal is, waarom zou ik dan aan zijn schepsel toegeven? Het is waarlijk schoon, van u te horen zeggen dat men de openbare rust niet moet verstoren, terwijl gij toelaat dat men de eeuwige rust Gods verstoort!...Dus zal het niet zijn, o SPALATIJN! Dus zal het niet zijn, o vorst *(5)*! Ik zend u een boek dat ik reeds tegen de kardinaal gereed gemaakt had, toen ik uw brief ontving. Zend het aan MELANCHTON terug...."

(4) Potius te et principem ipsum perdam et omnem creaturam. (Ibid.)
(5) Non sic, Spalatine, non sic, princeps. (L. Epp. II, p. 94)

Schrik aan het hof.
Het lezen van dit handschrift deed SPALATIJN beven; hij stelde opnieuw de Hervormer de onvoorzichtigheid voor, welke het zijn zou een werk in het licht te

geven dat het keizerlijk bewind zou noodzaken zijn schijnbare onwetendheid van LUTHERS lot te laten varen, en een gevangene te straffen die de eerste vorst van het rijk en van de Kerk durfde aanranden. Indien LUTHER bij zijn voornemen bleef volharden, was de rust opnieuw gestoord, en de Hervorming was misschien verloren. LUTHER bewilligde er in om de uitgave van zijn geschrift uit te stellen; hij stond zelfs toe dat MELANCHTON de scherpste plaatsen in het zou doorhalen *(6)*. Maar verontwaardigd over de vreesachtigheid van zijn vriend, schreef hij aan de kapellaan: "De Heere leeft en regeert, aan Wie gij, hovelingen, niet gelooft, tenminste wanneer Hij niet zozeer zijn werken naar uw reden schikt, dat het niet meer nodig is iets te geloven." Daarop nam hij het besluit rechtstreeks aan de keurvorst-kardinaal te schrijven.

(6) Ut acerbiora tradat. (Ibid p. 110.) Men moet ongetwijfeld lezen: *radat*.

Luther aan de aartsbisschop.

Het is het bisschoppelijk gezag geheel en al dat LUTHER in de persoon van de Germaanse primaat voor zijn rechtbank trekt. Zijn woorden zijn die van een onverschrokken man, brandende van ijver voor de waarheid, en die de bewustheid heeft van in de naam van God zelf te spreken.

"Uw keurvorstelijke Hoogheid," schrijft hij uit het binnenste van het eenzaam verblijf waar men hem verborgen heeft, "heeft binnen Halle de afgod weer opgericht welke het geld en de ziel van de arme Christenen verslindt. Gij denkt misschien dat ik buiten gevecht ben, en dat zijn keizerlijke majesteit de klachten van de arme monnik gemakkelijk zal smoren...Maar weet dat ik mij van mijn plicht die de Christelijke liefde mij oplegt zal kwijten, zonder de poorten van de hel en des temeer zonder de pausen, de bisschoppen en de kardinalen te vrezen.

"Het is daarom mijn nederigste bede dat Uw keurvorstelijke Hoogheid zich het begin van deze zaak herinnere, en hoe uit een kleine vonk een vreselijke brand ontstaan is. De gehele wereld was toen ook in rust. Die arme bedelmonnik, dacht men, die geheel alleen de paus wil aanvallen, is te gering voor zulk een werk. Maar God is tussen beide gekomen; en heeft de paus meer moeite en zorgen verwekt dan hij ooit gehad heeft sinds hij in de tempel Gods gezeten is om over de Kerk heerschappij te voeren. Diezelfde God leeft nog; dat niemand eraan twijfele *(7)*. Hij zal een kardinaal van Mentz weerstand weten te bieden, al wierd deze zelfs door vier keizers ondersteund: want het is bovenal zijn vermaak de hoge cederen neer te vellen en de trotse FARAO'S te vernederen.

(7) Derselbig Gott lebet noch, da zweifel nur niemand an... (L. Epp. II, p. 113.)

"Daarom laat ik Uwe Hoogheid bij geschrifte weten, dat wanneer de afgod niet is neergeveld, ik, om aan de leer van God te gehoorzamen, Uwe Hoogheid openlijk moet aanvallen, gelijk ik de paus zelf aangevallen heb. Uw Hoogheid gedrage zich naar dit bericht; ik verwacht een spoedig en goed antwoord binnen de tijd van veertien dagen. Geschreven in mijn woestijn, Zondag na St. Catharina, 1521.

"Uw keurvorstelijke Hoogheids onderdanige dienaar,

"MARTIJN LUTHER."

Deze brief werd naar Wittenberg gezonden, en van Wittenberg naar Halle, waar toen de keurvorstkardinaal zijn verblijf hield: want men durfde hem onderweg niet ophouden, voorziende welk een onweer zulk een stoutheid zou hebben doen uitbarsten. Maar MELANCHTON deed deze vergezeld gaan van een brief aan de voorzichtige CAPITO gericht, waardoor hij zich bevlijtigde een goede uitslag aan deze moeilijke zaak te bezorgen.

Antwoord van Albert.

Men kan niet zeggen welke gevoelens de jonge en zwakke aartsbisschop koesterde toen hij de brief van de Hervormer ontving. Het aangekondigde werk *tegen de afgod van Halle* was als een zwaard boven zijn hoofd opgehangen. En, te gelijker tijd, welk een drift moest niet in zijn hart ontbranden door de verwatenheid van die landmanszon, van die in de ban gedane monnik, die zulk een taal durfde voeren tot een vorst van het huis van Brandenburg, tot de primaat van de Germaanse Kerk? CAPITO smeekte de aartsbisschop, de monnik voldoening te geven. De schrik, de hoogmoed, het geweten, welks stem hij niet kon smoren, verwekten in de ziel van ALBERT een vreselijke strijd. Kortom, de vrees voor het boek en mogelijk ook de stem van zijn geweten, hadden op hem de overhand; hij vernederde zich; hij zamelde alles bijeen wat hij geschikt dacht te zijn om de man van de Wartburg te bevredigen, en nauwelijks waren de veertien dagen verstreken, of LUTHER ontving de volgende letteren, nog meer verbazing verwekkende dan zijn vervaarlijke brief:

"Waarde heer doctor, ik heb uw letteren ontvangen en gelezen, en heb ze gunstig opgenomen. Maar ik denk dat de reden welke u bewogen heeft om mij zulk een brief te schrijven sinds lang niet meer bestaat. Ik wil mij, met Gods hulp, als een godvruchtig bisschop en als een Christelijk vorst gedragen, en ik erken dat de genade Gods mij nodig is. Ik ontken niet dat ik een zondaar ben, die kan zondigen en feilen, en zelfs die dagelijks zondigt en feilt. Ik weet wel dat ik, zonder Gods genade, evenals alle andere mensen, indien zelfs niet nog meer, niets dan onnut en vuil slijk ben. In antwoord op uw letteren heb ik u deze gunstige geneigdheid niet willen verbergen: want ik ben meer dan begerig u, uit liefde voor CHRISTUS, allerlei goed en gunst te bewijzen. Ik weet een Christelijke en broederlijke bestraffing te ontvangen.

"Met mijn eigen hand,

"ALBERT."

Zodanig was de taal welke de keurvorst, aartsbisschop van Mentz en Maagdenburg wie het opgedragen was de constitutie van de Kerk in Duitsland te vertegenwoordigen en te handhaven, tot de banneling van de Wartburg voerde. Had ALBERT, door hem te schrijven, aan de edele inspraak van zijn geweten, of aan slaafse vrees gehoor gegeven? In het eerste geval is die brief edel; in het tweede is deze verachting waardig. Wij willen liever vooronderstellen dat deze uit een goede beweging van zijn hart voortkwam. Hoe het ook zij, deze toont de verbazende verhevenheid van Gods dienaren boven de grootheden van de aarde. Terwijl LUTHER, alleen, gevangen, veroordeeld, in zijn geloof een onbedwingbare moed vond, beefde de aartsbisschopkeurvorst-kardinaal, omringd van al de macht en al de gunst van de

wereld, op zijn zetel. Dit verschil vertoont zich onophoudelijk, en bevat de sleutel van het wonderbare raadsel dat de geschiedenis van de Hervorming ons aanbiedt. De Christen is niet geroepen zijn krachten te berekenen en zijn middelen van overwinning op te tellen. De enige zaak waaromtrent hij niet moet rusten is, te weten of de zaak welke hij voorstaat wel die van God zelf is, en of hij er niets dan de eer van zijn meester mee bedoelt. Er is ongetwijfeld een onderzoek te doen; maar dit onderzoek is geheel geestelijk; de Christen ziet op het hart en niet op de arm; hij weegt de gerechtigheid en niet de kracht. En wanneer die vraag eenmaal opgelost is, is zijn weg gebaand. Hij moet moedig voortgaan, al ware het zelfs tegen de wereld en al haar legers, in de onwrikbare overtuiging dat God zelf voor hem zal strijden.

De vijanden van de Hervorming gingen dus van een uiterste strengheid tot een uiterste zwakheid over; zij hadden dat reeds te Worms gedaan; en die haastige overgangen vindt men steeds in de strijd welke de dwaling tegen de waarheid voert. Al wat bestemd is om te bezwijken gevoelt zich inwendig niet wel gesteld, wat het weifelachtig, onzeker maakt, en het beurtelings van het ene uiterste tot het andere drijft. Men zou beter doen door zich gelijk te blijven en kracht te betonen; daardoor zou men misschien wel zijn val verhaasten, maar, wanneer men viel, zou men tenminste met ere vallen.

Joachim van Brandenburg.

Een broeder van ALBERT, de keurvorst van Brandenburg, JOACHIM I, gaf het voorbeeld van die, vooral in onze eeuw, zo zeldzame vastheid van karakter. Onbewegelijk in zijn beginselen, standvastig in zijn handelingen, wetende, wanneer het nodig was, de aanmatigingen van de paus tegenstand te bieden, hield hij met een ijzeren hand de voortgang van de Hervorming tegen. Reeds te Worms had hij er op aangedrongen dat men LUTHER niet zoude horen en dat men hem zelfs, in weerwil van zijn vrijgeleide, als ketter zou straffen. Nauwelijks was het edict van Worms in de wereld, of hij beval er de gestrenge uitvoering van in al zijn staten. LUTHER wist een zo vast karakter te waarderen, en, terwijl hij JOACHIM van zijn overige tegenstanders onderscheidde, zei hij: "Men kan nog voor de keurvorst van Brandenburg bidden *(8)*." Die geest van de vorst schijnt aan zijn volk meegedeeld te zijn. Berlijn en Brandenburg bleven lange tijd volkomen voor de Hervorming gesloten. Maar wat men langzaam ontvangt, bewaart men getrouw. Terwijl sommige landstreken die toen het Evangelie met vreugde ontvingen, als bijvoorbeeld België en Westfalen, het spoedig moesten laten varen, moest Brandenburg dat het laatst van de Duitse staten de weg des geloofs betrad, zich later op de eerste plaats van de Hervorming stellen *(9)*.

(8) HELWING, Gesch. van de Brandeb. II, p. 605.

(9) Hoc enim proprium est illorum hominum (ex March. Brandenburg), ut quam semel in religione sententiam approbaverint, non facile deserant. (Leutingeri. Opp. I, 41.)

LUTHER ontving de brief van de kardinaal ALBERT niet zonder argwaan dat deze uit geveinsdheid en om de raad van CAPITO te volgen, geschreven was geworden. Hij zweeg echter, zich tevreden houdende met aan deze laatste te verklaren, dat zolang de aartsbisschop, ter nauwernood in staat om een kleine parochie te besturen, het masker van het kardinaalschap en de bisschoppelijke pracht niet afleide, en hij geen eenvoudig dienaar van het Woord wierd, het onmogelijk was dat hij de weg van de zaligheid bewandelde *(10)*.

(10) Larvam cardinalatus et pompam episcopalem ablegare. (L. Epp. II, p. 132.)

V.

Overzetting van de Bijbel.

Terwijl LUTHER dus met de dwaling worstelde alsof hij nog op het slagveld geweest was, was hij in zijn eenzaam verblijf op de Wartburg werkzaam alsof hij zich met niets dat in de wereld voorviel bemoeide. Het ogenblik was gekomen dat de Hervorming van de wetenschap van de Godgeleerden in het leven van de volken moest overgaan; en echter het grote middel waardoor deze voortgang moest bewerkstelligd worden, bestond nog niet. Dat krachtig en wonderbaar werktuig, bestemd om van alle zijden tegen het gebouw van Rome stenen te werpen, welke de muren zouden doen vallen, om het knellend juk af te schudden waaronder het Pausdom de Kerk deed zuchten, om aan de gehele mensheid een aandrift te geven, welke zij tot aan het einde van de eeuwen zouden behouden, dit werktuig moest uit het oude kasteel van de Wartburg te voorschijn komen, en met de Hervormer de wereld binnentreden, op de dag dat zijn gevangenschap zou eindigen.

Hoe meer de Kerk van de tijd verwijderde dat JEZUS, het waarachtige licht van de wereld, op aarde was, zoveel temeer had zij de fakkel van Gods Woord nodig, welke voor de mensen van de laatste eeuwen het licht van JEZUS CHRISTUS onverbasterd moet doen schijnen. Maar dat Goddelijk Woord was toen aan het volk onbekend. Enige proeven van overzetting naar de Vulgata *(1)* in 1477, in 1490 en in 1518 gemaakt, waren kwalijk uitgevallen, waren schier onverstaanbaar, en uithoofde van derzelver hoge prijs buiten het bereik van het volk. Er was zelfs een verbod uitgevaardigd geworden om de Bijbel in de gewone taal aan de Germaanse Kerk te geven *(2)*. Daarenboven werd het getal dergenen die in staat waren te lezen niet eer aanzienlijk dan toen erin de Duitse taal een boek was dat een levendige en algemene belangstelling wekte.

(1) De gewone Latijnse Overzetting, bij de Roomse Kerk aangenomen en door deze bijna voor onfeilbaar gehouden en met het oorspronkelijke gelijk gesteld. -L.R.
(2) Codex diplom. Ecclesiae Magunt. IV, p. 460.

LUTHER was geroepen om aan zijn natie de Schriften van God te geven. Dezelfde God die de Apostel JOHANNES naar Pathmos geleid had om er zijn openbaringen te schrijven, had LUTHER binnen de Wartburg opgesloten om er Zijn Woord over te zetten. Dat grote werk, wat hij te midden van de verstrooiingen en bezigheden te Wittenberg bezwaarlijk zoude ondernomen hebben, moest het nieuwe gebouw op de oorspronkelijke rots stichten, en, na zoveel eeuwen, de Christenen van de schoolse haarkloverijen tot de zuivere en eerste bron van de verlossing en zaligheid terugbrengen.

Behoeften van de Kerk.

De behoeften van de Kerk spraken met kracht; zij vorderden dit grote werk; en LUTHER moest door zijn inwendige ervaringen geleid worden om dat te ondernemen. Inderdaad, hij had in het geloof die zielerust gevonden, welke zijn ontrust geweten en zijn kloosterbegrippen hem lange tijd in eigen verdiensten en heiligheid hadden doen zoeken. De leer van de Kerk, de schoolse Godgeleerdheid, wisten niets van de vertroostingen welke het geloof geeft; maar de heilige Schrift verkondigde deze met

grote nadruk, en daar was het dat hij ze had gevonden. Het geloof aan Gods Woord had hem vrij gemaakt. Door het gevoelde hij zich van het leerstellig gezag van de Kerk, van haar hiërarchie, van haar overlevering, van de schoolse meningen, van de kracht van de vooroordelen en van alle menselijke heerschappij ontslagen. Die talrijke en sterke banden welke de Christenheid sinds eeuwen gekluisterd en van haar vrijheid beroofd hadden, waren verbroken en lagen rondom hem verstrooid, en hij hief op een waardige wijze het hoofd op, vrij van alles, behalve van het Woord. Die onafhankelijkheid van mensen, die onderwerping aan God welke hij in de heilige Schrift gevonden had, begeerde hij ook voor de Kerk. Maar om haar deze te geven, moest hij haar Gods openbaringen geven. Een machtige hand moest de zware deuren van dat wapenhuis van Gods Woord, waar LUTHER zelf zijn wapenen gevonden had, op haar hengsels doen draaien en die aloude gewelven en zalen welke sinds eeuwen geen voet betreden had, moesten eindelijk weer voor het Christelijk volk worden geopend voor de dag van de strijd.

LUTHER had reeds verschillende stukken van de heilige Schrift overgezet; de zeven boetpsalmen waren zijn eerste werk geweest *(3)*. JOHANNES de Doper, JEZUS CHRISTUS en de Hervorming begonnen gelijk met het woord van bekering. Dat is het beginsel van alle vernieuwing voor de mens en voor de gehele mensheid. Deze proeven waren met graagte ontvangen geworden; allen begeerden er nog meer, en deze stem van het volk was voor LUTHER de stem van God zelf. Hij vatte het voornemen op eraan te beantwoorden. Hij was achter hoge muren gevangen; welnu! hij zal zijn lege uren besteden om Gods Woord in de taal van zijn volk over te brengen. Weldra zal dit Woord met hem van de Wartburg uitgaan; het zal de volken van Duitsland doorlopen en hen in bezit stellen van die geestelijke schatten welke tot op dit ogenblik in de harten van enige godvruchtige mensen besloten waren gebleven. "Dit enige boek," riep hij uit, "zij in alle talen, in alle handen, onder alle ogen, in alle oren en in alle harten *(4)*!" Treffende woorden, welke een beroemd genootschap, door het overbrengen van de Bijbel in de talen van alle volken, zich beijvert na drie eeuwen te vervullen *(5)*. "De heilige Schrift zonder enige verklaring," zei hij ook nog, "is de zon waarvan alle leraren licht ontvangen"

(3) Ps 6$, 32$, 38$, 51$, 102$, 130$, 147$
(4) Et solus hic liber omnium lingua, manu, oculis, auribus, cordibus, versaretur. (L. Epp. II, p. 116.)
(5) Het Bijbelgenootschap

Beginselen van de Hervorming.

Zodanig zijn de beginselen van het Christendom en de Hervorming. Volgens deze eerwaardige stemmen zijn het niet de Kerkvaders welke men nemen moet om de Schrift op te helderen, maar het is de Schrift welke de Kerkvaders moet ophelderen. De Hervormers en de Apostelen houden Gods Woord alleen genoegzaam tot licht, gelijk zij de offerande van CHRISTUS alleen genoegzaam achten tot gerechtigheid. Enig menselijk gezag met dit volstrekte gezag van God, of enige menselijke gerechtigheid met deze volmaakte gerechtigheid van CHRISTUS te willen mengen, is zoveel als het Christendom in van dezelfs twee grondslagen te ondermijnen. Dit zijn de hoofdketterijen van Rome, en het zijn ook die welke enige leraren, schoon ongetwijfeld in een mindere mate, in de boezem van de Hervorming zouden wensen invoeren.

LUTHER ontsloot de Hebreeuws-Griekse Schriften van de Evangelisten en Apostelen, en ondernam de moeielijke taak om die Goddelijke leraren zijn moedertaal te doen spreken. Gewichtig tijdstip in de geschiedenis van de Hervorming! De Reformatie was van toen af niet meer in de hand des Hervormers. De Bijbel rukte voorwaarts; LUTHER trad terug. God vertoonde zich, en de mens verdween. De Hervormer heeft het BOEK in de handen van zijn tijdgenoten gesteld. Ieder kan nu God zelf horen. Wat hem aangaat, hij mengt zich van toen af onder de menigte en plaatst zich in de rijen diegenen die gezamenlijk uit de gemeenschappelijke bron van licht en leven komen putten.

Aanvechtingen van de duivel.

LUTHER vond in de overbrenging van de heilige Schriften een overvloed van troost en kracht welke hij zo zeer behoefde. Ziek, afgezonderd, bedroefd wegens de pogingen van zijn vijanden en de verwijderingen van enigen van zijn aanhangers, ziende zijn leven in de schaduw van dat oude kasteel wegkwijnen, had hij soms hevige aanvechtingen door te staan. Men was in die tijden geneigd de worstelingen welke de ziel met haar geestelijke vijanden doorstaat in de zichtbare wereld over te brengen; de levendige verbeelding van LUTHER gaf lichtelijk een lichaam aan de bewegingen van zijn hart, en de bijgelovigheden van de middeleeuwen hadden nog enigen vat op zijn geest, zo dat men in dit opzicht van hem zou kunnen zeggen, wat men met betrekking tot de aan de ketters opgelegde straffen van CALVIJN gezegd heeft: hij had nog een overblijfsel van het Pausdom *(6)*. De Satan was voor LUTHER niet louter een onzichtbaar, schoon ook waarlijk bestaand wezen: hij dacht dat die vijand Gods aan de mensen verscheen, gelijk hij aan JEZUS CHRISTUS verscheen was. Schoon de geloofwaardigheid van vele van de verhalen omtrent dit onderwerp in de *"Tafelgesprekken"* en elders voorkomende, meer dan twijfelachtig is, moet echter de geschiedenis dit zwak van de Hervormer doen kennen. Nimmer bestormden hem die sombere denkbeelden meer dan in de eenzaamheid van de Wartburg. Hij had, in de dagen van zijn kracht, de duivel binnen Worms getrotseerd; maar nu scheen al de kracht van de Hervormer verbrijzeld en zijn roem verdonkerd. Hij was op zijde geworpen; de Satan was op zijn beurt overwinnaar, en, in de angst van zijn geest, waande LUTHER hem in zijn reusachtige gedaante voor zich te zien verschijnen, zijn dreigende vinger te zien opheffen, met een bittere en helse grimlach te zien zegepralen en met een vreselijke woede op de tanden te horen knarsen. Eens onder anderen, zegt men, toen LUTHER aan zijn overzetting van het Nieuwe Testament arbeidde, meende hij de satan te zien die, vol afgrijzen van dit werk, hem onophoudelijk kwelde en steeds op hem loerde als een leeuw die op het punt is zijn prooi aan te vallen. LUTHER, verschrikt, verbitterd, greep zijn inktkoker en wierp die zijn vijand naar het hoofd. De gedaante verdween, en de inktkoker werd tegen de muur verbrijzeld *(7) (8)*.

(6) De Heer MICHELET wijdt, in zijn *Mémoires de Luther*, meer dan dertig bladzijden aan onderscheidene verhalen van verschijningen des duivels.

(7) De bewaarder van de Wartburg wijst de reiziger nog zorgvuldig de vlek aan die door de inktkoker van LUTHER veroorzaakt is....

(8) Wie bewondert ook hier niet met ons in dit geheel verhaal, hoe LUTHER tot het overzetten des Bijbels gebracht en daarin bestuurd werd, de Goddelijke leiding, die het juiste tijdstip daartoe koos, hem zijns ondanks en zelfs tegen zijn zin de nodige rust en afzondering bezorgde, en, terwijl zij door zijn verblijf op de Wartburg hem in de daartoe geschikte gemoedsgesteldheid plaatste, hem tevens door dit werk een heilzame afwending van gedachten en verpozing bezorgde! Hoe wijs en goed zijn

niet Gods wegen met de mens, met zijn dienaren in het bijzonder, ook tot nut en heil van zijn Kerk! -L.R.

Het verblijf op de Wartburg begon LUTHER onverdragelijk te worden. Hij verontwaardigde zich over de lafhartigheid van zijn beschermers. Soms bleef hij een gehele dag in een stil en diep gepeins verzonken, en geraakte er niet uit dan om uit te roepen: "Och! of ik te Wittenberg ware!" Eindelijk kon hij het er niet lang meer houden; hij heeft zich nu lang genoeg in acht genomen: hij moet zijn vrienden weerzien, hij moet ze horen, hij moet ze spreken. Hij stelt zich, wel is waar, in gevaar om in de handen van zijn vijanden te vallen, maar niets houdt hem terug. Tegen het einde van November, verlaat hij heimelijk de Wartburg en vertrekt naar Wittenberg *(9)*.

(9) Machete er sich heimlich aus seiner Patmo auf. (L. Opp. XVIII, p. 238.)

Veroordeling van de Sorbonne.

Een nieuw onweer kwam juist op hem losbarsten. De Sorbonne *(10)* had eindelijk het stilzwijgen afgebroken. Die vermaarde school te Parijs, eerste gezag in de Kerk naast de paus, aloude en eerwaardige bron waaruit de Godgeleerde gevoelens waren voortgekomen, zond haar veroordeling tegen de Hervorming uit.

(10) De Sorbonne, hetzelfde wat wij op onze academiën noemen de Godgeleerde faculteit, of dat gedeelte van de leraren, wat aan het onderwijs van de Godgeleerdheid is toegewijd, de Godgeleerde school aan de academie of universiteit van Parijs. Deze academie was de eerste eigenlijk zo genoemde universiteit, waar al de onderscheidene soorten van wetenschappen onderwezen werden. De school aldaar bijzonder tot onderwijs van de Godgeleerdheid geschikt werd (volgens MOSHEIM, Kerkel. Geschieden. 5de Deel, bl. 36) eerst opgericht en ruim begiftigd in het jaar 1250 door een rijk en Godvruchtig man, ROBERT DE SORBONNE geheten, een bijzonder vriend en gunsteling van koning LODEWIJK X of de *Heiligen*, en kreeg van daar de naam van de *Sorbonne*. Deze Godgeleerde school was zo beroemd, dat meermalen haar uitspraak ter beslissing van moeilijke geschilstukken werd ingeroepen. -L.R.

Zie hier enige van de stellingen welke zij veroordeelde. LUTHER had gezegd: "God vergeeft en scheldt steeds uit genade de zonden kwijt, en eist niets van ons ter vergelding, dan dat wij voortaan naar de gerechtigheid leven zouden." Hij had er bijgevoegd: "Van alle doodzonden is het hier de meest dodelijke, dat iemand gelove dat hij voor God niet schuldig zij aan een doemwaardige en dodelijke zonde." "Hij had daarenboven gezegd: "De ketters te verbranden is strijdig met de wil van de Heilige Geest."

Op al deze en nog meer andere stellingen welke zij opgenoemd had, antwoordde de Godgeleerde faculteit te Parijs: "Ketterij, vervloeking *(11)*!"

(11) Determinatio theologorum Parisiensium super doctrina. Lutherana. (Corp. Ref. I, p. 366-388.)

Antwoord van Melanchton.

Maar een jong man van vier en twintig jaren, van een kleine gestalte, zedig en zonder voorkomen durfde de handschoen oprapen welke de eerste school van de wereld had toegeworpen. Men wist te Wittenberg niet wat men van die hoogdravende veroordelingen moest denken; men wist er dat Rome aan de inblazingen van de Dominicaners gehoor had gegeven, en dat de Sorbonne door twee of drie geestdrijvende leraren meegesleept was, welke men te Parijs door belachelijke scheldnamen aanduidde *(12)*. Ook bepaalde zich MELANCHTON in zijn verweerschrift niet om LUTHER te verdedigen; maar, met de stoutheid welke zijn schriften kenmerkt, bracht hij zelf de aanval in de legerplaats van zijn vijanden over. "Gij zegt: Hij is een Manicheër! hij is een Montanist! dat de vlammen en het vuur zijn dwaasheid beteugelen! En wie is Montanist? LUTHER, die wil dat men alleen aan de heilige Schrift gelove, of gij zelve, die wilt dat men liever aan het menselijk verstand dan aan Gods Woord gelove *(13)*?"

(12) Damnarunt triumviri BEDA, QUERCUS et CHRISTOPHORUS Nomina sunt horum monstrorum etiam vulgo nunc nota BELUA, STERCUS, CHRISTOTOMUS. (Zwinglii Epp. I, p. 176.)
(13) Corp. Ref. I, 396.

Meer aan een mensenwoord dan aan Gods Woord toe te schrijven, was inderdaad de ketterij van MONTANUS, gelijk het nog die van de paus en van al diegenen is welke het hiërarchisch gezag van de Kerk of de inwendige ingevingen van het Mysticismus boven de stellige verklaringen van de gewijde Schriften stellen. Ook bepaalde zich de jeugdige meester van de vrije kunsten die gezegd had: "Ik zou liever het leven dan het geloof verliezen *(14)*," zich daarbij niet. Hij beschuldigde de Sorbonne het Evangelie verduisterd, het geloof uitgeblust, aan het Christendom een ijdele filosofie in de plaats gesteld te hebben *(15)*. Na dit boek van MELANCHTON, was het punt van verschil veranderd; hij toonde zonder tegenspraak aan dat de ketterij te Parijs en Rome was, en de rechtzinnige waarheid te Wittenberg.

(14) Scias me positurum animam citius quam fidem. (Ibid.)
(15) Evangelium obscuratum est, fides extincta.....Ex Christianismo, contra omnem sensum spiritus, facta est quaedam philosophica vivendi ratio. (Ibid. p. 400.)

Luther's bezoek in Wittenberg.

LUTHER intussen, zich weinig aan de veroordelingen van de Sorbonne bekreunende, begaf zich, in riddergewaad, naar de academiestad. Onderscheiden berichten kwamen hem op weg ter oren omtrent een geest van ongeduld en onafhankelijkheid, welke zich onder enigen van zijn aanhangers openbaarde, en hij was erin zijn ziel over bedroefd *(16)*. Eindelijk kwam hij te Wittenberg zonder herkend te worden, en nam zijn intrek in het huis van AMSDORF. Terstond gaat men in het geheim al zijn vrienden roepen *(17)*, inzonderheid MELANCHTON, die zo dikwijls gezegd had: "Indien ik van hem beroofd moet zijn, begeer ik liever de dood *(18)*." Zij komen: welk een ontmoeting! welk een vreugde! De gevangene van de Wartburg smaakt onder hen al de aangenaamheden van de Christelijke vriendschap. Hij verneemt de voortgangen van de Hervorming, de hoop van zijn broeders; en, opgetogen over wat hij ziet en hoort *(19)*, bid hij, dankt hij, en keert daarna, zonder lang oponthoud, naar de Wartburg terug.

(16) Per viam vexatus rumore vario de nostrorum quorumdam importunitate. (L. Epp. II, p. 1O9.)
(17) Liess in der stille seine Freunde fodern. (L. Opp. XVIII, p. 238.)
(18) Quo si mihi carendum est, mortem fortius tulero. (Corp. Ref. I, 453, 455.)
(19) Omnia vehementer placent quae video et audio. (LEpp. II, p. 109.)

VI.

Nieuwe hervormingen.

De vreugde van LUTHER was gegrond: het werk van de Hervorming maakte toen grote vorderingen. FELDKIRCHEN, steeds in de voorhoede, had het eerst storm gelopen; nu was het leger aan het wankelen gebracht, en die macht welke de Hervorming, van de leer welke zij gezuiverd had in de eredienst, in het leven, in de inrichting van de Kerk overbracht, openbaarde zich toen door een nieuwe uitbarsting, nog vreselijker voor het Pausdom, dan de eerste geweest was.

Rome, van de Hervormer ontslagen, meende aan de ketterij een einde gemaakt te hebben. Maar in korte tijd veranderde alles. De dood stortte van de pauselijke troon de man neer die LUTHER in de ban had gedaan. Onlusten kwamen Spanje beroeren en noodzaakten KAREL V zich naar de overzijde van de Pyreneeën te begeven. De oorlog barstte tussen deze vorst en FRANS I uit, en alsof dit niet genoeg was om de keizer werk te verschaffen, rukte SOLIMAN tot in Hongarije voort. KAREL, van alle kanten aangevallen, zag zich genoodzaakt de monnik van Worms en zijn Godsdienstige nieuwigheden te vergeten.

Het schip van de Hervorming, dat, door tegenwinden ginds en herwaarts gedreven, op het punt was geweest van te vergaan, verhief zich, omstreeks deze tijd, weer statig op de wateren. Het was in het Augustijner klooster te Wittenberg dat de Hervorming uitbrak. Men moet er zich niet over verwonderen: het is waar, de Hervormer bevond er zich niet meer; maar alle menselijke krachten konden er de geest niet uit verbannen welke hem had bezield.

Gabriel Zwilling over de mis.

Reeds sinds enige tijd weergalmde de kerk, waar LUTHER zo dikwijls gesproken had, van vreemde redenen. Een ijvervolle monnik, de prediker van het klooster, GABRIëL ZWILLING, predikte er met vuur de Hervorming. Even alsof LUTHER, wiens naam toen overal bekend gemaakt was, te sterk en te beroemd geworden was, verkoos God zwakke en onvermaarde mannen om de Hervorming te beginnen welke de beroemde doctor voorbereid had. JEZUS CHRISTUS," zei de prediker, "heeft het Sacrament van de altaars ingesteld om zijn dood te gedenken, en niet om er een voorwerp van aanbidding van te maken. Het te aanbidden is een wezenlijke afgoderij. De priester die het alléén gebruikt, bedrijft zonde. Geen prior heeft het recht een monnik te noodzaken om alléén de mis te lezen. Dat een, twee of drie de dienst verrichten, en dat al de overigen onder beiderlei gestalte het Sacrament des Heeren ontvangen *(1)*."

(1) Einem 2 oder 3 befehlen Mess zu halten, und die andern 12 von denen, das Sacrament *sub utraque specie*, mit empfahen. (Corp. Ref. I, 460.)

Ziedaar wat broeder GABRIëL verlangde, en die stoutmoedige woorden waren door de overige broeders en inzonderheid door degenen die uit de Nederlanden kwamen met goedkeuring gehoord *(2)*. Waarom zouden discipelen van het Evangelie zich niet

in alles naar de voorschriften richten? Had LUTHER zelf niet, in de maand Augustus, aan MELANCHTON geschreven: "Van nu af zal ik nimmer meer een bijzondere mis houden *(3)*?" Aldus kozen de monniken, die voorstanders van de hiërarchie, door Gods Woord in vrijheid gesteld, stoutmoedig partij tegen Rome.

(2) Der meiste Theil jener Parthei Niederlaender seyn. (Ibid. p. 476.)
(3) Sed et ego amplius non faciam missam privatam in aeternum. (L. Epp. II, 36.)

De universiteit.
Te Wittenberg ondervonden zij van de kant van de priors een hardnekkige tegenstand. Zich herinnerende dat alle dingen met orde moeten geschieden, gaven zij toe, maar met te verklaren dat men zich door het onderhouden van de mis tegen het Evangelie van God aankantte.

De prior had de overhand; een enkele was sterker geweest dan allen. Men mocht dan geloven dat de beweging van de Augustijners niets anders geweest was dan een dier hersenschimmen van ongehoorzaamheid, waarvan de kloosters zo dikwijls het toneel waren. Maar het was in waarheid de Geest van God zelf, welke toen de Christenheid in beweging bracht. Een afgezonderde stem, in het binnenste van een klooster ontboezemd, vond duizend stemmen om haar te beantwoorden; en wat men binnen de kloostermuren had willen besloten houden, kwam er uit te voorschijn en nam een lichaam aan midden in de stad zelve.

Melanchton.
Het gerucht van de afwijkende gevoelens van de monniken was spoedig door de stad verspreid. De burgers en de studenten van de hogeschool kozen partij, hetzij voor, of tegen de mis. Het keurvorstelijk hof was er over verontrust. FREDERIK, ontsteld, zond zijn kanselier PONTANUS naar Wittenberg, met last om de monniken te beteugelen, door hen, indien het nodig was, op water en brood te zetten *(4)*; en de 12de Oktober, des morgens te zeven uur, begaf zich een bezending van hoogleraren, waarvan MELANCHTON een deel uitmaakte, naar het klooster om de broeders te vermanen, geen nieuwigheden in te voeren *(5)*, of tenminste nog wat te wachten. Toen ontvlamde al hun ijver opnieuw; eensgezind in hun geloof, behalve de prior die hen bestreed, beriepen zij zich op de heilige Schrift, op het verstand van de gelovigen, op het geweten van de godgeleerden; en twee dagen later stelden zij hun een geschrevene verklaring ter hand.

(4) Wollen die Mönche nicht Mess halten, sie werden ‘s bald in der Küchen und Keller empfinden., ..(Corp. Ref. I, p. 461.)
(5) Mit dem Meshalten keine Neuerung machen. (Corp. Ref. I p. 461.)

De leraren onderzochten toen het geschilstuk meer van nabij, en erkenden dat de waarheid aan de zijde van de monniken was. Gekomen om te overtuigen, werden zij zelf overtuigd. Wat nu gedaan? hun geweten sprak met kracht; hun angst werd steeds groter; eindelijk, na lang geaarzeld te hebben, namen zij een moedig besluit.

De keurvorst.
De 20ste Oktober gaf de hogeschool de keurvorst verslag van zaken. "Uw keurvorstelijke Hoogheid" zei zij hem, na de dwalingen van de mis voorgesteld te

hebben, "schaffe alle misbruiken af, opdat CHRISTUS, in de dag des oordeels, ons niet hetzelfde verwijt doen moge, wat Hij weleer aan Capernaüm deed."

Dus zijn het niet meer enige onbekende monniken die spreken; het is die hogeschool welke alle deftige lieden, sinds enige jaren, als de school van de natie begroeten; en dezelfde middelen welke men heeft willen aanwenden om de Hervorming te verstikken, moeten nu dienen om haar te verspreiden.

MELANCHTON gaf met die vrijmoedigheid welke hij in de wetenschap betoonde vijf en vijftig stellingen uit, bestemd om het verstand te verlichten.

"Evenals men," zegt hij, "door het beschouwen van een kruis nog geen goed werk doet, maar louter een teken aanschouwt dat ons de dood van CHRISTUS herinnert;

"Even als men door het beschouwen van de zon nog geen goed werk doet, maar louter een teken aanschouwt dat ons CHRISTUS en Zijn Evangelie herinnert;

"Even zo verricht men door het deel nemen aan de tafel des Heeren nog geen goed werk, maar maakt men louter gebruik van een teken dat ons de genade herinnert welke ons door CHRISTUS gegeven is geworden.

"Maar dit is hier het onderscheid, namelijk, dat de zinnebeelden, door mensen uitgevonden, louter herinneren wat zij betekenen, terwijl de tekenen, door God gegeven, niet slechts de zaken herinneren, maar ook het hart van Gods wil vergewissen.

"Gelijk het zien van een kruis niet rechtvaardigt, zo rechtvaardigt ook de mis niet.

"Gelijk het zien van een kruis geen offer voor onze zonden noch voor die van anderen is, zo is ook de mis geen offer.

"Er is slechts één offerande, er is slechts een genoegdoening: JEZUS CHRISTUS. Buiten Hem is er geen.

"De bisschoppen die zich niet tegen de goddeloosheid van de mis aankanten, zijn een vervloeking *(6)*...."

(6) Signa ab hominibus reperta admonent tantum; signa a Deo tradita, praeterquam quod admonent, certificant etiam or de voluntate Dei. (Corp. Ref. I, p. 478.)

Dus sprak de vrome en zachtzinnige PHILIPPUS.

De keurvorst was verslagen. Hij had jonge monniken de mond willen stoppen en ziedaar de gehele hogeschool en MELANCHTON zelf die opstaan om hen te ondersteunen. Wachten, scheen hem in alle dingen het zekerste middel tot een goede uitkomst. Hij hield niet van haastige hervormingen, en hij wilde dat ieder gevoelen zich vrij kon openbaren. "De tijd alleen; "dacht hij, "verlicht en brengt alle dingen tot rijpheid." En echter ging de Hervorming zijnes ondanks met haastige schreden voort, en dreigde alles met haar mee te slepen. FREDERIK wendde al zijn pogingen aan om deze te keren. Zijn gezag, de invloed van zijn karakter, de redenen welke hem het

meest beslissend toescheen, alles was door hem in ‘t werk gesteld. "Haast u niet," liet hij aan de godgeleerden zeggen; "gij zijt te klein in getal om zulk een hervorming wel te doen gelukken. Indien zij op het Evangelie gegrond is, zullen anderen dat gewaar worden, en het zal met de gehele Kerk zijn dat gij die misbruiken zult afschaffen. Spreek, redetwist, predik over die dingen zoveel gij wilt; maar onderhoudt de oude gebruiken."

Zodanig was de strijd welke over de mis gevoerd werd. De monniken hadden moedig storm gelopen; de godgeleerden, een ogenblik besluiteloos, hadden hen weldra ondersteund. De vorst en zijn dienaren verdedigden alleen de plaats. Men heeft gezegd dat de Hervorming door de macht en het gezag van de keurvorst daargesteld was geworden; maar ver van daar, moesten de aanvallers op de geëerbiedigde stem van FREDERIK terug wijken; en de mis werd voor enige dagen behouden.

Het monnikendom aangerand.

Voor het overige, de aanval was reeds met drift op een ander punt overgebracht. Broeder GABRIEL zette in de kerk van de Augustijners zijn driftige redevoeringen voort. Het was tegen het monnikendom zelf dat hij nu verdubbelde aanvallen richtte; was de mis de sterkte van Romes leer, het monnikendom was de sterkte van de hiërarchie. Het waren dan twee van de voornaamste stellingen welke ingenomen moesten worden.

"Niemand," riep GABRIEL uit, volgens het bericht van de prior, "niemand in de kloosters onderhoudt Gods geboden; niemand kan onder de monnikskap zalig worden *(7)*: al wie in een klooster is, is erin de naam des duivels ingekomen. De geloften van kuisheid, van armoede en van gehoorzaamheid zijn met het Evangelie strijdig."

(7) Kein Mönch werde in der Kappe selig. (Corp. Ref. I, p. 433.)

Men berichtte deze vreemde redenen aan de prior die zich wel wachtte zich naar de kerk te begeven, uit vrees van deze te zullen horen.

"GABRIËL," zei men hem nog, "wil dat men alles in het werk stelle om de kloosters te legen. Wanneer men op straat monniken ontmoet, moet men, volgens hem, hen bij de kleren trekken en bespotten; en wanneer men door spotternij er niet in slaagt om hen uit het klooster te doen gaan, moet men hen er met geweld uit jagen. Gij moogt vrij de kloosters afbreken, vernielen, ‘t onderste boven keren, zegt hij, zodat er geen spoor meer van overblijft, en men nimmer op de plaats welke zij zo lang bezet hebben een enkelen van de stenen kunnen weervinden welke gediend hebben om zoveel luiheid en bijgelovigheden te bedekken *(8)*."

(8) Dass man nicht oben Stück von einem kloster da sey gestanden, merken möge. (Corp. Ref. I, p. 483.)

Uitgang van de monnieken.

De monniken waren verbaasd; hun geweten riep hun toe dat wat GABRIëL zei maar al te waar was, dat het leven van een monnik niet overeenkwam met Gods wil, en dat niemand over hen kon beschikken dan zij zelve.

Dertien Augustijners gingen te gelijk uit het klooster, en het gewaad van hun orde verlatende, namen zij een gewone kleding aan. Diegenen onder hen die enig onderwijs genoten hadden volgden de lessen van de hogeschool, om eenmaal van de Kerk nuttig te worden, en degenen wier geest weinig beschaafd was, zochten hun brood te verdienen, door met hun eigen handen te arbeiden, volgens de les van de Apostel, en naar het voorbeeld van goede burgers van Wittenberg *(9)*. Een van hun, die het vak van schrijnwerken verstond, verlangde het burgerrecht en besloot te trouwen.

(9) Etliche unter den Bürgern, etliche unter den Studenten, zegt de prior, in zijn klaagschrift aan de keurvorst. (Ibid.)

Was de intrede van LUTHER in het Augustijner klooster te Erfurt de eerste kiem tot de Hervorming geweest, zo was de uitgang van deze dertien monniken uit het Augustijner klooster te Wittenberg het sein dat zij bezit nam van de Christenheid. ERASMUS had, sinds dertig jaren, de nutteloosheid, de dwaasheid en de ondeugden van de monniken ten toon gesteld; en geheel Europa doen lachen en zich met hem verontwaardigen: maar het gold geen schimpredenen meer. Dertien edele en moedige mannen keerden in het midden van hun broeders terug, om voor de maatschappij nuttig te zijn en er Gods bevelen te volbrengen. Het huwelijk van FELDKIRCHEN was de eerste nederlaag voor de hiërarchie geweest; de vrijwording dezer dertien Augustijners was de tweede. Het monnikendom, dat zich daargesteld had op het ogenblik dat de Kerk het tijdvak van haar slavernij en van haar dwalingen ingetreden was, moest vallen op het ogenblik dat zij de vrijheid en de waarheid weervond.

Gisting.

Deze stoute daad verwekte binnen Wittenberg een algemene gisting. Men bewonderde die mannen, welke aan de arbeid van allen kwamen deel nemen, en men ontving hen als broeders. Te gelijker tijd deden zich enige kreten horen tegen degenen die hardnekkig volhielden om in luiheid achter de muren van het klooster verborgen te blijven. De aan de prior getrouw gebleven monniken beefden in hun cellen; en deze door de algemene beweging meegesleept staakte de viering van de stille missen.

Ongeregeldheden.

De minste toegevendheid, in een zo hachelijk ogenblik, moest de gang van de gebeurtenissen verhaasten. Dit bevel van de prior verwekte in de stad en op de hogeschool een zeer sterke beweging, en bracht een haastige uitbarsting te weeg. Onder de studenten en burgers van Wittenberg bevonden zich zodanige oproerige geesten welke de minste aanleiding in opstand brengt en tot strafwaardige ongeregeldheden doet overgaan. Zij verontwaardigden zich bij de gedachte dat de stille missen, zelfs door de bijgelovige prior gestaakt, nog in de parochiale kerk gelezen werden; en op Dinsdag de 3de December, toen men er de mis ging verrichten, rukten zij ijlings naar de altaar heen, namen de boeken weg en verdreven de priesters. De raad en de hogeschool, verontwaardigd, kwamen bijeen om met gestrengheid tegen de bewerkers van deze misdrijven te handelen. Maar de driften, eenmaal opgewekt, komen niet dan moeilijk tot bedaren. De Franciscaners hadden geen deel genomen aan de hervormingsbeweging van de Augustijners. De volgende dag plakten enige studenten aan de poort van hun klooster een dreigend plakaat aan; daarna traden veertig studenten hun kerk binnen en, zonder er tot gewelddadigheden over te gaan, bespotteden zij de monniken, zodat deze de mis niet dan in het koor durfde lezen. Tegen de avond kwam men de vaders waarschuwen om op hun hoede te zijn. "De

studenten," zei men hun, "willen het klooster aanvallen!..." De verschrikte monniken, niet wetende hoe zich voor deze wezenlijke of veronderstelde aanvallen in veiligheid te stellen, lieten in allerijl de raad verzoeken hen te verdedigen; men zond hun soldaten; maar de vijand vertoonde zich niet. De hogeschool deed de studenten in hechtenis nemen die aan deze ongeregeldheden deel hadden genomen. Men bevond dat het studenten van Erfurt waren, reeds bekend wegens hun weinig betoonde ondergeschiktheid *(10)*. Men paste op hen de academische straffen toe.

(10) In summa es sollen die Aufruhr etliche Studenten von Erffurth erwerckt haben. (Corp. Ref. I, p. 490.)

Kapittel van de Augustijners.

Intussen gevoelde men de noodzakelijkheid om de wettigheid van de kloostergeloften nauwkeurig te onderzoeken. Een kapittel samengesteld uit Augustijners van Thuringen en meissen, kwam in de maand December te Wittenberg bijeen. Het gevoelen van LUTHER was het hunne. Zij verklaarden, aan de ene zijde, dat de kloostergeloften niets zondigs, maar, aan de andere zijde, dat zij ook niet verbindend waren." In CHRISTUS," zeiden zij, "bestaat er noch leek noch monnik; ieder is vrij het klooster te verlaten of erin te blijven. Die uitgaat, misbruike zijn vrijheid niet; die blijft, gehoorzame zijn meerderen, maar uit liefde." Vervolgens schaften zij de bedelarij en de missen die voor geld gelezen werden af; zij bepaalden ook dat de geleerdsten onder hen zich op het onderwijs van Gods Woord zouden toeleggen, en dat de overigen hun broeders met het werk van hun handen zouden onderhouden *(11)*.

(11) Corp Ref. I p. 456. De uitgevers plaatsen dit besluit in oktober, vóór dat de broeders het klooster te Wittenberg verlaten hadden.

De mis en Carlstadt.

Dus scheen het vraagstuk van de geloften beslecht, maar dat van de mis bleef onbeslist. De keurvorst kantte zich steeds tegen de stroom aan, en beschermde een inrichting welke hij in de gehele Christenheid nog in stand zag. De bevelen van een zo toegevend vorst konden echter de gemoederen niet lang in bedwang houden. Het hoofd van CARLSTADT geraakte inzonderheid in beweging te midden van de algemene gisting. Vol ijver, oprechtheid, onverschrokkenheid; bereid, gelijk LUTHER, om alles voor de waarheid op te offeren, bezat hij minder wijsheid en gematigdheid dan de Hervormer; hij was niet zonder enige ijdele roemzucht, en, met een zichtbare geneigdheid om tot in de diepste grond van de geschilstukken door te dringen, had hij weinig oordeel en weinig helderheid in zijn denkbeelden. LUTHER had hem van de Scholastieken afgebracht en tot de beoefening van de heilige Schrift geleid; maar CARLSTADT had het geduld niet gehad om de oorspronkelijke talen te beoefenen, en had niet, zoals zijn vriend, de volkomene genoegzaamheid van Gods Woord erkend. Ook zag men hem dikwijls de zonderlingste verklaringen aankleven. Zolang LUTHER aan zijn zijde was, hield de meerderheid van de meester de discipel binnen de rechte palen. Maar toen was CARLSTADT vrij. Men hoorde aan de hogeschool, in de kerk, overal binnen Wittenberg, die kleine man met zijn taankleurig gelaat, die nooit door zijn welsprekendheid geschitterd had, soms diepzinnige, maar dikwijls uitsporige en overdrevene denkbeelden met geestdrift voorstellen. "Welk een dwaasheid," riep hij uit, "te denken dat men de Hervorming aan de werking van God alleen moet overlaten! Er begint een nieuwe orde van zaken. ‘s Mensen hand moet

tussen beiden komen. Ongelukkig degene die ten achteren zal blijven, en voor de zaak van de sterke God niet in de bres zal springen..."

Het woord van de aartsdiaken deelde aan anderen het ongeduld mee dat hem zelf bezielde. "Al wat de pausen ingesteld hebben is goddeloos," zei, op zijn voorbeeld, oprechte en rechtschapen mensen. "Maken wij ons zelf ook niet schuldig aan die gruwelen door ze te laten bestaan? Wat door Gods Woord veroordeeld wordt moet in de Christenheid afgeschaft worden, hoedanig ook de geboden van de mensen zijn mogen. Willen de opperhoofden van de Staat en van de Kerk hun plicht niet doen, doen wij echter de onzen. Laat ons alle onderhandelingen, overeenkomsten, thesen, redetwisten vaarwel zeggen, en het ware geneesmiddel voor zoveel kwalen aanwenden. Er is een tweede ELIAS nodig om de altaren van Baal te vernielen."

Eerste Avondmaal.
De herstelling van het Avondmaal, in dit ogenblik van gisting en geestdrift kon buiten twijfel de plechtigheid en heiligheid van de instelling door de Zoon van God, in de nacht vóór zijn dood, en bijna aan de voet van zijn kruis, niet voorstellen. Maar indien God zich nu van zwakke en misschien hartstochtelijke mensen bediende, zo was het echter zijn hand die in het midden van de Kerk de maaltijd van zijn liefde herstelde.

Reeds in de maand Oktober had CARLSTADT in het geheim het Nachtmaal des Heeren, volgens de instelling van CHRISTUS, met twaalf van zijn vrienden gevierd. Zondags vóór Kersmis maakte hij van de predikstoel bekend dat hij op de dag van de besnijdenis van de Heeren, de eerste dag des jaars, het Avondmaal onder beiderlei gestalte van brood en wijn zoude uitdelen aan al degenen die voor het altaar verscheen; dat hij alle nutteloze plechtigheden zoude achterwegen laten *(12)*, en tot het vieren dier mis, noch koorkleed noch kasuifel zou aantrekken.

(11) Und die anderen *Schirymstege* alle aussen lassen. (Corp. Ref. I, p. 512.)

De raad, verschrikt, verzocht de raadsheer BEIJER een zo grote wanorde te voorkomen. Toen besloot CARLSTADT de bepaalde tijd niet af te wachten. Op de dag zelf van Kersmis 1521, predikt hij in de parochiekerk over de noodzakelijkheid om de mis te laten varen en het Sacrament onder beiderlei gestalte te ontvangen. Na de preek klimt hij van het altaar af; hij spreekt in het Duits de woorden van de zegening uit; vervolgens, zich naar het aandachtige volk kerende, zegt hij op een plechtige toon: "Wie de last van zijn zonden gevoelt, en honger en dorst heeft naar de genade Gods, kome en ontvange het lichaam en bloed des Heeren *(13)*." Daarna, zonder de hostie op te heffen, deelt hij aan allen brood en wijn uit, zeggende: "Dit is de beker van mijn bloed, het bloed des nieuwe en eeuwige Testaments."

(13) Wer mit Sünden beschwert und nach der Gnade Gottes hungrig und durstig (Corp. Ref. I, p. 540.)

Er heersten verschillende gewaarwordingen in de vergadering. Enigen, gevoelende dat er een nieuwe genade van God aan de Kerk geschonken was, kwamen met een bewogen hart en in stilte voor het altaar. Anderen, inzonderheid door de nieuwheid van de zaak uitgelokt, naderden met beweging en een zeker ongeduld. Slechts vijf Avondmaalgangers vertoonden zich bij de biechtstoel. De overigen namen eenvoudig deel aan de openbare belijdenis van zonden. CARLSTADT gaf aan allen de algemene

vergiffenis, geen andere dan deze boete opleggende: "Zondig voortaan niet meer." Tenslotte zong men het lied: *Agnus Dei (Lam van God) (14)*.

(14) Wenn man communicirt hat, so singt man: *Agnus Dei* carmen. (Ibid.)

Niemand kantte zich tegen CARLSTADT aan; die hervormingen hadden reeds de algemene goedkeuring verworven. De aarts-diaken deelde opnieuw het Avondmaal op de eerste dag des jaars, daarna de volgende Zondag uit; en van toen af werd de instelling onderhouden. EINSIEDELN, raadsheer van de keurvorst, CARLSTADT verweten hebbende dat hij meer zijn eer dan het heil van zijn toehoorders zocht, antwoordde deze: "Machtig heer! er is geen dood welke mij van de heilige Schrift zou kunnen doen afzien. Het Woord is met zoveel vaardigheid tot mij gekomen...Wee mij wanneer ik het niet predik *(15)*!" Kort daarna trad CARLSTADT in het huwelijk.

(15) Mir ist das Wort fast in grosser Geschwindigkeit eingefallen. (Corp. Ref. I, p. 545.)

In de maand januari stelden de raad van de stad Wittenberg en de hogeschool de viering van het Avondmaal overeenkomstig de nieuwe inrichting vast. Men hield zich te gelijker tijd met de middelen bezig om aan de godsdienst haar zedelijke invloed weer te geven: want de Hervorming moest gelijktijdig het geloof, de eredienst en de zeden herstellen. Er werd bepaald dat men geen bedelaren meer zoude dulden, hetzij ze monniken waren of niet; en dat er in iedere straat een Godvruchtig man zou aangesteld worden om voor de armen te zorgen, en de ergerlijke zondaren voor de hogeschool of de raad te dagvaarden *(16)*.

(16) Keinen offenbaren Sünder zu dulden.....(Ibid. p. 540.)

Gewicht van de mis volgens het Roomse stelsel.

Dus viel het voornaamste bolwerk van Rome, de mis; dus ging de Hervorming van de leer tot de eredienst over. Het was drie eeuwen geleden dat de mis en de transsubstantiatie bepaaldelijk ingevoerd waren geworden *(17)*. Van toen af had alles in de Kerk een nieuwe loop genomen; alles was tot ‘s mensen roem en tot eerbewijzing des priesters ingericht. Het heilig Sacrament was aanbeden geworden; er waren feesten ingesteld ter ere van het grootste wonder; de aanbidding van MARIA had een hoog gewicht gekregen; de priester die bij zijn zegening de wonderbare macht ontving om "het lichaam van CHRISTUS te scheppen," was van de leken gescheiden en, volgens THOMAS AQUINAS, middelaar geworden tussen God en de mens *(18)*; de ongehuwde staat van de priesters was als een onschendbare wet afgekondigd; de oorbiecht het volk opgelegd, en de beker aan het ontnomen: want, hoe zoude men nederige leken op de zelfde rij plaatsen als de priesters, die met de heerlijkste bediening belast waren? De mis was een belediging voor de Zoon van God; zij was in strijd met de volmaakte genade van Zijn kruis en met de vlekkeloze heerlijkheid van Zijn eeuwig rijk; maar verlaagde zij de Heer, zij verhief de priester, welke zij met de ongehoorde macht bekleedde om naar zijn welgevallen, in zijn handen, de allerhoogste Schepper weer voort te brengen. De Kerk scheen van toen af te bestaan, niet om het Evangelie te prediken, maar alleen om de CHRISTUS in haar midden weer lichamelijk voort te brengen *(19)*. De opperpriester van Rome, wiens nederigste dienaren naar hun welgevallen het lichaam van God zelf schiepen, was als God in de

tempel Gods gezeten, en eigende zich een geestelijke schat toe, waaruit hij naar zijn welgevallen aflaten tot vergiffenis van de zielen trok.

(17) Door het concilie van Lateraan in het jaar 1215.
(18) Sacerdos constituitur medius inter Deum et populum. (Th. Aquin. Summa. III, 22.)
(19) Perfectio hujus sacramenti non est in usu fidelium, sed in consecratione materiae. (Th. Aquin. Summa. Quest. 80.)

Zodanig waren de grove dwalingen welke zich, sinds drie eeuwen, met de mis aan de Kerk opgedrongen hadden. De Hervorming nam, door die menselijke instelling af te schaffen, al die misbruiken weg. Het was dan een daad van hoog aanbelang welke de aartsdiaken van Wittenberg verricht had. De prachtige feesten, welke het volk vermaakten, de eredienst van MARIA, de hoogmoed van het priesterdom, de macht van de paus, alles geraakte met de mis aan het wankelen. De heerlijkheid week van de priesters om naar JEZUS CHRISTUS weer te keren, en de Hervorming deed een verbazende stap voorwaarts.

VII.

Valse Hervorming.

Intussen hadden enige vooringenomen mensen in het werk dat tot stand kwam niets anders dan het gevolg van een ijdele geestvervoering kunnen zien. De daden zelf moesten het tegendeel bewijzen, en aantonen dat er een groot onderscheid bestaat tussen een op Gods Woord gegronde Hervorming en een buitensporige geestvervoering.

Wanneer er een grote Godsdienstige gisting in de Kerk plaats heeft, vermengen zich steeds enige onzuivere elementen met de openbaring van de waarheid. Men ziet één of meer valse hervormingen, van de mens afkomstig, en die tot getuigenis en bekrachtiging van de ware hervorming dienen, opdagen. Dus getuigden vele valse Messiassen ten tijde van CHRISTUS dat de ware Messias verscheen was. De Hervorming van de 16de eeuw kon niet tot stand komen zonder zulk een verschijnsel aan te bieden. Het was in de kleine stad Zwickau dat het zich vertoonde.

Er bevonden zich daar enige lieden, die, door de grote gebeurtenissen welke toen de Christenheid in beweging brachten geschokt, rechtstreekse openbaringen van de Godheid verlangden, in plaats van met eenvoudigheid naar de heiliging van hart te staan, en die voorgaven geroepen te zijn om de Hervorming, waarvan LUTHER een flauwe schets ontworpen had, verder te voltooien. "Waartoe dient het," zeiden zij, "om zich zo streng aan de Bijbel te houden? De Bijbel! altijd de Bijbel! Kan de Bijbel tot ons spreken? Is deze niet onvoldoende om ons te onderrichten? Wanneer God ons door een boek had willen onderwijzen, zou Hij dan niet een Bijbel van de hemel gezonden hebben? Het is door de Geest alleen dat wij kunnen verlicht worden. God zelf spreekt tot ons. God zelf openbaart ons wat wij moeten doen en wat wij moeten zeggen." Dus randden deze dwepers, evenals de aanhangers van Rome, het grondbeginsel waarop alle Hervorming rust, de volkomen genoegzaamheid van Gods Woord, aan.

Een eenvoudig lakenwever, met name NIKOLAAS STORCK, maakte bekend dat de engel GABRIËL hem gedurende de nacht verscheen was, en dat hij, na hem dingen meegedeeld te hebben welke hij niet kon openbaren, tot hem gezegd had: "Gij zult zitten op mijn troon *(1)*." Een oud student van Wittenberg, met name MARCUS STUBNER, verenigde zich met STORCK, en zei terstond zijn studiën vaarwel; want hij ontving onmiddellijk van God, zei hij, de gave om de heilige Schriften uit te leggen. MARCUS THOMAS, lakenwever, kwam hun getal vermeerderen; en een nieuw aankomeling THOMAS MUNZER, een man van een dweepachtige geest, gaf een geregelde inrichting aan deze nieuwe sekte. STORCK, het voorbeeld van CHRISTUS willende volgen, koos onder zijn aanhangers twaalf Apostelen en twee en zeventig Discipelen. Allen maakten openlijk bekend, gelijk dat een sekte van onze dagen gedaan heeft, dat er eindelijk weer aan Gods Kerk Apostelen en profeten gegeven waren *(2)*.

(1) Advolasse Gabrielem Angelum. (CAMERARII Vita Melancht., p. 48.)
(2) Breviter, de sese praedicant viros esse propheticos et apostolicos. (Corp. Ref. I, p. 514.)

De nieuwe profeten.
De nieuwe profeten, in het voetspoor van de oude wanende te treden, deden weldra hun stem horen. "Wee! wee!" zeiden zij. "Een Kerk bestuurd door mensen zo bedorven als de bisschoppen, kan de Kerk van CHRISTUS niet zijn. De goddeloze overheden van de Christenheid zullen spoedig uitgeroeid worden. Binnen vijf, zes of zeven jaren zal er een algemene verwoesting in de wereld plaats grijpen. De Turk zal zich van Duitsland meester maken; al de priesters zullen ter dood gebracht worden, zelfs degenen die gehuwd zijn. Geen goddeloze, geen zondaar zal in het leven blijven; en nadat de aarde door bloed zal gezuiverd zijn, zal God er zijn rijk vestigen; STORCK zal in het bezit worden gesteld van het hoogste gezag, en het bestuur van de volken in handen van heilige mannen stellen *(3)*. Dan zal er slechts één geloof en één doop zijn. De dag des Heeren is nabij, en wij naderen tot het einde van de wereld. Wee! wee! wee!" Vervolgens verklarende dat de doop, in de kindsheid ontvangen, van geen de minste waarde was, nodigden de nieuwe profeten alle mensen uit om uit hun handen de ware doop, als teken van inlijving in de nieuwe Kerk van God, te komen ontvangen.

(3) Ut rerum potiatur et instauret sacra et respublicas tradat sanctis viris tenendas (CAMERAR. Vita Malancht. p. 45.)

Deze predikatiën maakten een levendige indruk op het volk. Enige vrome zielen waren ontroerd bij de gedachte dat er weer profeten aan de Kerk gegeven waren, en al degenen die het buitengewone beminden wierpen zich in de armen van de geestdrijvers van Zwickau.

De profeten in Wittenberg.
Maar nauwelijks had deze oude ketterij, welke reeds in de tijd van het Montanismus en in de middeleeuwen te voorschijn gekomen was, aanhangers gevonden, of zij ontmoette in de Hervorming een machtige tegenstander. NIKOLAAS HAUSSMANN, van wie LUTHER deze schone getuigenis gaf: "Al wat wij onderwijzen, doet hij, *(4)*," was pastoor te Zwickau. Deze brave man liet zich niet door de voorgevingen van de valse profeten verleiden. Hij belette de nieuwigheden welke STORCK en zijn

aanhangers wilden invoeren, en zijn twee diakenen handelden in overeenstemming met hem. De geestdrijvers, door de dienaren van de Kerk teruggestoten, gaven zich toen aan een andere buitensporigheid over. Zij leiden bijeenkomsten aan waarin verderfelijke leringen beleden werden. Het volk kwam in beweging, er braken onlusten uit; een priester die het heilig Sacrament droeg werd met stenen geworpen *(5)*; het burgerlijk gezag kwam tussen beide en wierp de belhamels in de gevangenis *(6)*. Over deze daad verontwaardigd, en ongeduldig om zich te rechtvaardigen en te beklagen, begaven STORCK, MARCUS THOMAS en STUBNER zich naar Wittenberg *(7)*.

(4) Quod nos docemus, ille facit.
(5) Einen Priester der das Venerabile getragen met Steinen geworfen. (SECKEND., p, 482.)
(6) Sunt et illic in vincula conjecti. (MELANCHT. Corp. Ref. I, p. 513.)
(7) Huc advolarunt tres viri, duo lanifices, literarum rudes, literatus tertius est. (Ibid.)

Zij kwamen er de 27ste December 1521 aan. STORCK ging aan het hoofd met de gang en de houding van een krijgsman *(8)*. MARCUS THOMAS en STUBNER volgden hem. De verwarring welke binnen Wittenberg heerste begunstigde hun oogmerken. De academische jeugd en de burgerij, diep bewogen en reeds in gisting, waren een wel bereide grond voor de nieuwe profeten.

(8) Incedens more et habitu militum istorum quos *Lanzknecht* dicimus. (L. Epp. II, p. 245.)

Zich van hun ondersteuning zeker wanende, begaven zij zich terstond naar de hoogleraren van de universiteit, om hun getuigenis te bekomen. "Wij zijn," zei zij, "van God gezonden om het volk te onderwijzen. Wij hebben met de Heer gemeenzame omgang; wij weten de toekomende dingen *(9)*); in één woord, wij zijn Apostelen en Profeten, en beroepen ons op doctor LUTHER." Deze vreemde taal verbaasde de leraren.

(9) Esse sibi cum Deo familiaria colloquia, videre futura (MELANCHT. Electori. 27 Dec. 1521. Corp. Ref. I, p. 514)

Melanchton.
"Wie heeft u bevolen te prediken?" vroeg MELANCHTON aan STUBNER zijn vorige kwekeling die hij in zijn huis ontving. -"Onze Heere God." -"Hebt gij boeken geschreven?" -"Onze Heere God heeft het mij verboden." MELANCHTON is ontroerd, hij staat verbaasd en verschrikt.....

"Er zijn," zei hij, "in deze mensen buitengewone geesten; maar welke geesten?....LUTHER kan het alleen beslissen. Laat ons aan de ene zijde op onze hoede zijn om de Geest Gods uit te blussen, en aan de andere, om door de geest des Duivels verleid te worden."

STORCK, van een onrustige aard, verliet weldra Wittenberg. STUBNER bleef aldaar. Met een brandende begeerte bezield om bekeerlingen te maken, liep hij de gehele stad rond, nu eens met deze, dan met genen sprekende; en velen erkenden hem als Gods profeet. Hij wendde zich vooral tot een Zwaber, met name CELLARIUS,

MELANCHTONS vriend, die een school hield waarin hij een groot aantal jonge lieden in de letteren onderwees, en die spoedig de zending van de nieuwe Apostelen volkomen toestond.

MELANCHTON werd hoe langer hoe onzekerder en ongeruster. Het waren niet zo zeer de dromerijen van de profeten van Zwickau welke hem verontrustten, als wel hun nieuwe leer over de doop. Zij scheen hem met de rede overeenkomstig, en hij vond het der moeite waardig de zaak te onderzoeken: "want" zei hij, "men moet niets lichtvaardig toelaten of verwerpen *(10)*"

(10) Censebat enim neque admittendum neque rejiciendum quicquam temere. (CAMERAR. Vita Melancht., p. 49.)

Zodanig is de geest van de Hervorming. Er is in die weifeling en angstvallige nauwgezetheid van MELANCHTON een bewijs van de oprechtheid zijns harten, welke hem mogelijk meer tot eer verstrekt, dan een stelselmatige tegenkanting.

De keurvorst.

De keurvorst, die MELANCHTON, "de lamp van Israël *(11)*" noemde, was zelf in twijfel. Profeten, Apostelen, in het keurvorstendom van Saksen, gelijk eertijds te Jeruzalem! "Dit is een grote zaak," zei hij; "en als leek zou ik die niet kunnen begrijpen. Maar liever dan tegen God te handelen, zou ik een staf in de hand nemen en mijn troon verlaten *(12)*."

(11) Electori lucernae Israël. (CAMERAR. Vita. Melancht., p. 513.)

(12) Voortreffelijke vorst inderdaad! Wie ziet hier niet het bestuur van God, die juist te rechter tijd en plaats zodanig een vorst in het bewind stelde, en hem tevens zulk een groot aanzien en invloed op de zaken van Duitsland gaf? Maar hoe gelukkig was hij ook niet voor zichzelf, die zo alles voor de zaak van de waarheid overhad, en wie het zo enkel om de waarheid was te doen! Welk een kroon is niet bij God hem toegedacht, die zo alles, zelfs met opoffering van zijn vorstelijke waardigheid voor de waarheid over had! Onder het bestuur van zodanig een vorst is iets voor de waarheid te verrichten. -L.R.

Eindelijk liet hij door zijn raadsheren aan de leraren zeggen, dat men te Wittenberg met genoeg verwarring te kampen had; dat het zeer waarschijnlijk was dat de inbeeldingen van de mannen van Zwickau niets anders dan een verleiding des duivels waren, en dat het hem de wijste partij scheen te zijn om geheel die zaak haar vrije loop te laten; doch dat zijn Hoogheid echter in allen gevalle, wanneer hij Gods wil duidelijk inzag, noch met broeder noch met moeder zou te rade gaan, en dat hij bereid was alles voor de zaak van de waarheid te lijden *(13)*.

(13) Darüber auch leiden was S. C. G. leiden sollt. (CAMERAR. Vit. Mel. p. 537.)

Luther.

LUTHER vernam op de Wartburg de beweging die aan het hof en te Wittenberg heerste. Er waren vreemde lieden verscheen, en men wist niet van waar hun boodschap kwam. Hij begreep terstond dat God die treurige gebeurtenissen toegelaten had om zijn dienaren te verootmoedigen, en hen door beproeving op te wekken om meer en meer de heiligmaking te zoeken.

"Uw keurvorstelijke Genade," schreef hij aan FREDERIK, "heeft gedurende vele jaren in alle lande reliquiën laten opsporen. God heeft uw begeerten verhoord en u kosteloos en zonder moeite een geheel *kruis*, met nagelen, speren en geselroeden toegezonden....Genade en voorspoed voor de nieuwe reliqui!... Uw Hoogheid strekke slechts zonder vrees zijn armen uit, en late de nagelen, diep in zijn vlees indringen!...Ik heb altijd gewacht dat de satan ons deze wonde zou toebrengen..."

Maar te gelijker tijd scheen hem niets dringender dan anderen de vrijheid te verzekeren welke hij voor zichzelf begeerde. Hij had geen tweederlei gewicht en tweederlei maat. "Men wachte zich hen in de gevangenis te werpen," schreef hij aan SPALATIJN; "de vorst bezoedele zijn handen niet met het bloed van die nieuwe profeten *(14)*!" LUTHER overtrof ver zijn eeuw en zelfs vele andere Hervormers, in het stuk van de Godsdienstige vrijheid.

(14) Ne princeps manus cruentet in prophetis. (L. Epp. II, p. 135.)

De gebeurtenissen werden te Wittenberg hoe langer hoe gewichtiger *(15)*

(15) Ubi fiebant omnia in dies difficiliora. (CAMERAR. Vit. Mel. p. 49.)

Carlstadt en de beelden.

CARLSTADT verwierp vele van de leerstellingen van de nieuwe profeten, en in het bijzonder hun wederdoping; maar er is in het Godsdienstig enthousiamse iets besmettelijks, waarvan een hoofd als het zijne niet licht vrij kon blijven. Zodra de mannen van Zwickau te Wittenberg aangekomen waren, verhaastte CARLSTADT zijn tred met overhelling tot onstuimige hervormingen. "Men moet," zei hij, "alle goddeloze gewoonten aanvallen en die op eenmaal omver werpen *(16)*." Hij bracht zich al de plaatsen van de Schrift tegen de beelden te binnen, en verzette zich met steeds toenemende nadruk tegen de afgoderij van Rome. "Men knielt, men kruipt voor die afgoden," riep hij uit; "men ontsteekt voor hen waskaarsen, men biedt hun offeranden aan....Staan wij op en rukken wij ze van hun altaren af!"

(16) Irruendum et demoliendum statim. (Ibid.)

Wanorden.

Deze woorden klonken niet tevergeefs in de oren van het volk. Men trad de kerken binnen, men rukte de beelden af, men verbrijzelde, men verbrandde ze *(17)*. Het zou beter geweest zijn te wachten tot hun vernietiging wettig afgekondigd was geworden; maar men vond dat het dralen van de opperhoofden de Hervorming zelf in gevaar bracht.

(17) Die Bilder zu stürmen und aus den Kirchen zu werfen. (MATTHES. p. 31.)

Weldra waren er, naar het gevoelen van die geestdrijvers, binnen Wittenberg geen ware Christenen meer dan die niet ter biecht gingen, die de priesters vervolgden, en die op vastendagen vlees aten. Was iemand in verdenking al de gebruiken van de Kerk niet als uitvindingen van de Duivel te verwerpen, dan was hij een aanbidder van Baal. "Men moet," riepen zij uit, "een Kerk stichten die alleen uit heiligen bestaat!"

De burgers van Wittenberg boden de raad enige artikelen aan welke deze moest inwilligen. Velen van die artikelen waren met de Evangelische zedeleer overeenkomstig. Men verlangde in het bijzonder dat men alle huizen van openbaar vermaak zou sluiten.

Maar spoedig ging CARLSTADT nog verder; hij begon de studiën te verachten; en men hoorde de oude hoogleraar van zijn leerstoel zijn studenten raden, naar de hunnen weer te keren, de spade weer in de hand te nemen, de ploeg te drijven en vreedzaam het land te bebouwen, omdat de mens in het zweet van zijn aangezicht zijn brood moest eten. De meester van de jongens-school te Wittenberg, GEORGE MOHR, door dezelfde onzinnigheid vervoerd, riep uit het venster van zijn school de verzamelde burgers toe, dat zij hun kinderen zouden komen terughalen. Waartoe diende het hen te laten onderwijzen, daar STORCK en STUBNER nooit op de universiteit geweest waren, en zij nochtans profeten waren?...Een handwerksman vermocht dan zoveel, en misschien nog meer, dan al de leraren van de wereld om het Evangelie te verkondigen.

Zo ontstonden er dan leringen rechtstreeks in strijd met de Hervorming. De herleving van de letteren had deze voorbereid; het was met de wapenen van de Godgeleerde wetenschap dat LUTHER Rome aangevallen had; en de geestdrijvers van Wittenberg wilden, evenals de dweepachtige monniken welke ERASMUS en REUCHLIN bestreden hadden, alle menselijke kennis met voeten treden. Wanneer het Vandalismus zich kwam vestigen, was de hoop van de wereld verloren; en een nieuwe inval van barbaren was op het punt om het licht dat God weer in de Christenheid ontstoken had uit te blussen.

Men zag weldra de uitwerkselen van deze vreemde prediking. De gemoederen werden vooringenomen, verontrust, van het Evangelie afgekeerd; de academie geraakte in wanorde; de studenten verbasterd van zeden, liepen weg en verspreidden zich; en de regeringen van Duitsland riepen hun onderhorigen terug *(18)*. Zo gingen dan de mannen, die alles wilden hervormen en levend maken, integendeel alles verwoesten. "Nog een laatste poging," riepen de vrienden van Rome, die van alle kanten weer moed schepten; "nog een laatste poging, en alles zal gewonnen zijn *(19)*!..."

(18) Etliche Fürsten ihre Bewandten abgefordert. (Corp. Ref. I, p. 560.)
(19) Perdita et funditus diruta. (CAMER. Vit. Mel., p. 52.)

Spoedig de buitensporigheden van de geestdrijvers te stuiten, was het enige middel om de Hervorming te redden. Maar wie kon dit doen? MELANCHTON? Hij was te jong, te zwak, zelf te zeer geschokt door die vreemde verschijnselen. De keurvorst? Hij was de vreedzaamste man van zijn eeuw. Zijn kastelen van Altenburg, van Weimar, van Lochau en van Coburg te bouwen, zijn kerken met de schone schilderijen van LUCAS CRANACH te versieren, het gezang van zijn kapellen te volmaken, zijn universiteit te doen bloeien, zijn volk gelukkig te maken, zichzelfs onder de kinderen op te houden welke hij op de weg spelende vond en onder hen kleine geschenken uit te delen, zodanig waren de aangenaamste bezigheden van zijn leven. En nu, op zijn gevorderde leeftijd, zou hij handgemeen worden met geestdrijvende lieden; zou hij geweld tegenover geweld stellen! Hoe zou de goede, de vrome FREDERIK daartoe hebben kunnen besluiten?

Men roept Luther terug.
Het kwaad maakte dan voortgang, en niemand bood zich aan om het te stuiten. LUTHER was van Wittenberg afwezig. Wanorde en verwoesting hadden zich in de stad verspreid. De Hervorming had in haar boezem een geduchter vijand dan de pausen en de keizers zien ontstaan. Zij bevond zich aan de rand des afgronds.

LUTHER! LUTHER! riep men eenparig te Wittenberg. De burgers verlangden sterk naar zijn komst; de leraren riepen zijn raad in; de profeten zelve beriepen zich op hem. Allen smeekten hem terug te komen *(20)*.

(20) Lutherum revocavimus ex heremo suo magnis de causis. (Corp. Ref. I, p. 566.)

Men kan begrijpen wat erin het gemoed van de Hervormer omging. Al de harde bejegeningen van Rome waren niets in vergelijking van wat nu zijn ziel kwelde. Het is uit het midden van de Hervorming zelf dat haar vijanden voortkomen. Zij verscheurt haar eigen ingewanden; en die leer, welke alléén de rust aan zijn gefolterd hart weergegeven heeft, wordt voor de Kerk een aanleiding tot jammerlijke onlusten.

"Indien ik wist," had hij gezegd, "dat mijn leer een mens, een enkel eenvoudig en gering mens benadeelde (wat niet zijn kan, want zij is het Evangelie zelf), zou ik veel liever tienmaal sterven dan deze niet herroepen *(21)*." En nu geraakt een gehele stad, en die stad is Wittenberg, in verdoling! Het is waar, zijn leer is er niet voor niets; maar van alle punten van Duitsland verheffen zich stemmen om hem te beschuldigen. Veel heviger smarten dan die allen welke hij ooit gevoeld heeft bestormen hem nu, en geheel nieuwe aanvechtingen schokken zijn gemoed. "Zou dit dan het einde zijn," zei hij bij zichzelf, "waarop het werk van de Hervorming moest uitlopen?..." Maar nee; hij laat die twijfelingen varen: God heeft het begonnen...God zal het voleindigen. "Ik kruip tot de genade des Heeren," roept hij uit, "en ik bid hem dat Zijn naam met dit werk verbonden blijve; en dat, zo er zich iets onzuivers mee vermengd heeft, Hij zich herinnere dat ik een zondig mens ben *(22)*."

(21) Möchte ich ehe zehn Tode leyden. (*Wieder Emser*. L. Opp. XVIII, p. 613.)
(22) Ich krieche zu seiner Gnaden. (L. Opp. XVIII, p. 615.)

Hij wankelt niet.
Wat men LUTHER aangaande de ingeving van de nieuwe profeten en aangaande hun verheven omgang met God schreef, bracht hem geen ogenblik aan het wankelen. Hij kende de verborgenheden, de angsten en de verootmoedigingen van het geestelijk leven; hij had te Erfurt en te Wittenberg ondervinding van Gods macht gekregen, welke hem niet zo licht deed geloven dat God aan het schepsel verscheen en zich met het onderhield. "Vraag hun," schreef hij aan MELANCHTON, "of zij die geestelijke kwellingen, die scheppingen Gods, die dood en die hel gesmaakt hebben, welke een waarachtige wedergeboorte vergezellen *(23)*... En indien zij tot u niet spreken dan van aangename dingen, van vreedzame indrukken, van Godsdienstigheid en vroomheid, zoals zij zeggen, geloof hen niet, al gaven zij zelfs voor tot in de derde hemel opgetrokken geweest te zijn. Vóór dat CHRISTUS in zijn heerlijkheid inging, heeft hij de dood moeten ondergaan, zo moet ook de gelovige vele angsten over zijn zonde ondergaan voordat hij tot rust kan komen. Wilt gij de tijd, de plaats, de wijze kennen waarop God met de mensen spreekt? Hoor: *Hij heeft al mijn beenderen als een leeuw verbrijzeld: ik ben van voor zijn aangezicht verworpen, en mijn ziel is tot aan de*

poorten van de hel nedergedaald...Nee! de Goddelijke majesteit (gelijk zij die noemen) spreekt niet onmiddellijk tot de mens, zodat de mens haar zie: want geen mens, zegt zij, kan mij zien en leven".

(23) Quaeras num experti sint spirituales illas angustias et nativitates divinas, mortes infernosque. (L. Epp. II, p. 215.)

Maar de overtuiging van de dwaling, waarin de profeten verkeerden, deed slechts de droefheid van LUTHER vermeerderen. De grote waarheid van een zaligheid uit genade heeft die dan zo spoedig haar bekoorlijkheid verloren, dat men er zich van afkeert om fabelen aan te kleven? Hij begint te ondervinden dat het werk niet zo gemakkelijk is als hij in het eerst gemeend had. Hij stoot tegen deze eerste steen welke de verbijstering van het menselijk verstand op zijn weg komt leggen; hij bedroeft zich, hij verkeert in angst. Hij wil, ten koste van zijn leven, die steen voor zijn volk uit de weg ruimen, en besluit naar Wittenberg weder te keren.

Gevaren.

Grote gevaren bedreigden hem toen. De vijanden van de Hervorming waanden zich op het punt van haar te vernietigen. GEORGE van Saksen, die noch voor Rome, noch voor Wittenberg gezind was, had de 16de Oktober 1521 aan hertog JOHAN, broeder van de keurvorst, geschreven, om hem tot de vijanden van de Hervorming over te halen. "De ene," had hij hem gezegd, "ontkennen dat de ziel onsterfelijk is. Anderen (en dit zijn monniken!) verzamelen reliquiën van de heilige ANTONIUS met schellen en zwijnen, en werpen ze in het slijk *(24)*. En dit alles komt van de leer van LUTHER! Verzoek uw broeder de keurvorst òf de goddeloze uitvinders deze nieuwigheden te straffen, òf de grond van zijn gedachte openlijk te doen kennen. Onze baarden en onze haren, die grijs worden, geven ons te verstaan dat wij het laatste kwartier van ons leven bereikt hebben, en dringen ons aan zoveel jammeren een einde te maken."

(24) Mit Schweinen und Schellen.....in Koth geworfen. (WEYM. Ann. SECK., p. 482.)

Daarna vertrok GEORGE om in het midden van het keizerlijk bestuur, te Neuremberg gevestigd, zijn zetel te houden. Nauwelijks aangekomen, stelde hij alles in het werk om het gestrenge maatregelen te doen nemen. Inderdaad, dit lichaam gaf de 21ste Januari, een bevelschrift uit, waarin het zich bitterlijk beklaagde dat priesters de mis lazen, zonder met het priesterlijk gewaad bekleed te zijn, dat zij het heilig Sacrament in de Duitse taal wijdden, het gaven zonder de nodige biecht afgenomen te hebben, het in handen van leken stelden en er zichzelfs niet aan stoorden of degenen die het kwamen nemen nuchteren waren *(25)*.

(25) In ihre laïsche Hände reiche (L. Opp. XVIII, p. 285.)

Het keizerlijk bestuur nodigde die ten gevolge de bisschoppen uit om al de nieuwigheid-zoekers die zich in hun onderlinge bisdommen mochten bevinden op te sporen en met strengheid te straffen. Deze beijverden zich om zich naar die bevelen te gedragen.

Zodanig was het tijdstip dat LUTHER verkoos om weer op het toneel te verschijnen. Hij zag het gevaar, hij voorzag onafzienbare jammeren. "Er zal weldra in het rijk," zei

hij, "een opstand plaats hebben welke vorsten, overheden, bisschoppen door elkaar zal meeslepen. Het volk heeft ogen; het wil, het kan niet met geweld geleid worden. Duitsland zal in de bloed zwemmen *(26)*. Stellen wij ons als een muur om onze natie te redden, in die dag van de grote verbolgenheid van de Heeren."

(26) Germaniam in sanguine natare (L. Epp. II, p. 157.)

VIII.

Vertrek van de Wartburg.

Zodanig was de gedachte van LUTHER; maar hij zag een nog dringender gevaar. Te Wittenberg werd het vuur, in plaats van te verdoven, van dag tot dag heviger. Van de hoogten van de Wartburg kon LUTHER aan de gezichteinder vreselijke vlammen, tekenen van de verwoesting, onophoudelijk in de lucht zien opstijgen. Is hij het niet die alleen in deze nood hulp kan aanbrengen? Zal hij zich niet te midden van de vlammen werpen om de brand te blussen? Te vergeefs maken zijn vijanden zich gereed om de laatste slag toe te brengen; te vergeefs smeekt de keurvorst hem de Wartburg niet te verlaten, en zijn verdediging voor de aanstaande rijksdag gereed te maken. Hij heeft iets gewichtigers te doen, het is het Evangelie zelf te verdedigen. "Van dag tot dag komen mij gewichtiger tijdingen ter oren," schreef hij. "Ik ga vertrekken: de zaken vorderen het *(1)*."

(1) Ita enim res postulat ipsa. (L. Epp. II, p. 135.)

Nieuwe stelling.

Inderdaad, de 3de Maart staat hij op, met het besluit om voor altijd de Wartburg te verlaten. Hij zegt zijn oude torens, zijn sombere wouden vaarwel. Hij klimt de muren over waar de banstralen van LEO X en het zwaard van KAREL V hem niet hebben kunnen bereiken. Hij stijgt de berg af. Die wereld, welke voor zijn voeten uitgestrekt is en te midden van welke hij opnieuw gaat verschijnen, zal mogelijk spoedig tegen hem doodkreten aanheffen. Maar er is niets aan gelegen; hij gaat met blijdschap voort: want het is in de naam des Heeren dat hij tot de mensen weerkeert *(2)*.

(2) So machte er sich mit unglaublicher Freudigkeit des Geistes, im Nahmen Gottes auf den Weg. (SECKEND. p. 458.)

Luther en het oorspronkelijk Catholicisme.

De tijden waren vooruit gegaan. LUTHER ging van de Wartburg voor een andere zaak dan waarvoor hij er op gekomen was. Hij was er gekomen als aanvaller van de oude overlevering en van de oude leraren; hij vertrok van daar als verdediger van het Woord van de Apostelen tegen nieuwe tegenstanders. Hij was er gekomen als invoerder van een nieuwe leer en omdat hij de oude hiërarchie aangevallen had; hij vertrok van daar als bewaarder en verdediger van het geloof van de Christenen. Tot hiertoe had LUTHER in zijn werk slechts één zaak, namelijk de rechtvaardiging door het geloof, gezien; en met dit wapen had hij vergaande bijgelovigheden bestreden. Maar was er een tijd geweest om af te breken, er moest ook een tijd zijn om op te bouwen. Achter die puinhopen waarmee zijn arm de grond bedekt had, achter die in stukken gescheurde aflaatbrieven, die verbrijzelde driedubbele pauselijke kronen en die verscheurde monnikskappen, achter zoveel misbruiken en zoveel dwalingen van Rome, onderscheidde en ontdekte hij de oorspronkelijke Catholieke Kerk, steeds zich dezelfde vertonende en als uit een langdurige beproeving met haar onveranderlijke

leringen en haar hemelse tonen te voorschijn komende. Hij wist haar van Rome te onderscheiden, hij begroette en omhelsde haar met vreugde. LUTHER verrichtte niet iets nieuws in de wereld, gelijk men hem vals beschuldigde; hij bouwde voor het toekomende geen gebouw zonder verband met het verledene; hij ontblootte en stelde de oude fondamenten in het licht, waarop doornen en distelen gegroeid waren, en, het bouwen van de tempel voortzettende, bouwde hij eenvoudig op de grondslag welke de Apostelen gelegd hadden. LUTHER begreep dat de oude en oorspronkelijke Kerk van de Apostelen, aan de ene zijde, weer moest opgetrokken worden tegenover het Pausdom dat haar zo lange tijd onderdrukt had; en aan de andere kant, moest verdedigd worden tegen de geestdrijvers en ongelovigen welke zich beijverden om haar te miskennen, en die, geen acht gevende op wat God in de verleden tijden gedaan had, wederom een geheel nieuw werk wilden beginnen. LUTHER was niet meer uitsluitend de man van een enkele leer, die van de rechtvaardiging, schoon deze steeds haar eerste plaats bij hem behield; hij werd de man van geheel de Christelijke Godgeleerdheid, en schoon gelovende dat de Kerk wezenlijk de gemeenschap van de heiligen is, wachtte hij zich wel de zichtbare Kerk te verachten, en erkende hij de verzameling van al degenen die geroepen zijn, voor het koninkrijk van God. Dus werd er toen in de ziel van LUTHER, in zijn Godgeleerdheid en in het werk van de vernieuwing dat God in de wereld verrichtte, een grote beweging daargesteld. De hiërarchie van Rome had mogelijk de Hervormer tot een uiterste gebracht; de sekten, die toen zo stoutmoedig het hoofd opstaken, brachten hem tot het juiste midden van de waarheid terug. Het verblijf op de Wartburg verdeelt de geschiedenis van de Hervorming in twee tijdvakken.

***Ontmoeting bij* den Zwerten Beer.**

LUTHER reed te paard langs de weg naar Wittenberg; reeds was het de tweede dag van zijn reis; het was vastenavond. Tegen de avond barstte er een vreselijk onweer los en overstroomde de wegen. Twee jonge Zwitsers, die dezelfde kant als hij uitgingen, maakten spoed om in de stad Jena een schuilplaats te vinden. Zij hadden te Bazel gestudeerd, en de grote vermaardheid van Wittenberg trok hen naar die universiteit. Te voet reizende, vermoeid, nat van de regen, verhaastten JOHANNES. KESSLER van Sint Gallen en zijn reisgenoot hun treden. De stad was geheel vol van de vermakelijkheden van het carnaval; de danspartijen, de maskeraden, de luidruchtige maaltijden hielden al de inwoners van Jena bezig; en toen de twee reizigers aankwamen, konden zij geen plaats in enige herberg vinden. Eindelijk wees men hun *de zwarte Beer* voor de poort van de stad, aan. Lusteloos, afgemat, begaven zij er zich treurig heen. De kastelein ontving hen vriendelijk *(3)*. Zij zetten zich bij de half geopende deur van de algemene kamer neer, verlegen met de staat waarin het onweer hen gebracht had, zonder binnen te durven komen. Aan één van de tafels was een enig man gezeten, in riddergewaad, met een rode muts op het hoofd en een broek dragende waarop de panden van zijn wambuis nederhingen; zijn rechterhand rustte op de knop van zijn degen, zijn linkerhand hield het gevest vast; er lag een boek voor hem geopend, en hij scheen met grote aandacht te lezen *(4)*. Op het geraas dat de twee jonge lieden maakten hief die man het hoofd op, groette hen beleefd en verzocht hen nader te komen en bij hem aan tafel neer te zitten; vervolgens hun een glas bier aanbiedende en een zinspeling op hun uitspraak makende, zei hij tot hen: "Gij zijt Zwitsers, ik zie het, maar van welk kanton?" "Van Sint Gallen." -"Indien gij naar Wittenberg gaat, zult gij er een landgenoot aantreffen, namelijk doctor SCHURFF." Door deze goede bejegening aangemoedigd, voegden zij er bij: "Mijn heer! zoudt gij ons niet weten te zeggen waar MARTIJN LUTHER thans is?" "Ik weet zeker,"

antwoordde de ridder, "dat LUTHER niet te Wittenberg is; maar spoedig zal hij er komen. PHILIPPUS MELANCHTON is aldaar. Leert het Grieks en Hebreeuws om de heilige Schrift goed te verstaan." -"Zo God ons in het leven spaart," hernam één van de jonge Sint-Gallers, "zullen wij niet huiswaarts terugkeren, zonder doctor LUTHER gezien en gehoord te hebben: want het is om zijnentwil dat wij deze grote reis ondernomen hebben. Wij weten dat hij het priesterschap en de mis wil omverwerpen; en daar onze ouders ons, van onze kindsheid af, voor het priesterambt bestemd hebben, zouden wij wel wensen te weten op welke gronden hij zijn onderneming laat rusten." De ridder zweeg een ogenblik; daarop zei hij: "Waar hebt gij tot hiertoe gestudeerd?" -"Te Bazel." -"Is ERASMUS van Rotterdam daar nog? wat doet hij?" Zij antwoordden op deze vragen, daarop had er een nieuw stilzwijgen plaats. De twee Zwitsers wisten niet hoe zij het hadden. "Is het niet een vreemde zaak," zeiden zij tot elkaar, "dat deze ridder ons spreekt van SCHURFF, van MELANCHTON, van ERASMUS, en van de noodzakelijkheid om het Grieks en Hebreeuws te leren?" -"Waarde vrienden," zei de onbekende onverwacht tot hen, "wat denkt men van LUTHER in Zwitserland?" -"Mijn heer," antwoordde KESSLER, "men denkt omtrent hem zeer verschillend gelijk overal. Enigen kunnen hem niet genoeg verheffen, en anderen veroordelen hem als een afschuwelijk ketter." -"O! de priesters ongetwijfeld," zei de onbekende.

(3) Zie dit verhaal van KESSLER, met al de bijzonderheden en in de eigenaardige taal van die tijd, bij BERNET, *Johan Kessler*, p. 27. HAHNHARD Erzählungen. III, p. 300, en MARHEINECKE Gesch. der Ref. II, p. 321, 2de druk.
(4) In einem rothen Schöpli, in blossen Hosen und Wamms. (Ibid.)

De hartelijkheid van de ridder had de twee studenten op hun gemak gebracht. Zij brandden van begeerte te weten welk boek hij las op het ogenblik van hun aankomst. De ridder had het gesloten en bij hem neergelegd. De reisgenoot van KESSLER verstoutte zich eindelijk het op te nemen. Hoe groot was niet de verbazing van de twee jonge lieden! De Psalmen in het Hebreeuws! De student leide terstond het boek neer, en, zijn onbescheideheid willende doen vergeten, zei hij: "Ik zou gaarne een vinger van mijn hand willen geven om deze taal te kennen." -Gij zult er voorzeker toe komen," zei hem de onbekende, "wanneer gij u de moeite wilt geven om ze te leren."

Enige ogenblikken daarna hoorde KESSLER de kastelein die hem riep; de arme jonge Zwitser vreesde enig onheil; maar de kastelein fluisterde hem in het oor: "Ik bemerk dat gij een grote begeerte hebt om LUTHER te zien en te horen; wel nu, hij is het die naast u zit." KESSLER, dit voor scherts houdende, zei hem: "O! heer kastelein, gij zoudt gaarne met mij de spot drijven." -"Hij is het voorzeker," antwoordde de kastelein; "laat slechts niet merken dat gij weet wie hij is." KESSLER antwoordde niets, keerde in de kamer terug en zette zich aan tafel, brandende van begeerte om zijn reisgenoot te verhalen wat men hem gezegd had. Maar hoe dat aangelegd? Eindelijk kwam hij op de gedachte om zich voorover te buigen, alsof hij naar de deur zag, en zich bij het oor van zijn vriend bevindende, fluisterde hij hem zeer zacht toe: "De kastelein verzekert dat deze man LUTHER is." -"Hij heeft mogelijk gezegd dat het HUTTEN is," hernam zijn metgezel; "gij zult hem niet recht verstaan hebben." -"Wel mogelijk," antwoordde KESSLER; "de kastelein zal gezegd hebben: ‘t Is HUTTEN; die twee namen hebben veel overeenkomst met elkaar, ik zal de één voor de ander genomen hebben."

Op dit ogenblik hoorde men een gedruis van paarden voor de herberg; twee kooplieden die er de nacht wilden doorbrengen, traden de kamer binnen; zij ontdeden zich van hun sporen, leiden hun mantels af, en één van hun leide een oningebonden boek naast hem op tafel, wat terstond de opmerkzaamheid van de ridder trok. "Wat is dat voor een boek?" zei hij. -"Het is de verklaring van enige Evangeliën en brieven door doctor LUTHER" antwoordde de koopman; "dit is kortelings in het licht verscheen." -"Ik zal het spoedig hebben," zei de ridder.

De kastelein kwam op dit ogenblik zeggen: "Het avondmaal is gereed, zetten wij ons aan tafel." De twee studenten, de kosten vrezende van een maaltijd in gezelschap van ridder ULRICH VAN HUTTEN en van twee rijke kooplieden, trokken de kastelein op zij, en verzochten hem hun iets voor hen alleen te doen opdissen. "Kom, mijn vrienden," antwoordde de herbergier van de Zwarte Beer, "zet u slechts aan tafel naast deze heer; ik zal u schappelijk behandelen." "Kom hier," zei de ridder; "ik zal voor de rekening zorgen."

Gedurende de maaltijd sprak de onbekende ridder vele eenvoudige en stichtelijke woorden. De kooplieden en de studenten waren geheel oor, en waren opmerkzamer op zijn gesprekken dan op de gerechten die men hun voordiende. "LUTHER moet òf een engel uit de hemel òf een duivel uit de hel zijn," zei één van de kooplieden in de loop van het gesprek. Daarop voegde hij er bij: "Ik zou wel tien guldens willen geven, indien ik LUTHER ontmoette en bij hem kon te biecht gaan."

De maaltijd geëindigd zijnde, stonden de kooplieden op; de twee Zwitsers bleven alleen met de ridder, die, een groot glas bier nemende, het volgens gebruik des lands ophief en op een deftige toon zei: "Zwitsers! nog een glas tot afscheid." Terwijl KESSLER het glas wilde aannemen, zette de onbekende het neer en bood hem een ander met wijn gevuld aan. "Gij zijt geen bier gewoon," zei hij tot hem.

Daarna stond hij op, wierp een wapenrok om de schouders, gaf de studenten de hand en zei tot hen: "Wanneer gij te Wittenberg komt, groet dan van mijnentwege doctor HIERONYMUS SCHURFF." - "Zeer graag," antwoordden zij; "maar van wie?" "Zeg hem alleen," hernam hij: "hij die komen moet groet u." Bij deze woorden vertrok hij, hen opgetogen latende over zijn vriendelijkheid en innemendheid.

LUTHER, want hij was het toch, zette zijn reis voort. Men herinnert zich dat hij in de rijksban gedaan was; al wie hem ontmoette en herkende, kon dan de hand aan hem slaan. Maar op het ogenblik dat hij een onderneming welke hem aan alles blootstelde, ten uitvoer bracht, was hij kalm en opgeruimd, en onderhield hij zich op een vrolijke wijze met degenen die hij op zijn weg ontmoette.

Het was niet dat hij zichzelf bedroog. Hij zag zware stormen in het verschiet. "De satan," zei hij, "is buiten zichzelf van woede, en allen rondom mij bedenken niets dan dood en hel *(5)*. Ik ga echter voorwaarts en ik treed de keizer en de paus onder de ogen, niemand hebbende die mij beschermt, dan alleen God in de hemel. Er is van de kant van de mensen aan allen macht gegeven, om mij overal waar men mij zal vinden te doden. Maar CHRISTUS is de Heer van allen; indien Hij wil dat men mij dode, dan zij het zo!"

(5) Furit Satanas; et fremunt vicini undique, nescio quot mortibus et infernis. (L. Epp. II, p. 153.)

Luther aan de keurvorst.
Op die zelfde dag, zijnde Asdag, kwam LUTHER te Born, een stadje nabij Leipzig. Hij begreep dat hij zijn vorst kennis moest geven van de stoute stap die hij ging doen; hij schreef hem dan de volgende brief, uit de herberg de Voerman, waar hij was afgestegen:

"Genade en vrede van God onze Vader en van onze Heer JEZUS CHRISTUS.

"Doorluchtigste keurvorst! genadige heer! wat te Wittenberg voorgevallen is, tot grote schande van het Evangelie, heeft mij met zulk een smart vervuld, dat, zo ik van de waarheid van onze zaak met zeker ware, ik er wanhopig over zou geworden zijn.

"Uw Hoogheid weet het, of, zo zij het niet weet, dat zij het verneme. Ik heb het Evangelie ontvangen, niet van mensen, maar uit de hemel door onze Heer JEZUS CHRISTUS. Indien ik onderhandelingen verlangd heb, zo was dit niet omdat ik omtrent de waarheid in twijfel verkeerde; maar het was uit nederigheid en om anderen te trekken. Maar daar mijn nederigheid tegen het Evangelie keert, beveelt mijn geweten mij voortaan op een andere wijze te handelen. Ik heb Uw Hoogheid genoeg toegegeven door mij gedurende dit jaar te verwijderen. De duivel weet dat het niet uit vrees is dat ik dat gedaan heb. Ik zou Worms binnen getrokken zijn, al waren er zelfs in de stad zoveel duivels als pannen op de daken geweest. Maar, hertog GEORGE, waarvoor Uw Hoogheid mij zo bevreesd maakt, is echter veel minder te vrezen dan een enkele duivel. Indien het te Leipzig (verblijfplaats van de hertog) ware dat er had plaats gehad wat er te Wittenberg voorvalt, zou ik terstond te paard stijgen om er mij heen te begeven, al was het zelfs (Uw Hoogheid vergeve mij deze uitdrukkingen), al was het zelfs dat men het gedurende negen dagen niets dan hertogen GEORGE had zien regenen, en ieder derzelf negenmaal woedender was dan deze. Waarom denkt hij er op om mij aan te vallen? Houdt hij dan CHRISTUS, mijn Heer, voor een man van stro *(6)*? Heer! het behage u van hem het verschrikkelijk oordeel af te wenden, dat hem bedreigt!

(6) Er hält meinen Herrn Christum für em Mann aus Stroh geflochten. (L. Epp. II, p. 139.)

"Uw Hoogheid moet weten dat ik mij naar Wittenberg begeef, onder een machtiger bescherming dan die van een keurvorst. Ik denk geenszins de hulp van Uw Hoogheid in te roepen; en, wel ver van te verlangen dat zij mij bescherme, zou ik zelf veeleer haar wensen te beschermen. Indien ik wist, dat Uw Hoogheid mij kon of wilde beschermen, zoude ik niet naar Wittenberg gaan. Er is geen zwaard dat in deze zaak hulp kan verschaffen. God alleen moet alles doen, zonder menselijke hulp of medewerking. Hij die het meeste geloof heeft is degene die het meest beschermt. Maar ik bemerk dat Uw Hoogheid nog zeer zwak is in het geloof.

"Doch daar Uw Hoogheid begeert te weten wat zij te doen heeft, zal ik u zeer ootmoedig antwoorden: Uw keurvorstelijke Hoogheid heeft reeds te veel gedaan, en moet niet met al doen. God wil en kan noch uw zorgen en werkzaamheden, noch de mijne dulden. Dat Uw Hoogheid zich dan hiernaar gedrage.

"Wat mij betreft, Uw Hoogheid moet als keurvorst handelen. Zij moet toelaten dat de bevelen van Zijn keizerlijke Majesteit in zijn steden en landen opgevolgd worden. Zij moet geen zwarigheid maken, wanneer men mij wil grijpen of doden *(7)*: want niemand mag zich tegen de machten verzetten, dan alleen Hij die ze ingesteld heeft.

(7) Und ja nicht wehren....so Sie mich fahen oder tödten will. (L. Epp. II, p. 140.)

"Uw Hoogheid late dan de poorten open; zij eerbiedige de vrijgeleiden, wanneer mijn vijanden zelve of hun gezanten mij in de staten van Uw Hoogheid komen zoeken. Alles zal zonder verwarring en zonder gevaar voor Uw Hoogheid aflopen.

"Ik heb deze brief in de haast geschreven, op dat gij u niet zou bedroeven wanneer gij mijn komst vernaamt. Ik heb met een ander man dan hertog GEORGE te doen. Hij kent mij wel, en ik ken hem niet kwalijk.

"Geschreven te Born, in de herberg de Voerman op Asdag, 1522.

"Uw keurvorstelijke Hoogheids onderdanigste dienaar

MARTIJN LUTHER."

Terugkering naar Wittenberg.

LUTHER naderde dus Wittenberg. Hij schreef zijn vorst, maar niet om zich te verontschuldigen. Een onwankelbaar vertrouwen vervulde zijn hart. Hij ziet Gods hand in deze zaak, en dit is hem genoeg. De heldenmoed des geloofs was mogelijk nooit verder gedreven. Een van de uitgaven van LUTHERS werken heeft op de kant van deze brief de volgende aantekening: "Dit is een buitengewoon geschrift van de derde en laatste ELIAS *(8)*."

(8) Der wahre, dritte und lezte Elias....(L. Opp. L. XVIII p. 271.)

Het was Vrijdag de 7de Maart dat LUTHER zijn stad binnen trad, na vijf dagen besteed te hebben om van Eisenach te komen. Leraren, studenten, burgers, allen lieten hun vreugde blijken: want zij vonden de stuurman weer, die alleen het schip uit de gevaren redden kon waarin men het gebracht had.

De keurvorst, die met zijn hof te Lockau was, was sterk getroffen bij het lezen van de brief van de Hervormers. Hij wilde hem bij de rijksdag rechtvaardigen. "Dat hij mij een brief zende," schreef hij aan SCHURFF, "waarin hij de beweegredenen tot zijn terugkering naar Wittenberg openlegge, en dat hij er tevens in zegge dat hij zonder mijn toestemming terug gekomen is." LUTHER bewilligde daarin.

"Ik ben bereid" schreef hij de vorst, "de ongenade van Uw Hoogheid en de woede van de gehele wereld te dragen. Zijn de inwoners van Wittenberg niet mijn schapen? Is het God niet die ze mij heeft toevertrouwd? En moet ik mij niet, zo het nodig is, voor hen aan de dood blootstellen? Ik vrees daarenboven in Duitsland een grote opstand te zullen zien uitbarsten, waardoor God onze natie zal straffen. Uw Hoogheid wete het en twijfele er niet aan, het is in de hemel geheel anders bepaald geworden dan te

Neurenberg *(9)*." Deze brief was geschreven op de dag zelf van LUTHERS aankomst te Wittenberg.

(9) L. Epp. II, p. 143. LUTHER moest op verzoek van de keurvorst deze zinsnede van zijn brief veranderen.

Prediking in Wittenberg.

De volgende dag, zijnde daags voor de eerste zondag van de vaste, begaf LUTHER zich naar HIERONYMUS SCHURFF. MELANCHTON, JONAS, AMSDORFF, AUGUSTINUS SCHURFF, broeder van HIERONYMUS, waren daar bijeen. LUTHER ondervroeg hen nauwkeurig, en zij onderrichtten hem van alles wat er voorgevallen was, toen men twee vreemde studenten kwam aandienen, welke doctor HIERONYMUS wensten te spreken. Bij het verschijnen in het midden van dit gezelschap van leraren, waren de twee Sint-Gallers in het eerst beschroomd; maar spoedig schepten zij moed, toen zij in hun midden de ridder van de Zwarte Beer ontdekten. Deze naderde hen terstond, groette hen als oude kennissen, lachte hun vriendelijk toe, en met de vinger op één van de leraren wijzende, zei hij hun: "Ziedaar PHILIPPUS MELANCHTON, waarvan ik u gesproken heb." De twee Zwitsers bleven, ter herinnering van de ontmoeting te Jena, de gehele dag bij de leraren van Wittenberg.

Een grote gedachte hield de Hervormer bezig en deed hem de vreugde vergeten van zich weer onder zijn vrienden te bevinden. Ongetwijfeld was het toneel waarop hij weer verscheen onvermaard; het was in een kleine stad van Saksen dat hij zijn stem stond te verheffen; en echter had zijn onderneming al het gewicht van een gebeurtenis welke op het lot van de wereld invloed moest hebben. Vele volken en vele eeuwen moesten dat ondervinden. Het kwam er op aan te weten of die leer, welke hij uit Gods Woord geput had en die op de toekomstige ontwikkeling van de mensheid een zo grote invloed moest uitoefenen, sterker zou zijn dan de beginselen van verwoesting welke zijn aanwezen bedreigden. Het kwam er op aan te weten of men kon hervormen zonder af te breken, en of men de weg kon banen tot nieuwe ontwikkelingen, zonder de oude ontwikkelingen te vernietigen. Geestdrijvers wie het vuur van de eerste geestdrift bezielt tot stilzwijgen te brengen; een gehele teugelloze menigte te bedwingen, te bevredigen, tot de orde, tot de vrede, tot de waarheid terug te brengen; het geweld van die woeste stroom te breken welke het pas verrijzende gebouw van de Hervorming dreigde om te keren, en van dezelfs overblijfselen wijd en zijd dreigde te verstrooien: ziedaar het werk waartoe LUTHER weer te Wittenberg was gekomen. Maar zou zijn invloed daartoe genoegzaam zijn? Dit kon alleen de uitkomst hem leren.

De ziel des Hervormers sidderde bij de gedachte aan de strijd die hem wachtte. Hij hief het hoofd op als een leeuw die men tot het gevecht uitdaagt, en die zijn lange manen schudt. "Men moet op dit ogenblik," zei hij, "de satan met voeten trappen en met de vorst van de duisternis strijd voeren. Indien onze vijanden niet uit zichzelf terugtreden, zal CHRISTUS hen er wel toe weten te noodzaken. Wij zijn meester van het leven en de dood, wij die aan de Heer van leven en dood geloven *(10)*.

(10) Domini enim sumus vitae et mortis. (L. Epp. II, p. 150.)

Maar te gelijker tijd weigerde de driftige Hervormer, als wierd hij door een hogere macht bedwongen, zich van de vervloekingen en banstralen van de Woords te bedienen, en werd hij een nederig herder, een zachtmoedig herder van de zielen. "Door het Woord moet men bestrijden," zei hij, "door het Woord moet men omverwerpen en uitroeien wat men door geweld heeft daargesteld. Ik wil niet dat men geweld gebruike tegen de bijgelovigen of tegen de ongelovigen. Hij die gelooft nadere! die niet gelooft houde zich verwijderd! Niemand moet gedwongen worden. De vrijheid behoort tot het wezen des geloofs *(11)*."

(11) Non enim ad fidem et ad ea quae fideï sunt, ullus cogendus est....(L. Epp. II p. 151.)

De volgende dag was een Zondag. Het is op deze dag, het is in de kerk, op de kansel, dat de doctor die de hoge muren van de Wartburg gedurende bijna een jaar aan aller gezicht onttrokken hadden, weer voor de ogen van het volk zal verschijnen. "LUTHER," zei men binnen Wittenberg, "is teruggekeerd; LUTHER gaat prediken!" Reeds dit woord, wat van mond tot mond gaat, geeft alleen een krachtige afleiding aan de denkbeelden welke het volk vervoeren. Men haast zich om de held van Worms weer te zien. Men verdringt elkaar, men stróómt van alle kanten toe; en van de Zondag in de vroege morgen, is de tempel met een aandachtige en bewogene menigte vervuld.

De liefde.

LUTHER vermoedt die stemming van zijn hoorders; hij bestijgt de kansel; ziedaar hem in tegenwoordigheid van die kudde welke hij voorheen als volgzame schapen leidde, doch die nu als een hoop wilde stieren is uitgebroken. Zijn woord is eenvoudig, edel, vol kracht en zachtheid tevens: hij was een teder vader gelijk, die, bij zijn kinderen teruggekeerd, naar hun gedrag onderzoek doet en hun met goedheid verhaalt wat men hem te hun opzichte gezegd heeft. Hij erkent ongeveinsd de vorderingen welke men in het geloof gemaakt heeft; hij bereidt aldus de gemoederen voor en neemt ze gevangen; daarop vervolgt hij met deze woorden:

"Maar er wordt meer dan het geloof vereist; men heeft de liefde nodig. Indien iemand een zwaard in de hand hebbende zich alleen bevindt, ligt er weinig aan gelegen of hij het in de schede houdt of niet; maar wanneer hij onder de menigte is moet hij zorg dragen dat hij niemand kwetse.

"Hoe handelt een moeder met haar kind? Zij geeft het eerst melk, vervolgens zeer zachte spijzen. Wanneer zij wilde beginnen met het vlees en wijn te geven, wat zou daarvan worden?...

"Zo moeten wij ook met onze broeders handelen. Hebt gij genoeg gezogen, geluk er mee, mijn vriend! maar laat uw broeder ook zolang zuigen als gij gezogen hebt.

"Beschouw de zon....Zij brengt ons twee dingen aan, het licht en de warmte. Er is geen koning machtig genoeg om haar stralen te breken; zij komen in een rechte lijn tot ons; maar de warmte verspreidt zich in ‘t rond en deelt zich in alle richtingen mee. Zo moet het geloof, evenals het licht, steeds recht en onbuigzaam zijn; maar de liefde moet zich, evenals de warmte, naar alle kanten verspreiden en zich naar al de behoeften van onze broeders schikken.

LUTHER dus zijn hoorders voorbereid hebbende, drong meer op hen aan:

"De afschaffing van de mis, zegt gij, is overeenkomstig de Schrift: ik zeg het ook; maar welke orde en welvoegelijkheid hebt gij daarbij in acht genomen? Men had vurige gebeden tot de Heer moeten opzenden en de overheid moeten te hulp roepen; dan had ieder kunnen zien dat de zaak van God kwam.

Het Woord.
Dus sprak LUTHER. Die man van grote onverschrokkenheid, die te Worms aan de vorsten van de aarde tegenstand had geboden, maakte op de gemoederen een diepe indruk, door woorden van wijsheid en vrede. CARLSTADT en de profeten van Zwickau, zo groot, zo machtig, gedurende enige weken, en die Wittenberg overheerst en in beweging gebracht hadden, waren klein geworden naast de gevangene van de Wartburg.

"De mis, vervolgt hij, is een slechte zaak; God is haar vijandig; zij moet afgeschaft worden; en ik wenste dat zij, in de gehele wereld, door het Avondmaal des Evangelies vervangen werd. Maar niemand moet men er met geweld van afscheuren. Aan God moet men de zaak overgeven. Zijn Woord moet werken, en niet wij. -En waarom? zult gij zeggen. -Omdat ik de harten van de mensen niet in mijn hand heb, gelijk de pottébakker de klei in de zijne heeft. Wij hebben het recht om te spreken, niet om te handelen. Prediken wij; het overige behoort aan God. Wanneer ik geweld gebruikte, wat zou ik daardoor bekomen? Gemaaktheden, uiterlijke schijn, aperijën, menselijke instellingen, geveinsdheden....Maar er zal noch oprechtheid van de harten, noch geloof, noch liefde zijn. Alles ontbreekt in een werk, waar deze drie dingen ontbreken, en ik zou het geringste er niet voor willen geven *(12)*."

(12) Ich wollte nicht einen Birnstiel draufgeben. (L. Opp. L. XVIII, p. 255.)

"Men moet eerst het hart van de mensen veroveren; en daartoe moet men het Evangelie prediken. Dan zal heden de één, morgen de ander het Woord in het hart vallen, en het zal zodanige invloed hebben, dat ieder zich van de mis zal afkeren en die vaarwel zeggen. God doet meer door Zijn enkel Woord, dan wanneer gij en ik en de ganse wereld al onze krachten verenigden. God maakt zich meester van het hart; en het hart gewonnen zijnde, is alles gewonnen.

"Ik zeg dit niet om de mis te herstellen. Nu zij gevallen is, blijve zij in Gods naam liggen! Maar moest men beginnen, gelijk men begonnen is? Toen PAULUS eens in de machtige stad Athene kwam, vond hij er altaren voor de valse Goden opgericht. Hij ging van het één tot het ander, bezag ze allen en roerde er geen aan. Maar hij begaf zich vreedzaam midden op de markt en verklaarde het volk dat al van dezelfs goden louter afgoden waren. Dit woord maakte zich van de harten meester, en de afgoden vielen, zonder dat PAULUS ze aanroerde.

"Ik wil prediken, ik wil spreken, ik wil schrijven; maar niemand wil ik dwingen: want het geloof is een vrijwillige zaak. Ziet wat ik gedaan heb! Ik ben tegen de paus, de aflaten, de pausgezinden opgestaan, maar zonder beweging en zonder geweld. Gods Woord heb ik voorgedragen, gepredikt en geschreven; anders heb ik niet gedaan. En terwijl ik sliep, of gemeenzaam met AMSDORFF en MELANCHTON aan tafel

gezeten, al koutende Wittenberger bier dronk, heeft dat Woord wat ik gepredikt had het Pausdom omgekeerd, zo zelfs dat geen vorst of keizer het ooit zoveel kwaad had kunnen berokkenen. Ik heb niets gedaan: alleen het Woord heeft alles gedaan. Indien ik met geweld had willen te werk gaan, zou Duitsland mogelijk in een bloedbad gedompeld zijn geworden. Maar wat zou daarvan gekomen zijn? Verderf en verwoesting voor ziel en lichaam. Ik ben dan rustig gebleven en heb het Woord zelf de wereld laten rondgaan. Weet gij wel wat de Duivel denkt wanneer hij tot geweld de toevlucht ziet nemen om het Evangelie onder de mensen te verspreiden? Met de arme kruiseling achter het vuur van de hel gezeten, zegt de Satan met een boosaardig oog en een afschuwelijke glimlach: O! wat zijn die dwazen toch verstandige lieden om zo mijn spel te spelen! -Maar wanneer hij het Woord ziet rondgaan en alleen op het slagveld ziet strijden, dan ontstelt hij, zijn knieën stoten tegen elkaar; hij beeft en bezwijmt van schrik."

Hoe de Hervorming daargesteld wordt.

LUTHER verscheen Dinsdags weer op de kansel; en zijn krachtig woord weergalmde opnieuw te midden van de bewogene menigte. Woensdags, Donderdags, Vrijdags, Zaterdags, Zondags klom hij weer op. Hij overwoog achter elkaar de verwoesting van de beelden, het onderscheid van spijzen, de verordeningen van het Avondmaal, de herstelling van de beker, de afschaffing van de biecht. Hij toonde aan dat deze stukken nog onverschilliger waren dan de mis, en dat de bewerkers van de ongeregeldheden die binnen Wittenberg hadden plaats gehad, een groot misbruik van hun vrijheid gemaakt hadden. Hij deed beurtelings de stem van een geheel Christelijke liefde en de indrukwekkende toon van een heilige verontwaardiging horen.

Het heilig Avondmaal.

Hij verhief zich inzonderheid met kracht tegen degenen die aan het Avondmaal van JEZUS CHRISTUS lichtzinnig deelnamen. "Het is niet het uitwendig gebruik dat de Christen maakt," zei hij, "het is het inwendig, geestelijk gebruik, wat geschiedt door het geloof, en zonder wat alle vormen louter schijn en ijdele gebaren zijn. Maar, dit geloof bestaat in vastelijk te geloven dat JEZUS CHRISTUS Gods Zoon is; dat hij, onze zonden en misdaden op zich genomen en aan het kruis gedragen hebbende, zelf de enige en volkomen genoegdoening is; dat Hij nu zonder ophouden voor God staat, dat Hij ons met de Vader verzoent, en dat Hij ons het Sacrament van Zijn lichaam gegeven heeft, om ons geloof aan deze onuitsprekelijke barmhartigheid te versterken. Indien ik deze dingen geloof, is God mijn beschermer; met hem trotseer ik de zonde, de dood, de hel, de Duivel, zij kunnen mij niet schaden, noch zelfs een enkel haar van mijn hoofd krenken. Dit geestelijk brood is een troost voor de bedroefden, een artsenij voor de zieken, een leven voor de stervenden, een spijze voor de hongerigen en een rijke schat voor alle behoeftigen en armen. Degene die zijn zonden niet bekommeren; moet dan niet tot dit altaar komen: wat zou hij er doen? O! dat ons geweten ons beschuldige, dat ons hart barste bij de gedachte aan onze zonden, en wij zullen niet met zoveel vermetelheid tot het heilig Sacrament toetreden."

Het geloof in Christus.

De menigte hield niet op de tempel te vullen; men stroomde zelfs van naburige steden toe om de nieuwe ELIAS te horen. CAPITO, onder anderen, kwam twee dagen te Wittenberg doorbrengen, en hoorde twee van de leerredenen van de doctor. Nooit waren LUTHER en de kapellaan van de kardinaal ALBERT het zo goed eens geweest. MELANCHTON, de overheden, de hoogleraren, al het volk, waren verblijd *(13)*.

SCHURFF, over deze uitslag van een zo treurige zaak verheugd, haastte zich die aan de keurvorst mee te delen. Vrijdag de 15de Maart, de dag waarop LUTHER zijn zesde leerrede uitgesproken had, schreef hij hem: O! welk een vreugde verspreidt onder ons de terugkomst van doctor MARTIJN! Zijn woorden brengen, met de hulp van de Goddelijke genade, telken dage onze arme verdoolde zielen meer en meer op de weg van de waarheid terug. Het is klaar als de zon, dat de Geest Gods in hem is, en dat hij door Zijn bijzonder bestuur te Wittenberg terug is gekomen *(14)*."

(13) Grosse Freude und Frohlocken unter Gelahrten und Ungelahrten. (L. Opp. XVIII, p. 266.)
(14) Aus sonderlicher Schickung des Allmachtigen....(Ibid.)

Uitwerking.
Inderdaad, deze leerredenen zijn voorbeelden van volkswelsprekendheid, maar niet van die welke, ten tijde van DEMOSTHENES, of zelfs van SAVONAROLA, de gemoederen ontvlamde. De taak van de redenaar van Wittenberg was moeilijker te vervullen. Het is gemakkelijker een wild dier op te hitsen, dan het tot bedaren te brengen wanneer het in woede is. Het kwam er hier op aan om een door dweperij vervoerde menigte te bevredigen, om bandeloze hartstochten te bedwingen; en LUTHER deed het. In zijn acht leerredenen *(15)* liet de Hervormer tegen de bewerkers van de onlusten geen grievende zinspeling, geen enkel woord geschikt om hen te kwetsen ontsnappen. Maar hoe gematigder hij was, des te sterker was hij; hoe meer hij degenen die afgedwaald waren ontzag, des temeer wreekte hij de beledigde waarheid. Hoe zou het volk van Wittenberg zijn krachtige welsprekendheid weerstand hebben kunnen bieden? Men schrijft gewoonlijk de redevoeringen welke gematigdheid prediken aan beschroomdheid, aan omzichtigheid, aan vrees toe. Doch bier, niets van dien aard. LUTHER verscheen voor het volk van Wittenberg, ‘s pausen ban en de vogelvrijverklaring van de keizer trotserende. Hij kwam terug in weerwil van het verbod van de keurvorst, die hem verklaard had hem niet te kunnen beschermen. LUTHER, te Worms zelf, had zo veel moed niet getoond. Hij ontzag niet de dringendste gevaren; ook bleef zijn stem niet onopgemerkt: die man welke de brandstapel trotseerde had het recht tot onderwerping te vermanen. Hij kon vrijmoedig spreken van de gehoorzaamheid aan God, hij die, om dat te doen, zich boven al de vervolgingen van de mensen verheft. Op het woord van LUTHER verdwenen de tegenwerpingen, bedaarde het oproer, hield de opstand op van dezelfs kreten te doen horen, en keerden de burgers van Wittenberg naar hun vreedzame woningen terug.

(15) Deze Leerredenen, onder de titel van *Acht Leerredenen tegen de Geestdrijvers*, voorafgegaan van een geschiedkundige Inleiding, zijn, mede door de Vertaler van dit werk uit het Hoogduits overgezet, bij de Uitgevers dezes in 1836 in het licht verscheen, en wel waardig in haar geheel gelezen en herlezen te worden. -L.R.

Didymus.
Hij onder de Augustijner monniken die zich het meest door zijn geestdrijverij onderscheiden had, GABRIEL DIDYMUS, had geen woord van de Hervormer laten verloren gaan. "Vindt gij niet dat LUTHER een bewonderenswaardig leraar is?" vroeg hem een hoorder geheel bewogen. -"O!" antwoordde hij, "ik geloof de stem te horen, niet van een mens, maar van een engel *(16)*." Spoedig erkende DIDYMUS openlijk dat hij gedwaald had. "Hij is een ander man geworden," zei LUTHER *(17)*.

(16) Imo, inquit, angeli, non hominis vocem mihi audisse videor. (CAMERARIUS, p. 12.)
(17) In alium virum mutatus est (L. Epp. II, p. 156.)

Carlstadt.
Zo was het in het eerst niet met CARLSTADT. De studiën verachtende, zich liever in de werkplaatsen van de ambachtslieden van Wittenberg bevindende, om er de kennis van de heilige Schrift te ontvangen, griefde het hem zijn werk te zien instorten bij de verschijning van LUTHER *(18)*. Het was in zijn ogen alsof de Hervorming zelf verhinderd werd. Ook zag hij er altijd neerslachtig, somber en ontevreden uit. Intussen bracht hij aan de vrede het offer van zijn eigenliefde; hij onderdrukte zijn begeerte naar wraak; hij verzoende zich, tenminste in schijn, met zijn ambtgenoot, en hervatte zijn lessen aan de hogeschool *(19)*.

(18) Ego Carlstadium offendi, quod ordinationes suas cessavi. (Ibid p. 177.).
(19) Philippi et Carlstadii lectiones, ut sunt optimae...(Ibid. p. 284.)

De profeten.
De voornaamste profeten bevonden zich bij de aankomst van LUTHER niet te Wittenberg. NICOLAAS STORCH had het land afgelopen; MARCUS STÜBNER had het gastvrije dak van MELANCHTON verlaten. Mogelijk was hun profetische geest verdwenen, en hadde zij *noch stem noch antwoord* gehad *(20)*, sinds zij vernomen hadden dat de nieuwe ELIAS zijn treden naar dit nieuwe Carmel richtte. De oude schoolmeester CELLARIUS was er alleen gebleven. STÜBNER echter, vernomen hebbende dat de schapen van zijn kudde zich verstrooid hadden, keerde in allerijl terug. Zij die aan "de hemelse profetie" getrouw gebleven waren, omringden hun meester, verhaalde hem de leerredenen van LUTHER, en vroegen hem met bezorgdheid wat zij moesten denken en doen *(21)*. STÜBNER vermaande hen standvastig te blijven in hun geloof. "Dat hij zich vertone," riep CELLARIUS uit, "dat hij ons een bijeenkomst toesta, dat hij ons onze leer late ontvouwen, en wij zullen zien..."

(20) 1Ki 18:29
(21) Rursum ad ipsum confluere...(CAMER. p. 52.)

Samenkomst met Luther.
LUTHER achtte het van weinig belang met die mensen in aanraking te komen; hij wist dat erin hen een onstuimige, ongeduldige, trotse geest was, die zelfs geen liefderijke vermaningen kon verdragen, en die eiste dat ieder zich op het eerste woord als aan een opperst gezag zou onderwerpen *(22)*. Zodanig zijn de geestdrijvers te allen tijde. Daar men echter een bijeenkomst met de doctor verlangde, kon deze dat niet weigeren. Bovendien kon het nuttig zijn voor de eenvoudigen van de kudde, dat hij de bedriegerij van de profeten ontmaskerde. De bijeenkomst had plaats. STÜBNER nam het eerste woord. Hij ontvouwde hoe hij de Kerk wilde vernieuwen en de wereld veranderen. LUTHER hoorde hem met grote kalmte aan *(23)*. "Niets van wat gij gezegd hebt," antwoordde hij eindelijk met ernst, "rust op de heilige Schrift. Het zijn niet dan verdichtselen." Bij deze woorden is CELLARIUS zichzelf niet meer meester; Hij verheft de stem; hij maakt de gebaren van een dolzinnige; hij stampt met de voeten; hij slaat op de tafel die voor hem staat *(24)*; hij is verwoed; hij roept uit dat het een snoodheid is dus tot een Godsman te durven spreken. Daarop herneemt LUTHER:

"De Apostel PAULUS verklaart dat de bewijzen van zijn Apostelschap door tekenen gegeven zijn geworden; bewijst gij het uwe door wonderen." -"Wij zullen het doen, "antwoorden de profeten *(25)*. -"De God die ik aanbid," zegt LUTHER, "zal uw goden wel in toom weten te houden." STÜBNER, die bezadigder gebleven was, de ogen nu op de Hervormer slaande, zegt alsof het hem ware ingegeven tot hem: "MARTIJN LUTHER! ik zal u verklaren wat er thans in uw ziel omgaat... Gij begint te geloven dat mijn leer waarachtig is." LUTHER, enige ogenblikken het stilzwijgen bewaard hebbende, hernam: "God straffe u, satan!..." Bij deze woorden, zijn al de profeten buiten zichzelf. "De Geest! de Geest!" roepen zij uit. LUTHER antwoordt op die koele toon van verachting en met die scherpe en gemeenzame taal welke hem eigen was: "Ik sla uw Geest op het gezicht *(26)*." Het geschreeuw verdubbelt; CELLARIUS vooral onderscheidt zich door zijn uitvallen. Hij schuimt en beeft van woede *(27)*. Men kan elkaar in de vergaderzaal niet meer verstaan. Eindelijk verlaten de drie profeten de plaats, en verwijderen zich dezelfde dag van Wittenberg.

(22) Verhementer superbus et impatiens....credi vult plena auctoritate, ad primam vocem...(L. Epp. II, p. 179.)
(23) Audivit Lutherus placide...(CAMER p. 52.)
(24) Cum et solum pedibus et propositam mensulam manibus feriret. (CAMER. p. 52.)
(25) Quid pollicentes de mirabilibus affectionibus. (CAMER. p. 53.)
(26) Ihren Geist haue er über die Schnauze. (L. Opp. Altenburg. Ausg. III, 137.)
(27) Spumabat et fremebat et furebat. (L. Epp. II, p. 179.)

Dus had LUTHER het werk, waartoe hij zijn eenzaam verblijf verlaten had, volbracht. Hij had het fanatismus het hoofd geboden en uit de boezem van de vernieuwde Kerk de geestdrijverij en de wanorde die haar dreigden te verwoesten verdreven. Wierp de Hervorming met de ene hand de bestoven decretalen van Rome neer, met de andere stootte zij de eisen van het Mysticismus terug, en zij bevestigde op het terrein dat zij veroverd had het levende en onveranderlijke Woord van God. Het karakter van de Hervorming was dus recht gesteld. Zij moest zich steeds tussen die twee uitersten bewegen, evenzeer verwijderd van de stuipachtige bewegingen van de geestdrijvers als van de dodelijke staat des Pausdoms.

Einde van deze strijd.

Toen komt één door drift vervoerde, verdoolde, teugelloze volksmenigte, tot rust, tot bedaren, tot onderwerping; en de volmaaktste rust heerste weer in die stad welke, nog maar weinig dagen geleden, een stormachtige zee geleek.

Terstond werd er een volkomen vrijheid te Wittenberg ingevoerd. LUTHER bleef zijn verblijf in het klooster houden en het monnik-gewaad dragen; maar ieder was vrij anders te doen. Men kon, bij het gebruiken van het Avondmaal, zich met de algemene vrijspraak tevreden houden of een bijzondere verzoeken. Men stelde als beginsel vast om niets te verwerpen dan wat tegen een duidelijke en uitdrukkelijke verklaring van de heilige Schrift streed *(28)*. Dit geschiedde niet uit onverschilligheid; integendeel, de godsdienst werd op die wijze teruggebracht tot datgene wat haar wezen is; het Godsdienstig gevoel week van de bijkomstige vormen, waar het had moeten verloren gaan, en kwam weer op datgene terug wat er de grondslag van is. Dus werd de Hervorming gered, en de leer kon voortgaan zich in de boezem van de Kerk naar de liefde en de waarheid te ontwikkelen *(29)*.

(28) Ganz klare und gründliche Schrift.

(29) Tot hiertoe bespaarde ik, om mijn aanmerkingen over deze twist van LUTHER met CARLSTADT en de geestdrijvende Profeten mee te delen. Ik wilde het zo wel aaneegeschakeld verhaal des schrijvers niet tussen beiden afbreken. -Wat CARLSTADT aanbelangt, niet allen waren zelfs reeds in die tijd evenzeer tegen hem ingenomen. Hij was een geleerd, en zoals men in liefde moet oordelen oprecht man, schoon wat driftig, ruw en ongeduldig, wat toch in vervolg van tijd door zijn tegenspoeden zelf zeer schijnt verbeterd te zijn, volgens de getuigenis van sommige beroemde mannen onder de Hervormers, een BUCERUS, CAPITO en ŒCOLAMPADIUS, die hem zeer roemden en aan ZWINGLIUS aanbevalen. Dat hij het intussen bij het onderwijs alleen niet laten wilde, maar wat men onderwees ook in praktijk wilde gebracht hebben, en dus de misbruiken wilde hebben afgeschaft welke als zodanig waren aangewezen, was op zichzelf niet te misprijzen: en in zo ver had wat hij, in afwezigheid van LUTHER met zijn ambtgenoten verrichtte, een goede uitwerking, en bediende zich daarvan Gods Voorziening bestuur, om, wat zonder dat door LUTHER misschien nog lang kon zijn geduld geworden, af te schaffen, waarom dan ook LUTHER, schoon hij de onbezadigdheid waarmee men was te werk gegaan misprees, het echter nu het was afgeschaft, ook zo liet blijven, alleen aan ieder zijn vrijheid vergunnende. Ook de zogenoemde Profeten deden geen geheel nutteloos werk, maar maakten opmerkzaam op wat nog aan de Hervorming van LUTHER ontbrak, en bereidden de gemoederen daartoe voor: -en wat zij meer geestdrijvend zochten te bewerken, waar in zij daarom door LUTHER verhinderd werden, bleef daarom toch nog in veler gemoederen levendig, en werd in het vervolg van tijd door anderen op een meer bezonnen wijze tot een verdere volmaking van de Hervorming tot stand gebracht, of voor zo ver het zelfs heden nog niet tot een gehele volmaaktheid is gekomen, van tijd tot tijd voor de aandacht verlevendigd. -L.R.

IX.

Overzetting van het Nieuwe Testament.

Nauwelijks was de rust hersteld, of de Hervormer wendde zich tot zijn dierbare MELANCHTON, en verzocht hem zijn bijstand om de laatste hand aan de overzetting van het Nieuwe Testament te leggen welke hij van de Wartburg meegebracht had *(1)*. MELANCHTON had sinds het jaar 1519 het grote beginsel aangenomen, dat men de kerkvaders naar de Schrift en niet de Schrift naar de kerkvaders moet verklaren. De Schriften des Nieuwen Testaments steeds nauwkeuriger onderzoekende, gevoelde hij zich zowel over hun eenvoudigheid opgetogen als over hun ondoorgrondelijkheid getroffen. "Dáár alleen," zei openlijk die met al de filosofen van de oudheid zo gemeenzame man, "dáár alleen vindt men het ware zielevoedsel!" Ook gaf hij met blijdschap aan de uitnodiging van LUTHER gehoor; en van toen af brachten de twee vrienden tezamen gehele uren door met het beoefenen en overbrengen van het door God ingegeven Woord. Dikwijls hielden zij met hun ijverige nasporingen op om aan hun bewondering de vrije loop te laten. "De rede denkt," zei LUTHER: "Och, of ik slechts eenmaal God kon horen! ik zou daartoe tot het uiterste einde van de wereld lopen....Hoor dan, o mens, mijn broeder!...God, de schepper van de hemel en van de aarde, spreekt totu..."

(1) Verum omnia nunc elimare coepimus PHILIPPUS et ego. (L. Epp. II, p. 176)

Men begon aan de druk van het Nieuwe Testament met een voorbeeldeloze ijver te arbeiden *(2)*. Men zou gezegd hebben dat de werklieden zelve het gewicht van het werk dat zij gereed maakten gevoelden. Drie persen werden totdat werk gebezigd, en tien duizend bladen werden dagelijks gedrukt *(3)*.

(2) Ingenti labore et studio. (L. Epp. II, p. 236.)
(3) Singulis diebus decies millia chartarum sub tribus prelis...(Ibid.)

Eindelijk verscheen de 21ste September de vollege uitgave, van drie duizend exemplaren, in twee delen in folio, met deze eenvoudige titel:. *Het Nieuwe Testament -in het Duits*. -*Wittenberg*. Er werd geen naam van mensen op gevonden. Ieder Duitser kon zich van nu af Gods Woord voor een matige prijs *(4)* aanschaffen.

(4) Een en een halve gulden.

De nieuwe overzetting, geschreven in de geest zelf van de heilige boeken, in een daartoe nog niet gebruikte taal, die voor de eerste maal haar uitstekende schoonheden ten toon spreidde, verraste, verbaasde, roerde de geringsten zowel als de aanzienlijksten van het volk. Het was een nationaal werk; het was het boek van het volk; het was meer, het was waarlijk het boek van God. Tegenstanders zelfs konden dit bewonderenswaardige werk hun goedkeuring niet weigeren; en men zag onbezonnen vrienden van de Hervorming, door de schoonheid van dit werk getroffen, zich verbeelden daarin een tweede ingeving te bespeuren. Deze overzetting was meer dan al de overige schriften van LUTHER dienstbaar om de Christelijke vroomheid te bevorderen. Het werk van de 16de eeuw was dus op een grondslag gebouwd, waarop niets het zal kunnen doen wankelen. De Bijbel, aan het volk gegeven, bracht de menselijke geest, die sinds eeuwen in het kronkelende doolhof van de Scholastiek ronddwaalde, tot de Goddelijke bron des heils terug. Ook was de uitslag van dit werk buitengemeen. In korte tijd waren al de exemplaren verkocht. In de maand December verscheen er een tweede uitgave. In 1533 telde men reeds zeventien uitgaven van het Nieuwe Testament van LUTHER, te Wittenberg gedrukt, dertien te Augsburg, twaalf te Bazel, een te Erfurt, een te Grimma, een te Leipzig, dertien te Straasburg *(5)*...Zodanig waren de krachtige middelen welke de Kerk en de wereld uit haar verval oprichtten en veranderde.

(5) Gesch. d. deutsch. Bibel Uebersetz.

De eerste uitgave van het Nieuwe Testament werd nog gedrukt, toen LUTHER reeds ondernam het Oude over te zetten. In het jaar 1522 begonnen, werd dit werk onafgebroken voortgezet. Hij gaf deze overzetting bij gedeelte uit naar mate zij vorderde, om te spoediger het ongeduld dat men van alle kanten betoonde tevreden te stellen, en de verkrijging van het boek voor de armen gemakkelijker te maken.

Het geloof en de Schrift.
Het is uit de heilige Schrift en het geloof, twee bronnen die in de grond slechts één uitmaken, dat het Evangelische leven is voortgekomen en dat het zich nog in de wereld verspreidt. Die twee beginselen bestreden twee hoofddwalingen. Het geloof was gekant tegen de Pelagiaansche strekking van het Catholicisme; de heilige Schrift was dat tegen de theorie van de overlevering en van het gezag van Rome. De heilige Schrift leidde tot het geloof, en het geloof leidde tot de heilige Schrift terug. "De mens

kan geen verdienstelijk werk verrichten; de vrije genade Gods, welke hij door het geloof in CHRISTUS ontvangt, behoudt hem alleen." Zodanig was de leer in de Christenheid verkondigd. Maar, die leer moest de Christenheid naar de Schrift drijven. Inderdaad, indien het geloof in CHRISTUS alles in het Christendom is, indien de instellingen en verordeningen van de Kerk niets zijn, moet men niet het Woord van de Kerk, maar het Woord van CHRISTUS aankleven. De band die aan CHRISTUS verbindt zal alles worden voor de gelovige ziel. Wat gaat hem de uitwendige band aan, welke hem aan een uitwendige Kerk verbindt die aan menselijke meningen onderworpen is?...Dus, gelijk het woord des Bijbels de tijdgenoten van LUTHER naar JEZUS CHRISTUS gedreven had, dreef hen de liefde welke zij voor JEZUS CHRISTUS hadden op haar beurt naar de Bijbel. Het was niet, gelijk men zich in onze dagen verbeeldt, door een wijsgerig beginsel, uit hoofde van twijfel, of door een behoefte aan onderzoek, dat zij tot de heilige Schrift terugkwamen; het was omdat zij er het Woord van Hem in vonden die zij beminden. "Gij hebt ons CHRISTUS verkondigd," zeiden zij tot de Hervormer, "dat wij Hem nu zelf horen." En zij grepen met gretigheid naar de bladen die hun aangeboden werden, als naar een van de hemel afkomstig boek.

Tegenstand.

Maar, werd de Bijbel met zoveel vreugde door degenen die CHRISTUS lief hadden ontvangen, met afkeer werd deze teruggestoten door degenen die meer waarde hechtten aan de overleveringen en instellingen van de mensen. Een hevige vervolging bejegende dit werk van de Hervormer. Bij het vernemen van wat LUTHER had uitgegeven, beefde Rome. De pen welke de heilige oorkonden overschreef, was waarlijk die welke de keurvorst FREDERIK in de droom gezien had, en die, zich tot de zeven heuvelen uitstrekkende, de drievoudige kroon van het Pausdom had doen waggelen. De monnik in zijn cel, de vorst op zijn troon, hieven een kreet van woede aan. De onkundige priesters beefden bij de gedachte dat ieder burger, ieder landman zelfs, nu in staat zouden zijn om met hen over de onderwijzingen des Heeren te redetwisten. De koning van Engeland klaagde dit werk bij de keurvorst FREDERIK en de hertog GEORGE van Saksen aan. Maar reeds sinds de maand November had de hertog aan al zijn onderdanen bevolen elk exemplaar van LUTHERS Nieuwe Testament aan de overheid ter hand te stellen. Beieren, Brandenburg, Oostenrijk, al de staten die Rome toegedaan waren, gaven gelijke bevelen. Op enige plaatsen maakte men van die heilige boeken, op de openbare markt, een godonterende brandstapel *(6)*. Dus vernieuwde Rome, in de 16de eeuw, de aanslagen waardoor het Heidendom de Godsdienst van JEZUS CHRISTUS had willen uitroeien, op het tijdstip dat het rijk de priesters en hun afgoden ontvlood. Maar wie kan de zegepralende voortgang van het Evangelie beletten? "Zelfs na mijn verbod," schreef hertog GEORGE, "zijn er verscheiden duizenden exemplaren in mijn staten verkocht en gelezen geworden."

(6) Qui et alicubi in unum congesti rogum publice combusti sunt.

God bediende zichzelfs, om Zijn Woord te verspreiden, van de handen die het meenden te verdelgen. De Catholieke Godgeleerden, ziende dat zij het werk van de Hervormer niet konden verhinderen, gaven zelf een overzetting van het Nieuwe Testament uit. Het was de overzetting van LUTHER, hier en daar door de uitgevers veranderd. Men maakte geen zwarigheid die te laten lezen. Rome wist nog niet dat overal waar Gods Woord wordt ingevoerd, haar macht aan het wankelen geraakt. JOACHIM van Brandenburg stond al zijn onderdanen toe elke overzetting van de

Bijbel, in het Latijn of Duits te lezen, mits zij niet van Wittenberg kwam. De volken van Duitsland, die van Brandenburg in het bijzonder, deden dus een grote stap in de kennis van de waarheid.

Gewicht van Luther's uitgave van het Nieuwe Testament.
De uitgave van het Nieuwe Testament in de gewone volks taal is een van de gewichtigste tijdpunten van de Hervorming. Was het huwelijk van FELDKIRCHEN de eerste stap geweest die de Hervorming gedaan had om van de leer in het leven over te gaan; was de afschaffing van de kloostergeloften de tweede; was de invoering van het Avondmaal des Heeren de derde, de uitgave van het Nieuwe Testament was mogelijk de gewichtigste van allen. Zij bewerkte een gehele verandering in de maatschappij: niet slechts in de pastorie van de priester, in de cel van de monnik of in het heiligdom des Heeren; maar ook in de huizen van de groten, in die van de burgers van de steden en van de bewoners van het platteland. Zodra men in de huisgezinnen van de Christenheid de Bijbel begon te lezen, werd de Christenheid veranderd. Er waren van toen af andere gewoonten, andere zeden, andere verkeringen, een ander leven. Met de uitgave van het Nieuwe Testament kwam de Hervorming uit de School en de Kerk te voorschijn, en nam bezit van de haardsteden van het volk.

Het gevolg daardoor teweeggebracht was onbeschrijfelijk groot. Het Christendom van de oorspronkelijke Kerk, door de uitgave van de heilige Schriften uit de vergetelheid waarin het sinds eeuwen begraven lag te voorschijn gebracht, werd dus aan het oog van de natie voorgesteld, en dit gezicht was genoeg om de aanvallen waarvan Rome het voorwerp geweest was te rechtvaardigen. De eenvoudigste mensen, mits zij het Duits konden lezen, vrouwen, ambachtslieden (het is een tijdgenoot en groot vijand van de Hervorming, die het ons verhaalt) beoefenden met gretigheid het Nieuwe Testament *(7)*. Zij droegen het overal met zich; weldra kenden zij het van buiten, en de bladzijden van dit boek verkondigden openlijk de volmaakte overeenstemming van de Hervorming van LUTHER met de Openbaring van God.

(7) Ut sutores, mulieres et quilibet idiotae...avidissime legerent. (COCHLOEUS, p. 50.)

Behoefte aan een stelselmatig vertoog.
Het was echter slechts stukswijze dat de leer van de Bijbels en van de Hervorming tot hiertoe voorgedragen was geworden. De ene of andere waarheid was in een geschrift voorgesteld; de ene of andere dwaling in een ander bestreden. Op een wijd uitgestrekt terrein lagen de overblijfselen van het oude gebouw en de bouwstoffen voor het nieuwe door elkaar verstrooid; maar het gebouw zelf ontbrak nog. De uitgave van het Nieuwe Testament beantwoordde ongetwijfeld aan die behoefte. De Hervorming kon zeggen, bij het geven van dit boek: Ziedaar mijn geloofsstelsel! Maar daar ieder vrij is te beweren dat hij geen ander geloofsstelsel dan de Bijbel heeft, moest de Hervorming in een geregelde orde bijeen brengen wat zij in de Schrift had gevonden *(8)*. Dit deed MELANCHTON in haar naam.

(8) Hieruit mag men dan ook het nut ja de noodzakelijkheid van geloofsbelijdenissen opmaken, waarin de waarheden uit de Bijbel getrokken, in haar bepaalde zin, zoals men dezelf verstaat, en in een bekwame aaneeschakeling worden voorgesteld. Overeenstemming derhalve in zodanig een belijdenis, en niet de algemene aanneming des Bijbels, waaruit ieder trekken kan wat hij wil, maakt de grondslag

van de eenheid van de Kerk en van elke kerkelijke gemeenschap uit, die zonder dat een Babel van verwarring zou wezen. -L.R.

Hij was met afgemeten, maar met vaste tred in zijn Godgeleerde ontwikkeling voortgegaan, en had steeds met moed de vrucht van zijn onderzoekingen openbaar gemaakt. Reeds in het jaar 1520 had hij verklaard in velen van de zeven Sacramenten niets anders dan een navolging van de Joodse kerkgebruiken te zien; en in de onfeilbaarheid van de paus niets anders dan een trotse aanmatiging, met de heilige Schrift en het gezond verstand evenzeer strijdig. "Om die leer te bestrijden," had hij gezegd,

"hebben wij meer dan één HERCULEs nodig *(9)*." Zo was MELANCHTON op het zelfde stuk gekomen als LUTHER, schoon langs een geleerder en rustiger weg. Het ogenblik was daar dat hij op zijn beurt zijn geloof moest belijden.

(9) Adversus quas non uno nobis, ut ita dicam, Hercule opus est (Corp. Ref. I, p. 137.)

De Gemene plaatsen.

Sinds het jaar 1521, tijdens de gevangenschap van LUTHER, had zijn beroemd werk "*Over de gemene godgeleerde plaatsen*" het Christelijk Europa een geloofsstelsel aangeboden, waarvan de grondslag vast en de inrichting bewonderenswaardig was. Een eenvoudig en schoon geheel stelde zich voor de verbaasde ogen van het nieuwe geslacht daar. De overzetting van het Nieuwe Testament deed de Hervorming recht wedervaren bij het volk; de *Gemene plaatsen* van MELANCHTON deden dat bij de geleerden.

De Kerk bestond sinds vijftien eeuwen en had zulk een werk nog niet gezien. De gewone ontvouwingen van de Schoolse Godgeleerdheid achterwege latende, gaf de vriend van LUTHER eindelijk aan de Christenheid een Godgeleerd samenstel geheel en alleen uit de heilige Schrift getrokken. Men vond er een levensgeest, een verstandsontwikkeling, een kracht van waarheid, een eenvoudigheid van voordracht in, welke een verbazend verschil met de fijngesponnen stelsels van de scholen maakten. De meest wijsgerige vernuften, zowel als de strengste Godgeleerden, bewonderden het evenzeer.

ERASMUS noemde dit geschrift: één op een voortreffelijke wijze tegen de Fariseeuwsche tirannie van de valse leraren in slagorde gesteld leger *(10)*; en, schoon erkennende dat hij niet ten aanzien van alle punten het met de schrijver eens was, voegde hij er bij dat hoewel hij hem altijd bemind had, hij hem echter nooit zo had bemind als na het lezen van dit werk. "Het is onbetwistbaar," zei later CALVIJN, het aan Frankrijk aanbiedende, "dat de grootste eenvoudigheid de grootste deugd is bij het behandelen van de Christelijke Godgeleerdheid *(11)*."

(10) Video dogmatum aciem pulchre instructam adversus tyrannidem pharisaïcam. (ERASM. Epp. p. 949.)
(11) La Somme de theologie, par PHILIPPE MELANCHTON. Genève, 1551, JEHAN CALVIN aux lecteurs.

Maar niemand smaakte een zo grote vreugde als LUTHER. Dit werk was gedurende zijn geheel leven het voorwerp van zijn bewondering. Die afgebroken tonen welke

zijn werkzame hand, in de levendige aandoening van zijn ziel, uit de harp van de Profeten en Apostelen te voorschijn gebracht had, vond men hier in een betoverende harmonie bijeen. Die losse stenen welke hij met inspanning uit de steengroeve van de heilige Schrift gehaald had, waren nu tot een heerlijk gebouw bijeengevoegd. Zo liet hij dan ook niet na de jonge lieden die te Wittenberg de wetenschap kwamen zoeken, de lezing van dit geschrift aan te raden, met hun te zeggen: "Zo gij Godgeleerden wilt worden, lees dan MELANCHTON *(12)*."

(12) Librum invictum, zei hij ook, non solum immortatitate, sed et canone ecclesiastico dignum. (De servo arbitrio.)

De erfzonde.

Volgens MELANCHTON is het diep gevoel van de ellende, waaraan de mens zich door de zonde onderworpen ziet, de grondslag waarop het gebouw van de Christelijke Godgeleerdheid moet rusten. Dit grote kwaad is de hoofdzaak, het grondbegrip waarvan de wetenschap uitgaat; het is het kenmerk dat de Godgeleerdheid van al de wetenschappen, die slechts de rede tot werktuig hebben, onderscheidt.

De Christelijke Godgeleerde, tot het binnenste van ‘s mensen hart indringende, verklaart de wetten en verborgen aantrekking, gelijk een ander geleerde later de wetten en de aantrekking van de lichamen verklaarde. "De erfzonde," zegt hij, "is één met ons geboren neiging, een zekere aandrift die ons aangenaam is, een zekere kracht die ons tot zonde vervoert en die door ADAM over zijn geheel nageslacht verspreid is geworden. Even als erin het vuur een eigenaardige kracht is welke het naar boven voert, evenals erin de magneet een natuurlijke kracht is waardoor deze het ijzer tot zich trekt, evenzo is er ook in de mens een oorspronkelijke kracht, welke hem tot het kwaad aandrijft. Ik stem toe dat in SOCRATES, in XENOCRATES, in ZENO standvastigheid, matigheid, eerbaarheid gevonden werden; die schaduwen van deugden waren in onzuivere geesten en kwamen uit de liefde tot zichzelf voort; daarom moet men deze niet als ware deugden maar als ondeugden beschouwen *(13)*" Deze woorden mogen hard schijnen; maar zij zijn het niet dan wanneer men de mening van MELANCHTON miskent. Niemand was meer dan hij geneigd in de Heidenen deugden te erkennen die de achting van de mensen waardig waren; maar hij stelde deze grote waarheid vast, dat de hoogste wet, door God aan zijn schepselen gegeven, is Hem lief te hebben boven al; doch, wanneer de mens, doende wat God beveelt, het niet doet uit liefde tot God maar uit liefde voor zichzelf, zal God het hem dan kunnen ten goede houden dat hij zichzelf in de plaats van zijn oneindige majesteit stelt; en zal er geen misdrijf in een daad gelegen zijn waarin een uitdrukkelijke opstand tegen de hoogste God zichtbaar is?

(13) Loci communes theologici. Bazel, 1521. p. 35. Deze uitgave is zeer zeldzaam. Zie van de latere uitgaven die van Erlangen, 1828, naar die van Bazel van het jaar 1561 gemaakt.

De verlossing.

De Godgeleerde van Wittenberg toont vervolgens aan hoe de mens van deze ellende verlost wordt. "De Apostel," zegt hij, "roept u om aan de rechterhand des Vaders, Gods Zoon, de machtige middelaar die voor ons tussen beiden treedt, te aanschouwen, en vordert van u verzekerd te wezen dat uw zonden u vergeven zijn en dat gij door de

Vader rechtvaardig gerekend en aangenomen zijt, om zijns Zoons wille, die een slachtoffer geworden is aan het kruis *(14)*."

(14) Vult te intueri Filium Dei sedentem ad dexteram Patris, mediatorem interpellantem pro nobis. (Loci comm. theolog. Bazel 1521. p. 35.)

Vrije wil.

Wat deze eerste uitgave van de *Gemene plaatsen* bovenal merkwaardig maakt, is de wijze waarop de Godgeleerde van Duitsland daarin van de vrije wil spreekt. Hij erkent, misschien nog beter dan LUTHER, omdat hij meer Godgeleerde was dan deze, dat deze leer niet kon gescheiden worden van die welke het wezen van de Hervorming was. ‘s Mensen rechtvaardiging voor God spruit alleen voort uit het geloof, ziedaar het eerste punt; dat geloof ontstaat in het hart des mensen alleen uit Gods genade, ziedaar het tweede. MELANCHTON gevoelt zeer wel, dat, wanneer men de mens enige natuurlijke bekwaamheid om te geloven toeschrijft, men in het tweede punt die grote leer van de genade welke men in het eerste vastgesteld heeft, zal omver werpen. Hij had te veel scherpzinnigheid en kennis van de Schriften om zich in een zo gewichtig stuk te bedriegen. Maar hij ging te ver. In plaats van zich binnen de grenzen van het Godsdienstig vraagstuk te houden, neemt hij het bovennatuurkundige vraagstuk in overweging. Hij draagt een leer omtrent een noodlot voor, welke God als de oorzaak van het kwaad zou kunnen doen beschouwen, en die, bij gevolg, geen grond heeft in de Schrift. "Daar al wat gebeurt," zegt hij, "noodzakelijk overeenkomstig de Goddelijke voorbeschikking gebeurt, is het duidelijk dat onze wil geen vrijheid heeft *(15)*."

(15) Quandoquidem omnia quae eveniunt, necessario eveniunt juxta divinam praedestinationem, nulla est voluntatis nostrae libertas. (Loci comm. theolog. Bazel 1521. p. 35.)

Maar wat MELANCHTON zich vooral voorstelt, is de Godgeleerdheid als een samenstel van Godsvrucht voor te dragen. De School had het leerstelsel zozeer ontleed dat het alle leven had verloren. Het was dan de taak van de Hervorming het leven in het dode leerstelsel terug te brengen. In de daarna volgende uitgaven gevoelde MELANCHTON de noodzakelijkheid om met grote duidelijkheid de leerstukken te ontvouwen *(16)*. Maar dat had niet volkomen plaats in 1521. "CHRISTUS te kennen," zegt hij, "is zijn weldaden te kennen. PAULUS, in zijn brief aan de Romeinen een kort begrip van de Christelijke leer willende geven, redeneert niet over de verborgenheid van de Drie-eenheid, over de wijze van de menswording, over de bedrijvende en lijdende schepping. Waarvan spreekt hij dan? - Van de wet, -van de zonde, -van de genade. Daarvan hangt de kennis van CHRISTUS af *(17)*."

(16) Zie uitg. van 1561, herdrukt in 1829, bl. 14-44, de onderscheiden hoofdstukken: De tribus personis; -De divinitate Filii; -De duabus naturis in Christo; -Testimonia quod Filius sit persona; -Testimonia refutantia Arianos; -De discernendis proprietatibus humanae et divinae naturae Christi; -De spiritu sancto; etc. etc.

(17) Hoc est Christum cognoscere, beneficia ejus cognoscere, etc. (Zie uitg. van 1561, herdrukt in 1829, bl. 14-44,)

Uitwerking van de Gemene plaatsen.
De uitgave van deze geloofsleer was voor de zaak van het Evangelie van een onschatbare waarde. De lasteringen werden weerlegd; de vooroordelen vielen. In de kerken, aan de hoven, op de hogescholen bewonderde men het verstand van MELANCHTON en men beminde de bevalligheid van zijn karakter. Diegenen zelfs welke de schrijver niet kenden, werden door zijn werk tot zijn geloof gebracht. De ruwheid en soms de hevigheid van LUTHERS taal hadden velen teruggestoten. Maar ziehier een man die met een grote sierlijkheid van stijl, een kiese smaak, een bewonderenswaardige duidelijkheid, een volmaakte orde, die veel vermogende waarheden ontvouwt wier onverwachte voorstelling de wereld heeft geschokt. Men begeert het werk, men leest het met gretigheid, men onderzoekt het met ijver. Zo veel zachtheid en zedigheid wonnen de harten; zo veel edelheid en kracht dwongen hun eerbied af; en de hogere standen van de maatschappij, tot hiertoe besluiteloos, werden voor een wijsheid gewonnen die eindelijk een zo schone taal aannam.

Van een andere kant bleven de vijanden van de waarheid, die door de vervaarlijke slagen van LUTHER niet neergeveld waren, enige tijd sprakeloos en ontsteld, bij de verschijning van MELANCHTONS geschrift. Zij erkenden dat er een ander man was die hun haat even waardig was als LUTHER. "Helaas," riepen zij uit, "ongelukkig Duitsland! tot welk een uiterste zal u dit nieuwe voortbrengsel vervoeren *(18)*!"

(18) Heu! infelicem hoc novo partu Germaniam!...(COCHL.)

De *Gemene plaatsen* hadden, van het jaar 1521 tot 1595, zeven en zestig uitgaven, zonder van de vertalingen te spreken. Dit boek heeft misschien, naast de Bijbel, het meest tot de invoering van de Evangelische leer toegebracht.

X.

Tegenstand.
Terwijl de "letterkundige" MELANCHTON door zulke welluidende tonen aan LUTHER een zo krachtige hulp bewees, stelden zich mensen die te duchten en de Hervormer vijandig waren, met geweld tegen hem. Uit de Wartburg ontsnapt, was hij weer op het toneel van de wereld verscheen; en bij deze tijding hadden zijn oude vijanden al hun woede weergevonden.

Hendrik VIII.
Het was drie en een halve maand geleden dat LUTHER te Wittenberg teruggekeerd was, toen het gerucht, wat van alle kanten vergroot werd, hem de tijding bracht dat één van de grootste koningen van de Christenheid tegen hem was opgestaan. Het hoofd van het geslacht van de Tudors, een vorst te gelijker tijd gesproten uit het huis van York en Lancaster, en op wiens hoofd, na zoveel vergoten bloed, de rode en de witte Roos zich eindelijk herenigd bevonden *(1)*, de machtige koning van Engeland, die zich beijverde de oude invloed van zijn kroon op het vasteland, en op Frankrijk in het bijzonder, te herstellen, HENDRIK VIII had een boek geschreven tegen de arme monnik van Wittenberg. "Men vijzelt," schreef LUTHER aan LANGE, de 26ste Juni 1522, "een boekje van de koning van Engeland zeer hoog op *(2)*."

(1) De schrijver doelt hier op de bloedige partijschappen tussen de machtige huizen van de hertogen van York en Lancaster, bekend onder de naam van de Witte en

Rode Roos, welke Engeland lang ontrustten en beurtelings elkaar de heerschappij betwistten. Nadat HENDRIK, hertog van Lancaster, zijn jeugdige neef, koning RICHARD II, in het jaar 1399 had onttroond en zijn opvolger was geworden onder de naam van HENDRIK IV, en bij zijn dood in het jaar 1413 door zijn zoon HENDRIK V was opgevolgd, stierf deze laatste in het jaar 1422, waarop zijn nagelatene weduwe trouwde met een edelman uit Wallis, met name OWEN TUDOR, en zijn zoon HENDRIK VI hem opvolgde. Een opstand tegen deze laatste verwekt door RICHARD hertog van York, waarbij zelfs de koning in het jaar 1455 gevangen werd, werd door de moed van de vrouw gedempt, en de hertog van York gedood, doch de zoon EDUARD hernieuwde de opstand, nam HENDRIK gevangen en beklom de troon in het jaar 1464, onder de naam van EDUARD IV, werd beurtelings daarvan verdreven en weer hersteld, waarop hij HENDRIK deed ombrengen. Na zijn dood werd hij door zijn zoon EDUARD V in het jaar 1482 opgevolgd, doch deze door zijn oom, de hertog van Glocester, vermoord, die hem onder de naam van RICHARD III opvolgde. Het volk deze zich telkens vernieuwende ijselijkheden en de onderdrukkingen, daarvan het gevolg, moe zijnde, maakte HENDRIK, hertog van Richmond, hiervan gebruik, en werd nadat RICHARD in een veldslag gesneuveld was koning in het jaar 1485, onder de naam van HENDRIK VII. Hij was een kleinzoon van de straks genoemde OWEN TUDOR, erfgenaam van het huis van Lancaster en huwde met de dochter van EDUARD IV, zodat zich dus in hem, vooral in zijn zoon HENDRIK VIII de huizen van York en Lancaster samen verenigden. -L.R.

(2) Jactant libellum regis Angliae; sed leum illem suspicor sub pelle tectum. (Zinspeling op LEE, kapellaan van HENDRIK VIII, en woordspeling met LEO (leeuw). L. Epp. II, p. 213.)

Wolsey.

HENDRIK VIII telde toen één en dertig jaren; hij was groot, welgemaakt; een voorkomen van majesteit en heerschappij was over zijn gehele persoon verspreid *(3)*; en zijn gelaat drukte de levendigheid van zijn geest uit. Driftig, vol verlangen om alles voor het geweld van zijn hartstochten te doen zwichten en eerzuchtig, verborg hij in het eerst zijn gebreken onder een zekere levendigheid welke de jeugd eigen is, en ontbrak het hem niet aan vleiers die hem aanmoedigden. Dikwijls begaf hij zich, met de schaar van zijn gunstelingen, naar de woning van zijn kapellaan, THOMAS WOLSEY, zoon van een vleeshouwer van Ipswich. Begaafd met een grote bekwaamheid, met een buitensporige eerzucht en met een vermetelheid zonder palen, had die man, door de bisschop van Winchester, kanselier des rijks, voorgestaan, zich spoedig de gunst van zijn meester verworven, en lokte deze in zijn huis door de verleiding van de vermaken en ongeregeldheden, waaraan de jonge vorst zich in zijn eigen paleis niet zou hebben durven overgeven. POLYDORUS VIRGILIUS, toen onder-schatmeester van de paus in Engeland, verhaalt het *(4)*. Bij deze dwaze bijeenkomsten overtrof de kapellaan de jeugdige hovelingen, die HENDRIK VIII vergezelden, in ongebondenheid. Men zag hem, de deftigheid vergetende welke een bedienaar van de altaars betaamt, zingen, dansen, lachen, boerten, oneerbare gesprekken houden en schermen *(5)*. Het gelukte hem op die wijze weldra de eerste plaats in ‘s konings raad te bekomen, en, alleen het rijk besturende, deed hij al de vorsten van de Christenheid zijn gunsten kopen.

(3) He was tall, strong built and proportion’d and had an air of authority and empire. (Collier Eccl. Hist. of. G. Brit., in fol. II, p. I.)

(4) Domi suae voluptatum omnium sacrarium fecit, quo regem frequenter ducebat. (POLYD. VIRGILIUS, Angl. Hist. Bazel, 157O, in fol. p. 633.) POLYDORUS VIRGILIUS schijnt van de hoogmoed van WOLSEY veel uitgestaan te hebben en veeleer geneigd te zijn de verkeerdheden van deze kerkdienaar te vergroten.
(5) Cum illis adolescentibus una psallebat, saltabat, sermones leporis plenos habebat, ridebat, jocabatur. (POLYD. VIRGILIUS, Angl. Hist. Bazel, 1570, in fol. p. 633.)

De koningin.
HENDRIK leefde te midden van danspartijen, van gastmalen, van ridderspelen; en verspilde dwaselijk de schatten welke de gierigheid van zijn vader langzamerhand had bijeengeschraapt. Prachtige toernooispelen volgden elkaar onophoudelijk op. De koning, die door zijn mannelijke schoonheid zich onder al de strijders onderscheidde *(6)*, speelde er de eerste rol. Wanneer de kampstrijd een ogenblik twijfelachtig scheen, verzekerden de behendigheid, de sterkte van de vorst, of de listige staatkunde van zijn tegenstanders hem de overwinning, en de omtrek weergalmde van geroep en handgeklap ter zijner ere. De ijdelheid van de jeugdige vorst werd door deze lichte zegepralen gestreeld, en er was geen geluk ter wereld waarnaar hij niet meende te kunnen staan. Onder de aanschouwers bevond zich soms de koningin. Haar deftig voorkomen, haar treurige blik, haar peinzend en neerslachtig gelaat staken zeer bij het verdovend gedruis van deze feesten af. HENDRIK VIII had, kort na zijn komst tot de troon, om staatkundige redenen, CATHARINA van Arragon, vijf jaren ouder dan hij, weduwe van zijn broeder ARTHUR en tante van KAREL V, gehuwd. Terwijl haar gemaal zich aan de vermaken overgaf, stond de deugdzame CATHARINA, die een geheel Spaanse vroomheid bezat, in het midden van de nacht op om in stilte aan de gebeden van de monniken deel te nemen *(7)*. Zij wierp zich, zonder kussen, zonder tapijt, op de knieën. ‘s Morgens om vijf uur, na een weinig rust genomen te hebben, was zij wederom op; zij kleedde zich in het gewaad van de heilige FRANCISCUS, want zij had zich in de derde orde *(8)* van die heilige doen opnemen; vervolgens, in de haast de koninklijke kleren daarover aantrekkende *(9)*, begaf zij zich te zes uur naar de kerk, om de mis bij te wonen.

(6) Eximia corporis forma praeditus, in qua etiam regiae majestatis augusta quaedam species elucebat. (SANDERUS, De schismate anglicano, p. 4.) Het werk van SANDERS, afgezant van de paus in Ierland, moet met veel bedachtzaamheid gelezen worden; want het ontbreekt daarin niet aan valse en lasterlijke stellingen, gelijk de kardinaal QUIRINI en de Rooms-Catholieke doctor LINGARD zelf opgemerkt hebben. Zie de Geschiedenis van Engeland van deze laatsten, T. VI, p 173.
(7) Surgebat media nocte ut nocturnis religiosorum precibus interesset. (SANDER., p. 5.)
(8) Sub regio vestitu *Divi Francisci* habitu utebatur. (Sander., p. 5.)
(9) De H. FRANCISCUS had behalve twee zeer strenge regels voor de zogenoemde *Minder broeders* en *Arme zusters*, welke beiden zich tot een volstrekte onthouding verplichtten, ook nog een derde minder strenge regel gemaakt, waaruit de hier genoemde derde orde geboren werd, in welke ook wereldlijke personen, behoudens hun wereldlijk aanzien en bezigheden, zich konden laten opnemen. -L.R.

Twee wezens, levende in twee zo verschillende werelden, konden niet lang verenigd blijven.

De Roomse vroomheid had echter nog andere vertegenwoordigers dan CATHARINA aan het hof van HENDRIK VIII. JOHANNES FISHER, de bijna zeventig jarige bisschop van Rochester, die zich zowel door zijn geleerdheid als door de gestrengheid van zijn zeden onderscheidde, was het voorwerp van de algemene hoogachting. Hij was de oudste raadsheer van HENDRIK VII geweest, en de hertogin van Richmond, grootmoeder van HENDRIK VIII, hem bij haar sterfbed ontbiedende, bad hem de jeugd en onervarenheid van haar kleinzoon aanbevolen. Lange tijd eerbiedigde de koning, onder al zijn afdwalingen, de oude bisschop als een vader.

Fisher.

Een man veel jonger dan FISHER, leek en rechtsgeleerde, trok toen reeds door zijn verstand en edel karakter aller aandacht tot zich. Hij heette THOMAS MORUS. Zoon van een rechter bij het hoogste gerechtshof, arm, gestreng, arbeidzaam, had hij op zijn twintigste jaar de hartstochten van de jeugd zoeken uit te blussen, terwijl hij een haren kleed droeg en zichzelf een strenge tucht opleide. Eens door HENDRIK VIII ontboden, op het ogenblik dat hij de mis bijwoonde, antwoordde hij dat de dienst van God voor de dienst des konings moest gaan. WOLSEY stelde hem aan HENDRIK VIII voor, die hem bij verschillende gezantschappen gebruikte en hem een grote genegenheid toedroeg. Hij ontbood hem dikwijls bij zich en onderhield zich met hem over de planeten, over WOLSEY en over de Godgeleerdheid.

Thomas Morus.

Inderdaad, de koning zelf was geen vreemdeling in de Roomse leer. Het schijnt zelfs dat zo ARTHUR in het leven gebleven ware, HENDRIK tot de aartsbisschoppelijke zetel van Kantelberg zou bestemd geweest zijn. THOMAS AQUINAS, BONAVENTURA *(10)*, de toernooispelen, de gastmalen, ELIZABETH BLOUNT en nog andere minnaressen, dit alles vermengde zich in de geest en het leven van die vorst, welke in zijn kapel missen liet zingen, welke hij zelf vervaardigd had.

(10) Legebat studiose libros divi Thomae Aquinatis. (POLYD. VIRGIL. p. 634.)

Luther's boeken verbrand.

Zodra HENDRIK VIII van LUTHER hoorde spreken, ontstak hij tegen hem in toorn, en nauwelijks was het decreet van de rijksdag te Worms in Engeland bekend, of hij beval de bul van de paus tegen de boeken van de Hervormer ten uitvoer te leggen *(11)*. De 12de Mei 1521 begaf THOMAS WOLSEY, die met de post van kanselier van Engeland die van kardinaal en legaat van Rome verenigde, zich in plechtstatige optocht naar St. Paulus. Die man, tot de hoogste trap van verwaandheid gekomen, achtte zich aan koningen gelijk. Hij zat nooit anders dan op een gouden stoel, hij sliep op een gouden bed en een goud-lakens kleed bedekte de tafel waaraan hij at *(12)*. Hij spreidde bij deze gelegenheid een grote pracht ten toon. Zijn hofhouding, samengesteld uit acht honderd personen, waaronder zich edellieden, ridders, zonen van de aanzienlijkste familiën bevonden, die door hem te dienen aan openbare ambten hoopten te komen, omringde de trotse prelaat. Goud en zijde schitterden niet slechts op zijn kleren (hij was de eerste kerkelijke die zich zo prachtig had durven kleden *(13)*, maar ook op de dekkleeden en het tuig van zijn paarden. Een priester van de schoonste gestalte droeg een zilveren standaard van een kruis voorzien voor hem uit; achter hem hield een ander kerkelijke van een niet minder uitstekend voorkomen het aartsbisschoppelijk kruis van York in de hand; een heer die naast hem ging, was met de zorg voor zijn kardinaalshoed belast *(14)*. Edellieden, prelaten, gezanten van de

paus en van de keizer vergezelden hem, gevolgd van een grote menigte muilezels, met koffers beladen die opgevuld waren met de rijkste en schitterendste stoffen. Het is te midden van deze prachtige optocht dat men de schriften van de arme monnik van Wittenberg naar de brandstapel te Londen droeg. In de grote kerk gekomen, liet de trotse priester zijn kardinaalshoed op het altaar zelf neerleggen. De brave bisschop van Rochester begaf zich naar de voet van het kruis, en, een ontroerde stem doende horen, predikte hij met kracht tegen de ketterij. Daarop bracht men de goddeloze schriften van de aartsketter aan, en men verbrandde ze op een vrome wijze, in tegenwoordigheid van een verbazende menigte volks. Zodanig was het eerste nieuws dat Engeland van de Hervorming ontving.

(11) Primum libros lutheranos, quorum magnus jam numerus pervenerat in manus suorum Anglorum, comburendos curavit. (Ibid. p. 664.)
(12) Uti sella aurea, uti pulvino aureo, uti velo aureo ad mensam. (Ibid.)
(13) Primus episcoporum et cardinalium, vestitum exteriorem sericum sibi induit. (POLYD. VIRGIL., p. 633.).
(14) Galerum cardinalium, ordinis insignem, sublime a ministro praeferebat, ... super altare collocabat....(Ibid. p. 645.)

Hendrik valt Luther aan.
HENDRIK wilde zich daarbij niet bepalen. "Het is de duivel," schreef hij aan de keurvorst van de Palts, die vorst wiens zwaard nimmer ophield over zijn tegenstanders, zijn vrouwen en zijn gunstelingen opgeheven te zijn; "het is de duivel die, door LUTHER, deze ontzaglijke brand ontstoken heeft. Indien LUTHER zich niet wil bekeren, dan mogen de vlammen hem met zijn schriften verteren *(15)*!"

(15) KNAPPS Nachlese. II. p. 458.

Hendriks boek tegen Luther.
Dit was nog niet genoeg. HENDRIK, overtuigd dat de voortgang van de ketterij veroorzaakt werd door de diepe onkunde van de Duitse vorsten, dacht dat het ogenblik gekomen was om al zijn geleerdheid ten toon te spreiden. De zegepralen van zijn strijdbijl lieten hem niet toe aan die, welke voor zijn pen bewaard waren, te twijfelen. Maar nog een andere hartstocht, steeds groot bij kleingeestige lieden, de ijdelheid, prikkelde de koning aan. Het strekte hem tot vernedering geen titel tegen die van "Catholiek" en van "Aller Christelijkst", welke de koningen van Spanje en van Frankrijk voerden, te kunnen overstellen, en hij bedelde sinds lang bij het Roomse hof om een dergelijke onderscheiding. Wat was meer geschikt om hem die eindelijk te doen erlangen, dan een aanval tegen de ketterij? HENDRIK wierp dan het koninklijk purper ter zijde en daalde van de hoogte des troons in het strijdperk van de Godgeleerde af. Hij doorsnuffelde THOMAS AQUINAS, PETRUS LOMBARDUS, ALEXANDER VAN HALES en BONAVENTURA, en de wereld zag verschijnen de "*Verdediging van de zeven sacramenten, tegen Martijn Luther, door de hoogst onoverwinnelijke koning van Engeland en Frankrijk, heer van Ierland, Hendrik, de achtste van die naam*.

"Ik zal voor de Kerk in de bres springen om haar te redden," zei de koning van Engeland in dit geschrift; ik zal de vergiftigde pijlen des vijands die haar bespringt in mijn borst ontvangen *(16)*. De tegenwoordige staat van zaken roept mij er toe. Ieder

dienaar van JEZUS CHRISTUS, van wat ouderdom, sekse of stand, behoort tegen de gewone vijand van de Christenheid op te staan *(17)*.

(16) Meque adversus venenata jacula hostis eam oppugnantis objicerem. (*Assertio septem sacramentorum adv. M. Lutherum* in prologo.)
(17) Omnis Christi servus, omnis aetas, omnis sexus, omnis ordo consurgat. (Ibid.)

"Wapenen wij ons met een dubbele wapenrusting, met een hemelse wapenrusting, om met de wapenen van de waarheid hem te overwinnen welke met die van de dwaling strijdt; maar ook met een aardse wapenrusting, opdat, wanneer hij zich in zijn boosheid hardnekkig betoont, de hand des scherprechters hem noodzake te zwijgen, en hij eenmaal tenminste voor de wereld nuttig zij, door het vreselijk voorbeeld van zijn dood *(18)*."

(18) Et qui nocuit verbo malitiae, supplicii prosit exemplo. (Ibid.)

HENDRIK VIII kon de verachting niet verbergen, welke zijn zwakke tegenstander hem inboezemde. "Die man," zei de gekroonde Godgeleerde, "schijnt in barensnood te zijn; hij wendt ongehoorde krachten aan; voorts baart hij niets dan wind *(19)*. Neem het vermetel omkleedsel van de trotse woorden weg, waarmee hij zijn ongerijmdheden bekleedt, gelijk men een aap in purper kleedt, wat zal u dan nog overblijven?...een ellendige en ijdele drogrede."

(19) Mirum est quanto nixu parturiens, quam nihil peperit, nisi merum ventum, ...(Ibid.)

De koning verdedigt na elkaar de mis, de boete, het vormsel, het huwelijk, de priester ordening, het laatste oliesel; hij spaart geen belegende bijnamen voor zijn vijand; hij noemt hem beurtelings een helse wolf, een vergiftige adder, een lid des duivels. Zelfs de eerbaarheid van LUTHER wordt aangerand. HENDRIK VIII verplettert de bedelmonnik met zijn koninklijke gramschap en "schrijft als met zijn scepter," zegt een geschiedschrijver *(20)*.

(20) And writes as twere with his scepter. (COLLYER. Eccl. Hist. of Gr-Britain, p. 17.)

Nochtans, men moet het erkennen, was het werk niet slecht voor de schrijver en voor zijn eeuw. Aan de stijl ontbrak niet een zekere kracht. Maar het publiek van die tijd kon zich niet vergenoegen met hem recht te laten wedervaren. Uitbundige lofspraken bejegenden de Godgeleerde verhandeling van de machtige koning van Engeland. "Nog nimmer heeft men een zo geleerd boek onder de zon gezien *(21)*," zeiden dezen. -"Men kan het," hernamen anderen, "slechts vergelijken met de werken van de heilige AUGUSTINUS. Hij is een CONSTANTIJN, hij is een KAREL de Grote! -Hij is nog meer," zeiden andere stemmen, "hij is een tweede SALOMO!"

(21) The most learned work that ever the sun saw. (BURNET, Hist. of the Ref. of England. I, p. 30.)

Aanbieding aan de paus.
Deze loftuitingen trokken weldra de grenzen van Engeland over. HENDRIK wilde dat de deken van Windsor, JOHANNES CLARKE, zijn ambassadeur bij de paus, de opperpriester zijn boek zou ter hand stellen. LEO X ontving de ambassadeur in het volle consistorie. CLARKE bood hem het koninklijk werk aan, met de woorden: "De koning mijn meester geeft u de verzekering dat hij na de dwalingen van LUTHER met de pen weerlegd te hebben, bereid is zijn aanhangers met het zwaard te bestrijden." LEO, over deze belofte getroffen, antwoordde dat het boek des konings alleen met de hulp van de Heilige Geest had kunnen geschreven worden; en hij noemde HENDRIK "*verdediger des geloofs*:" een titel die de oppergebieders van Engeland nog voeren.

Het onthaal dat aan het werk des konings te Rome te beurt viel bracht veel toe om het te doen lezen. In enige maanden kwamen, van verschillende drukpersen, verscheiden duizenden exemplaren in het licht *(22)*. "De gehele Christelijke wereld," zei COCHLOEUS, "was met bewondering en blijdschap vervuld *(23)*."

(22) Intra paucos menses, liber ejus a multis chalcographis in multa millia multiplicatus. (COCHLOEUS, p. 44.)
(23) Ut totum orbem christianum et gaudio et admiratione repleverit. (Ibid.)

Deze uitbundige lofspraken vermeerderden de ondragelijke verwaandheid van het hoofd van de Tudors. Hij zelf twijfelde er niet aan dat hij ingevingen van de Heilige Geest had *(24)*. Van toen af wilde hij geen de minste tegenspraak meer verdragen. Het Pausdom was voor hem niet meer te Rome, maar te Greenwich; de onfeilbaarheid rustte op zijn hoofd: dit bracht later zeer veel toe aan de Hervorming van Engeland.

(24) He was brought to fancy it was written with some degree of inspiration. (BURNET, in praef.)

Uitwerking op Luther.
LUTHER las het boek van HENDRIK met een glimlach van verachting, ongeduld en verontwaardiging. De leugenen, de lasteringen welke het behelsde, maar vooral de houding van verachting en medelijden welke de koning erin aannam, verbitterden in de hoogste mate de doctor van Wittenberg. Bij zijn verontwaardiging kwam nog de gedachte dat de paus dit geschrift bekroond had, en dat alom de vijanden des Evangelies de Hervorming en de Hervormer als reeds omvergeworpen en overwonnen beschimpten. Daarenboven, wie had hij te ontzien? Streed hij niet voor een koning groter dan al de koningen van de aarde? De Evangelische zachtmoedigheid scheen hem niet te pas te komen. Oog voor oog, tand voor tand. Hij ging alle maat te buiten. Vervolgd, gehoond, in het nauw gebracht, gekwetst, keerde de felle leeuw zich om en richtte zich met fierheid op om zijn vijand te verpletteren. De keurvorst, SPALATIJN, MELANCHTON, BUGENHAGEN trachtten tevergeefs hem te bevredigen. Zij wilden hem verhinderen om te antwoorden, maar niets kon hem tegenhouden. "Ik zal niet zacht te werk gaan met de koning van Engeland," zei hij. "Het is tevergeefs, ik weet het, dat ik mij verneder, dat ik toegeef, dat ik smeek, dat ik de weg des vredes beproef. Ik zal mij eindelijk op een meer verschrikkende wijze aan die dolzinnigen vertonen, welke mij dagelijks met hun hoornen stoten. Ik zal de mijne tegen hen opsteken; ik zal de satan tarten en uitdagen, totdat hij, uitgeput, in zijn niet verzinke *(25)*. Indien die ketter niet herroept, zegt de nieuwe THOMAS, HENDRIK VIII, moet men hem verbranden! Zodanig zijn de wapenen welke men thans tegen mij gebruikt:

de woede van domme ezels en zwijnen als THOMAS AQUINAS; daarna het vuur *(26)*. Wel nu, het zij zo! Laat die zwijnen komen, zo zij durven, en dat zij mij verbranden! Zie hier ben ik, ik verwacht hen. Ik wil dat mijn as, na mijn dood in duizend zeeën geworpen, verrijze en die afschuwelijke bende vervolge en verslinde. Levende, zal ik de vijand van de Pausdom zijn, en verbrand-zal ik zijn ondergang wezen. Gaat heen, zwijnen van St. THOMAS, doet wat u goeddunkt. Steeds zult gij LUTHER als een beer op uw weg, en als een leeuw op uw pad ontmoeten. Hij zal van alle kanten op u aanvallen, en u geen rust laten, totdat hij uw ijzeren kop vermalen en uw koperen voorhoofd tot stof vergruisd heeft."

(25) Mea in ipsos exercebo cornua, irritaturus Satanam, donec effusis viribus et conatibus corruat in se ipso. (L. Epp. II, p. 236.)

(26) Ignis et furor insulsissimorum asinorum et Thomisticorum porcorum. (Contra Henricum regem, Opp. latt. II, p. 331) Er is in deze redevoering iets dat aan die van de grote onruststoker van Groot-Brittannië herinnert. Er is echter meer kracht en meer edelaardigheid in de redenaar van de zestiende eeuw dan in die van de negentiende. (Zie *Revue Britannique*, November 1835. *Le regne d' O'Connel*.) Pourceaux savonnés de la société civilisée," etc., p. 30.

Kracht en hevigheid.

LUTHER verwijt eerst HENDRIK VIII, zijn leringen alleen op mensen instellingen en gevoelens gegrond te hebben. "Ik," zegt hij, "houd niet op te roepen: Evangelie! Evangelie! - CHRISTUS! CHRISTUS!...En mijn tegenstanders houden niet op te antwoorden: Gebruiken! gebruiken! -Instellingen! instellingen! -Kerkvaders! kerkvaders! -*Uw geloof*, zegt de Apostel PAULUS, *zij gegrond, niet op de wijsheid van de mensen, maar op de kracht Gods*. -En door die donderslag welke van de hemel komt werpt de Apostel al de kwelgeesten van die HENDRIK neer en verstrooit ze, gelijk de wind het stof verstrooit. Verstomd, verschrikt, vallen de Thomisten, de Papisten, de Hendrikken op hun aangezicht voor de bliksem van deze woorden *(27)*."

(27) Confusi et prostrati jacent a facie verborum istius tonitrui. (Contra Henricum regem, Opp. lat. II, p. 336.)

Hij weerlegt vervolgens het geschrift des konings van stuk tot stuk, en stoot zijn bewijsredenen de één na de ander omver, met een duidelijkheid, een vernuft, een kennis van de heilige Schrift en van de geschiedenis van de Kerk, maar tevens met een vrijmoedigheid, met een verachting, en soms met een hevigheid, welke ons niet moeten verwonderen.

Aan het einde van zijn rede gekomen, verontwaardigt LUTHER zich opnieuw dat zijn tegenstander zijn bewijsvoeringen alleen uit de kerkvaders ontleent; dat was de grond van alle geschil. "Tegen al de woorden van de kerkvaders, van de mensen, van de engelen, van de duivelen," zegt hij, "stel ik, niet de oudheid van de gewoonte, niet de menigte, maar het Woord van de eeuwige Majesteit, het Evangelie, over, wat zij zelf genoodzaakt zijn goed te keuren. Daaraan houd ik mij, daarop verlaat ik mij, daarop beroem ik mij, daarmee zegepraal ik en bespring ik de Papisten, de Thomisten, de Hendrikken, de Sophisten en al de zwijnen van de hel *(28)*. De koning des hemels is met mij; daarom vrees ik niets, al ware het zelfs dat duizend Augustinussen, duizend Cyprianussen en duizend van die Kerken, waarvan HENDRIK de verdediger is, tegen mij opstonden. Het zegt weinig dat ik een koning van de aarde veracht en bijt, daar hij

zelf niet schroomt in zijn redenen de Koning van de hemels te lasteren, en Zijn heiligheid door de stoutste leugenen te onteren *(29)*.

(28) Hic sto, hic sedeo, hic maneo, hic glorior, hic triumpho, hic insulto papistis....(Ibid. p. 342.)
(29) Nec magnum si ego regem terrae contemno. (Contra Henricum regem, Opp. lat. II, p. 344, verso.)

"Pausgezinden!" roept hij ten slotte uit, "maakt gij niet een einde aan uw ijdele vervolgingen? Doet al wat gij wilt. Voor dit Evangelie toch, wat ik, MARTIJN LUTHER, gepredikt heb, zullen pausen, bisschoppen, priesters, monniken, vorsten, duivels, de dood, de zonde, en al wat niet JEZUS CHRISTUS of in JEZUS CHRISTUS is, moeten vallen en vergaan *(30)*."

(30) L. Opp. Leipz. XVIII, p. 209.

Zijn boek.
Dus sprak de arme monnik. Zijn hevigheid kan gewis niet verschoond worden, wanneer men deze naar de regel die hij zelf inroept, naar Gods Woord, beoordeelt. Men kan hem zelfs niet rechtvaardigen al beroept men zich het zij op de onbeschaafdheid van de eeuw, want MELANCHTON wist de welvoeglijkheid in zijn schriften in acht te nemen; of op de kracht van zijn karakter, want indien die kracht voor een gedeelte in zijn taal gelegen was, was ook de hartstocht er zeer in gemengd. Hij is derhalve veeleer veroordelenswaardig. Echter, om rechtvaardig te zijn, moeten wij in aanmerking nemen dat in de 16de eeuw die hevigheid niet zo vreemd scheen als deze heden zou voorkomen. De geleerde maakten toen een gelijke macht uit als de vorsten. HENDRIK had LUTHER aangevallen, door zich als schrijver op te werpen. LUTHER antwoordde hem volgens die in de geleerde wereld aangenomen wet, dat men de waarheid moet in aanmerking nemen van wat gezegd wordt, en niet de hoedanigheid van hem die spreekt. Voegen wij er nog bij dat, toen die zelfde koning zich tegen de paus keerde, de aanvallen waarmee de Roomse schrijvers en de paus zelf hem bejegenden, al wat LUTHER hem ooit gezegd had ver overtroffen.

Voor het overige, wanneer LUTHER doctor ECK een ezel, en HENDRIK VIII een zwijn noemde, verwierp hij met verontwaardiging de tussenkomst van de wereldlijke arm; terwijl doctor ECK een verhandeling schreef om te bewijzen dat men de ketters moest verbranden, en HENDRIK VIII brandstapels oprichtte om zich naar de voorschriften van de kanselier van Ingolstadt te gedragen.

Antwoord aan de bisschop van Rochester.
De beweging was aan het hof des konings groot. SURREY, WOLSEY, en de menigte van de hovelingen staakten de feesten en praalvertoningen van Greenwich, om hun verontwaardiging in scheldwoorden en schimpredenen lucht te geven. De eerwaardige bisschop van Rochester, die met blijdschap de jonge vorst, niet lang geleden aan zijn zorgen toevertrouwd, voor de Kerk in de bres zag springen, was over de aanval van de monnik sterk getroffen. Hij antwoordde daarop terstond. Zijn woorden kenmerken juist zijn tijd en zijn Kerk. "Vangt ons de kleine vossen, die de wijngaarden verderven, zegt CHRISTUS in het Hooglied. Wat bewijst, zei FISHER, dat men de hand aan de ketters moet slaan, voordat zij groot worden. Nu is LUTHER een grote vos geworden, zo oud, zo loos en boosaardig, dat hij zeer moeilijk te vangen is. Wat zeg ik, een

vos?....hij is een dolle hond, een verscheurende wolf, een wrede beer; of liever al die dieren te samen: want het monster bevat vele beesten in zijn boezem *(31)*."

(31) Canem dixissem rabidum, imo lupum rapacissimum, aut saevissimam quamdam ursam...(COCHLOEUS, p. 60.)

Antwoord aan Morus.

THOMAS MORUS begaf zich ook in het strijdperk om er de monnik van Wittenberg te ontmoeten. Schoon leek, dreef hij de ijver tegen de Hervorming tot dweperij toe, indien hij die niet tot bloed toe dreef. Wanneer jonge edellieden zich beijveren om het Pausdom te verdedigen, gaan zij dikwijls in hun hevigheid nog verder dan de kerkelijken zelve. "Eerwaarde broeder, vader, drinker, LUTHER, voortvluchtige van de orde van de heilige AUGUSTINUS, wanschapen bacchant van de beide rechten, ongeleerde doctor van de heilige Godgeleerdheid *(32)*." Op deze wijze schrijft één van de beroemdste mannen van zijn tijd aan de Hervormer; vervolgens, de wijze verklarende waarop LUTHER zijn boek tegen HENDRIK VIII samengesteld heeft, zegt hij: "Hij deed zijn metgezellen bijeen komen, en nodigde hen uit om ieder van zijn kant kluchten en scheldwoorden te gaan opzamelen. De één bezocht de rijtuigen en schuiten; de ander de badplaatsen en speelhuizen; deze de scheerwinkels en kroegen, geen de molens en bordelen. Zij tekenden het meest onbeschofte, vuile, schandelijke dat zij hoorden in hun schrijfboekjes op; en al die scheldwoorden en onbetamelijke uitdrukkingen overbrengende, overlaadden zij daarmee het vuile riool dat men de geest van LUTHER noemt." "Wanneer hij," zo gaat hij voort, "zijn leugenen en zijn lasteringen herroept, wanneer hij zijn dwaasheden en zijn woede aflegt, wanneer hij zijn vuile redenen terugneemt... *(33)*, zal hij iemand vinden die op een deftige wijze met hem zal redetwisten. Maar wanneer hij voortgaat gelijk hij begonnen heeft, met moedwil te bedrijven, te razen, te spotten, te lasteren, niets dan vuile en schandelijke taal uit te braken....*(34)*, dan mogen anderen doen wat zij willen: wij, voor ons, zullen het verkieselijker achten de kleine monnik met zijn dolzinnigheden en vuile redenen te laten varen...*(35)*." THOMAS MORUS zou beter gedaan hebben de zijne te bewaren. Nooit heeft LUTHER zijn stijl tot zulk een punt verlaagd. Hij antwoordde niet.

(32) Reverendus frater, pater, potator, Lutherus. (Ibid., p. 61.)
(33) Si.....suas resorbeat et sua relingat stercora. (COCHLOEUS, p. 62.)
(34) Sentinas, cloacas, latrinas....stercora. (Ibid. p. 63.)
(35) Cum suis...et stercoribus...relinquere. (Ibid.) COCHLOEUS roemt er op bij het aanhalen van deze plaatsen, dat hij ze onder al wat ernaar zijn smaak het meest schoon in het geschrift van THOMAS MORUS was uitkoos. De heer NISARD daarentegen erkent in zijn werk over MORUS, waarvan hij met zoveel warmte en geleerdheid een verdediging schreef, dat in dit geschrift" de vuile woorden, door de drift van de Catholiek ingegeven, van die aard zijn, dat de vertaling er van onmogelijk wordt." (Revue des deux Mondes, V, p. 592.)

Gedrag van de koning.

Dit geschrift vermeerderde nog de genegenheid van HENDRIK VIII voor MORUS. Hij ging zelf hem in zijn stemmig huis te Chelsea bezoeken. Na de middagmaaltijd, wandelde de koning met hem door zijn tuin, met de arm op de schouder van zijn gunsteling leunende, terwijl lady MORUS en haar kinderen, achter het kruisraam verborgen, hun verbaasde blikken van hen niet konden afwenden. Na een van deze

wandelingen, zei MORUS, die zijn man kende, eens tot zijn vrouw: "Indien mijn hoofd hem een enkel kasteel in Frankrijk kon doen winnen, zou hij niet dralen het te doen vallen."

De koning, dus door de bisschop van Rochester en door zijn toekomstige kanselier verdedigd, had niet nodig de pen weer op te vatten. Beschaamd zich, voor het oog van Europa, als een eenvoudig schrijver behandeld te zien, verliet HENDRIK VIII de gevaarlijke stelling welke hij had ingenomen; en de pen van de Godgeleerden ver van zich werpende, ging hij weer de krachtiger weg van de staatkunde bewandelen.

Een gezant vertrok van het hof van Greenwich om aan de keurvorst en de hertogen van Saksen een brief des konings over te brengen. "Als een echte slang uit de lucht gevallen," zei HENDRIK daarin, "stort LUTHER met stromen zijn vergif op de aarde uit. Hij verwekt oproer in de Kerk van JEZUS CHRISTUS, hij schaft de wetten af, hij hoont de machten, hij brengt de leken in opstand tegen de priesters, de leken en de priesters tegen de paus, de volken tegen de koningen, en hij verlangt niets anders dan de Christenen onder elkaar in strijd te zien en elkaar te zien verwoesten, en de vijanden van ons geloof met een helse lach dit bloedbad te zien begroeten *(36)*.

(36) So ergiest er, gleich wie eine Schlang vom Himmel geworfen...(L. Opp. XVIII, p. 212.) Het oorspronkelijke is in het Latijn: Velut a coelo dejectus serpens, virus effundit in terras.

Wat is die leer welke hij Evangelisch noemt, anders dan de leer van WICKLEFF? Maar, zeer geëerde ooms, ik weet wat uw voorouders gedaan hebben om deze te vernietigen. Zij hebben haar in Bohemen als een wild dier vervolgd, en ze in een kuil doende vallen, hebben zij deze daarin opgesloten en alle uitgang belet. Gij zult niet toelaten dat zij door uw onachtzaamheid ontsnappe, dat zij Saksen binnensluipe, dat zij zich van geheel Duitsland meester make, dat haar rokende neusgaten het vuur van de hel uitbraken, en de brand ver verspreide, welke uw natie zo menigmaal door haar bloed heeft willen blussen *(37)*.

(37) Und durch sein schädlich Anblasen das höllische Feuer aussprühe. (L. Opp. XVIII, p. 213.)

"Daarom, zeer waardige mannen, voel ik mij gedrongen u aan te sporen en zelfs bij al wat er meest heilig is te smeken, om spoedig de vervloekte sekte van LUTHER te smoren: brengt niemand ter dood, zo dit mogelijk is; maar indien de hardnekkigheid van de ketters blijft voortduren, vergiet dan zonder vrees hun bloed, opdat deze afschuwelijke sekte van onder de hemel verdwijne *(38)*."

(38) Oder aber auch mit Blut vergiessen. (Ibid.)

De keurvorst en zijn broeder verwezen de koning naar de aanstaande kerkvergadering. Zo was dan HENDRIK VIII ver van zijn doel te bereiken. "Een zo grote naam gemengd in de twist," zegt FRAPAOLO SARPI, "diende om die belangrijker te maken, en om het algemeen gunstiger voor LUTHER te stemmen, gelijk dat gewoonlijk bij gevechten en toernooispelen plaats heeft, waar de aanschouwers altijd de zwaksten genegen zijn, en vermaak scheppen om de middelmatige waarde van zijn daden te verheffen *(39)*."

(39) Hist. van het concilie van Trente, p. 15, 16.

XI.

Algemene beweging.

Inderdaad, er had een wijd uitgebreide beweging plaats. De Hervorming, die men, na de rijksdag van Worms, met haar eerste leraar in de enge kamer van een sterk kasteel opgesloten had gewaand, brak in het gehele rijk, en om zo te zeggen in de gehele Christenheid door. De twee volken, tot hiertoe onder een gemengd, begonnen zich van elkaar te scheiden; en de aanhangers van een monnik, welke niets dan zijn Woord voor zich had, stelden zich onbeschroomd in het gezicht van de dienaren van KAREL V en LEO X. LUTHER was nauwelijks van achter de muren van de Wartburg te voorschijn gekomen, of de paus had al zijn aanhangers in de ban gedaan; de keizerlijke rijksdag had zijn leer veroordeeld, de vorsten beijverden zich haar in het grootste deel van de Germaanse staten te verpletteren, de dienaren van Rome schonden haar, voor de ogen van het volk, met hun hevige lasteringen, de overige staten van de Christenheid verlangde van Duitsland dat het een vijand zou opofferen, wiens aanslagen zij, zelfs van verre, vreesden; en echter, die nieuwe partij, klein in getal, en onder wier leden geen samenhang, geen verbintenissen, niets in één woord was dat de algemene kracht in één punt verenigde, verschrikte reeds door de kracht van haar geloof en de snelheid van haar veroveringen, de uitgestrekte, de aloude, de machtige heerschappij van Rome. Allerwegen zag men, als bij de eerste warmte van de lente, het zaad zonder moeite en als van zelf uit de aarde te voorschijn komen. Elke dag vertoonde een nieuwe voortgang. Afzonderlijke personen, dorpen, vlekken, gehele steden verenigden zich tot de nieuwe belijdenis van de naam van JEZUS CHRISTUS. Er hadden onmedogende tegenkantingen, vreselijke vervolgingen plaats; maar de verborgen kracht, die al dit volk aandreef, was onweerstaanbaar; en de vervolgden, hun trede verhaastende en midden door de ballingschappen, gevangenissen en brandstapels voortrukkende, hadden overal op de vervolgers de overhand.

De monniken.

De monnikorden, welke Rome over de gehele Christenheid uitgebreid had, als een net bestemd om de zielen te vangen en gevangen te houden, waren van de eersten om hun banden te verbreken en met snelheid de nieuwe leer in de gehele Kerk van het Westen te verspreiden. De Augustijners van Saksen waren met LUTHER voortgetreden en hadden met hem die innerlijke ondervindingen van het heilig Woord verkregen, welke, in het bezit van God zelf stellende, tegen Rome en de trotse aanmatigingen waarschuwen. Maar ook in de andere kloosters dier orde was het Evangelie licht opgegaan. Soms waren het grijsaards, die, gelijk STAUPITZ, de gezonde leer van de waarheid in de boezem van de bedrogen Christenheid bewaard hadden, en die nu van God begeerden dat Hij ze in vrede zoude laten gaan, omdat zij zijn zaligheid hadden gezien. Een andermaal waren het jonge lieden die met het vuur aan hun leeftijd eigen, de onderwijzingen van LUTHER ontvangen hadden. Te Neuremberg, te Osnabrug, te Dillingen, te Regensburg, in Hessen, in Wurtemberg, te Straasburg, te Antwerpen wendden zich de Augustijner kloosters naar JEZUS CHRISTUS, en wekten door hun moed de gramschap van Rome op.

Maar het was niet alleen bij de Augustijners dat de beweging zich bepaalde. Krachtvolle mannen volgden hen in de kloosters van andere orden na, en in weerwil van het geschreeuw van de monniken, die hun vleselijke instellingen niet wilden verlaten, in weerwil van alle gramschap, verachting, oordeel, tucht en kloosterlijke gevangenis, verhieven zij onbeschroomd de stem voor die heilige en dierbare waarheid, welke zij na zoveel moeilijke navorsingen, zo veel bedroevende twijfelingen, zoveel inwendige worstelingen, eindelijk hadden gevonden. In het merendeel van de kloosters, verklaarden de verstandigste, de vroomste, de beschaafdste monniken zich voor de Hervorming. EBERLIN en KETTENBACH tastten in het Franciscaner klooster te Ulm, de slaafse werken van het Monnikendom en de bijgelovige instellingen van de Kerk met een welsprekendheid aan, welke de gehele natie had kunnen wegslepen; en zij verlangden dat men te gelijker tijd de huizen van monniken en de huizen van ongebondenheid zouden afschaffen. Een ander Franciscaner, STEPHANUS KEMPE, predikte alléén het Evangelie te Hamburg, en stelde zich onbedeesd tegen de haat, de nijd, de bedreigingen, de hinderlagen en de aanvallen van de priesters, die vergramd waren dat zij de menigte hun altaren zagen verlaten en met geestdrift zijn predikatiën volgen *(1)*.

(1) Der übrigen Prediger Feindschafft, Neid, Nachstellungen, Praticken und Schrecken. (SECKENDORFF, p. 559.)

Dikwijls waren het de bestuurders van de kloosters zelve welke het eerst voor de Hervorming gewonnen werden. Men zag priors te Halb erstadt, te Neuenwerk, te Halle, te Sagan, aan hun monniken het voorbeeld geven, of tenminste verklaren dat, wanneer een monnik zijn geweten door kloostergeloften bezwaard gevoelde, zij, in plaats van hem in het klooster te houden, hem op hun schouders zouden nemen om hem naar buiten te dragen *(2)*.

(2) SECKENDORFF, p. 811. STENTZEL, Script. Rev, Siles. I, p. 457.

Hoe de Hervorming wordt daargesteld.

Inderdaad, overal in Duitsland, zag men monniken voor de poort van hun klooster, hun rok en kap afleggen. Enigen werden met geweld door de broeders of abten verdreven; anderen, van een zacht en vreedzaam karakter, konden niet langer onophoudelijke twisten, beledigingen, smaadredenen, hatelijkheden verdragen, welke hen tot in hun slaap vervolgden; het meerderdeel was overtuigd dat het kloosterleven in strijd was met Gods wil en het Christelijk leven; enigen waren langzamerhand tot deze overtuiging geraakt; anderen waren er eensklaps door het lezen van een plaats uit de Bijbel toe gekomen. De luiheid, de onbeschaafdheid, de onkunde, de laagheid, welke het wezen van de bedelorden uitmaakten, vervulden edele en rechtschapen lieden, die niet langer het gezelschap van hun gemene metgezellen konden verdragen, met een onuitsprekelijke afkeer. Een Franciscaner, als een bedelaar rondgaande, verscheen eens, met zijn bus in de hand en een aalmoes vragende, in een smederij te Neuremberg. "Waarom," zei de smid tot hem, "verdient gij niet liever uw brood door met uw eigen handen te werken?" Bij deze woorden wierp de stevige monnik zijn kleed ver van zich, en, de hamer met een sterke hand opnemende, liet hij hem met kracht op het aanbeeld vallen. De onnutte bedelaar was een eerlijk handwerksman geworden. Men zond zijn bus en zijn monnikskap naar het klooster terug *(3)*.

(3) RANKE, Deutsche Geschichte. II, p. 70.

Intussen waren het niet slechts monniken die zich onder de banier des Evangelies schaarden; priesters, in nog groter getal, verkondigden de nieuwe leer. Maar zij had zelfs geen predikers nodig om haar te verspreiden; dikwijls werkte zij op de gemoederen en deed deze uit hun diepe slaap ontwaken, zonder dat een enkel mens had gesproken.

De eenvoudige gelovigen.

De schriften van LUTHER werden in de steden, in de vlekken, en tot in de dorpen gelezen; dit geschiedde des avonds, bij de haard, dikwijls bij de schoolmeester. Enigen van de lieden uit de omtrek werden door dit lezen getroffen: zij namen de Bijbel om hun twijfelingen op te helderen, en waren van verbazing getroffen bij het zien van het ontzettend verschil dat er tussen het Christendom des Bijbels en het hunne bestond. Enige tijd tussen Rome en de heilige Schrift in twijfel staande, namen zij weldra hun toevlucht tot dit levende Woord, wat in hun hart een zo nieuw en aangenaam licht verspreidde. Inmiddels kwam er onverwacht een Evangelisch prediker, misschien een priester, misschien een monnik. Hij sprak met welsprekendheid en overtuiging *(4)*; hij verkondigde dat CHRISTUS voor de zonden van zijn volk volkomen had genoeg gedaan; hij toonde door de heilige Schriften de ijdelheid van menselijke werken en boetedoeningen aan. Dan brak er een hevige tegenstand uit; de geestelijkheid dikwijls ook de overheden, stelden alles in het werk om die zielen welke zij stonden te verliezen tot inkeer te brengen. Maar er was in de nieuwe prediking een overeenstemming met de heilige Schrift en een verborgen kracht welke de harten wonnen en de oproerigsten bedwongen. Men schaarde zich, op gevaar van zijn goederen, en, zo het nodig was, op gevaar van zijn leven, aan de zijde van het Evangelie, en men verliet de droge en geestdrijvende redenaars van het Pausdom *(5)*. Het volk verbitterd dat het zolange tijd door hen bedrogen was geworden, noodzaakte hen Soms zich te verwijderen; meermalen gingen de priesters, van hun kudden verlaten, zonder tienden, zonder offeranden, uit zichzelf treurig heen, om elders hun onderhoud te zoeken *(6)*. En terwijl de steunpilaren van de oude hiërarchie van die plaatsen vertrokken, treurig, neerslachtig en soms hun oude gemeenten woorden van vervloeking tot afscheid gevende, omringde het volk, door de waarheid en vrijheid van vreugde vervoerd, de nieuwe predikers met hun toejuichingen, en, begerig het Woord te horen, droeg het hen als in zegepraal naar de kerk en op de kansel *(7)*.

(4) Eaque omnia prompte, alacriter, eloquenter. (COCHLOEUS, p. 52.)
(5) Populo odibiles catholici concionatores. (COCHLOEUS, p. 52.)
(6) Ad extremam redacti inopiam, aliunde sibi victum quaerere cogerentur (Ibid. p. 53)
(7) Triumphantibus novis praedicatoribus qui sequacem populum verbo novi Evangelii sui ducebant. (Ibid.)

Een krachtig woord dat van God afkomstig was vernieuwde toen de maatschappij. Dikwijls schreef het volk of de voornamen aan iemand wegens zijn geloof bekend om hen te komen verlichten; en terstond verliet hij, uit liefde voor het Evangelie, belangen, gezin, vrienden en vaderland *(8)*. Dikwijls noodzaakte de vervolging de aanhangers van de Hervorming hun woning te verlaten; zij landde ergens aan waar deze nog niet bekend was; zij vonden er een huis dat de arme reizigers een schuilplaats aanbood, zij spraken ervan het Evangelie, lazen er enige bladzijden aan de

aandachtige burgers uit voor, kregen, mogelijk op het verzoek van hun nieuwe vrienden, de vergunning om eens in het openbaar in de tempel te prediken....Dan brak er een zware brand in de stad uit, en de ijverigste pogingen konden er niet in slagen om die te blussen *(9)*. Kon men niet in de kerken prediken, dan predikte men elders. Alle plaatsen werden tempelen. Te Hussum, in Holstein, predikte HERMAN TAST, die van Wittenberg terugkwam, en voor wie de geestelijkheid van de parochie de kerk gesloten had, voor een zeer grote menigte op het kerkhof, onder de schaduw van twee grote bomen, niet ver van de plaats waar, zeven eeuwen te voren, ANSCHAR het Evangelie aan de heidenen verkondigd had *(10)*. Te Arnstadt predikte de Augustijner monnik CASPARD GÜTTEL op de markt. Te Dantzig werd het Evangelie op een heuvel nabij de stad verkondigd. Te Gosslar verkondigde een student van Wittenberg de nieuwe leer op een vlakte beplant met lindebomen, wat aan de Evangelische Christenen de naam van *Broeders van de lindebomen* deed geven.

(8) Multi, omissa re domestica, in speciem veri Evangelii, parentes et amicos relinquebant. (COCHLOEUS, p. 53.)
(9) Ubi vero aliquos nacti fuissent ami cos in ea civitate.. (Ibid. p 54.)
(10) ANSCHAR, een monnik van Corbey in Westfalen, predikte in de 9de eeuw het Evangelie onder de Zweden, Denen en in omliggende landen, en werd door keizer LODEWIJK *de Godvruchtige*, zoon van KAREL *de Grote*, tot aartsbisschop van Hamburg en van het gehele Noorden aangesteld, en nog gedurig tot zijn dood toe onder die volken rondreizende om deze tot het Christendom te bekeren, kreeg hij de naam van de Apostel van het Noorden. -L.R.

De oude en nieuwe leraren.

Terwijl de priesters voor de ogen van het volk een schandelijke gierigheid aan de dag leiden, zei de nieuwe predikers tot het. "Wij hebben het om niet ontvangen, wij geven het u om niet *(11)*." Het denkbeeld, dikwijls door de nieuwe predikers van de kansel verkondigd, dat Rome eertijds aan de Germanen een bedorven Evangelie gezonden had, en dat Duitsland nu voor de eerste maal het Woord van CHRISTUS in de Goddelijke en oorspronkelijke schoonheid hoorde, maakte op de gemoederen een diepe indruk *(12)*. En het grote denkbeeld van de gelijkheid van alle mensen, van een algemene broederschap in JEZUS CHRISTUS *(13)* overmeesterde de zielen waarop zolang het juk van het leenrecht en van het Pausdom van de middeleeuwen gedrukt had *(14)*.

(11) Mira eis erat liberalitas. (COCHLOEUS, p. 53.)
(12) Eam usque diem nunquam germane praedicatam. (Ibid.)
(13) Omnes aequales et fratres in Christo. (COCHLOEUS, p. 53.)
(14) Ja ook dit denkbeeld werd door de Hervorming aan het licht gebracht. Het was echter nog de tijd niet, het volkomen te ontwikkelen door sommige geestdrijvers werd het verkeerd begrepen en misbruikt, zoals wij in het vervolg zien zullen. Echter werd de grond gelegd, om het eenmaal nader te ontwikkelen. Het werkte zeker ook mee om veler ijver voor de Hervorming te ontvlammen. Thans echter lag het in het plan van de Voorzienigheid, voornamelijk het Godsdienstig beginsel in het licht te stellen. -L.R.

Dikwijls boden eenvoudige Christenen, met het Nieuwe Testament in de hand aan, de leer van de Hervorming te verdedigen. De aan Rome getrouwe Catholieken traden verschrikt terug: want het was aan de priesters en aan de monniken alleen dat de zorg

om de heilige Schrift te onderwijzen toevertrouwd was. Deze zagen zich dan verplicht om zich te vertonen; een Godsdienstgesprek had er plaats; maar weldra, met verklaringen van de heilige Schrift, door leken, priesters en monniken bijgebracht, overladen wisten zij niet wat daartegen over te stellen *(15)*...."Ongelukkig had LUTHER de zijnen overreed," zegt COCHLOEUS, "dat men alleen aan de oorkonden van de heilige boeken geloof moest hechten." Een kreet ging in de vergadering op en verkondigde de schandelijke onkunde van die oude Godgeleerden die tot hiertoe in de ogen van hun partij voor zo geleerd waren doorgegaan *(16)*.

(15) A laicis lutheranis, plures scripturae locos, quam a monachis et praesbyteris. (Ibid. p. 54.)
(16) Reputabantur catholici ab illis ignari Scripturarum. (Ibid.)

De nederigste mensen, de zwakste sekse, overreden en vermeesterden de harten met behulp van het Woord. Er geschieden buitengewone werken in buitengewone tijden. Een jonge wever las te Ingolstadt, onder de ogen van doctor ECK, de schriften van LUTHER voor de verzamelde menigte. In dezelfde stad, de hogeschool een discipel van MELANCHTON hebbende willen dwingen om te herroepen, nam een vrouw, URGULA VAN STAUFEN zijn verdediging op zich en nodigde de leraren uit om openlijk met haar te redetwisten. Vrouwen en kinderen, handwerkslieden en soldaten wisten meer van de Bijbel dan de leraren van de scholen en de priesters van de altaren.

Twee legers eigenden zich elk een deel van de Christenheid toe, en hun voorkomen leverde een in het ooglopend verschil op. In het gezicht van de oude steunpilaren van de hiërarchie, die de kennis van de talen en de beoefening van de letteren verwaarloosd hadden (het is één van hun die het ons bericht), bevond zich een edele jongelingschap, aan de studie overgegeven, de Schriften grondig onderzoekende en zich gemeenzaam makende met de meesterstukken van de oudheid *(17)*. Met een vlugge geest, een verheven ziel, een onverschrokken hart begaafd, verkregen die jongelieden weldra zodanige kundigheden, dat in lange tijd niemand zich met hen kon meten. Het was niet slechts hun geloof vol leven dat hun een meerderheid boven hun tijdgenoten gaf, maar ook een sierlijkheid van stijl, een welriekende reuk van oudheid, een echte wijsbegeerte, een wereldkennis, geheel vreemd aan de Godgeleerden *van het oude meel* (veteris farinae), gelijk COCHLOEUS zelf hen noemt. Zo ook, wanneer deze jeugdige verdedigers van de Hervorming in enige bijeenkomst met de leraren van Rome elkaar ontmoetten, vielen zij hen met zulk een bekwaamheid en overtuiging aan, dat die onbeschaafde lieden begonnen te weifelen, van hun stuk geraakten en zich aller billijke verachting op de hals haalden.

(17) Totam vero juventutem, eloquentiae litteris, linguarumque studio deditam.....in partem suam traxit. (COCHLOEUS p. 54.)

Het oude gebouw bezweek onder de last van het bijgeloof en van de onkunde; het nieuwe verrees op de grondslagen des geloofs en van de kennis. Nieuwe elementen drongen in het leven van de volken door. Op de verdoving des verstands, op de domheid volgde allerwegen de geest des onderzoeks en het verlangen naar onderwijs. Een werkdadig, opgeklaard en levendig geloof kwam in de plaats van een bijgelovige vroomheid en van geestelijke bespiegelingen. De werken van zelfopoffering volgden op de vrome oefeningen en op de boetedoeningen. De kansel had boven de

ceremoniën des altaars de overhand; en het aloude en oppermachtig rijk van Gods Woord was eindelijk in de Kerk hersteld.

Boekdrukkunst en letterkunde.
De boekdrukkunst, dat veelvermogend middel wat de 15de eeuw ontdekt had, kwam zoveel pogingen te hulp; en haar krachtige werptuigen schoten onophoudelijk bres in de muren van de vijand.

De veerkracht welke de Hervorming aan de letterkunde van het volk in Duitsland gaf, is verbazend groot. Terwijl erin 1513 slechts vijf en dertig geschriften uitgegeven waren en zeven en dertig in 1517, vermeerderde het aantal boeken met een verbazende snelheid na de verschijning van LUTHERS thesen. Wij vinden, in 1518, een en zeventig onderscheiden schriften; in 1519, honderd elf; in 1520, twee honderd acht; in 1521, twee honderd elf; in 1522, drie honderd zeven en veertig; in 1523, vier honderd acht en negentig...En waar zag dit alles het licht? Bijna altijd te Wittenberg. En wie was daarvan de schrijver? Het meest, LUTHER. Het jaar 1522 zag honderd dertig geschriften van de Hervormer verschijnen; het volgende jaar, honderd drie en tachtig. In dit zelfde jaar waren er slechts in het geheel twintig Catholieke werken uitgekomen *(18)*. De letterkunde van Duitsland werd dus gelijktijdig met de Godsdienst te midden van strijd gevormd. Zij toonde zich reeds geleerd, grondig, vol vrijmoedigheid en beweging, gelijk men dat later gezien heeft. De volksgeest openbaarde zich voor de eerste maal onvermengd, -en op het ogenblik zelf van zijn ontstaan, ontving deze de vuurdoop van de Christelijke geestdrift.

(18) PANZER'S Annalen van de Deutsch. Litt. -RANKE'S Deutsch. Gesch. II, p. 79.

Rondventing van boeken.
Wat LUTHER en zijn vrienden vervaardigde werd door anderen verspreid. Monniken, van de onwettigheid van de kloosterbanden overtuigd, verlangende een werkzaam leven op hun langdurige luiheid te doen volgen, maar te onkundig om zelf Gods Woord te verkondigen, liepen de provincies, de gehuchten, de schamele hutten rond, om de boeken van LUTHER en zijn vrienden te verkopen. Duitsland werd weldra met die onverschrokken rondventers van boeken overdekt *(19)*. De drukkers en boekverkopers ontvingen met gretigheid al de schriften aan de Hervorming gewijd; maar zij verwierpen de boeken van de tegenovergestelde partij, waarin men gewoonlijk niets dan onkunde en onbeschaafdheid vond *(20)*. Wanneer één van hun het echter waagde een boek ten voordele van het Pausdom geschreven te verkopen en het op de jaarmarkten te Frankfort of elders te koop stelden, deden kooplieden, kopers, geletterde mensen het op hem spotternij en schimpwoorden regenen *(21)*. Tevergeefs hadden de keizer en de vorsten gestrenge edicten tegen de schriften van de Hervormers doen uitgaan. Zodra er door de inquisitie huiszoeking moest gedaan worden, verborgen de kooplieden, die erin het geheim van onderricht waren, de boeken welke men wilde veroordelen; en de menigte, steeds begerig naar wat men haar wilde ontroven, kocht die geschriften daarna op en las deze met nog groter drift. Het was niet slechts in Duitsland dat deze dingen voorvielen; de schriften van LUTHER werden in het Frans, in het Spaans, in het Engels, in het Italiaans vertaald, en onder die volken verspreid.

(19) Apostatarum, monasteriis relictis, infinitus jam erat numerus, in speciem bibliopolarum. (COCHLOEUS, p. 54.)

(20) Katholicorum, velut indocta et veteris barbarici trivialia scripta, contemnebant. (Ibid.)
(21) In publicis mercatibus Francofordiae et alibi, vexabantur ac ridebantur. (COCHLOEUS, p. 54.)

XII.

Luther in Zwickau.

Indien de geringste werktuigen Rome zulke vreselijke slagen toebrachten, wat was het dan wanneer het woord van de monnik van Wittenberg zich deed horen? Kort na de nederlaag van de nieuwe profeten, trok LUTHER in een rijtuig, als leek gekleed, het grondgebied van hertog GEORGE over. Zijn monniksgewaad was verborgen, en de Hervormer scheen een eenvoudig landbewoner te zijn. Indien hij was herkend geworden, indien hij in handen van de vergramde hertog gevallen was, zou het mogelijk met hem gedaan geweest zijn. Hij ging prediken te Zwickau, die wieg van de gewaande profeten. Nauwelijks had men te Schneeberg, te Annaberg en in de omliggende plaatsen zijn komst vernomen, of men stroomde in menigte toe. Veertien duizend personen kwamen in de stad aan; en daar er geen tempel was die zulk een menigte kon bevatten, klom LUTHER op het balkon van het stadhuis, en predikte voor een schare van vijf en twintig duizend hoorders die het plein bedekten, en waarvan enigen op de bij het raadhuis opeengestapelde metselstenen geklommen waren *(1)*. De dienaar van CHRISTUS sprak met warmte over de genadige verkiezing, toen men eensklaps onder de hoorders enige kreten hoorde opgaan. Een oude vrouw, met een verwilderd gezicht, strekte haar magere handen uit van boven van de steenhoop waarop zij zich geplaatst had, en scheen die menigte welke zich voor de voeten van JEZUS CHRISTUS ging nederbuigen, met haar ontvleesde hand te willen terughouden. Haar woest geschreeuw stoorde de prediker. "Het was de duivel," zegt SECKENDORF, "die de gedaante van een oude vrouw aannemende, een oproer wilde verwekken *(2)*." Maar het was tevergeefs; het woord van de Hervormer deed de boze geest zwijgen; de geestdrift maakte zich van die duizenden hoorders meester; men wenste elkaar geluk, men drukte elkaar de hand, en weldra zagen de ontstelde monniken, die het onweder niet konden beroeren, zich genoodzaakt Zwickau te verlaten.

(1) Von dem Rathhaus unter einem Zulauf von 25.000 Menschen. (SECKEND. p. 539.)
(2) Der Teufel indem er sich in Gestalt eines alten Weibes.... (Ibid.)

Het kasteel van Freyberg.

Op het kasteel van Freyberg hield hertog HENDRIK, broeder van hertog GEORGE, zijn verblijf. Zijn vrouw, prinses van Meckelenburg, had hem, het vorige jaar, een zoon geschonken die MAURITS genoemd was geworden. Hertog HENDRIK voegde bij de liefde voor de tafel en het vermaak, de stuursheid en ruwheid van een soldaat. Voor het overige, vroom naar de wijze des tijds, had hij een reis gemaakt naar het heilige land en een andere naar Sint Jakob van Compostella. "Te Compostella" zei hij dikwijls, "heb ik honderd goudguldens op het altaar van de heilige neergelegd, en tot hem gezegd. O heilige JACOBUS, het is om u te behagen dat ik hier gekomen ben; ik vereer u dit geld; maar indien die schelmen (de priesters) het u ontnemen, kan ik er niets aan doen; draag er dan zorg voor *(3)*."

(3) Lasst du dir's die Buben nehmen.. (SECKEND. p. 430.)

Een Franciscaner en een Dominicaner, discipelen van LUTHER, predikten sinds enige tijd het Evangelie te Freyberg. De hertogin, wier vroomheid haar een afschrik van de ketterij ingeboezemd had, hoorde die predikatiën, geheel verbaasd dat dit liefelijk woord van een Verlosser dat was waarvoor men haar zoveel vrees had ingeboezemd. Allengs werden haar ogen geopend, en zij vond de vrede in JEZUS0 CHRISTUS. Nauwelijks had hertog GEORGE vernomen dat men te Freyberg het Evangelie predikte, of hij verzocht zijn broeder zich tegen die nieuwigheden aan te kanten. De kanselier STREHLIN en de kanunniken ondersteunden hem met hun geestdrijverij. Er had een grote beweging aan het hof te Freyberg plaats. Hertog HENDRIK gaf zijn vrouw stuurse berispingen en deed haar harde verwijten, en meer dan eens besproeide de vrome hertogin de wieg van haar kind met haar tranen. Haar gebeden en haar zachtheid echter wonnen langzamerhand het hart van haar gemaal; die zo hardvochtige man werd vermurwd; er greep een liefelijke overeenstemming tussen de beide echtgenoten plaats, en zij konden met elkaar voor hun zonen bidden. Dit kind was tot iets groots bestemd; en van die wieg, bij welke een Christelijke moeder zo dikwijls haar droefheid uitgestort had, moest God eenmaal de verdediger van de Hervorming doen uitgaan.

Worms.

De onverschrokkenheid van LUTHER had de inwoners van Worms getroffen. Het keizerlijk besluit deed de overheden beven; al de kerken waren gesloten; maar op een plein met een verbazende menigte bedekt, verkondigde een prediker, van een ruw opgeslagen predikstoel, op een wegslepende wijze het Evangelie. Scheen het burgerlijk gezag te willen tussen beiden komen, dan verstrooide zich de menigte in een ogenblik, en men droeg de predikstoel ter sluiks weg; maar zodra het onweer voorbij was, richtte men die weer in een meer verwijderde plaats op, waar de menigte heenstroomde om opnieuw het Woord van CHRISTUS te horen. Deze draagbare predikstoel werd dagelijks van de ene naar de andere plaats gedragen, en diende om dit volk, nog geschokt door de bewegingen van het grote toneel te Worms, te versterken *(4)*.

(4) So liessen sie eine Canzel machen, die man von einem Ort zum andern....(SECKEND. p 436.)

Frankfort.

In een van de voornaamste vrijsteden des rijks, te Frankfort aan de Main, was alles in beweging. Een moedig Evangelist, IBACH, predikte er het heil door JEZUS CHRISTUS verworven. De geestelijkheid, waarvan COCHLOEUS, zo vermaard door zijn schriften en zijn haat, een gedeelte uitmaakte, vol verbittering tegen deze stoute ambtgenoot, klaagde hem bij de aartsbisschop van Mentz aan. De raad, schoon beschroomd, nam echter zijn verdediging op zich, maar tevergeefs; de geestelijkheid zette de Evangeliedienaar af en verdreef hem. Rome zegepraalde; alles scheen verloren; de eenvoudige gelovigen waande zich voor altijd van het Woord beroofd; maar op het ogenblik dat de burgerij zich geneigd betoonde om voor die tirannieke priesters te wijken, verklaarde zich vele edelen voor het Evangelie. MAX VAN MOLNHEIM, HARMUT VAN CRONBERG, GEORGE VAN STOCKHEIM, EMERICH VAN REIFFENSTEIN, wier landgoederen nabij Frankfort lagen, schreven aan de raad: "Wij zijn genoodzaakt tegen die geestelijke wolven op te staan." En, zich

tot de geestelijkheid wendende, zeiden zij hun: "Omhels de Evangelische leer; roept IBACH terug, of wij zullen u de tienden onthouden!..."

Algemene beweging.
Het volk, dat de Hervorming toegedaan was, door de taal van de edelen aangemoedigd, kwam in beweging; en eens, op het ogenblik dat de meest tegen de Hervorming gekante priester, de vervolger van IBACH, PETRUS MAYER, tegen de ketters ging prediken, deed zich een groot geraas horen. MAYER verschrikt, verliet ijlings de kerk. Deze beweging bracht de raad tot een besluit. Een bevel leide alle predikers op Gods Woord zuiver te prediken, of de stad te verlaten.

Wittenberg, middelpunt van de Hervorming.
Het licht dat van Wittenberg, als van het middelpunt van de natie, uitgegaan was, verspreidde zich zo door het gehele rijk. In het Westen hoorde het land van Berg, Kleef, Lippstadt, Munster, Wezel, Miltenberg, Mentz, Tweebruggen en Straasburg het Evangelie. In het Zuiden ontvingen Hof, Schlesstadt, Bamberg, Esslingen, Hall in Zwaben, Heilbronn, Augsburg, Ulm en vele andere plaatsen het met vreugde. In het Oosten openden het hertogdom Liegnitz, Pruisen en Pommeren voor het hun poorten. In het Noorden kwamen Brunswijk, Halberstadt, Gosslar, Celle, Oost-Friesland, Bremen, Hamburg, Holstein, en zelfs Denemarken en andere naburige streken op het geluid van het nieuwe woord in beweging.

De keurvorst had verklaard dat hij de bisschoppen vrij in zijn staten zou laten prediken, maar dat hij hun niemand zou overleveren. Zo zag men dan ook weldra de Evangelische predikers, in andere streken vervolgd, in Saksen hun toevlucht zoeken. IBACH van Frankfort, EBERLIN van Ulm, KAUXDORF van Maagdenburg, VALENTIJN MUSTEUS, die de kanunniken van Halberstadt vreselijk hadden verminkt *(5)*, en andere gelovige leraren, uit geheel Duitsland gekomen, ijlden naar Wittenberg als de enige schuilplaats welke hun werd verzekerd. Zij onderhielden er zich met de Hervormers, zij versterkten zich bij hen in het geloof en zij maakten hen zelf deelgenoot van de ondervindingen welke zij gemaakt en van het licht dat zij ontvangen hadden; op dezelfde wijze als het water van de rivieren van de wijduitgebreide vlakten van de Oceaan door de wolken terugkeert, om de ijsvelden te vergroten van welke het tevoren in de vlakte neerdaalde.

(5) Aliquot ministri canonicorum, capiunt D. Valentinum Mustaeum et vinctum manibus pedibusque, injecto in ejus os freno, deferunt per trabes in inferiores coenobii partes, ibique in cella cerevisiaria eum castrant. (HAMELMANN, Historia renati Evangelii, p. 880.)

Het werk dat zich te Wittenberg ontwikkelde, dus uit verschillende elementen samengesteld, werd al meer en meer het werk van de natie, van Europa, van de Christenheid. Die school door FREDERIK gesticht, door LUTHER levend gemaakt, was het middelpunt van de ontzaglijke omwenteling welke de Kerk hernieuwde, en bezorgde haar een wezenlijke en levende eenheid, welke de schijnbare eenheid van Rome ver overtrof. De Bijbel was te Wittenberg in zwang en de Godspraken werden alom gehoord. Die hogeschool, de nieuwste van allen, had in de Christenheid de rang en de invloed verkregen welke tot hiertoe de aloude universiteit te Parijs bezeten had. De menigte die daar uit geheel Europa heenstroomde deed er de behoeften van de Kerk en van de volken kennen; en bij het verlaten van die haar heilig geworden

muren, bracht zij aan de Kerk en de volken het Woord van de genade over, dat bestemd was om de natiën te genezen en te behouden.

Gevoelens van Luther.

Bij het zien van die goede uitslag, voelde LUTHER zijn moed in zijn hart toenemen. Hij zag die zwakke onderneming, onder zoveel vrees en met zoveel angst begonnen, de gedaante van de Christelijke wereld veranderen, en hij stond er zelf over verbaasd. Hij had zodanig iets niet voorzien, op het ogenblik dat hij tegen TETZEL opstond. Voor de God die hij aanbad neergeknield, erkende hij dat dit Zijn werk was, en hij triomfeerde in het gevoel van een zegepraal welke hem niet meer kon worden ontrukt. "Onze vijanden bedreigen ons met de dood," zei hij tot de ridder HARMUT VAN CRONBERG; "indien zij zoveel wijsheid bezaten als zij dwaasheid bezitten, zouden zij ons integendeel met het leven bedreigen. Welk een scherts of welk een schimp is het niet CHRISTUS en de Christenen met de dood te willen bedreigen, hen die heren en overwinnaars van de dood zijn *(6)*?...Het is of ik iemand wilde verschrikken door zijn paard te zadelen en hem er op te helpen. Zij weten dan niet dat CHRISTUS van de doden opgewekt is? Hij ligt voor hen nog in het graf, wat zeg ik?...in de hel. Maar wij, wij weten dat Hij leeft." Hij verontwaardigde zich bij de gedachte dat men hem als de oorzaak van een werk kon beschouwen, waarin hij tot in de kleinste bijzonderheden de hand van zijn God erkende. "Velen geloven om mijnentwil," zei hij. "Maar diegenen alleen zijn in de waarheid, die dan zelfs getrouw zouden blijven, wanneer zij hoorden, waarvoor God mij beware, dat ik JEZUS CHRISTUS verloochend heb. De ware discipelen geloven niet in LUTHER, maar in JEZUS CHRISTUS. Ik zelf bekreun mij niet aan LUTHER *(7)*. Of hij een heilige of een schelm is, wat gaat mij dat aan? Hij is het niet die ik predik, het is CHRISTUS. Indien de duivel hem kan wegnemen, dat hij hem dan wegneme! Maar dat CHRISTUS bij ons blijve, en wij zullen ook blijven."

(6) Herren und Siegmänner des Tödes. (L. Epp. II, p. 164.
(7) Ich kenne auch selbst nicht den Luther. (Ibid. p. 168.)

Inderdaad, tevergeefs zou men die grote beweging uit menselijke omstandigheden willen verklaren. Het is waar, de geleerden scherpten hun geest en schoten scherpe pijlen tegen de monniken en tegen de paus; de kreet van vrijheid, welke Duitsland zo dikwijls tegen de tirannie van de Italianen aangeheven had, weergalmde opnieuw op de kastelen en in de provincies, het volk vermaakte zich met het horen van de gezangen van de "Wittenberger Nachtegaal," voorteken van de lente die overal begon aan te breken *(8)*. Maar het was geen uitwendige beweging, gelijk aan die welke door de behoefte aan een aardse vrijheid verwekt wordt, die toen werd daargesteld. Zij die zeggen dat de Hervorming tot stand kwam, door aan de vorsten de kloostergoederen, aan de priesters het huwelijk, aan de volken de vrijheid aan te bieden, miskennen wonderlijk derzelver ware aard. Ongetwijfeld kon een nuttige aanwending van de kloostergoederen die tot hiertoe de luiheid van de monniken aangekweekt hadden, ongetwijfeld konden het huwelijk, de vrijheid, die van God zelf afkomstig zijn, de ontwikkeling van de Hervorming begunstigen; maar daarin bestond niet de bewegende kracht. Een inwendige omwenteling kwam toen in de diepte van het menselijk hart tot stand. Het Christelijk volk leerde opnieuw hoe men moet beminnen, vergeven, bidden, lijden en zelfs sterven voor een waarheid welke het geen rust dan in de hemel beloofde. De Kerk werd veranderd. Het Christendom verbrak de windselen waarin men het zolange tijd gebonden gehouden had, en trad weer levend in een wereld te

voorschijn welke de vorig vermogen had vergeten. De hand die de wereld schiep was tot deze wedergekeerd; en het Evangelie, weer onder de volken verschijnende, verhaastte de loop, in weerwil van de machtige en herhaalde pogingen van de priesters en van de koningen; evenals de oceaan die, wanneer de hand Gods op deze drukt, zich met een statige kalmte langs de kusten verheft, zonder dat enige menselijke macht in staat zij de loop te bedwingen.

(8) Wittemberger Nachtigall, poëzie van HANS SACHS, 1523.

TIENDE BOEK

BEWEGINGEN, TEGENSPOEDEN EN VORDERINGEN
1522 - 1526

I.

Staatkundig element. Gebrek aan geestdrift te Rome. Beleg van Pampeluna. Moed van Inigo. Verandering. Luther en Loiola. Gezichten. De twee beginselen.

II.

Zegepraal van Rome. Dood van Leo X. Oratorium van de Goddelijke liefde. Adriaan VI. Plan van Hervorming. Tegenstand.

III.

Rijksdag van Neurenberg. Bisschoppelijk bezoek. Inval van Soliman. De nuntius verlangt Luther's dood. De predikers van Neurenberg. Belofte van Hervorming. Grieven van de natie. Besluit van de rijksdag. Hevige brief van de paus. Luther's raad.

IV.

Vervolging. Pogingen van hertog George. Het klooster van Antwerpen. Mirisch en Probst. Miltenberg. De drie monniken van Antwerpen. De brandstapel. De marteldood in Brussel.

V.

Nieuwe paus. De legaat Campeggi. Rijksdag van Neurenberg. Verlangen van de legaat. Antwoord van de rijksdag. Ontwerp van een wereldlijk concilie. Schrik en pogingen van de paus. Beieren. Bondgenootschap van Regensburg. Gestrengheden en hervormingen. Staatkundige scheuring. Tegenstand. Kunstgrepen van Rome. Decreet van Burgos. Vredebreuk.

VI.

Vervolging. Caspard Tauber. Een boekverkoper. Wreedheden in Wurtemberg. Salzburg, Beieren, Pommeren. Hendrik van Zutphen.

VII.

Verdeeldheden. Heilig Avondmaal. Twee uitersten. Carlstadt. Luther. Mysticisme van de Wederdopers. Carlstadt in Orlamunde. Luther's zending. Ontmoeting bij de middagmaaltijd. Samenkomst in Orlamunde. Carlstadt gebannen.

VIII.

Voortgang. Tegenstand aan de verbondenen. Ontmoeting van Philippus van Hessen en Melanchton. De landgraaf voor het Evangelie gewonnen. De Palts, Lunenburg, Holstein. De grootmeester te Wittenberg.

IX.

Hervormingen. De Allerheiligen-kerk. Val van de mis. De letteren. Christelijke scholen. De kennis aan de leken aangeboden. De kunsten. Zedelijke Godsdienst. Esthetische Godsdienst. Muziek, Dichtkunst. Schilderkunst.

X.

Staatkundige gisting. Luther tegen het oproer. Thomas Münzer. Beweging. Het zwarte Woud. De twaalf artikelen. Luther's gevoelen. Helfenstein. Optocht van de boeren. Optocht van het keizerlijk leger. Nederlaag van de boeren. Wreedheden van de vorsten.

XI.

Münzer in Mulhausen. Oproeping van het volk. Mars van de vorsten. Einde van de opstand. Invloed van de Hervorming. Lijden. Verandering.

XII.

Dood van Frederik. De vorst en de hervormer. Katholiek verbond. Ontwerpen van Karel. Gevaren.

XIII.

De nonnen van Nimptsch. Luther's gevoelen. Einde van de kloosters. Het huwelijk van Luther. Huiselijk geluk.

XIV.

De landgraaf. De keurvorst. Pruisen. Hervorming. Verwereldlijking. De aartsbisschop van Mentz. Samenkomst in Friedewalt. Rijksdag. Verbond van Turgau. Tegenstand van de Hervormers. Verbond van Maagdenburg. De Katholieken verdubbelen hun pogingen. Huwelijk van de keizer. Dreigende brieven. De twee partijen.

I.

Staatkundig element.

De Hervorming, die in de beginne alleen in het hart van enige Godvruchtige mannen bestaan had, was in de eredienst en in het leven van de Kerk overgegaan; het was natuurlijk dat deze een nieuwe stap deed en van daar in de burgerlijke betrekkingen en in het leven van de natiën doordrong. Haar voortgang was steeds van binnen naar buiten. Wij zullen nu die grote omwenteling bezit zien nemen van het staatkundig leven van de volken.

Sinds bijna acht eeuwen vormde Europa een uitgebreide priesterlijke staat. De keizers en de koningen waren onder het patronaat van de pausen geweest. Wanneer er, vooral in Frankrijk en Duitsland, een krachtige tegenstand aan vermetele aanmatigingen had plaats gehad, had Rome ten laatste de overhand gehad, en men had vorsten, als gehoorzame uitvoerders van de vreselijke oordelen, zien strijden om zijn rijk te verdedigen tegen eenvoudige gelovigen die aan hun heerschappij onderworpen waren, en voor het het bloed van de kinderen van hun volk rijkelijk zien storten.

Geen aanval kon tegen die uitgebreide kerkelijke staat waarvan de paus het hoofd was gericht worden, zonder dat de staatkundige betrekkingen er ook door geschokt werden.

Twee grote denkbeelden maakten toen Duitsland gaande. Aan de ene zijde wilde men een vernieuwing des geloofs; aan de andere verlangde men een nationale regering, in wier boezem de Germaanse staten vertegenwoordigd werden, en welke een tegenwicht aan de macht van de keizers kon daarstellen *(1)*.

(1) PFEFFEL. Droit publ. de l' All. 590. -ROBERTSON, Charles V, III, 114. -RANKE, Deutsche Gesch.

De keurvorst FREDERIK had op dit stuk aangedrongen, bij de verkiezing welke een opvolger aan MAXIMILIAAN gegeven had; en de jonge KAREL had er zich aan onderworpen. Een nationale regering, samengesteld uit de keizerlijke landvoogd en de

vertegenwoordigers van de keurvorsten en kreitsen, was bij gevolg aangesteld geworden.

Zo hervormde dan LUTHER de Kerk, en FREDERIK van Saksen de Staat.

Maar terwijl, in overeenstemming met de Godsdienstige hervorming, belangrijke staatkundige wijzigingen door de hoofden van de natie ingevoerd werden, was het te vrezen dat "het volk" ook in beweging zou komen, en door zijn Godsdienstige en staatkundige buitensporigheden de twee hervormingen in gevaar zou brengen.

Die wederrechtelijke en dolzinnige aanmatiging van het gemeen en van enige volksleiders, welke onvermijdelijk schijnt zodra de maatschappij waggelt en een andere gedaante verkrijgt, miste niet in Duitsland plaats te hebben, in de tijd welke ons bezig houdt.

Gebrek aan geestdrift in Rome.
Er waren nog andere oorzaken om zodanige bewegingen te doen ontstaan.

De keizer en de paus hadden zich tegen de Hervorming verenigd, en zij scheen onder de aanvallen van zulke machtige tegenstanders te moeten bezwijken. Staatkunde, eigenbelang, eerzucht leide KAREL V en LEO X de verplichting op om haar te verwoesten. Maar dat zijn slechte kampvechters om de waarheid te bestrijden. De toewijding aan een zaak welke men als heilig beschouwt, kan niet dan door een tegenovergestelde toewijding overwonnen worden. Maar Rome, gehoor gevende aan de aansporing van ene LEO X, geraakte in geestdrift voor een klinkdicht en een liefelijke zangwijze, doch was ongevoelig voor de godsdienst van JEZUS CHRISTUS; en wanneer enige minder beuzelachtige gedachte bij het opkwam, hield het zich, in plaats van zich te zuiveren en te herdopen in het Christendom van de Apostelen, met verbonden, met oorlogen, met veroveringen, met verdragen bezig welke het nieuwe gewesten verzekerden, en het liet met een koele verachting de Hervorming overal de Godsdienstige geestdrift weer opwekken, en zegepralend naar edeler veroveringen voortgaan. De vijand die men op het raadhuis te Worms gezworen had te zullen verpletteren, vertoonde zich vol stoutheid en kracht; de strijd moest hevig zijn; het bloed zou stromen.

Intussen scheen zich toen enige van de dringendste gevaren waarmee de Hervorming bedreigd werd te verwijderen. De jonge KAREL zich eens, vóór de afkondiging van het edict van Worms, met zijn biechtvader, voor een venster van het paleis bevindende, had wel is waar, de rechterhand op het hart leggende, gezegd: "Ik zweer, de eersten die na de afkondiging van mijn edict zich Luthersgezind zal durven tonen, aan dit venster te doen ophangen *(2)*." Maar spoedig was zijn ijver zeer verflauwd. Zijn ontwerp om de aloude roem van het heilig rijk te herstellen, dat is te zeggen zijn macht te vermeerderen, was met koelheid ontvangen geworden *(3)*. Over Duitsland misnoegd, verliet hij de oevers van de Rijn, begaf zich naar de Nederlanden, en maakte zich het verblijf dat hij er hield ten nut, om de monniken enige voldoening te geven welke hij zich buiten staat zag hun in het rijk te verlenen. De werken van LUTHER werden te Gent door de hand van de scherprechters met alle mogelijke plechtigheid verbrand. Meer dan vijftig duizend aanschouwers waren bij dit auto-da-fé tegenwoordig; de keizer zelf woonde met een goedkeurende glimlach deze plechtigheid bij *(4)*. Daarna begaf hij zich naar Spanje, waar oorlogen en onlusten

hem noodzaakten, tenminste voor enige tijd, Duitsland met rust te laten. Dewijl men hem in het rijk de macht waarop hij aanspraak maakt weigert, laten dan anderen aldaar de ketter van Wittenberg vervolgen. Gewichtiger aangelegenheden houden hem bezig.

(2) Sancte juro...eum ex hac fenestra meo jussu suspensum iri. (PALLAVICINI, I, p. 130.)
(3) Essendo tornato dalla Dieta che sua Maestà haveva fatta in formatia, escluso d'ogni conclusIon buona d'ajuti e di favori che si fussi proposto d'ottenere in essa. (Instruttione al card. Farnese. Manuscrit de la bibl. Corsini publie par Ranke.)
(4) Ipso Caesare, ore subridenti, spectaculo plausit. (PALLAVICINI I, p. 130.)

Beleg van Pampeluna.
Inderdaad, FRANS I, ongeduldig om met zijn mededinger handgemeen te worden, had hem de handschoen toegeworpen. Onder het voorwendsel van de kinderen van JOHANNES D'ALBRET, koning van Navarre, in hun voorvaderlijk erfgoed te herstellen, had hij een lange en bloedige strijd die zijn gehele leven moest voortduren begonnen, door in dit koningrijk onder het bevel Van LESPARRE een leger te doen verschijnen welks snelle veroveringen niet dan voor de vesting van Pampeluna gestuit werden.

Op die sterke muren moest een geestdrift ontvlammen bestemd om zich eens tegen de geestdrift van de Hervormer over te stellen, en in het Pausdom een nieuwe geest vol kracht, zelfopoffering en heerschappij te ontsteken. Pampeluna moest als ware het de wieg van de mededinger van de monnik van Wittenberg worden.

De riddergeest, welke zolange tijd de Christelijke wereld bezield had, werd niet meer dan in Spanje gevonden. De oorlogen tegen de Mooren, ternauwernood in het Schier-eiland geëindigd en gedurig in Afrika hernieuwd, onderhielden verafgelegene en avontuurlijke kruistochten, aan de overzijde van de zeeën, in de Castiliaansche jongelingschap die eigenaardige geestdrift en dapperheid waarvan AMADIS het ideaal geweest was.

Moed van Inigo.
Onder de verdedigers van Pampeluna bevond zich een jong edelman met name don INIGO LOPEZ DE RECALDE, jongste zoon van een familie van dertien kinderen. Aan het hof van FERDINAND de Catholieke opgevoed, met bevallige manieren en lichamelijke schoonheid begaafd *(5)*, behendig in het voeren van de degen en de lans, haakte RECALDE met drift naar de roem van de ridderschap. Zich met schitterende wapenen te bedekken, een moedig strijdros te bestijgen *(6)*, zich aan de luistervolle gevaren van een toernooispel bloot te stellen, gevaarlijke avonturen te wagen, aan de hevige twisten van de partijschappen deel te nemen *(7)*, en de heilige PETRUS zoveel oplettendheid als zijn dame te betonen, zodanig was het leven van de jonge ridder. -

(5) Cum esset in corporis ornatu elegantissimus. (MAFFAEI Vita Loyolae, 1586. p. 3.)
(6) Equorumque et armorum usu praecelleret. (Ibid.)
(7) Partim in factionum rixarumque periculis, partim in amatoria vesania....tempus consumeret. (Ibid.)

De landvoogd van Navarre in Spanje hulp zijnde gaan zoeken, had aan INIGO en enige edellieden de verdediging van Pampeluna overgelaten. Deze laatsten, de grotere macht van de Franse troepen ziende, besloten terug te trekken. INIGO bezwoer hen aan LESPARRE het hoofd te bieden; hen onbewegelijk in hun voornemen vindende, beschouwde hij hen met verachting, beschuldigde hen van lafhartigheid, van verraad; daarop wierp hij zich alléén in het kasteel, vast besloten om het ten koste van zijn leven te verdedigen *(8)*.

(8) Ardentibus oculis, detestatus ignaviam perfidiamque, spectantibus omnibus, in arcem solus in troit. (Ibid p. 6.)

De Fransen, met geestdrift binnen Pampeluna ontvangen, de bevelhebber van het kasteel voorgesteld hebbende om wegens de overgave te onderhandelen, zei INIGO met vuur tot zijn metgezellen: "Laat ons liever alles uitstaan dan ons overgeven *(9)*." De Fransen beginnen nu met hun zware krijgstuigen de muren te beschieten en weldra beproeven zij de storm. De dapperheid en de woorden van INIGO moedigen de Spanjaarden aan; zij drijven de aanvallers met hun geschut, met hun zwaarden, met hun hellebaarden terug; INIGO strijdt aan hun hoofd; staande op de muur, met vlammende ogen, zwaait de jonge ridder zijn zwaard en houwt de vijand neer. Plotseling treft een geschutkogel de muur, op de plaats zelf welke hij verdedigt; er raakt een steen los en kwetst de ridder zwaar aan het rechterbeen, en de kogel door het geweld van de stoot teruggedreven, verbrijzelt zijn linkerbeen. INIGO stort bewusteloos neer *(10)*. Terstond geeft de bezetting zich over, en de Fransen, vol bewondering voor de dapperheid van hun jeugdige tegenstander, doen hem op een draagbaar naar zijn bloedverwanten op het kasteel van Loyola voeren. Het is op dit adellijk verblijf, waarnaar hij later de naam gevoerd heeft, dat INIGO, acht jaren na LUTHER, uit één van de doorluchtigste geslachten van die streken geboren werd.

(9) Tam acri ac vehementi oratione commilitonibus dissuasit. (MAFFAEI Vita Loyolae 1586. p. 6.)
(10) Ut e vestigio semianimis alienata mente corruerit. (Ibid. p.7.)

Een smartelijke kunstbewerking was noodzakelijk geworden. Te midden van de hevigste pijnen sloot INIGO zijn vuisten met kracht toe, maar liet geen enkele klacht horen *(11)*.

(11) Nullum aliud indicium dedit doloris, nisi ut coactos in pugnum digitos valde constringeret. (Ibid. p. 8.)

Verandering.
Tot een pijnlijke rust genoodzaakt, had hij behoefte om zijn levendige verbeelding op enigerlei wijze bezig te houden. Bij gebrek aan ridder-romans, waarmee hij zich tot hiertoe gevoed had, gaf men hem het leven van JEZUS CHRISTUS en de levensbeschrijvingen of de *Bloemen van de heiligen*. Het lezen van deze schriften maakte, in de staat van eenzaamheid en ziekte waarin hij zich bevond, op zijn geest een buitengewone indruk. Hij waande het gedruisvolle leven van de toernooispelen en van de gevechten, wat tot hiertoe zijn jeugd alléén had bezig gehouden te zien verdoven en verdwijnen, en te gelijker tijd een meer roemvolle loopbaan zich voor zijn verbaasde ogen te zien openen. De nederige daden van de heiligen en hun heldhaftig lijden scheen hem in een ogenblik veel roemwaardiger dan al de verheven

wapenfeiten van de ridderschap. Op zijn legerstede uitgestrekt, door de koorts aangevallen, gaf hij zich aan de tegenstrijdigste gedachten over. De wereld welke hij vaarwel zei en die wier heilige lichaamskastijdingen hij begroette, kwamen hem te gelijk voor de geest, de ene met haar wellusten, de andere met haar gestrengheden; en die twee werelden leverden elkaar in zijn geest een bloedige strijd. "Wat zou het zijn," zei hij, "indien ik deed wat de heilige FRANCISCUS of de heilige DOMINICUS gedaan hebben *(12)*?" Vervolgens het beeld van de jonkvrouw waaraan hij zijn hart gewijd had zich aan hem vertonende, riep hij met een eigenaardige ijdelheid uit: "Het is geen gravin, het is geen hertogin, het is meer dan dit alles *(13)*..." Maar die gedachten lieten hem vol smart en verdriet, terwijl zijn voornemen om de heiligen na te volgen hem met vrede en blijdschap vervulde.

(12) Quid si ego hoc agerem quod fecit b. Franciscus, quid si hoc quod b. Dominicus? (Acta Sanct. VII, p. 634.)
(13) Non era condessa, ni duquessa, mas era su estado mas alto....(Ibid.)

Van toen af was zijn keus gedaan. Nauwelijks hersteld, besloot hij de wereld vaarwel te zeggen. Na, evenals LUTHER, nog een maltijd met zijn oude wapenbroeders gehouden te hebben, vertrok hij alleen, in de grootste stilte *(14)*, om zich naar de eenzame verblijven te begeven welke de Heremieten van de heilige BENEDICTUS in de rots van het gebergte Montserrat uitgehouwen hadden. Gedrongen, niet door het gevoel van zijn zonden, of door de behoefte aan de Goddelijke genade, maar door de begeerte om "ridder van MARIA" te worden, en evenals het gehele leger van de heiligen zich door lichaamskastijdingen en vrome werken beroemd te maken, biechtte hij gedurende drie dagen, gaf zijn rijke klederen aan een bedelmonnik, bedekte zich met een zak en omgordde zich met een koord *(15)*. Vervolgens zich de vermaarde nachtwacht van AMADIS VAN GAULE herinnerende, hing hij zijn zwaard voor een MARIAbeeld op, bracht in zijn nieuwe en vreemde kleding de nacht wakende door, en gaf zich nu eens geknield dan weer staande, maar altijd biddende en met de pelgrimsstaf in de hand, aan al de vrome oefeningen over welke de beroemde AMADIS eertijds betracht had. "Dus geschiedde het," zegt een van de levensbeschrijvers van de heilige, de Jezuit MAFFEI, "dat, terwijl de satan MARTIJN LUTHER tegen alle Goddelijke en menselijke wetten wapende, en die eerloze aartsketter te Worms verscheen en er een goddeloze oorlog tegen de Apostolische stoel verklaarde, CHRISTUS door een roepstem van zijn Goddelijke voorzienigheid die nieuwe kampvechter verwekte, en hem en later al zijn aanhangers aan de dienst van de Roomse opperpriester toewijdende, hem tegen de ongebondenheid en de woede van de ketterse boosheid overstelde" *(16)*

(14) Ibi duce amicisque ita salutatis, ut arcana consiliorum suorum quam accuratissime tegeret. (MAF. p. 16.)
(15) Pretiosa vestimenta quibus erat ornatus, pannoso cuidam largitus sacco sese alacer induit, ac fune praecinxit. (Ibid. p. 20.)
(16) Furori ac libidini haereticae pravitatis opponeret. (MAF. p. 21.)

Luther en Loiola.

LOYOLA, nog op één been hinkende, sleepte zich door omwegen en wildernissen naar Manresa voort, en ging daar in een Dominicanerklooster, om zich in die onbekende plaats aan de gestrengste boetedoeningen over te geven. Even als LUTHER, ging hij dagelijks van deur tot deur zijn voedsel bedelen *(17)*. Hij bleef

zeven uren achtereen op de knieën liggen en geselde zich driemaal daags; te middernacht was hij opnieuw in het gebed; hij liet zijn haar en nagelen in wanorde groeien, en het zou onmogelijk geweest zijn in de bleken en ongedane monnik van Manresa de jeugdige en schitterende ridder van Pampeluna te herkennen.

(17) Victum ostiatim precibus infimis emendicare quotidie. (Ibid. p. 23.)

Intussen was het ogenblik gekomen dat de Godsdienstige denkbeelden, die tot hiertoe voor INIGO niets anders dan een ridderspel geweest waren, zich aan hem met meer nadruk moesten openbaren, en hem een kracht doen gevoelen welke hij nog niet kende. Eensklaps, zonder dat iets het hem had kunnen doen vermoeden, verdween de vreugde welke hij tot hiertoe gesmaakt had *(18)*. Te vergeefs had hij tot het gebed en het Psalmgezang zijn toevlucht genomen, hij kon de rust niet vinden *(19)*. Zijn verbeeldingskracht had opgehouden hem met beminnelijke betoveringen te omringen; hij was met zijn geweten alleen gelaten. Hij kon een voor hem zo nieuwe staat niet begrijpen, en hij vroeg zichzelf met schrik of God, na zoveel offers welke hij Hem gedaan had, nog tegen hem verbitterd was. Nacht en dag kwelde sombere vrees zijn ziel; hij stortte bittere tranen; hij riep met grote zuchten de vrede terug die hij had verloren... maar dit alles tevergeefs *(20)*. Hij begon toen weer de lange biecht welke hij te Montserrat afgelegd had. "Mogelijk," dacht hij, "heb ik iets vergeten." Maar deze biecht vermeerderde nog zijn angst: want zij herinnerde hem al zijn misdrijven. Hij dwaalde treurig, neerslachtig rond; zijn geweten riep hem toe dat hij gedurende zijn gehele leven niets gedaan had dan zonden op zonden te stapelen, en de ongelukkige, aan terneerslaande verschrikkingen overgegeven, deed het klooster van zijn zuchten weergalmen.

(18) Tunc subito, nulla praecedente significatione, prorsus exui nudarique se omni gaudio sentiret. (MAF. p. 27.)
(19) Nec jam in precibus, neque in psalmis...ullam inveniret delectationem aut requiem. (Ibid.)
(20) Vanis agitari terroribus, dies noctesque fletibus jungere. (Ibid. p. 28)

Vreemde gedachten vonden toen toegang in zijn hart. Geen troost vindende in de biecht en de onderscheiden instellingen van de Kerk *(21)*, begon hij, even als LUTHER, aan derzelver heilzame kracht te twijfelen. Maar, in plaats van zich van de werken van de mensen af te keren, om naar het volkomen genoegzame werk van CHRISTUS te trachten, vroeg hij zichzelf of hij niet opnieuw de roem van de wereld moest najagen. Zijn ziel werd met drift naar die wereld welke hij ontvloden was heengeslingerd *(22)*, maar hij deinsde even spoedig van schrik bevangen terug.

(21) Ut nulla jam res mitigare dolorum posse videretur. (Ibid. p. 29.)
(22) Et saeculi commodis repetendis magno quodam impetu cogitaverit. (MAFFAEI p. 30.)

Was er toen enig onderscheid tussen de monnik van Manresa en de monnik van Erfurt? In bijkomende trekken ongetwijfeld; maar de toestand van hun ziel was dezelfde. Beiden gevoelden met kracht de grootheid van hun zonden. Beiden zochten de verzoening met God, en wilden daarvan zekerheid hebben in hun hart. Indien een STAUPITZ, met de Bijbel in de hand, zich in het klooster van Manresa vertoond had, zou misschien INIGO de LUTHER van het Schiereiland geworden zijn. Die twee

grote mannen van de 16de eeuw, die twee stichters van de twee geestelijke machten, welke sinds drie honderd jaren elkaar de oorlog aandoen, waren toen broeders; en misschien, wanneer zij elkaar ontmoet hadden, zouden LUTHER en LOYOLA in elkaars armen gevallen zijn en hun tranen en wensen met elkaar hebben vermengd.

Maar die twee monniken moesten, van dit ogenblik af, geheel verschillende wegen bewandelen.

INIGO, in plaats van te erkennen dat zijn gewetensangsten hem toegezonden werden om hem aan de voet van het kruis neer te werpen, overreedde zich dat die inwendige verwijtingen niet van God, maar van de duivel kwamen, en hij nam het besluit om niet meer aan zijn zonden te denken, om zelf die uit te wissen en ze in een eeuwige vergetelheid te begraven *(23)*. LUTHER wendde zich naar CHRISTUS; LOYOLA deed niet dan bij zichzelf hulp zoeken.

(23) Sine ulla dubitatione constituit praeteritae vitae labes perpetua oblivione conterere. (MAFFAEI p. 31.)

Gezichten.

Weldra kwamen gezichten INIGO in de overtuiging welke hij zichzelf meegedeeld had versterken. Zijn eigen besluiten hadden bij hem de plaats van de genade des Heeren vervangen; zijn eigene inbeeldingen bekleedden bij hem de plaats van Gods Woord. Hij had de stem van God in zijn geweten als een stem des duivels beschouwd; zo vertoont dan ons ook het overige van zijn geschiedenis hem als aan de inblazingen van de geest van de duisternis overgegeven.

Eens ontmoette LOYOLA een oude vrouw, evenals LUTHER, in de tijd van zijn angst, door een grijsaard bezocht was geworden. Maar, die Spaanse vrouw, in plaats van de boeteling van Manresa de vergeving van de zonden bekend te maken, voorzeide hem verschijningen van JEZUS. Zodanig was het Christendom waartoe, evenals de profeten van Zwickau, LOYOLA zijn toevlucht nam. INIGO zocht niet de waarheid in de heilige Schriften, maar in derzelver plaats beeldde hij zich een onmiddellijke gemeenschap met het rijk van de geesten in. Weldra leefde hij niet meer dan in verrukking van zinnen en in bespiegelingen.

Eens zich naar de St. Pauluskerk, buiten de stad gelegen, begevende, volgde hij, in overdenkingen verzonken, de oever van de Llobrégat en zette zich eindelijk bij deze neer. Zijn ogen waren op de rivier gevestigd, welke in stilte voor hem haar diepe wateren voortrolde, en hij verdiepte zich in zijn gedachten. Eensklaps geraakt hij in verrukking; hij zag voor zijn ogen wat de mensen nauwelijks na veel lezen, waken en inspanningen begrijpen *(24)*. Hij stond op, bleef aan de kant van de rivier staan, en het scheen hem toe dat hij een ander mens geworden was; vervolgens knielde hij aan de voet van een kruis neer dat zich in de nabijheid bevond, bereid om zijn leven voor de zaak welker verborgenheden hem geopenbaard waren op te offeren.

(24) Quae vix demum solent homines intelligentia comprehendere. (MAFFAEI, p. 32.)

Van toen af werden zijn gezichten menigvuldiger. Eens op de trap van de heilige DOMINICUS te Manresa gezeten, zong hij psalmen ter ere van de heilige Maagd.

Eensklaps geraakte zijn geest in verrukking; hij bleef onbewegelijk, in zijn gepeins verzonken de verborgenheid van de heilige Drieëenheid openbaarde zich voor zijn ogen onder heerlijke tekenen *(25)*; hij stortte tranen, hij deed snikken horen, en elke dag hield hij niet op van dit onuitsprekelijke gezicht te spreken.

(25) En figuras de tres teclas.

De twee beginselen.
Deze talrijke verschijningen hadden al zijn twijfelingen weggenomen; hij geloofde, niet gelijk LUTHER, omdat de dingen die zijn geloof betroffen in Gods Woord geschreven waren, maar uithoofde van de gezichten die hij gehad had. "Al ware het zelfs dat er geen Bijbel geweest ware," zeggen zijn verdedigers, "al ware het zelfs dat die verborgenheden nooit in de Schrift geopenbaard waren *(26)*, zou hij ze toch geloofd hebben: want God had zich aan hem geopenbaard *(27)*." LUTHER had bij het verkrijgen van de doctorale waardigheid de eed op de heilige Schrift afgelegd, en het alleen onfeilbaar gezag van Gods Woord was het hoofdbeginsel van de Hervorming geworden. LOYOLA zwoer toen bij dromen en gezichten; en ingebeelde verschijningen werden het beginsel van zijn leven en van zijn geloof.

(26) Quod etsi nulla scriptura, mysteria illa fidei doceret. (Act. Sanct.)
(27) Quae Deo sibi aperiente cognoverat. (MAFFAEI, p. 34.)

Het verblijf van LUTHER in het klooster te Erfurt en dat van LOYOLA in het klooster te Manresa verklaren ons, het een de Hervorming, het ander het hedendaagse Pausdom *(28)*. Wij zullen de monnik, die de uitgeputte krachten van Rome weer moest opwekken, niet tot Jeruzalem volgen, waar hij zich bij het verlaten van het klooster heen begaf. Wij zullen hem later in de loop van deze geschiedenis weer ontmoeten.

(28) Merkwaardig is deze tegenstelling en vergelijking van LUTHER en LOYOLA. Merkwaardig de gevolgen, welke uit beider verschijning zijn voortgekomen. In hoeverre zou men mogen vooronderstellen dat zij beiden van God tot bijzondere oogmerken beschikt waren? -Moest ook veellicht LOYOLA, en moeten ook nog zijn ijverige volgelingen als tot een tegenwicht dienen, niet van de zuivere leer van LUTHER en van de Hervorming, maar van het valse Protestantisme, wat alleen vrijheid van alle banden in het oog had, en eindelijk in onze tijd in een teugelloze ongebondenheid van denken en handelen zich vertoont. -L.R.

II.

Zegepraal van Rome.
Terwijl deze dingen in Spanje voorvielen, scheen Rome zelf een ernstiger karakter aan te nemen. De grote voorstander van muziek, jacht en feesten, verdween van de pauselijke troon, om voor een godvruchtige en achtbare monnik plaats te maken.

LEO X had een grote vreugde gevoeld bij het vernemen van het edict te Worms en van de gevangenschap van LUTHER; terstond had hij, tot teken van zijn overwinning, de beeltenis en de schriften van de Hervormer aan de vlammen doen overleveren *(1)*. Dit was de tweede of derde keer dat het Pausdom zich dit onschuldig vermaak verschafte. Te gelijker tijd verenigde LEO X, om zijn erkentelijkheid aan KAREL V

te betonen, zijn leger met dat van de keizer. De Fransen moesten Parma, Plaisance, Milaan verlaten; en ‘s pausen neef, de kardinaal JULIUS DE MEDICIS, trok deze laatste stad binnen. De paus stond dus op het toppunt van macht te geraken.

(1) Comburi jussit alteram vultus in ejus statua, alteram animi ejus in libris. (PALLAVICINI, I, p. 128)

Dood van Leo X.

Het was in het begin van de winter des jaars 1521; LEO X was gewoon de herfst op het land door te brengen. Men zag hem dan zonder koorkleed, en wat nog veel aanstotelijker is, zegt zijn ceremoniemeester, met laarzen Rome verlaten. Hij ging te Viterbe op de valken, te Corneto op de hertenjacht; het meer van Bolsena bood hem het vermaak van het vissen aan. Vervolgens ging hij enige tijd in het midden van de feesten te Malliana, zijn geliefkoosd verblijf, doorbrengen. Muziekanten, dichters, allerlei kunstenaren wier talenten deze bekoorlijke villa konden vervrolijken, omringden er de opperpriester. Daar bevond hij zich op het ogenblik dat men hem de tijding bracht van de verovering van Milaan. Spoedig heerst er een grote beweging op de villa. De hovelingen en de officieren zijn uitgelaten van vreugde; de Zwitsers schieten met hun karabijnen, en LEO, buiten zichzelf, wandelt de gehele nacht door zijn kamer, dikwijls uit het venster de vreugdebedrijven van de Zwitsers en van het volk beschouwende. Hij komt afgemat maar in bedwelming te Rome terug. Nauwelijks was hij in het Vaticaan teruggekeerd, of er doet zich een haastig onheil op. "Bidt voor mij," zei hij tot zijn dienaren. Hij had zelfs de tijd niet het heilig Sacrament te ontvangen, en stierf in de kracht van zijn jaren (hij was zeven en veertig jaar oud), op het ogenblik van de zegepraal en onder het gedruis van de feesten.

Het volk dat de lijkbaar van de opperpriester volgde liet zich lasterlijke uitdrukkingen ontvallen. Het kon hem niet vergeven zonder Sacramenten gestorven te zijn, en ten gevolge van zijn grote uitgaven schulden nagelaten te hebben. "Gij zijt als een vos tot de pauselijke waardigheid geraakt," zeiden de inwoners van Rome; "gij hebt er u als een leeuw in gedragen, en gij hebt die als een hond verlaten."

Zodanig was de laatste eer welke Rome de paus bewees die de Hervorming in de ban deed, en wiens naam dient om één van de grootste tijdpunten in de geschiedenis aan te wijzen.

Oratorium van de Goddelijke liefde.

Intussen was er reeds een zwakke tegenwerking tegen de geest van LEO en van Rome binnen Rome zelf begonnen. Enige godvruchtige mannen hadden er tot hun gemeenschappelijke opbouwing een oratorium gesticht *(2)*, nabij de plaats waar de overlevering verzekert dat de eerste bijeenkomsten van de Christenen gehouden werden. CONTARINI, die LUTHER te Worms gehoord had, was het hoofd van deze priesters. Dus begon er te Rome, bijna op dezeden tijd als te Wittenberg, een soort van Hervorming. Men heeft het naar waarheid gezegd: overal waar kiemen van Godsvrucht bestaan, bestaan ook kiemen van hervorming. Maar die goede bedoelingen moesten weldra verdwijnen.

(2) Si unirono in un oratorio, chiamato del divino amore, circa sessanta di loro. (CARACCIOLO, Vita da Paolo IV. Msc. RANKE.)

Adriaan VI.

In andere tijden zou men tot opvolger van LEO X een GREGORIUS VII, een INNOCENTIUS III gekozen hebben, wanneer zij nog te vinden waren geweest; maar het belang des rijks ging nu voordat van de Kerk, en KAREL V had een paus nodig die geheel aan hem toegewijd was. De kardinaal DE MEDICIS, later paus onder de naam van CLEMENS VII, ziende dat hij de pauselijke kroon nog niet kon bekomen, riep uit: "Neem de kardinaal van Tortosa, een bejaard man, en die ieder als een heilige eerbiedigt." Deze prelaat, te Utrecht uit een burgerlijke familie geboren, werd werkelijk gekozen en regeerde onder de naam van ADRIAAN VI. Hij was voorheen hoogleraar te Leuven geweest, daarna was hij leermeester van KAREL geworden, en was in het jaar 1517 door invloed van de keizer met het Roomse purper bekleed geworden. De kardinaal DE VIO ondersteunde het voorstel. "ADRIAAN heeft een groot deel gehad," zei hij, "aan de veroordeling van LUTHER door de leraren van Leuven *(3)*." De kardinalen, afgesloofd, overrompeld, benoemden deze vreemdeling; maar weldra tot zichzelf gekomen, waren zij, zegt een kronijkschrijver, als dood van schrik. De gedachte dat de strenge Nederlander de drievoudige pauselijke kroon niet zou aannemen, gaf hun in het eerst enige troost; maar die hoop duurde niet lang. PASQUIN stelde de verkozen paus voor onder de gedaante van een schoolmeester, en de kardinalen onder die van jonge knapen welke hij kastijdt. Het volk was in zulk een woede, dat de leden van het conclave zich gelukkig moesten rekenen van niet in de rivier geworpen te worden *(4)*. In Holland daarentegen betuigde men met grote bewijzen de vreugde welke men gevoelde van aan de Kerk een paus te geven. "Utrecht heeft geplant; Leuven heeft nat gemaakt; de keizer heeft de wasdom gegeven," schreef men op tapijtwerken hangende buiten de huizen. Iemand schreef onder deze woorden: "En God heeft er niets aan gedaan!"

(3) Doctores Lovanienses accepisse consilium a tam conspicuo alumno. (PALLAVICINI, p. 136.)
(4) SLEIDAN. Hist. de la Réf. I, p. 124.

In weerwil van de ontevredenheid welke het volk van Rome in de beginne aan de dag leide, begaf ADRIAAN VI zich in de maand Augustus 1522 naar die stad; en hij werd er wel ontvangen. Men verzekerde elkaar dat hij meer dan vijf duizend kerkelijke ambten te begeven had, en ieder rekende er zijn deel van te zullen krijgen. Sinds lang was de pauselijke troon niet door zodanig een paus bezet geweest. Rechtvaardig, werkzaam, geleerd, godvruchtig, eenvoudig, van onbesproken zeden, liet hij zich noch door gunst, noch door gramschap verblinden. Hij kwam in het vaticaan aan met zijn oude huishoudster, welke hij belastte voort te gaan om in zijn geringe behoeften nederig te voorzien, in het prachtig paleis wat LEO met zijn weelde en verkwistingen vervuld had. Hij bezat niets van de smaak van zijn voorganger. Toen men hem de prachtige groep van Laöcoön, sinds enige jaren teruggevonden en voor een grote prijs door JULIUS II verkregen, vertoonde, wendde hij er zich koel van af met de woorden: "Het zijn afgoden van de Heidenen!" "Ik zou liever, schreef hij, "God dienen in mijn rechtsgebied van Leuven, dan paus van Rome te zijn."

Plan van Hervorming.

ADRIAAN, getroffen over de gevaren waarmee de Hervorming de godsdienst van de middeleeuwen bedreigde, en niet, gelijk de Italianen, over die waaraan zij Rome en de hiërarchie blootstelde, verlangde met ernst haar te bestrijden en te stuiten, en het beste middel om daarin te slagen scheen hem een hervorming van de Kerk te zijn, welke

door de Kerk zelve moest worden daargesteld. "De Kerk heeft een hervorming nodig," zei hij, "maar men moet daarmee tred voor tred te werk gaan." - "De paus is van gedachte," zei LUTHER, "dat men tussen twee treden enige eeuwen moet stellen." Inderdaad, men leefde in een tijd dat de Kerk tot een hervorming voortging. Het was geen tijd meer om te dralen; men moest handelen.

Aan zijn plan getrouw, ondernam ADRIAAN de goddelozen, de meinedigen, de woekeraars uit de stad te verwijderen; wat geen gemakkelijke zaak was; want zij maakten een aanmerkelijk gedeelte van de bevolking uit.

In het eerst dreven de Romeinen met hem de spot; weldra haatten zij hem. De priesterheerschappij, de onmetelijke voordelen welke zij aanbracht, de macht van Rome, de spelen, de feesten, de weelde welke haar vervulden, alles was voor altoos verloren, wanneer men tot de Apostolische zeden terugkeerde.

De herstelling van de tucht ontmoette vooral een krachtige tegenstand. "Om daartoe te komen," zei de kardinaal groot-poenitentiarius, "zou men eerst de ijver van de Christenen moeten herstellen. Het geneesmiddel gaat de krachten van de zieke te boven en zal hem de dood veroorzaken. Zijt op uw hoede dat gij, om Duitsland te willen behoude, Italië niet verliest *(5)*." Inderdaad, ADRIAAN had weldra meer het Romanismus dan het Lutheranisme zelf te vrezen.

(5) SARPI, Hist. du concile de Trente, p. 20.

Tegenstand.

Men beijverde zich om hem in het spoor te doen treden dat hij wilde verlaten. De oude en doorslepen kardinaal SODERIN DE VOLTERRE, gemeenzame Vriend van ALEXANDER VI, van JULIUS II en van LEO X *(6)* deed dikwijls de zedigen ADRIAAN woorden horen geschikt om hem de voor hem zo nieuwe rol, welke hij geroepen was te vervullen, voor ogen te stellen. "De ketters," zei hij hem eens, "hebben te allen tijde van de bedorven zeden van het hof van Rome gesproken, en niettemin hebben de pausen die nimmer veranderd." -"Het is nooit door hervormingen," zei hij bij een andere gelegenheid, "dat de ketterijen tot hiertoe zijn uitgeroeid geworden; het is door kruisvaarten." -"Ach!" antwoordde de paus onder het slaken van een diepe zucht, "wat is de toestand van de pausen ongelukkig, daar zij zelfs niet de vrijheid hebben om goed te doen *(7)*!"

(6) Per longa esperienza delle cose del mundo, molto prudente e accorto. (NARDI Hist. Fior. lib. 7.)
(7) SARPI, Hist. du conc. de Trente. p. 21.

III.

Rijksdag van Neurenberg. Bisschoppelijk bezoek.

De 23ste Maart 1522, vóór de komst van ADRIAAN te Rome, was de rijksdag te Neuremberg vergaderd. Reeds vóór dit tijdstip hadden de bisschoppen van Mersburg en van meissen de keurvorst van Saksen verlof gevraagd om in zijn staten de kloosters en kerken te bezoeken. FREDERIK, menende dat de waarheid sterk genoeg moest zijn om de dwaling tegen te staan, had op dit verzoek gunstig geantwoord. Het bezoek had plaats. De bisschoppen en hun leraren predikten met hevigheid tegen de Hervorming:

zij vermaanden, zij bedreigden, zij smeekten; maar hun bewijsredenen bleken krachteloos te zijn; en wanneer zij, tot krachtiger wapenen de toevlucht willende nemen, de wereldlijken arm verzochten hun besluiten ten uitvoer te doen brengen, antwoordde hun de ministers van de keurvorst dat men de zaak volgens de Bijbel moest onderzoeken, en dat de keurvorst, op zijn gevorderde leeftijd, zich niet tot de studie van de Godgeleerdheid kon begeven. Deze pogingen van de bisschoppen voerden geen enkele ziel in de schaapskooi van Rome terug, en LUTHER die weinig tijds daarna deze streken rondreisde en er zijn krachtig woord deed horen, wiste de zwakke indrukken uit welke zij hier en daar teweeg gebracht hadden.

Soliman.

Wat FREDERIK geweigerd had te doen, kon men vrezen dat de broeder des keizers, de aartshertog FERDINAND, doen zoude. Deze jonge vorst, die voor een gedeelte bij de vergaderingen van de rijksdag voorzat, van tijd tot tijd meer vastheid van karakter verkrijgende, kon wel in zijn ijver het zwaard roekeloos uittrekken dat zijn broeder, voorzichtiger en staatkundiger, wijselijk in de schede liet. Inderdaad, FERDINAND had in zijn erfelijke staten van Oostenrijk de aanhangers van de Hervorming met wreedheid beginnen te vervolgen. Maar God gebruikte, om het herlevende Christendom te verlossen, tot herhaalde malen hetzelfde werktuig waarvan hij zich bediend had om het bedorven Christendom te verwoesten. De Halve Maan verscheen in de verschrikte landschappen van Hongarije. De 9de Augustus, na een belegering van zes weken, viel Belgrado, het bolwerk van dit koninkrijk en des keizerrijks, onder de aanvallen van SOLIMAN. De aanhangers van MAHOMET scheen, na Spanje ontruimd te hebben *(1)*, door het Oosten weer in Europa te willen binnendringen. De rijksdag van Neuremberg vergat de monnik van Worms, om alleen aan de sultan van Constantinopel te denken. Maar KAREL V verenigde in zijn geest die twee tegenstanders. "Men moet," schreef hij aan de paus, uit Valladolid, de 31ste Oktober, "men moet de Turken tegenhouden en de aanhangers van de vergiftige leer van LUTHER met het zwaard straffen *(2)*."

(1) De aanhangers van MAHOMET hier door de Halve Maan als het zinnebeeldig teken van hun godsdienst aangeduid, te weten de Moren of Saracenen, hadden zich in het begin van de 8ste eeuw bijna van geheel Spanje meester gemaakt, en zelfs tot in Frankrijk doorgedrongen zijnde zouden zij welhaast geheel Europa hebben te ondergebracht, waren zij niet door KAREL MARTEL, de grootvader van keizer KAREL de Grote verslagen en gedwongen zich binnen de grenzen van het door hen overheerde Spanje te bepalen, alwaar zij onderscheidene rijken stichtten, welke echter van tijd tot tijd na de te onderbrenging van de Moren onder het bewind van Christen vorsten kwamen, totdat op het einde van de 15de eeuw de eerstgenoemde en met deze de Mohammedaansche Godsdienst geheel uit Spanje verdreven werden. Maar juist om die tijd was de Mahomedaansche godsdienst met de Turken van een andere zijde in ons werelddeel ingedrongen, en deze hadden zich aldaar na de bemachtiging van Constantinopel gevestigd, en van daar verder zoekende door te dringen, brachten zij omstreeks de tijd van de Hervorming de Europese Christenheid dikwijls in nieuwe vrees en groot gevaar. -L.R.

(2) Dass man die Nachfolger derselben vergiften Lehre, mit dem Schwert strafen mag. (L. Opp. XVII, p. 321.)

Weldra pakte zich het onweer, dat zich van de Hervorming had schijnen af te wenden en naar het Oosten te richten, opnieuw boven het hoofd van de Hervormer samen. Zijn

terugkomst te Wittenberg en de ijver welke hij eraan de dag leide hadde al de haat opgewekt. "Nu men weet waar hem te vatten," zei hertog GEORGE, "brenge men tegen hem het besluit van Worms ten uitvoer!" Men verzekerde zelfs in Duitsland dat KAREL V en ADRIAAN zich tezamen te Neuremberg bevonden om daaromtrent te overleggen *(3)*. "De satan gevoelt de wonde welke hem toegebracht is," zei LUTHER; "daarom geraakt hij in zulk een woede. Maar CHRISTUS heeft reeds zijn hand uitgestrekt en hij zal hem spoedig onder zijn voeten vertreden, in weerwil van de poorten van de hel *(4)*."

(3) Cum fama sit fortis et Caesarem et Papam Nurnbergam conventuros. (L. Epp II, p. 214.)
(4) Sed Christus qui coepit conteret eum. (Ibid. p. 215.)

In de maand December 1522 vergaderde de rijksdag opnieuw te Neurenberg. Alles scheen aan te kondigen dat terwijl SOLIMAN de grote vijand geweest was waarmee deze zich in de zitting van de lente had bezig gehouden, LUTHER die zou zijn waarmee deze zich in de zitting van de winter zoude bezig houden. ADRIAAN VI, van Duitse afkomst, vleide zich bij zijn natie een steun te vinden waarmee een paus van Italiaanse oorsprong zich nooit had mogen vleien *(5)*. Hij gelastte uit die hoofde CHIERFGATI, welke hij in Spanje gekend had, zich naar Neuremberg te begeven.

(5) Quod ex ea regione venirent, unde nobis secundum carnem origo est. (Bevelschrift van de paus. L. Opp. Lat. II, p. 352)

Nauwelijks was de rijksdag vergaderd, of vele vorsten spraken met hevigheid tegen LUTHER. De kardinaal aartsbisschop van Salzburg, die het gehele vertrouwen van de keizer genoot, wilde dat men vóór de aankomst van de keurvorst van Saksen vaardige en beslissende maatregelen zou nemen. De keurvorst JOACHIM van Brandenburg, steeds standvastig in zijn gang, en de kanselier van Trier, drongen evenzeer op de uitvoering van het edict van Worms aan. De overige vorsten waren voor een groot gedeelte besluiteloos en verdeeld. De staat van onrust waarin de Kerk zich bevond vervulde haar getrouwste dienaren met angst. "Ik zou," riep de aartsbisschop van Straasburg in de volle vergadering uit, "één van mij tien vingers geven om geen priester te zijn" *(6)*

(6) Es wollte einen Finger drum geben. (Seck. p. 568.)

De nuntius verlangt Luther's dood.
CHIEREGATI verlangde, in overeenstemming met de kardinaal Van Salzburg, LUTHERS dood. "Men moet" zei hij in 's pausen naam en een bevel van de paus in de hand houdende, "men moet dit verrotte lid geheel van het lichaam afscheiden *(7)*. Uw vaders hebben te Constans JOHANNES HUSS en HIERONYMUS VAN PRAAG doen omkomen; maar zij herleven in LUTHER. Volg het lofwaardig voorbeeld van uw voorouders, en draagt met de hulp van God en van de heilige PETRUS een eervolle zegepraal weg over de helse draak."

(7) Resecandos uti membra jam putrida a sano corpore. (PALLAV. I, 158.)

Bij het horen van het bevelschrift van de godvruchtige en gematigde ADRIAAN, werd het meerderdeel van de vorsten met schrik bevangen *(8)*. Velen begonnen

LUTHERS gronden beter te begrijpen, en zij hadden iets anders van de paus verwacht. Zo wil dan Rome, onder een ADRIAAN, de gebreken niet erkennen; het zendt nog zijn banstralen uit, en de Germaanse provincies zijn op het punt om met verwoesting en bloed overdekt te worden. Terwijl de vorsten op een treurige wijze het stilzwijgen bewaarden, gingen de prelaten en de leden van de rijksvergadering die Rome toegedaan waren, zeer onstuimig te werk. "Men brenge hem ter dood *(9)*" schreeuwden zij, volgens het zeggen van de gezant van Saksen, die bij de vergadering tegenwoordig was.

(8) Einen grossen Schrecken eingejagt. (SECKEND. p. 552.)
(9) Nicht anders geschrien denn: *Crucifige! Crucifige!* (L. Opp. XVIII, p. 367.)

De predikers van Neurenberg.
Zeer verschillende woorden deden zich in de tempelen van Neurenberg horen. De menigte spoedde zich naar de kapel van het gasthuis en naar de Augustijner kerken van St. SEBALDUS en St. LAURENTIUS, om er de prediking van het Evangelie bij te wonen. ANDREAS OSIANDER predikte in deze laatste tempel met grote kracht. Vele vorsten, en in het bijzonder ALBERT, markgraaf van Brandenburg, die in zijn hoedanigheid van grootmeester van de Teutonische orde onmiddellijk naast de aartsbisschoppen plaats nam, begaven er zich dikwijls heen. Monniken die de kloosters van de stad verlieten, leerden handwerken om met hun arbeid hun brood te verdienen.

CHIEREGATI kon zoveel vermetelheid niet verdragen. Hij verlangde dat men de oproerige priesters en monniken in de gevangenis zou doen werpen. In weerwil van de hevige tegenstand van de gezanten van de keurvorst van Saksen en van de markgraaf CASIMIER, besloot de rijksdag de monniken te doen vatten; maar deze stond toe om eerst aan OSIANDER en zijn ambtgenoten de klachten van de nuntius mee te delen. Een commissie, met de geestdrijvende kardinaal van Salzburg aan het hoofd, werd met de uitvoering belast. Het gevaar was dreigend; de worsteling stond te beginnen, en het was de raad van de natie zelf die daartoe meewerkte.

Nochtans, de burgerij kwam deze voor. Terwijl de rijksdag beraadslaagde hoe men handelen moest ten aanzien van die kerkdienaren, beraadslaagde de raad van de stad Neurenberg hoe men handelen moest ten aanzien van het besluit van de rijksdag. Deze bepaalde, zonder zijn rechten te buiten te gaan, dat wanneer men met geweld de predikers van de stad wilde oplichten, men ze met geweld in vrijheid zoude stellen. Zulk een besluit was veel betekenend. De rijksdag, verschrikt, antwoordde de nuntius, dat het niet geoorloofd was de predikers van de vrije stad Neuremberg in hechtenis te nemen, zonder hen van ketterij te hebben overtuigd.

CHIEREGATI was hevig ontroerd over die nieuwe smaad welke van de almacht van het Pausdom werd aangedaan. "Wel nu," zei hij op een trotse wijze tot FERDINAND, "doe niets, maar laat mij begaan. Ik zal die ketterse predikers in naam van de paus in hechtenis nemen *(10)*." Nauwelijks hadden de kardinaal-aartsbisschop ALBERT van Mentz en de markgraaf CASIMIER dit vreemde besluit vernomen, of zij begaven zich in allerijl naar de legaat en verzochten hem het te laten varen. De nuntius toonde zich onbewegelijk, staande houdende dat men de paus in de boezem van de Christenheid moest gehoorzamen. De twee vorsten verlieten de legaat met hem te zeggen. "Wanneer gij bij uw voornemen volhardt, eisen wij van u het ons te doen weten: want

wij zullen de stad verlaten vóórdat gij aan die predikers de hand hebt durven slaan *(11)*." De legaat zag van zijn voornemen af.

(10) Sese auctoritate pontifica curaturum ut isti caperentur. (Corp. Ref. I, p. 6O6.)
(11) Priusquam illi caperentur, se urbe cessuros esse. (Ibid.)

Beloften van Hervorming.
Wanhopende door middel van gezag te zullen slagen, besloot hij tot andere middelen zijn toevlucht te nemen, en deed met dit doel de rijksdag de oogmerken en bevelschriften van de paus kennen welke hij tot hiertoe verborgen had gehouden.

Maar de eerlijke ADRIAAN, met de wereld niet bekend, benadeelde zelfs door zijn openhartigheid de zaak welke hij zo graag van dienst wenste te zijn. "Wij weten zeer wel," zei hij in de aan zijn legaat ter hand gestelde besluiten, "dat men sinds verscheiden jaren vele misbruiken en gruwelen in de heilige stad ziet *(12)*. Het bederf is van het hoofd tot de leden doorgedrongen, het is van de pausen tot de overige kerkelijken overgeslagen. Wij willen dat Roomse hof hervormen, waarvan zoveel jammeren voortkomen; de gehele wereld verlangt het, en het is om dit te doen dat wij het ons hebben laten welgevallen om de pauselijke troon te beklimmen."

(12) In eam sedem aliquot jam annos quaedem vitia irrepsisse, abusus in rebus sacris, in legibus violationes, in cunctis deique perversionem. (PALLAV. I, p. 160. Zie ook SARPI, p. 25. L. Opp. XVIII, p. 329, rel)

De aanhangers van Rome bloosden van schaamte bij het horen van deze vreemde woorden. Zij vonden, zoals PALLAVICINI, deze bekentenissen al te oprecht *(13)*. De vrienden van de Hervorming daarentegen verheugden zich Rome zelf zijn verdorvenheid te horen uitroepen. Men twijfelde niet meer of LUTHER gelijk had, daar de paus het verklaarde.

(13) Liberioris tamen quam par erat, sinceritatis fuisse visum est, ea conventui patefacere. (Ibid p. 162)

Grieven van de natie.
Het antwoord van de rijksdag deed zien hoe zeer het gezag van de opperpriester in het rijk gedaald was. De geest van LUTHER scheen in het hart van de vertegenwoordigers van de natie overgegaan te zijn. Het ogenblik was gunstig: het oor van ADRIAAN scheen geopend; de keizer was afwezig; de rijksdag besloot al de grieven, welke Duitsland sinds eeuwen tegen Rome had, bijeen te zamelen en ze aan de paus te zenden.

De legaat was over zulk een besluit verschrikt. Hij smeekte en dreigde beurtelings, maar tevergeefs. De wereldlijke staten hadden een vast besluit genomen, en de kerkelijke staten kantten zich niet tegen hun ontwerp aan. Er werden tachtig grieven opgegeven. De misbruiken en de listen van de pausen en van het Roomse hof om Duitsland uit te mergelen, de ergernissen en ontheiligingen van de geestelijkheid, de ongeregeldheden en omkopingen van de kerkelijke rechtbanken, de aanmatigingen ten aanzien van de wereldlijke macht om de gemoederen in slavernij te brengen, waren met zoveel rondborstigheid als kracht voorgesteld. De staten gaven te verstaan dat het menselijke overleveringen waren die de bron waren van al dit bederf, en zij eindigden

met te zeggen: "Indien deze grieven niet binnen een bepaalde tijd hersteld worden, zullen wij op andere middelen bedacht zijn, om van zoveel verdrukkingen en bezwaren ontslagen te worden *(14)*." CHIEREGATI, het vreselijk besluit dat de rijksdag zou doen in schrift stellen vooruitziende, verliet in allerijl Neuremberg, om niet de overbrenger van een zo treurige en onbeschaamde boodschap te zijn.

(14) Wie sie solcher Beschwerung und Drangsaal entlade werden. (L Opp. XVIII, p. 354.)

Besluit van de rijksdag.

Was het echter niet te vrezen dat de rijksdag zijn onverschrokkenheid zou trachten te vergoeden door LUTHER op te offeren? Men dacht het in het eerst; maar een geest van rechtvaardigheid en waarheid had deze vergadering aangeblazen. Zij verlangde, evenals LUTHER, de bijeenroeping van een vrije kerkvergadering in het rijk, en voegde er bij dat men, tot die had plaats gehad, niet dan het zuivere Evangelie zou prediken en men niets zonder goedkeuring van een zeker getal godvruchtige en kundige lieden zou drukken *(15)*. Deze besluiten doen ons zien welke verbazende stappen de Hervorming sinds Worms gedaan had; en echter protesteerde de Saksische gezant, de ridder VAN FEILITSCH, plechtig tegen de boeken-censuur, hoe gematigd die ook was, welke de rijksdag voorschreef. Men zag in het besluit van de rijksdag een eerste zegepraal van de Hervorming, waarop nog meer beslissende stonden te volgen. De Zwitsers zelf waren er op hun bergen over verheugd. "De Roomse paus is in Duitsland overwonnen," zei ZWINGLI. "Er blijft niets meer over dan hem zijn wapenen te ontnemen. Ziedaar het gevecht dat wij nog moeten leveren, en dit zal het hevigste zijn; maar wij hebben CHRISTUS tot getuige van de strijd *(16)*." LUTHER zei openlijk dat God zelf het was die de vorsten zodanig een edict had ingegeven *(17)*.

(15) Ut pie placideque purum Evangelium praedicaretur. (PALLAV. I, p. 166. - SLEIDAN I, p. 135.)
(16) Victus est ac ferme profligatus e Germania romanus pontifex. (Zw. Epp. 313. 11 Oktob. 1523.)
(17) Gott habe solches E. G. eingeben. (L. Opp. XVIII, 476.)

De woede was in het vaticaan onder de dienaars van het Pausdom groot. Wat! het is niet genoeg een paus te hebben die al de verwachtingen van de Romeinen teleur stelt, en in wiens paleis men niet zingt of speelt; men moet daarenboven nog wereldlijke vorsten een taal zien voeren welke Rome verfoeit, en hen de dood van de ketter van Wittenberg zien weigeren.

Hevige brief van de paus.

ADRIAAN zelf was met verontwaardiging vervuld over wat erin Duitsland voorviel, en het was op de keurvorst van Saksen dat hij zijn gramschap uitstortte. Nooit deden de pausen van Rome een krachtiger, oprechter en misschien aandoenlijker wapenkreet horen.

"Wij hebben lang en misschien al te lang gewacht," zegt de godvruchtige ADRIAAN in de brief die hij aan de keurvorst richtte; "wij wilden zien of God uw ziel niet wilde bezoeken, en of gij eindelijk niet aan de hinderlagen van de satan zoudt ontkomen. Maar daar waar wij druiven hoopten te plukken, heeft men niets dan onrijpe bessen

gevonden. De aanblazer heeft tevergeefs geblazen; uw snoodheden zijn niet versmolten. Open dan de ogen om de grootheid van uw val te zien!...

"Indien de eenheid van de Kerk opgehouden heeft, indien de eenvoudigen afgekeerd zijn van het geloof dat zij uit de borsten van hun moeder ingezogen hebben, indien de tempels verlaten zijn, indien de volken zonder priesters zijn, indien de priesters niet meer de eer ontvangen welke hun toekomt, indien de Christenen zonder CHRISTUS zijn, aan wie hebben wij dat te danken, dan alleen aan u *(18)*?...Indien de Christelijke vrede van de aarde verdwenen is, indien erin de wereld niets meer is dan tweedracht, oproer, roof, sluipmoord, brandstichting; indien de oorlogskreet van het Oosten tot het Westen gehoord wordt, indien er een algemene strijd op handen is, zijt gij het, zijt gij het nogmaals die er de oorzaak van zijt!

(18) Dass die Kirchen ohne Volk sind, dass die Völker ohne Priester sind, dass die Priester ohne Ehre sind, und dass die Christen ohne Christo sind. (L. Opp. XVIII, p. 371.)

"Ziet gij die heiligschendende man (LUTHER) de beelden van de heiligen en zelfs het gewijde kruis van JEZUS CHRISTUS niet met zijn schuldige handen vernielen en met zijn onreine voeten vertreden?....Ziet gij hem niet in zijn goddeloze woede de leken ophitsen om hun handen in het bloed van de priesters te wassen en de kerken des Heeren omver te werpen?

"En wat ligt eraan gelegen of de priesters welke hij aanvalt slechte priesters zijn? Heeft de Heer niet gezegd: *Doet wat zij zeggen, en niet wat zij doen*; aldus de eer aanduidende welke hun toekomt, schoon zij ook een strafwaardig leven leiden *(19)*?

(19) Wenn sie gleich eines verdammten Lebens sind. (L. Opp. XVIII, p. 379.).

"Als een oproerig afvallige schaamt hij zich niet de aan God gewijde vaten te bezoedelen; hij rukt de aan CHRISTUS gewijde heilige maagden uit haar heiligdommen, en geeft ze aan de duivel over; hij neemt de priesters des Heeren en levert hen aan schaamteloze hoeren over...Afschuwelijke ontheiliging, welke de heidenen zelf met schrik zoude hebben veroordeeld, wanneer zij die bij de priesters hunner afgoden ontdekt hadden!

"Welk een straf, welke smarten denkt gij dan dat wij u waardig zullen oordelen?...Heb medelijden met u zelf, heb medelijden met uw ongelukkige Saksers want indien gij u niet spoedig bekeert, zal God over u Zijn wraak doen uitstorten. "In de naam van God Almachtig en van onze Heer JEZUS CHRISTUS, wiens plaatsbekleder ik ben op aarde, verklaar ik u dat gij in deze wereld zult gestraft, en dat gij in de toekomende in het helse vuur zult geworpen worden. Heb berouw en bekeer u!... De twee zwaarden zijn boven uw hoofd opgehangen, het zwaard des rijks en het zwaard des Pausdoms...." *(20)*.

(20) Merkwaardig is zeker deze brief van paus ADRIAAN. Hoe zeer kan niet het vooroordeel een anders braaf man, die het wel meende, verblinden, zodat hij het bestrijden van mensenvonden voor heiligschennis aanziet, en deswege zijn haat tot veroordeling ja lastering van de onschuldige botviert. - Hoe noodzakelijk

daartegen op de wacht te staan, en niets dan waarheid, en deze met een geheel overgegeven hart bij God te zoeken! -L.R.

Luther's raad.

De godvruchtige FREDERIK beefde bij het lezen van deze dreigende brief. Hij had kort tevoren aan de keizer geschreven, om hem te berichten dat ouderdom en ziekte hem onbekwaam maakten om zich met die zaken bezig te houden; en men antwoordde hem door de stoutste brief die ooit een onafhankelijk vorst had ontvangen. Door de ouderdom verzwakt, sloeg hij de ogen op dat zwaard wat hij in de dagen van zijn kracht bij het heilige graf had gedragen. Hij begon te geloven dat hij het uit de schede zou moeten trekken om het geweten van zijn onderdanen te beschermen, en dat hij, reeds aan de rand van het graf, er niet in vrede zou kunnen neerdalen. Hij schreef terstond naar Wittenberg om de raad van de vaders van de Hervorming te ontvangen.

Daar voorzag men ook onlusten en vervolgingen. "Wat zal ik zeggen?" riep de zachtaardige MELANCHTON uit, "waar zal ik mij heen wenden? Wij worden met haat overladen en de wereld is tegen ons in woede ontstoken *(21)*." LUTHER, LINCK, MELANCHTON, BUGENHAGEN en AMSDORFF raadpleegden met elkaar wat men de keurvorst moest antwoorden. Zij deden het allen nagenoeg in dezelfde geest, en de raadgevingen welke zij hem gaven zijn zeer merkwaardig.

(21) Quid dicam? quo me vertam? (Corp. Ref. I, p. 627.)

"Geen vorst," zeiden zij, "kan een oorlog beginnen zonder toestemming van het volk, uit welks handen hij de heerschappij heeft ontvangen *(22)*. Maar, het volk wil niet dat men elkaar om het Evangelie bevecht, want het gelooft niet. Dat de vorsten dan de wapenen niet opnemen: zij zijn vorsten van de natiën, dat is van de ongelovigen." Dus was het de driftige LUTHER die de wijze FREDERIK verzocht het zwaard in de schede te laten. Hij kon niet beter op de beschuldiging antwoorden welke de paus hem gedaan had, van de leken op te ruien om hun handen in het bloed van de geestelijkheid te wassen. Weinig karakters zijn minder goed begrepen geworden dan het zijne. Deze brief is van de 8ste Februari 1523. FREDERIK hield zichzelf in toom.

(22) Principi nullum licet suscipere bellum, nisi consentiente populo, a quo accepit imperium. (Corp. Ref. I, p. 601.)

De gramschap van de paus droeg weldra haar vruchten. De vorsten die hun grieven tegen Rome opengelegd hadden, over hun stoutheid verschrikt, wilden die door hun gedienstigheden vergoeden. Velen zeiden daarenboven tot elkaar dat de overwinning aan de paus van Rome zou blijven, daar hij de sterkste scheen te zijn. "In onze dagen," zegt LUTHER, "houden zich de vorsten tevreden met te zeggen: driemaal drie is negen; of wel, twee maal zeven is veertien: de rekening is juist; de zaak zal wel uitvallen. Dan staat onze Heere God op en zegt: "Voor hoeveel rekent gij dan mij?...Misschien voor nul in 't cijfer?...Dan keert hij hun rekening geheel om en deze wordt vals bevonden *(23)*."

(23) So kehrt er ihnen auch die Rechnung gar um. (L. Opp. XXII, 1831.)

Vervolging.
De vlammen vuurs welke de nederige en zachtmoedige ADRIAAN uitbraakte, staken de brand aan; en van dezelfs gedruis veroorzaakte bij de gehele Christenheid een grote beweging. De vervolging, enige tijd gestuit, begon opnieuw. LUTHER beefde voor Duitsland en trachtte het onweer af te wenden. "Wanneer de vorsten," zei hij, "zich tegen de waarheid aankanten, zal er een oproer uit ontstaan dat vorsten, overheden, priesters en volk in het verderf zal storten. Ik beef van vrees weldra geheel Duitsland in bloed te zien zwemmen *(1)*. Verheffen wij ons als een muur en bewaren wij ons volk voor de verbolgenheid van onze God! De volken zijn thans niet meer wat zij tot op dit ogenblik geweest zijn *(2)*. Het zwaard van de burgeroorlogen is boven het hoofd van de koningen opgehangen. Zij willen LUTHER verderven, maar LUTHER wil hen behoeden. CHRISTUS leeft en regeert; ik zal met Hem leven en regeren *(3)*."

(1) Ut videar mihi videre Germaniam in sanguine natare. (L. Epp. II, p. 156.)
(2) Cogitent populos non esse tales medo, quales hactenus fuerunt. (Ibid. p. 157.)
(3) CHRISTUS meus vivit et regnat, et ego vivam et regnabo. (Ibid. p. 158.)

Deze woorden waren zonder uitwerking; Rome spoedde zich om brandstapels op te richten en bloed te vergieten. Evenals JEZUS CHRISTUS, was de Hervorming niet gekomen om de vrede te brengen, maar het zwaard. De vervolging was in Gods weg noodzakelijk. Gelijk men de voorwerpen door het vuur hard maakt, om ze tegen de invloed van de dampkring te beveiligen, zo moest ook het vuur van de beproeving de Evangelische waarheid voor de invloed van de wereld bewaren. Maar dit vuur deed nog meer: het diende, evenals in de eerste tijden van het Christendom, om in de harten een algemene geestdrift voor een met zoveel woede vervolgde zaak te ontsteken. Er is in de mens, wanneer hij de waarheid begint te kennen, een heilige verontwaardiging tegen onrecht en geweld. Een aangeboren neiging welke van God afkomstig is spoort hem aan om zich aan de zijde van degenen die men verdrukt te scharen; en te gelijker tijd beurt het geloof van de martelaren hem op, wint hem en voert hem naar die heilleer heen, welke zoveel moed en zoveel vrede schenkt.

Pogingen van Hertog George.
Hertog GEORGE vertoonde zich aan het hoofd van de vervolging. Maar het was hem niet genoeg deze in zijn eigen staten ten uitvoer te brengen; hij had vooral gewild dat zij het keurvorstelijk Saksen, dat brandpunt van de ketterij, verwoestte, en hij deed alles om keurvorst FREDERIK en hertog JOHAN te doen wankelen. "Enige kooplieden," schreef hij hun uit Neuremberg, "uit Saksen komende, verhalen omtrent dit land vreemde en met de eer van God en van de heiligen strijdige dingen: men ontvangt daar met de hand het Sacrament van het heilig Avondmaal!...Men zegent het brood en de wijn *in de volkstaal*; men doet het bloed van CHRISTUS in gewone kelken; en zelfs iemand te Eulenburg is, om de priester te bespotten, op een ezel zittende de kerk binnengekomen!...Wat gebeurt er dan ook? De mijnen waarmee God Saksen verrijkt had geraken sinds de nieuwe gevoelens welke door LUTHER gepredikt worden ledig. Ooh! of het Gode behaagde dat degenen die zich beroemen het Evangelie in het keurvorstendom weer te voorschijn gebracht te hebben het liever naar Constantinopel gebracht hadden. LUTHER heeft een liefelijk en aangenaam gezang, maar een vergiftige staart, welke steekt als die van een schorpioen. Houden wij onze handen tot de strijd gereed! Werpen wij die afvallige monniken en die goddeloze priesters in ketenen; en dit zonder uitstel, want de haren van onze hoofden

die ons nog overgebleven zijn worden zowel als onze baarden grijs, en tonen ons dat wij niet meer dan enige dagen hebben om te werken *(4)*."

(4) Wie ihre Bärt und Haare ausweisen. (SECKEND. p. 482.)

Dus schreef hertog GEORGE aan de keurvorst. Deze antwoordde hem met vastberadenheid en zachtmoedigheid, dat al wie een boze daad in zijn staten zoude bedrijven de veroordeling welke hij verdiende niet zou ontgaan; maar dat men al wat het geweten betrof aan God moest overlaten *(5)*.

(5) Müsse man solche Dinge Gott überlassen. (Ibid. p. 485.)

GEORGE, FREDERIK niet kunnende overreden, haastte zich in zijn omtrek tegen het werk dat hij haatte gestrengheid te gebruiken. Hij wierp de monniken en priesters die LUTHER aanhingen in de gevangenis; hij riep de studenten die tot zijn staten behoorde van de universiteiten welke de Hervorming bereikt had terug; en hij beval dat men al de Nieuwe Testamenten in de volkstaal geschreven aan de overheid zou uitleveren. Dezelfde maatregelen werden in Oostenrijk, in Wurtemberg, en in het hertogdom Brunswijk genomen.

Het klooster van Antwerpen.

Maar het was in de Nederlanden, aan het onmiddellijk gezag van KAREL V onderworpen, dat de vervolging met de meeste kracht uitbrak. Het Augustijner klooster te Antwerpen was vol van monniken die de waarheden des Evangelies ontvangen hadden. Velen van de broeders die zich daar bevonden, hadden zich enige tijd te Wittenberg opgehouden, en sinds het jaar 1519 predikte men met grote nadruk in hun kerk de zaligheid uit genade. De prior JACOBUS PROBST, een driftig man, en MELCHIOR MIRISCH die zich daarentegen door zijn behendigheid en voorzichtigheid onderscheidde, werden omstreeks het einde van het jaar 1521 in hechtenis genomen en naar Brussel vervoerd. Zij verscheen daar voor ALEANDER, GLAPIO en verscheiden andere prelaten. Overrompeld, ontsteld, verschrikt, herriep PROBST. MELCHIOR MIRISCH wist zijn rechters tevreden te stellen; hij ontging te gelijk de veroordeling en de herroeping.

Deze vervolgingen schrikten de monniken niet af die in het klooster te Antwerpen overgebleven waren. Zij gingen voort het Evangelie met kracht te verkondigen. Het volk stroomde in menigte toe, en de Augustijner kerk van die stad bevond zich te klein, even als dat met die te Wittenberg het geval geweest was. In Oktober van het jaar 1522 barstte het onweer dat boven hun hoofd rommelde uit; het klooster werd gesloten, en de monniken in de gevangenis geworpen en ter dood veroordeeld *(6)*. Enigen gelukte het te ontkomen. Vrouwen, de vreesachtigheid van haar sekse vergetende, ontrukte één van hun, HENDRIK VAN ZUTPHEN, aan zijn beulen *(7)*. Drie jonge monniken, HENDRIK VOES, JOHANNES ESCH en LAMBERT THORN, ontweken gedurende enige tijd de nasporingen van de inquisiteurs. Men verkocht al het huisraad van het klooster; men versperde het gebouw; men voerde van daar, als uit een schandelijke plaats, het heilig Sacrament weg; de landvoogdes van de Nederlanden, MARGARETHA, ontving het plechtig in de kerk van de heilige Maagd *(8)*; men beval van dit ketterse klooster geen steen op de anderen te laten en men wierp vele burgers en vrouwen van de stad die er met vreugde het Evangelie gehoord hadden in de gevangenis *(9)*.

(6) Zum Tode verurtheilet. (SECKEND. p. 548.)
(7) Quomodo mulieres vi Henricum liberarint. (L. Epp. II, p. 265.)
(8) Susceptum honorifice a domina Margareta. (Ibid.)
(9) Cives aliquos, et mulieres vexatae et punitae. (Ibid.)

LUTHER werd met droefheid vervuld bij het vernemen van deze tijding. "De zaak welke wij verdedigen," zegt hij, "is geen louter spel meer; zij vordert bloed, zij eist het leven *(10)*."

(10) Et vitam exiget et sanguinem. (Ibid. p. 181.)

Mirisch en Probst.
MIRISCH en PROBST moesten een geheel verschillend lot ondergaan. De voorzichtige MIRISCH werd weldra de gehoorzame dienaar van Rome en de uitvoerder van de keizerlijke besluiten tegen de aanhangers van de Hervorming *(11)*. PROBST daarentegen, aan de in quisiteurs ontsnapt, beweende zijn misstap; hij herriep zijn herroeping, en predikte met moed te Brugge in Vlaanderen de leer welke hij had afgezworen. Opnieuw in hechtenis genomen en in de gevangenissen van Brussel geworpen, scheen zijn dood onvermijdelijk *(12)*. Een Franciskaner had medelijden met hem, hielp hem ontvluchten, en PROBST "door een Goddelijk wonder gered," zegt LUTHER, kwam te Wittenberg aan, waar zijn dubbele verlossing de harten van de vrienden van de Hervorming met vreugde vervulde *(13)*.

(11) Est executor Caesaris contra nostros. (Ibid. p. 207.)
(12) Domo captum, exustum credimus. (L. Epp. II, p. 214.)
(13) Jacobus, Dei miraculo liberatus, qui nunc agit nobiscum. (L. Epp. II, p. 182.) Deze brief, in de verzameling van DE WETTE onder dagtekening van de 14de April gebracht, moet later zijn dan van de maand Juni; daar LUTHER de 26ste Juni nog zegt dat PROBST voor de tweede maal gevangen is genomen en verbrand stond te worden. Men kan niet aannemen dat PROBST tussen zijn twee gevangenschappen te Wittenberg geweest is, want LUTHER zou van een Christen die zich door een herroeping gered had niet gezegd hebben dat hij door een Goddelijk wonder verlost was geworden. Mogelijk moet men in de dagtekening van de brief in plaats van *in die S. Tiburtii* lezen *in die S. Turiafi*, wat deze op de 13de Juli zou brengen, een dagtekening welke mij waarschijnlijker voorkomt.

Miltenberg.
Overal waren de Roomse priesters onder de wapenen. De stad Miltenberg aan de Main, welke aan de keurvorst-aartsbisschop van Mentz toebehoorde, was één van de Germaanse steden welke Gods Woord met de meeste geestdrift hadden ontvangen. De inwoners hadden een grote genegenheid voor hun prediker JOHANNES DRACO, één van de verlichtste mannen van zijn tijd. Hij was genoodzaakt zich te verwijderen; maar de Roomse kerkelijken, bevreesd, gingen te gelijker tijd heen, voor de wraak van het volk beducht. Een Evangelisch diaken bleef alleen over om de zielen te troosten. In dezelfde tijd trokken de troepen van Mentz de stad binnen en verspreidden zich door deze, de mond vol hebbende van godslasteringen, het zwaard zwaaiende en zich aan ongebondenheid overgevende *(14)*.

(14) So sie doch schändlicher leben denn Huren und Buben. (L. Epp. II, p. 482.)

Enige Evangelische Christenen vielen onder hun slagen *(15)*; anderen werden gegrepen en in kerkerholen geworpen; de kerkgebruiken van Rome werden hersteld; het lezen van de Bijbel werd verboden, en de inwoners ontzegd, zelfs in hun geheimste bijeenkomsten van het Evangelie te spreken. De diaken ontvluchtte, op het ogenblik van de intocht van de troepen, in het huis van een arme weduwe. Men ging hem bij de krijgsoversten heimelijk aangeven, welke een soldaat zonden om zich van hem meester te maken. De nederige diaken, de soldaat die zijn leven zocht met grote stappen horende naderen, wachtte hem gerust af, en terwijl de deur van de kamer met onstuimigheid geopend werd, ging hij hem vriendelijk tegemoet, omhelsde hem met hartelijkheid en zei tot hem: "Zijt gegroet, mijn broeder; zie hier ben ik; stoot uw zwaard in mijn borst *(16)*." De woeste soldaat verbaasd, liet zijn zwaard uit de handen vallen, en verhinderde dat men de vrome Evangelist enig leed aandeed. -

(15) Schlug etliche todt. (SECKEND. p. 604.)
(16) Sey gegrüsst, mein Bruder. (Schultet. ann. I, p. 173.)

De drie monniken van Antwerpen.
Intussen liepen de inquisiteurs van de Nederlanden, naar bloed dorstende, het land af en zochten overal de jonge Augustijner monniken die aan de vervolging te Antwerpen ontsnapt waren. ESCH, VOES en LAMBERT werden eindelijk ontdekt, in ketenen geboeid en naar Brussel vervoerd. EGMONDANUS, HOOGSTRATEN en enige andere inquisiteurs deden hen voor zich verschijnen. "Herroept gij," vroeg HOOGSTRATEN hun, "uw bewering dat de priester geen macht heeft de zonden te vergeven en dat dit alleen aan God toekomt?" Vervolgens telde hij al de overige Evangelische leerstukken op welke hij hun beval af te zweren. "Nee, wij zullen niets herroepen," riepen ESCH en VOES met vastberadenheid uit; "wij zullen Gods Woord niet verloocheen; liever zullen wij voor het geloof sterven."

DE INQUISITEUR. "Bekent dat gij door LUTHER verleid zijt geworden."

DE JONGE AUGUSTIJNERS. "Gelijk de Apostelen door JEZUS CHRISTUS zijn verleid geworden."

DE INQUISITEURS. "Wij verklaren u voor ketters, waardig om levend verbrand te worden, en wij leveren u aan de wereldlijke arm over."

LAMBERT bewaarde het stilzwijgen; de dood verschrikte hem; angst en vertwijfeling folterden zijn ziel. "Ik verzoek vier dagen uitstel," zei hij met een gesmoorde stem. Men bracht hem naar de gevangenis terug. Zodra dit uitstel verstreken was, ontnam men plechtig aan ESCH en VOES de priesterlijke wijding en leverde men hen aan de raad van de landvoogdes van de Nederlanden over. De raad gaf hen met de handen gebonden aan de scherprechter over. HOOGSTRATEN en drie andere inquisiteurs vergezelden hen tot de brandstapel *(17)*.

(17) Facta est haec res Bruxellae in publico foro. (L. Epp. II, p. 361.)

Bij de houtmijt gekomen, beschouwden de jonge martelaars die met kalmte; hun standvastigheid, hun Godsvrucht, hun jeugdige leeftijd *(18)* persten zelfs de inquisiteurs tranen uit de ogen. Toen zij gebonden waren, naderden de biechtvaders

met de woorden: "Wij vragen u nog eenmaal: wilt gij het Christelijk geloof aannemen?"

(18) Nondum triginta annorum. (L. Epp. II, p. 361.)

DE MARTELAARS. "Wij geloven aan de Christelijke Kerk, maar niet aan uw Kerk."

Er verliep een half uur; men was in het onzekere, men hoopte dat het gezicht van een zo vreselijke dood die jonge lieden schrik zou aanjagen. Maar, alleen gerust te midden van de menigte welke op het plein in onrust verkeerde, hieven zij psalmen aan, van tijd tot tijd afbrekende om met moed te zeggen: "Wij willen sterven voor de naam van JEZUS CHRISTUS."

"Bekeert u, bekeert u," riepen de inquisiteurs, "of gij zult in de naam des duivels sterven." -"Nee," antwoordden de martelaars, "wij zullen als Christenen en voor de waarheid des Evangelies sterven."

De brandstapel.
Men stak de brandstapel aan. Terwijl de vlam langzaam opging, vervulde een Goddelijke vrede hun harten, en één van hun ging zelfs zo ver van te zeggen: "Dit schijnen mij als rozen te zijn *(19)*." Het plechtig uur was gekomen; de dood was nabij: de twee martelaars riepen met een harde stem: "*O Domine Jesu*! *Fili David, miserere nostri*! (Heer JEZUS! Zoon van DAVID, ontferm u van onze!") Vervolgens begonnen zij met een zware stem het geloof op te zeggen *(20)*. Eindelijk bereikten hen de vlammen; maar zij verbrandden de banden waarmee zij aan de paal vastgebonden waren, vóór dat zij hun de levensadem deden verliezen. Een van hun, van deze vrijheid gebruik makende, wierp zich te midden van het vuur op de knieën, en dus zijn Meester aanbiddende *(21)*, riep hij met gevouwen handen uit: "Heer JEZUS Zoon van DAVID, ontferm u van onze!" Het vuur omringde hun lichamen; zij hieven het *Te Deum laudamus* aan; weldra smoorde de vlam hun stem, en er bleef van hen niets meer dan hun as over.

(19) Brandt, Hist. der Reformatie. I, bl. 79.
(20) Admoto igni, canere coeperunt symbolum fidei, zegt ERASMUS. (Epp. I, p. 1278.)
(21) Da ist der eine im Feuer auf die Knie gefallen. (L. Opp. XVIII, p. 481.)

Deze strafoefening had vier uren geduurd. Het was de 1ste Juli 1523 dat de eerste martelaars van de Hervorming dus voor het Evangelie hun leven lieten. Alle brave lieden sidderden bij het vernemen van deze *(22)*. De toekomst boezemde grote vrees in. "De wrede strafoefeningen beginnen," zei ERASMUS *(23)*. - "Eindelijk," riep LUTHER uit, "plukt JEZUS CHRISTUS enige vrucht van ons woord en Hij schept nieuwe martelaars."

(22) Geen wonder! En wie siddert ook nog niet bij het herdenken van zodanige wreedheden? Wie siddert niet bij het vernemen, dat erin onze tijd nog gevonden worden, die deze wreedheden willen vergoelijken, en ons een Godsdienst en Kerk als de alleen zaligmakende aanprijzen, welke tot zodanige middelen ter harer instandhouding, of zoals zij voorgaf, tot bekering van dwalenden de toevlucht nam, en die wel graag ons vaderland, ja alle Christen-natiën aan derzelver

heerschappij opnieuw wilde onderwerpen? Al hadden wij geen ander bewijs dan deze onmenselijkheden, het was genoeg om ons de Roomse Kerk als een Kerk geheel tegen de geest van CHRISTUS gekant te doen kennen.

(23) Coepta est carnificina. (Epp. p. 1429.)

Maar de vreugde welke de getrouwheid dier twee jeugdige Christenen bij LUTHER verwekt had, werd door de gedachte aan LAMBERT verstoord. Deze was de geleerdste van hun drieën; hij had PROBST te Antwerpen in zijn bediening van prediker vervangen. In zijn kerkerhol verontrust, door de dood verschrikt, was hij dat nog meer door zijn geweten dat hem zijn lafhartigheid verweet en dat hem drong het Evangelie te belijden. Weldra van zijn vrees verlost, verkondigde hij onbeschroomd de waarheid, en stierf hij als zijn broeders *(24)*.

(24) Quarta post exustus est tertius frater Lambertus. (L. Epp. II, p. 361.)

De marteldood in Brussel.

Een rijke oogst ontstond uit het bloed van deze martelaren. Brussel keerde zich tot het Evangelie *(25)*. "Overal waar ALEANDER een brandstapel opricht," zei ERASMUS, "is het alsof hij ketters zaaide *(26)*." "Uw banden zijn mijn banden," riep LUTHER uit, "uw kerkers zijn mijn kerkers en uw brandstapels zijn mijn brandstapels *(27)*!...Wij zijn allen met u, en de Heer is aan ons hoofd!" Daarna bezong hij in een schoon lied de dood van de jonge monniken, en weldra hoorde men in Duitsland en in de Nederlanden, in de steden en op het land deze gezangen weergalmen, welke overal de geestdrift voor het geloof dier martelaren verspreidden:

Hun as verspreidt zich, laat niet af,
Zij stuift in alle landen,
Hier helpt geen beek, geen groef of graf,
Des vijands trots tot schande. -
Die hij tot zwijgen door die moord
Wou dwingen in hun leven,
Die hoort hij, dood, aan ieder oord
Op aller tongen zweven,
En blijde tonen geven *(28)*.

(25) Ea mors multos fecit lutheranos. (ERASMI Epp. p. 952.) Tum demum coepit civitas favere Luthero. (Ibid. p. 1676. ERASMUS aan hertog GEORGE.) Ea civitas antea purissima. (Ibid. p. 1430.)

(26) Ubicumque fumos excitavit nuntius, ibi diceres fuisse factam haereseon sementem. (Ibid.)

(27) Vestra vincula mea sunt, vestri carceres et ignes mei sunt. (L. Epp. II, p. 464.)

(28) Die Asche wilt nicht lassen ab, Sie stäubt in allen Landen, ...(L. Opp XVIlI, p. 484.)

V.

Nieuwe paus.

ADRIAAN zou ongetwijfeld in die weg van geweld volhard hebben; de vruchteloosheid van zijn pogingen om de Hervorming te stuiten, zijn rechtzinnigheid, zijn ijver, zijn gestrengheid, zijn geweten zelf, zouden hem tot een wrede vervolger gemaakt hebben. De Voorzienigheid liet het hem niet toe. De 14de September 1523 stierf hij, en de Roomsen, geheel verblijd dat zij van die strenge vreemdeling verlost waren, bekransten de deur van zijn geneesheer met bloemen, dit opschrift er op plaatsende: "Aan de redder des vaderlands."

JULIUS DE MEDICIS, neef van LEO X, volgde ADRIAAN VI onder de naam van CLEMENS VII op. Van de dag van zijn verkiezing af was er geen spraak meer van godsdienstige hervorming. De nieuwe paus dacht, evenals velen van zijn voorgangers, alleen om de voorrechten van het Pausdom in stand te houden, en om van dezelfs krachten tot uitbreiding van zijn macht te doen dienen.

De legaat Campeggi.

De misslagen van ADRIAAN willende herstellen, zond CLEMENS naar Neuremberg een legaat van zijn karakter, één van de behendigste prelaten van zijn hof, de kardinaal CAMPEGGI, een man van grote ondervinding in staatszaken, en die bijna al de vorsten van Duitsland kende. Met staatsie in de steden van Italië ontvangen, werd de legaat weldra de verandering gewaar die zich in het rijk had daargesteld. Bij zijn intocht te Augsburg wilde hij, volgens het gebruik, aan het volk de zegen geven; maar men begon te lachen. Hij hield het zich voor gezegd, en trad als een onbekende Neuremberg binnen, zonder zich naar de kerk van de heilige SEBALDUS te begeven, waar de geestelijkheid hem wachtte. Geen priesters gingen hem in priesterlijke versierselen vooruit; geen kruis werd plechtig voor hem uitgedragen *(1)*; men zou gezegd hebben dat een gewoon mens de straten van de stad doorkruiste. Alles kondigde het Pausdom aan dat de rijk stond te eindigen.

(1) Communi habitu, quod per sylvas et campos ierat, per mediam urbem...sine clero, sine praevia cruce. (COCHL. p. 82.)

Rijksdag van Neurenberg.

De rijksdag had zich weer te Neuremberg geopend in de maand Januari des jaars 1524. Een onweder bedreigde de nationale regering, welke men aan de vastberadenheid van FREDERIK te danken had. Het bondgenootschap van Zwaben, de rijkste steden van het rijk, en vooral KAREL V hadden haar ondergang bezworen. Men beschuldigde haar van de nieuwe ketterij te begunstigen. Ook besloot men dat bestuur te hernieuwen, zonder er een enkel van zijn vorige leden in te behouden. FREDERIK, vol droefheid, verliet terstond Neuremberg.

De feesten van Pasen naderden. OSIANDER en de Evangelische predikers verdubbelden toen hun ijver. De eerste predikte openlijk dat de Antichrist binnen Rome was gekomen, op de dag dat CONSTANTIJN de Grote er uitgegaan was om zijn verblijf te Constantinopel te vestigen. Men liet de palmwijding en verscheiden gebruiken van dit feest na; vier duizend personen ontvingen het Avondmaal onder beiderlei gestalte, en de koningin van Denemarken, zuster des keizers, ontving het op die wijze openlijk in het kasteel. "Ach!" riep de aartshertog FERDINAND in

vervoering uit, "ik wenste dat gij niet mijn zuster waart!" -"Dezelfde schoot heeft ons gedragen," antwoordde de koningin, "en ik zal alles opofferen om u te behagen, behalve Gods Woord *(2)*."

(2) Wolle sich des Wortes Gottes halten (SECKEND. p. 613.)

Verlangen van de legaat.
CAMPEGGI was woedend bij het zien van zoveel stoutheid; maar zich houdende of hij het gelach van de volks en de redenen van de predikers verachtte, en steunende op het gezag van de keizer en van de paus, bracht hij de rijksdag het edict van Worms te binnen, en verlangde dat men de Hervorming met geweld zou smoren. Bij deze oorden, betuigde velen van de vorsten en van de afgevaardigden hun verontwaardiging. "Wat is er," zeiden zij tot CAMPEGGI, "van de grieven geworden welke de Germaanse natie aan de paus heeft voorgesteld?" De legaat zijne voorschriften volgende, nam een deftig en verwonderd gelaat aan. "Er zijn drie exemplaren van dit geschrift te Rome gekomen; maar wij hebben er geen wettige mededeling van gekregen, en ik heb niet kunnen geloven dat een zo onbetamelijk geschrift van uw Hoogheden afkomstig was."

Antwoord van de rijksdag.
De rijksvergadering was over dit antwoord verontwaardigd. Indien de paus op die wijze haar vertogen ontvangt, weet ook zij, hoe die te ontvangen welke hij bij haar zal willen inleveren. "Het volk" zeiden vele afgevaardigden, "heeft begeerte naar Gods Woord; en dit aan het te ontnemen, gelijk het edict van Worms beveelt, zou zoveel zijn als stromen bloeds te vergieten."

Terstond hield de rijksdag zich bezig met het antwoord aan de paus te geven. Het edict van Worms niet kunnende vernietigen, voegde deze er een bepaling bij welke het krachteloos maakte. "Men moet," zei deze, "zich daarnaar gedragen, *zo dat mogelijk is (3)*." Maar, vele staten hadden verklaard dat het *onmogelijk* was het na te komen. Te gelijker tijd, de lastige schim van de conciliën van Constans en Bazel oproepende, verlangde de rijksdag de bijeenroeping, in Duitsland, van een algemene kerkvergadering van de Christenheid.

(3) Quantum eis possibile sit...(COCHLOEUS, p. 84.)

Ontwerp van een wereldlijk concilie.
De vrienden van de Hervorming bepaalden zich daar niet bij. Wat was er te wachten van een kerkvergadering die mogelijk nooit bijeengeroepen zal worden, en die, in allen gevalle, uit bisschoppen van alle natiën zal samengesteld zijn? Zal Duitsland zijne tegen Rome aangekante gevoelens aan prelaten uit Spanje, Frankrijk, Engeland en Italië gekomen onderwerpen? De nationale regering is omvergeworpen geworden; men moet daarvoor een nationale vergadering in de plaats stellen welke de belangen van het volk voorstaat.

Te vergeefs wilden HANNAART, door KAREL V uit Spanje gezonden, en al de aanhangers van Rome en van de keizer zich tegen dit plan verzetten; de meerderheid van de rijksvergadering was onbewegelijk. Men kwam overeen dat een rijksdag, een wereldlijke vergadering zich in de maand November te Spiers zoude verenigen, om al de Godsdienstige vraagstukken te regelen, en dat de staten onmiddellijk door hun

Godgeleerden een lijst zouden doen opmaken van de betwiste punten, welke aan deze achtbare vergadering zouden voorgelegd worden.

Schrift en pogingen van de paus.
Men begaf zich terstond aan het werk. Iedere provincie vervaardigde haar registers; en nimmer was Rome met een heviger uitbarsting bedreigd geworden. Frankenland, Brandenburg, Henneberg, Windsheim, Wertheim, Neuremberg verklaarden zich in de Evangelische zin tegen de zeven Sacramenten, de misbruiken van de mis, de aanbidding van de heiligen, de opperhoofdigheid van de paus. "Ziedaar geld van goede munt," zei LUTHER. Niet één van de vraagstukken, welke het volk in beweging brengen, zal in deze nationale kerkvergadering met stilzwijgen voorbij gegaan worden. De meerderheid zal op algemene maatregelen aandringen....De eenheid van Duitsland, de onafhankelijkheid, de Hervorming zullen gered worden.

Bij deze tijding kon de paus zijn gramschap niet bedwingen. Wat! men durft een wereldlijke vierschaar aanstellen die tegen zijn gezag zelf over Godsdienstzaken zal beslissen *(4)*! Indien dit onbegrijpelijk besluit ten uitvoer gebracht wordt, is ongetwijfeld Duitsland gered, maar Rome is verloren. Er werd in allerijl een consistorie gehouden en, naar de onrust van de senatoren te oordelen, zou men gezegd hebben dat de Germanen op het kapitool aanrukten. "Men moet," zei ALEANDER, "de keurvorstelijke hoed van FREDERIKS hoofd doen vallen." "De koningen van Engeland en Spanje," zei een ander kardinaal, "moeten de vrije steden bedreigen allen handel met haar te zullen afbreken." Eindelijk besloot de vergadering dat het enige middel van behoud was hemel en aarde te bewegen om de vergadering van Spiers te verhinderen.

(4) Pontifex aegerrime tulit...intelligens novum de religione tribunal eo pacto excitari citra ipsius auctoritatem. (PALLAV. I, p. 182)

De paus schreef terstond aan de keizer: "Indien ik de eerste ben die de storm het hoofd bied, is dit niet omdat ik de enige ben die het onweer bedreigt; maar het is omdat ik het roer in mijn handen heb. De rechten van het rijk worden nog meer aangerand dan de waardigheid van het hof van Rome zelve."

Beieren.
Terwijl de paus deze brief naar Castiliën zond, beijverde hij zich om zich bondgenoten in Duitsland te maken. Weldra had hij een van de machtigste huizen van het rijk, dat van de hertogen van Beieren gewonnen. Het edict van Worms was in dit land niet beter dan elders nagekomen geworden, en de Evangelische leer had er grote vorderingen gemaakt. Maar, sinds het einde van het jaar 1521 waren de vorsten van dit land, die door doctor ECK, kanselier van hun hogeschool te Ingolstadt, aan het wankelen gebracht waren, weer meer tot Rome toegenaderd, en hadden een edict uitgevaardigd, waarbij zij alle hun onderdanen bevalen aan de Godsdienst van hun vaderen getrouw te blijven *(5)*.

(5) Erstes baierisches Religions Mandat. (WINTER, Gesch. der Evang. Lehre in Baiern. I, p. 310.)

De Beierse bisschoppen toonden zich over deze aanmatiging van de wereldlijke macht verontrust. ECK vertrok toen naar Rome, om de paus voor de vorsten een uitbreiding

van macht te verzoeken. De paus willigde alles in, en zelfs stond hij aan de hertogen het vijfde gedeelte van de kerkelijke inkomsten van hun land toe.

Dus had het Rooms Catholicisme, in een tijd dat de Hervorming nog geen vaste inrichting gemaakt had, om zich staande te houden tot krachtige instellingen de toevlucht genomen; en Catholieke vorsten, door de paus ondersteund, sloegen de hand aan de inkomsten van de Kerk, vóórdat de Hervorming deze had durven aanraken. Wat moet men dan denken van de verwijten welke men haar in dit opzicht zo dikwijls gedaan heeft?

CLEMENS VII kon op Beieren rekenen om de gevreesde vergadering van Spiers te verhinderen. Spoedig werden ook de aartshertog FERDINAND, de aartsbisschop van Salzburg en nog andere vorsten op hun beurt gewonnen.

Maar CAMPEGGI wilde nog meer doen; men moest Duitsland in twee legers verdelen; men moest Germanen tegen Germanen in opstand brengen.

Bondgenootschap van Regensburg.
Reeds tijdens zijn verblijf te Stuttgart had de legaat, in overeenstemming met FERDINAND, het plan van een verbond tegen de Hervorming ontworpen. "Er is alles te vrezen," zei hij, "van een vergadering waar de stem van het volk zich zal doen horen. De rijksdag van Spiers kan Rome verderven en Wittenberg behouden. Sluiten wij onze gelederen; verstaan wij elkaar voor de dag van het gevecht *(6)*." Regensburg werd tot de plaats van samenkomst bepaald.

(6) WINTER, Gesch. der Evang. Lehre in Baiern. I, p. 156.

In weerwil van de naijver die de huizen van Beieren en Oostenrijk verdeelde, gelukte het CAMPEGGI in die stad op het einde van Juni 1524 de hertogen van Beieren en de hertog FERDINAND te herenigen. De aartsbisschop van Salzburg en de bisschoppen van Trente en Regensburg voegden zich bij hen. De bisschoppen van Spiers, Bamberg, Augsburg, Straasburg, Bazel, Constans, Freisingen, Passau en Brixen deden zich door afgevaardigde vertegenwoordigen.

De legaat opende de vergadering, door met nadruk de gevaren voor te stellen welke de Hervorming de vorsten en de geestelijkheid deed lopen. "Roeien wij de ketterij uit, en behouden wij de Kerk," riep hij uit.

De onderhandelingen werden gedurende vijftien dagen op het stadhuis te Regensburg voortgezet. Een grote danspartij, die een gehele nacht duurde, verlustigde deze eerste Catholieke vergadering, door het Pausdom tegen de opkomende Hervorming gehouden *(7)*. Men bepaalde vervolgens de maatregelen geschikt om de ketters uit te roeien.

(7) RANKE, Deutsche Gesch. II, p. 159.

Gestrengheden en hervormingen.
De vorsten en de bisschoppen verbonden zich om de edicten van Worms en Neuremberg ten uitvoer te doen brengen, om in de eredienst geen verandering toe te laten, om in hun staten geen gehuwd kerkelijke te dulden, om al de studenten van hun

landen die zich te Wittenberg mochten bevinden terug te roepen, en om alle middelen in hun vermogen tot uitroeing van de ketterij aan te wenden. Zij bevalen de predikers om zich bij moeilijke plaatsen te houden aan de verklaring van de vaders van de Latijnse Kerk, AMBROSIUS, HIERONYMUS, AUGUSTINUS en GREGORIUS. In tegenwoordigheid van de Hervorming het gezag van de Scholastieken niet durvende inroepen, vergenoegden zij zich met de eerste grondslagen van de Roomse rechtzinnigheid te leggen.

Maar van de andere kant voor de ergernissen en de bedorven zeden van de priesters de ogen niet kunnende sluiten *(8)*, kwamen zij omtrent een ontwerp van Hervorming overeen, waarin zij van Duitslands grieven de zodanige in overweging poogde te nemen, welke het minst het hof van Rome betroffen. Men verbood de priesters handel te drijven, de kroegen te bezoeken, "danspartijen bij te wonen" en zich, met de fles in de hand, aan redetwisten over geloofsartikelen over te geven.

(8) Improbis clericorum abusibus et perditis moribus. (COCHLOEUS, p. 91.)

Staatkundige scheuring.

Zodanig was het besluit van het bondgenootschap van Regensburg *(9)*. Schoon zich toen tegen de Hervorming wapenende, stond Rome haar iets toe, en men kon in deze besluiten de eerste invloed van de Hervorming van de 16de eeuw, om een inwendige vernieuwing van het Catholicisme daar te stellen, bemerken. Het Evangelie kan de kracht niet betonen, zonder dat de tegenstanders dat op enigerlei wijze trachten na te volgen. EMSER had een overzetting des Bijbels tegen LUTHERS overzetting overgesteld; ECK, *gemene plaatsen* tegen die van MELANCHTON *(10)*: en nu stelde Rome tegen de Hervorming, die gedeeltelijke proeven van hervorming over, waaraan men het hedendaagse Catholicisme verschuldigd is. Maar al die werken van Rome waren in de grond niets anders dan kunstgrepen om de gevaren die het bedreigden te ontgaan; wel is waar takken genomen van de boom van de Hervorming, maar geplant in een grond die hun de dood moest veroorzaken; het leven ontbrak er aan, en zal steeds aan dergelijke proeven ontbreken.

(9) Ut Lutheranae factioni efficacius resistere possint, ultronea confederatione sese constrixerunt. (Ibid.)
(10) Enchiridion, on seu loci communes contra haereticos. 1525.

Een andere zaak biedt zich hier aan ons aan. De Roomse partij stelde te Regensburg het eerste bondgenootschap daar, wat de Germaanse eenheid verbrak. Het was in het leger van de paus dat het sein tot de strijd gegeven werd. Regensburg was de wieg van die tweespalt, van die staatkundige scheuring van Duitsland, welke zo vele Duitsers nog in onze dagen betreuren. De nationale vergadering van Spiers moest, door de Hervorming van de Kerk te wettigen en algemeen te maken, de eenheid van het rijk verzekeren. De afgescheiden bijeenkomst van Regensburg scheurde voor altijd de natie in twee partijen *(11)*.

(11) RANKE, Deutsche Gesch. II, p. 163.

Tegenstand.

Nochtans gelukte de ontwerpen van CAMPEGGI in het eerst niet zo goed als men zich verbeeld had. Weinige vorsten beantwoordden aan deze oproeping. De meest

besliste tegenstanders van LUTHER, de hertog GEORGE van Saksen, de keurvorst JOACHIM van Brandenburg, de kerkelijke keurvorsten, de keizerlijke steden namen er geen deel aan. Men werd gewaar dat ‘s pausen legaat in Duitsland een Roomse partij tegen de natie zelf vormde. De overeenstemmende volksbelangen wogen op tegen de tegenstrijdige Godsdienstige gevoelens en weldra werd *de hervorming van Regensburg* het voorwerp van de bespotting van het volk. Maar de eerste stap was gedaan; het voorbeeld was gegeven. Men dacht dat het in het vervolg weinig moeite zou kosten om dit Rooms verbond te bevestigen en uit te breiden. Degenen die nog wankelden moesten noodzakelijk door de gang van de gebeurtenissen meegesleept worden. Aan de legaat CAMPEGGI blijft de roem van de mijn uitgevonden te hebben, welke de Germaanse vrijheden, het bestaan van het rijk en dat van de Hervorming aan de rand van hun verderf moest brengen. Van toen af hield de zaak van LUTHER op een zuiver Godsdienstige zaak te zijn; het geschil van de monnik van Wittenberg nam plaats in de rij van de staatkundige gebeurtenissen van Europa. LUTHER gaat verdwijnen; en KAREL V, de paus en vorsten zullen de voornaamste personaadjen zijn op het toneel waar het grote drama van de 16de eeuw moet uitgevoerd worden.

Kunstgrepen van Rome.

Men had echter steeds de vergadering van Spiers in het verschiet; zij kon het kwaad herstellen dat CAMPEGGI te Regensburg gedaan had. Rome stelde dan alles in het werk om deze te verhinderen. "Hoe!" zeiden de afgevaardigden van de paus, niet slechts tot KAREL V, maar ook tot zijn bondgenoot HENDRIK VIII, en tot andere vorsten van de Christenheid, "hoe! die trotse Germanen willen in een nationale vergadering over geloofszaken uitspraak doen! Zo als het schijnt zullen de koningen, zijn keizerlijke majesteit, geheel de Christenheid, de ganse wereld zich aan hun besluiten moeten onderwerpen!"

Het ogenblik was goed gekozen om op de keizer te werken. De oorlog tussen die vorst en FRANS I was in al zijn kracht. PESCAIRE en de rijksmaarschalk van Bourbon hadden Italië verlaten, en, in de maand Mei Frankrijk binnen getrokken, sloegen zij het beleg voor Marseille. De paus, die deze aanval niet met een goed oog beschouwde, kon op de achterhoede van het keizerlijk leger een afwending maken. KAREL, die vrezen moest hem te mishagen, stond niet lang in twijfel, en offerde terstond de onafhankelijkheid van het rijk aan de gunst van Rome en aan de goede uitslag van zijn worsteling met Frankrijk op.

Decreet van Burgos.

De 15de Juli vaardigde KAREL, te Burgos in Castiliën, een decreet uit waarin hij op een gebiedende en hartstochtelijke toon verklaarde: "dat het alleen aan de paus stond een kerkvergadering bijeen te roepen, alleen aan de keizer het te verlangen; dat de vastgestelde samenkomst te Spiers kon noch mocht geduld worden; dat het vreemd was dat de Duitsche natie een werk ondernam, wat de overige natiën van de wereld, zelfs met de paus, geen recht zouden hebben te verrichten; dat men zich haasten moest om het decreet van Worms tegen de nieuwe MAHOMET ten uitvoer te brengen."

Vredebreuk.

Dus kwam van Spanje en Italië de slag welke in Duitsland de ontwikkelingen van het Evangelie verhinderde. Dit was voor KAREL niet genoeg. Hij had in het jaar 1519 aan de hertog JOHAN, broeder van de keurvorst, aangeboden, om zijn zuster, de aartshertogin CATHARINA, aan de zoon van deze, JOHAN FREDERIK, erfgenaam

van het keurvorstendom, te verbinden. Maar was het dit huis van Saksen niet wat in Duitsland de beginselen van Godsdienstige en staatkundige onafhankelijkheid, welke KAREL haatte, voorstond? Hij besloot geheel met de lastige en strafbare vertegenwoordiger van de Evangelische en nationale begrippen te breken, en gaf zijn zuster aan JOHAN III, koning van Portugal, ten huwelijk. FREDERIK die in 1519 zich onverschillig getoond had voor de vertogen van de koning van Spanje, wist in 1524 de verontwaardiging welke het gedrag van de keizers hem deed ondervinden te boven te komen; maar de hertog JOHAN gaf met trotsheid te kennen dat die slag hem diep had gekwetst.

Men zag dus in het rijk de twee vijandelijke legers, welke het lange tijd moesten van een scheuren, duidelijker te voorschijn komen.

VI.

Vervolging.

De Roomse partij bepaalde zich daar niet bij. Het verbond van Regensburg moest niet slechts in schijn bestaan; het moest door bloed bezegeld worden. FERDINAND en CAMPEGGI begaven zich te samen langs de Donau van Regensburg naar Wenen, en deden elkaar, gedurende de reis, wrede beloften. De vervolging begon terstond in de Oostenrijkse staten.

Caspard Tauber.

Een burger van Wenen, CASPARD TAUBER, had LUTHERS boeken verspreid, en had zelf tegen de aanroeping van de heiligen, het vagevuur en de transsubstantiatie geschreven *(1)*. In de gevangenis geworpen, werd hij door de rechters, zowel Godgeleerden als rechtsgeleerden, aangemaand om zijn dwalingen te herroepen. Men waande dat hij erin bewilligde, en alles bereidde zich in Wenen voor om het volk dit plechtige schouwspel te vertonen. Op de geboortedag van MARIA werden twee kansels op het kerkhof van St. STEPHANUS opgericht, een voor de bestuurder van het koor dat door zijn gezangen de bekering van de ketter plechtstatig moest vermelden, en de ander voor TAUBER zelf. Men gaf hem het formulier van herroeping in de hand *(2)*; het volk, de zangers en de priesters waren in stille verwachting. Hetzij dat TAUBER geen belofte gedaan had, of dat op het ogenblik van de afzwering zijn geloof eensklaps weer met nieuwe kracht zich verlevendigde, hij riep uit: "Ik ben niet overtuigd, en ik beroep mij op het heilig Roomse rijk!" De kerkelijken, het koor, het volk worden met verbazing en schrik bevangen. Maar TAUBER vervolgt, liever de dood te verlangen dan het Evangelie te verloocheen. Hij werd onthoofd en zijn lichaam werd verbrand *(3)*; en zijn moed maakte op de burgers van Wenen een onuitwisbare indruk.

(1) Atque etiam proprios ipse tractatus perscripserim. (COCHLOEUS, p. 92, verso.)
(2) Zie COCHL., Ib. Cum igitur ego Casparus Tauber, etc.
(3) Credo te vidisse Casparis Tauber historiam martyris novi Viennae, quem caesum capite scribunt et igne exustum pro verbo Dei. (LUTHER aan HAUSMANN, 12 Novemb. 1524. II, p. 563.)

Een boekverkoper.

Te Offen, in Hongarije, had een Evangelisch boekverkoper, met name JOHAN, het Nieuwe Testament en de boeken van LUTHER door het land verspreid. Men bond

hem aan een paal, vervolgens stapelde men van tijd tot tijd al zijn boeken rondom hem opeen, zodat hij als in een toren besloten was, en men stak die stapel in brand. JOHAN betoonde een onwankelbare moed, te midden van de vlammen uitroepende, dat hij het geluk had van voor de Heer te lijden *(4)*. "Er wordt bloed op bloed vergoten," riep LUTHER uit bij het vernemen van deze dood; "maar dat edele bloed wat Rome gelieft te vergieten, zal ten laatste de paus met al zijn koninkrijken en al zijn koningen verstikken *(5)*."

(4) Idem accidit Budae in Ungaria bibliopolae cuidam Johanni simul cum libris circa eum positis exusto, fortissimeque passo pro Domino. (LUTHER aan HAUSMANN, 12 Novemb. 1524. II, p. 563.)
(5) Sanguis sanguinem tangit, qui suffocabit papam cum regibus et regnis suis. (Ibid.)

Wreedheden in Wurtemberg.
Het fanatismus ontvlamde al meer en meer; men verdreef de Evangelische dienaren van de Kerk, men verbande de overheden; men ging soms tot de vreselijkste strafoefeningen over. In Wurtemberg deed een inquisiteur, met name REICHLER, de Luthersen en vooral de predikers aan de bomen ophangen. Men zag onmensen op een hardvochtige wijze Evangeliedienaren met de tong aan de post vastnagelen; zodat die ongelukkigen, hun krachten inspannende en zich van de houten stijl waaraan zij vastgenageld waren met geweld losrukkende, zich op een vreselijke wijze verminkten om hun vrijheid te herkrijgen, en zichzelf van die gave van de spraak beroofden welke zij lange tijd hadden dienstbaar gemaakt om het Evangelie te verkondigen *(6)*.

(6) RANKE, Deutsche Gesch. II, p. 174.

Salzburg, Beieren, Pommeren.
Dezelfde vervolgingen hadden in de overige staten van het Catholieke bondgenootschap plaats. Een Evangeliedienaar van het land van Salzburg werd naar de gevangenis gevoerd waar hij zijn dagen moest eindigen; terwijl de gerechtsdienaars die hem vergezelde in een herberg aan de weg zich met drinken bezig hielden, verschalkten twee jonge landlieden, met medelijden bewogen, hun waakzaamheid en verlosten de predikant. De woede van de aartsbisschop ontvlamde tegen deze arme lieden, en zonder hun enig proces te doen ondergaan, beval hij dat zij onthoofd zouden worden. Zij werden in stilte en zeer vroeg in de morgen naar buiten de stad gevoerd; op de vlakte gekomen waar zij moesten sterven, was de scherprechter zelf in tweestrijd; want, zei hij, zij zijn niet gevonnist geworden. "Doe wat ik u beveel," antwoordde hem de zaakgelastigde van de bisschop op een stuurse wijze, "en laat er de verantwoordelijkheid van aan de vorst over!" En de hoofden van de jeugdige bevrijders vielen ogenblikkelijk onder het zwaard *(7)*.

(7) ZAUNER, Salzburger Chronik. IV, p. 381.)

De vervolging verwoestte vooral de staten van de hertogen van Beieren; de priesters werden afgezet, de edellieden van hun kastelen verjaagd; in het gehele land waren verklikkers; in alle harten heersten wantrouwen en schrik. Een overheidspersoon, BERNARD FICHTEL, begaf zich voor de zaken van de hertog naar Neuremberg; hij ontmoette op de grote weg FRANCISCUS BOURKARD, professor van Ingolstadt, vriend van doctor ECK. BOURKARD sprak hem aan, en zij gingen met elkaar voort. Na de avondmaaltijd begon de professor over Godsdienstzaken te spreken; FICHTEL,

zijn reisgenoot kennende, herinnerde hem dat het nieuwe edict zulke gesprekken verbood. "Onder ons," antwoordde BOURKARD, "er is niets te vrezen." -"Ik geloof niet," zei daarop FICHTEL, "dat dit edict ooit kan ten uitvoer gebracht worden;" vervolgens drukte hij zich op een dubbelzinnige wijze over het vagevuur uit, en zei dat het een verschrikkelijke zaak was uithoofde van Godsdienstige gevoelens met de dood te straffen. Bij deze woorden kon BOURKARD zich niet bedwingen. "Wat is rechtmatige," riep hij uit, "dan al die schelmen van Luthersen het hoofd af te houwen!" Hij verliet echter FICHTEL op een vriendelijke wijze, maar hij ging hem aanklagen. FICHTEL werd in de gevangenis geworpen, en die ongelukkige, welke nooit gedacht had om martelaar te worden en wiens overtuiging niet vast was, ontging de dood niet dan door een schandelijke herroeping. Men was nergens meer veilig, zelfs niet in de schoot van een vriend.

Maar de dood die FICHTEL ontkwam, ondervonden anderen. Tevergeefs werd het Evangelie niet meer dan in het geheim gepredikt *(8)*; de hertogen vervolgden het in de donkerheid, in het verborgene, onder de daken van de huizen, in de verborgen schuilhoeken op het land.

(8) Verbi non palam seminati, (L Epp. II. p. 559.)

"Kruis en vervolging," zei LUTHER, "heersen in Beieren; die wilde beesten gaan woedend te werk *(9)*."

(9) In Bavaria multum regnat crux et persecutio....(Ibid.)

Het noorden Van Duitsland zelf was tegen die wreedheden niet beveiligd. BOGISLAUS, hertog van Pommeren, gestorven zijnde, vervolgde zijn zoon, aan het hof van hertog GEORGE opgevoed, het Evangelie; SUAVEN en KNIPSTRAW moesten vluchten.

Maar het was in het Holsteinsche dat toen één van de grootste voorbeelden van fanatismus gegeven werd.

Hendrik van Zutphen.

HENDRIK VAN ZUTPHEN, gelijk wij gezien hebben uit het klooster van Antwerpen ontsnapt, predikte het Evangelie te Bremen; NIKOLAAS BOYE, prediker te Meldorf, in het land van Dittmarschen, en vele godvruchtige lieden van die streken beriepen hem om hun JEZUS CHRISTUS te verkondigen; hij voldeed aan hun verlangen. Terstond hielden de prior van de Dominicaners en de vicaris van de officiaal van Hamburg raad. "Indien hij predikt en het volk hem hoort," zeiden zij, "is alles verloren!" Na een onrustige nacht doorgebracht te hebben, stond de prior zeer vroeg op en begaf zich naar de onbebouwde en dorre heide, waar gewoonlijk de acht en veertig regenten des lands bijeenkwamen. "De monnik van Bremen is gekomen," zei hij hun, "om al de Dittmarschers te verderven!" Die acht en veertig eenvoudige en onkundige mannen welke men verzekerde dat zij een grote roem zouden verwerven door de wereld van de kettersen monnik te verlossen, besloten hem ter dood te brengen, zonder hem nog gezien of gehoord te hebben.

Het was Zaterdag, en de prior wilde beletten dat HENDRIK des Zondags zou prediken. Hij kwam in het midden van de nacht bij de prediker BOYE, met de brief

van de acht en veertig regenten. "Indien God wil dat ik bij de Dittmarschers sterve," zei HENDRIK VAN ZUTPHEN, "is de hemel daar even zo nabij als ergens elders *(10)*; ik zal prediken."

(10) Der Himmel wäre da so nahe als anderswo. (L. Opp XIX, 330.)

Hij beklom de kansel en predikte met kracht. De hoorders, door zijn Christelijke welsprekendheid geroerd en ontvlamd, hadden nauwelijks de tempel verlaten of de prior stelde hun een brief van de acht en veertig regenten ter hand, welke hun verbood de monnik te laten prediken. Zij zonden terstond hun vertegenwoordigers naar de heide, en na veel woordenwisselingen, kwamen de Dittmarschers onderling overeen om, uithoofde van hun grote onkunde, tot Pasen te wachten. Maar de prior, verstoord, ging naar enigen van de regenten en ontvlamde opnieuw hun ijver. "Wij zullen hem schrijven," zeiden zij. -"Wees voor hem op uw hoede," antwoordde de prior, "wanneer hij begint te spreken, kan men niets meer tegen hem doen. Men moet hem bij de nacht grijpen en hem verbranden vóórdat hij de mond heeft kunnen openen."

Dus werd er besloten. De volgende dag van het feest van de ontvangenis, de nacht gekomen zijnde, hief men het *Ave Maria* aan. Op dit sein verzamelden zich al de boeren van de naburige dorpen ten getale van vijfhonderd, en de aanvoerders drie tonnen Hamburger bier de bodem hebbende doen inslaan, deelden hun op die wijze een grote moed mee. Het uur van middernacht sloeg toen men te Meldorf aankwam; de boeren waren gewapend; de monniken droegen flambouwen; allen trokken zonder orde voort, woeste kreten wisselende; bij het komen aan het dorp, bewaarde men een diep stilzwijgen, uit vrees dat HENDRIK zou ontsnappen.

Eensklaps liep men de deuren van de pastorie open; de dronken boeren stormden erin en sloegen al wat zich voor hen vertoonde; zij wierpen vaten, ketels, bekers, kleren door elkaar, namen het goud en zilver dat zij vinden konden, en, de arme pastoor op het lijf vallende, sloegen zij hem al schreeuwende: Sla dood! sla dood!" Daarna wierpen zij hem in het slijk. Maar het was om HENDRIK dat het te doen was; zij trokken hem van zijn bed, bonden hem de handen op de rug en sleepten hem zonder kleren en door een strenge kou mee. "Wat zijt gij toch hier komen doen?" zeiden zij tot hem. HENDRIK met zachtzinnigheid geantwoord hebbende, zeiden zij: "Weg! weg met hem! indien wij hem horen, zullen wij ketters worden als hij!" Men had hem naakt over het ijs en de sneeuw gesleept; zijn voeten waren bebloed; hij smeekte dat men hem te paard zouden zetten: "Ja waarlijk," antwoordden zij spottende, "wij zullen de ketters paarden bezorgen!...Voort!..." En zij sleepten hem tot de heide voort. Een vrouw, die aan de deur van haar huis stond op het ogenblik dat de arme dienaar Gods voorbijging, begon te wenen: "Goede vrouw," zei HENDRIK tot haar, "ween niet over mij." De baljuw sprak zijn veroordeling uit. Toen sloeg een van de woestelingen die hem voortgesleept hadden de prediker van JEZUS CHRISTUS met een degen op het hoofd; een ander gaf hem een slag met een knods; daarop bracht men hem een arme monnik, opdat hij biechten zou. "Broeder," zei HENDRIK tot hem, "heb ik u enig kwaad gedaan?" - "Geen," antwoordde de monnik. -"Ik heb u dan niets te biechten," hernam HENDRIK, "en gij hebt mij niets te vergeven." De monnik trad beschaamd terug. Tevergeefs poogde men de brandstapel aan te steken, het vuur wilde niet vatten. De martelaar bleef dus twee uren voor de woedende boeren vreedzaam en met ten hemel gerichte ogen staan. Toen men hem bond om hem op de brandstapel te werpen, begon hij zijn geloof te belijden. "Brand eerst," zei tot hem een boer hem met de vuist

op de mond slaande, "en dan zult gij spreken!" Men smeet hem, maar hij viel op zijde; JOHAN HOLME, een knods grijpende, sloeg hem op de borst, en men strekte hem dood op vurige kolen uit. "Zodanig is de waarachtige geschiedenis van het lijden van de heilige martelaar HENDRIK VAN ZUTPHEN *(11) (12)*."

(11) Das ist die wahre Historie, enz. (L. Opp, XIX, p. 333.)

(12) De vervolgingen in deze afdeling vermeld stellen nog nader de blinden en onmenselijke ijver van de Roomse geestelijkheid in het licht, en leveren ons een nieuw en krachtig bewijs dat een Godsdienst, door zodanige middelen staande gehouden, de ware niet zijn kan, en geven ons dus tevens een nieuwe ernstige waarschuwing, ons in onze tijd zelfs door de vleiendste voorgevens van hen die deze wreedheden bedekkende of verschonende, soms zelfs verdedigende, ons op nieuw onder het juk van de dienstbaarheid zoeken te brengen niet te laten verschalken. -L.R.

VII.

Verdeeldheden.

Terwijl de Roomse partij overal het zwaard tegen de Hervorming trok, onderging dit werk nieuwe ontwikkelingen. Het is niet te Zurich of te Genève, het is binnen Wittenberg zelf, het brandpunt van de Godsdienstige Lutherse opwekking dat men de beginselen van die Hervormde Kerk moet zoeken, waarvan CALVIJN de grootste leraar geworden is. Die twee grote families hebben in dezelfde wieg geslapen. De eensgezindheid had hun gelijke leeftijd moeten kronen. Maar het geschil over het Avondmaal eenmaal ontstaan zijnde, verwierp LUTHER met geweld het hervormd element en bepaalde zichzelf en zijn Kerk bij een uitsluitend Lutheranisme. Het verdriet dat hij van die mededingende leer ondervond deed hem iets van de goedhartigheid verliezen, welke hem eigen was, en gaf hem een geest van wantrouwen, een hebbelijke ontevredenheid en een verbittering welke hij tot hiertoe niet gehad had.

Het is tussen de twee oude vrienden, tussen de kampvechters die te Leipzig gezamenlijk tegen Rome gestreden hadden, tussen CARLSTADT en LUTHER, dat die twist uitbrak. Hun gehechtheid aan tegenovergestelde leerstellingen kwam zowel bij de één als de ander uit achtenswaardige drijfveren voort. Inderdaad, er zijn twee uitersten in het stuk van Godsdienst; het een bestaat in alles tot de stof terug te brengen; het ander in alles te vergeestelijken, Het eerste dier uitersten is dat van Rome; het tweede is dat van de Mystieken. De godsdienst is, gelijk de mens zelf, samengesteld uit een geest en een lichaam; de zuivere idealisten zowel als de materialisten hebben in zaken van godsdienst of van wijsbegeerte even zeer ongelijk.

Heilig Avondmaal.

Zodanig is het grote onderzoek dat zich onder het geschil over het Avondmaal verborgen bevindt. Terwijl een oppervlakkig oog daarin slechts een kleine woordentwist ziet, ontdekt een scherpzinniger blik daarin een van de gewichtigste geschillen die de menselijke geest kunnen bezig houden.

Twee uitersten.

De Hervormers verdelen zich hier in twee legers, maar ieder van deze leger voert een gedeelte van de waarheid met zich. LUTHER, met zijn aanhangers, wil een

overdreven Spiritualismus bestrijden; CARLSTADT en de Hervormden vallen een hatelijk Materialismus aan. Ieder van hun strijdt tegen de dwaling welke hem de gevaarlijkste toeschijnt, en bij het bestrijden van deze, gaat hij mogelijk verder dan de waarheid *(1)*. Maar het schaadt niet; ieder van hun is oprecht in zijn gewone bedoeling, en, schoon behorende tot twee verschillende legers, bevinden zich deze twee beroemde leraars beiden onder een gemeenschappelijk vaandel geschaard, onder dat van JEZUS CHRISTUS die alleen de waarheid in haar oneindige uitgestrektheid is.

(1) Is dit niet nog het geval ook tegenwoordig bij de verdeeldheid tussen anders welmenende Protestanten, waarvan sommigen te zeer voor het door hen zo genoemd Mysticismus beducht zijn, anderen er te sterk met terzijdezetting van de letter van Gods Woord toe overhellen. De waarheid ligt in het midden: en dat is juist die echte oorspronkelijke leer van onze Hervormde Kerk, zoals zij in haar belijdenis vooral volgens de beginselen van CALVIJN begrepen is. Die voortreffelijke Hervormer was het, zoals uit het vervolg van de geschiedenis zal blijken, die de beide uitersten het best verenigde. -L.R.

Carlstadt.

CARLSTADT geloofde dat niets de ware vroomheid meer kon benadelen dan het vertrouwen op uiterlijke ceremoniën en op een zekere magische invloed van de Sacramenten. De uitwendige deelneming aan het Sacrament des Avondmaals is genoeg tot behoud, had Rome gezegd, en dit beginsel had de Godsdienst verstoffelijkt. CARLSTADT zag niets beter, om haar opnieuw te vergeestelijken, dan alle tegenwoordigheid van CHRISTUS lichaam te ontkennen, en hij leerde dat de heilige maaltijd voor de gelovigen eenvoudig een onderpand van hun verlossing was.

Luther.

Wat LUTHER aangaat, hij nam bij deze gelegenheid een geheel tegenovergestelde richting. Hij had, in het begin, in dezelfde zin als wij zo-even aangewezen hebben, gestreden. In zijn geschrift over de mis, dat in het jaar 1520 verscheen, zei hij: "Ik kan elke dag de Sacramenten gebruiken, indien ik mij slechts het woord en de belofte van CHRISTUS herinner, en indien ik er mijn geloof door aankweek en versterk." Nooit hebben CARLSTADT, ZWINGLI of CALVIJN iets sterker gezegd. Het schijnt zelfs dat op dit tijdstip dikwijls de gedachte bij hem opkwam, dat een zinnebeeldige verklaring van het Avondmaal het krachtigste wapen zijn zou om het gehele pauselijke stelsel geheel en al omver te werpen: want hij zei in het jaar 1525, dat hij vijf jaren tevoren een harde strijd voor die leer had doorgestaan *(2)*, en dat degene die hem bewezen had dat er slechts brood en wijn in het Avondmaal was, hem een grote dienst zou bewezen hebben.

(2) Ich habe wohl so harte Anfechtungen da erlitten. (L. Epp. II, p. 577.)

Mysticisme van de Wederdopers.

Maar nieuwe omstandigheden brachten hem in een Soms driftige tegenkanting van die inzichten zelve welke hij zo nabij was gekomen. De geestdrijverij van de Wederdopers verklaart de richting welke LUTHER toen nam. Die geestdrijvers hielden zich niet tevreden, met wat zij het uitwendige Woord noemden, namelijk de Bijbel, min te achten, en op bijzondere openbaringen van de Heiligen Geest aanspraak te maken; zij begonnen ook het Sacrament des Avondmaals als iets uitwendigs te

verachten, en van een inwendige gemeenschap als de enige ware te spreken. Van toen af zag LUTHER in al de proeven welke men deed om de leer van het Avondmaal op een zinnebeeldige wijze te verklaren, niets anders dan het gevaar om het gezag van de heilige Schrift omver te stoten, om voor derzelver ware zin willekeurige allegoriën in de plaats te stellen, om alles in de Godsdienst te vergeestelijken, om deze niet in Goddelijke gunstbewijzen, maar in menselijke indrukken te doen bestaan, en dus voor het ware Christendom een mysticismus, een theosophie, een fanatismus in de plaats te stellen, welke ongetwijfeld van dezelfs graf zouden worden. Men moet het erkennen, zonder LUTHERS krachtige tegenstand zou de mystieke, dweepachtige, subjectieve richting toen misschien snelle vorderingen gemaakt hebben en al de weldaden hebben doen verloren gaan welke de Hervorming in de wereld moest verspreiden *(3)*.

(3) Schoon wat de heer MERLE hier zegt aan de ene kant wel kan worden toegestemd, voor zover LUTHER het wezenlijk fanatismus bestreed, is het echter aan de andere kant niet te ontkennen, dat hij in zijn vrees en ijver in dit opzicht te ver ging. Wenselijker was het geweest zo hij bij zijn eerste min bevooroordeelde gedachte gebleven ware. Van deze tijd af hield dan ook zijn onbepaalde invloed ter volmaking van de door hem begonnen Hervorming op. Gelukkig dat alles naderhand door CALVIJN in het rechte midden is teruggebracht. -L.R.

Carlstadt in Orlamunde.

CARLSTADT, ongeduldig van zijn geloof niet vrij in Wittenberg te kunnen ontwikkelen, in zijn geweten gedrongen om een stelsel te bestrijden dat volgens hem "de dood van CHRISTUS verlaagde en zijn gerechtigheid vernietigde," besloot "om ter liefde van de arme wreed bedrogen Christenheid een opzienbarende stap te doen." Hij verliet Wittenberg in het begin van het jaar 1524, zonder voorkennis noch van de hogeschool noch van het kapittel, en begaf zich naar het stadje Orlamunde, welks kerk onder zijn opzicht geplaatst was. Hij deed er de vicaris afzetten, deed zich in de plaats als predikant benoemen, en zette zich ten spijt van het kapittel, van de hogeschool en van de keurvorst, op deze nieuwe post neer.

Weldra verspreidde hij er zijn leer. "Het is onmogelijk," zei hij, "in de wezenlijke tegenwoordigheid enig voordeel te vinden dat niet reeds uit het geloof voortspruit; zij is dan onnut." Om de woorden van CHRISTUS bij de instelling van het Avondmaal te verklaren, had hij tot een uitlegging de toevlucht genomen welke de Hervormde Kerken niet aangenomen hebben. Bij de redetwist van Leipzig had LUTHER deze woorden: *Gij zijt* PETRUs *en op deze petra zal ik mijn gemeente bouwen* verklaard door die twee voorstellingen vanee te scheiden, en de laatste op de persoon des Verlossers toe te passen. "Eveneens," zei CARLSTADT, "hebben de woorden *neemt, eet* betrekking op het brood; maar *dit is mijn lichaam* heeft betrekking op JEZUS CHRISTUS, die zichzelf toen door het zinnebeeldig teken van het breken des broods vertoonde en daardoor te kennen gaf dat dit lichaam weldra zou verbroken worden."

Luther's zending.

CARLSTADT bepaalde zich daar niet bij. Nauwelijks van de voogdijschap van LUTHER ontslagen, gevoelde hij zijn ijver tegen de beelden weer verlevendigen. Zijn onvoorzichtige redenen, zijn geestdrijvende woorden konden, in die tijden van gisting, de gemoederen licht ontvlammen. Het volk, ene tweede ELIAS menende te horen, verbrijzelde de afgoden van Baal. Deze ijver sloeg weldra op de dorpen van de omtrek over. De keurvorst wilde tussen beiden komen; maar de landlieden antwoordde hem

dat men God meer moest gehoorzamen dan de mensen. Toen besloot de vorst LUTHER naar Orlamunde te zenden om er de vrede te herstellen. LUTHER zag in CARLSTADT een man door eerzucht verteerd *(4)*, een geestdrijver die zich zou laten vervoeren om JEZUS CHRISTUS zelf de oorlog aan te doen. Mogelijk had FREDERIK een wijzere keus kunnen doen. LUTHER vertrok, en CARLSTADT moest die lastige mededinger nog eenmaal zijn plannen van hervorming zien komen verstoren en hem in zijn vaart stuiten.

(4) Huc perpulit eum insana gloriae et laudis libido. (L. Epp. II, p. 551.)

Jena lag op de weg naar Orlamunde. De 23ste Augustus in die stad gekomen, beklom LUTHER de 24ste des morgens te zeven uur de kansel; hij sprak gedurende anderhalf uur voor een talrijke schare tegen het fanatismus, het oproer, de verwoesting van de beelden en de versmading van de wezenlijke tegenwoordigheid, zich vooral met kracht tegen de nieuwigheden van Orlamunde verheffende. Hij noemde CARLSTADT niet, maar ieder kon gissen wie hij op het oog had.

Ontmoeting bij de middagmaaltijd.
CARLSTADT bevond zich, hetzij toevallig of met opzet, te Jena, en was onder het getal van LUTHERS hoorders. Hij stond niet in beraad om te trachten rekenschap van deze leerrede te krijgen. LUTHER zat met de prior van Wittenberg, de burgemeester, de secretaris, de predikant van de stad Jena en vele ambtenaren van de keizer en van de markgraaf aan de middagmaaltijd, toen men hem een brief van CARLSTADT ter hand stelde welke een gesprek met hem verlangde; hij gaf die aan de dichtst bij hem zittende en antwoordde de brenger: "Indien doctor CARLSTADT bij mij wil komen, zij het zo; indien hij dat niet wil, kan ik hem ontberen." CARLSTADT kwam. Zijn komst maakte een levendige indruk op het gehele gezelschap. De meesten, ongeduldig om de twee leeuwen handgemeen te zien, staakten de maaltijd en openden grote ogen, terwijl de meer vreesachtigen van schrik verbleekten.

CARLSTADT, op LUTHERS uitnodiging, tegen over hem plaats genomen hebbende, zei tot deze: "Mijnheer de doctor, gij hebt mij heden, in uw leerrede, op dezelfde rij geplaatst met degenen die oproer en sluipmoord prediken. Ik verklaar zulk een beschuldiging voor vals."

LUTHER. "Ik heb u niet genoemd; maar daar gij het u aangetrokken hebt, laat het dan zo zijn."

Er was een ogenblik van stilzwijgen. CARLSTADT hernam: "Ik neem op mij te bewijzen dat gij ten aanzien van de leer van het Sacrament u zelf hebt tegengesproken, en dat sinds de tijd van de Apostelen niemand die zo zuiver heeft voorgesteld als ik."

LUTHER. "Schrijf; strijd!"

CARLSTADT. "Ik bied u een openbare redetwist te Wittenberg of te Erfurt aan, indien gij mij een vrijgeleide bezorgt."

LUTHER. "Vrees niets, mijnheer de doctor."

CARLSTADT. "Gij bindt mij handen en voeten, en wanneer gij mij buiten staat gesteld hebt om mij te verdedigen, slaat gij mij *(5)*."

(5) Ihr bandet mir Hände und Füsse, darnach schlugt Ihr mich. (L. Opp. XIX, p 150)

Er volgde een ogenblik van stilzwijgen. LUTHER hernam: "Schrijf tegen mij, maar openlijk, niet in het geheim."

CARLSTADT. "Indien ik wist dat gij oprecht met mij zou spreken, zou ik het doen."

LUTHER. "Doe het, en ik zal u een gulden geven."

CARLSTADT. "Geef mij die; ik neem hem aan."

Bij deze woorden stak LUTHER de hand in de zak, haalde er een goudgulden uit, en, hem aan CARLSTADT gevende, zei hij: "Neem die, en val mij dapper aan."

CARLSTADT, de goudgulden in de hand houdende, wendde zich naar het gezelschap, en zei: "Waarde broeders, deze is voor mij *arrabo*, een onderpand dat ik de macht heb om tegen doctor LUTHER te schrijven; ik neem u allen tot getuigen."

Vervolgens de gulden krom buigende opdat men die zou kunnen herkennen, stak hij hem in zijn beurs en reikte LUTHER de hand. Deze dronk op zijn gezondheid; CARLSTADT deed dat wederkerig. "Hoe krachtiger uw aanvallen zijn zullen, hoe aangenamer zij mij zullen wezen," hernam LUTHER.

"Indien ik u niet raak," antwoordde CARLSTADT, "zal het mijn schuld zijn."

Zij gaven elkaar nogmaals de hand, en CARLSTADT vertrok."

Dus, zegt een geschiedschrijver, evenals uit een enkele vonk dikwijls een geheel bos in brand geraakt, zag men uit een klein begin een grote verdeeldheid in de Kerk ontstaan *(6)*.

(6) Sicut una scintilla saepe totam sylvam comburit. (M ADAM Vit. CARLST., p. 83.) Ons verhaal is voor een groot gedeelte getrokken uit de Handelingen van REINHARD, predikant te Jena, ooggetuige, maar CARLSTADT'S vriend en die LUTHER van onnauwkeurigheid beschuldigd heeft.

LUTHER vertrok naar Orlamunde, en kwam er, door het toneel van Jena slecht voorbereid, aan. Hij deed de raad en de Kerk bijeenkomen, en zei: "Noch de keurvorst, noch de hogeschool willen CARLSTADT als uw herder erkennen." - "Indien CARLSTADT onze herder niet is," antwoordde de thesaurier van de raad van de stad, "is de heilige PAULUS een vals leraar, en uw boeken zijn leugenen, want wij hebben hem verkozen."

Terwijl hij deze woorden sprak, trad CARLSTADT binnen. Enigen dergenen die zich het naast bij LUTHER bevonden wenkten hem te gaan zitten; maar CARLSTADT, recht op LUTHER aankomende, zei tot hem: "Waarde heer doctor, indien gij het wilt toelaten, zal ik u ontvangen.

LUTHER. "Gij zijt mijn vijand. Ik heb u daartoe een goudgulden gegeven."

CARLSTADT. "Ik wil u vijand blijven zolang gij zelf de vijand van God en van Zijn waarheid zult blijven.

LUTHER. "Vertrek; ik kan niet toelaten dat gij hier tegenwoordig zijt.

CARLSTADT. "Deze samenkomst is openbaar. Indien uw zaak rechtvaardig is, waarom mij dan gevreesd?

LUTHER, tot zijn bediende. Span in, span in; ik heb niets met CARLSTADT te verrichten; en daar hij niet wil heen gaan, vertrek ik *(7)*."

(7) Spann an, spann an. (L. Opp. XIX, p 154.)

Te gelijker tijd stond LUTHER op; toen ging CARLSTADT heen.

Na een ogenblik stilzwijgens, hernam LUTHER: "Bewijs uit de heilige Schrift dat men de beelden moet vernielen."

EEN RAADSHEER. "Mijn heer de doctor, gij zult mij toch toestemmen dat MOZES Gods geboden geweten heeft?" (Een Bijbel openende) "Wel nu! zie hier zijn woorden: *Gij zult u geen gesneden beeld noch enige gelijkenis maken*."

LUTHER. "Er is in deze plaats alleen spraak over afgodsbeelden. Wanneer ik in mijn kamer een crucifix opgehangen heb wat ik niet aanbid, in welk opzicht kan mij dat benadelen?"

EEN SCHOENMAKER. "Ik heb dikwijls mijn hoed afgenomen voor een beeld dat zich in een kamer of op de weg bevond. Het is afgodendienst welke God de eer ontneemt welke Hem alleen toekomt."

LUTHER. "Men zal dan ook, uit hoofde van het misbruik, de vrouwen moeten verdelgen en de wijn op de straat werpen *(8)*?"

(8) So muss du des Missbrauchs halber auch. (Ibid. p. 155.)

EEN ANDER LID VAN DE KERK. "Nee, dat zijn schepselen Gods, welke het ons niet geoorloofd is te verdelgen."

Samenkomst in Orlamunde.

Nadat de onderhandeling nog enige tijd geduurd had, beklommen LUTHER en de zijnen hun rijtuig, verbaasd over dit toneel, en zonder de inwoners te hebben kunnen overtuigen die ook voor zichzelf aanspraak maakten op het recht om de heilige Schrift vrij te verklaren en uit te leggen *(9)*. De beweging was in Orlamunde groot; het volk hoonde LUTHER; enige lieden riepen hem zelfs toe: "Maak u weg, in naam van alle duivelen! En breek de hals vóór dat gij buiten onze stad gekomen zijt *(10)*!" Nog nooit had de Hervormer zulke vernederingen ondergaan.

(9) Het recht om de heilige Schrift vrij te *verklaren* en *uit te leggen* is een ingebeeld en aangematigd recht, wat de ware Hervorming geenszins toestond, schoon velen deze daartoe misbruikten, en de voorstanders van de Roomse Kerk haar dit gewoonlijk te last leggen, en daarmee als met het krachtigst wapen haar nog in onze tijd bestrijden. Men moet daarvan wel onderscheiden het recht om de Heilige Schrift vrij te gebruiken en te lezen, wat zij billijk aan ieder Christen toekent. De Heilige Schrift moet niet willekeurig verklaard of uitgelegd worden en zij heeft geen eigenlijke uitlegging nodig: zij is klaar en verstaanbaar door zich zelve. Wij hebben deze slechts eenvoudig en oprecht te lezen om daar de waarheid in te vinden. Zij die haar zo lezen, stemmen lichtelijk omtrent haar inhoud overeen. Dit onderscheid tussen vrij lezen en vrij uitleggen van de Schrift wel op te merken, en de geheel verschillende uitwerksels gade te slaan, die uit beide voortvloeien, werpt de gehele beschuldiging van de Roomsgezinden omver, daar het ons zal doen zien, dat het vrij en willekeurig uitleggen wel is waar niets dan verwarring en verdeeldheid, maar het vrij, eenvoudig en oprecht lezen eenheid van geloof en gevoelen voortbrengt, een eenheid die in eigen volle overtuiging gegrond de gedwongen eenheid van de Roomse Kerk ver overtreft. -L.R.

(10) Twee van de uitstekendste geschiedschrijvers welke Duitsland op dit ogenblik bezit voegen er bij dat de lieden van Orlamunde LUTHER met stenen en met drek wierpen; maar LUTHER zegt geheel het tegendeel: "Dass ich nicht mit Steinen und Dreck ausgeworffen ward" (L Epp. II, p. 579.)

Hij begaf zich naar Kale, waar de predikant insgelijks de gevoelens van CARLSTADT omhelsd had, en hij besloot er te prediken. Maar op de predikstoel komende, vond hij er de overblijfselen van een crucifix. Hij gevoelde in het eerst een hevige ontroering; vervolgens, zich spoedig herstellende, verzamelde hij de stukken in een hoek van de kansel en hield een predikatie waarin geen enkele zinspeling op deze omstandigheid gevonden werd. "Het is door verachting," zei hij later, "dat ik mij op de duivel heb willen wreken."

Carlstadt gebannen.

Hoe meer de keurvorst zijn einde naderde, hoe meer hij scheen te vrezen dat men in de Hervorming te ver ging. Hij beval dat CARLSTADT van zijn bedieningen zou ontzet worden en dat hij niet slechts Orlamunde, maar ook de keurvorstelijke staten zou verlaten. Tevergeefs kwam de Kerk van die plaats voor hem tussen beiden; tevergeefs verlangde zij dat men hem tenminste zou vergunnen om daar als burger te blijven wonen, hem toestaande om van tijd tot tijd een predikatie te doen; tevergeefs stelde zij voordat zij de waarheid van God meer achtte dan de gehele wereld, en zelfs dan duizend werelden, zo God er duizend geschapen had *(11)*, FREDERIK was onbewegelijk; hij ging zelfs zover van de ongelukkigen CARLSTADT het nodige geld voor zijn reis te weigeren. LUTHER had geen deel aan die hardheid van de vorst; deze was ver van zijn karakter verwijderd, en hij bewees dat later. Maar CARLSTADT beschouwde hem als de bewerker van zijn ongeluk, en vervulde Duitsland met zijn klachten en zuchten. Hij schreef een brief tot afscheid aan zijn vrienden te Orlamunde. Deze brief, om welken te lezen men de klokken luidde, en die voor de vergaderde en wenende gemeente gelezen werd *(12)*, was getekend: "ANDREAS BODENSTEIN, door LUTHER verdreven zonder door hem gehoord of overtuigd te zijn geworden."

(11) Höher als tausend Welten. (SECKEND. p. 628.)

(12) Quae publice vocatis per campanas lectae sunt omnibus simul flentibus. (L. Epp. II, p. 558.)

Men kan niet zonder smart deze twee mannen, eertijds vrienden en beiden uitstekend, dus met elkaar handgemeen zien. Een gevoel van droefheid maakte zich van al de discipelen van de Hervorming meester. Wat zou ervan haar worden, nu haar beroemdste verdedigers handgemeen werden? LUTHER bespeurde die vrees en trachtte deze te bedaren. "Strijden wij," zei hij, "als strijdende voor een ander. De zaak is van God, de zorg is van God, het werk is van God, de overwinning is van God, de eer is van God *(13)*. Hij zal zonder ons strijden en overwinnen. Wat vallen moet, val! Wat in stand moet blijven, blijf in stand! Het is niet onze zaak welke verricht wordt, en het is niet onze eer welke wij zoeken!"

(13) Causa Dei est, cura Dei est, opus Dei est, victoria Dei est, gloria Dei est. (Ibid. p. 556.)

CARLSTADT nam zijn toevlucht naar Straasburg, waar hij vele schriften uitgaf. Hij verstond, zegt doctor SCHEUR, het Latijn, het Grieks en het Hebreeuws in de grond; en LUTHER erkende zijn meerdere geleerdheid. Met een verheven ziel begaafd, offerde hij zijn goede naam, zijn stand, zijn vaderland, zijn brood zelfs aan zijn overtuigingen op. Later begaf hij zich naar Zwitserland; daar had hij zijn onderwijzingen moeten beginnen: zijn onafhankelijkheid had de vrije dampkring nodig waar de ŒCOLAMPADIUSSEN en de ZWINGLI'S adem haalde. Zijn leer verwekte weldra een aandacht zo groot als die welke de eerste thesen van LUTHER hadden verworven. Zwitserland scheen gewonnen; BUCER, CAPITO scheen met haar meegesleept.

Toen steeg de verontwaardiging van LUTHER ten hoogsten top, en hij gaf één van de krachtigste, maar ook één van de hevigste van zijn strijdschriften, namelijk zijn boek "*Tegen de hemelse profeten*" in het licht.

Dus begon de Hervorming, aangevallen door de paus, aangevallen door de keizer, aangevallen door de vorsten, ook zichzelf te verwoesten. Zij scheen op het punt voor zoveel jammeren te bezwijken; en zekerlijk zou zij ook bezweken zijn, wanneer zij een menselijk werk geweest was. Maar, op het punt van te vergaan, verhief zij zich weldra met nieuwe kracht.

VIII.

Voortgang.

Het Catholieke bondgenootschap van Regensburg en de vervolgingen welke het vergezelden verwekten bij de Germaanse volken een krachtige tegenstand. De Duitsers waren niet gezind om zich dat Woord van God te laten ontnemen wat hun eindelijk gegeven was geworden; en op de bevelen van KAREL V, op de bullen van de paus, op de bedreigingen en brandstapels van FERDINAND en van de overige Catholieke vorsten antwoordden zij: "Wij zullen het bewaren!"

Tegenstand van de verbondenen.

Nauwelijks hadden de verbondenen Regensburg verlaten, of de afgevaardigden van de steden, wier bisschoppen aan dat verbond deel genomen hadden, verbaasd en

verontwaardigd, verenigden zich te Spiers en besloten dat hun predikers, in weerwil van de verboden van de bisschoppen, niet dan het Evangelie en het Evangelie alleen zouden prediken, overeenkomstig het woord van de Profeten en Apostelen. Vervolgens maakten zij zich gereed om aan de nationale vergadering een vastberaden en eenparig voorstel van hun mening aan te bieden.

De keizerlijke brief, gedagtekend van Burgos, kwam, wel is waar, al hun overleggingen verstoren. Nochtans, omstreeks het einde des jaars, zwoeren de afgevaardigden van die steden en vele personaadjen te Ulm verenigd elkaar, zo zij aangevallen werden, onderlinge hulp te verlenen.

Dus stelden de vrije steden tegen het leger, door Oostenrijk, Beieren en de bisschoppen gevormd, terstond een ander over waarin zij de banier des Evangelies en van de nationale vrijheden plantten.

Ontmoeting van Philippus van Hessen en Melanchton.

Terwijl de steden zich op de voorposten van de Hervorming plaatsten, werden vele vorsten voor haar zaak gewonnen. Op één van de eerste dagen van de maand Juni 1524, kwam MELANCHTON te paard van het bezoeken van zijn moeder terug, vergezeld van CAMERARIUS en enige andere vrienden, toen hij, nabij Frankfort, een luisterrijke stoet ontmoette. Het was PHILIPPUS landgraaf van Hessen, die drie jaren tevoren LUTHER te Worms bezocht had, en die zich nu naar de feesten van Heidelberg begaf, waar zich al de vorsten van Duitsland moesten bevinden.

Zo bracht de Voorzienigheid PHILIPPUS beurtelings met de twee Hervormers in aanraking. Men wist dat de beroemde leraar naar zijn vaderland gegaan was; één van de ridders van de landgraaf zei tot hem: "Het is, denk ik, MELANCHTON." Terstond gaf de jonge vorst zijn paard de sporen, en bij de leraar komende, zei hij tot hem: "Zijt gij PHILIPPUS?" "Ik ben het," antwoordde de geleerde een weinig beschroomd, en zich gereed makende om uit eerbied van het paard te stijgen *(1)*. "Blijf zitten," zei de vorst: "keer om en kom bij mij de nacht doorbrengen; ik wens u over enige zaken te spreken; vrees niets." -"Wat zou ik van zulk een vorst als gij kunnen vrezen?" antwoordde de doctor. -"Ei, ei!" zei de landgraaf lachende, "indien ik u meenam en aan CAMPEGGI overleverde, zou hij er niet boos om zijn, denk ik." De twee PHILIPPUSSEN rijden naast elkaar voort; de vorst vraagt, de doctor antwoordt, en de landgraaf is opgetogen over de heldere en treffende inzichten welke hem meegedeeld worden. MELANCHTON hem eindelijk verzoekende hem zijn weg te laten vervolgen, scheidt PHILIPPUS van Hessen niet dan met moeite van hem. "Onder één voorwaarde," zei hij tot hem, "dat gij namelijk, zodra gij ten uwen zijt wedergekeert, met nauwkeurigheid de vraagstukken behandelt waarover wij geredetwist hebben en dat gij mij uw geschrift toezendt *(2)*. "MELANCHTON beloofde het. "Ga dan," zei PHILIPPUS tot hem, "en reis door mijn staten."

(1) Honoris causa de equo descensurus. (CAMERARIUS, p. 94)
(2) Ut de quaestionibus quas audiisset moveri, aliquid diligenter conscriptum curaret. (Ibid.)

De landgraaf voor het Evangelie gewonnen.

MELANCHTON stelde met zijn gewone bekwaamheid een *Kort begrip van de vernieuwde leer van het Christendom* op *(3)*; en dit geschrift, vol beknoptheid en

kracht, maakte een beslissende indruk op de geest van de landgraaf. Kort na zijn terugkomst van de feesten van Heidelberg, vaardigde die vorst, zonder zich bij de vrije steden te voegen, van zijn kant een bevel uit, waarbij hij, zich tegen het bondgenootschap van Regensburg aankantende, gebood dat het Evangelie in al de zuiverheid gepredikt zouden worden. Hij omhelsde het zelf met al de kracht van zijn karakter. "Ik wil liever," riep hij uit, "mijn lichaam en mijn leven, mijn staten en mijn onderdanen, dan Gods Woord verliezen." Een monnik, de minderbroeder FERBER, deze gezindheid van de vorst voor de Hervorming bemerkende, schreef hem een brief vol verwijten, waarin hij hem bezwoer aan Rome getrouw te blijven. "Ik wil," antwoordde PHILIPPUS, "getrouw blijven aan de oude leer, maar zo als zij in de Schrift vervat is." Daarop bevestigde hij met grote nadruk, dat de mens alleen door het geloof gerechtvaardigd wordt. De monnik zweeg, geheel verbaasd *(4)*. Men noemde de landgraaf "de discipel van MELANCHTON *(5)*."

(3) Epitome renovatae ecclesiasticae doctrinae.
(4) SECKENDORF, p. 738.
(5) Princeps ille discipulus Philippi fuit a quibusdam appellatus. (CAMER., p. 95.)

De Palts, Lunenberg, Holstein.
Andere vorsten volgden een dergelijke richting. De keurvorst van de Palts weigerde zich aan enige vervolging te lenen; de hertog van Lunenburg, neef van de keurvorst van Saksen, begon zijn staten te hervormen; en de koning van Denemarken beval dat in het Sleeswijkse en Holsteinse ieder vrij zouden zijn om God te dienen zo als zijn geweten hem zou gebieden.

De grootmeester te Wittenberg.
De Hervorming deed een nog belangrijker aanwinst. Een vorst, wiens bekering tot het Evangelie tot onze tijd toe grote gevolgen hebben moest, begon zich toen van Rome af te keren. Eens, omstreeks het einde van Juni, kort na de terugkering van MELANCHTON te Wittenberg, trad de grootmeester van de Teutonische orde, ALBERT, markgraaf van Brandenburg, LUTHERS kamer binnen. Dit hoofd van de monnik-ridders van Duitsland, die toen Pruisen bezaten, had zich naar de rijksdag van Neuremberg begeven, om tegen Polen de hulp van het rijk in te roepen. Hij kwam van daar met een verbrijzeld gemoed terug. Aan de ene zijde hadden de predikatiën van OSIANDER en het lezen van het Evangelie hem overtuigd dat zijn monnikstand met Gods Woord in strijd was; aan de andere kant had de val van het nationaal bewind in Duitsland hem alle hoop benomen van de hulp te bekomen welke hij was komen inroepen. Wat zal hij dan doen?.....De Saksische raadsheer VAN PLANITZ, met wie hij Neuremberg verlaten had, nodigde hem uit de Hervormer te gaan bezoeken. "Wat denkt gij," zei de verontruste en geslingerde vorst tot LUTHER, "van de regel van mijn orde?" LUTHER stond niet in twijfel; hij zag dat alleen een met het Evangelie overeenkomstig gedrag ook Pruisen kon redden. "Roep," zei hij tot de grootmeester, "de hulp van God in, verwerp de onzinnigen en verwarde regel van uw orde; doe die afschuwelijke vorstelijke waardigheid, dat waarlijk tweeslachtig wezen, dat noch geestelijk noch wereldlijk is, ophouden *(6)*; vlied de valse kuisheid, streef naar de ware; treed in het huwelijk; en sticht een wettig rijk in de plaats van dat monster zonder naam *(7)*." Deze woorden tekende in de ziel van de grootmeester een gesteldheid af welke hij tot hiertoe slechts vluchtig had gezien. Een glimlach helderde zijn gelaatstrekken op; maar hij was te voorzichtig om zich uit te laten; hij zweeg *(8)*. MELANCHTON, die tegenwoordig was, sprak evenals LUTHER, en de vorst keerde

naar zijn staten terug, de Hervormers overtuigd latende dat het zaad wat zij in zijn hart geworpen hadden, eens vruchten zou dragen.

(6) Ut loco illius abominabilis principatus, qui hermaphrodita quidam. (L. Epp. II, p 527.)
(7) Ut contempta ista stulta confusaque regula, uxorem duceret. (Ibid.)
(8) Ille tum arrisit, sed nihil respondit. (Ibid.)

Dus hadden KAREL V en de paus zich tegen de nationale vergadering van Spiers verzet, uit vrees dat Gods Woord al de aanwezigen zou winnen; maar Gods Woord kan niet gebonden worden: men weigerde het toe te laten om in één van de zalen van een stad van de Neder-Palts te weergalmen; wel nu, het wreekte zich daarover door zich door al de provinciën te verspreiden; het bracht de volken in beweging, verlichtte de vorsten, en spreidde door geheel het rijk die Goddelijke kracht ten toon, welke noch pauselijke bullen, noch bevelen het ooit konden ontroven.

IX.

Hervormingen.

Terwijl de volken en hun opperhoofden dus naar het licht heenspoedden, beijverden zich de Hervormers om de grondbeginselen van het Christendom geheel te vernieuwen en te doorgronden. De eredienst hield hen het eerst bezig. De tijd, door de Hervormer bij zijn terugkering van de Wartburg bepaald, was gekomen. "Nu de harten door de Goddelijke genade versterkt zijn geworden," zei hij, "moet men de ergernissen die het rijk des Heeren bezoedelen doen verdwijnen, en iets in de naam van JEZUS durven ondernemen." Hij verlangde dat men onder beiderlei gestalte het Avondmaal zouden houden; dat men van het alles zou wegnemen dat strekte om er een offerande van te maken *(1)*; dat er nimmer Christelijke bijeenkomsten zouden gehouden worden zonder dat Gods Woord er gepredikt werd *(2)*; dat de gelovigen, of ten minste de priesters en de scholieren elke morgen te vier of vijf uur zouden bijeenkomen om het Oude Testament te lezen; en elke avond, te vijf of zes uur, om het Nieuwe te lezen; dat Zondags de gehele Kerk des voor- en namiddags zich zou verzamelen, en dat de hoogste regel van de eredienst zijn zou de klok van Gods Woord te doen luiden *(3)*.

(1) Weise christliche Messe zu halten. (L Opp. L. XXII, p. 232.)
(2) Die chrIstliche Gemeine nimmer soll zusammen kommen, es werde denn daselbst Gottes Wort geprediget. (Ibid. p. 226)
(3) Dass das Wort im Schwange gehe. (Ibid. p. 227.)

De Allerheiligen-kerk.

De Aller-heiligen kerk te Wittenberg gaf vooral haar verontwaardiging lucht. Men vierde er jaarlijks 9901 missen, en men verbrandde er 35.570 ponden was, zegt ons SECKENDORF. LUTHER noemde haar "het heiligschendende Topheth." "Er zijn," zei hij, "niet meer dan drie of vier luie buiken die nog die schandelijke Mammon aanbidden, en indien ik het volk niet terughield, zou dit huis van al de heiligen of liever van al de duivelen reeds lang in de wereld zulk een gerucht gemaakt hebben dat men nooit dergelijk gehoord heeft."

De worsteling begon rondom deze kerk. Zij was als die oude heiligdommen van het Heidendom in Egypte, in Gallië en in Germanië, die vallen moesten, opdat het Christendom zich zou vestigen.

De val van de mis.
LUTHER, willende dat men in deze domkerk de mis zou afschaffen, leverde tot dit einde de 1ste Maart 1523 een eerste verzoekschrift bij het kapittel in en de 11de Juli een tweede *(4)*. De kanunniken hem de bevelen van de keurvorst tegen geworpen hebbende, antwoordde LUTHER: "Wat gaat ons hier het bevel van de vorst aan? Hij is een wereldlijk vorst; het is met het zwaard dat hij zich moet bezighouden, en niet met de bediening van het Evangelie *(5)*." LUTHER stelt hier met klaarheid het onderscheid van Staat en Kerk voor. "Er is slechts een enkele offerande welke de zonden uitwist," zei hij tevens, "CHRISTUS die zich slechts eenmaal geofferd heeft; en wij hebben er deel aan, niet door werken of door offeranden, maar alleen door het geloof aan Gods Woord."

(4) L. Epp II, p 308 en 354.
(5) Welchem gebührt das Schwerd, nicht das Predigtamt zu versorgen. (L Opp. XVIII, p. 497.)

De keurvorst, die zich nabij zijn einde gevoelde, was tegen nieuwe hervormingen.

Maar nieuwe aansporingen kwamen zich bij die van LUTHER voegen. "Het is tijd om te handelen," zei JONAS, proost van de domkerk, tot de keurvorst. "Een openbaring van het Evangelie zo luisterrijk als die welke wij op dit ogenblik hebben, duurt gewoonlijk niet langer dan een zonnestraal. Haasten wij ons dan *(6)*."

(6) Corp. Reformat. I, p 636.

Deze brief van JONAS de begrippen van de keurvorst niet veranderd hebbende, verloor LUTHER zijn geduld; hij meende dat het ogenblik gekomen was om de laatste aanval te doen, en schreef aan het kapittel een dreigende brief. "Ik verzoek u vriendelijk," zei hij daarin, "en dring er ernstig op aan, om aan al die eredienst welke tot scheuring aanleiding geeft een einde te maken. Indien gij dat weigert, zult gij onder Gods hulp de vergelding ontvangen welke gij verdiend zult hebben. Ik zeg dit tot uw naricht, en verlang een stellig en onmiddellijk antwoord, -ja, of nee, -vóór aanstaande Zondag, opdat ik wete wat ik te doen heb. God schenke u zijn genade, om zijn licht te volgen.

"Donderdag, de 8ste December 1524.

"MARTIJN LUTHER,

"*Prediker te Wittenberg (7)*"

(7) L Epp. II, p. 565.

Te gelijker tijd begaven zich de rector, twee burgemeesters en tien raadsheren naar de deken, en verzochten hem, in naam van de hogeschool, van de raad en van het volk te Wittenberg, "de grote en verschrikkelijke goddeloosheid welke in de mis tegen Gods majesteit gepleegd werd af te schaffen."

Het kapittel moest zich gewonnen geven; het verklaarde dat het door Gods heilig Woord ingelicht *(8)*, de misbruiken erkende welke men het deed kennen, en kondigde een nieuwe Godsdienstinrichting af, welke met Kersmis van het jaar 1524 begon gevolgd te worden.

(8) Durch dass Licht des heiligen göttlichen Wortes...(L, Opp. XVIII, p. 502.)

Dus viel de mis in dat vermaarde heiligdom, waar zij aan de herhaalde aanvallen van de Hervormers zo lange tijd weerstand geboden had. De keurvorst FREDERIK, door de jicht aangevallen, en nabij zijn einde, kon, in weerwil van al zijn pogingen, die grote daad van hervorming niet beletten. Hij erkende daarin Gods wil en onderwierp zich. De val van de Roomse gebruiken in de Aller-heilige kerk verhaastte hun einde in een groot aantal kerken van de Christenheid; overal had dezelfde tegenstand plaats, maar ook dezelfde overwinning. Te vergeefs wilde de priesters en zelfs de vorsten in vele plaatsen daaraan hinderpalen in de weg leggen; zij vermochten dat niet.

De letteren.
Het was niet slechts de eredienst welke de Hervorming moest veranderen. De School was door haar vroeg naast de Kerk geplaatst, en die twee grote inrichtingen, vermogend om de volken te herscheppen, waren door haar evenzeer levend gemaakt. Het was door een nauwe verbintenis met de letteren dat de Hervorming in de wereld was gekomen, ten dage van haar zegepraal vergat zij haar bondgenoot niet.

Het Christendom is niet een loutere ontwikkeling van het Jodendom; het stelt zich niet voor opnieuw de mens, gelijk dat het Pausdom wenste te doen, in de nauwe windselen van uitwendige instellingen en menselijke leringen te wikkelen. Het Christendom is een nieuwe schepping; het grijpt de mens van binnen aan; het verandert hem geheel en al naar zijn inwendige natuur, zodat de mens niet nodig heeft dat andere mensen hem regelen voorschrijven; maar onder Gods bijstand kan hij uit zichzelf en door zichzelf weten wat waar is en doen wat goed is *(9)*.

(9) Heb 8:11

Om de mensheid tot die staat van mondigheid welke CHRISTUS voor haar verworven heeft te doen komen, en om haar uit de voogdijschap waarin Rome haar zolange tijd gebonden had te doen geraken, moest de Hervorming de mens geheel en al ontwikkelen; en zijn hart en zijn wil door Gods Woord herscheppende, zijn verstand door de beoefening van de gewijde en ongewijde letteren verlichten.

Christelijke scholen.
LUTHER begreep dat; hij gevoelde dat men, om de Hervorming te bevestigen, op de jeugd moest werken, de scholen volmaken en in de Christenheid de voor een grondig onderzoek van de heilige Schriften nodige kundigheden verspreiden. Ook was dit één van de oogmerken van zijn leven. Hij begreep het vooral op het tijdstip waartoe wij gekomen zijn, en wendde zich tot de raadsheren van al de steden in Duitsland, om hun

het stichten van Christelijke scholen te verzoeken. "Waarde heren," zei hij tot hen, "men geeft jaarlijks zoveel geld uit voor schietgeweer, voor wegen en dijken: waarom zou men er niet een weinig van besparen om aan de arme jeugd één of twee schoolmeesters te geven? God staat voor onze deur en hij klopt; gelukkig zijn wij, zo wij hem opendoen! Nu is het Goddelijk Woord overvloedig te verkrijgen. O waarde Duitsers, koop, koop, terwijl de markt voor uw huis gehouden wordt. Gods Woord en Zijn genade zijn als een voorbijgaande regenvlaag. Het is bij de Joden geweest; maar het is heengegaan, nu hebben zij het niet meer. PAULUS heeft het in Griekenland gebracht; maar ook daar is het heengegaan, en nu bevinden zich er de Turken. Het kwam te Rome en in het Latijnse land; maar ook daar is het heengegaan, en Rome heeft nu de paus *(10)*. O Duitsers, denk niet dat gij dat Woord eeuwig zult bezitten. De verachting welke men het betoont zal het verdrijven. Dat daarom ieder die het wil hebben, het aangrijpe en beware!"

(10) Aber hin ist hin; sie haben nun de Papst (L. Opp. W X, p 535.)

"Houdt u met de kinderen bezig," gaat hij voort, zich steeds tot de overheden wendende; "want vele ouders zijn als de struisvogels; zij zijn ongevoelig voor hun jongen, en tevreden het ei gelegd te hebben, bekreunen zij er zich vervolgens niet meer aan. De welvaart van een stad bestaat niet slechts in grote schatten te verzamelen, in sterke muren te bouwen, in schone huizen op te richten, in schitterende wapenen te bezitten. Wanneer dwazen deze komen bestormen, dan zal haar ongeluk er te groter door zijn. Het wezenlijk welzijn van een stad, haar behoud en haar sterkte is veel kundige, deftige, eerlijke en beschaafde burgers te tellen. En aan wie moet men het wijten dat er thans van de zodanigen zo weinig zijn, dan alleen aan u, overheden, die de jeugd als de bomen in het bos hebt laten opwassen?"

Het is vooral van de beoefening van de letteren en van de talen, dat LUTHER met kracht de noodzakelijkheid verdedigt. "Welk een nut geeft het u, vraagt men, het Latijn, het Grieks, het Hebreeuws te leren? Wij kunnen de Bijbel wel in het Duits lezen. Zonder de talen, antwoordt hij, hadden wij het Evangelie niet ontvangen...De talen zijn de schede waarin zich het zwaard des Geestes bevindt *(11)*, zij zijn het kistje dat die juwelen bevat; zij zijn het vat dat die aangename drank inhoudt; en, gelijk het Evangelie spreekt, zij zijn de korven waarin men de broden en vissen bewaart welke het volk moeten spijzigen. Indien wij de talen laten varen, zullen wij zover komen dat wij niet alleen het Evangelie verliezen, maar dat wij ook niet meer in het Latijn of in het Duits kunnen spreken en schrijven. Sinds men opgehouden heeft deze te beoefenen, is de Christenheid zover vervallen dat zij onder de macht van de paus is geraakt. Maar nu de talen opnieuw in eer zijn, verspreiden zij zoveel licht dat de gehele wereld er over verbaasd staat, en dat ieder moet belijden dat ons Evangelie bijna zo zuiver is als dat van de Apostelen zelve. De heilige vaders hebben zich voorheen dikwijls bedrogen, omdat zij de talen niet gekend hebben; in onze dagen geloven enigen, gelijk de Waldenzen van Piemont, niet aan de nuttigheid van de talen; maar, schoon hun leer goed zij, zijn zij echter dikwijls van de ware zin van de gewijde tekst beroofd, bevinden zij zich zonder wapenen tegen de dwaling, en ik vrees zeer dat hun geloof niet zuiver zal blijven *(12)*. Wanneer de talen mij niet zeker hadden gemaakt omtrent de zin van het Woord, had ik wel een vrome monnik kunnen zijn en vreedzaam de waarheid in een vergeten klooster kunnen prediken; maar ik zou de paus, de sophisten en hun antichristelijk rijk hebben laten staan *(13)*."

(11) Die Sprachen sind die Scheide, darinnen dies Messer des Geistes stecket. (L. Opp. W. X, p, 535.)
(12) Es sey oder werde nicht lauter bleiben. (L. Opp W. X, p. 535.)
(13) Ich hätte wohl auch können fromm seyn und in der Stille recht predigen. (Ibid)

De kennis aan de leken aangeboden.
Het is niet slechts over de onderwijzing van de kerkelijken dat LUTHER zich uitlaat; hij wil dat de kennis niet alleen in de Kerk zij; hij stelt zich voor de leken er deel aan te doen krijgen, die er totdat ogenblik toe van onterfd waren geworden. Hij verlangt dat men boekerijen aanlegge, en dat men zich niet bepale om er uitgaven en verklaringen van de Scholastieken en van de Kerkvaders te verzamelen, maar ook de boeken van redenaars en dichters, al waren het zelfs heidenen, zoals de werken aan de schone kunsten, aan de rechtsgeleerdheid, aan de geneeskunde, aan de geschiedenis toegewijd. "Deze schriften dienen," zei hij, "om de werken en de wonderen Gods te doen kennen."

Dit werk van LUTHER is één van de gewichtigste van die welke de Hervorming heeft voortgebracht. Hij ontrukte de wetenschap aan de handen van de priesters, welke, evenals oudtijds die van Egypte, haar in bezit hadden genomen, en hij gaf ze aan allen weer. Van die aandrift van de Hervorming zijn de grootste ontwikkelingen van de nieuwere tijden voortgekomen. Die leken, geletterde mannen of geleerden, die tegenwoordig de Hervorming schenden, vergeten dat zij zelf haar werk zijn, en dat zij, zonder haar nog als onwetende kinderen onder de roede van de geestelijkheid zouden geplaatst zijn. De Hervorming zag het nauw verband in dat er tussen al de wetenschappen bestond; zij begreep dat alle wetenschap van God afkomstig, tot God terugleidt. Zij wilde dat allen zouden leren en dat men alles leerde. "Zij die de ongewijde letteren verachten," zei MELANCHTON, "achten de heilige Godgeleerdheid niet meer. Hun verachting is slechts een voorwendsel waarmee zij hun luiheid trachten te bedekken *(14)*."

(14) Hunc titulum ignaviae suae praetextunt (Corp. Ref, II, p 613.)

De kunsten. Zedelijke Godsdienst. Esthetische Godsdienst.
De Hervorming hield zich niet tevreden met aan de letteren een krachtige opwekking te geven, zij verwekte ook een nieuwe geestdrift voor de kunsten. Men verwijt dikwijls het Protestantisme dat het de vijand van de kunsten geweest is. Vele Protestanten nemen graag dit verwijt aan. Wij zullen niet onderzoeken of de Hervorming zich al of niet van deze moest bedienen; wij zullen ons tevreden houden met op te merken dat de onpartijdige geschiedenis geen daadzaak bevestigt waarop deze beschuldiging rust. Het Rooms Catholicisme moge zich beroemen meer dan het Protestantisme de kunsten voor te staan; het Heidendom stond deze nog meer voor, en het Protestantisme stelt in iets anders zijn eer. Er zijn Godsdiensten waarin ‘s mensen esthetische neigingen een gewichtiger plaats bekleden dan zijn zedelijke natuur. Het Christendom onderscheidt zich daardoor van die Godsdiensten dat de eigenlijk wezen het zedelijk element is. Het Christelijk gevoel drukt zich niet uit door de voortbrengselen van de schone kunsten, maar door de werken van het Christelijk leven. Elke sekte die deze zedelijke strekking van het Christendom verliet, zou daardoor haar aanspraak op de Christelijke naam verliezen. Rome heeft deze niet geheel verlaten, maar het Protestantisme bewaart met veel meer zuiverheid dit wezenlijk karakter. Het stelt er zijn eer in om alles grondig te onderzoeken wat tot het

gebied van het zedelijk wezen behoort, om Godsdienstige daden niet te beoordelen naar derzelver uitwendige schoonheid en de wijze waarop zij de verbeelding treffen, maar naar derzelver inwendige waarde en de overeenstemming welke zij met het geweten hebben; zodat, wanneer het Pausdom bovenal een esthetische Godsdienst is, gelijk dat een beroemd schrijver *(15)* bewezen heeft, het Protestantisme bovenal een zedelijke godsdienst is.

(15) CHATEAUBRIAND, Génie du Christianisme.

Nochtans, schoon de Hervorming zich in het eerst tot de mens als zedelijk wezen wendde, wendde zij zich echter ook tot de mens naar zijn gehele natuur. Wij zagen hoe zij tot zijn verstand sprak en wat zij voor de letteren deed; zij sprak ook tot zijn gevoel, tot zijn verbeelding, en droeg veel bij tot de ontwikkeling van de kunsten. De Kerk was niet meer alleen uit priesters en monniken samengesteld; het was de verzameling van de gelovigen. Allen moesten aan de eredienst deel nemen; en op de gezangen van de geestelijkheid moesten de gezangen van het volk volgen. Ook koesterde LUTHER, bij het overzetten van de Psalmen, het denkbeeld om deze voor het kerkgezang geschikt te maken. Dus werd de smaak voor de muziek in geheel de natie verspreid.

Muziek.
"Naast de Godgeleerdheid," zei LUTHER, "geef ik aan de muziek de eerste plaats en de hoogste eer *(16)*. Een schoolmeester moet kunnen zingen," zei hij mede, "zonder dat zie ik hem zelfs niet aan."

(16) Ich gebe nach der Theologie, van de Musica de nähesten Locum und höchste Ehre. (L. Opp. W. XXII, p 2253)

Eens toen men bij hem enige schone stukken zong, riep hij in vervoering uit: "Indien onze Heere God zulke bewonderenswaardige gaven op deze aarde verspreid heeft, welke niet dan een donkere hoek is, wat zal het dan niet in dat eeuwige leven zijn waar de volmaaktheid zal zijn gekomen!..."Na LUTHER, zong het volk; de Bijbel gaf zijn gezangen in, en de geestdrift aan het tijdvak van de Hervorming gegeven bracht later die heerlijke oratorios voort welke het laatste woord van die kunst schijnen te zijn.

Dichtkunst.
De dichtkunst nam evenzo een hogere vlucht. Men kon, om Gods lof te vermelden, zich niet bij eenvoudige overzettingen van de oude lofzangen bepalen. LUTHERS gemoed en dat van velen van zijn tijdgenoten, door het geloof tot de verhevenste gedachten opgevoerd, door de strijd en de gevaren die de ontluikende Kerk onophoudelijk bedreigden tot geestdrift ontvlamd door de dichterlijke geest eindelijk van het Oude Testament en het geloof aan het Nieuwe aangeblazen, stortten weldra hun gevoelens in Godsdienstige gezangen uit, waarin de dichtkunst en de muziek al wat zij het meest hemels hebben verenigden en samenmengden. Dus zag men in de 16de eeuw opnieuw het lied te voorschijn komen, dat reeds in de 1ste de martelaren in hun smarten had vertroost. In het jaar 1523 wijdde LUTHER het, gelijk wij gezien hebben, toe om de martelaren van Brussel te bezingen; andere kinderen van de Hervorming volgden zijn voetspoor; de gezangen vermenigvuldigden, zij werden met snelheid onder het volk verspreid, en brachten machtig veel toe om het uit de slaap op

te wekken. Het was in hetzelfde jaar dat HANS SACHS *de Wittenberger nachtegaal* vervaardigde. De leer welke sinds vier eeuwen in de Kerk geheerst had, is voor hem als de maneschijn bij welke men in de wildernissen verdoold is geraakt. Nu kondigt de nachtegaal de zon aan, en verheft zich, het licht van de dag bezingende, boven de nevels van de morgen.

Terwijl het lierdicht dus door de meest verheven indrukken van de Hervorming voortgebracht werd, tastten het hekel- en toneeldicht, onder de pen van HUTTEN, van MÜRNER, van MANUëL, de schreeuwendste misbruiken aan.

Het is aan de Hervorming dat de grote dichters van Engeland, van Duitsland en misschien van Frankrijk hun hogere vlucht te danken hebben.

Schilderkunst.
De schilderkunst is van al de kunsten die waarop de Hervorming de minste invloed had. Niettemin werd zij door de algemene beweging, welke toen al de vermogens van de mens in werking bracht, vernieuwd en als geheiligd. De grote meester van dit tijdvak, LUKAS CRANACH, zette zich te Wittenberg neer, leefde erin vertrouwelijke vriendschap met LUTHER, en werd de schilder van de Hervorming. Wij hebben gezien hoe hij het onderscheid tussen CHRISTUS en de Antichrist (de paus) voorstelde, en zich zo onder de meest invloed hebbende werktuigen van de omwenteling schaarde, welke de volken geheel en al veranderde. Van het ogenblik af dat hij een nieuwe overtuiging gekregen had, wijdde hij zijn eerbaar penseel alleen aan schilderstukken die met het Christelijk geloof overeenstemden, en hij verspreidde over groepen van kinderen, door de Heiland gezegend, de bevalligheid, waarmee hij voorheen de heiligen van de overlevering versierd had. ALBERT DURER werd ook door het Woord des Evangelies gewonnen, en zijn genie nam een nieuwe vlucht. Zijn meesterstukken dagtekenen van dit tijdpunt. Men ziet in de trekken waarmee hij van toen af de Evangelisten en Apostelen afmaalde, dat de Bijbel aan het volk teruggegeven was, en dat de schilder er een diepzinnigheid, een kracht, een leven, een grootheid uit putte, welke hij nooit in zichzelf zou hebben gevonden *(17)*.

(17) RANKE, Deutsche Geschichte, II. p. 85.

Nochtans, men moet het erkennen, is de schilderkunst van al de kunsten die, wier Godsdienstige invloed het meest voor gegronde en dringende tegenwerpingen vatbaar is. De dichtkunst en de muziek zijn van de hemel afkomstig en zal men in de hemel weervinden; maar men ziet de schilderkunst onophoudelijk met grove onzedelijkheden of met jammerlijke dwalingen verbonden. Wanneer men de geschiedenis beoefend of Italië gezien heeft, wacht men voor de mensheid niets goeds van die kunst. Hoe het ook met deze uitzondering zij welke wij menen te moeten maken, blijft toch onze algemene opmerking bestaan.

De Hervorming van Duitsland, schoon zich bovenal tot ‘s mensen zedelijke natuur wendende, heeft aan de kunsten een opwekking gegeven welke zij niet van het Rooms Catholicisme zouden ontvangen hebben.

Dus ging alles, de kunsten, de letteren, de meer geestelijke inrichting van de eredienst, en de zielen van de volken en van de koningen, vooruit, Maar die heerlijke overeenstemming, welke het Evangelie, in de dagen van de hernieuwing, van alle

kanten teweeg bracht, was op het punt van verstoord te worden. De gezangen van de Wittenberger nachtegaal waren op het punt van afgebroken te worden door het gehuil van de stormwind en het gebrul van de leeuwen. Een dikke nevel verbreidde zich in een ogenblik over geheel Duitsland, en op een schone dag volgde een diepe nacht.

X.

Staatkundige gisting.

Een staatkundige gisting, geheel verschillende van die welke het Evangelie teweeg bracht, verontrustte sinds lang het rijk. Onder burgerlijke en kerkelijke verdrukking gebukt gaande, in vele landen als lijfeigenen tot van de Heeren landgoederen behorende en met deze verkocht wordende, dreigde het volk met woede op te staan en eindelijk de kluisters te verbreken. Deze beweging had zich reeds vóór de Hervorming door vele verschijnselen geopenbaard, en toen reeds had het Godsdienstig element zich met het staatkundig element verenigd; het was de 16de eeuw onmogelijk die twee beginselen, in het leven van de natiën zo nauw verbonden, vanee te scheiden. In Holland waren op het einde van de voorgaande eeuw de boeren in opstand geraakt, terwijl zij brood en kaas, de twee voorname levensbehoeften van die arme lieden, als veldtekenen op hun banieren plaatsten. "Het schoenverbond" had in het jaar 1503 in de omstreken van Spiers gerucht gemaakt. In 1513 vernieuwde het zich in Brisgau, door priesters aangemoedigd. Wurtemberg had in 1514 "het verbond van de arme CONRAAD" gezien, welks doel was om door de opstand "Gods recht" te handhaven. Carinthiën en Hongarije waren in 1515 het toneel van verschrikkelijke bewegingen geweest *(1)*. Deze opstanden waren door stromen bloed gesmoord geworden; maar de volken hadden geen verlichting gekregen. Een staatkundige hervorming was dan niet minder noodzakelijk dan een Godsdienstige Hervorming. Het volk had er recht op; maar, men moet het zeggen, het was niet rijp om dat te genieten.

(1) Hier lost zich het bedenkelijke op, wat wij in onze aantekening 2 in het eerste Deel (112) vonden omtrent de bepaling van de juiste tijd van de opstand van de boeren in de omstreken van de Rijn, bekend onder de naam van het *Schoenverbond*, zoals het aldaar door de heer MERLE werd opgegeven vergeleken met andere schrijvers; en het bevestigt zich nu uit de nauwkeuriger opgave welke wij alhier vinden, wat wij toen gisten, dat namelijk dit verbond zich na tijdsverloop en op onderscheidene plaatsen herhaald hebben, en wij zien hier nader, dat het eigenlijke Schoenverbond in het jaar 1503 in de omstreken van Spiers het allereerst gemaakt werd, in het jaar 1513 zich in Brisgau vernieuwde, terwijl in 1814 een dergelijk verbond in het Wurtembergsche onder de naam van de arme CONRAAD plaats had, en in 1815 zich dergelijke bewegingen in Carinthiën en Hongarije openbaarden. Het oproer in ons vaderland ten jare 1490 en 1491 bekend onder de naam van *Kaas- en Broodspel*, naar de afbeeldingen, die de boeren in Kennemerland een gedeelte van Noord-Holland, waar het vooral plaats had, in hun vaandels voerden, stond deels enigzins in verband met de voorafgegane langdurige staatkundige verdeeldheden tussen de zogenoemde Hoeksen en Kabeljauwsen, en was deels van een meer voorbijgaande aard, zijnde veroorzaakt door een tijdelijk gebrek, mislukten oogst en duurte van de levensmiddelen, welke tenminste daarbij tot voorwendsel genomen werden. Het is derhalve ongegrond aan de Hervorming zodanige oproeren te wijten. -L.R.

Luther tegen het oproer.

Sinds de Hervorming begonnen was, hadden zich die volksbewegingen niet hernieuwd; de gemoederen waren met andere gedachten vervuld geworden. LUTHER wiens scherpziend oog de staat van zijn volk onderscheiden had, had reeds van uit de

Wartburg ernstige vermaningen tot het gericht om dus de onstuimige gemoederen te doen bedaren.

"Het oproer," had hij gezegd, "brengt de verbetering niet aan, welke men begeert, en God veroordeelt het. Wat is dat oproerig worden anders dan zichzelf wreken? De duivel beijvert zich om diegenen tot oproer aan te zetten welke het Evangelie omhelzen, om het met schande te bedekken; maar zij die mijn leer wel begrepen hebben; worden niet oproerig *(2)*."

(2) LUTHERS'S treue Ermahnung an alle Christen sich vor Aufruhr und Empörung zu hüten. (Opp. XVIII, p 288)

Alles deed vrezen dat de volksbeweging niet lang meer zou kunnen worden bedwongen. Het bewind dat FREDERIK van Saksen zoveel moeite gehad had daar te stellen en dat het vertrouwen van de natie bezat, was ontbonden. De keizer, wiens bekwaamheid misschien de invloed van dit nationaal bestuur zou vergoed hebben, was afwezig; de vorsten wier eensgezindheid steeds de kracht van Duitsland uitgemaakt had, waren verdeeld; en de nieuwe verklaringen van KAREL V tegen LUTHER, voor de toekomst alle hoop op een minnelijk vergelijk benemende, beroofden de Hervormer van een gedeelte van het zedelijk gezag waardoor het hem in het jaar 1522 gelukt was het onweer te doen bedaren. De voornaamste dammen, welke tot dit ogenblik toe de stroom gekeerd hadden, doorgebroken zijnde, kon niets de woede meer beteugelen.

Het was niet de Godsdienstige beweging welke de staatkundige beweging voortbracht; maar in vele plaatsen liet zij zich door haar onstuimige baren meeslepen. Mogelijk moet men zelfs verder gaan; mogelijk moet men erkennen dat de beweging door de Hervorming bij het volk opgewekt, een nieuwe kracht gaf aan het misnoegen dat in de natie gistte. De hevigheid van LUTHERS schriften, de onverschrokkenheid van zijn daden en van zijn woorden, de harde waarheden welke hij niet alleen aan de paus en de prelaten, maar ook aan de vorsten zelf zei, dit alles moest meewerken om gemoederen die reeds in gisting waren te doen ontvlammen. Ook bleef ERASMUS niet in gebreken hem te zeggen: "Wij plukken nu de vruchten welke gij gezaaid hebt *(3)*." Daarenboven, de verblijdende waarheden van het Evangelie, eindelijk in het licht gesteld, bewogen alle harten en vervulden ze met hoop en verwachting. Maar vele niet wedergeboren zielen waren niet door de bekering voorbereid tot het Christelijk geloof en de Christelijke vrijheid. Zij wilden wel het juk van de paus afschudden, maar zij wilden het juk van CHRISTUS niet aannemen. Ook, wanneer aan Rome toegewijde vorsten in hun gramschap de Hervorming trachtten te verstikken, wisten de oprechte Christenen, wel is waar, die wrede vervolgingen met geduld te verdragen; maar de menigte geraakte in beweging, werd oproerig, en haar begeerten aan de ene zijde bedwongen ziende, bezorgde zij aan deze van de andere kant een meerdere vrijheid. "Waarom," zei men, "zou de slavernij in de Staat voortduren, terwijl de Kerk alle mensen tot een edele vrijheid roept? Waarom zouden de regeringen niet dan met geweld heerschappij voeren, terwijl het Evangelie niet dan van zachtmoedigheid spreekt?" Terwijl de Godsdienstige Hervorming door de vorsten en het volk met even veel vreugde ontvangen werd, had integendeel de staatkundige Hervorming ongelukkig het machtigste deel van de natie tegen zich; en terwijl de eerste het Evangelie tot richtsnoer en tot steunpunt had, had de tweede weldra geen andere beginselen dan geweld en willekeur. Ook, terwijl de één binnen de grenzen van de

waarheid gehouden werd, ging de andere met spoed en als een woeste stroom, al de grenzen van de rechtvaardigheid te buiten. Maar een zijdelingse invloed van de Hervorming op de onlusten die in het rijk uitbraken te willen miskennen, zouden mij als een bewijs van partijdigheid voorkomen. Er was door de Godsdienstige strijdvoeringen in Duitsland een vuur ontstoken geworden; het was onmogelijk dat er niet enige vonken uit zouden springen, geschikt om de driften van het volk te ontvlammen *(4)*.

(3) Habemus fructum tui spiritus (ERASM. Hyperasp. B. 4.)

(4) Ofschoon wel is waar die oproeren niet uit de Hervorming ontstonden, begunstigde deze echter de vrijere denkbeelden, omtrent de oorspronkelijke gelijkheid van de mensen, waarmee de slavernij waaronder het volk werd gehouden, niet op de duur bestaan kon. Gelukkig, wanneer zij, die de macht in handen hadden, dit hadden ingezien, dan had de Hervorming zelf een einde gemaakt aan die verdrukkingen, waaruit reeds vóór deze die oproeren voortkwamen. Doch de tijd was nog niet dáár. En is men zelfs thans nog wel tot het volkomen en juiste inzicht gekomen? Ook hier is het waar; "Niet door kracht noch door geweld, maar door ‘s Heeren Geest zal het geschieden," dan namelijk wanneer door de invloed de ware beginselen van de Hervorming en van het ware Christendom het door deze vernieuwd gemoed van de belijders geheel zullen doordrongen hebben. Wij verwachten die gewenste tijd ook onder de tegenwoordige beroeringen in de zich in het verschiet vertonende toekomst. -L.R.

De waan van enige geestdrijvers die voorgaven hemelse ingevingen te ontvangen kwam het kwaad vermeerderen. Terwijl de Hervorming zich onophoudelijk van het gewaande gezag van de Kerk op het wezenlijk gezag van de heilige Schrift beriep, verwierpen die dwepers niet alleen het gezag van de Kerk, maar ook dat van de Schrift; zij spraken niet anders dan van een inwendig woord, van een openbaring van God in hun binnenste; en de natuurlijke verdorvenheid van hun hart vergetende, gaven zij zich aan de bedwelming van de geestelijke hoogmoed over, en verbeeldden zij zich heiligen te zijn.

"De heilige Schrift was voor hen niet dan een dode letter," zegt LUTHER, "en allen deden hun best om te roepen: Geest! Geest! Maar waarlijk, ik zal hen niet volgen, waar hun geest hen heen leidt! De barmhartige God beware mij voor een Kerk waar niets dan heiligen in zijn *(5)*. Ik wil dáár blijven waar nederigen, zwakken, zieken zijn, die hun zonde kennen en gevoelen, en die zonder ophouden uit het binnenste van hun hart tot God zuchten en roepen, om zijn troost en zijn hulp te ontvangen." Deze woorden van LUTHER hebben een diepe betekenis, en duiden de verandering aan welke in zijn begrippen omtrent de aard van de Kerk teweeg gebracht werd. Zij tonen te gelijker tijd hoe de Godsdienstige beginselen van de oproerigen in strijd waren met die van de Hervorming.

(5) Der barmherzige Gott behüte mich ja für der christlichen Kirche, darin eitel heilige sind. (Over Joh 1:2 L. Opp (W.) VII p. 1469)

Thomas Münzer.

De meest gerucht makende van die geestdrijvers was THOMAS MÜNZER; hij was niet zonder talenten, had de Bijbel gelezen, bezat ijver, en zou goed hebben kunnen doen, wanneer hij zijn bewogene hartstochten had weten te bedwingen, en rust voor

zijn gemoed had kunnen vinden. Maar zichzelf niet kennende en van ware ootmoed ontbloot, werd hij door de begeerte overmeesterd om de wereld te hervormen, en vergat, gelijk alle geestdrijvers, dat de hervorming bij hem zelf moest beginnen. Mystieke geschriften, welke hij in zijn jeugd gelezen had, hadden een verkeerde richting aan zijn geest gegeven. Hij verscheen eerst te Zwickau, verliet Wittenberg na de terugkering van LUTHER, ontevreden over de mindere rol welke hij er speelde, en werd predikant van het stadje Alstadt, in Thuringen. Hij kon zich daar niet lang stil houden, en beschuldigde de Hervormers, dat zij door hun gehechtheid aan de letter een nieuw Pausdom stichtten, en dat zij Kerken daarstelden die niet heilig en zuiver waren.

"LUTHER," zei hij, "heeft de gemoederen van het pauselijk juk verlost, maar hen in een vleselijke vrijheid gelaten en ze niet naar de geest tot God opgeleid *(6)*."

(6) Führete sie nicht weiter in Geist und zu Gott. (L. Opp XIX, p. 294.)

Hij beschouwde zich als van God geroepen om een geneesmiddel voor een zo groot kwaad aan te brengen. De openbaringen van de Geest waren volgens hem het middel waardoor zijn hervorming moest daargesteld worden. "Hij die deze Geest bezit," zei hij, "heeft het ware geloof, al had hij zelfs de heilige Schrift in zijn gehele leven niet gezien. De heidenen en de Turken zijn meer geschikt om die te ontvangen dan vele Christenen die ons geestdrijvers noemen." Het was LUTHER die hij met deze woorden op het oog had. "Om die Geest te ontvangen, moet men zijn lichaam kastijden," zei hij tevens, "slechte kleren dragen, zijn baard laten groeien, een droevig gelaat tonen, het stilzwijgen bewaren *(7)*, in afgezonderde plaatsen gaan, en God bidden om ons een teken van Zijn gunst te geven. Dan zal God komen en met ons spreken, gelijk eertijds met ABRAHAM, IZAÄK en JAKOB. Wanneer hij dat niet deed, zou Hij niet verdienen dat de mens zich met Hem ophield *(8)*. Ik heb van God de last ontvangen om zijn uitverkorenen in een heilig en eeuwig verbond te verzamelen."

(7) Saur sehen, de Bart nicht abschneiden. (L. Opp. XIX p. 294.)
(8) De uitdrukking van MÜNZER is gemeen en godonterend: Er wollt in Gott scheissen wenn er nicht mit ihm redet, wie mit Abraham. (Hist. van MÜNZER door MELANCHTON. (Ibid. p. 295.)

Beweging.
De beweging en de gisting die in de gemoederen plaats hadden bevorderden de voortplanting van die geestdrijverijen maar al te zeer. De mens bemint het buitengewone en wat zijn hoogmoed streelt. MüNZER een gedeelte van zijn aanhang tot zijn begrippen overgehaald hebbende, schafte het kerkgezang en alle ceremoniën af. Hij beweerde dat aan "redeloze" vorsten te gehoorzamen hetzelfde was als God en Belial te gelijk te dienen. Voorts aan het hoofd van zijn aanhangers naar een kapel trekkende welke zich in de nabijheid van Alstadt bevond en waarheen men van alle zijden ter bedevaart ging, haalde hij deze het onderste boven. Na deze daad genoodzaakt het land te verlaten, dwaalde hij in Duitsland rond en kwam zelfs in Zwitserland met het plan van een algemene omwenteling bij zich dat hij aan allen die hem wilden horen meedeelde. Overal vond hij ook de gemoederen daartoe geschikt, hij wierp kruid op vurige kolen, en weldra had er een geweldige uitbarsting plaats.

LUTHER, die de krijgshaftige ondernemingen van SICKINGEN afgekeurd had *(9)*, kon zich niet door de oproerige bewegingen van de boeren laten meeslepen. Het Evangelie bewaarde hem, gelukkig voor de maatschappelijke orde: want wat zou er gebeurd zijn, wanneer hij zijn uitgestrekte invloed in hun leger overgebracht had?...Hij hield steeds standvastig het onderscheid tussen het geestelijke en het wereldlijke staande; hij hield niet op te herhalen, dat het onsterfelijke zielen waren welke CHRISTUS door zijn Woord vrij maakte; en terwijl hij met de ene hand het gezag van de Kerk aanrandde, verdedigde hij met de andere even sterk de macht van de vorsten. "Een Christen," zei hij, "moet liever tienmaal de dood ondergaan, dan het minst ter wereld aan het oproer van de boeren deel nemen." Hij schreef aan de keurvorst: "Wat mij een bijzondere vreugde veroorzaakt is dat die geestdrijvers bij ieder die hen wil horen zichzelf beroemen, dat zij niet tot de onzen behoren. Het is de Geest die hen drijft, zeggen zij; en ik antwoord: Het is een boze Geest, die geen andere vruchten draagt dan de plundering van de kloosters en kerken; de grootste struikrovers van de aarde zouden Eveneens kunnen handelen.

(9) Dl. I, B. I.

Te gelijker tijd bracht LUTHER, die voor anderen de vrijheid verlangde welke hij voor zichzelf begeerde, de vorst van alle maatregelen van gestrengheid af. "Laat hen prediken wat zij willen en tegen wie het hun goeddunkt," zei hij; "want Gods Woord moet zelf voorwaarts trekken en hun slag leveren. Indien hun Geest de ware is, zal hij onze gestrengheid niet vrezen; indien de onze de ware is, zal hij hun geweld niet vrezen. Men late de Geesten met elkaar kampen en strijden *(10)*. Mogelijk zullen enigen verleid worden; er is geen gevecht waarin men geen wonden bekomt; maar hij die getrouwelijk strijdt zal bekroond worden. Dat Uw Hoogheden echter, indien zij het zwaard willen nemen, het hun verbieden en hun bevelen het land te verlaten."

(10) Man lasse die Geister auf einander platzen und treffen. (L. Epp. II, p. 547)

Het Zwarte Woud.

De opstand begon in de omstreken van het Zwarte Woud en van de oorsprong van de Donau, zo dikwijls door volksbewegingen verontrust. De 19de Juli 1524 stonden Thurgausche boeren tegen de abt van Reichenau op, die hun geen Evangelische prediker wilde toestaan. Weldra verzamelden zich duizenden rondom het stadje Tengen, om een kerkelijke die men gevangen hield te bevrijden. De opstand breidde zich met een onbegrijpelijke snelheid van Zwaben tot in de streken van de Rijn, van Frankenland, van Thuringen en van Saksen uit. Al die landen waren in Januari 1525 in opstand.

De twaalf artikelen.

Tegen het einde van die maand kondigden de boeren een verklaring in twaalf artikelen af, waarin zij de vrijheid om zelf hun herders te verkiezen, de afschaffing van de kleine tiende, van de lijfeigenschap, van de wetten op de erfenissen, de vrijheid van de jacht, van de visserij, van het hakken van de bossen enz. verlangden. Elk verzoek werd door een spreuk ondersteund. "Indien wij ons bedriegen," zeiden zij ten slotte, "dat LUTHER ons dan door de Schrift terecht wijze."

Luther's gevoelen.
Men verlangde het gevoelen van de Godgeleerden van Wittenberg te weten. MELANCHTON en LUTHER deden het hunne, ieder afzonderlijk, kennen. Men wordt er het onderscheid van hun karakters in gewaar. MELANCHTON, voor wie alle soort van oproer een grote misdaad was, ging de palen van zijn gewone zachtmoedigheid te buiten, en kon zijn verontwaardiging niet sterk genoeg uitdrukken. De boeren zijn misdadigers, tegen welke hij alle Goddelijke en menselijke wetten inroept. Indien welwillende onderhandelingen vruchteloos zijn, moeten de overheden hen als rovers en sluipmoordenaars vervolgen. "Echter" voegt hij er bij (en het is wel nodig dat één trek tenminste ons MELANCHTON herinnere), hebbe men in de toepassing van de doodstraf met de wezen medelijden!"

LUTHER dacht over het oproer evenals MELANCHTON, maar er was in hem een hart dat voor de ellenden van het volk streed. Hij toonde zich bij deze gelegenheid zeer onpartijdig, en zei aan beide partijen rondborstig de waarheid Hij wendde zich in het eerst tot de vorsten, en meer bijzonder tot de bisschoppen.

"Gij zijt de oorzaak van de opstand," zei hij tot hen; "door uw uitvaren tegen het Evangelie, door uw strafwaardige onderdrukking van de geringen van de Kerk hebt gij het volk tot wanhoop gebracht. Het zijn geen boeren, waarde heren! die tegen u opstaan; het is God zelf die zich tegen uw woede wil stellen *(11)*. De boeren zijn slechts de werktuigen welke hij gebruikt om u te vernederen. Denkt niet de straf te zullen ontgaan welke Hij u toebereidt. Wanneer het u zelfs gelukte al die boeren uit te roeien, zou God uit de stenen zelfs er nieuwe kunnen doen ontstaan, om uw hoogmoed te tuchtigen. Indien ik mij wilde wreken, zou ik in mijn vuist kunnen lachen, de boeren laten begaan, of zelfs hun woede vermeerderen; maar God beware mij daarvoor!...Waarde heren! laat om Gods wille uw verontwaardiging varen, behandelt dit arme volk billijk, als beschonken en verdoolde lieden. Stilt die onlusten door zachtmoedigheid, opdat er geen brand uit ontsta die geheel Duitsland in vlam zette. Onder hun twaalf artikelen zijn er die rechtvaardig en billijk zijn."

(11) Gott ist 's selber der setzt sich wider euch. (L Opp. XIX, p 254.)

Deze inleiding was geschikt om LUTHER het vertrouwen van de boeren te doen winnen, en om hem met geduld de waarheden welke hij hun te zeggen had te doen horen. Hij stelde hun voordat een groot gedeelte van hun verzoeken, wel is waar, gegrond was, maar dat men door oproerig te worden als heidenen handelde; dat de plicht van de Christenen geduld en geen oorlog was; dat wanneer zij voortgingen om in naam van het Evangelie tegen het Evangelie zelf op te staan, hij hen als gevaarlijker vijanden dan de paus zouden beschouwen. "De paus en de keizer," vaart hij voort, "hebben zich tegen mij verenigd; maar hoe meer de paus en de keizer gewoed hebben, des te groter vorderingen heeft het Evangelie gemaakt....Waarom dat? Het is omdat ik nooit het zwaard getrokken of wraak begeerd heb; het is omdat ik nooit tot oproerigheid noch tot opstand de toevlucht genomen heb: ik heb alles aan God overgegeven en op Zijn machtige hand staat gemaakt. Het is noch met het zwaard, noch met geschut, dat de Christenen strijden, maar met lijden en kruis. CHRISTUS, hun hoofdman, heeft het zwaard niet gebruikt...Hij is gehangen geweest aan het hout."

Maar tevergeefs deed LUTHER zulke Christelijke woorden horen. Het volk was door de geestdrijvende redenen van de hoofden des opstands te zeer opgeruid, om als

eertijds naar de Hervormer te luisteren. "Hij speelt de geveinsde," zei men; "hij vleit de vorsten; hij heeft aan de paus de oorlog verklaard, en hij wil dat wij ons aan onze onderdrukkers onderwerpen!"

Helfenstein.

De opstand, in plaats van te bedaren, werd dan vreselijker. Te Weinsberg werden de graaf LODEWIJK VAN HELFENSTEIN en de zeventig mannen die hij aanvoerde, ter dood veroordeeld. Een deel van de boeren hielden onverschrokken en onbewegelijk hun pieken geveld; anderen joegen en dreven de graaf en zijn soldaten in dat woud van ijzer *(12)*. De vrouw van de ongelukkige HELFENSTEIN, natuurlijke dochter van keizer MAXIMILIAAN, een kind van twee jaren in haar armen houdende, smeekte op de knieën met groot gekerm om het leven van haar echtgenoot, en beijverde zich tevergeefs om die moorddadige tocht te verhinderen; een jonge knaap, die in de dienst van de graaf geweest was, en die zich bij de oproerlingen gevoegd had, sprong vrolijk naast hem, en speelde op een dwarsfluit de lijkmars, alsof hij de slachtoffers ten dans geleidde. Allen kwamen om, het kind werd in de armen van zijn moeder gewond; zij zelf werd op een mistkar geworpen en op die wijze naar Heilbron vervoerd.

(12) Und jechten ein Grafen durch die Spiesse. (MATTHESIUS, p.46)

Bij het vernemen van deze wreedheden deed zich een kreet van afgrijzen onder de vrienden van de Hervorming horen, en er greep een vreselijke strijd in de gevoelige ziel van LUTHER plaats. Aan de ene zijde wendden de boeren, die met zijn voorstellen de spot dreven, openbaringen des hemels voor, maakten een goddeloos gebruik van de bedreigingen van het Oude Testament, verkondigden de gelijkheid van standen en de gemeenschap van goederen, verdedigden hun zaak te vuur en te zwaard, en gaven zich aan barbaarse strafoefeningen over. Aan de andere zijde vroegen de vijanden van de Hervorming de Hervormers met een boosaardige glimlach, of hij dan niet wist dat het gemakkelijker was een brand te ontsteken dan te blussen. Verontwaardigd over die buitensporigheden, verschrikt bij de gedachte dat zij de voortgang van het Evangelie zouden kunnen belemmeren, stond LUTHER niet langer in twijfel; hij ontzag niets; hij voer tegen de oproerlingen met al de hevigheid van zijn karakter uit, en ging mogelijk de rechte palen te buiten, binnen welke hij zich had moeten houden.

"De boeren," zei hij, "begaan drie afschuwelijke zonden jegens God en de mensen, en verdienen dus de dood des lichaams en die van de ziel. Vooreerst staan zij tegen hun overheden op, wie zij trouw gezworen hebben. Vervolgens beroven en plunderen zij de kloosters en de kastelen. Eindelijk bedekken zij die misdaden met de mantel van het Evangelie. Indien gij een dolle hond niet ter dood brengt, zult gij en het gehele land met u omkomen. Degene die in de strijd voor de overheden gedood wordt zal een waar martelaar zijn, indien hij met een goed geweten gestreden heeft." LUTHER schildert vervolgens met nadruk het strafwaardig geweld van de boeren af, die eenvoudige en vreedzame lieden noodzaken om in hun verbond te treden, en hen dus in dezelfde veroordeling meeslepen. Daarop voegt hij er bij: "Daarom, waarde heren, komt te hulp, red, verlost, heb medelijden met dit arme volk. Die kan, houwe, steke, dode.... Indien gij sterft, kont gij geen gelukkiger einde hebben: want gij sterft in de dienst van God en om uw naaste van de hel te redden *(13)*."

(13) Deinen Nehesten zu retten aus der Hölle. (L. Opp. XIX, p 266.)

Optocht van de boeren.
Noch zachtheid noch geweld konden de driften van het volk beteugelen. Het was niet meer voor de Godsdienst dat men de klok van de kerken luidde; zodra men op het land de zwaar en statig geluid hoorde, kwam er alarm en liepen allen te wapen. Het volk van het Zwarte Woud had zich rondom JOHANNES MULLER van Bulbenbach verzameld. Van een schrikwekkend voorkomen, met een rode mantel bedekt, met een rode muts op het hoofd, rukte dit opperhoofd stoutmoedig van dorp tot dorp voort, van zijn boeren gevolgd. Achter hem verhief zich op een met linten en loofwerk versierde wagen het driekleurig vaandel, voerende de zwarte, rode en witte kleur, als sein van de opstand. Een heraut, even bontkleurig, las de twaalf artikelen, en nodigde het volk uit om zich bij het oproer te voegen. Al wie dat weigerde werd van de gemeenschap uitgesloten.

Weldra werd deze in de beginne vreedzame optocht meer verontrustend. "Men moet," riep men uit, "de heren dwingen om zich aan het bondgenootschap te onderwerpen." En om hen daartoe te brengen plunderde men hun graanzolders, ledigde men hun kelders, viste men hun vijvers uit, maakte men de kastelen van de edelen die wederstand boden tot een puinhoop en verbrandde men de kloosters. De tegenstand heeft de woede van die onbeschofte lieden doen ontvlammen; de gelijkheid is hun niet meer genoeg; zij willen bloed....en zij zweren een ieder die sporen draagt te zullen nedervellen.

Bij de aannadering van de boeren, openden de steden welke geen tegenstand konden bieden haar poorten en verenigden zich met hen. In alle plaatsen waar zij binnenkomen worden de beelden vernield, de kruisen verbrijzeld; gewapende vrouwen lopen de straten rond en bedreigen de monniken. Worden zij op de ene plaats geslagen, dan verzamelen zij zich weer op een andere en trotseren het grootste geweld. Een vergadering van afgevaardigde boeren vestigt zich te Heilbronn. De graven VAN LÖWENSTEIN worden gegrepen; men bekleedt hen met een kiel; men geeft hun een witte staf in de hand, en noodzaakt hen de twaalf artikelen te bezweren. "Broeder GEORGE, en gij, broeder ALBERT," zei een koperslager van Ohringen tot de graven van Hohenlohe, die zich naar de legerplaats begeven hadden, "zweer ons dat gij u als broeders zult gedragen: want ook gij zijt voortaan boeren; gij zijt geen heren meer." De gelijkheid van de standen, dat droombeeld van alle voorstanders van een volksregering, wordt in het aristocratische Duitsland ingevoerd.

Een groot aantal edelen voegde zich toen, de één uit vrees, de ander uit staatzucht, bij de opstandelingen. De bekende GÖTZ VAN BERLICHINGEN, de zijnen hem gehoorzaamheid ziende weigeren, wilde naar de keurvorst van Saksen ontvluchten; maar zijn vrouw die in het kinderbed lag verborg, om hem bij zich te houden, het antwoord van de keurvorst. GÖTZ, van nabij bestookt, was genoodzaakt zich aan het hoofd van het leger van de opstandelingen te stellen. De 7de Mei trokken de boeren Wurtzburg binnen waar de burgers hen met gejuich ontvingen. De krijgsmacht van de vorsten en van de ridders van Zwaben en Frankenland, die in deze stad verenigd was, ruimde deze en trok zich in allerijl op het kasteel, het laatste bolwerk van de ridderschap, terug.

Maar reeds heeft zich de beweging tot andere gedeelten van Duitsland uitgebreid. Spiers, de Palts, de Elzas, Hessen hebben de twaalf artikelen erkend, en de boeren bedreigen Beieren, Westfalen, Tyrol, Saksen en Lotharingen. De markgraaf van Baden, de artikelen geweigerd hebbende, is genoodzaakt te vluchten. De coädjutor van Fulda treedt lachende tot deze toe. De kleine steden zeggen dat zij zich niet met de opstandelingen kunnen meten. Mentz, Trier, Frankfort bekomen de vrijheden welke zij verlangen.

Er bereidt zich een verbazende omwenteling in het gehele rijk voor. De kerkelijke en wereldlijke rechten welke de boeren drukken zullen opgeheven worden; men zal de goederen van de geestelijkheid tot wereldlijke goederen maken, om de vorsten schadeloos te stellen en in de behoeften des rijks te voorzien; de belastingen zullen afgeschaft worden, behalve een schatting die alle tien jaren betaald zal worden; de keizerlijke macht, door het Nieuwe Testament erkend, zal alleen blijven bestaan, al de overige vorsten zullen ophouden te regeren; er zullen vier en zestig vrije rechtbanken ingesteld worden, en mannen van allerlei stand zullen er zitting in hebben; alle staten zullen tot hun oorspronkelijke bestemming terugkeren; de kerkelijken zullen niet meer dan herders van de kerken zijn; de vorsten en de ridders zullen niet anders zijn dan verdedigers van de zwakken; de eenheid van maten en gewicht zal ingevoerd worden, en men zal in het gehele rijk slechts een enkele munt slaan.

Optocht van het keizerlijk leger.

Intussen waren de vorsten uit hun eerste staat van verdoving geraakt, en GEORGE VAN TRUCHSESS, opperbevelhebber van het keizerlijk leger, rukte van de kant van het meer van Constantz voorwaarts. Hij slaat de boeren de 2de Mei te Beblingen; trekt op de stad Weinsberg aan, waar de ongelukkige graaf VAN HELF ENSTEIN omgekomen was, steekt die in brand, verwoest deze, en beveelt dat haar puinhopen als een eeuwig gedenkteken van het verraad van haar inwoners in wezen zouden blijven. Te Fürfeld verenigt hij zich met de keurvorst van de Palts en met de keurvorst van Trier, en allen te samen rukken naar Frankenland voort.

Nederlaag van de boeren.

De Frauenburg, het kasteel van Wurtzburg, hield nog voor de zaak van de vorsten vol, en het grote leger van de boeren was steeds onder haar muren verenigd. Bij het vernemen van de aantocht van TRUCHSESS, besloten zij tot de storm, en de 15de Mei des avonds te negen uur schallen de trompetten, wordt het driekleurig vaandel ontrold en haasten de boeren zich tot de aanval, onder het aanheffen van ijselijke kreten. SEBASTIAAN VAN ROTENHAN, één van de warmste aanhangers van de Hervorming, voerde op het kasteel bevel. Hij had de verdediging op een geduchte voet gebracht, en de soldaten aangemoedigd hebbende om de storm met moed af te slaan, hadden allen onder het opsteken van drie vingers gezworen het te zullen doen. Nu begint de vreselijkste strijd. De wanhopige krachtinspanning van de boeren beantwoordt het kasteel van de muren en torens met petarden, met een regen van sulfer en kokend pek, en met het losbranden van de geschut. De boeren, dus door hun onzichtbare vijanden bestookt, worden een ogenblik vervaard, maar spoedig neemt hun verwoedheid meer en meer toe; de nacht breekt aan en de strijd wordt gerekt. De sterkte, door duizend strijdvuren verlicht, gelijkt in de duisternis een fiere reus, die vlammen uitbrakende, onder een donderend geraas, voor het behoud des rijks, alléén tegen de woeste dapperheid van woedende horden worstelt. Ten twee uur na middernacht wijken eindelijk de boeren, wier pogingen alle mislukt zijn.

Wreedheden van de vorsten.
Zij wilden in onderhandeling treden, hetzij met het garnizoen, of met TRUCHSESS, die aan het hoofd van zijn leger voorwaarts rukte. Maar dit was hetzelfde als hun rol te vergeten; alleen het geweld en de overwinning konden hen redden. Na enige besluiteloosheid besloten zij het keizerlijk leger tegemoet te trekken; maar het geschut en de ruiterij richtten een vreselijke verwoesting in hun gelederen aan. Te Königshofen, vervolgens te Engelstadt, werden die ongelukkigen volkomen verslagen. Toen leiden de vorsten, de edelen en de bisschoppen hun overwinning misbruikende de ongehoordste wreedheid aan de dag. De gevangenen werden langs de wegen opgehangen. De bisschop van Wurtzburg, die gevlucht was, kwam terug, liep met beulen zijn geheel bisdom rond, en besproeide het tegelijk met het bloed van de oproerlingen en met het bloed van de vreedzame vrienden van Gods Woord. GÖTZ VAN BERLICHINGEN werd tot een eeuwigdurende gevangenschap veroordeeld. De markgraaf CASIMIER VAN ANSPACH deed vijf en tachtig oproerige boeren de ogen uitsteken, die gezworen hadden dat hun ogen nimmer die vorst zouden weerzien, en hij zond die menigte blinden de wereld in, welke hier en daar rondzwierven, elkaar bij de hand vasthoudende, in het blinde rondtastende, waggelende, en hun armoedig bestaan bedelende. De ongelukkige knaap die op zijn dwarsfluit de lijkmars van HELFENSTEIN gespeeld had, werd met een ketting aan een paal vastgebonden; men stak rondom hem een vuur aan, en de ridders beschouwden lachende hoe hij zijn lichaam in allerlei verschrikkelijke bochten wrong.

De eredienst werd overal in haar oude vorm hersteld. De bloeiendste en meest bevolkte landen des rijks vertoonden aan degenen die deze doorreisden niets meer dan stapels van lijken en rokende puinhopen. Vijftig duizend mensen waren omgekomen, en het volk verloor bijna overal de weinige vrijheid welke het tot hiertoe had genoten. Zodanig was, in het zuiden van Duitsland, het vreselijk einde van die opstand.

XI.

Münzer in Mulhausen.
Maar het was niet bij het zuiden en het oosten van Duitsland dat het kwaad zich moest bepalen. MÜNZER, na een gedeelte van Zwitserland, van de Elzas en van Zwaben doorkruist te hebben, had op nieuw zijn treden naar de kant van Saksen gericht. Enige burgers van Mulhausen in Thuringen riepen hem naar hun stad, en benoemden hem tot hun herder. De raad van de stad zich verzet hebbende, zette MÜNZER die af en benoemde een andere, samengesteld uit zijn vrienden, en waaraan hij zichzelf aan het hoofd stelde. Vol minachting omtrent "de honigzoete CHRISTUS die LUTHER predikte" besloten om tot de krachtigste middelen de toevlucht te nemen, zei hij: "Men moet, als JOZUA, al de volken van Canaän door het zwaard doen omkomen." Hij voerde de gemeenschap van goederen in en plunderde de kloosters *(1)*. "MÜNZER," schreef LUTHER de 11de April 1525 aan AMSDORFF, "MÜNZER is koning en keizer van Mulhausen, en niet meer alleen van dezelfs herder." De armen werkten niet meer; indien iemand laken of koorn nodig had, ging hij er bij een rijke om vragen; indien deze het weigerde, maakte de arme er zich van meester; indien de rijke tegenstand bood, hing men hem op. Mulhausen een onafhankelijke stad zijnde, kon MÜNZER er zonder tegenstand gedurende bijna een jaar zijn macht uitoefenen. De opstand van het zuiden van Duitsland deed hem geloven dat het tijd was om zijn nieuw koninkrijk uit te breiden. Hij liet in het Franciscaner klooster zwaar geschut

gieten, en trachtte de boeren en mijnwerkers van Mansfeld in opstand te brengen. "Hoe lang wilt gij nog slapen?" zei hij tot hen in een geestdrijvende oproeping; "staat op en strijdt de strijd des Heeren! Het is tijd. Frankrijk, Duitsland en Italië zijn in aantocht. Voorwaarts! voorwaarts! voorwaarts! Dran!...dran! dran!...Slaat geen acht op de smart van de goddelozen. Zij zullen u als kinderen smeken; maar blijft onmeedogend. Dran!... dran!...dran!...Het vuur brande: uw zwaard worde steeds met bloed geverfd *(2)*. Dran!...dran!, .. dran!...Werk terwijl het dag is." -De brief was getekend: "MÜNZER, Gods dienaar tegen de goddelozen."

(1) Omnia simul communia. (L. Opp. XIX, p. 292.)
(2) Lasset euer Schwerdt nicht kalt werden von Blut. (L Opp. XIX, p. 289)

Oproeping van het volk.
Het landvolk, naar rijkdommen begerig, schaarde zich in menigte onder zijn vanen. Overal in de landen van Mansfeld, Stolberg, Schwarzburg, in Hessen, in het hertogdom Brunswijk stonden de boeren op. De kloosters van Michelstein, Ilsenburg, Walkenried, Rossleben en vele andere in de nabijheid van het Hartsgebergte of in de vlakten van Thuringen, werden verwoest. Te Reinhardsbronn, wat LUTHER bezocht had, werden de graftomben van de oude landgraven geschonden en de bibliotheek vernield.

De schrik verspreidde zich ver heen. Te Wittenberg zelf was men niet zonder onrust. Die leraren welke noch de keizer, noch de paus gevreesd hadden, zagen zich genoodzaakt voor een zinneloze te beven. Men ving alle nieuwstijdingen op; men berekende de voortgangen van de opstandelingen. "Wij verkeren hier," zei MELANCHTON, "in een groot gevaar. Indien MÜNZER wel slaagt, is het met ons gedaan, tenminste wanneer CHRISTUS ons niet behoedt. MÜNZER rukt met een wreedheid voort welke die van de Schythen overtreft *(3)*, en men kan de vreselijke bedreigingen niet noemen welke hij uitbraakt."

(3) MONCERUS plus quam scythicam crudelitatem prae se fert. (Corp. Ref. I, p. 741)

De Godvruchtige keurvorst had lange tijd in het onzekere geweest wat hij doen moest. MÜNZER had hem en al de vorsten vermaand om zich te bekeren, omdat, zei hij, hun uur gekomen was; en hij had deze brief getekend: "MÜNZER, gewapend met het zwaard van GIDEON." FREDERIK had zachtheid willen gebruiken om deze verdoolde mensen terecht te brengen. Gevaarlijk ziek, had hij de 14de April aan zijn broeder JOHAN geschreven: "Misschien heeft men die arme lieden meer dan één reden tot opstand gegeven. Ach! het volk is op velerlei wijzen door hun wereldlijke en geestelijke heren onderdrukt." En toen men hem de vernederingen, de omwentelingen, de gevaren voorstelde waaraan hij zich bloot gaf, wanneer hij niet spoedig dat oproer dempte, antwoordde hij: Ik ben tot hiertoe een machtig keurvorst geweest, hebbende in overvloed paarden en koetsen; indien God ze mij nu wil ontnemen, wel nu, dan zal ik te voet gaan *(4) (5)*.

(4) So wolle er hinkünftig zu fuss gehen. (SECKEND. p. 685.)
(5) Voortreffelijk vorst! mag men ook hier nogmaals zeggen. - Waren alle vorsten en edelen zo gezind geweest als hij, wel spoedig was de opstand niet alleen gedempt geweest; deze zou zelfs voorgekomen zijn geworden, en met de Hervorming van de Kerk tevens de Hervorming van de Staat alles volgens de lessen van het

Evangelie geregeld hebben, zonder daarom die dolle gelijkheid van standen en gemeenschap van goederen aan te nemen, welke alle maatschappelijke orde zou vernietigen. Die beide dingen toch zijn van elkaar onafhankelijk. Er kan een noodzakelijk onderscheid van standen en vermogen, er kunnen vorsten en regenten, aanzienlijken en vermogenden zijn, zonder door weelde en overdaad, door trotsheid en grootsheid des levens de minderen, welke zij tot steun en hulp moesten dienen, het leven moeilijk te maken, en hen van de nodige middelen van een gemakkelijk onderhoud te beroven. Dit op te merken en daarnaar zich te gedragen, zou ook in onze tijd het beste middel zijn om het uitbreken van de overal smeulende ontevredenheid van de mindere standen weg te nemen. Doch bij de toenemende ongodsdienstigheid zal men wel voor deze lessen van de wijsheid doof blijven, totdat vreselijke uitbarstingen te laat de ogen zullen openen, en eindelijk Hij komt, die overeenkomstig zijn Evangelie en volgens het Woord van de Voorzegging alles zal terecht brengen. -L.R.

Mars van de vorsten.

De eerste van de vorsten die de wapenen opvatte, was de jonge landgraaf PHILIPPUS van Hessen. Zijn ridders en zijn soldaten zwoeren met hem te zullen leven en sterven. Na zijn staten bevredigd te hebben, richtte hij zich naar Saksen. De hertog JOHAN, broeder van de keurvorst, de hertog GEORGE van Saksen en de hertog HENDRIK van Brunswijk, haastten zich van hun kant en verenigden hun troepen met die van Hessen De boeren, verschrikt op het gezicht van dit leger, vluchtten op een heuvel, waar zij, zonder krijgstucht, zonder wapenen en voor het grootste gedeelte zonder moed, een verschansing van hun wagens oprichtten. MÜNZER had zelfs geen kruid voor zijn ontzaglijke kanonnen weten gereed te maken. Er daagde geen hulp op; het leger drong dicht op de opstandelingen aan; de moedeloosheid maakte zich van hen meester. De vorsten medelijden met hen hebbende, deden hun voorstellen welke zij scheen te willen aannemen. MÜNZER nam toen de toevlucht tot het meest vermogende middel dat de geestdrift kon opwekken. "Wij zullen heden de arm Gods zien," zei hij, "en al onze vijanden zullen verdelgd worden." Op hetzelfde ogenblik verscheen er een regenboog; die geestdrijvende menigte, welke een regenboog op haar vanen voerde, zag daar een zeker teken van de bescherming van de hemels in. MÜNZER maakte er gebruik van. "Vrees niet," zei hij tot de burgers en de boeren; "ik zal al de kogels welke men op u zal schieten in mijn mouw opvangen *(6)*." Te gelijker tijd deed hij een jonge edelman, MATERNUS VAN GEHOLFEN, afgezant van de vorsten, wreed vermoorden, om zo de opstandelingen alle hoop op vergiffenis te benemen.

(6) Ihr sollt sehen dass ich alle Büchsensteine in Ermel fassen will (L. Opp XIX, 297.)

De landgraaf, zijn ruiters verzameld hebbende, zei tot hen: "Ik weet wel dat wij vorsten dikwijls verkeerd handelen: want wij zijn mensen; maar God wil dat men de machten eerbiedige. Redden wij onze vrouwen en onze kinderen van de woede van die moordenaars. De Heer zal ons de overwinning schenken: want Hij heeft gezegd: *Die zich tegen de macht verzet, verzet zich tegen de orde van God*." Daarop gaf PHILIPPUS het sein tot de aanval; het was de 15de Mei 1525. Het leger maakte zich slagvaardig; maar de menigte van de boeren bleef onbewegelijk, onder het aanheffen van het lied: "Kom, Heilige Geest!" en verwachtende dat de hemel zich voor hen zou verklaren. Weldra verbrijzelde het geschut hun ruw opgerichte verschansing, en bracht wanorde en dood in hun midden. Toen ontviel hun alle geestdrift en moed te gelijk;

een plotselinge schrik greep hen aan, en zij gingen in wanorde op de vlucht. Vijf duizend van hun verloren op hun vlucht het leven.

Einde van de opstand.
De vorsten en hun zegepralende troepen, trokken na het gevecht Frankenhausen binnen. Een soldaat, op de zolder van het huis waar hij ingekwartierd was geklommen zijnde, vond er iemand te bed liggen *(7)*. "Wie zijt gij?" zei hij tot hem; "zijt gij een muiter?" Vervolgens een brieventas ontdekt hebbende, nam hij die en vond er brieven in aan THOMAS MÜNZER gericht. "Zijt gij THOMAS?" zei de ruiter. De zieke antwoordde ontsteld: "Nee." Maar de soldaat hem vreselijke bedreigingen doende, bekende MÜNZER (want hij was het zelf) wie hij was. "Gij zijt mijn gevangene," zei de soldaat. Voor hertog GEORGE en de landgraaf gebracht, hield MÜNZER niet op te zeggen dat hij reden gehad had om de vorsten te willen tuchtigen, daar zij zich tegen het Evangelie aankantten. "Ellendeling," zei men hem, "denk aan al degenen wier verderf gij veroorzaakt hebt!" Maar hij antwoordde hun glimlachende onder al zijn angst: "Zij hebben het zo gewild!" Hij nam het Sacrament onder één gestalte. Zijn hoofd en dat van PFEIFFER, zijn luitenant, vielen te gelijker tijd. Mulhausen werd ingenomen, en de boeren werden in boeien gekluisterd.

(7) So findet er einen am Bett

Een heer onder de menigte gevangenen een boer van een goed voorkomen opgemerkt hebbende, naderde hem en zei tot hem: "Welnu, mijn vriend, welke regering behaagt u het meest, die van de boeren, of die van de vorsten?" De arme man antwoordde onder het slaken van een diepe zucht: "Ach! mijn waarde heer, er is geen mes welks scherpte zoveel kwaad doet als de heerschappij van de ene boer over de andere *(8)*."

(8) Kein Messer scherpfer schirrt denn wenn ein Baur des andern Herr wird. (MATHESIUS, p. 48)

De overblijfselen van de opstand werden door bloed gedempt; de hertog GEORGE betoonde vooral een grote gestrengheid. In de staten van de keurvorst had er noch straf, noch terechtstelling plaats *(9)*. Gods Woord, in al de zuiverheid gepredikt, had er zich krachtig betoond, om de oproerige hartstochten van het volk te bedwingen.

(9) Hie nulla carnificina, nullum supplicium. (Corp. Ref. I, p. 752.)

Invloed van de Hervorming.
Inderdaad, LUTHER had niet opgehouden de opstand, die voor hem de voorloper van het algemeen oordeel was, te bestrijden. Onderrichtingen, smekingen, scherts zelfs, niets had hij gespaard. Aan het slot van de artikelen, door de opstandelingen aan Erfurt gericht, had hij tot aanhangsel dit artikel er bijgevoegd: "*Item*: het volgende artikel is weggelaten: Voortaan zal de achtbare raad geen macht hebben; deze zal niets kunnen doen, hij zal als een afgod of als een blok bewind voeren; het gemeen zal hem alle beten voorkauwen en hij zal aan handen en voeten gebonden regeren; van nu aan zal de wagen de paarden voorttrekken, de paarden zullen de teugels houden, en zo zal alles verwonderlijk voortgaan, overeenkomstig het schoon ontwerp dat deze artikelen voorstellen."

LUTHER vergenoegde zich niet met te schrijven. Terwijl het oproer nog in volle kracht was, verliet hij Wittenberg en doorreisde enige van de landen waar de meeste beweging heerste. Hij predikte, hij beijverde zich om de gemoederen te bevredigen, en zijn hand, welke God machtig maakte, wendde de woeste en doorbrekende stromen af, bracht deze tot bedaren en deed ze binnen hun oevers wederkeren.

Overal oefenden de leraars van de Hervorming dezelfde invloed uit. Te Halle had BRENTZ door de beloften van het Goddelijk Woord de neerslachtige gemoederen van de burgers opgebeurd, en vier duizend boeren waren voor zeshonderd burgers gevlucht *(10)*. Te Ichterhausen zich een menigte boeren verzameld hebbende met voornemen om vele kastelen te slopen en de heren ter dood te brengen, ging FREDERIK MYCONIUS alléén tot hen, en zo groot was de kracht van zijn woord, dat zij terstond van hun plan afzagen *(11)*.

(10) Eorum animos fractos et perturbatos verbo Dei erexit. (M. ADAM Vit. Brentii, p. 441.)
(11) Agmen rusticorum qui convenerant ad demoliendas arces, unica oratione sic compescuit. (M. ADAM. Vit. Fred Myconii, p. 178.)

Zodanig was de rol van de Hervormers en van de Hervorming te midden van die opstand; zij bestreden deze uit al hun vermogen met het zwaard van het Woord, en handhaafden met nadruk de beginselen die te allen tijde alléén de orde en gehoorzaamheid bij de natiën kunnen bewaren. Zo beweerde ook LUTHER dat indien de macht van de gezonde leer de woede van het volk niet bedwongen had, de opstand nog veel groter verwoestingen zou aangericht en overal èn de Kerk èn de Staat omgekeerd hebben. Alles doet geloven dat die treurige vooruitzichten zich inderdaad verwezenlijkt zouden hebben.

Indien de Hervormers dus de opstand bestreden, geschiedde dit niet zonder er vreselijke aanvallen van te lijden. Die zedelijke zielestrijd, welke voor LUTHER in de cel te Erfurt begonnen was, nam misschien na de opstand van de boeren in hoger mate toe. Een grote herschepping van de mensheid wordt niet zonder lijden voor degenen die er de werktuigen van zijn daargesteld. Om de schepping van het Christendom te voltooien, wordt de zielestrijd van het kruis vereist; maar Hij die aan dat kruis genageld is geweest, richt tot ieder van zijn discipelen dit woord: "*Kunt gij met dezelfde doop gedoopt worden waarmee ik gedoopt ben geweest*?"

Van de kant van de vorsten hield men niet op te herhalen, dat LUTHER en zijn leer de oorzaak van de opstand waren, en hoe ongerijmd dit denkbeeld ook was, kon de Hervormer het niet zo algemeen aangenomen zien, zonder er een levendige droefheid over te ondervinden. Van de kant van het volk stelde MÜNZER en al de hoofden van de opstand hem als een lage huichelaar, een vleier van de groten voor *(12)*, en men geloofde die lasteringen licht. De hevigheid waarmee LUTHER tegen de opstandelingen uitgevaren had, had zelfs gematigde lieden mishaagd. De vrienden van Rome triomfeerden *(13)*; allen waren tegen hem, en hij droeg de last van de verbittering van zijn eeuw. Maar wat zijn ziel het meest verscheurde, was het werk des hemels dus door het slijk gesleept en met de geestdrijvendste ontwerpen op één rij geplaatst te zien. Hij erkende hier zijn Gethsémané; hij zag de bittere drinkbeker die hem voorgesteld was; en een algemene verlating vooruitziende, riep hij uit: "Weldra

zal ook ik misschien kunnen zeggen: *Omnes vos scandalum patiemini in ista nocte (14)*."

(12) Quod adulator principum vocer. (L. Epp. II, p. 671)
(13) Gaudent papistae de nostro dissidio. (Ibid p. 612)
(14) Gij zult allen aan mij geërgerd worden in deze nacht. Mt 26:31-33. (L. Epp. II, p. 671.)

Lijden.
Nochtans, te midden van een zo grote smart, bewaarde hij Zijn geloof. "Hij," zei hij, "die mij de vijand met de voet heeft doen vertreden, toen hij als een wrede draak of als een felle leeuw tegen mij opstond, zal niet toelaten dat die vijand mij verplettere, nu hij zich met de verraderlijke blik van de basiliscus vertoont *(15)*. Ik zie die jammeren en ik zucht er over. Dikwijls heb ik mijzelf gevraagd of het niet beter zou geweest zijn, het Pausdom liever gerust de gang te laten gaan, dan in de wereld zoveel onlusten en opstanden te zien uitbarsten. Maar nee! het is veel beter enigen uit de muil des duivels te rukken, dan allen onder zijn wrede tanden te laten *(16)*."

(15) Qui cum toties hactenus sub pedibus meis calcavit et contrivit leonem et draconem, non sinet etiam basiliscum super me calcare. (Ibid.)
(16) Es ist besser einige aus dem Rachen des Teufels heraus reissen. (L. Opp H. Ed. IX. p. 961)

Verandering.
Toen was het dat die omwenteling in LUTHERS gemoed voltooid werd welke bij zijn terugkering van de Wartburg was begonnen. Het inwendig leven was hem niet meer genoeg; de Kerk en haar instellingen kregen in zijn ogen een hoog gewicht. De stoutmoedigheid waarmee hij alles omvergeworpen had, stond stil bij het gezicht van dieper ingrijpende verwoestingen; hij gevoelde dat men moest behouden, besturen, opbouwen; en het was te midden van de bloedige puinhopen waarmee de boeren-oorlog geheel Duitsland bedekte, dat het gebouw van de nieuwe Kerk langzaam begon te verrijzen.

Die onlusten lieten in de gemoederen een levendige en langdurige beroering achter. De volken waren met schrik bevangen. De volksmenigten, die in de Hervorming alleen de staatkundige vrijheid gezocht hadden, lieten haar vrijwillig varen, zodra zij zagen dat alleen de geestelijke vrijheid hun aangeboden werd. De tegenstand van LUTHER aan de boeren was zijn afstand van de kortstondige gunst van het volk. Weldra volgde er een schijnbare rust, en op de hevige uitbarsting van de geestdrijverij en de opstand *(17)* volgde in geheel Duitsland een door schrik veroorzaakte stilte.

(17) Ea res incussit...vulgo terrorem, ut nihil usquam moveatur, (Corp. Ref. I, p. 752.)

Dus bezweken in het rijk de driften van het volk, de zaak van de omwenteling en de belangen van een volstrekte gelijkheid; maar de Hervorming bezweek er niet. Die twee bewegingen, door velen met elkaar verward, werden door het onderscheid van derzelver gevolgen nauwkeurig vanee gescheiden. De opstand kwam van beneden; de Hervorming van boven. Er waren slechts enige ruiters en enige kanonnen nodig om de eersten neer te werpen; maar de andere hield niet op zich te verheffen, zich te

versterken en toe te nemen, niettegenstaande de onophoudelijk vernieuwde aanvallen van het rijk en van de Kerk *(18)*.

(18) Het is van belang dit onderscheid tussen de zuiver Godsdienstige Hervorming, door LUTHER beoogd, en het gebruik daarvan gemaakt, ook tot omkering van de maatschappelijke toestand wel op te merken, zonder daarom geheel te willen ontkennen, dat in de eerste ook de zaden van de laatste lagen opgesloten. Het is niet anders dan een vuilaardige lastering, wanneer men LUTHER en de Hervorming nog op de duur blijft beschuldigen van oorzaak geweest te zijn dier maatschappelijke beroeringen en omkeringen, tot welke sommigen uit de beginselen van de Hervorming nog temeer aanleiding genomen hebben. Niemand kantte zich ernstiger tegen die oproerige geest dan LUTHER en de echte Hervormers, zo als uit de gehele geschiedenis blijkt. En echter de Hervorming van de godsdienst bracht noodzakelijk ook gezuiverde begrippen omtrent het maatschappelijk leven voort, waaruit ook eenmaal een betere inrichting van het overeenkomstig de Goddelijke liefdewet moest voortkomen; doch dit moest niet door opstand en geweld, maar door gemoedelijke overtuiging en trapswijze verbetering van de beginselen geschieden. -L.R.

XII.

Dood van Frederik.

Intussen scheen in het begin de zaak van de Hervorming zelf in de afgrond te moeten omkomen welke de vrijheden van het volk verzwolg. Een treurige gebeurtenis scheen haar einde te moeten verhaasten. Op het tijdstip dat de vorsten tegen MÜNZER optrokken, tien dagen vóór zijn nederlaag, daalde de oude keurvorst van Saksen, die man welke God gesteld had om de Hervorming tegen de aanvallen van buiten te verdedigen, in het graf.

Zijn krachten verminderden van dag tot dag; de gruwelen waarvan de boeren-oorlog vergezeld ging, verbrijzelden zijn medelijdende ziel. "Ach!" riep hij met een diepe zucht uit, "indien het Gods wil is, sterf ik met vreugde. Ik zie noch liefde, noch waarheid, noch geloof, noch iets goeds meer op aarde *(1)*."

(1) Noch etwas gutes mehr in der Welt. (SECKEND. p. 702.)

De vorst en de hervormer.

Zijn ogen van de strijd die toen Duitsland vervulde afwendende, maakte die godvruchtige vorst op zijn kasteel van Lochau zich in rust "tot het vertrek" gereed. De 4de Mei ontbood bij zijn kapellaan, de getrouwe SPALATIJN bij zich. "Gij doet wel," zei hij vriendelijk tot hem toen hij hem zag binnenkomen, "dat gij mij komt zien: want men moet de zieken bezoeken." Vervolgens bevelende dat men zijn ziekestoel naar de tafel zou rollen, bij welke SPALATIJN zat, deed hij al degenen die hem omringden vertrekken, nam met hartelijkheid de hand van zijn vriend en sprak gemeenzaam met hem over LUTHER, over de boeren en over zijn aanstaand vertrek. Des avonds te acht uur kwam SPALATIJN terug; de oude vorst opende hem toen zijn gehele hart, en beleed zijn gebreken in tegenwoordigheid van God. De volgende morgen, 5de Mei, ontving hij het Avondmaal onder beiderlei gestalte. Hij had geen enkel lid van zijn familie bij zich; zijn broeder en zijn neef waren met het leger vertrokken; maar zijn bedienden omringden hem, volgens het oud gebruik van die tijden. Met de ogen op die

eerbiedwaardige vorst gericht, welke het hun zo aangenaam geweest was te dienen, versmolten allen in tranen *(2)*. "Mijn kinderkens," zei hij met een tedere stem, "indien ik iemand van u beledigd heb, vergeve hij het mij om Gods wille: want wij vorsten kwellen dikwijls de arme lieden, en dit is kwaad." Dus vervulde FREDERIK dit woord van een Apostel: *De rijke roem in zijn nederigheid, want hij zal als een bloem des gras voorbijgaan (3)*.

(2) Dass alle Umstehende zum weinen bewegt. (Ibid.)
(3) Jas 1:10

SPALATIJN verliet hem niet meer, hij stelde hem met ijver de rijke beloften des Evangelies voor, en de vrome keurvorst smaakte met een onuitsprekelijke zielevrede daarvan de krachtige vertroostingen. De Evangelieleer was voor hem niet meer dat zwaard wat de dwaling aanvalt; wat haar overal waar zij zich bevindt vervolgt, en dat na een kloekmoedige strijd er eindelijk over zegepraalt; zij drupte als de regen en de dauw op zijn hart, en vervulde het met hoop en vreugde. FREDERIK had de tegenwoordige wereld vergeten; hij zag niets meer dan God en de eeuwigheid.

Zijn dood met grote schreden voelende naderen, liet hij het testament verscheuren dat hij vele jaren tevoren geschreven had, en waarin hij zijn ziel aan de "Moeder Gods" aanbeval; daarop gaf hij een ander in de pen, waarin hij de heilige en enige verdienste van JEZUS CHRISTUS "tot vergeving van zijn zonden" inriep, en zijn vaste verzekering verklaarde "dat hij door het dierbaar bloed van zijn geliefde Heiland verlost was *(4)*." Vervolgens zei hij: "Ik kan niet meer!" en des avonds te vijf uur ontsliep hij zacht. "Hij was een kind des vredes," riep zijn geneesheer uit, "en hij is in de rust overgegaan!"

(4) Durch das theure Blut meines allerliebsten Heylandes erlöset, (SECKEND. p. 703.)

-"o Dood, vol bitterheid voor al degenen die hij in het leven laat *(5)*," zei LUTHER *(6)*.

(5) O mors amara! (L. Epp. II, p. 659.)
(6) Wij kunnen er niet van tussen, hier nogmaals voor het laatst met onze gedachten bij deze voortreffelijke vorst te verpozen. Het mag hem aan de Godsdienstige inzichten van LUTHER ontbroken hebben, wat beider verschillende stand en opleiding meebracht, maar beoordeeld naar de gevoelens van zijn hart en zijn getrouwe en alles opofferende of in de waagschaal stellende opvolging van deze, mag hij nevens ja boven de Hervormer gesteld worden, en als een uitverkoren werktuig in Gods hand tot daarstelling van de Hervorming geacht worden. Hij was tevens een sieraad van de vorstelijke stand een blijvend en waardig voorbeeld voor deze en zijn sterfbed toont ons het gelukkig einde, op zodanig een leven ook voor de vorst te wachten. *Let op de vrome en ziet naar de oprechte: want het einde van die man zal vrede zijn*! - L.R.

LUTHER, die toen Thuringen doorreisde om het te bevredigen, had nooit de keurvorst gezien, dan alleen van verre, te Worms, aan de zijde van KAREL V. Maar die twee mannen hadden elkaar in hun ziel ontmoet van het eerste ogenblik af dat de Hervormer verscheen was. FREDERIK had behoefte aan nationaliteit en onafhankelijkheid, gelijk LUTHER aan waarheid en hervorming. Ongetwijfeld was de Hervorming vooral een geestelijk werk; maar het was misschien voor haar eerste

goede uitslag noodzakelijk, dat zij zich met enig nationaal belang verbond. Ook was LUTHER nauwelijks tegen de aflaten opgestaan, of het verbond tussen de vorst en de monnik werd stilzwijgend gesloten; een louter zedelijk verbond, zonder verdrag, zonder letteren, zelfs zonder woorden, en waarin de sterke de zwakke geen andere hulp verleende dan hem te laten begaan. Maar nu de frisse eik onder welks schaduw de Hervorming langzamerhand was opgewassen nedergeveld was, nu de vijanden des Evangelies overal een nieuwe haat en kracht betoonden, en de aanhangers genoodzaakt waren zich schuil te houden of te zwijgen, scheen niets meer het te kunnen verdedigen tegn het zwaard van degenen die het met woede vervolgde.

Katholiek verbond.

De verbondenen van Regensburg, die de boeren in het zuiden en het oosten van het rijk overwonnen hadden, randden overal de Hervorming te gelijk met de opstand aan. Te Wurtzburg, te Bamberg, bracht men velen van de vreedzaamste burgers en van diegenen zelfs die de boeren tegengestaan hadden om het leven. "Er is niets aan gelegen!" zei men openlijk, "zij stonden het Evangelie voor!" Dit was genoeg om hun hoofd te doen vallen *(7)*.

(7) RANKE, Deutsche Gesch. II, p. 226.

De hertog GEORGE hoopte de landgraafen de hertog JOHAN van Saksen in zijn genegenheid en zijn haat te doen delen. "Ziet," zei hij tot hen na de nederlaag van de boeren, terwijl hij hun het slagveld aanwees, "ziet de jammeren welke LUTHER veroorzaakt heeft!" JOHAN en PHILIPPUS scheen hem enige hoop te geven van zijn gevoelens te zullen aannemen. "De hertog GEORGE," zei de Hervormer, "meent te zegepralen, nu FREDERIK dood is; maar CHRISTUS heerst te midden van zijn vijanden: te vergeefs knarsen zij op de tanden....hun wens zal verijdeld worden *(8)*."

(8) Dux Gorgius, mortuo Frederico, putat se omnia posse (L Epp. III p 22)

GEORGE verloor geen tijd om in het noorden van Duitsland een dergelijk bondgenootschap als dat van Regensburg daar te stellen. De keurvorsten van Mentz en Brandenburg, de hertogen HENDRIK en ERIK van Brunswijk en de hertog GEORGE verenigden zich te Dessau, en sloten erin de maand Juli een Rooms verbond *(9)*. GEORGE drong bij de nieuwe keurvorst en zijn schoonzoon de landgraaf aan er deel aan te nemen. Vervolgens deed hij, als om te tonen wat men van hem te wachten had, twee burgers te Leipzig, in wier huis men boeken van de Hervormer gevonden had, onthoofden.

(9) Habito conciliabulo conjuraverunt restituros sese esse omnia...(L Epp. III, p. 22.)

Ontwerpen van Karel.

Te gelijker tijd kwamen in Duitsland brieven van KAREL V, gedagtekend van Toledo, welke een nieuwe rijksdag te Augsburg samenriepen. KAREL wilde aan het rijk een staatsregeling geven welke hem zou toelaten naar goedvinden over de krachten van Duitsland te beschikken. De Godsdienstige verdeeldheden boden hem daartoe het middel aan; hij behoefde slechts de Catholieken tegen de Evangelischen los te laten, en wanneer zij zich onderling verzwakt hadden, zou hij gemakkelijk over de één en ander zegepralen. Geen Lutherschen meer! zodanig was dan de uitroep van de keizer *(10)*.

(10) SLEIDAN. Hist. de la Réf. I, p. 214.

Gevaren.

Dus verenigde zich alles tegen de Hervorming. Nooit was LUTHERs ziel met zoveel vrees vervuld geweest. Het overschot van de sekte van MÜNZER had gezworen hem het leven te zullen benemen; zijn enige beschermer was niet meer; de hertog GEORGE, schreef men hem, was voornemens hem binnen Wittenberg zelf in hechtenis te doen nemen *(11)*; de vorsten die hem hadden kunnen verdedigen bogen het hoofd en scheen het Evangelie verlaten te hebben; de hogeschool, reeds door de onlusten afgenomen, stond, zei men, door de nieuwe keurvorst vernietigd te worden; KAREL, te Pavia de overwinning behaald hebbende, deed een nieuwe rijksdag vergaderen met het doel om de Hervorming de doodsteek te geven. Welke gevaren moest hij dan niet vooruitzien!...Die zielsangsten en smarten, welke LUTHER dikwijls jammerklachten afgeperst hadden, verscheurden zijn ziel. Hoe zal hij zoveel vijanden weerstaan? Te midden van die onrust, in tegenwoordigheid van zoveel gevaren, naast het lijk van FREDERIK, dat nauwelijks zijn warmte verloren had, en naast de dode lichamen van de boeren welke de vlakte van Duitsland bedekten, trad LUTHER-niemand voorzeker zou het zich hebben kunnen verbeelden-trad LUTHER in het huwelijk.

(11) KEIL, LUTHER'S leben, p. 160.

XIII.

De nonnen van Nimptsch.

In het klooster van Nimptsch bij Grimma in Saksen, bevonden zich, in het jaar 1523, negen nonnen die vlijtig Gods Woord lazen en het onderscheid hadden leren kennen dat er tussen het Christelijk leven en het kloosterleven bestaat. Het waren MAGDALENA STAUPITZ, ELIZA VAN CANITZ, AVE GROSSN, AVE en MARGARETHA SCHONFELD, LANETA VAN GOLIS, MARGARETHA en CATHARINA ZESCHAU, en CATHARINA VAN BORA. Het eerste werk van die jonge dochters, na zich van de kloosterbijgelovigheden losgemaakt te hebben, was aan hun ouders te schrijven. "Het heil van onze ziel," zeiden zij hun, "laat ons niet toe langer in een klooster te blijven leven *(1)*." De ouders de moeilijkheid vrezende welke zodanig een besluit hun moest veroorzaken, weigerden met gestrengheid aan de bede van hun dochters gehoor te geven. De arme nonnen waren verslagen. Hoe nu het klooster verlaten? Haar beschroomdheid schrikte voor een zo wanhopige daad. Ten laatste had de afkeer, welke de eredienst van het Pausdom bij haar verwekte, de overhand, en zij beloofden onderling elkaar niet te zullen verlaten, maar met alle orde en welvoeglijkheid zich te samen naar een fatsoenlijke plaats te begeven *(2)*. Twee achtenswaardige en godvruchtige burgers van Turgau, LEONARDUS KOPPE en WOLF TOMITZSCH, boden haar hun bijstand aan *(3)*; zij namen die aan als van God zelf komende, en gingen uit het klooster van Nimptsch zonder dat iemand er zich tegen verzette, en alsof de hand des Heeren voor haar de poorten had geopend *(4)*. KOPPE en TOMITZSCH ontvingen haar op hun wagen, en de 7de April 1523 hielden de negen nonnen, zelf over haar stoutmoedigheid verbaasd, voor de poort van het oude Augustijner klooster stil, waar LUTHER zijn verblijf had.

(1) Der Seelen Seligkeit halber. (L. Epp. II, p. 323)
(2) Mit aller Zucht und Ehre an redliche Stätte und Orte kommen (Ibid. p. 322.)
(3) Per honestos cives Torgovienses adductae. (L. Epp. II, p. 319)
(4) Mirabiliter evaserunt (Ibid.)

Luther's gevoelen.
"Ik ben het niet die het gedaan heb," zei LUTHER toen hij haar ontving, "maar gave God dat ik dus alle gevangene gemoederen mocht bevrijden en al de kloosters ledig maken *(5)*; de bres is gemaakt!" Vele personen boden de doctor aan de nonnen in hun huis te ontvangen, en CATHARINA VAN BORA werd in het gezin van de burgemeester van Wittenberg opgenomen.

(5) Und alle Klöster ledig machen. (L. Epp. II, p. 322)

Indien LUTHER toen dacht zich tot enige plechtige gebeurtenis te moeten voorbereiden, was het om de brandstapel te beklimmen en niet om tot het altaar te naderen. Enige maanden later antwoordde hij nog aan degenen die hem van trouwen spraken: "God kan mijn hart veranderen gelijk Hem behaagt; maar, nu tenminste denk ik erin het geheel niet aan om een vrouw te nemen; niet dat ik geen genegenheid voor die staat gevoel; ik ben noch van hout noch van steen; maar ik verwacht elke dag de dood en de straf die een ketter verdient *(6)*."

(6) Cum expectem quotidie mortem et meritum haeretici supplicium. (L. Epp. II, p 570, van de 30ste Novemb. 1524.)

Einde van de kloosters.
Intussen ging alles in de Kerk vooruit. Op het kloosterleven, een uitvinding van mensen, volgde overal het Verkeer van het huiselijk leven, ingesteld door God. Op Zondag de 9de Oktober 1524, LUTHER als naar gewoonte opgestaan zijnde, leide hij zijn Augustijner-monniksgewaad af, kleedde zich als een wereldlijk priester, en verscheen dus in de tempel, waar deze verandering een levendige vreugde verwekte. De verjeugdigde Christenheid begroette met uitbundige blijdschap alles wat haar verkondigde dat de oude dingen waren voorbijgegaan.

Kort daarna verliet de laatste monnik het klooster, maar LUTHER bleef er over; zijn treden deden zich alleen in de lange gangen horen, en hij zat alleen in diepe stilte in de eetzaal welke nog kort geleden van het gesnap van de monniken weergalmde. Welsprekende eenzaamheid, en welke van de zegepraal van Gods Woord getuigde. Het klooster had opgehouden te bestaan. LUTHER zond, tegen het einde van december des jaars 1524, de sleutels van het klooster aan de keurvorst, hem tevens bekend makende dat hij zien zou, waar God hem zou willen onderhouden *(7)*. De keurvorst schonk het klooster aan de hogeschool en nodigde LUTHER uit het te blijven bewonen. Het verblijf van de monniken moest weldra het heiligdom van een Christelijk huisgezin worden.

(7) Muss und will Ich sehen wo mich Gott ernähret. (L. Epp II, p. 582, van de 30ste Novemb. 1524.)

Het huwelijk van Luther.
LUTHER, wiens hart zo wel geplaatst was om de aangenaamheden van het huiselijk leven te smaken, eerde en beminde de staat des huwelijks; het is zelfs waarschijnlijk dat hij enige genegenheid voor CATHARINA VAN BORA had. Lange tijd hadden zijn schroomvalligheid en de gedachte aan de lasteringen waartoe zulk een stap aanleiding zou geven, hem teruggehouden om aan haar te denken, en hij had de arme CATHARINA eerst aan BAUMGARTNER van Neuremberg *(8)*, daarna aan doctor GLATZ van Orlamunde aangeboden. Maar toen hij zag dat BAUMGARTNER CATHARINA van de hand wees, en GLATZ door haar afgewezen werd, vroeg hij zichzelf ernstiger af of hij zelf niet aan die vereniging moest denken.

(8) Si vis Ketam tuam a Bora tenere. (Ibid. p 553.)

Zijn oude vader die hem met zoveel smart de geestelijke stand had zien omhelzen, hield bij hem aan dat hij in de huwelijke staat zou treden *(9)*. Maar één denkbeeld vooral kwam dagelijks met nieuwe kracht in LUTHERS gemoed op: het huwelijk is een instelling van God, de ongehuwde staat is een instelling van mensen. Hij had een afkeer van al wat van Rome kwam. "Ik wil," zei hij tot zijn vrienden, "niets van mijn pausgezind leven behouden *(10)*." Dag en nacht bad hij, bezwoer hij de Heer hem uit zijn onzekerheid te verlossen. Eindelijk kwam een gedachte de laatste banden die hem nog terughielden verbreken. Bij al de drangredenen van betamelijkheid en persoonlijke gehoorzaamheid welke hem drongen om deze verklaring van God zelf: *Het is niet goed dat de mens alleen zij (11)* op zichzelf toe te passen, voegde zich een drangreden van een verhevener aard en van groter kracht. Hij zag dat hij als mens tot het huwelijk geroepen was, hij was het ook als Hervormer; dit deed hem besluiten.

(9) Aus begehren meines lieben Vaters. (L.Epp. III, p. 2.)
(10) Ibid. p 1.
(11) Ge 2:18

"Wanneer die monnik trouwt," zei zijn vriend de rechtsgeleerde SCHURFF, "zal hij de wereld en de duivel doen schateren van lachen, en hij zal het werk dat hij begonnen heeft vernietigen *(12)*." Dit woord maakte op LUTHER een geheel andere indruk dan men had kunnen verwachten. De wereld, de duivel en zijn vijanden te trotseren door een daad, geschikt zoals men dacht om het werk van de Hervorming te bederven; te verhinderen dat men hem er op enigerlei wijze de goede uitslag van toeschrijve, ziedaar wat hij begeert. Zo dan, het hoofd moedig opheffende, antwoordde hij: "Wel nu, ik zal het doen; ik zal de wereld en de duivel deze trek spelen; ik zal mijn vader die vreugde aandoen; ik zal CATHARINA trouwen! "Door in het huwelijk te treden, verklaarde LUTHER zich nog duidelijker tegen de instellingen van het Pausdom; hij bevestigde door zijn voorbeeld de leer welke hij gepredikt had, en hij moedigde schroomvallige lieden aan om hun dwalingen geheel en al vaarwel te zeggen *(13)*. Rome scheen toen een gedeelte van het terrein dat het verloren had hier en daar terug te krijgen; het vleide zich mogelijk met de hoop op de overwinning; en ziedaar een hevige uitbarsting verspreidt ontsteltenis en schrik in de gelederen en openbaart het nog volkomener hoedanig de moed des vijands is welke het denkt verslagen te hebben. "Ik wil," zei LUTHER, "het Evangelie getuigenis geven, niet door mijn woorden alleen, maar ook door mijn werken. Ik wil, voor het aangezicht van mijn vijanden, die reeds triomf blazen en hun gejuich doen horen, een non trouwen, opdat zij weten en verstaan dat zij mij niet overwonnen hebben *(14)*. Ik trouw geen vrouw

om lange tijd met haar te leven; maar ziende hoe de volken en de vorsten hun woede tegen mij loslaten, voorziende dat mijn einde nabij is, en dat men na mijn dood mijn leer opnieuw met voeten zal treden, wil ik tot opbouwing van de zwakken een schitterende bevestiging achterlaten van wat ik hier beneden heb geleerd *(15)*."

(12) Risuros mundum universum et diabolum ipsum. (M. ADAM. Vit. LUTH. p 130.)
(13) Ut confirmem facto quae docui, tam multos invenio pusillanimes in tanta luce Evangelii (L. Epp. III, p. 13.)
(14) Nonna ducta uxore in despectum triumphantium et clamantium. Jo! Jo! hostium. (Ibid. p. 21)
(15) Non duxi uxorem ut diu viverem, sed quod nunc propiorem finem meum suspicarer. (L. Epp. III, p. 32.)

De 11de Juni 1525 begaf LUTHER zich naar het huis van zijn vriend en ambtgenoot AMSDORFF. Hij verzocht POMERANUS, die hij bij uitnemendheid "de Herder" noemde, zijn huwelijk in te zegenen. De beroemde schilder LUKAS CRANACH en doctor JOHAN APELLES dienden hem tot getuigen. MELANCHTON was niet tegenwoordig.

Nauwelijks was LUTHER gehuwd of de gehele Christenheid kwam er door in beweging. Van alle kanten vervolgde men hem met beschuldigingen en lasteringen. "Het is een bloedschande," riep HENDRIK VIII uit. "Een monnik trouwt een Vestaalse maagd," zeiden enigen *(16)*. -"De Antichrist moet uit deze vereniging geboren worden," zeiden anderen, "want een profetie verkondigt dat hij uit een monnik en een non zal worden geboren." Waarop ERASMUS met zijn schampere glimlach antwoordde: "Indien de profetie waar is, hoeveel duizend Antichristen zijn er dan niet reeds in de wereld geweest *(17)*!" Maar terwijl men LUTHER dus besprong, namen vele van de wijze en gematigde lieden welke de Roomse Kerk in haar boezem telde, zijn verdediging op. "LUTHER," zei ERASMUS, "heeft een vrouw uit het doorluchtig geslacht van BORA tot echtgenoot genomen, maar zij is zonder bruidsschat *(18)*." Een nog vererender getuigenis werd hem toen gegeven. De meester van Duitsland, PHILIPPUS MELANCHTON, die door die stoute stap eerst verschrikt was, zei met die deftige stem welke zijn vijanden zelf met eerbied aanhoorden: "Indien men beweert dat er iets onbehoorlijks in het huwelijk van LUTHER geweest is, is het een leugen en een lastering *(19)*. Ik geloof dat hij zich geweld heeft moeten aandoen om te trouwen. Het huwelijksleven is een nederig leven, maar het is een heilig leven, indien er zodanig één op de wereld bestaat, en overal stellen de schriften ons het als eerlijk voor God voor."

(16) Monachus cum vestali copularetur. (M. ADAM. Vit. LUTH., p. 131.)
(17) Quot Antichristorum millia jam olim habet mundus (ERASM Epp. p. 789.)
(18) ERASMUS voegt er bij: Partu mature sponsae vanus erat rumor. (ERASM Epp. p 780, 789.)
(19) Oti qeudov touto kai diabolh esti (Corp. Ref. I. p. 753 ad CAMER)

LUTHER was in het eerst aangedaan bij het zien van zoveel smaad en woede welke men over hem uitstortte; MELANCHTON betoonde hem in dubbele mate zijn vriendschap en achting *(20)*; en weldra mocht de Hervormer in de tegenstand van de mensen een bewijs van Gods goedkeuring zien. "Indien ik de wereld niet ergerde," zei hij, "zou ik reden hebben te vrezen dat wat ik gedaan heb niet uit God was *(21)*."

(20) Pasa spoudh kai eunoia (Ibid.)
(21) Hij voegt er bij: "Offenditur etiam in carne ipsius divinitatis et creatoris." (L. Epp III, p 32.)

Acht jaren waren er verlopen van het tijdstip af dat LUTHER de aflaten aangevallen had tot op dat waarop hij zich met CATHARINA VAN BORA verenigde: het zou moeilijk zijn, gelijk men het nog doet, zijn ijver tegen de misbruiken van de Kerk aan een "ongeduldig verlangen" om te trouwen toe te schrijven. Hij telde toen twee en veertig jaren en CATHARINA VAN BORA had reeds twee jaren te Wittenberg doorgebracht.

Huiselijk geluk.
LUTHER was in deze vereniging gelukkig. "De grootste gave Gods," zei hij, "is een vrome, beminnelijke, Godvrezende echtgenote, die haar huis bemint, met welke men in vrede kan leven, en aan wie men zich geheel kan vertrouwen." Enige maanden na zijn huwelijk, maakte hij één van zijn vrienden de zwangerschap van CATHARINA bekend *(22)*; en inderdaad een jaar na hun vereniging beviel zij van een zoon *(23)*. De aangenaamheden van het huiselijk geluk verdreven weldra de nevelen welke de verbittering van zijn vijanden in het eerst rondom hem verspreid had. Zijn KETHA, gelijk hij haar noemde, betoonde hem de tederste genegenheid, troostte hem wanneer hij neerslachtig was, door hem enige plaatsen uit de Bijbel aan te halen, ontlastte hem van al de zorgen des uitwendigen levens, zat bij hem in zijn tussenuren, borduurde het portret van haar man, herinnerde hem de vrienden aan wie hij vergat te schrijven, en vermaakte hem dikwijls met haar geestige vragen. Een zekere fierheid schijnt in haar karakter gelegen te hebben; ook noemde LUTHER haar soms: "Heer KETHA;" hij zei eens kortswijlende dat, indien hij nog trouwen moest, hij zich een gehoorzame vrouw in steen zou uithouwen: want, voegde hij er bij, het is onmogelijk zodanig een in het werkelijke leven te vinden. Zijn brieven waren vol tederheid voor CATHARINA; hij noemde haar: "Zijn lieve en bevallige vrouw, zijn lieve en beminnelijke KETHA." LUTHERS aard kreeg door het bijzijn van CATHARINA een vrolijker stemming, en die gelukkige geestgesteldheid bleef hem van toen af, zelfs te midden van de grootste stormen bij.

(22) 21 Oktober 1525. Catena mea simulat vel vere implet illud Ge 3$: Tu dulore gravida eris. (L. Epp. III. p. 35.)
(23) Mir meine liebe Kethe einen Hansen Luther bracht hat, gestern um zwei. (8 Juni 1526. Ibid. p. 119)

Het bijna algemeen bederf van de kerkelijken had de priesterlijke waardigheid in de grootste minachting doen vallen, en de afzonderlijke deugden van enige oprechte dienaren Gods hadden haar daarvan niet kunnen bevrijden. De huiselijke vrede, de huwelijkstrouw, die zekerste grondslagen van alle aardse geluk, werden in de steden en op het land door de lage driften van de priesters en van de monniken onophoudelijk verstoord. Niemand was voor hun pogingen tot verleiding veilig. Zij bedienden zich van de toegang die zij tot de huisgezinnen hadden, en zelfs Soms van de vertrouwelijkheid in de biechtstoel, om een dodelijk vergif in de zielen te doen dringen en hun schandelijke lusten te bevredigen. De Hervorming, de ongehuwde staat van de priesters afschaffende, herstelde de heiligheid van de huwelijksvereniging. Het huwelijk van de kerkelijken maakte een einde aan een

verbazende menigte verborgen misdrijven. De Hervormers werden de voorbeelden van hun kudden in de innigste en gewichtigste betrekking des levens; en het volk toefde niet zich te verheugen van opnieuw de bedienaars van de Godsdienst echtgenoten en vaders te zien.

XIV.

De landgraaf.

In de eerste opslag had LUTHERS huwelijk, het is waar, de Hervorming nieuwe hinderpalen schijnen in de weg te leggen. Zij gevoelde nog de slagen welke de opstand van de boeren haar had toegebracht; het zwaard des keizers en van de vorsten was steeds tegen haar uitgetrokken; en haar vrienden, de landgraaf PHILIPPUS en de nieuwe keurvorst JOHAN, scheen zelf ontmoedigd en terneer geslagen.

Nochtans duurde die staat van zaken niet lang. Weldra beurde de jonge landgraaf het hoofd moedig op. Vurig en onverschrokken als LUTHER, had het schone karakter van de Hervormer hem overmeesterd. Hij omhelsde de Hervorming met de drift van een jongeling, en beoefende haar te gelijker tijd met de ernst van een meer bejaard man.

De keurvorst.

In Saksen was FREDERIKS plaats, noch wat de wijsheid noch wat de invloed betreft, aangevuld; maar zijn broeder, de keurvorst JOHAN, in plaats van zich met de lijdelijke rol van beschermer tevreden te houden, kwam in de zaken van de Godsdienst meer rechtstreeks en met meer moed tussen beiden. "Ik wil," liet hij, de 16de Augustus 1525, op het ogenblik dat hij Weimar verliet, aan al de verzamelde priesters zeggen, "dat gij voortaan het zuivere Woord van God zonder enig menselijk bijvoegsel zult prediken." Enige oude kerkelijken die niet wisten hoe zij het zouden aanvangen om hem te gehoorzamen, antwoordden geestig: "Men verbiedt ons echter niet de mis voor de doden te lezen, noch het water en het zout te zegenen." - "Alles," hernam de keurvorst, "de ceremoniën zowel als de prediking, moet aan Gods Woord onderworpen zijn."

Weldra vormde de jonge landgraaf het buitengewone plan om de hertog GEORGE, zijn schoonvader te bekeren. Nu eens zette hij de genoegzaamheid van de heilige Schrift op de voorgrond, dan weer viel hij de mis, het pauselijk gezag en de gedwongen geloften aan. De ene brief volgde op de andere; en al de uitspraken van Gods Woord werden beurtelings tegen het geloof van de oude hertog overgesteld *(1)*.

(1) ROMMELS Urkundenbuch. I, p. 2.

Deze pogingen waren niet vruchteloos. De zoon van hertog GEORGE werd voor de nieuwe leer gewonnen. Maar het mislukte PHILIPPUS geheel bij de vader. "Binnen honderd jaren," zei deze, "zal men zien wie er gelijk heeft." -"Verschrikkelijk woord," zei de keurvorst van Saksen. "Wat is dat voor een geloof, bid ik u, wat zulk een ondervinding nodig heeft *(2)*? Arme hertog.... Hij zal lang wachten. God, vrees ik, heeft hem verstokt, gelijk eertijds FARAO."

(2) Was das für ein Glaube sey, der eine solche Erfahrung erfordert. (SECKEND. p. 739.)

De Evangelische partij vond in PHILIPPUS een verstandig en stoutmoedig hoofd, bekwaam om de vreselijke aanvallen, welke zijn vijanden hem toebereidden, het hoofd te bieden. Maar is het niet te betreuren dat het hoofd van de Hervorming van dat ogenblik af een krijgsman en niet een eenvoudig discipel van Gods Woord was?...Het menselijk beginsel nam in de Hervorming toe, en het geestelijk beginsel nam erin af. Dit was tot nadeel van het werk: want het is volgens de wetten van de eigen natuur, dat elk werk zich moet ontwikkelen, en de Hervorming was van een wezenlijk geestelijke natuur.

Pruisen.
God vermenigvuldigde haar steunpilaren. Reeds schaarde zich een machtige staat op de grenzen van Duitsland, namelijk Pruisen, met vreugde onder de banier des Evangelies. De ridder- en kloostergeest welke de Teutonische orde gesticht had was allengs met de tijden welke die hadden zien geboren worden uitgeblust. De ridders, niet anders dan hun bijzonder belang zoekende, hadden bij de bevolkingen welke hun onderworpen waren misnoegen verwekt. Polen had zich dat in het jaar 1466 ten nut gemaakt, om de opperleenrecht door de orde te doen erkennen. Het volk, de ridders, de grootmeester, de Poolse overheersing waren zoveel tegenstrijdige machten die elkaar onderling bestreden en de voorspoed onmogelijk maakten.

Hervorming.
Toen kwam de Hervorming, en men erkende er het enige middel van heil in dat dit ongelukkige volk overbleef. BRISMANN, SPERATUS, POLIANDER, geheimschrijver van doctor ECK bij de redetwist van Leipzig, en nog anderen predikten het Evangelie in Pruisen.

Eens kwam er een bedelaar uit de aan de Teutonische ridders onderworpen streken te Wittenberg, en, voor het huis van LUTHER stil houdende, zong hij met een zware stem dat schone lied van POLIANDER:

Nu is ook eindelijk het heil tot ons gekomen *(3)*!

(3) Es ist das Heyl uns kommen her.

De Hervormer die nooit dit Christelijk gezang gehoord had, luisterde verbaasd en opgetogen toe; de vreemde tongval van de zanger vermeerderde zijn vreugde. "Nog eens! nog eens!" riep hij uit, toen de bedelaar geëindigd had. Vervolgens vroeg hij hem van waar deze lofzang mocht komen; en zijn tranen begonnen te stromen, zodra hij van de arme man vernam, dat ervan de oevers van de Oostzee tot Wittenberg toe een gejuich van verlossing weergalmde; daarop, de handen samenvoegende, dankte hij God *(4)*.

(4) Dankte Gott mit Freuden. (SECKEND. p. 668.)

Inderdaad, het heil was daar. "Heb medelijden met onze ellende," zei het volk van Pruisen tot de grootmeester, "en geef ons predikers die ons het zuiver Evangelie van JEZUS CHRISTUS verkondigen." ALBERT antwoordde in het eerst niets; maar hij trad in onderhandeling met SIGISMUND, koning van Polen, zijn oom en zijn opperleenheer.

Deze erkende hem als erfhertog van Pruisen *(5)*; en de nieuwe vorst trok, onder het gelui van de klokken en onder de toejuichingen van het volk, zijn hoofdstad Koningsbergen binnen; al de huizen waren prachtig versierd en de straten met bloemen bestrooid. "Er is slechts een enkele orde," zei ALBERT, "het is de Christenheid." De monnikorden verdwenen, en die Goddelijke orde werd hersteld.

(5) SLEIDAN Hist de la Réf. p. 220.

Verwereldlijking.
De bisschoppen gaven aan de nieuwe hertog hun wereldlijke rechten over; de kloosters werden in weldadige gestichten veranderd; het Evangelie werd tot in de armoedigste gehuchten verkondigd, en het volgende jaar trad ALBERT in het huwelijk met DOROTHEA, dochter van de koning van Denemarken, wier "geloof aan de enige Zaligmaker" onwankelbaar was.

De paus vermaande de keizer om tegen de "afvalligen" monnik gestreng te werk te gaan, en KAREL deed ALBERT in de ban.

De aartsbisschop van Mentz.
Een ander vorst van het geslacht van Brandenburg, de kardinaal-aartsbisschop van Mentz, was toen op het punt om het voorbeeld van zijn neef te volgen. De boeren-oorlog bedreigde inzonderheid de kerkelijke vorstendommen; de keurvorst, LUTHER, geheel Duitsland meenden op het punt van een grote omwenteling te zijn. De aartsbisschop, denkende dat het enige middel om zijn vorstendom te behouden was het wereldlijk te maken, nodigde LUTHER in het geheim uit om het volk op die gewaagde stap voor te bereiden *(6)*; wat deze deed door een brief bestemd om in het licht gegeven te worden, welke hij aan hem richtte. "God," zei hij daarin, "heeft Zijn hand zwaar op de geestelijkheid doen drukken; zij moet vallen; niets kan haar redden *(7)*." Maar, de boeren-oorlog veel spoediger geëindigd zijnde dan men zich verbeeld had, behield de kardinaal zijn tijdelijke goederen; zijn onrust verdween, en hij liet zijn plannen tot verwereldlijking varen.

(6) SECKEND. p. 712.
(7) Er muss herunter (L. Epp. II, p. 674)

Terwijl JOHAN van Saksen, PHILIPPUS van Hessen en ALBERT van Pruisen de Hervorming zo openlijk beleden, en in de plaats van de voorzichtige FREDERIK zich dus drie vorsten bevonden, vol vastberadenheid en moed, maakte het heilige werk in de Kerk en onder de natiën voortgang. LUTHER drong bij de keurvorst aan om overal het Evangelisch leraarambt in plaats van het priesterschap van Rome in te voeren, en een algemeen bezoek van de kerken in te stellen *(8)*. Omstreeks dezelfde tijd begon men te Wittenberg de bisschoppelijke rechten uit te oefenen en de bedienaren in te zegenen. "Dat de paus, de bisschoppen, de monniken en de priesters," zei MELANCHTON, "niet roepen: Wij zijn de Kerk; hij die zich van ons scheidt, scheidt zich van de Kerk!" Er is geen andere Kerk dan de vergadering dergenen die Gods Woord hebben en die door het gereinigd zijn *(9)*."

(8) L. Epp. III, p. 28, 38, 51, enz.
(9) Dass Kirche sey allein diejenige, so Gottes Wort haben und damit gereiniget werden. (Corp. Ref. I, p. 766)

Dit alles kon niet gezegd en gedaan worden zonder een nadrukkelijke tegenstand te verwekken. Rome had de Hervorming uitgeblust gewaand in het bloed van de oproerige boeren; maar overal kwamen derzelver vlammen met meerder flikkering en hevigheid weer te voorschijn. Het besloot een nieuwe poging te doen. De paus en de keizer schreven dreigende brieven, de één uit Rome, de ander uit Spanje. Het keizerlijk bewind maakte zich gereed om alles weer op de oude voet te brengen; en men was er ernstig op bedacht om de Hervorming op de eerstkomende rijksdag volkomen te verpletteren.

Samenkomst in Friedewalt.
De keurvorst van Saksen en de landgraaf verschrikt, kwamen de 7de November op het kasteel van Friedewalt te samen, en kwamen overeen dat hun afgevaardigden op de rijksdag in onderlinge overeenstemming zouden handelen. Dus vormden zich in het woud van Sullingen de eerste beginselen van een Evangelisch verbond, tegenover de bondgenootschappen van Regensburg en Dessau.

Rijksdag.
De rijksdag werd de 11de December te Augsburg geopend. De Evangelische vorsten bevonden er zich niet in persoon. De afgevaardigden van Saksen en Hessen voerden van de aanvang af een moedige taal: "Het is aan een onvoorzichtige gestrengheid, zeiden zij, "dat men de opstand van de boeren te danken heeft. Noch door het vuur, noch door het zwaard rukt men de waarheid Gods uit de harten. Indien gij geweld tegen de Hervorming wilt bezigen, zullen er nog verschrikkelijker jammeren uit ontstaan, dan die waaraan gij ter nauwernood ontkomen zijt."

Men gevoelde dat het besluit wat genomen zou worden niet kon missen van veruitziende gevolgen te zijn. Ieder wenste het beslissend ogenblik te verschuiven, om zijn krachten te vermeerderen. Men besloot dan in de volgende meimaand opnieuw te Spiers te vergaderen; en men hield tot die tijd toe het besluit van Neuremberg in kracht. Dan, zei men, zullen wij "over het heilig geloof, het recht en de vrede" grondig handelen.

Verbond van Turgau.
De landgraaf zette zijn plan voort op het einde van Februari 1526 hield hij te Gotha een bijeenkomst met de keurvorst. De twee vorsten kwamen overeen dat, wanneer zij om Gods Woord aangevallen werden, zij al hun krachten zouden verenigen om hun vijanden tegenstand te bieden. Dit verbond werd te Turgau bekrachtigd; het moest grote gevolgen hebben.

Het verbond van Turgau was de landgraaf niet genoeg. Overtuigd dat KAREL V een verbond "tegen CHRISTUS en Zijn heilig Woord" trachtte daar te stellen, schreef hij de keurvorst brief op brief, hem de noodzakelijkheid voorstellende om zich met andere staten te verenigen. "Ik voor mij," zei hij hem, "wil liever sterven dan Gods Woord te verloocheen en mij van mijn troon te laten verjagen *(10)*."

(10) SECKENDORFF, p. 768.

Tegenstand van de Hervormers.
Aan het keurvorstelijk hof was men in grote onzekerheid. Inderdaad, een ernstige hinderpaal lag aan de vereniging van de Evangelische vorsten in de weg; en die hinderpaal waren LUTHER en MELANCHTON. LUTHER wilde dat de Evangelische leer niet dan door God alleen verdedigd werd. Hij geloofde dat hoe minder de mensen er zich mee bemoeiden, Gods tussenkomst des te schitterender zou zijn. Al die maatregelen welke men wilde nemen scheen hem toe aan een lafhartige vrees en aan schandelijk wantrouwen toegeschreven te moeten worden. MELANCHTON vreesde, dat een verbond van de Evangelische vorsten juist de oorlog na zich zouden slepen, welke men wilde ontwijken *(11)*.

(11) Men zou hier kunnen vragen, wie het het beste voorhad? de voor de Hervorming ijverende vorsten of de Godgeleerden? Zeker stemde het gevoelen van de laatsten het meest met de aard van het Evangelie overeen, wat niet met vleselijke maar met geestelijke wapenen wil verdedigd worden. Doch hier waren ook uitwendige voorrechten, de vrijheid des gewetens en de rechten van de onderdanen te die opzichte tegen met macht gewapende onderdrukkers te verdedigen. Deze plicht was de welgezinde vorsten opgelegd, en kon ook niet anders dan door krachtige en desnoods gewapende tegenstand geschieden: en in zo ver handelden de vorsten recht. Ook zien wij van achteren, dat het Gods wil geweest is, de zaak van de Hervorming dus tot een vaste stand te brengen. Echter daaruit vloeide weer het nadelig gevolg voort, dat de Kerk te zeer aan de wereldlijke macht werd onderworpen. Doch dit kon niet anders: het was ook nog de volmaakte Hervorming niet, die wij nog in de toekomst verwachten-L.R.

De landgraaf liet zich door die bedenkingen niet terug houden, en beijverde zich de staten die hem omringden in het verbond te doen treden; maar zijn pogingen werden met geen goede uitslag bekroond. Frankfort weigerde er deel aan te nemen. De keurvorst van Trier hield met zijn tegenkanting op, en ontving een jaarwedde van de keizer. De keurvorst van de Palts zelf, wiens Evangelische gezindheid bekend was, verwierp de voorstelling van PHILIPPUS.

Verbond van Maagdenburg.
Dus mislukte het de landgraaf van de kant van de Rijn; maar de keurvorst trad, in weerwil van de raadgevingen van de Godgeleerden van de Hervorming, in onderhandeling met de vorsten die te allen tijde zich rondom het machtige huis van Saksen geschaard hadden. De 12de Juni kwamen de keurvorst en zijn zonen, de hertogen PHILIPPUS, ERNEST, OTTO en FRANS van Brunswijk en Lunenburg, de hertog HENDRIK van Meckelenburg, prins WOLF van Anhalt, de graven ALBERT en GEBHARD van Mansfeld, te Maagdenburg bijeen; en daar sloten zij onder voorzitting van de keurvorst een dergelijk verbond als dat van Turgau.

"Daar de Almachtige God," zeiden die vorsten, "in Zijn onuitsprekelijke barmhartigheid Zijn heilig en eeuwig Woord, het voedsel van onze zielen en onze grootste schat hier beneden, weer onder de mensen heeft doen te voorschijn komen; en er van de kant van de geestelijkheid en van haar aanhangerskrachtige pogingen aangewend worden om het te vernietigen en uit te roeien, verbinden wij ons, in de vaste overtuiging dat Hij die het gezonden heeft om Zijn naam op aarde te verheerlijken het ook zal weten te handhaven, om dat heilig Woord voor onze volken te bewaren en totdat einde onze goederen, ons leven, onze staten, onze onderdanen,

alles wat wij bezitten aan te wenden; ons vertrouwen stellende, niet op onze legers, maar eniglijk op de almacht van de Heeren, wiens werktuigen wij willen zijn *(12)*." Dus spraken de vorsten.

(12) Allein auf Gott den Allmächtigen, als dessen Werkzeuge sie handeln. (HORTLEBER, Ursache des deutschen Krieges. I, p. 1490.)

De stad Maagdenburg werd twee jaren later in het verbond opgenomen, en de nieuwe hertog van Pruisen, ALBERT van Brandenburg, nam er onder een bijzondere vorm deel aan.

Het Evangelisch verbond was gesloten; maar de gevaren die het bestemd was te verdrijven werden met iedere dag dreigender. De priesters en de met Rome bevriende vorsten hadden geheel onverwacht die Hervorming welke zij vernietigd hadden gewaand, op een geduchte wijze voor hun ogen zien toenemen. De aanhangers van de Hervorming waren bijna reeds zo machtig als die van de paus. Indien zij de meerderheid op de rijksdag uitmaken, kan men denken wat de kerkelijke staten ervan te wachten hebben. Derhalve nu of nooit! Het geldt niet meer slechts een ketterij te weerleggen; men moet een machtige partij bestrijden. Het zijn andere zegepralen dan die van doctor ECK, welke op dit tijdstip de Christenheid moeten redden.

De Katholieken vredubbelen hun pogingen.

Reeds waren er krachtige maatregelen genomen geworden. Het metropolitaan kapittel van de aartsbisschoppelijke kerk van Mentz had een vergadering van al van dezelfs medestemmende bisschoppen bijeengeroepen, en bepaald dat er een deputatie naar de keizer en de paus zou gezonden worden, om hun te verzoeken de Kerk te redden.

Te gelijker tijd waren de hertog GEORGE van Saksen, de hertog HENDRIK van Brunswijk en de kardinaal-keurvorst ALBERT te Halle bijeengekomen, en hadden ook besloten zich tot KAREL V te wenden. "De verfoeilijke leer van LUTHER," zeiden zij hem, "maakt snelle vorderingen. Dagelijks zoekt men ons zelve over te halen; en daar men er met zachtheid niet in kan slagen, wil men er ons toe noodzaken door onze onderdanen in opstand te brengen. Wij roepen de hulp van de keizer in *(13)*. "Terstond na deze onderhandeling vertrok BRUNSWIJK zelf naar Spanje, om KAREL te overreden.

(13) SCHMIDT, Deutsche Gesch. VIII, p. 202.

Hij kon in geen gunstiger ogenblik komen; de keizer had juist met Frankrijk de bekende vrede van Madrid gesloten; hij scheen van die kant niets meer te vrezen te hebben, en zijn oog was alleen op Duitsland gevestigd. FRANS I had hem aangeboden de helft te betalen in de kosten van de oorlog, hetzij tegen de ketters, of tegen de Turken.

Huwelijk van de keizer.

De keizer was te Seville; hij was op het punt om met een prinses van Portugal in het huwelijk te treden, en de oevers van de Guadalquivir weergalmden van het gedruis van de feesten. Een schitterende adel, een ontzaglijke menigte volks vervulden de oude hoofdstad van de Mooren. Onder de gewelven van de dom was al de praal van de Kerk ten toon gespreid; een legaat van de paus verrichtte de dienst, en nimmer,

zelfs ten tijde van de Arabieren, had Andaluziën een luisterrijker en plechtiger ceremonie gezien.

Toen was het dat HENDRIK van Brunswijk uit Duitsland kwam, en dat hij KAREL V smeekte de Kerk en het rijk, door de monnik van Wittenberg aangerand, te redden. Zijn verzoek werd terstond in overweging genomen, en de keizer verklaarde zich voor krachtige maatregelen.

De 23ste Maart 1526 schreef hij aan velen van de aan Rome getrouw gebleven vorsten en steden. Hij droeg te gelijk door een bijzonder voorschrift de hertog van Brunswijk de last op hun te zeggen, dat hij met een levendige droefheid vernomen had dat de aanhoudende voortgang van de ketterij van LUTHER Duitsland met heiligschennis, verwoesting en bloed dreigde te vervullen; dat hij daarentegen met het uiterst genoegen de getrouwheid van het grootste aantal staten zag; dat hij, alle andere zaken latende varen, gereed was om Spanje te verlaten, zich naar Rome te begeven, om zich met de paus te verstaan, en van daar naar Duitsland terug te keren, om de afschuwelijke pest van Wittenberg te bestrijden; dat, wat hen betrof, zij aan hun geloof moesten getrouw blijven; en indien de Lutherschen hen door list of geweld in de dwaling wilden meeslepen, zich nauw met elkaar moesten verenigen en met moed wederstand bieden; dat hij spoedig zou komen en hen uit al zijn vermogen zou ondersteunen *(14)*.

(14) Archieven van Weimar (SECKEND. p. 768)

Dreigende brieven.

Bij de terugkomst van BRUNSWIJK in Duitsland was de Catholieke partij in vreugde en beurde het hoofd moedig op. De hertogen van Brunswijk, van Pommeren, ALBERT van Meckelenburg, JOHAN van Juliers, GEORGE van Saksen, de hertogen van Beieren, al de kerkelijke vorsten waanden zich van de overwinning zeker, na de dreigende brieven van de overwinnaar van FRANS I gelezen te hebben. Men zal zich nog naar de aanstaande rijksdag begeven, men zal de ketterse vorsten vernederen, en wanneer zij zich niet onderwerpen, zal men hen door het zwaard noodzaken. "Wanneer ik het wil," zei, naar men verzekert, hertog GEORGE, "zal ik keurvorst van Saksen worden *(15)*;" een gezegde waaraan hij later een andere zin trachtte te geven. "De zaak van LUTHER zal niet lang stand houden," zei eens te Turgau, op een zegepralende toon, de kanselier van de hertog; "men geve er acht op!"

(15) RANKE, Deutsch Gesch. II, p. 349. ROMMEL Urkunde, p. 22.

LUTHER, inderdaad, gaf er acht op, maar niet gelijk men het verwachtte; hij volgde met aandacht de overwegingen van de vijanden van Gods Woord, en dacht evenals MELANCHTON, weldra duizenden zwaarden tegen het Evangelie uitgetrokken te zullen zien. Maar hij zocht zijn kracht hoger dan bij de mensen. "De satan," schreef hij aan FREDERIK MYCONIUS, "braakt zijn woede uit, goddeloze priesters spannen samen; en men bedreigt ons met de oorlog. Moedig het volk aan om dapper voor de troon des Heeren te strijden door het geloof en het gebed, zodat onze vijanden, door Gods Geest overwonnen, tot de vrede genoodzaakt worden. De eerste behoefte, het eerste werk is het gebed; dat het volk wete dat het aan de scherpte des zwaards en aan de woede des duivels blootgesteld is, en dat het bidde *(16)*."

(16) Ut in mediis gladiis et furoribus Satanae posito et periclitanti. (L. Epp. II, p. 100.)

De twee partijen.

Dus bereidde zich alles tot een beslissende strijd. De Hervorming had voor zich de gebeden van de Christenen, de overeenstemming van het volk, de toenemende beweging van de gemoederen welke geen macht kon verhinderen. Het Pausdom had in zijn voordeel de oude orde van zaken, de kracht van de oude gewoonten, de ijver en de haat van geduchte vorsten, en de macht van die grote keizer, die over de twee werelden regeerde en die kortelings geleden de roem van FRANS I een zware slag had toegebracht. Zodanig was de staat van zaken, toen de rijksdag van Spiers geopend werd. Laat ons nu tot Zwitserland terugkeren.

ELFDE BOEK

VERDEELDHEDEN
ZWITSERLAND - DUITSLAND
1523 - 1527

I.

Eenheid bij de verscheidenheid. Oorspronkelijk geloof en vrijheid. Daarstelling van de Roomse eenheid. Een monnik en Leo Juda. Thesen van Zwingli. De redetwist van januari.

II.

Gunstbewijzen van de paus. Standvastigheid van Zwingli. Voortgang van de Hervorming. Het beeld van Stadelhofen. Heiligschennis. De versierselen van de Heiligen.

III.

Redetwist van oktober. Zwingli over de Kerk. De Kerk. Beginselen van het Presbyterianisme. Redetwist over de mis. Een wijze stem. Zegepraal. Een karaktertrek van de Zwitserse Hervorming. Gematigdheid. Oswald Myconius in Zurich. De letteren herleven. Thomas Plater van Walliserland.

IV.

Landdag van Luzern, 1523. Hottinger in hechtenis genomen. Zijn dood. Deputatie van de landdag in Zurich. Afschaffing van de bedevaarten. Afschaffing van de beelden. De twee Hervormingen. Beroep op het volk.

V.

Nieuwe tegenstand. Oplichting van Oexlin. De familie van de Wirths. Het gemeen in het klooster van Ittingen. De landdag van Zug. De Wirths worden in hechtenis genomen en aan de landdag overgegeven. Veroordeling.

VI.

Afschaffing van de mis. Droom van Zwingli. Viering van het Avondmaal. Broederliefde. Erfzonde. De Oligarchen tegen de Hervorming. Verschillende aanvallen.

VII.

Bern. De proost van Watteville. Eerste voordelen van de Hervorming. Haller aan het klooster. Aanklacht en verlossing. Het klooster in Königsfeld. Margaretha van Watteville aan Zwingli. Het klooster geopend. Twee tegenovergestelde kampvechters. Clara May en de proost van Watteville.

VIII.

Bazel. Oecolampadius. Hij gaat naar Augsburg. Hij treedt in het klooster. Hij neemt tot Sickingen zijn toevlucht. Terugkering naar Bazel. Ulrich van Hütten. Zijn plannen. Laatste poging van de ridderschap. Hütten sterft op Ufnau.

IX.

Erasmus en Luther. Weifelingen van Erasmus. Luther aan Erasmus. Geschrift van Erasmus tegen Luther over de vrije wil. Drie meningen. Uitwerking op Luther. Luther over de vrije wil. De Jansenisten en de Hervormers. Hulde aan Erasmus. Zijn gramschap. De drie dagen.

X.

De drie tegenstanders. Bron van de waarheid. De sekte van de Wederdopers en Zwingli. Inrichting van de Kerk. Gevangenneming. De profeet Blauwrok. De sekte van de Wederdopers in St. Gallen. Een Wederdopersgezinde familie. Redetwist in Zurich. De grenspalen van de Hervorming. Straf van de Wederdopers.

XI.

Beweging en onbewegelijkheid. Zwingli en Luther. Terugkering van Luther tot de Scholastiek. Occam. Tegenovergestelde richting van Zwingli. Begin van de Godsdiensttwist. Oecolampadius in het Syngramme van Zwaben. Straasburg bemiddelaar. Gevolgen van de verdeeldheden.

XII.

Toggenburg. Een volksvergadering. Hervorming. Graauwbunderland. Redetwist in Hantz. Gevolgen. Hervorming in Zurich.

XIII.

Strafoefeningen. Redetwist in Baden. Regels van de redetwist. Rijkdom en armoede. Eck en Oecolampadius. Redetwist. Zwingli's aandeel aan de redetwist. Snoeverijen van de Roomsen. Smaadredenen van een monnik. Einde van de redetwist.

XIV.

Gevolgen in Bazel, in Bern, in St. Gallen en op andere plaatsen. Landdag in Zurich. De kleine cantons. Bedreigingen aan Bern. Vreemde hulp.

I.

Eenheid bij verscheidenheid.

Wij zullen nu de verscheidenheden, of, gelijk men ze genoemd heeft, de veranderingen van de Hervorming zien tevoorschijn komen. Die verscheidenheden zijn een van haar wezenlijkste karaktertrekken.

Eenheid bij de verscheidenheid en verscheidenheid bij de eenheid, zodanig is de wet van de natuur en zodanig is ook die van de Kerk.

De waarheid is als het licht van de zon. Eén en hetzelfde licht daalt steeds van de hemel; en echter verspreidt het verschillende kleuren over de aarde, naar de voorwerpen waarop het valt. Eveneens kunnen enigszins verschillende spreekmanieren soms hetzelfde Christelijke denkbeeld, onder verschillende gezichtspunten gevormd, uitdrukken.

Wat zou de Schepping treurig zijn, wanneer die verbazende verscheidenheid van vormen en kleuren, die er de rijkdom van uitmaakt, door een volstrekte eenvormigheid vervangen werd! Maar ook welk een bedroevend gezicht, wanneer al de geschapen wezens niet een volkomen en heerlijke eenheid daarstelde!

De Goddelijke eenheid heeft rechten; de menselijke verscheidenheid heeft er ook. Men moet in de Godsdienst noch God noch de mens vernietigen. Indien gij geen eenheid bezit, is de godsdienst niet van God, indien gij geen verscheidenheid bezit, is de godsdienst niet van de mens; maar zij moet van beiden zijn. Wilt gij van de schepping een van de wetten welke God daarvoor ingesteld heeft, die van een verbazende verscheidenheid, wegnemen? *Indien de levenloze dingen, die geluid geven,* zegt PAULUS, *hetzij fluit, hetzij citer, geen onderscheiden klanken geven, hoe zal men weten wat op de fluit of op de citer gespeeld wordt (1)*? Maar indien er in Godsdienstzaken een verscheidenheid is welke uit het verschil van personen voortkomt, en die bij gevolg zelfs in de hemel moet voortduren, is er een die uit de opstand van de mensen voortkomt en deze is een groot kwaad. *(2)*.

(1) 1Cor 14:7.

(2) Dit laatste wel op te merken is van belang. Alle verscheidenheid in Godsdienstige begrippen te willen veroordelen, en alles tot een onbewegelijke eenheid te dwingen, beneemt aan de godsdienst het ware leven. Aan de andere kant echter alle gevoelens vrij te laten en alle noodzakelijke eenheid te willen verwerpen, doet alle godsdienstige waarheid

en zekerheid te niet. Doch het komt er op aan, hier het ware midden en het recht geschikte middel tot vereniging van die beide uitersten te vinden. Indien wij onpartijdig willen oordelen, moeten wij erkennen, dat ook de Roomse Kerk niet alle verscheidenheid verbiedt; zij laat een vrije speling van de gedachten toe in alle stukken die de Kerk niet bepaald heeft; doch houdt die bepaling van de Kerk voor het van God gestelde middel ter bewaring van de noodzakelijke eenheid. Hierover is eigenlijk met haar de strijd. Alle echte Protestanten stemmen haar toe, dat er een eenheid in het noodzakelijke zijn moet, en het is een vals Protestantisme, dat een onbepaalde verscheidenheid voorstaat. Daar nu intussen ook omtrent de bepaling van dit noodzakelijke verschil is, schijnt het middel tot uitkomst in de eerste opslag moeilijk te vinden. -L.R.

Oorspronkelijk geloof en vrijheid.

Er zijn twee richtingen welke evenzeer tot de dwaling vervoeren. De eerste vergroot de verscheidenheid, en de tweede de eenheid. De wezenlijke leringen van de zaligheid stellen de grensscheiding daar tussen die twee richtingen. Meer dan die leringen te eisen, is zoveel als de verscheidenheid nadeel toe te brengen, minder te eisen, is hetzelfde als de eenheid te benadelen.

Dit laatste uiterste is dat van vermetele en oproerige geesten, die buiten JEZUS CHRISTUS te werk gaan, om stelsels en leringen van mensen in te voeren.

Het eerste vindt men bij onderscheiden uitsluitende sekten, en in het bijzonder bij die van Rome.

De Kerk moet de dwaling verwerpen; wanneer zij dat niet deed, zou het Christendom niet in stand kunnen blijven. Maar wanneer men die gedachte tot het uiterste wil drijven, zal er uit voortvloeien dat de Kerk tegen de minste afwijking partij moet kiezen, dat zij om een woordentwist in beweging komen; het geloof zal het zwijgen opgelegd, en het Christelijk gevoel in slavernij gebracht worden. Zodanig was niet de staat van de Kerk in de tijden van het ware Catholicismus, van dat van de eerste eeuwen. Het verwierp de sekten welke de hoofdwaarheden van het Evangelie nadeel toebrachten; maar, die waarheden aangenomen zijnde, liet het het geloof een volkomen vrijheid. Rome verwijderde zich weldra van die wijze inrichting; en naar mate een heerschappij en een leer van mensen zich in de Kerk daarstelden, zag men er ook een eenheid van mensen te voorschijn komen.

Eenmaal een menselijk leerstelsel uitgevonden zijnde, nam de gestrengheid van eeuw tot eeuw toe. De Christelijke vrijheid, door het Catholicismus in de eerste tijd geëerbiedigd, werd eerst beperkt, vervolgens gekluisterd, daarna vernietigd. De overtuiging, welke, volgens de wetten van de menselijke natuur en van Gods Woord, zich vrij in ‘s mensen hart en verstand moet vormen, werd door de meesters van de mens van buiten opgelegd, geheel gevormd en in een geregeld stelsel overgebracht. Het oordeel, de wil, het gevoel, al de vermogens van het menselijk wezen, welke, aan het Woord en de Geest Gods onderworpen, vrij moeten werken en handelen, werden in hun vrijheid belemmerd en genoodzaakt zich in vooruit bepaalde vormen te schikken. ‘s Mensen geest werd een spiegel gelijk waarin zich vreemde beelden vertonen, maar die niets in zichzelf bezit. Er waren ongetwijfeld nog zielen die onmiddellijk van God geleerd waren. Maar de grote meerderheid van de Christenen had van toen af niet dan een anders overtuigingen; een geloof aan ieder in het bijzonder eigen werd iets zeldzaams; de Hervorming alleen gaf die schat aan de Kerk terug.

Nochtans was er gedurende enige tijd nog een ruimte binnen welke het de menselijke geest vergund was zich te bewegen, zekere meningen welke men naar goedvinden kon aannemen of verwerpen. Maar evenals een vijandelijk leger een belegerde stad meer en meer insluit, het garnizoen noodzaakt zich niet meer dan binnen de nauwe omtrek van haar muren te bewegen, en haar eindelijk verpligt zich over te geven; Eveneens heeft men de hiërarchie, iedere eeuw en bijna ieder jaar, de vrijheid welke zij bij voorraad aan ‘s mensen geest vergund had zien inkorten, totdat eindelijk die vrijheid, door haar geheel benomen, opgehouden had te bestaan. Al wat men moet geloven, beminnen of doen, is op de kantoren van de Roomse kanselarij geregeld en bepaald geworden. Men heeft de gelovigen van de moeite ontslagen om te onderzoeken, om te denken, om te strijden; zij heeft niets meer behoeven te doen dan de spreekwijzen welke men hun geleerd had te herhalen.

Daarstelling van de Roomse eenheid.

Wanneer sinds die tijd in de boezem van het Rooms Catholicismus enig erfgenaam van het Catholicismus van de Apostolische tijden verscheen is, heeft die man, niet in staat om zich in de banden waarin hij gehouden werd te ontwikkelen, deze moeten verbreken, en opnieuw aan de verbaasde wereld de vrije gang van de Christenen moeten tonen, die geen andere wet dan die van God aanneemt.

De Hervorming, de vrijheid aan de Kerk wedergegeven, moest haar dan haar oorspronkelijke verscheidenheid teruggeven en haar met families vervullen, verenigd door de grondtrekken van gelijkheid welke zij van hun gemeenschappelijk hoofd ontlenen, maar onderscheiden in de bijkomende trekken, en de verscheidenheden herinnerende welke aan de menselijke natuur onafscheidelijk verbonden zijn. Mogelijk zou het te wensen geweest zijn dat die verscheidenheid in de algemene Kerk bestond, zonder dat er sekten uit ontstonden. Niettemin moet men zich herinneren dat de sekten slechts de uitdrukking van die verscheidenheid zijn *(3)*.

(3) Zie hier juist de oplossing van het in de eerste opslag moeilijke vraagstuk. Daar de bepaling van het noodzakelijke, van wat door allen moet geloofd worden, door de Kerk of door één of enige aan het hoofd derzelve geplaatste zogenoemde bisschoppen een loutere aanmatiging is, waarvoor geen bewijs voor handen is; zo blijft dan ook de bepaling van dat noodzakelijke enigszins aan elk individu, doch alleen voor zichzelf, niet voor anderen overgelaten; doch hij bedenke dat het voor God, die hem de waarheid leren wil en hem het middel in Zijn Woord in handen geeft, niet onverschillig zijn zal, of hij hierin lichtvaardig of met ernst en oprechtheid is te werk gegaan: en dit doende zal men niet ver van elkaar blijven. Blijft er dan nog enig verschil, wat zo belangrijk schijnt over, dat men zich niet volkomen kan verenigen, de verzameling in verschillende gezindheden zal dan niet geheel met de geest van het Christendom strijdig zijn. Men late zoveel mogelijk de gehate sektennaam varen, eerbiedig elkaars overtuiging en vrijheid, en nader zo meer en meer tot de volkomen Christelijke eenheid, welke tot nog toe meer het doel is, waarnaar de Kerk moet streven, dan iets wat zij reeds volkomen zou bezitten. -L.R.

Een monnik en Leo Juda.

Zwitserland en Duitsland, welke zich tot hiertoe onafhankelijk van elkaar ontwikkeld hadden, begonnen elkaar te ontmoeten in de jaren, waarvan wij de geschiedenis moeten schetsen, en zij verwezenlijkten de verscheidenheid waarvan wij spreken, en welke een van de karaktertrekken van het Protestantisme moest zijn. Wij zullen er mensen aantreffen die ten aanzien van de hoofdpunten van het geloof volkomen

overeenstemden, doch ten aanzien van enige bijkomende vraagpunten verschilden. Ongetwijfeld mengde zich de hartstocht in die verschillen; maar het Protestantisme, schoon dat droevig samenmengsel betreurde, wel ver van te trachten van dezelfde verscheidenheid te verbloemen, maakt haar alom bekend. Het is door een lange en moeilijke weg dat het naar de eenheid streeft; maar die eenheid is de ware.

ZWINGLI maakte vorderingen in het Christelijk leven. Terwijl het Evangelie LUTHER van die diepe zwaarmoedigheid verlost had waaraan hij zich voorheen in het klooster te Erfurt had overgegeven, en hem een opgeruimdheid meegedeeld had, welke dikwijls tot vrolijkheid overging en waarvan de Hervormer van toen af, zelfs te midden van de grootste gevaren, zoveel bewijzen gaf, had het Christendom een geheel tegenovergestelde uitwerking gehad op de vrolijk gestemde zoon van de bergen van Toggenburg. ZWINGLI aan zijn vrolijk en wereldschgezind leven ontrukkende, had het zijn karakter een ernst bijgezet, welke hem niet eigen was. Die ernstigheid was hem zeer noodzakelijk. Wij hebben gezien hoe tegen het einde van het jaar 1522 ontelbare vijanden tegen de Hervorming scheen op te staan *(4)*. Overal overlaadde men ZWINGLI met lasteringen, en dikwijls drongen de redetwisten tot de tempelen zelf door.

(4) Dl. 2, B. 8, op het einde.

LEO JUDA, klein van gestalte *(5)*, zegt een geschiedschrijver, maar vol van liefde voor de armen en van ijver tegen de valse leraren, was omtrent het einde van het jaar 1522 te Zurich gekomen, om het ambt van prediker aan de St. Pieterskerk waar te nemen. Hij was te Einsidelen door OSWALD MYCONIUS vervangen geworden *(6)*. Het was een kostbare aanwinst voor ZWINGLI en de Hervorming.

(5) Er war een kurzer Mann. (FüSSLEIN Beyträge, 4, p. 44.).
(6) Ut post abitum Leonis, monachis aliquid legam. (Zw. Epp. 253.)

Eens, kort na zijn aankomst, hoorde hij in de kerk bij welke hij als prediker beroepen was, een Augustijner monnik met nadruk prediken dat de mens door zichzelf aan Gods gerechtigheid kan voldoen. "Eerwaarde vader prior," riep LEO uit, "hoor mij een ogenblik; en gij, waarde burgers, zijt stil; ik zal spreken gelijk het een Christen betaamt." Vervolgens bewees hij het volk de valsheid van de leer welke het zo-even gehoord had *(7)*. Er ontstond een levendige opschudding in de tempel; velen vielen terstond de "kleine priester," die van Einsiedelen gekomen was, met verbittering aan. ZWINGLI begaf zich naar de grote raad; hij wenste, in tegenwoordigheid van de afgevaardigden van de bisschop, rekenschap van zijn leer te geven; en de raad, verlangende die wanorde te zien eindigen, riep tegen de 29ste januari 1523 een samenkomst bijeen. Het nieuws verspreidde zich spoedig door geheel Zwitserland. "Men zal te Zurich," zeiden de tegenstanders met spijt, "een *landdag* van vagebonden houden; alle landlopers zullen er bijeenkomen."

(7) J. J. HOTTINGER, Helw. Kirch. Gesch. 3, p. 105.

Thesen van Zwingli.
ZWINGLI, de strijd willende voorbereiden, gaf zevenenzestig thesen in het licht. De bergbewoner van Toggenburg viel voor de ogen van geheel Zwitserland stoutmoedig de paus aan.

"Al degenen die beweren dat het Evangelie niets is zonder de bevestiging van de Kerk, "zei hij, "lasteren God.
"De enige weg des heils voor allen die geweest zijn, die zijn, of die zijn zullen, is JEZUS CHRISTUS.
"Alle Christenen zijn broeders van CHRISTUS en broeders onder elkaar, en zij hebben geen vaders op aarde: dus vallen de orden, de sekten en de partijën.
"Men moet degenen die hun dwaling niet erkennen geen dwang doen ondergaan, tenminste wanneer zij door hun oproerig gedrag de rust niet verstoren."
Zodanig waren enige van ZWINGLI's woorden.

De redetwist van januari.
Donderdags morgens de 29ste januari kwamen meer dan zeshonderd personen in de zaal van de grote raad te Zurich bijeen. Zurichers en vreemdelingen, geleerden, voorname lieden en kerkelijken gaven aan de roepstem van de raad gehoor. "Wat zal uit dit alles voortkomen?" vroeg men elkaar *(8)*. Niemand durfde antwoorden; maar de aandacht, de vrees en onrust welke in deze vergadering heersten, toonden genoeg dat men grote dingen verwachtte.

(8) Ein grosses verwunderen, was doch auss van de Sach werden wollte. (BULLINGER, Chron. 1, p. 97.)

De burgemeester ROUST, die te Marignan gestreden had, zat in de vergadering voor. De ridder JACOBUS VAN ANWIJL, grootmeester van het bisschoppelijk hof te Constantz, FABER, vicaris generaal, en verscheiden leraren vertegenwoordigden er de bisschop. Schafhausen had doctor SEBASTIAAN HOFMEISTER gezonden; het was de enige afgevaardigde van de cantons, zo zwak was nog de Hervorming in Zwitserland. Op een tafel in het midden van de zaal lag een Bijbel, en voor deze zat een leraar; het was ZWINGLI. "Ik word van alle kanten geslingerd en gekweld," had hij gezegd; "maar echter blijf ik standvastig, steunende niet op mijn eigen kracht, maar op de steenrots welke CHRISTUS is, met Wiens hulp ik alles vermag *(9)*."

(9) Immotus tamen maneo, non meis nervis nixus, sed petra Christo, in quo omnia possum. (Zw. Epp. p. 261.)

ZWINGLI stond op. "Ik heb gepredikt," zei hij, "dat het heil alleen in JEZUS CHRISTUS gevonden wordt, en uit die hoofde noemt men mij in geheel Zwitserland een ketter, een verleider, een oproermaker....Nu dan, in de naam Gods, hier ben ik *(10)*."

(10) Nun wohlan in de Namen Gottes, hir bin Ich. (BULLING. Chr. p. 98.)

Aller ogen wendden zich toen naar FABER, die opstond en antwoordde: "Ik ben hier niet gezonden om te redetwisten, maar alleen om te horen." De vergadering verrast begon te lachen. "De rijksdag van Neuremberg," vervolgde FABER, "heeft binnen een jaar een kerkvergadering beloofd; men moet wachten tot die plaats heeft."
"Hoe!" zei ZWINGLI, "is dan deze grote en geleerde vergadering niet zoveel waard als een concilie?" Vervolgens zich tot de raad wendende, zei hij: "Genadige heren, verdedigt Gods Woord."

Een diep stilzwijgen volgde op die uitnodiging; toen dat voortduurde, verbrak het de burgemeester. "Indien er iemand is," zei hij, "die iets te zeggen heeft, doe hij het!" Nieuw stilzwijgen. "Ik bezweer al degenen die mij beschuldigd hebben (en ik weet dat er hier velen zijn)," zei toen ZWINGLI, "tevoorschijn te komen en mij ter wille van de waarheid te berispen." Niemand sprak een woord. ZWINGLI vernieuwde voor de tweede en derde maal zijn verzoek; het was tevergeefs. FABER, in het nauw gebracht, brak een ogenblik het stilzwijgen wat hij zich had opgelegd af, om te verklaren dat hij de prediker van Filispach, die gevangen zat, van zijn dwaling overtuigd had; maar hij vatte even spoedig zijn rol weer op. Men mocht hem dringen zo veel men wilde om de redenen bloot te leggen waarmede hij die prediker overtuigd had; hij zweeg hardnekkig. Het stilzwijgen van de leraren van Rome verdroot de toeschouwers. Een stem deed zich uit het binnenste van de zaal horen, uitroepende: "Waar zijn dan nu die dappere mannen *(11)*, die zo vermetel op de straten spreken? Komaan, treedt tevoorschijn, ziedaar de man!" Niemand vertoonde zich. Toen zei de burgemeester glimlagchende: "Het schijnt dat dat vermaarde zwaard, waarmede men de prediker van Filispach getroffen heeft, heden niet uit de schede wil komen;" en hij sloot de vergadering.

(11) De monniken. Wo sind nun die grossen Hansen...(Zw. Opp. 1, p. 124.)

‘s Namiddags de vergadering opnieuw bijeengekomen zijnde, verklaarde de raad dat meester ULRICH ZWINGLI, door niemand berispt zijnde, zou voortgaan het heilig Evangelie te prediken, en dat al de overige priesters van het canton niets zouden leren dan hetgene zij door de heilige Schrift konden bevestigen.

"God zij geloofd, die Zijn heilig Woord in de hemel en op aarde wil doen heersen!" riep ZWINGLI uit. Toen kon FABER zijn verontwaardiging niet bedwingen. "De thesen van meester ULRICH," zei hij, "zijn met de eer van de Kerk en met de leer van CHRISTUS strijdig, en ik zal het bewijzen." -"Doe het!" riep ZWINGLI uit. Maar FABER weigerde het ergens elders dan te Parijs, te Keulen of te Freiburg te doen. "Ik wil geen ander rechter dan het Evangelie," zei ZWINGLI. "Vóór gij erin slaagt om een enkel van dezelfde woorden krachteloos te maken, zal de aarde zelf splijten *(12)*." -"Het Evangelie," zei FABER, "altijd het Evangelie!...Men zou heilig, in vrede en liefde kunnen leven, al bestond er zelfs geen Evangelie *(13)*."

(12) Ee müss das Erdrych brechen. (Zw. Opp. 1, p. 148.)
(13) Man möcht denocht früntlich, fridlich und tugendlich läben, wenn glich kein Evangelium were. (BULL. Chr., p. 107. Zw. Opp. 1, p. 152.)

Bij deze woorden stonden de aanwezigen verontwaardigd op. Dus eindigde de redetwist.

II.

Gunstbewijzen van de paus.

De Hervorming had de overhand; zij moest nu haar veroveringen voortzetten. Wie zou na dat gevecht van Zurich waar de behendigste kampvechters van het Pausdom stom gebleven waren, nog de moed hebben om zich tegen de nieuwe leer te stellen?.... Nochtans beproefde men andere wapenen. De vastberadenheid van ZWINGLI en zijn republikeinse wijze van handelen boezemden zijn tegenstanders ontzag in; ook nam men, om hem te overwinnen, tot bijzondere middelen de toevlucht. Terwijl Rome

LUTHER met zelfs banvloeken vervolgde, trachtte het de Hervormer van Zurich door zachtheid te winnen. Nauwelijks was de redetwist geëindigd, of ZWINGLI zag de kapitein van ‘s pausen lijfwacht, de zoon van de burgemeester ROUST, aankomen, vergezeld van de legaat EINSIUS, die met een brief van de paus voor hem belast was, waarin ADRIAAN VI ZWINGLI zijn veel geliefde zoon noemde en hem zijn bijzondere gunst te kennen gaf *(1)*. Tegelijkertijd deed de paus ZINK aansporen om ZWINGLI te winnen. "En wat is het dan dat de paus u gelast hem aan te bieden?" vroeg OSWALD MYCONIUS. - "Alles," antwoordde ZINK, "behalve de pauselijke stoel *(2)*."

(1) Cum de tua egregia virtute specialiter nobis sit cognitum. (Zw. Epp. p. 266.)
(2) Serio respondit: Omnia certe praeter sedem papalem. (Vita ZWINGLI per OSW. MYC.)

Standvastigheid van Zwingli.
Er was geen mijter en bisschopsstaf, er was geen kardinaalshoed, ten koste van welke de paus de Hervormer van Zurich niet zou hebben willen winnen. Maar Rome bedroog zich; al die aanbiedingen waren tevergeefs. De Roomse Kerk had in ZWINGLI een nog onmeedogender vijand dan LUTHER. Hij bekreunde zich minder dan deze aan de begrippen en aan de gebruiken van de vorige eeuwen; en het was hem genoeg wanneer er met een in zichzelf onschuldige gewoonte enig misbruik verbonden was, om deze geheel af te schaffen. Gods Woord, dacht hij, moet alleen staande blijven.

Maar indien Rome zo weinig kennis had van de dingen die toen in de Christenheid voorvielen, vond het raadslieden die het weer in het spoor trachtten te brengen.

FABER, verbitterd van de paus zich voor zijn tegenstander te zien vernederen, haastte zich hem in te lichten. Hoveling, steeds met de glimlach op de lippen en met vleiende woorden in de mond, was hij, om hem zelf te horen, de vriend van de gehele wereld, en van diegenen zelfs welke hij van ketterij beschuldigde. Maar zijn haat was dodelijk. Zo zei dan ook de Hervormer, zinspelende op de naam van FABER (SMID): "De vicaris van Constantz is een smeder....van leugens. Laat hij rondborstig de wapenen opvatten en zien hoe CHRISTUS ons verdedigt *(3)*."

(3) Prodeant volo, palamque arma capiant....(Zw. Epp. p. 292.)

Deze woorden waren geen ijdele grootspraak: want terwijl de paus tot ZWINGLI sprak van zijn uitstekende deugden en van het bijzonder vertrouwen dat hij in hem stelde, vermeerderden de vijanden van de Hervormer in Zwitserland. De oude soldaten, de grote families, de schaapherders van de bergen verenigden hun haat tegen die leer welke met hun smaak niet overeenkwam. Te Luzern kondigde men het prachtig schouwspel. van het *Lijden* van ZWINGLI aan; inderdaad, men sleepte een stroman welke de Hervormer voorstelde naar de gerechtsplaats, onder het geroep dat men de ketter ter dood ging brengen; en enige Zurichers die te Lucern waren grijpende, noodzaakte men hen aanschouwers van deze belachelijke rechtspleging te zijn. "Zij zullen mijn rust niet verstoren," zei ZWINGLI; "CHRISTUS zal de Zijnen niet verlegen laten *(4)*." De landdag zelf weergalmde van bedreigingen tegen hem. "Waarde bondgenoten," zei de raadsheer van Mullinen tot de cantons, "stelt u bijtijds tegen de Lutherse zaak....Te Zurich is men reeds niet meer meester in zijn huis!"

(4) Christum suis nunquam defecturum. (Ibid. p. 278.)

Voortgang van de Hervorming.
Deze beweging van de tegenstanders verkondigde, nog beter dan alle afkondigingen ooit hadden kunnen doen, wat er binnen Zurich voorviel. Inderdaad, de overwinnaars namen langzamerhand bezit van het land, en elke dag maakte het Evangelie nieuwe vorderingen. Vierentwintig kanunniken, een groot aantal kapellanen kwamen zelf de raad om een Hervorming van hun instellingen verzoeken. Men besloot in de plaats van die luie priesters vrome en geleerde mannen aan te stellen, die belast zouden worden om de Zwitserse jeugd een Christelijk en vrijgevig onderwijs mede te delen, en in de plaats van hun Latijnse vespers en missen, een dagelijkse verklaring van een hoofdstuk uit de Bijbel, naar de Hebreeuwse en Griekse teksten, eerst voor de geleerden, voorts spoedig daarna voor het volk in te voeren.

Het beeld van Stadelhofen. Heiligschennis.
Er zijn ongelukkig in alle legers, van die waaghalzen, welke zich van het leger afscheiden en de aanval te zeer op punten richten welke men nog moest eerbiedigen. Een jonge priester, LODEWIJK HETZER in het Duits een boek uitgegeven hebbende, onder de titel: *"Gods oordeel tegen de beelden"* bracht dit geschrift een grote uitwerking te weeg, en de beelden kwamen in een bestendig vooroordeel bij een gedeelte van de bevolking. Het is niet dan tot nadeel van de wezenlijke dingen welke de mens moeten bezig houden dat de mens zich door bijkomstige zaken laat innemen. Een met zorg bewerkt en rijk versierd kruisbeeld was geplaatst buiten een van de stadspoorten, op de plaats genoemd Stadelhofen. De driftigste lieden van de Hervorming, geërgerd over de bijgeloviglheden waartoe dit beeld aanleiding gaf, konden het niet meer voorbijgaan zonder hun verontwaardiging uit te drukken. Een burger, met name CLAUDIUS HOTTINGER, "een braaf en in de heilige Schrift wel onderwezen man," zegt BULLINGER, de molenaar van Stadelhofen ontmoet hebbende, wie het kruisbeeld toebehoorde, vroeg hem wanneer hij zijn afgoden zou doen nederwerpen. "Niemand verplicht u het te aanbidden," had de molenaar geantwoord. -"Maar weet gij niet," had HOTTINGER hervat, "dat Gods Woord ons verbiedt gesneden beelden te hebben?" -"Welnu," hernam de molenaar, "wanneer gij volmacht hebt om ze neer te werpen, laat ik ze aan u over." HOTTINGER waande zich gerechtigd om te handelen, en kort daarna, het was op een van de laatste dagen van september, zag men hem met een hoop burgers de stad uittrekken. Bij het kruisbeeld gekomen groeven zij de grond rondom het geheel weg, totdat het beeld voor hun pogingen bezweek en met geraas op de grond viel.

Deze stoute daad verspreidde overal schrik; men zou gezegd hebben dat met het kruisbeeld van Stadelhofen de godsdienst zelf was omvergeworpen geworden. "Het zijn heiligschenners! Zij zijn de dood waardig!" riepen de vrienden van Rome uit. De raad deed de beeldstormende burgers in hechtenis nemen.

"Nee," zeiden toen op de kansels, ZWINGLI en zijn ambtgenoten, "HOTTINGER en zijn vrienden zijn niet schuldig voor God en de dood waardig *(5)*. Maar zij kunnen gekastijd worden omdat zij met geweld en zonder volmacht van de overheden zijn te werk gegaan *(6)*."

(5) Men kan de ontvouwing van dezelfde beginselen zien in de redevoeringen van de heren de BROGLIE en ROYER COLLARD, tijdens de bekende onderhandelingen over de wet van de heiligschennis.
(6) Dorum habend ir unser Herren kein rächt zu inen, sy zu töden. (BULLING. Chr., p. 127.)

De versierselen van de Heiligen.
Nochtans werden dergelijke daden menigvuldiger. Een kapelaan van de St. Pieterskerk, eens voor de kerk vele armen zonder kleren en zonder voedsel ziende, zei tot een van zijn ambtgenoten, terwijl hij de ogen op de prachtig versierde beelden van de heiligen sloeg: "Ik zou die houten afgodsbeelden wel willen beroven, om die arme leden van JEZUS CHRISTUS te kleden." Weinig dagen daarna, ‘s morgens om drie uur, verdwenen de heiligen en al hun versierselen. De raad deed de kapellaan in de gevangenis werpen, schoon hij verklaarde aan die daad niet schuldig te zijn. "Hoe!" riep het volk uit, "zijn het stukken hout die JEZUS ons bevolen heeft te kleden? Is het ten aanzien van die beelden dat hij tot de rechtvaardigen zeggen zal: Ik was naakt en gij hebt Mij gekleed?..." Dus verhief zich de Hervorming schoon achteruit gezet met des temeer kracht; en hoe meer men haar verdrukte, met des temeer geweld barstte zij uit en dreigde alles om te keren.

III.

Redetwist van oktober
Die buitensporigheden zelf moesten heilzaam zijn; er was een nieuwe strijd nodig om nieuwe zegepralen te behalen; want evenals voor de koningrijken der aarde, is er voor de dingen des geestes geen overwinning zonder strijd; en daar de krijgsknechten van Rome onbewegelijk bleven, moest de strijd door de al te driftige voorvechters van de Hervorming uitgelokt worden. Inderdaad, de overheden verkeerden in twijfel en onrust; zij gevoelden de behoefte aan meerder licht voor hun gemoed, en besloten ten einde een tweede openbare redetwist in de Duitse taal te verordenen, waarin men het vraagpunt van de beelden volgens de Schrift zou onderzoeken. De bisschoppen van Chur, van Constantz en van BAZEl, de universiteit te Bazel en de twaalf cantons werden die ten gevolge uitgenodigd om afgevaardigden naar Zurich te zenden. Maar de bisschoppen wezen die uitnodiging af. Zij herinnerden zich de treurige vertoning welke hun afgevaardigden tijdens de eerste redetwist gemaakt hadden en waren er geenszins op gezet om die vernederende tonelen te hernieuwen. De Evangelischen mogen redetwisten zo het hun goeddunkt; maar laat hen alleen redetwisten. De eerste maal had men gezwegen; de tweede maal zal men zichzelfs niet vertonen; Rome verbeeldde zich mogelijk dat de strijd zou ophouden uit gebrek aan strijders. De bisschoppen waren niet de enigen die weigerden te komen. De lieden van Unterwalden antwoordden dat er bij hen geen geleerden maar slechts brave en godvruchtige priesters waren, die het Evangelie verklaarden gelijk hun vaderen gedaan hadden; dat zij derhalve geen afgevaardigde aan ZWINGLI "en zijn gelijken" zouden zenden; maar dat, wanneer zij hem in handen hadden, zij hem op die wijze zouden behandelen dat zij hem de lust benamen om weer in dezelfde feilen te vervallen *(1)*. Schafhausen en St. Gallen deden zich alleen vertegenwoordigen.

(1) So wollten wir Ihm den Lohn geben, dass er ‘s nimmer mehr thäte. (SIMMLER Samml. MSC. 9.)

Zwingli over de kerk.
Maandag de 26ste oktober kwam een vergadering van meer dan negenhonderd personen, samengesteld uit leden van de grote raad, en uit driehonderdvijftig priesters, na de predikatie, in de grote zaal van het stadhuis bijeen. ZWINGLI en LEO JUDA waren voor een tafel gezeten, waarop zich het Oude en Nieuwe Testament in de oorspronkelijke talen bevonden. ZWINGLI nam het eerst het woord, en met een sterke arm het gezag van de hiërarchie en haar conciliën omverwerpende, handhaafde hij de rechten van iedere Christelijke Kerk en riep de vrijheid in van de eerste eeuwen, van die tijden waarin de Kerk nog geen algemene of provinciale kerkvergaderingen had. "De algemene Kerk," zei hij, "is verspreid door de gehele wereld, overal waar men in JEZUS CHRISTUS gelooft, in de Indiën zowel als te Zurich...En wat bijzondere Kerken betreft, wij hebben er te Bern, te Schafhausen, hier zelve. Maar de pausen, hun kardinalen en hun conciliën zijn noch de algemene noch een bijzondere Kerk *(2)*. Deze vergadering tot welke ik spreek." ging hij met nadruk voort, "is de kerk van Zurich; zij wil Gods Woord horen, en zij heeft recht alles te verordenen wat haar zal toeschijnen met de heilige Schrift overeenkomstig te zijn."

(2) Der Päbste, Cardinäle und Bischöffe Concilia sind nicht die Christliche Kirche. (FüSSL. Beytr. 3, p, 20.)

Dus steunde ZWINGLI op de Kerk, maar op de ware; niet slechts op de priesters, maar op de vergadering der Christenen, op het volk. Al wat de Schrift zegt van de Kerk in het gemeen, paste hij op de bijzondere Kerken toe. Hij was niet van gedachte dat een Kerk welke met leerzaamheid Gods Woord hoorde zich kon bedriegen. De Kerk werd voor hem staatkundig en kerkelijk vertegenwoordigd door de grote raad *(3)*. Hij verklaarde eerst ieder vraagstuk op de kansel; vervolgens, wanneer de gemoederen van de waarheid overtuigd waren, bracht hij de zaak voor de grote raad, die in overeenstemming met de bedienaren van de Kerk zulke besluiten nam als zij vereiste *(4)*.

(3) Diacosion Senatus summa est potestas Ecclesiae vice. (Zw. Opp. 3, p. 339.)
(4) Ante omnia multitudinem de questione probe docere ita factum est, ut quidquid diacosii (de grote raad) cum verbi ministris ordinarent, jamdudum in animis fidelium ordinatum esset. (Ibid.)

De Kerk.
In afwezigheid van de afgevaardigden van de bisschop, was het de oude kanunnik CONRAAD HOFFMANN, dezelfde die ZWINGLI te Zurich had doen roepen, welke de verdediging van de paus op zich nam. Hij beweerde dat de Kerk, de gemeente, de "burgerstand" geen recht hadden om over zulke onderwerpen te redetwisten. "Ik ben dertien jaren te Heidelberg geweest," zei hij, "ik heb bij een groot geleerde gewoond, hij heette doctor Joss, een braaf en godvruchtig man, met wie ik lange tijd gegeten en gedronken en een goed leven geleid heb; maar ik heb hem altijd horen zeggen dat het niet betaamde over die dingen te redetwisten. Gij ziet wel!..." Ieder was op het punt om te lachen; de burgemeester bedwong die uitbarsting. "Laat ons dan," ging HOFFMANN voort, "een concilie afwachten. Voor het ogenblik wil ik niet redetwisten, maar de bisschop onderdanig zijn, al ware hij zelfs een schelm!"

"Een concilie afwachten," hernam ZWINGLI. "En wie zal zich naar een concilie begeven? De paus en luie en onkundige bisschoppen, die niets dan hun eigen zin

zullen doen. Nee, dat is de Kerk niet! Höng en Küssnacht (twee dorpen in het canton Zurich) zijn veel gewisser een Kerk, dan al de bisschoppen en pausen tezamen vergaderd."

Beginselen van het Presbyteranisme.
Dus stond ZWINGLI de rechten van het Christelijk volk voor, wat Rome van dezelfde voorrechten had beroofd. De vergadering voor welke hij sprak, was volgens hem niet de Kerk van Zurich; maar zij was er de eerste vertegenwoordiging van. Het zijn hier de beginselen van het Presbyteriaansche stelsel *(5)*. ZWINGLI ontrukte Zurich aan het rechtsgebied van het bisdom van Constantz, hij scheidde het van de Latijnse hiërarchie af en grondde op het denkbeeld van gemeente, van Christelijke vergadering een nieuwe kerkinrichting, welke andere streken later moesten aannemen.

(5) En ook van het ware Christelijke, met dat onderscheid, dat ZWINGLI het kerkelijke te veel met het burgerlijke vermengde, waardoor de grond gelegd werd, om de Kerk onder het bestuur van de overheid te plaatsen. CALVIJN heeft naderhand ook dit stuk meer gezuiverd en volmaakt. - L.R.

Redetwist over de mis.
De redetwist duurde voort. Vele priesters opgestaan zijnde om de beelden te verdedigen, maar zonder daartoe tot de heilige Schrift hun toevlucht te nemen, weerleiden ZWINGLI en de andere Hervormers hen door de Bijbel. "Indien niemand opstaat," zei een van de voorzitters, "om Bijbelse bewijsredenen ten voordele van de beelden bij te brengen, zullen wij enigen van hun verdedigers bij hun naam roepen." Niemand zich aanbiedende, riep men de pastoor van Wadischwyl, "Hij slaapt," antwoordde een van de aanwezigen. Men riep toen de pastoor van Horgen. "Hij heeft mij in zijn plaats gezonden," zei zijn kapellaan, "maar ik wil voor hem niet antwoorden." Gods Woord deed zichtbaar van dezelfde vermogen in het midden van deze vergadering gevoelen. De aanhangers van de Hervorming waren vol kracht, vrijheid, vreugde; hun tegenstanders scheen verlegen, ongerust, terneergeslagen. Men riep achtereenvolgens de pastoren van Laufen, van Glattfelden, van Wetzikon, de rector en de pastoor van Pfäffikon, de deken vau Elgg, de pastoor van Bäretschwyl, de Dominicaner- en Franciscaner broeders bekend door alom de beelden, de heilige Maagd, de heiligen en de mis te prediken; maar allen antwoordden dat zij niets tot hun voordeel konden zeggen, en dat zij zich voortaan op het onderzoek van de waarheid zouden toeleggen. "Ik heb tot hiertoe de oude leraren geloofd," zei een van hun; "nu wil ik de nieuwe geloven." -"Wij zijn het niet wie gij moet geloven," riep ZWINGLI uit, "het is Gods Woord! Het is alleen de Schrift van God die nooit kan bedriegen!" De zitting had lang geduurd; het begon nacht te worden. De voorzitter HOFMEISTER, van Schafhausen, stond op en zei: "Geloofd zij de almachtige, eeuwige God, dat Hij in alle dingen in ons de overwinning behaalt;" en hij spoorde de raadsheren van Zurich aan om de beelden af te schaffen.

Men verenigde zich opnieuw op Dinsdag, onder het voorzitterschap van VADIANUS, om over de leer van de mis te handelen. "Broeders in CHRISTUS," zei ZWINGLI, "verre zij van ons de gedachte dat er enig bedrog of enige valsheid in het lichaam en bloed van CHRISTUS zij *(6)*. Al ons oogmerk is aan te tonen dat de mis geen offer is wat de ene mens voor de andere God kan aanbieden, ten ware men ook bewere dat iemand voor zijn vriend kan eten en drinken."

(6) Das einigerley Betrug oder Falsch sy in dem reinen Blut und Fleisch Christi, (Zw. Opp. 1, p. 498.)

VADIANUS, tot tweemaal gevraagd hebbende of niet iemand van de aanwezigen de aangevallen leer door de Schrift wilde verdedigen, en niemand geantwoord hebbende, verklaarden de kanunniken van Zurich, de kapellanen en vele andere kerkelijken dat zij het met ZWINGLI eens waren.

Maar nauwelijks hadden de Hervormers dus de aanhangers van de oude leringen overwonnen, of zij moesten tegen die ongeduldige mensen strijden, welke haastige en onstuimige nieuwigheden verlangen, en geen voorzichtige en trapsgewijze hervormingen. De ongelukkige CONRAAD GREBEL stond op en zei: "Het is niet genoeg over de mis gehandeld te hebben, men moet er de misbruiken van afschaffen." -"De raad," hernam ZWINGLI, "zal te die aanzien een besluit doen uitgaan." Toen riep SIMON STUMPF uit: "De Geest Gods heeft reeds beslist! Waarom dan de beslissing weer tot de raad teruggebracht *(7)*?"

(7) Der Geist Gottes urtheilet. (Zw. Opp. 1, p. 529.)

Een wijze stem.
De kommandeur SCHMIDT van Kusnacht stond met deftigheid op, en woorden vol wijsheid doen horen, zei hij: "Laat ons de Christenen leren, CHRISTUS in hun harten te ontvangen *(8)*. Tot dit ogenblik toe hebt gij allen de afgoden nagewandeld. De lieden van de vlakte zijn naar de bergen gelopen, en die van de bergen naar de vlakte; de Fransen naar Duitsland, en de Duitsers naar Frankrijk. Nu, gij weet waar gij u moet heen begeven. God heeft alle dingen in CHRISTUS verenigd. Edele mannen van Zurich, gaat naar de ware bron; en dat JEZUS CHRISTUS eindelijk op uw grondgebied wederkere, en er Zijn rijk herneme."

(8) Wie sy Christum in iren Herzen sollind bilden und machen. (Zw. Opp. 1, p. 534.)

Deze rede maakte een diepe indruk, en niemand verscheen zijnde om hem tegen te spreken, stond ZWINGLI bewogen op en sprak dus: "Genadige heren, God is met ons!...Hij zal Zijn zaak verdedigen. Nu dan....in de naam van God....voorwaarts!...." Hier werd de aandoening van ZWINGLI zo sterk dat hij genoodzaakt was stil te houden. Hij weende, en velen weenden met hem *(9)*.

(9) Dass er sich selbst mit vil andren bewegt zu weinen, (Ibid. p. 537.)

Zegepraal.
Dus eindigde de redetwist. De voorzitters stonden op; de burgemeester bedankte hen; vervolgens zei deze oude krijgsheld, zich tot de raad wendende, met deftigheid, met die stem welke zo dikwijls op de slagvelden weergalmd had: "Nu dan...nemen wij het zwaard van Gods Woord in de hand..., en dat God Zijn werk voorspoed geve!"

Een karaktertrek van de Zwitserse Hervorming.
Deze redetwist van de maand oktober 1523 was beslissend geweest. Het meerderdeel van de priesters die er tegenwoordig waren keerden vol ijver naar de verschillende delen van het canton terug, en het uitwerksel in die dagen deed zich in geheel Zwitserland gevoelen. De Kerk van Zurich, welke ten opzichte van het bisdom van

Constantz steeds een zekere onafhankelijkheid bewaard had, werd toen volkomen vrijgemaakt. In plaats van door de bisschop op de paus te rusten, rustte zij van toen af door het volk op Gods Woord. Zurich hernam de rechten welke Rome het ontnomen had. De stad en het land wedijverden met belangstelling voor het werk van de Hervorming, en de grote raad deed niet dan de beweging van het volk volgen. Bij gewichtige gelegenheden deden de stad en de dorpen kennen wat zij dachten. LUTHER had de Bijbel aan het Christelijk volk teruggegeven; ZWINGLI ging verder: hij gaf het zelfs de rechten weer. Dit is hier een karakteristieke trek van de Hervorming in Zwitserland. De handhaving van de gezonde leer was er, naast God, aan het volk toevertrouwd; en nog vers in het geheugen zijnde gebeurtenissen hebben getoond dat het volk beter dan de priesters en pausen dit pand weet te bewaren *(10)*.

(10) De schrijver doelt hier op de in het canton Zurich voor een paar jaren voorgevallen gewichtige gebeurtenis toen ver het grootste gedeelte van de bevolking zich als een enig man voor het behoud van de zuivere Evangeliewaarheid volgens het Woord van God in de bres stelde, en de overkomst van de ongelovige Dr. STRAUSS, die door de min welgezinde raad tot hoogleraar naar Zurich beroepen was, verhinderde, waardoor zelfs een gehele verandering van de regering werd daargesteld. -L.R.

Gematigdheid.

ZWINGLI liet zich door de overwinning niet vervoeren; integendeel ging men overeenkomstig zijn begeerte in de zaak van de Hervorming met grote gematigdheid te werk. "God kent mijn hart, "zei hij, toen de raad hem zijn gevoelen vroeg; "Hij weet dat ik gezind ben om op te bouwen en niet om af te breken. Ik ken schroomvallige gemoederen welke verdienen dat men enige inschikkelijkheid omtrent hen gebruikt; dat de mis dan nog gedurende enige tijd ‘s Zondags in al de kerken gelezen wordt en dat men zich wacht degenen die haar vieren te beschimpen *(11)*."

(11) Ohne dass jemand sich unterstehe die Messpriester zu beschimpfen. (WIRTZ, H. K. G.; 5, p. 208.)

De raad nam een besluit in die zin. HOTTINGER en HOCHRUTINER, een van zijn vrienden, werden voor twee jaren uit het canton gebannen, met verbod er zonder verlof in terug te keren.

Oswald Myconius in Zurich.

De Hervorming volgde te Zurich een wijze en Christelijke gang. Deze stad al meer en meer verheffende, omringde zij haar met roem voor de ogen van al de vrienden van Gods Woord. Ook degenen die in Zwitserland de nieuwe dag welke over de Kerk opging begroet hadden, gevoelden zich met kracht naar Zurich heen getrokken. OSWALD MYCONIUS, van Lucern verdreven, woonde sinds zes maanden in de vallei van Einsiedelen, toen hij eens op het tijdstip dat hij van een reis naar Glaris door de vermoeienis en de hitte van de zon afgemat huiswaarts keerde *(12)*, zijn zoon, de jonge FELIX, hem tegemoet zag lopen, die hem de tijding bracht dat hij naar Zurich beroepen was, om het bestuur van een van de scholen op zich te nemen. OSWALD, een zo gelukkig nieuws niet kunnende geloven, verkeerde tussen vrees en hoop *(13)*. "Ik behoor u toe," schreef hij eindelijk aan ZWINGLI. GEROLDSEK liet hem ongaarne vertrekken; treurige gedachten vervulden zijn geest. "Ach!" zei hij hem, "allen die CHRISTUS belijden begeven zich naar Zurich; ik vrees dat wij er allen eens

tegelijk zullen omkomen *(14)*. "Smartelijke voorgevoelens, welke de dood van GEROLDSEK zelf en van zo vele andere vrienden van het Evangelie in de vlakten van Kappel maar al te zeer moest verwezenlijken.

(12) Inesperato nuntio excepit me filius redeuntem ex Glareana. (Zw. Epp. p. 322.)
(13) Inter spem et metum. (Zw. Epp. p. 322.)
(14) Ac deinde omnes simul pereamus. (Ibid. p. 323.)

De letteren herleven.
MYCONIUS vond eindelijk binnen Zurich een veilige haven. Zijn voorganger, die men te Parijs uit hoofde van zijn gestalte "de grote duivel" genoemd had, had zijn plichten verwaarloosd; OSWALD wijdde al zijn krachten en zijn gehele hart aan de vervulling van de zijne. Hij verklaarde de Latijnse en Griekse klassieke schrijvers; hij onderwees de rhetorica en dialectica; en de jeugd van de stad hoorde hem met vreugde.

(15). MYCONIUS moest voor het nieuwe geslacht zijn wat ZWINGLI was voor de meer bejaarden.

(15) Juventus illum lubens audit. (Ibid. p. 264.)

Thomas Plater van Walliserland.
In het eerst was MYCONIUS verschrikt over de grote leerlingen welke hij hebben zou; maar hij schepte allengs weer moed, en hij had weinig moeite om onder zijn kwekelingen een jongeling van vierentwintig jaar op te merken in wie zijn blik men de liefde voor de studie zag glinsteren. Hij heette THOMAS PLATER en was uit Walliserland geboortig. In de schone vallei waar de stroom van de Viege, na van die menigte ijs- en sneeuwvlakten welke het gebergte Rosa omringen afgekomen te zijn, zijn onstuimige golven tussen St. Nikolaas en Stalden over het gebergte dat zich aan de rechter zijde van de rivier verheft voortrolt, is nog het dorp Grächen. Dit was de geboorteplaats van PLATER. Uit de nabuurschap van de reusachtige gevaarten van de Alpen moest een van de meest oorspronkelijke personen voortkomen welke bij het grote drama van de 16de eeuw een gewichtige plaats bekleden. Met zijn negende jaar bij een pastoor, zijn bloedverwant, geplaatst, schreeuwde de kleine lummel, dikwijls met slagen overladen, gelijk hij zelf zegt, als een jonge geit die men doodt. Een van zijn neven nam hem mede om de Duitse scholen te bezoeken. Maar hij telde reeds meer dan twintig jaar toen hij, schoon van school tot school gaande, nog ter nauwernood kon lezen *(16)*. Te Zurich gekomen, nam hij het vast besluit om zich te laten onderwijzen; hij liet zich in een hoek van de school van MYCONIUS een bank maken, en zei tot zichzelf: "Daar zult gij leren, of gij zult er sterven." Het licht van het Evangelie drong in zijn hart. Op zekere morgen dat het zeer koud was en hij niets had om de kachel van de school te verwarmen, waarvoor hij moest zorgen, zei hij tot zichzelf: "Gij hebt geen hout, en er zijn in de kerk zo vele afgodsbeelden! Niemand was nog in de tempel, waar ZWINGLI echter moest prediken en waar reeds de klokken de gelovigen nodigden. PLATER trad er zonder beweging in, nam een heilige JOHANNES die op het altaar geplaatst was, en leide hem in de kachel, met de woorden: "Buig u, want gij moet er door gaan." Ongetwijfeld zouden noch MYCONIUS, noch ZWINGLI zulk een daad goedgekeurd hebben.

(16) Zie zijn eigen levensbeschrijving.

Het was inderdaad met betere wapenen dàt het ongeloof en het bijgeloof bestreden moesten worden. ZWINGLI en zijn ambtgenoten hadden MYCONIUS de hand van broederschap toegereikt; en deze verklaarde dagelijks het Nieuwe Testament in de Lievevrouwe kerk voor een menigte die begerig was hem te horen *(17)*. Een openbare redetwist, de 13de en de 14de januari 1524 gehouden, was opnieuw ongelukkig voor Rome geweest; en het was tevergeefs dat de kanunnik KOCH uitgeroepen had: "De pausen, de kardinalen, de bisschoppen en de conciliën, ziedaar mijn Kerk!..."

(17) WEISE, FÜSSLIN Beyt. 4, p. 66.

Alles ging binnen Zurich vooruit; de geesten werden verlicht, de harten namen een vast besluit, de Hervorming werd ingevoerd. Zurich was een sterkte veroverd door de nieuwe leer, en van haar muren zou deze zich weldra door het gehele eedgenootschap van Zwitserland verspreiden.

IV.

Landdag van Luzern, 1523.

De tegenstanders begrepen het. Zij gevoelden dat men moest besluiten om een krachtige aanval te doen. Zij waren lang genoeg stom gebleven. De dappere mannen van Zwitserland, geheel geharnast en gewapend, besloten eindelijk op te staan; en zij waren nooit opgestaan zonder dat het bloed het slagveld verfde.

De landdag was te Lucern vergaderd; de priesters beijverden zich om de eerste raadsvergadering van de natie tot hun voordeel in opstand te brengen. Freyburg en de Waldstetten toonden zich hun gehoorzame werktuigen; Bern, Bazel, Solothurn, Glaris en Appenzel stonden in twijfel. Schafhausen had zich genoegzaam voor het Evangelie verklaard; maar Zurich alleen gedroeg zich onverschrokken zelf als verdediger. De aanhangers van Rome hielden sterk bij de vergadering aan om aan hun eisen en vooroordelen toe te geven. "Dat het verboden word," zeiden zij, "iets nieuws of Luthers in het geheim of in het openbaar te prediken of te verhalen, en over die dingen in de herbergen en tussen de glazen te spreken of te redetwisten *(1)*." Zodanig was het kerkelijk recht wat men in het eedgenootschap wilde invoeren.

(1) Es soll nieman in de Wirtzhüseren oder sunst hinter dem Wijn von Lutherisen oder nuwen Sachen uzid reden. (BULL. Chr. p. 144.)

Negentien artikelen werden in die zin opgesteld, de 26ste januari 1523 door al de staten behalve Zurich goedgekeurd, en aan al de baljuws gezonden, met bevel om ze gestreng te doen opvolgen; "wat, zegt BULLINGER, een grote vreugde onder de priesters en veel neerslachtigheid onder de gelovigen verwekte." De vervolging nam een aanvang, regelmatig bestuurd door het hoogste gezag van het eedgenootschap.

Hottinger in hechtenis genomen.

Een van de eersten die het bevel van de landdag ontvingen was HENDRIK FLACKENSTEIN van Lucern, baljuw van Baden. Het was op zijn grondgebied dat HOTTINGER, uit Zurich gebannen, na het kruisbeeld van Stadelhofen omver gehaald te hebben, de wijk genomen had, en hij had hem het stilzwijgen niet opgelegd. Eens zich in de herberg de Engel te Zurzach aan tafel bevindende, had hij gezegd dat de priesters de heilige Schrift kwalijk uitlegden, en dat men zijn gehele vertrouwen op

God alleen moest stellen *(2)*...De kastelein die af en aanging om brood en wijn aan te brengen, luisterde naar de gesprekken die hem zeer vreemd voorkwamen. Een andermaal had HOTTINGER een van zijn vrienden, JOHAN SCHUTZ van Schneyssingen, bezocht. "Wat is toch," zei SCHUTZ, na tesamen gegeten en gedronken te hebben, "dat nieuwe geloof wat de priesters van Zurich verkondigen?" - "Zij prediken," antwoordde HOTTINGER, "dat CHRISTUS zich slechts eenmaal voor alle Christenen geofferd heeft, dat Hij hen door deze enige offerande van al hun zonden gereinigd en verlost heeft, en zij bewijzen door de heilige Schrift dat de mis een leugen is."

(2) Wie wir unser pitt Hoffnung und Trost allein uf Gott. (BULLING. Chr. p. 146.)

HOTTINGER had vervolgens Zwitserland verlaten (het was in februari 1523), en had zich om zaken naar Waldshut aan de overzijde van de Rijn begeven. Men nam maatregelen om zich van hem meester te maken, en omstreeks het einde van februari was de arme Zuricher, die niets kwaads vermoedde, na de Rijn overgetrokken te hebben, nauwelijks te Coblentz, een dorp aan de linkeroever van de rivier *(3)*, of men nam hem in hechtenis. Men vervoerde hem naar Klingenau, en toen hij daar onbewimpeld zijn geloof beleed, zei FLACKENSTEIN toornig tot hem: "Ik zal u naar een plaats voeren, waar men u wel zal weten te antwoorden."

(3) Men moet dit min bekende *Coblentz* wel onderscheiden van de algemeen bekende stad en vesting van die naam, mede aan de Rijn, doch lager in het voormalig keurvorstendom Trier, tussen Keulen en Mentz gelegen, terwijl het hier bedoelde een dorp is in het aan Zwitserland palende en aan hetzelfde onderworpen landschap Baden, ter plaatse waar de rivier de Aar met de Rijn samenvloeit, gelijk de stad Coblentz bij de samenvloeiing van de Rijn en Moezel, van welke samenvloeiingen beide die plaatsen de naam *Coblentz* gekregen hebben, zijnde dezelfde een verbastering van het Latijnse *Confluens*, wat *samenvloeiende* betekent. -L.R.

Inderdaad, de baljuw bracht hem achtereenvolgens, voor de rechters van Klingenau, voor het hoogste gerechtshof van Baden, en eindelijk, daar hij niemand kon vinden die hem schuldig verklaarde, voor de te Lucern vergaderende landdag. Er waren volstrekt rechters nodig die hem veroordeelden.

De landdag verloor geen tijd en veroordeelde HOTTINGER om onthoofd te worden. Zijn vonnis vernemende, verheerlijkte hij JEZUS CHRISTUS. "‘ t Is goed, ‘t is goed," zei JACOBUS TROGER, een van de rechters; "wij zijn hier niet om preken te horen. Gij zult op een andere tijd snappen!" -"Zijn hoofd moet hem eens ontnomen worden," zei de baljuw AMORT van Lucern lachende; "maar indien hij het terugkrijgt, zullen wij allen zijn geloof omhelzen" "God vergeve het allen die mij veroordelen!" zei de aangeklaagde. Een monnik hem daarop een crucifix op de mond gelegd hebbende, zei hij terwijl hij het terugstootte: "Het is in het hart, dat wij de CHRISTUS moeten ontvangen."

Zijn dood.

Toen men hem naar de strafplaats leidde, konden velen onder de menigte hun tranen niet weerhouden. "Ik ga naar de eeuwige zaligheid," zei hij, zich tot hen kerende. Op de plaats van de strafoefening gekomen, hief hij zijn ogen ten hemel en zeide: "In uw

handen, o mijn Verlosser, beveel ik mijn geest!" Daarop rolde zijn hoofd over het schavot.

Deputatie van de landdag in Zurich.
Nauwelijks had het bloed van HOTTINGER gestroomd, of de vijanden van de Hervorming maakten er gebruik van om de gramschap van de eedgenoten nog meer te ontsteken. Het was binnen Zurich zelf dat men het kwaad moest gaan uitroeien. Het verschrikkelijk voorbeeld dat gegeven was moest ZWINGLI en zijn aanhangers met schrik vervullen. Nog een moedige poging, en de dood van HOTTINGER zal door die van de Hervorming gevolgd worden...Men besloot terstond op de landdag, dat zich een deputatie naar Zurich zou begeven, om de raden en de burgers te verzoeken hun geloof te verzaken.

Het was de 21ste maart dat de deputatie toegelaten werd. "De aloude Christelijke eenheid," zeiden de afgevaardigden, "is verbroken; het kwaad breidt zich uit; reeds heeft de geestelijkheid van de vier Waldstetten aan de overheden verklaard dat wanneer zij haar niet te hulp kwamen, zij haar bedieningen moest staken. Eedgenoten van Zurich, voegt uw pogingen bij de onze; roei dat nieuwe geloof uit *(4)*; zet ZWINGLI en zijn discipelen af; verenigen wij ons voorts allen tezamen om een geneesmiddel voor de aanvallen door de pausen en hun hovelingen ondergaan aan te brengen."

(4) Zurich selbigen ausreuten und untertrucken helfe. (HOTTING. Helv. K. G. 3, p. 170.)

Dus spraken de tegenstanders. Wat zou Zurich doen? Zou haar hart bezwijken en haar moed met het bloed van haar medeburger weggevloeid zijn?

Zurich liet haar vrienden en haar tegenstanders niet lang in onzekerheid. De raad antwoordde met kalmte en waardigheid dat hij niets kon toegeven ten aanzien van wat Gods Woord betrof. Spoedig daarna deed deze een nog welsprekender antwoord uitgaan.

Afschaffing van de bedevaarten.
Het was sinds het jaar 1351 in gebruik, dat zich ‘s maandags van Pinksteren een talrijke bedevaart, waarvan ieder pelgrim een kruis droeg, naar Einsiedelen begaf om de heilige Maagd te aanbidden. Grote ongeregeldheden vergezelden dat feest *(5)*, ingesteld ter gedachtenis van de slag van Tatwyll, De bedevaart moest de 7de mei plaats hebben. Op verzoek van de drie leraren, schaften de beide raden deze af, en al de overige bedevaarten werden achtereenvolgens hervormd.

(5) Uff einen Creitzgang, sieben unehelicher kinden überkommen wurdend. (BULLING. Chr. p. 16O.)

Afschaffing van de beelden.
Men liet het daar niet bij. De reliquiën, bron van vele bijgelovigheden, werden eerlijk begraven *(6)*. Daarna vaardigde de raad op verzoek van de drie leraren een bevel uit, inhoudende dat daar men God alleen moet eer bewijzen, de beelden uit al de kerken van het canton genomen en hun sieraden tot verzorging van de armen zouden aangewend worden. Twaalf raadsheren, één van iedere wijk, de drie leraren, de stads

bouwmeester, smeden, slotenmakers, timmerlieden en metselaars begaven zich naar de verschillende tempels, en de deuren achter zich gesloten hebbende *(7)*, haalden zij de kruisen neder, bepleisterden en witten de muren en namen de beelden weg, tot grote blijdschap van de gelovigen die in deze daad, zegt BULLINGER, een schitterende hulde zagen welke men aan de ware God bewees. In enige kerken op het land verbrandde men de kerksieraden, "ter ere en heerlijkheid Gods." Weldra schafte men de orgels af, het spelen van welke met onderscheiden bijgelovigheden in verband stond; en men stelde een nieuw formulier voor de Doop op, waaruit men alles verwijderde wat niet met de Schrift overeenkwam.

(6) Und es eerlich bestattet hat. (Ibid. p. 161.)
(7) Habend die nach inen zu beschlossen. (BULLING. Chr. p. 175)

De burgemeester ROUST en zijn ambtgenoot begroetten met vreugde in hun laatste ogenblikken de zegepraal van de Hervorming. Zij hadden genoeg geleefd, en zij stierven in de dagen zelf der grote vernieuwing van de eredienst.

De twee Hervormingen.
De Zwitserse Hervorming vertoont zich hier aan ons onder een gedaante welke enigszins verschilt van die welke de Duitse Hervorming ons voorstelt. LUTHER had zich tegen de buitensporigheden van diegenen gesteld welke de beelden in de kerken te Wittenberg verbrijzeld hadden; en de beelden vielen in tegenwoordigheid van ZWINGLI in de tempels te Zurich. Dit onderscheid verklaart zich door de verschillende gezichtspunten van de twee Hervormers. LUTHER wilde in de Kerk alles in stand houden wat niet uitdrukkelijk met de Schrift strijdig was, en ZWINGLI wilde alles afschaffen wat men niet door de Schrift kon bewijzen. De Duitse Hervormer wilde verenigd blijven met de Kerk van alle eeuwen, en hield zich tevreden met haar te zuiveren van al wat in deze strijdig was met Gods Woord. De Hervormer van Zurich ging door al die eeuwen heen, kwam op de Apostolische tijden terug en, de Kerk een gehele verandering doen ondergaan, beijverde hij zich om haar in haar oorspronkelijke staat te herstellen *(8)*.

(8) Met grond mag derhalve de Kerk, zo als zij door ZWINGLI gezuiverd is, in bijzondere nadruk de naam van Hervormde Kerk dragen, vooral nadat het nog groter genie van CALVIJN, waarop de schrijver in het straks volgende doelt, dit tot nog meerder volkomenheid had gebracht, ook het bestuur van de Kerk naar de oorspronkelijke inrichting had geregeld en tevens aan de leer de fijnste ontwikkeling gegeven. Mocht die ware geest van de waarlijk Hervormde Kerk meer algemeen gekend en geschat worden! -L.R.

De Hervorming van ZWINGLI was dan volkomener. Het werk dat de Voorzienigheid aan LUTHER toevertrouwd had, de herstelling van de rechtvaardiging door het geloof, was ongetwijfeld het grote werk van de Hervorming; maar dit werk eenmaal voltooid zijnde, bleven er andere zaken te verrichten, welke, misschien bijkomstig, echter gewichtig waren; en dit was meer bijzonder het werk van ZWINGLI.

Inderdaad, twee grote taken waren de Hervormers opgelegd. Het Christelijk Catholicismus, temidden van het Joodse Fariseïsmus en van het Griekse Heidendom ontstaan, had langzamerhand de invloed van die twee Godsdiensten ondergaan, welke het in het Rooms Catholicismus hadden veranderd. Maar, de Hervorming, geroepen

om de Kerk te zuiveren, moest deze tegelijk van het Heidense en van het Joodse element vrij maken.

Het Joodse element bevond zich vooral in dat gedeelte van de Christelijke leer wat tot de mens betrekking heeft. Het Catholicismus had van het Jodendom de Farizeese denkbeelden van eigen gerechtigheid, van zaligheid door mensen- krachten of werken ontvangen.
Het Heidens element bevond zich vooral in dat gedeelte van de Christenheid dat tot God betrekking heeft. Het Heidendom had in het Catholicismus het denkbeeld van een oneindig God vervalst, wiens volkomen genoegzame macht overal en zonder ophouden werkt. Het had in de Kerk het rijk van de zinnebeelden, van de beelden, van de ceremoniën gevestigd; en de heiligen waren de halve goden van het Pausdom geworden.
De Hervorming van LUTHER was wezenlijk tegen het Joodse element gericht. Het was met dat element dat zij te strijden had gehad, toen een vermetele monnik in ‘s pausen naam het heil van de ziel om gereed geld verkocht.
De Hervorming van ZWINGLI was bijzonder tegen het Heidens element gericht. Dat element was het, wat hij ontmoet had, toen een van alle kanten tot de tempel van Onze lieve Vrouw van Einsiedelen als eertijds tot die van de DIANA van de Efezers toegestroomde menigte op een domme wijze voor een met goud bedekte afgod nederknielde.

De Hervormer van Duitsland verkondigde de grote leer van de rechtvaardiging door het geloof, en door deze bracht hij van de Farizeese gerechtigheid van Rome de doodsteek toe. De Hervormer van Zwitserland deed dat ongetwijield ook; ‘s mensen onvermogen om zichzelf te zaligen maakte de grondslag van het werk van al de Hervormers uit. Maar ZWINGLI deed nog iets anders; hij stelde Gods oppermachtig, algemeen en uitsluitend bestaan en werking vast, en bracht dus aan de heidense eredienst van Rome een dodelijke slag toe.
Het Rooms Catholicismus had de mens verheven en God verlaagd. LUTHER verlaagde de mens en ZWINGLI verhief God.
Deze twee taken, welke bijzonder doch niet uitsluitend van hun waren gaven elkaar meer volkomenheid. Die van LUTHER lag de grondslagen van het gebouw; die van ZWINGLI trok het op. Het was voor een nog groter genie bewaard om van de oevers van het Genefse meer deze beide karaktertrekken samengevoegd aan het geheel van de Hervorming in te drukken *(9)*.

(9) Litherariser Anzeiger 1840, no. 27.

Beroep op het volk.
Maar terwijl ZWINGLI dus aan het hoofd van het eedgenootschap met grote schreden voortging, werd de houding van de cantons steeds vijandiger. De regering van Zurich gevoelde de noodzakelijkheid om op het volk te kunnen rekenen. Het volk, dat is de vergadering van de gelovigen, was daarenboven, volgens de beginselen van ZWINGLI, de hoogste macht waarop men zich op aarde moest beroepen. De raad besloot de mening te polsen, en beval de ambtmannen aan al de gemeenten te vragen of zij bereid waren om alles voor onze Heer JEZUS CHRISTUS te ondergaan, "die," zei de raad, "Zijn leven en Zijn bloed voor ons, zondaren, gegeven heeft *(10)*." Het gehele canton had met opmerkzaamheid de gang van de Hervorming in de stad

gevolgd; en op vele plaatsen waren de huizen van de landlieden Christelijke scholen geworden, waarin men de heilige Schriften las.

(10) Der sin rozenfarw blüt aleIn fur uns arme Sünder vergossen hat. (BULLING. Chr. p. 180.)

De afkondiging van de raad, door al de gemeenten gelezen, werd door deze met geestdrift ontvangen. "Dat onze heren," antwoordden zij, "moedig Gods Woord blijven voorstaan; wij zullen hen helpen in het handhaven van het *(11)*; en wanneer men hun moeite wil aandoen, zullen wij als brave medeburgers hen te hulp komen." De landlieden van Zurich toonden toen, gelijk zij onlangs getoond hebben, dat de kracht van de Kerk bij het Christelijke volk is.

(11) Meine Hernn sollten auch nur dapfer bey dem Gottsworte verbleiben. (FÜSSL. Beytr. 4, p. 107, waar men de antwoorden van al de gemeenten vindt.)

Maar het volk was niet alleen. De man die God aan de hoofd gesteld had beantwoordde waardig aan zijn roeping. ZWINGLI wijdde zich in meer dan één opzicht aan de dienst van God. Al degenen die in de Zwitserse cantons om de wil van het Evangelie enige vervolging leden wendden zich tot hem *(12)*. De verantwoordelijkheid van zijn daden, de zorg van de kerken, de bekommering omtrent de eervolle strijd welke in al de valleien van Zwitserland zich ontwikkelde, drukten zwaar op de Zurichse Evangelist *(13)*.

(12) Scribunt ex Helvetiis ferme omnes qui propter Christum premuntur. (Zw. Epp. p. 348.)
(13) Negotiorum strepitus et ecclesiarum curae ita me undique quatiunt. (Ibid.)

Te Wittenberg vernam men met vreugde zijn moed. LUTHER en ZWINGLI waren twee grote lichten, in Opper- en Neder- Duitsland geplaatst; en de heilleer, door hen met zoveel kracht verkondigd, vervulde de uitgebreide landstreken welke zich van de hoogten van de Alpen tot aan de oevers van de Oost- en Noordzee uitstrekken.

V.

Nieuwe tegenstand.

Gods Woord kon dus geen uitgestrekte landschappen innemen, zonder dat deze zegepralen de paus in zijn paleis, de pastoren in hun pastorijen en de Zwitserse overheden in hun raadsvergaderingen met verontwaardiging vervulden. Hun schrik nam met elke dag toe. Het volk werd geraadpleegd; het Christelijk volk werd weer iets in de Christelijke Kerk, en men beriep zich op dezelfde overeenstemming en geloof, in plaats van zich op de besluiten van de Roomse kanselarij te beroepen!...Een zo geduchte aanval eiste een nog geduchter tegenstand. De 18de april richtte de paus een brief aan de eedgenoten, en de in de maand juli te Zug vergaderde landdag, aan de dringende vertogen van de paus gehoor gevende, zond naar Zurich, naar Schafhausen en Appenzel een deputatie met de last om aan die staten het vast besluit mede te delen dat deze genomen had om de nieuwe leer uit te roeien en haar aanhangers in hun bezittingen, in hun eer en zelfs in hun leven te vervolgen. Het was niet zonder aandoening dat Zurich dit bericht vernam; maar men antwoordde er met vastberadenheid op dat men in zaken des geloofs alleen Gods Woord zou

gehoorzamen. Bij het vernemen van dit antwoord beefden Lucern, Schweitz, Uri, Unterwalden, Freiburg en Zug van woede, en vergetende het aanzien en de kracht welke de toetreding van Zurich eertijds het ontluikende eedgenoodschap bijgezet had, vergetende de voorrang die het terstond verleend was geworden, de eenvoudige en plechtige eden die zij het gezworen hadden, en zoveel gemeenschappelijke zegepralen en tegenspoeden, verklaarden die staten dat zij niet meer met Zurich op de landdag zouden verschijnen. Dus waren het in Zwitserland, evenals in Duitsland, de aanhangers van Rome die het eerst de eenheid des eedgenootschaps verbraken. Maar bedreigingen, verbondbrekingen waren nog niet genoeg. Het fanatismus van de cantons eiste bloed; en weldra zag men met welke wapenen het Pausdom Gods Woord wilde bestrijden.

Oplichting van Oexlin.

Een vriend van ZWINGLI, de voortreffelijke OEXLIN *(1)*, was leraar te Burg, nabij Stein aan de Rijn. De baljuw AMBERG, die het Evangelie met blijdschap had schijnen te horen *(2)*, dat baljuwschap wilde verkrijgen, had de vermogende lieden van Schweitz beloofd het nieuwe geloof te zullen uitroeien. OEXLIN, schoon hij niet tot zijn rechtsgebied behoorde, was de eerste tegen wie hij streng moest te werk gaan.

(1) Dl. 2, bl. 434.
(2) Der war anfangs dem Evangelie günstig. (BULLING. Chr. p. 180.)

In de nacht van de 7de juli 1524 klopt men omstreeks middernacht aan de deur van de leraar; men treedt binnen; het waren de soldaten van de baljuw; zij maken zich van hem meester en voeren hem, in weerwil van zijn jammerklachten, gevangen weg. OEXLIN, van zijn kant, menende dat men hem om het leven wil brengen, roept moord; de inwoners staan verschrikt op, en weldra heerst er in het gehele dorp een vervaarlijke opschudding, waarvan het geraas tot in Stein gehoord wordt. De schildwacht die voor het slot van Hohenklingen op post stond, steekt het alarmkanon af; de storingklok luidt, en de inwoners van Stein, van Stammheim en van de omliggende plaatsen zijn in enige ogenblikken op de been, en vernemen te midden van de duisternis wat er op het land voorvalt.

De familie van de Wirths.

Te Stammheim bevond zich de onder-baljuw WIRTH wie zijn twee oudste zonen, ADRIAAN en JOHAN, jeugdige priesters vol Godsvrucht en moed, met nadruk het Evangelie predikten. JOHAN inzonderheid, vervuld met geloof, was bereid zijn leven te laten voor Hem die hem verlost had. Het was een aartsvaderlijke familie. De moeder, ANNA, welke de baljuw talrijke kinderen geschonken en ze in de vreze Gods opgevoed had, werd om haar deugden in die gehele streek hooggeacht. Bij het vernemen van de opschudding te Burg verlaten ook de vader en de twee oudste zonen hun woning. De vader ziet met verontwaardiging dat de baljuw van Frauenfeld zich een gezag heeft aangematigd strijdig met de wetgeving des lands. De zonen vernemen met smart dat hun broeder, hun vriend, hij wie zijn goede voorbeelden zij graag volgen, als een misdadiger is weggevoerd. Ieder van hun grijpt een hellebaard, en in weerwil van de vrees van een echtgenoot, van een moeder vol tederheid, voegen de vader en de twee zonen zich bij de menigte burgers van Stein, die vast besloten waren om hun herder te verlossen. Ongelukkig begeeft zich ook een hoop van de gelukzoekers, welke zich overal vertonen waar enige verwarring heerst, op mars; men zet de gerechtsdienaren van de baljuw na; deze, de stormklok en de alarmkreten

horende, verhaasten hun treden, slepen hun slachtoffer voort en laten weldra de Thur tussen zich en hun tegenstanders.

Het gemeen in het klooster van Ittingen.
De lieden van Stein en Stammheim aan de waterkant gekomen, en niets vonden om de rivier over te steken, blijven daar staan, en besluiten enige afgevaardigden naar Frauenfeld te zenden. "Ach!" zei de baljuw WIRTH, "de leraar van Stein is ons zo dierbaar, dat ik voor hem graag mijn goederen, mijn vrijheid en zelfs mijn eigen ingewanden zou geven *(3)*." Het gemeen, die zich bij het klooster van de Karthuizers van Ittingen bevonden, die de naam hadden dat zij de geweldenarij van de baljuw AMBERG aanhitsten, trad er binnen en zette zich in de eetzaal neder. Spoedig geraakten die ellendelingen in bedwelming, en er volgden tonelen van verwarring. WIRTH smeekte hen uit het klooster te willen gaan, maar tevergeefs *(4)*; hij liep gevaar door hen mishandeld te worden. Zijn zoon ADRIAAN bleef buiten het klooster staan. JOHAN trad er binnen; maar, bedroefd over hetgene hij er zag, kwam hij er even spoedig uit *(5)*. De dronken boeren begonnen de kelders en zolders door te lopen, het huisraad te verbrijzelen en de boeken te verbranden.

(3) Sunder die Kuttlen im Buch fur In wagen. (BULLING. Chr., p. 193.)
(4) Und badt sy um Gottes willen uss dem Kloster zu gand. (Ibid. p. 183.)
(5) Dan es Im leid was. (Ibid. p. 195.)

De tijding van die ongeregeldheden te Zurich gekomen zijnde, snelden afgevaardigden van de raad toe en bevalen de onderhorigen van het canton naar hun haardsteden terug te keren, wat geschiedde. Maar een menigte Thurgauers, door de beweging uitgelokt, begaven zich in het klooster om er zich lustig te maken. Eensklaps braken de vlammen uit zonder dat men wist hoe, en het klooster werd in as verkeerd.

De landdag van Zug.
Vijf dagen daarna kwamen de afgevaardigden van de cantons te Zug bijeen. Men hoorde in de vergadering niets dan kreten van wraak en dood. "Trekken wij met vliegende vaandels op Stein en Stammheim," zei men, "en verslaan wij zelve de bewoners met het zwaard," -De onder- baljuw en zijn twee zonen waren sinds lang, uit hoofde van hun geloof, de voorwerpen van een bijzondere haat. "Indien iemand schuldig is," zei de afgevaardigde van Zurich, "moet hij gestraft worden, maar volgens de wetten van de rechtvaardigheid en niet door geweld." VADIANUS, afgevaardigde van St. Gallen, ondersteunde dit gevoelen. Toen riep de ambtman JOHAN HUG van Lucern, zich niet langer kunnen bedwingen, met vreselijke vervloekingen uit *(6)*: "De ketter ZWINGLI is de vader van al die oproerigheden; en gij, doctor van St. Gallen, gij begunstigt zijn eerloze zaak, en gij zijt hem behulpzaam om die te doen zegepralen...Gij moet onder ons niet langer zitting hebben!" De afgevaardigde van Zug beijverde zich om de vrede te herstellen, maar tevergeefs. VADIANUS vertrok, en daar enige lieden uit het volk hem naar het leven stonden, verliet hij in het geheim de stad en kwam langs omwegen in het klooster van Kappel.

(6) Mit fluchen und wüten. (BULLING. Chr., p. 184.)

De Wirths worden in hechtenis genomen en aan de landdag overgegeven.
Zurich, besloten om alle wanorde te stuiten, besloot bij voorraad diegenen in hechtenis te doen nemen, welke de gramschap van de eedgenoten aanduidde. WIRTH en zijn zonen leefden te Stammheim in rust. "Nooit zullen Gods vijanden Zijn vrienden kunnen overwinnen," zei ADRIAAN WIRTH op de kansel. Men onderrichtte de vader van het lot dat hem wachtte, en men smeekte hem om met zijn zonen te vluchten. "Nee," zei hij; "op God vertrouwende, wil ik de gerechtsdienaars afwachten." En toen de soldaten bij hem verscheen, zei hij: "De heren van Zurich hadden zoveel moeite wel kunnen sparen: al hadden zij mij slechts een kind gezonden, zou ik gehoorzaamd hebben *(7)*." De drie WIRTHS werden naar de gevangenissen van Zurich gevoerd. RUTIMAN, baljuw van Nussbaum, deelde in hun lot. Men verhoorde hen nauwkeurig, doch men vond niets in het gedrag dat zij gehouden hadden te berispen.

(7) Dann hättind sy mir ein Kind geschickt....(BULLING. Chr., p. 186.)

Zodra de afgevaardigden van de cantons de gevangenneming van die vier burgers vernomen hadden, verlangden zij dat men hen naar Baden zou zenden, en zij gaven bevel, ingeval van weigering, op Zurich aan te trekken, om hen met geweld te ontvoeren. "Het komt Zurich toe, "antwoordden de afgevaardigden van die staat, "te weten of die mensen schuldig zijn of niet; en wij hebben geen misdaad in hen gevonden." Toen riepen de afgevaardigden van de cantons uit: "Wilt gij ze ons overleveren? Antwoordt ja of nee, niets meer." Twee afgevaardigden van Zurich stegen te paard en begaven zich in allerijl naar hun zenders.

Bij hun aankomst was de gehele stad in grote gisting. Indien men de gevangenen weigerde, zouden de eedgenoten hen met de wapenen in de hand komen zoeken; en indien men hen overleverde....deed men zoveel als in hun dood te bewilligen. De gevoelens waren verdeeld; ZWINGLI verklaarde zich voor de weigering. "Zurich," zei hij, "moet haar instellingen getrouw blijven." Eindelijk meende men een middenweg gevonden te hebben. "Wij zullen u de gevangenen in handen stellen, "zei men tot de landdag, "maar onder voorwaarde dat gij hen alleen over de zaak van Ittingen en niet over hun geloof zult ondervragen." De landdag trad tot dit voorstel toe; en des Vrijdags voor St. Bartholomeus (augustus 1524), vertrokken de drie WIRTHS en hun vriend, vergezeld van vier staatsraden en van enige gewapende lieden, uit Zurich.

De droefheid was algemeen, men voorzag het lot dat die twee grijsaards en die twee jonge mannen wachtte. Men hoorde op hun weg niets dan snikken. "Helaas!" roept een tijdgenoot uit, "welk een droevige tocht *(8)*!" De kerken waren opgevuld. "God," riep ZWINGLI uit, "God zal ons straffen. Ach! bidden wij Hem tenminste dat Hij Zijn genade aan die arme gevangenen bewijze en hen in het geloof versterke *(9)*."

(8) O weh! was elender Fahrt war das! (Bern. WEYSS. Fussl. Beytr. 4, p. 56.)
(9) Sy troste und in warem glauben starckte. (BULLING. Chr., p. l88.)

Vrijdags avonds kwamen de aangeklaagden te Baden aan, waar een ontzaglijke menigte hen wachtte. Men bracht hen eerst in een herberg, vervolgens naar de gevangenis. Zij hadden moeite voort te komen, zo drong het volk op hen aan om hen te zien. De vader die aan het hoofd ging keerde zich naar zijn zonen en zei op een minzame toon tot hen: "Ziet, mijn waarde kinderen, wij zijn, gelijk de Apostel zegt,

lieden als ter dood verwezen, strekkende tot een schouwspel voor de wereld, voor de engelen en de mensen *(10)*." Daarna, onder de menigte zijn doodvijand de baljuw AM-BERG, de bewerker van zijn ongeluk, opmerkende ging hij tot hem en reikte hem de hand toe, schoon de baljuw zich omkeerde. "God ziet in de hemel en weet alle dingen," zeide hij met kalmte, terwijl hij hem de zijn drukte.

(10) 1Co 4:9.

Veroordeling.
Het verhoor begon de volgende dag; de baljuw WIRTH werd het eerst voorgebracht. Men leide hem op de pijnbank, zonder eerbied voor zijn karakter en zijn ouderdom; maar hij bleef volstandig verklaren dat hij aan de plundering en de brand van Ittingen onschuldig was. Men beschuldigde hem toen, een beeld dat de heilige ANNA voorstelde te hebben vernield.....Men kon niets ten laste van de andere gevangenen bijbrengen, dan alleen dat ADRIAAN WIRTH gehuwd was en op de wijze van ZWINGLI en LUTHER predikte; en dat JOHAN WIRTH het heilig Sacrament zonder waskaars en zonder schel aan een zieke gegeven had *(11)*.

(11) On Kerzen, schellen und anders so bisshar geüpt ist. (BULLING. Chr., p. 196.)

Maar hoe meer hun onschuld zichtbaar werd, des temeer nam de woede van hun tegenstanders toe. Van ‘s morgens tot ‘s middags deed men de grijsaard een wrede foltering ondergaan; zijn tranen konden zijn rechters niet vermurwen. JOHAN WIRTH werd nog wreder gemarteld. "Zeg ons," vroeg men hem temidden van zijn smarten, "vanwaar gij uw ketters geloof hebt bekomen? Is het van ZWINGLI of van een ander?" En toen hij uitriep: O barmhartig en eeuwig God, kom mij te hulp en vertroost mij!" -zei een van de afgevaardigden tot hem: "Wel nu, waar is nu uw CHRISTUS?" Toen ADRIAAN verscheen, zei SEBASTIAAN VAN STEIN, afgevaardigde van Bern, tot hem: "Jongeman, zeg ons de waarheid; want indien gij weigert die te zeggen, bezweer ik u bij mijn ridderorde welke ik verkregen heb in de plaatsen zelf waar God het martelaarschap geleden heeft, dat wij u de aderen de ene na de andere zullen openen." Toen bond men de jongeman aan een touw; en terwijl men hem naar boven hees, zei STEIN met een duivelse grimlach tot hem: "Mijnheertje, ziedaar onze huwelijksgift *(12)*;" zinspelende op het huwelijk van de jonge dienaar des Heren.

(12) Alls man inn am folter seyl uffzog, sagt der zum STEIN: Herrli, das ist die gaab die wir iich zu üwer Hussfrowen schänckend. (BULLING. Chr., p. 190.)

Het pleitgeding geëindigd zijnde, keerden de afgevaardigden naar hun cantons terug om hun verslag te doen en kwamen eerst na vier weken weder. De vrouw van de baljuw, de moeder van de twee jonge priesters, begaf zich naar Baden, met een jong kind op de armen, om bij de rechters haar voorspraak aan te wenden. JOHAN ESCHER van Zurich vergezelde haar als advokaat. Onder de rechters de landambtman van Zug, HIERONYMUS STOCKER ziende, die tot twee maal toe baljuw te Frauenfeld geweest was, zei hij tot hem: "Landambtman! gij kent de baljuw WIRTH; gij weet dat hij gedurende zijn gehele leven een braaf man geweest is?" -"Gij spreekt waarheid, mijn waarde ESCHER," antwoordde STOCKER, "hij heeft nooit iemand kwaad gedaan; burgers en vreemdelingen zijn steeds goed aan zijn tafel onthaald geworden; zijn huis leek een klooster, een herberg, een hospitaal *(13)*. Zelfs, wanneer

hij geroofd of gemoord had, zou ik al mijn krachten inspannen om genade voor hem te verwerven. Maar daar hij de heilige ANNA, de grootmoeder van CHRISTUS, verbrand heeft, moet hij sterven!...- "God ontferme zich van ons *(14)*!" riep ESCHER uit.

(13) Sin huss ist allwey gsin wie ein Kloster, wirtshuss und pitall. (BULLING. Chr., p. 198.)

(14) Ja waarlijk men mocht dit wel bij zulk een mate van blindheid en veroordeel uitroepen! -Welk een macht oefent niet het bijgeloof, hoe vereelt het niet het gemoed tegen alle menselijke aandoeningen. Dit is vooral met het Roomse bijgeloof het geval. Wij zien het in de landambtman van Zug, die anders zelf voor het voortreffelijk karakter van de brave WIRTH niet ongevoelig was, doch voor wie het onteren uan een heiligen-beeld niet alleen al dat goede uitwiste, maar zelfs erger dan roof en moord toescheen. Ja zouden wij met ESCHER zeggen mogen: God ontferme zich over ons, zo dit bijgeloof onder ons weer een geheel vrije oefening vergund werd. -L.R.

Men sloot de deuren; het was de 28ste September, en de afgevaardigden van Bern, Lucern, Uri, Schweitz, Unterwalden, Zug, Glaris, Freiburg en Solothurn, volgens het gebruik met gesloten deuren tot de uitspraak overgaande, veroordeelden de baljuw **WIRTH,** zijn zoon **JOHAN,** die het standvastigste in zijn geloof was en die de overigen scheen overgehaald te hebben, en de baljuw **RUTIMAN,** ter dood. Zij spraken de jongste zoon ADRIAAN, op het geween van zijn moeder vrij.

Men begaf zich naar de toren om de gevangenen te bezoeken. "Mijn zoon," zei de vader tot ADRIAAN, "wreek nooit onze dood, schoon wij de straf niet verdiend hebben...." ADRIAAN stortte overvloedige tranen. "Mijn broeder," zei JOHAN tot hem, "het kruis van CHRISTUS moet steeds Zijn Woord volgen *(15)*."

(15) Doch allwäg das crütz darby. (BULLING. Chr., p. 198.)

Na het lezen van het vonnis, bracht men die drie Christenen naar de gevangenis; JOHAN WIRTH ging het eerst, de twee onder-baljuws kwamen achter aan, en een kapellaan volgde hen. Toen zij over de brug van het kasteel gingen, waar zich een aan de heilige JOZEF gewijde kapel bevond, zei de priester tot de twee grijsaards: "Kniel neer en roep de heiligen aan."
JOHAN WIRTH, die vooruit ging, zich bij deze woorden omkerende, riep uit: "Mijn vader, blijf standvastig. Gij weet dat er slechts één Middelaar tussen God en de mensen is, namelijk JEZUS CHRISTUS."
-"Ja gewis, mijn zoon," antwoordde de grijsaard, "en met de bijstand van Zijn genade, zal ik Hem getrouw blijven ten einde toe." Toen begonnen zij alle drie het gebed des Heeren: "Onze Vader die in de hemelen zijt..," uit te spreken. Daarna trokken zij de brug over.

Men geleidde hen vervolgens naar het schavot.

JOHAN WIRTH, wie zijn hart met de tederste bezorgdheid voor zijn vader vervuld was, gaf hem zijn laatste vaarwel. *"Mijn geliefde vader," zei hij tot hem, "van nu voortaan zijt gij niet meer mijn vader en ik ben niet meer uw zoon, maar wij zijn broeders in CHRISTUS onze Heere, om Wie Zijn naam ik de dood moet ondergaan*

(16). Heden, zo het God behaagt, o mijn geliefde broeder, zullen wij tot Hem gaan die ons aller Vader is. Vrees niets."
"Amen!" antwoordde de grijsaard, *"en de almachtige God zegene u, geliefde zoon en mijn broeder in CHRISTUS!"*

(16) Furohin bist du nitt me min Vatter und ich din Sun, sondern wir sind Brüdern in Christo. (BULLING. Chr., p. 204.)

Dus namen die zoon en die vader op de drempel van de eeuwigheid afscheid van elkaar, begroetende de nieuwe tijden waarin eeuwige banden hen zouden verenigen. Het grootste gedeelte van diegenen die hen omringden stortten overvloedige tranen *(17)*. De baljuw RUTIMAN bad in stilte.

(17) Des gnadens weyneten vil Lüthen herzlich. (Ibid.)

Alle drie op de grond neergeknield, werden "in de naam van CHRISTUS" onthoofd.
De menigte, aan hun lichamen de sporen van de marteling bemerkende, gaf luide haar droefheid te kennen. De twee baljuws lieten tweeëntwintig kinderen en vijfenveertig kleinkinderen na. ANNA moest de beul die haar echtgenoot en haar zoon het leven benomen had twaalf gouden kronen betalen.

Dus had het bloed, en een zuiver bloed, gestroomd. Zwitserland en de Hervorming waren met het bloed van de martelaren gedoopt. De grote vijand van het Evangelie had zijn werk verricht; maar, terwijl hij het verrichtte, was zijn macht verbroken. De dood van de WIRTHS moest de zegepralen van de Hervorming verhaasten.

VI.

Afschaffing van de mis.

Men had niet terstond na de afschaffing van de beelden binnen Zurich tot de afschaffing van de mis willen overgaan; nu scheen het ogenblik gekomen.

Niet slechts had zich het Evangelie licht onder het volk verspreid, maar ook de slagen welke de tegenstanders toebrachten noodzaakten de vrienden van Gods Woord door schitterende bewijzen van hun onwankelbare trouw daar op te antwoorden. Telkens als Rome een schavot opricht en enige hoofden doet vallen, zal de Hervorming het heilige Woord des Heren oprichten en enige misbruiken doen vallen. Toen HOTTINGER ter dood gebracht was, schafte Zurich de beelden af; nu de hoofden van de WIRTHS gevallen zijn, zal Zurich met de afschaffing van de mis antwoorden. Hoe meer Rome zelfs wreedheden vermeerdert, des temeer zal de Hervorming haar kracht zien toenemen.

De 11de april 1525 verscheen de drie predikers van Zurich met MEGANDER en OSWALD MYCONIUS voor de grote raad en begeerden dat men het Avondmaal des Heren zou herstellen. Hun woord was ernstig *(1)*; de geesten waren ingespannen; ieder gevoelde hoe gewichtig het besluit was wat deze raad geroepen was te nemen. De mis, die verborgenheid welke sinds meer dan drie eeuwen de ziel was van de gehele eredienst van de Latijnse Kerk, moest afgeschaft worden; de lichamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS moest voor een inbeelding verklaard worden, en deze inbeelding zelf moest het volk worden ontnomen, er werd moed vereist om daartoe te besluiten, en er bevonden zich in de raad mensen, wie die stoute gedachte

deed beven. JOÄCHIM AM-GRÜT, onder-secretaris van staat, over dat vermetel verzoek van de leraars verschrikt, stelde er zich uit al zijn macht tegen. "Die woorden: *Dit is mijn lichaam,"* zei hij, "bewijzen ontegenzeggelijk dat het brood het lichaam van CHRISTUS zelve is." ZWINGLI deed opmerken dat erin de Griekse taal geen ander woord dan esti *(is)* bestaat om betekenis uit te drukken, en hij bracht vele voorbeelden bij waarin dit woord in een figuurlijke zin gebezigd is. De grote raad, overtuigd, stond niet in twijfel; de Evangelische leringen waren in al de harten gedrongen; bovendien, daar men zich van de Kerk van Rome scheidde, vond men een zekere voldoening om het zo volkomen mogelijk te doen en een afgrond tussen haar en de Hervorming te stellen. De raad beval dan de afschaffing van de mis, en bepaalde dat de volgende dag, de witte Donderdag, het Avondmaal overeenkomstig de Apostolische gebruiken zou gevierd worden.

(1) Und vermantend die ernstlich. (BULLING. Chr., p. 263.)

Droom van Zwingli.

ZWINGLI was geheel en al met die gedachten vervuld, en ‘s avonds, toen hij de ogen sloot, zocht hij nog enige bewijsplaatsen zijn vijanden tegen te werpen. Hetgene hem op de dag zo sterk had bezig gehouden vertoonde zich weer aan hem in de droom. Hij droomde dat hij met AM-GRÜT redetwistte en dat hij op zijn voornaamste tegenwerping niet kon antwoorden. Eensklaps verscheen hem een persoon in de droom, en deze zei tot hem: "Waarom brengt gij hem Ex 12:11 niet bij: *Gij zult het lam met haast eten, het is des Heren uittocht (pascha)."* ZWINGLI ontwaakte, verliet het bed, nam de overzetting van de zeventig, en vond er hetzelfde woord esti *(is)* waarvan de zin hier, naar alle gevoelen, niet anders kan zijn dan *"betekent."*

Ziehier dan in de instelling zelf van het Pascha, onder het Oude Verbond, de zin die ZWINGLI aanneemt. Hoe! zou men er niet uit kunnen besluiten dat de twee plaatsen met elkaar overeenkomst hebben?

De volgende dag nam ZWINGLI deze plaats tot tekst voor zijn leerrede, en sprak met zoveel kracht dat hij alle twijfel wegnam.

Deze omstandigheid welke zich zo natuurlijk laat verklaren, en de uitdrukking waarvan ZWINGLI zich bedient om te zeggen dat hij zich niet herinnerde hoe de persoon er uitzag, welke hij in de droom gezien had *(2)*, hebben doen beweren dat die Hervormer zijn leer van de duivel geleerd had.

(2) Atar fuerit an albus nihil memini; somnium enim narro. (Ik kan mij niet herinneren of hij zwart of wit was; want ik verhaal een droom.) *(3)*

(3) Dit was namelijk alleen een spreekwoordelijk gezegde, waarmede men niets anders te kennen gaf, dan dat men de persoon niet kende, zichzelfs niet meer kunnen herinneren hoe hij er uitzag. Doch omdat het hier juist toevallig trof, dat men zich de Duivel als zwart, de goede Engelen als in het wit gekleed verbeeldde, zo verklaarde men dit zodanig alsof ZWINGLI zelf daarmede had willen te kennen geven, dat hij niet wist of het een goede Engel of een Duivel geweest was. -Maar het is immers kennelijk dat dit geheel tegen zijn mening is, en hij zich veeleer die droom, schoon hij zich de daarin tot hem sprekende persoon niet goed meer herinneren kon, als een Goddelijke beschikking aanmerkte. -L.R.

Viering van het Avondmaal.
De altaren waren verdwenen; eenvoudige tafels bedekt met brood en wijn voor het Avondmaal vervingen deze, en een aandachtige menigte verdrong elkaar van rondom. Er was iets plechtigs in die schare. Op witte Donderdag vierden de jonge lieden, op Vrijdag, de dag van het lijden, de mannen en vrouwen, op Paasdag de grijsaards achtereenvolgens de dood des Heren *(4)*.

(4) FUSSLIN Beytr. 4, p. 64.

De diakenen lazen de plaatsen van de Schrift welke op dit Sacrament betrekking hebben; de leraars richtten tot de gemeente een dringende vermaning waarin zij al degenen die, in de zonde volhardende, het lichaam van JEZUS CHRISTUS zouden verontreinigen, uitnodigden om zich van dat Nachtmaal te verwijderen; het volk knielde neer, men bracht het brood op grote houten schotels of borden aan, en ieder brak er een stuk af; men liet de wijn in houten bekers rondgaan: men geloofde dus het oorspronkelijk Avondmaal meer nabij te komen. Aller harten waren met verwondering en vreugde vervuld *(5)*.

(5) Mit grossem verwundern viler Lüthen und noch mit vil grossem fröuden van de glöubigen. (BULLING. Chr., p. 264.)

Broederliefde.
Dus werd de Hervorming binnen Zurich daargesteld. De eenvoudige viering van de dood des Heren scheen opnieuw de liefde jegens God en de liefde jegens de broeders in de Kerk verspreid te hebben. De woorden van JEZUS CHRISTUS waren opnieuw geest en leven. Terwijl de onderscheiden orden en de onderscheiden partijen van de Kerk van Rome niet opgehouden hadden onder elkaar te twisten, was het eerste uitwerksel van het Evangelie, zodra het in de Kerk terugkeerde, de Christelijke liefde onder de broeders te herstellen. De liefde van de eerste eeuwen was toen aan de Christenheid wedergegeven. Men zag vijanden oude en ingewortelde haat vaarwel zeggen en, na gezamenlijk het brood des Avondmaals gegeten te hebben, elkaar omhelzen. ZWINGLI, zich wegens die treffende verschijnselen gelukkig gevoelende, dankte God dat het Nachtmaal des Heren opnieuw die wonderen van liefde teweeg bracht, welke het misoffer sinds lang had doen ophouden *(6)*.

(6) Expositio fidei. (Zw. Opp. 2, p. 241.)

"De vrede blijft in onze stad," riep hij uit, "er is onder ons geen geveinsdheid, geen tweedracht, geen haat, geen twist. Van waar kan zulk een overeenstemming komen, dan alleen van de Heer en omdat de leer welke wij verkondigen ons tot de onschuld en de vrede aanspoort *(7)*."

(7) Ut tranquillitatis et innocentiae studiosos reddat. (Zw. Epp. p. 390.)

Erfzonde.
Er was toen liefde en eenheid, schoon er geen eenvormigheid was. ZWINGLI had in zijn *"Verklaring van de ware en valse Godsdienst,"* welke hij in maart 1525, het jaar van de slag van Pavia, aan FRANS I opdroeg *(8)*, enige waarheden voorgesteld op een wijze welke het meest geschikt was om deze door de menselijke rede te doen bevatten, volgende hierin het voorbeeld van velen van de uitstekendste schoolse

Godgeleerden. Dus had hij de aangeboren bedorvenheid *ziekte* genoemd, en de naam van *zonde* voor de werkelijke overtreding van de wet bewaard *(9)*. Maar die stellingen, welke enige tegenspraak verwekten, benadeelden echter de broederlijke liefde niet: want ZWINGLI, schoon de erfzonde een ziekte blijven noemen, voegde er bij dat alle mensen door dit kwaad verloren waren, en dat het enige geneesmiddel JEZUS CHRISTUS was *(10)*.

(8) De vera et falsa religione commentarius. (Zw. Opp. 3, p. 145-325.)
(9) Peccatum ergo *morbus* est cognatus nobis, quo fugimus aspera et gravia, sectamur jucunda et voluptuosa: secundo loco accipitur peccatum pro eo quod contra legem fit. (Zw. Opp. 3, p. 204.)
(10) Originali morbo perdimur omnes; remedio vero quod contra ipsum invenit Deus, incolumitati restituimur. (De peccato originali declaratio ad Urbanum Rhegium. Ibid. p. 632.).

Hier was dan gene Pelagiaanse dwaling *(11)*.

(11) Diegenen derhalve handelen niet ter goeder trouw, of laten zich te lichtvaardig door vooringenomenheid met hun eigen misbegrippen vervoeren, die ZWINGLI en de Zwinglianen als voorstanders en begunstigers van het halve Pelagianismus willen doen voorkomen, en te die opzichte een groot verschil tussen hen en de Calvinisten voorgeven. De onpartijdige geschiedenis spreekt dit tegen door de goede overeenstemming, welke tussen CALVIJN en de Zwitserse Kerk, welke de gevoelens van ZWINGLI aankleefde, steeds bestond; en de heer MERLE doet ons duidelijk begrijpen, hoe ZWINGLI niettegenstaande zijn zachtere wijs van spreken, echter de waarheid zuiver beleed en van alle Pelagianismus ver was verwijderd. -L.R.

Maar, terwijl de viering van het Avondmaal de terugkeer van de Christelijke broederliefde binnen Zurich ten gevolg had, hadden ZWINGLI en zijn vrienden des temeer van buiten de verbittering van de tegenstanders door te staan.

De Oligarchen tegen de Hervorming.

ZWINGLI was niet slechts een Christelijk leraar, hij was ook een waar vaderlander, en wij weten met welke ijver hij de vreemde verdragen, jaargelden en verbonden bestreed *(12)*. Hij was overtuigd dat die invloed van buiten de Godsvrucht vernietigde, de rede verblindde en overal tweedracht zaaide. Maar zijn kloekmoedige tegenverklaringen moesten de voortgang van de Hervorming benadelen. Bijna in alle cantons vormden de legerhoofden die vreemde jaargelden ontvingen, en de officieren die de Zwitserse jongelingschap ten strijde aanvoerden, machtige partijschappen, geduchte oligarchiën, welke de Hervorming aanvielen, niet zozeer uit hoofde van de Kerk als wel om het nadeel dat zij aan hun belangen en hun eer moest toebrengen. Reeds hadden zij op Schweitz de overwinning behaald; en dit canton waar ZWINGLI, LEO JUDA en OSWALD MYCONIUS geleerd hadden, en dat de gang van Zurich scheen te moeten volgen, had zich wederom eensklaps voor de huurverdragen geopend en zich voor de Hervorming gesloten.

(12) De schrijver heeft hier het oog op de gewoonte, welke reeds vanouds in Zwitserland plaats had en nog in onze tijd voortduurt, om zich bij vreemde volken

in krijgsdienst te begeven, en zelfs hun jonge manschap bij zekere verdragen hun ten dienste af te staan. -L.R.

Verschillende aanvallen.
Te Zurich zelf vielen enige ellendelingen, door vreemde kuiperijen in opstand gebracht, ZWINGLI temidden van de nacht aan, wierpen stenen tegen zijn huis, verbrijzelden de vensters en riepen met groot geschreeuw "de rode Uli, de gier van Glaris," zodat ZWINGLI ontwaakt zijnde naar zijn zwaard liep *(13)*. Deze trek doet zijn karakter kennen.

(13) Interea surgere ZWINGLIUS ad ensem suum. (Zw. Opp. 3, p. 411.)

Maar deze afzonderlijke aanvallen konden de beweging niet verlammen welke Zurich meevoerde en die Zwitserland begon te schokken. Het waren enige keistenen geworpen om een stroom tegen te houden. Overal dreigden zelfs aanwassende wateren de grootste hinderpalen te overwinnen.

De Berners aan de Zurichers verklaard hebbende dat vele staten geweigerd hadden voortaan met hen op de landdag te verschijnen, antwoordden die van Zurich met kalmte en, als eertijds de mannen van Rutli, hun handen ten hemel heffen: "Wel nu! wij hebben de vaste verzekering dat God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, in Wie Zijn naam het eedgenootschap gevormd is geworden, zich niet van ons zal verwijderen, en ons ten laatste uit genade naast zijn hoogste majesteit zal doen zitten *(14)*."

(14) Bey Ihm zuletzt sitzen....(KIRCHHOFER, Ref. v. Bern. p. 55.)

Met zulk een geloof had de Hervorming niets te vrezen. Maar zouden zij in de overige staten van het eedgenootschap dergelijke overwinningen behalen? Zou Zurich niet alléén aan de zijde van het Woord blijven? Zullen Bern, Bazel, nog andere cantons aan Romes macht onderworpen blijven? Dit zullen wij nu gaan zien. Wenden wij ons dan naar Bern, en leren wij de gang van de Hervorming kennen in de meest invloed hebbende staat van het eedgenootschap.

VII.

Bern. De proost van Watteville.
Nergens moest de strijd zo levendig zijn als te Bern, want het Evangelie telde er tegelijk machtige vrienden en geduchte vijanden. Aan het hoofd van de partij van de Hervorming bevonden zich de baander heer JOHAN VAN WEINGARTEN, BARTHOLOMEUS VAN MAY, lid van de kleine raad, zijn zonen WOLFGANG en CLAUDIUS, zijn kleinzonen JACOBUS en BENEDICTUS, en vooral de familie WATTEVILLE. De ambtman JACOBUS VAN WATTEVILLE, die sinds het jaar 1512 de eerste plaats bij het gemenebest bekleedde, had vroeg de schriften van LUTHER en ZWINGLI gelezen, en zich dikwijls met JOHAN HALLER, pastoor te Anseltingen, die hij tegen zijn vervolgers beschermd had, over het Evangelie onderhouden.

Zijn zoon NIKOLAAS, toen eenendertig jaar oud, was sinds twee jaren proost van de kerk te Bern, en genoot als zodanig, volgens pauselijke verordeningen, grote voorrechten; ook noemde BERTHOLD HALLER hem "onze bisschop *(1)*."

(1) Episcopus noster *Vadivillius.* (Zw. Epp p. 285.)

De prelaten en de paus beijverden zich om strijd hem aan de belangen van Rome te verbinden *(2)*; en alles scheen hem van de kennis van het Evangelie te moeten verwijderen; maar Gods werking was machtiger dan de vleierij van de mensen. WATTEVILLE werd van de duisternis tot het liefelijk licht van het Evangelie bekeerd, zegt ZWINGLI *(3)*. Vriend van BERTHOLD HALLER, las hij al de brieven welke deze van ZWINGLI ontving, en hij kon er zijn verwondering niet genoeg over betuigen *(4)*.

(2) Tantum favoris et amIcitiae quae tibi cum tanto summorum pontificum et potentissimorum episcoporum coetu hactenus interccssit. (Zw. Opp. 1, ane. ed. lat. p. 305.)
(3) Ex obscuris ignorantiae tenebris in amoenam Evangelii lucem productum. (Ibid.)
(4) Epistolas tuae et eruditionis et humanitatis testes locupletissimas....(Zw. Epp. p. 287.)

Eerste voordelen van de Hervorming.
De invloed van de twee WATTEVILLES die zich aan het hoofd, de een van de Staat, de ander van de Kerk, bevonden, moest, naar het schijnt, het gemenebest medevoeren. Maar de tegenovergestelde partij was niet minder machtig.

Men merkte onder haar hoofden de schout van Erlach, de baanderheer WILLADING, en vele aanzienlijken op, van wie de belangen dezelfde waren als die der kloosters welke onder hun opzicht gesteld waren. Na deze invloedrijke mannen was er een onkundige en bedorven geestelijkheid, welke de Evangelische leer "een uitvinding van de hel" noemde. "Waarde bondgenoten," zei de raadsheer van Mullinen in de maand juli in de volle vergadering, "draag zorg dat die Hervorming ons niet meesleept; men is te Zurich in zijn eigen huis niet veilig, en men heeft gewapende lieden nodig om er zich te verdedigen." Vervolgens deed men de lector van de Dominicaners van Mentz, JOHAN HEIM, te Bern komen, die zich beijverde om op de kansel al de welsprekendheid van St. THOMAs tegen de Hervorming aan te wenden *(5)*.

(5) Suo Thomistico Marte omnia Invertere. (Zw. Epp. p. 287.)

Haller aan het klooster.
Zo stonden twee partijen tegenover elkaar. De strijd scheen onvermijdelijk, en reeds scheen daarvan de uitslag niet twijfelachtig. Inderdaad, een gemeenschappelijk geloof verenigde een gedeelte van het volk met de aanzienlijkste families van de staat. BERTHOLD HALLER riep vol vertrouwen voor de toekomst uit: "Ten ware Gods toorn zich tegen ons kere, is het onmogelijk dat het Woord van de Heere van deze stad gebannen wordt, want de Berners hongeren naar het Woord. *(6)*."

(6) Famem verbi Bernates habent. (Zw. Epp. p. 295.)

Weldra scheen twee daden van de regering de balans naar de kant van de Hervorming te doen overslaan. De bisschop van Lausanne een bisschoppelijk bezoek aangekondigd hebbende, deed de raad hem door de proost VAN WATTEVILLE aanzeggen dat hij zich daarvan moest onthouden *(7)*. En tegelijkertijd gaven de raden van Bern een bevel, wat, schoon ogenschijnlijk aan de vijanden van de Hervorming iets toegevende, haar beginselen wettigde. Zij bepaalde dat men uitsluitend, vrij, openlijk het heilig Evangelie en de leer van God zou prediken, zodanig als zij door de boeken van het Oude en Nieuwe Testament kon voorgesteld worden, en dat men zich van elke leer, redetwist of geschrift, van LUTHER of andere leraars afkomstig, zou onthouden *(8)*. De verwondering van de tegenstanders van de Hervorming was groot, toen zij de Evangelische dienaren zich openlijk op deze verordening zagen beroepen. Dit bevel, wat de grondslag was van die allen welke volgden, begon op een wettige wijze de Hervorming in Bern. Er was van toen af meer beslistheid in de gang van deze staat, en ZWINGLI wie zijn blik op al wat erin Zwitserland voorviel opmerkzaam was, kon aan de proost VAN WATTEVILLE schrijven: "Alle Christenen zijn verheugd wegens dat geloof wat de vrome stad Bern ontvangen heeft *(9)*." "De zaak is die van CHRISTUS," riepen de vrienden van het Evangelie uit *(10)*; en zij wijdden er zich met nog meer moed aan toe.

(7) Ut nec oppidum, nec pagos Bernatum visitare praetendat omnino. (lbid.)
(8) Alein das heilig Evangelium und die leer Gottes frey offentlich und unverborgen. (BULLING. Chr., p, 3.)
(9) Alle Christen sich allenthalben fröuwend des glaubens... (Zw. Opp. 1, p. 426.)
(10) Christi negotium agitur. (Zw. Epp. 9 mei 1523.)

Aanklacht en verlossing.

De tegenstanders van de Hervorming, over die eerste voordelen verschrikt, sloten hun gelederen en besloten een aanval te doen die hun de overwinning zou verzekeren. Zij beraamden het plan om zich van die dienaren te ontslaan, wier stoutmoedig woord de aloude gebruiken omkeerde; en weldra bood zich een gunstige gelegenheid aan. Er was te Bern op de plaats waar zich nu het Eilands-hospitaal bevindt, een klooster van monniken van St. DOMINICUS aan de heilige MICHAÉL gewijd. De dag van die aartsengel (29 september) was voor het klooster een grote feestdag. Vele kerkelijken begaven er zich dit jaar heen, onder andere WITTENBACH, van Biel, SEBASTIAAN MEYER en BERTHOLD HALLER. Met de nonnen, waaronder zich CLARA, dochter van CLAUDIUS MAY, een van de steunpilaren van de Hervorming, bevond, in gesprek gekomen zijnde, zei HALLER in tegenwoordigheid van haar grootmoeder tot haar: "De verdiensten van het kloosterleven zijn ingebeelde verdiensten, en het huwelijk is een eerlijke staat, door God zelf ingesteld." Enige nonnen, aan wie CLARA de redenen van BERTHOLD verhaalde, ontboezemde een kreet van schrik. "HALLER beweert," zei men weldra in de stad, "dat al de kloosterlingen kinderen des duivels zijn...." De gelegenheid welke de vijanden van de Hervorming zochten was gevonden; zij stelden zich voor de kleine raad; zij brachten een oude verordening te binnen welke gebood dat al wie een non uit het klooster voerde het hoofd zou verliezen, en zij verlangden dat men "het vonnis zouden verzachten," en dat men, zonder de drie bedienaren te horen, zich zou tevreden houden met hen voor altijd te verbannen. De kleine raad stond het verzoek toe, en de zaak werd met spoed voor de grote raad gebracht.

Dus stond Bern van zelf Hervormers beroofd te worden; de kuiperijen van de pauselijke partij hadden de overhand. Maar Rome, wat zegepraalde toen het zich tot de oligarchen wendde, kreeg voor het volk of zelfs voor de vertegenwoordigers de nederlaag. Nauwelijks waren de namen van HALLER, van MEYER van WITTENBACH, die mannen welke Zwitserland hoog vereerde, in de grote raad uitgesproken geworden, of er openbaarde zich een machtige tegenstand tegen de kleine raad en de geestelijkheid. "Wij kunnen," riep TILLMANN uit, "die aangeklaagden niet veroordelen zonder hen te horen!, .. Hun getuigenis is zoveel waard als de getuigenis van enige vrouwen." De bedienaren werden dan geroepen. Men wist niet hoe zich uit die zaak te redden. "Geloven wij in de ene en andere partij," zei eindelijk JOHAN VAN WEINGARTEN. Dus werd gedaan; men sprak de bedienaren van de aanklacht vrij, hen echter uitnodigende om zich alleen met hun predikstoel en niet met het klooster te bemoeien. Maar de predikstoel was hun genoeg. De pogingen van de tegenstanders waren tot hun eigen schande verijdeld. Het was een grote zegepraal voor de Hervorming. Ook riep een van de aanzienlijken uit: "Het is nu afgedaan, de zaak van LUTHER moet voortgaan *(11)*."

(11) Es iss nun gethan. Der Lutherische Handel muss vorgehen. (Anshelm. Wirtz, V. G. V, p. 290.)

Het klooster in Königsfeld.

Zij ging inderdaad voort, en zelfs in de plaatsen waar men dat het minst verwacht had. Te Königsfeld aan de Aar, nabij het kasteel van Habsburg, verhief zich een klooster geheel vol van de kloosterlijke pracht van de middeleeuwen, en waar de as van vele leden van dat doorluchtig huis rustte, wat zoveel keizers aan Duitsland schonk. De grootste familiës van Zwitserland en Zwaben deden er hun dochters de sluier aannemen. Het was niet ver van daar dat de 1ste mei 1308 keizer ALBERT onder de aanvallen van zijn neef, JOHAN van Zwaben, gevallen was; en de fraaie kerkglazen van Königsfeld vertoonden de wrede strafoefeningen waarmede men de bloedverwanten en de vazallen van de schuldigen vervolgd had. CATHARINA van Waldburg- Truchsess, abdis van het klooster op het tijdstip van de Hervorming, telde onder haar kloosterlingen BEATRIX VAN LANDENBERG, zuster van de bisschop van Constanz, AGNITHA van Mullinen, CATHARINA VAN BONNSTETTEN en MARGARETHA VAN WATTEVILLE, zuster van de proost. De vrijheid welke dat klooster genoot, wat in voorgaande tijden strafbare ongeregeldheden begunstigd had, liet toe dat er de heilige Schrift, de schriften van LUTHER en ZWINGLI binnenkwamen; en weldra deed een nieuw leven het geheel van gedaante veranderen. Nabij die cel, waar de koningin AGNITHA dochter van ALBERT, zich afgezonderd had, na zich in stromen bloed als in een "meidauw" gebaad te hebben, en waar zij, wol spinnende of kerksieraden bordurende, Godvruchtige oefeningen met wraakzuchtige gedachten vermengd had, had MARGARETHA VAN WATTEVILLE niets dan gedachten des vredes, las de heilige Schrift, en vervaardigde uit vele heilzame bestanddelen een voortreffelijke artsenij. Vervolgens zich in haar cel tot stille aandacht begevende, nam de jonge non de vrijmoedigheid om aan de leraar van Zwitserland te schrijven. Haar brief toont beter dan vele overwegingen zouden kunnen doen, de Christelijke geest welke zich in die godvruchtige vrouwen bevond, die nog in onze dagen zo zeer worden gelasterd.

Margaretha van Watteville aan Zwingli.
"Genade en vrede, in de Heer JEZUS, worden u steeds gegeven en vermenigvuldigd door God de hemelse Vader," zei de non van Königsfeld tot ZWINGLI. "Zeer geleerde, eerwaardige en zeer waarde Heer, ik bezweer u de brief die ik u schrijf niet ten kwade te duiden. De liefde die in CHRISTUS is dringt mij het te doen, vooral sinds ik vernomen heb dat de heilleer van dag tot dag door uw prediking van Gods Woord toeneemt. Daarom breng ik de almachtige God mijn lof toe, omdat Hij ons opnieuw verlicht en ons door Zijn Heilige Geest zoveel verkondigers van Zijn heilig Woord gezonden heeft; en tegelijkertijd zend ik vurige gebeden tot Hem op, dat Hij u en al degenen die zijn blijde boodschap verkondigen met Zijn kracht bekleden, en dat Hij, u tegen al de vijanden van de waarheid wapenende, in alle mensen Zijn Goddelijk Woord doe wassen. Zeer geleerde heer, ik waag het u eerwaarde dit gering bewijs van mijn genegenheid toe te zenden; wil het niet versmaden, want het is de Christelijke liefde die het u aanbiedt. Indien deze artsenij u goed doet en gij er meer van begeert, laat het mij dan weten: want het zou voor mij een grote vreugde zijn iets te doen dat u aangenaam was; en ik ben het niet alleen die zo denkt, maar allen die in ons klooster van Königsfeld het Evangelie lief hebben. Zij bieden u eerwaarde hun groeten in JEZUS CHRISTUS aan, en wij allen te samen bevelen ons onophoudelijk aan Zijn almachtige bescherming *(12)*.

(12) Cujus praesidio auxilioque praesentissimo, nos vestram dignitatem assidue commendamus. (Zw. Epp. p. 280.)

"Zaterdag vóór *Laetare*, 1523."

Zodanig was de godvruchtige brief die de non van Königsfeld aan de leraar van Zwitserland schreef.

Het klooster geopend.
Een klooster, waarin het Evangelielicht dus doorgedrongen was, kon niet lang bij de gebruiken van het kloosterleven volharden. MARGARETHA VAN WATTEVILLE en haar zusters, overtuigd dat zij God bij hun familie beter zouden kunnen dienen dan in het klooster, verlangden het te verlaten. De raad van Bern, verschrikt, wilde die nonnen in het eerst tot rede brengen, en de provinciaal en de abdis bezigden beurtelings bedreigingen en beloften; maar de zusters MARGARETHA, AGNITHA, CATHARINA, en haar vriendinnen toonden zich onbewegelijk. Toen verzachtte men de regel van de kloosters, men stelde de nonnen van de vasten en morgengebeden vrij, en men vermeerderde hun inkomen. "Het is niet de vrijheid des vleses welke wij begeren," antwoordde zij aan de raad; "het is die des geestes. Wij, uw arme en onschuldige gevangenen, verzoeken dat men medelijden met ons hebbe!" -*"Onze* gevangenen, *onze* gevangenen!" riep de baanderheer KRAUCHTHALER uit, "ik wil niet dat zij mijn gevangenen zijn!" Dit woord van een van de hechtste steunpilaren van de kloosters deed de raad besluiten; het klooster werd geopend; en kort daarna trad CATHARINA VAN BONNSTETTEN met WILHELM VAN DIESBACH in het huwelijk.

Twee tegenovergestelde kampvechters.
Nochtans, in plaats van zich rondborstig aan de zijde van de Hervormers te scharen, hield Bern een zeker midden en beijverde zich een stelsel van evenwicht te volgen. Een zekere gelegenheid deed weldra deze middelweg te voorschijn komen.

SEBASTIAAN MEYER, lector van de Franciscaners, gaf een herroeping van de Roomse dwalingen in het licht, welke groot opzien maakte, en waarin hij, het kloosterleven afschilderende, zei: "Men leeft er onzuiverder, men valt er menigvuldiger, men richt er zich trager weer op, men gaat er onzekerder voort, men stelt er zich met meer gevaar gerust, men heeft er zeldzamer mededogen, men wordt er langzamer gereinigd, men sterft er wanhopiger en men wordt er strenger veroordeeld *(13)*." Op het tijdstip dat MEYER zich dus tegen de kloosters uitliet, riep JOHAN HEIM, lector van de Dominicaners, op de kansel uit: "Nee! CHRISTUS heeft niet, gelijk de Evangelische leren, eens vooral aan Zijnen Vader genoeg gedaan. God moet nog dagelijks door het offer van de mis en de goede werken met de mensen verzoend worden." Twee burgers die zich in de tempel bevonden vielen hem in de rede met te zeggen: "Dat is niet waar!" Spoedig daarop had er een grote opschudding in de kerk plaats; HEIM bleef sprakeloos; velen drongen hem om voort te gaan, maar hij klom de predikstoel af zonder zijn rede te eindigen. De volgende dag bracht de grote raad zowel Rome als de Hervorming een gevoelige slag toe; hij zond de twee grote geschilvoerders, MEYER en HEIM, de stad uit. "Zij zijn noch helder noch troebel *(14)*," zei men van de Berners, zich van een dubbelzinnig woord bedienende, daar LUTHER in het oude Duits *helder* betekent *(15)*.

(13) Langsamer gereiniget, verzweifelter stirbt, härter verdammet. (KIRCHHOFER, Reform. v. Bern. p. 48.)
(14) Dass sie weder luther noch trüb seyen. (KIRCHHOFER, Reform. v. Bern., p. 50.)
(15) Roomse schrijvers, en in het bijzonder VAN HALLER, hebben naar SALAT en TSCHUDI, vijanden van de Hervorming, een zogenoemde brief van ZWINGLI ten tijde aan KOLB te Bern geschreven, bijgebracht. Zie hier deze:

"Heil en zegen van God onze Heer. Waarde FRANCISCUS, gaat zacht te werk; werp de beer eerst slechts een zure peer onder vele zoete toe, vervolgens twee, daarna drie; en wanneer hij zal begonnen zijn ze te eten, werp hem er dan al gedurig meer toe: zure en zoete, onder elkaar; schud eindelijk de zak geheel uit; zachte, harde, zoete, zure en onrijpe, hij zal ze allen eten, en niet meer toelaten dat men ze hem ontneemt, of dat men hem wegjaagt. Zurich, maandag voor ST. GEORGE, 1525.

"Uw dienaar in CHRISTUS, ULRICH ZWINGLI."

Alles afdoende redenen beletten dat men de echtheid van deze brief toelaat. 1o. In het jaar 1525 was KOLB pastoor te Wertheimer; hij kwam eerst in 1527 te Bern. (Zie Zw. Epp. p. 526.) VAN HALLER stelt, het is waar, maar zeer willekeurig, 1527 in plaats van 1525: deze verbetering is ongetwijfeld wèl verzonnen, maar ongelukkig is VAN HALLER hierin in tegenspraak met SALAT en TSCHUDI, die, schoon niet overeenkomende omtrent de dag dat men op de landdag over deze brief sprak, omtrent het jaar overeenstemmen wat bij beiden juist 1525 is. 2o. Men is het niet eens omtrent de wijze waarop men van de brief kennis kreeg: volgens de ene lezing werd zij onderschept, volgens een andere deelden enige parochianen van KOLB die mede aan iemand uit de kleine cantons, die zich te Bern bevond. 3o. Het oorspronkelijk is in het Duits; maar ZWINGLI schreef aan zijn geletterde vrienden altijd in het Latijn; daarenboven, begroette hij hen als hun *broeder*, niet als hun *dienaar*. 4o. Wanneer men de brieven van ZWINGLI leest zal men zien dat het onmogelijk is een stijl te vinden meer verschillende van dien van deze vermeenden brief. Nooit zou ZWINGLI een brief geschreven hebben om zo weinig te zeggen; zijn brieven zijn gewoonlijk

lang en vol nieuws. Het kleine kortstdurende brokstukje door SALAT opgezameld een, *brief* te noemen, is de belagchelijkheid zelve. 5o. SALAT is als geschiedschrijver weinig geloofwaardig, en TSCHUDI schijnt hem met enige veranderingen nageschreven te hebben. -Het is mogelijk dat aan iemand van de kleine cantons door de een of andere Berner ZWINGLI's brief aan HALLER waarvan wij, D II van deze Geschiedenis, b. 505, gesproken hebben is medegedeeld geworden, waarin ZWINGLI met veel waardigheid deze vergelijking van de beren bezigt, welke men voor het overige bij al de schrijvers van die tijd wedervindt. Dit zal aan de een of andere snaak het denkbeeld gegeven hebben om deze valse brief uit te vinden, die men zal verondersteld hebben door ZWINGLI aan KOLB geschreven te zijn geweest.

Clara May en de proost van Watteville.

Maar tevergeefs wilde men de Hervorming te Bern smoren. Zij maakte van alle kanten vorderingen. De nonnen van het Eilandsklooster hadden het bezoek van HALLER in gedachtenis gehouden. CLARA MAY en velen van haar vriendinnen elkaar met nauwgezetheid afvragende wat zij doen moesten, schreven aan de geleerden HENDRIK BULLINGER. "De Apostel PAULUS," antwoordde deze, "schrijft de jonge vrouwen voor, geen geloften te doen, maar te huwen, en niet in ledigheid, onder een valse schijn van vroomheid te leven. (1Ti 5:13,14.) Volgt JEZUS na in ootmoed, liefde, lijdzaamheid, reinheid en eerbaarheid *(16)*." CLARA, de hulp van boven inroepende, besloot deze raad te volgen en een leven te verlaten, dat met Gods Woord strijdig, door de mensen uitgevonden en vol van verleiding en zonden was. Haar vader BARTHOLOMEUS, die vijftig jaren op de slagvelden en in de raadsvergaderingen doorgebracht had, vernam met blijdschap het besluit van zijn dochter. CLARA verliet het klooster.

(16) Euerem Herrn Jesu nachfolget in Demuth...(KIRCHH. Réf. v. B. p. 60.)

De proost NIKOLAAS VAN WATTEVILLE, die al zijn belangen aan de Roomse hiërarchie verbonden, en die op de eerste openvallende bisschoppelijke zetel in Zwitserland moest verheven worden, liet mede zijn titels, zijn inkomsten en zijn verwachtingen varen, om een zuiver geweten te bewaren; en al de banden verbrekende waardoor de pausen hem hadden trachten te binden, trad hij in de huwelijkse staat, door God van de schepping van de wereld af ingesteld. NIKOLAAS VAN WATTEVILLE huwde CLARA MAY; en zijn zuster MARGARETHA, de non van Königsfeld, verbond zich bijna tegelijkertijd aan LUCIUS TCHARNER van Chur *(17)*.

(17) Zw. Epp. annotatio, p. 451. -Het is van deze vereniging dat de TSCHARNERS van Bern afstammen.

VIII.

Bazel.

Dus kondigde alles de zegepralen aan welke de Hervorming weldra in Bern moest behalen. Een niet minder gewichtige stad, en die toen als het ware het Athene van Zwitserland was, namelijk Bazel, begon zich ook tot de grote strijd die de 16de eeuw gekenmerkt heeft voor te bereiden.

Elk van de steden van het Eedgenootschap had zijn bijzonder voorkomen. Bern was de stad van de aanzienlijke families, en het vraagpunt scheen er beslist te moeten worden door de partij welke de onderscheiden hoofden van die stad zouden kiezen. Te Zurich trokken de bedienaren des Woords, de ZWINGLI's, de LEO JUDA's, de MYCONIUSSEN, de SCHMIDT's een machtige burgerij tot zich. Lucern was de stad der wapenen en van de krijgsverdragen; Bazel was die der wetenschap en van de boekdrukkunst. Het hoofd van het gemenebest van de letteren in de 16de eeuw, ERASMUS, had er zijn verblijf gevestigd; en de vrijheid welke hij daar genoot van meer waarde achtende dan de verleidende uitnodigingen van de pausen en koningen, was hij er het middelpunt van een talrijke toeloop van geleerden geworden.

Oecalampadius.

Maar een nederig, zachtmoedig en Godvruchtig man, van een minder genie dan dat van ERASMUS, moest weldra op die stad een machtiger invloed uitoefenen dan die van de vorst van de scholen. De bisschop van Bazel, CHRISTOPHORUS VAN UTENHEIM, trachtte in overeenstemming met ERASMUS zich van mannen te doen omringen geschikt om een Hervorming van het juiste midden daar te stellen. Met dit oogmerk had hij CAPITO en OECOLAMPADIUS bij zich genodigd. Er was in deze laatste iets kloosterachtigs, dat de beroemde wijsgeer dikwijls stootte. Maar OECOLAMPADIUS hechtte zich weldra met geestdrift aan hem; en mogelijk zou hij alle onafhankelijkheid in die nauwe betrekking verloren hebben, indien de Voorzienigheid hem niet van zijn afgod verwijderd had. Hij keerde in het jaar 1517 naar Weinsberg, zijn geboortestad terug, en daar brachten de ongeregeldheden en onheilige kluchten van de priesters zijn gemoed in beweging; hij heeft ons een schoon gedenkteken van de ernstige geest die hem van toen af bezielde nagelaten in zijn beroemd werk over *"het Paasgelach,"* dat in die tijd schijnt geschreven geweest te zijn *(1)*.

(1) HERZOG, Studien und Kritiken, 1840, p. 334.

Hij gaat naar Augsburg. Hij treedt in het klooster.

Omstreeks het einde van het jaar 1518 als prediker aan de domkerk te Augsburg beroepen, vond hij die stad nog in beweging over de bekende onderhandeling welke LUTHER erin de maand mei met de legaat van de paus gehad had. Men moest zich voor of tegen verklaren; OECOLAMPADIUS stond niet in twijfel en verklaarde zich voor de Hervormer. Deze rondborstigheid verwekte hem weldra een levendige tegenstand; en overtuigd dat zijn schroomvalligheid en de zwakheid van zijn stem hem niet toelieten in de wereld voor te komen, begon hij zijn blikken rondom zich heen te wenden, en vestigde ze op een monniken klooster van St. BRIGITTA, vermaard door dezelde vroomheid en door dezelfde diepzinnige en vrije studies, dat zich in de nabijheid van Augsburg bevond. Behoefte gevoelende aan rust, aan uitspanning, aan arbeid en aan gebed, wendde hij zich tot die kloosterlingen en zei hun: "Kan men bij u volgens Gods Woord leven?" Deze hem daarvan de verzekering gegeven hebbende, begaf OECOLAMPADIUS zich de 23ste april 1520 in het klooster, onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat hij vrij zou zijn, wanneer ooit de bediening van Gods Woord hem ergens riep.

Het was goed dat de toekomstige Hervormer van Bazel, evenals LUTHER, dat kloosterleven kende, wat de hoogste uitdrukking van het Rooms Catholicismus was. Maar hij vond er geen rust in; zijn vrienden laakten zijn stap; en hij zelf verklaarde

openlijk dat LUTHER nader bij de waarheid was dan zijn tegenstanders. Ook doctor ECK en andere Roomse leraren vervolgden hem met hun bedreigingen, tot in zijn stil verblijf.

OECOLAMPADIUS was toen noch hervormd, noch aanhanger van Rome; hij wilde een zeker gezuiverd Catholicismus, dat nergens in de geschiedenis bestaat, maar waarvan het denkbeeld dikwijls als een brug geweest is welke velen tot overgang gediend heeft. Hij begon de instellingen van zijn orde door Gods Woord te verbeteren. "Ik bid u," zei hij tot de broeders, "acht uw verordeningen niet hoger dan de bevelen des Heren! -"Wij willen," antwoordden de kloosterlingen, "geen andere regel dan die van de Verlosser; neem onze boeken, en teken, als in tegenwoordigheid van CHRISTUS zelve, al datgene op wat gij met Zijn Woord strijdig zult vinden." OECOLAMPADIUS ving die arbeid aan; maar hij gaf die bijna moedeloos op. "O almagtig God!" riep hij uit, "welke gruwelen heeft Rome niet in die verordeningen goedgekeurd!"

Nauwelijks had hij er enige van aangeduid, of de gramschap van de broeders ontstak. "Ketter!" zei men tot hem, "afvallige! gij verdient voor het einde van uw dagen in een donker kerkerhol geworpen te worden!" Men sloot hem van de gemeenschappelijke gebeden uit. Maar het gevaar was nog groter van buiten. ECK en de zijnen hadden hun plannen niet opgegeven. "Binnen drie dagen," liet men hem zeggen, "moet men u in hechtenis komen nemen." Hij begaf zich naar de broeders: "Wilt gij mij," zeide hij tot hen, "aan sluipmoordenaars overleveren?" De monniken waren ontsteld, besluiteloos...; zij wilden hem noch redden, noch verderven. Op dit ogenblik kwamen enige vrienden van OECOLAMPADIUS met paarden bij het klooster aan om hem op een veilige plaats te brengen. Op dit bericht, besloten de monniken een broeder te laten vertrekken die verwarring in hun klooster gebracht had. "Vaarwel," zei hij tot hen, en hij was vrij. Hij was bijna twee jaren in het klooster van St. BRIGITTA gebleven.

Hij neemt tot Sickingen zijn toevlucht.

OECOLAMPADIUs was gered; hij schepte eindelijk adem. "Ik heb de monnik opgeofferd," schreef hij aan een vriend, "en ik heb de Christen weergevonden." Maar zijn vlucht uit het klooster en zijn ketterse schriften waren overal bekend; overal deinsde men dan ook bij zijn nadering terug. Hij wist niet wat van hem zou worden, toen SICKINGEN hem in de lente van het jaar 1522 een schuilplaats aanbood; hij nam die aan.

Terugkering naar Bazel.

Zijn geest, door de slavernij des kloosters terneer gedrukt, nam temidden van de edele krijgshelden van Ebernburg een geheel nieuwe vlucht. "CHRISTUS is onze vrijheid," riep hij uit; "en hetgene de mensen als het grootste onheil beschouwen-de dood zelf-is voor ons een wezenlijk gewin." Spoedig begon hij voor het volk de Evangeliën en Epistelen in het Duits te lezen. "Zodra die bazuinen schallen," zei hij, "vallen de muren van Jericho neer." Dus bereidde de zedigste man van zijn eeuw in een sterkte aan de oevers van de Rijn, temidden van ruwe ridders, die verandering van de eredienst voor, welke de Christenheid weldra zou ondergaan. Intussen was Ebernburg voor hem te eng, en hij gevoelde behoefte aan een ander verkeer dan met die krijgslieden. De boekverkoper CRATANDER nodigde hem uit naar Bazel te komen; SICKINGEN liet het hem toe, en OECOLAMPADIUS, gelukkig om zijn oude

vrienden weer te zien, kwam er de 16de November 1522 aan. Na enige tijd als eenvoudig geleerde zonder openbare bediening geleefd te hebben, werd hij tot kapellaan bij de St. maartenskerk benoemd, en het was deze roeping tot een nederig en onvermaard ambt *(2)*, welke mogelijk over de HerVorming van Bazel besliste. Telkens als OECOLAMPADIUS de kansel beklom, vervulde een ontzaggelijke menigte de kerk *(3)*. Tegelijkertijd werden de openbare lessen, hetzij door hem, of door PELLICANUS gegeven, met zulk een goede uitslag bekroond, dat ERASMUS zelf verplicht was uit te roepen: "OECOLAMPADIUS zegepraalt *(4)*!"

(2) Meis sumtibus non sine contemptu et invidia. (OECOL. ad Pirekh. de Eucharistia.)
(3) Dass er kein Predigt thate, er hatte ein mächtig Volk darinn, zegt PETRUs RYF, zijn tijdgenoot. (WIRTZ, 5. 350.)
(4) Oecolampadius apud nos triumphat! (ERASM. ad ZWINGL. Zw. Epp. p. 312.)

Inderdaad, die zachtmoedige en vastberaden man verspreidde rondom hem, zegt ZWINGLI, de goede reuk van CHRISTUS, en al degenen die hem omringden namen in de waarheid toe *(5)*. Dikwijls, weliswaar, verspreidde zich het gerucht dat hij genoodzaakt zou worden Bazel te verlaten en zijn avontuurlijke reizen te hervatten. Zijn vrienden, inzonderheid ZWINGLI, waren er door terneergeslagen; maar spoedig verdreef de tijding van nieuwe voorspoed door OECOLAMPADIUS behaald hun vrees en vermeerderde hun hoop. Het goed gerucht van zijn werkzaamheden kwam zelfs te Wittenberg en verblijdde LUTHER, die zich dagelijks met MELANCHTON over hem onderhield. Nochtans was de Saksische Hervormer niet zonder ongerustheid. ERASMUS was te Bazel, en ERASMUS was de vriend van OECOLAMPADIUS...LUTHER meende die man welke hij lief had te moeten waarschuwen om op zijn hoede te zijn. "Ik vrees zeer," schreef hij hem, "dat ERASMUS, evenals MOZES, in de velden van Moab zal sterven, zonder ons in het land van belofte te brengen *(6)*."

(5) Illi magis ac magis in omni bono augescunt. (Ibid.)
(6) Et in terram promissionis ducere non potest. (L. Epp. 2, p. 353.)

Ulrich van Hütten.
ERASMUS had zijn toevlucht genomen tot Bazel als een vreedzame stad, gelegen in het middelpunt der letterkundige beweging, en uit wie zijn boezem hij, door middel van de drukkerij van FROBENIUS, op Frankrijk, Duitsland, Zwitserland, Italië en Engeland kon werken. Maar hij had niet graag dat men hem er kwam storen; en indien hij OECOLAMPADIUS met enige argwaan beschouwde, boezemde een ander man hem nog meer vrees in. ULRICH VAN HÜTTEN had OECOLAMPADIUS naar Bazel gevolgd. Lange tijd had hij de paus aangevallen, gelijk de ene ridder de andere aanvalt. "De bijl," zei hij, "is reeds aan de wortel van de boom gelegd. Duitsers! bezwijkt niet voor de hevigheid van het gevecht; het lot is geworpen; de onderneming is begonnen...

Leve de vrijheid!" Hij had de Latijnse taal laten varen en schreef niet meer dan in het Duits: want hij wilde zich tot het volk richten.

Zijn plannen.
Zijne plannen waren groot en edelmoedig. Een jaarlijkse vergadering van bisschoppen moest volgens hem de belangen van de Kerk regelen. Een Christelijke wetgeving, en

bovenal een Christelijke geest, moesten zich, als eertijds van Judea, van Duitsland door de gehele wereld verspreiden. KAREL V zou de jeugdige held zijn, bestemd om die gouden eeuw te verwezenlijken; maar HÜTTEN, zich te die aanzien in zijn verwachtingen teleurgesteld gezien hebbende, had zich tot SICKINGEN gewend en had van de ridderschap verlangd wat het rijk hem weigerde. SICKINGEN, aan het hoofd van de leenadel, had een grote rol in Duitsland gespeeld; maar weldra hadden de vorsten hem. in zijn kasteel van Landstein belegerd, en de nieuwe wapenen, de kanonnen, de geschutkogels, hadden die oude muren welke aan andere aanvallen gewoon waren doen instorten. De inneming van Landstein was de volkomen nederlaag der ridderschap, de beslissende overwinning van het geschut op de lansen en schilden, de zegepraal der nieuwere tijden over de middeleeuwen geweest. Dus moest de laatste verrichting van de ridders ten voordeel van de Hervorming zijn; de eerste poging van de nieuwe wapenen en oorlogen moest tegen haar wezen. De geharnaste lieden die onder de onverwachte kanonschoten vielen en onder de puinhopen van Landstein begraven werden, maakten voor andere ridders plaats. Het waren andere wapenfeiten die stonden te beginnen; een geestelijke ridderschap volgde op die van GUESCLIN en van de BAIJARDS *(7)*. En die oude verbrijzelde kastelen, die bouwvallige muren, die stervende helden verkondigden met nog meerder kracht dan LUTHER ooit had kunnen doen, dat het niet door zodanige bondgenoten en zodanige wapenen was dat het Evangelie van de Vorst des vredes de overwinning zou behalen.

(7) GUESCLIN en BAIJARD waren twee uitstekende Franse ridders en veldheren, de eerste in de 14de, de laatste in het begin van de 16de eeuw, die grote dapperheid betoonden en veel tot roem van Frankrijk toebrachten. -L.R.

Laatste poging van de ridderschap.

Met de val van Landstein en van de ridderschap, waren al de verwachtingen van HÜTTEN verijdeld. Hij zei bij het lijk van SICKINGEN, de schone dagen vaarwel welke zijn verbeelding gedroomd had, en alle vertrouwen op de mensen verliezende, verlangde hij niet meer dan een weinig onbekendheid en rust. Hij kwam deze in Zwitserland bij ERASMUS zoeken. Lange tijd waren die twee mannen vrienden geweest; maar de ruwe en luidruchtige ridder, eens anders oordeel trotserende, steeds bereid de hand aan zijn zwaard te slaan, rechts en links al degenen aanvallende welke hij ontmoette, kon niet gelijktreds voortgaan met de tedere en schroomvallige ERASMUS, met die verfijnde manieren, op die zachte en beschaafde toon, begerig naar goedkeuring, gereed om alles ter verkrijging van deze op te offeren en niets ter wereld zozeer vrezende als twist. HÜTTEN, arm, ziek en voortvluchtig te Bazel gekomen, zocht terstond zijn oude vriend op. Maar ERASMUS beefde bij de gedachte om zijn tafel met een man te delen die door de paus en de keizer in de ban was gedaan, die niemand zou ontzien, die van hem geld zou lenen, en die ongetwijfeld een menigte van die "Evangelischen" tot zich zou trekken welke ERASMUS al meer en meer vreesde *(8)*. Hij weigerde hem te zien, en weldra verzocht de Bazelse overheid HÜTTEN om de stad te verlaten. HÜTTEN gekwetst, op zijn schroomvallige vriend verstoord, begaf zich naar Mulhausen en gaf er een geschrift vol hevigheid tegen ERASMUS in het licht, waarop deze een antwoord vol geest gaf. De ridder had met beide handen zijn zwaard gegrepen en had het met kracht op zijn tegenstander doen vallen; de geleerde zich met behendigheid uitreddende, had de slagen van het zwaard met stekende woorden beantwoord *(9)*.

(8) "Ille egens et omnibus rebus destitutus quaerebat nidum aliquem ubi moveretur. Erat mihi gloriosus ille miles cum sua scabie in aedes recipiendus, simulque recipiendus ille chorus titulo. *Evangelicorum,"* schrijft ERASMUS aan MELANCHTON, in een brief waarin hij zich tracht te verontschuldigen. (ERASM. Epp. p. 949.)
(9) Expostulatio Hutteni. -Erasmi spongia.

Hütten sterft op Ufnau.
HÜTTEN moest opnieuw vluchten; hij kwam te Zurich, waar hij bij de edele ZWINGLI een edelmoedig onthaal vond. Maar samenspanningen noodzaakten hem nogmaals die stad te verlaten, en, na enige tijd aan de baden van Pfeffers doorgebracht te hebben, begaf hij zich met een brief van de Zwitserse Hervormer naar de pastoor JOHAN SCHNEPP, die het eilandje Ufnau in het meer van Zurich bewoonde. Die arme leraar ontving de kranke en voortvluchtige ridder met de tederste liefde. Het was in dit vreedzaam en onbekend toevluchtsoord, dat ULRICH VAN HÜTTEN, een van de merkwaardigste geniën van de 16de eeuw, na het onrustigste leven, door de een verjaagd, door de ander vervolgd, bijna van allen verlaten, altijd het bijgeloof bestreden hebbende, zonder ooit naar het schijnt de waarheid te hebben bezeten, omstreeks het einde van augustus 1523 in vergetelheid stierf. De arme leraar, in de geneeskunde bedreven, had tevergeefs al zijn zorgen aan hem gewijd. Met hem stierf de ridderschap. Hij liet noch geld, noch huisraad, noch boeken, niets ter wereld na, dan alleen een pen *(10)*. Dus werd de ijzeren arm verbrijzeld, welke de arke Gods had durven te ondersteunen.

(10) Libros nullos habuit, supellectilem nullam, praeter calamum. (Zw. Epp. p. 313.)

IX.

Erasmus en Luther.
Er was in Duitsland een man geduchter voor ERASMUS dan de ongelukkige ridder; het was LUTHER. Het ogenblik was gekomen dat de twee grote worstelaars van de eeuw hun krachten in een besloten veld moesten meten. Het waren twee zeer verschillende Hervormingen welke zij beoogden. Terwijl LUTHER een gehele Hervorming wilde, trachtte ERASMUS, vriend van het juiste midden, van de hiërarchie inwilligingen te bekomen welke de twee uiterste partijen zouden verenigen. De weifelingen en onzekerheden van ERASMUS joegen LUTHER in het harnas. "Gij wilt op eieren gaan zonder ze te breken," zei hij tot hem; "en tussen glazen zonder ze te verbrijzelen *(1)*.

(1) Auf Eyern gehen und keines zutreten. (L. Opp. 109, p 11.)

Weifelingen van Erasmus.
"Tegelijkertijd stelde hij tegen de weifelingen van ERASMUS een volkomen vastheid van karakter over. "Wij Christenen," zei hij, "wij moeten van onze leer zeker zijn en zonder weifeling ja of nee weten te zeggen. Te willen beletten dat wij met een volkomen overtuiging bevestigen wat wij geloven, is zoveel als ons het geloof zelf te benemen. De Heilige Geest is geen twijfelaar *(2)*; en Hij heeft een vaste en krachtige verzekering in onze harten geschreven, die ons zo zeker maakt van ons geloof, als wij het zijn van ons leven zelf."

(2) Der heilige Geist ist kein Scepticus. (L. Opp. 109, p. 8.)

Deze woorden alleen zeggen ons aan welke zijde kracht bestond. Om een godsdienstige herschepping daar te stellen, wordt er een standvastig en levend geloof vereist. Een heilzame omwenteling in de Kerk zal nooit uit wijsgerige inzichten en menselijke meningen voortkomen *(3)*. Om het aardrijk na een langdurige droogte vruchtbaar te maken, moet de bliksem de wolken splijten en de waterbakken des hemels zich openen. De oordeelkunde, de wijsbegeerte, de geschiedenis zelf kunnen tot het waar geloof de weg banen, maar zij kunnen dezelfde plaats niet bekleden. Tevergeefs zuivert gij de kanalen, herstelt gij de dijken, zolang het water niet van de hemel daalt. Alle menselijke wetenschappen zonder het geloof zijn niets meer dan droge kanalen.

(3) Wat de waardige schrijver hier van de krachteloosheid van wijsgerige inzichten zegt, is alleszins waarachtig, verstaan van de zodanige, als door hem bedoeld worden. Hij voegt ze met menselijke meningen samen, en heeft hier dus het oog op datgene, wat men doorgaans wijsgerig noemt, en niet anders is dan een samenstel van eigen gevormde denkbeelden van de menselijke rede. Dit neemt daarom toch niet weg, dat de echte Wijsbegeerte ook voor de Godsdienst heilzaam is, en misschien alleen in staat, om, met het geloof gepaard, waarvan deze niet afkerig is, die omwenteling in de Kerk voort te brengen, welke vooral in onze tijd gevorderd wordt, om namelijk de menselijke rede binnen haar juiste perken te besluiten, en alles geheel naar de uitspraak van Gods Woord te doen richten. -L.R.

Luther aan Erasmus.

Welk ook het wezenlijk verschil ware dat er tussen LUTHER en ERASMUS bestond, lange tijd hoopten LUTHERS vrienden, en LUTHER zelf, ERASMUS zich met hen tegen Rome te zien verenigen. Men verhaalde van hem woorden aan zijn bitse gemoedsaard ontsnapt welke het verschil toonden dat er tussen hem en de ijverigste voorstanders van het Catholicismus bestond. Eens bijvoorbeeld dat hij in Engeland was, met THOMAS MORUS over de transsubstantiatie levendig redetwistende, zei deze: "Geloof dat gij het lichaam van CHRISTUS hebt, en gij hebt het wezenlijk." ERASMUS antwoordde niets. Hij verliet kort daarna de oevers van de Teems, en MORUS leende hem zijn paard tot de zee toe; maar ERASMUS voerde het mee op het vasteland. Zodra MORUS het vernam, deed hij hem daarover de levendigste verwijten. ERASMUS zond hem het volgend vierregelig versje ten antwoord:

‘t Geen ge onlangs hebt gezegd van ‘t lichaam onzes Heren:
"Geloof dat gij het hebt, en ‘t is in uw bezit;"
Dit schrijf ‘k u van uw paard dat gij niet wilt ontberen:
"Geloof dat gij het hebt, en ‘t is in uw bezit *(4)*."

(4) "Quod mihi dixisti nuper de corpore Christi: Crede quod habes et habes; Hoc tibi rescribo tantum de tuo caballo; Crede quod habes et habes." (PARAVICINI Singularia, p. 71.)

Het was niet slechts in Duitsland en Engeland dat ERASMUS zich dus had doen kennen. -"LUTHER," zei men te Parijs, "heeft niets gedaan dan de deur wijder te openen, waarvan ERASMUS reeds het slot had opengestoken *(5)*."

(5) Histoire Cathol. de notre temps, par S. Fontaine, de l'ordre de St. François, Paris, 1562.

De stelling van ERASMUS was moeilijk. "Ik zal de zaak van CHRISTUS niet ontrouw worden," schreef hij aan ZWINGLI, "tenminste zoveel de eeuw zal toelaten *(6)*." Naar mate hij Rome tegen de vrienden van de Hervorming zag opstaan, trok hij zich voorzichtig terug. Van alle kanten wendde men zich tot hem; de paus, de keizer, koningen, vorsten, geleerden en zelfs zijn vertrouwdste vrienden spoorden hem aan om tegen de Hervormer te schrijven *(7)*. "Geen werk," schreef hem de paus, "zou Gode aangenamer en u en uw verstand waardiger zijn *(8)*."

(6) Quantum hoe seculum patitur. (Zw. Epp. p. 221.)
(7) A Pontifice, a Caesare, a regibus et principibus, a doctissimis etiam et carissimis amicis huc provocor. (ERASM. Zw. Epp. p. 308.)
(8) Nulla te et ingenio, eruditione, eloquentiaque tua dignior esse potest. (ADRIANUS Papa, Epp. Er., p. 1202.)

Lange tijd wees ERASMUS die aanzoeken van de hand; hij kon het voor zichzelf niet verbergen dat de zaak van de Hervormers zowel die van de Godsdienst als die van de letteren was. Bovendien was LUTHER een tegenstander met wie men zich vreesde te meten, en ERASMUS waande reeds de geduchte en sterke slagen van de kampvechter van Wittenberg te gevoelen. "Het is gemakkelijk te zeggen," antwoordde hij aan een Godgeleerde van Rome: "Schrijf tegen LUTHER; maar het is een gevaarvolle zaak *(9)*." Dus, hij wilde.....en echter wilde hij niet.

(9) Res est periculi plena. (Er. Epp., p. 758.)

Dit besluiteloos gedrag van ERASMUS verwekte tegen hem de verbittering van de hevigste lieden van beide partijen. LUTHER zelf wist niet hoe de achting welke hij voor de geleerdheid van ERASMUs had met de verontwaardiging welke zijn vreesachtigheid hem deed gevoelen overeen te brengen. Hij besloot zich uit die pijnlijke staat te redden, en schreef hem in april 1524 een brief, waarmee hij CAMERARIUS belastte. "Gij hebt van de Heer," zei hij hem, "nog de nodige moed niet ontvangen om met ons de Pausgezinden onder de ogen te treden. Wij verdragen uw zwakheid. Indien de letteren bloeien, indien deze voor allen de schatten van de Schrift openen, is het een geschenk wat God ons door u gegeven heeft; kostbaar geschenk, waarvoor onze dank ten hemel opklimt! Maar laat de taak niet varen welke u opgelegd is geworden, om tot onze legerplaats over te komen. Ongetwijfeld zou uw welsprekendheid en uw vernuft ons nuttig kunnen zijn; maar omdat u moed ontbreekt, blijft daar waar gij zijt. Ik wenste dat de onze uw ouderdom vergunden in vrede in de Here te ontslapen. De grootheid van onze zaak heeft sinds lang uw krachten overtroffen. Maar van de andere kant, mijn waarde ERASMUS, onthoud u om ons met volle handen dat scherpe zout toe te werpen wat gij zo wèl onder rethorische bloemen weet te verbergen: want het is smartelijker op een lichte wijze door ERASMUS gebeten, dan door al de pausgezinden tezamen tot stof vermalen te worden. Vergenoeg u aanschouwer van ons treurspel te zijn *(10)*; en geef geen boeken tegen mij uit; ik, van mijn kant, zal er geen tegen u uitgeven."

(10) Spectator tantum sis tragoediae nostrae. (L. Epp. 2, p. 501.)

Dus verlangde LUTHER, de man des oorlogs, de eendracht; het was ERASMUS, de man des vredes, die haar verstoorde.

ERASMUS beschouwde de stap van de Hervormer als de hevigste van alle aanvallen; en, indien hij nog het besluit niet genomen had om tegen LUTHER te schrijven, is het waarschijnlijk dat hij het toen nam. "Mogelijk zal ERASMUS, door tegen u te schrijven," antwoordde hij hem, "voor het Evangelie nuttiger zijn dan enige dwazen die voor u schrijven *(11)* en die mij niet meer toelaten eenvoudig aanschouwer van dat treurspel te zijn."

(11) Quidam stolidi seribentes pro te. (Unschuldige Nachricht, p. 545.)

Maar er waren nog andere beweegredenen. HENDRIK VIII, koning van Engeland, en de groten van dat rijk drongen er met nadruk op aan dat hij zich openlijk tegen de Hervorming zou verklaren. ERASMUS liet er zich, in een ogenblik van moed, de belofte toe afpersen. Zijn dubbelzinnige stelling was bovendien voor hem een aanhoudende kwelling geworden; hij beminde de rust, en de verpligting waarin hij was om zich onophoudelijk te rechtvaardigen verstoorde zijn leven; hij beminde de roem, en reeds beschuldigde men hem van LUTHER te vrezen en te zwak te zijn om hem te antwoorden; hij was aan de eerste rang gewoon, en de geringe monnik van Wittenberg had de machtige ERASMUS van de troon gestoten. Hij moest dan door een moedige daad de plaats heroveren welke hij verloren had. Geheel de oude Christenheid wendde zich tot hem om er hem toe te verzoeken. Men wilde een uitstekende bekwaamheid, de grootste roem van de eeuw, om die tegen de Hervorming over te stellen. ERASMUS gaf zich over.

Geschrift van Erasmus tegen Luther over de vrije wil.

Maar van welk wapen gaat hij zich bedienen? Zal hij de donders van het Vaticaan doen weergalmen? Zal hij de misbruiken die tot schande van het Pausdom strekken verdedigen? ERASMUS kon dat niet. De grote beweging welke de gemoederen, na de dood die zoveel eeuwen geduurd had, een nieuwe opwekking gaf, vervulde hem met vreugde, en hij had gevreesd deze te verhinderen. Geen kampvechter van het Rooms Katholicisme kunnende worden in hetgene het aan het Christendom toegevoegd heeft, ondernam hij het te verdedigen in hetgene het ervan afgescheiden heeft. ERASMUS koos, om LUTHER aan te vallen, het punt waarin het Catholicismus zich met het Rationalisme vermengt, namelijk de leer van de vrije wil of van het natuurlijk vermogen van de mensen. Dus, schoon de verdediging van de Kerk op zich nemende, behaagde hij de lieden van de wereld, en voor de pausen strijdende, streed hij ook voor de wijsgeren. Men heeft gezegd dat hij zich dus onvoegzaam in een duister en nutteloos vraagstuk ingelaten had *(12)*. LUTHER, de Hervormers en hun eeuw oordeelden er geheel anders over; en wij denken als zij. "Ik moet erkennen," zei LUTHER, "dat gij, alleen in die strijd de bestrijder bij de keel gegrepen hebt. Ik dank u daarvoor met geheel mijn hart: want ik houd mij liever met dat onderwerp bezig, dan met al die ondergeschikte vraagstukken over de paus, het vagevuur, de aflaten, waarover de vijanden des Evangelies mij tot dit ogenblik toe vervolgd hebben *(13)*."

(12) Men laat zich ter nauwernood voor ons eigen geslacht innemen, zegt de opzichter de heer NISARD (Erasme, Revue des deux mondes, 3. p. 411.), wanneer men ziet, dat mannen, bekwaam om elkaar met eeuwige waarheden man voor man aan te

klampen, hun gehele leven tegen dwaze inbeeldingen twist voeren; gelijk aan zwaardvechters die zich tegen vliegen in de weer stelden.
(13) L. Opp. 109, p. 146.

Zijn eigen ondervindingen, en het nauwkeurig onderzoek van de heilige Schrift en van AUGUSTINUS, hadden LUTHER overtuigd dat de natuurlijke krachten van de mens zozeer tot het kwade overhellen, dat hij uit zichzelf niet dan tot een zekere uiterlijke, in de ogen van de Godheid geheel onvoldoende braafheid kan komen. Hij had tegelijk erkend dat het God was, die, door Zijn Heilige Geest het werk des geloofs vrij in de mens werkende, hem een ware gerechtigheid schonk. Deze leer was het beginsel van zijn Godsdienstig leven, het heersend denkbeeld van zijn Godgeleerdheid, en de spil geworden waarop de gehele Hervorming draaide.

Terwijl LUTHER beweerde dat alle goed in de mens van God kwam, schaarde ERASMUS zich aan de zijde van diegenen die dachten dat dit goed van de mens zelve kwam. -God of de mens...het goede of het kwade...- dit zijn voorzeker geen geringe vraagpunten; en wanneer er dwaze inbeeldingen zijn, moet men ze elders zoeken.

Het was in de herfst van het jaar 1524 dat ERASMUS zijn bekend geschrift in het licht gaf getiteld: *"Verhandeling over de vrije wil;"* en zodra het verscheen was, kon de wijsgeer nauwelijks zijn moed geloven. Met de ogen op het strijdperk geslagen, beschouwde hij bevende de handschoen die hij zijn tegenstander had toegeworpen. "Het lot is geworpen," schreef hij met ontroering aan HENDRIK VIII, "het boek over de vrije wil is verscheen...Dit is, geloof mij, een stoute daad. Ik verwacht dat ik gestenigd zal worden....Maar ik troost mij met het voorbeeld van Uw Majesteit die de gramschap van die lieden niet gespaard heeft *(14)*."

(14) Jacta est alea...audax, mihi crede, facinus...expecto lapidationem. (ERASMI Epp., p. 811.)

Weldra nam zijn vervaardheid dermate toe, dat hij zijn stap bitterlijk betreurde. "Waarom was het mij niet vergund," riep hij uit, "in de hof der Muzen oud te worden! Ziedaar mij, zestigjarige, met kracht in het strijdperk gedreven, en in plaats van de lier de kampvechters handschoen en het net in de hand houdende!...." "Ik weet," zei hij tot de bisschop van Rochester, "dat terwijl ik over de vrije wil schreef, ik niet in mijn sfeer was...Gij wenst mij met mijn zegepralen geluk... Ach! ik weet niet over wie ik zegepraal! De aanhang (de Hervorming) neemt van dag tot dag toe *(15)*. Was het dan mijn bestemming op mijn gevorderde jaren van een vriend van de Muzen een ellendig kampvechter te worden!..."

(15) Quomodo triumphans nescio...Fartio crescit in dies latius. (Ibid. p. 809.)

Het was ongetwijfeld veel voor de vreesachtige ERASMUS, tegen LUTHER opgestaan te zijn; maar hij was er echter veraf bewijzen van grote moed gegeven te hebben. Hij schijnt in zijn boek weinig aan ‘s mensen wil toe te schrijven en van de Goddelijke genade het sterkste aandeel te laten; maar tegelijk kiest hij zijn bewijsredenen zodanig alsof hij wil doen geloven dat het de mens is die alles doet, en dat God niets doet. Niet duidelijk durvende zeggen wat hij denkt, verzekert hij een zaak en bewijst hij een andere; zodat het geoorloofd is te vooronderstellen dat hij die geloofde welke hij bewees en niet die welke hij verzekerde.

Drie meningen.
Hij onderscheidt drie meningen, in verschillende opzichten tegen die van PELAGIUS overgesteld. "Het ene denken," zegt hij, "dat de mens niets goeds kan willen, beginnen en nog minder volbrengen, zonder een bijzondere en bestendige hulp van de Goddelijke genade; en deze mening schijnt waarschijnlijk genoeg. Anderen leren dat ‘s mensen wil geen vermogen heeft dan tot het kwade, en dat het alleen de Goddelijke genade is die in ons het goede werkt; en eindelijk zijn er die beweren dat er nooit een vrije wil geweest is, noch in de engelen, noch in ADAM, noch in ons, hetzij vóór, hetzij na de genade; maar dat God in de mens zo het goede als het kwade volbrengt, en dat al wat er plaats heeft, door een volstrekte dwang gebeurt *(16)*."

(16) De libero arbitrio Aiatribh (ERASMI Opp. 9, p. 1215, seq.)

ERASMUS, schoon de eerste die meningen schijnende aan te nemen, bezigde bewijsredenen die haar bestrijden, en waarvan de meest besliste Pelagiaan gebruik kan maken. Dus is het dat hij, de plaatsen der Schrift aanhalende waarin God de mens de keus tussen het goede en het kwade voorstelt, er bijvoegt: "De mens moet dan kunnen willen en kiezen: want het zou belachelijk zijn tot iemand te zeggen: Kies! wanneer het niet in zijn macht was het te doen."

Uitwerking op Luther.
LUTHER vreesde ERASMUS niet. "De waarheid" zei hij, "is machtiger dan de welsprekendheid. De overwinning is aan hem die de waarheid stamelt, en niet aan hem die op een welsprekende wijze de leugen uitvent *(17)*." Maar toen hij in de maand October 1524 het werk van ERASMUS ontving, vond hij het boek zo zwak dat hij in twijfel stond om te antwoorden. "Hoe! zo veel welsprekendheid voor een zo slechte zaak!" zei hij hem; "het is hetzelfde alsof iemand op gouden en zilveren schotels slijk en mest opdient *(18)*. Men kan u nergens vatten. Gij zijt als een aal die door de handen glijdt; of als de PROTEUS van de dichters, die zich verandert in de armen zelf van degene die hem wil vasthouden."

(17) Vietoria est penes balbutientem veritatem, non apud mendacem eloquentiam. (L. Epp. 2, p. 200.)
(18) Als wenn einer in silbern oder guldern Schüsseln wollte Mist und Unflath Auftragen. (L. Opp. 109, p. 4.)

LUTHER intussen niet antwoordende, begonnen de monniken en de schoolse Godgeleerden kreten aan te heffen. "Welnu, waar is dan nu uw LUTHER? Waar is de grote Machabeër? Dat hij in het strijdperk verschijnt! dat hij te voorschijn treedt! Ach! ach! hij heeft dan eindelijk de man gevonden die hem paste! Hij weet dan nu van achteren te blijven; hij heeft leren zwijgen *(19)*."

(19) Sehet, sehet nun da zu! wo ist nun LUTHER...(Ibid. p. 3.)

Luther over de vrije wil.
LUTHER begreep dat hij moest antwoorden; maar het was eerst op het einde van het jaar 1525 dat hij zich gereed maakte om het te doen; en MELANCHTON ERASMUS bekend gemaakt hebbende dat LUTHER gematigdheid zou gebruiken, was de wijsgeer er geheel over verbaasd. "Indien ik met gematigdheid geschreven heb," zei

hij, "is het mijn karakter; maar in LUTHER is de verontwaardiging van de zoon van PELEUS (ACHILLES). En hoe zou het anders kunnen zijn? Wanneer een schip een storm als die welke tegen LUTHER opsteekt trotseert, welk anker, welke ballast, welk roer zou het niet nodig hebben om niet buiten deze koers geworpen te worden? Wanneer hij mij dan antwoordt op een wijze die niet met zijn karakter overeenkomt, zullen die pluimstrijkers roepen dat wij het eens zijn *(20)*." ERASMUS, men zal het zien, moest weldra van die vrees verlost worden.

(20) Ille si hic multum sui dissimilis fuerit, clamabunt sycophantae colludere nos. (ERASM. Epp. p. 819.)

De leer aangaande een Goddelijke verkiezing, enige oorzaak van ‘s mensen heil, was steeds de Hervormer dierbaar geweest; maar tot hiertoe had hij deze slechts uit het praktisch gezichtspunt beschouwd. In zijn antwoord aan ERASMUS beschouwde hij ze vooral uit het theoretisch gezichtspunt, en hij beijverde zich, door bewijsredenen die hem de bondigste toescheen vast te stellen, dat God alles in de bekering van de mens verricht, en dat ons hart zozeer van de liefde Gods verwijderd is, dat het geen oprechte wil voor het goede kan hebben, dan door de wederbarende werking van de Heilige Geest.

"Onze wil een vrije wil te noemen," zegt hij, "is hetzelfde te doen als de vorsten die lange titels opeenstapelen, zich heren noemen van deze of die ver verwijderde koninkrijken, vorstendommen en eilanden (van Rhodus, Cyprus en Jeruzalem), terwijl zij er niet de minste macht uitoefenen." Echter maakt LUTHER hier een gewichtig onderscheid, wat duidelijk aantoont dat hij geenszins de derde mening toegedaan was welke ERASMUS aangeduid had, door hem deze toe te schrijven. "De mens zijn wil," zegt hij, "kan een vrije wil genoemd worden, niet met betrekking tot wat boven deze is, namelijk tot God, maar met betrekking tot wat benenden deze is namelijk tot de dingen van de aarde *(21)*. Wanneer het mijn goederen, mijn akkers, mijn huis, mijn landhoeve geldt, kan ik vrij werken, handelen, besturen. Maar in de dingen die de zaligheid betreffen, is de mens gevangen; hij is aan Gods wil, of liever aan die van de duivel onderworpen *(22)*. Wijs mij een enkele onder al die leraars van de vrije wil aan," roept hij uit, "die in zichzelf kracht genoeg heeft weten te vinden om een klein onrecht, een aanval van gramschap, of slechts een blik van zijn vijand te verdragen, en om dat met blijdschap te doen; dan-zonder hem zelfs te vragen of hij bereid is zijn lichaam, zijn leven, zijn goederen, zijn eer en alles op te offeren, -dan verklaar ik dat gij uw zaak gewonnen hebt *(23)*."

(21) Der Wille des Menschen mag....(L. Opp. 109, p. 29.)
(22) Ibid. p. 33,
(23) Ibid.

LUTHER had een te scherpzinnige blik om de tegenstrijdigheden niet te ontdekken waarin zijn tegenstander gevallen was. Ook bevlijtigde hij zich in zijn antwoord, om de wijsgeer in het net waarin hij zichzelf verward had besloten te houden. "Indien de plaatsen welke gij aanhaalt," zei hij hem, "bewijzen dat het ons gemakkelijk is het goede te doen, waarom redetwisten wij dan? Welke behoefte hebben wij aan CHRISTUS en de Heilige Geest? CHRISTUS heeft dan dwaselijk gehandeld door Zijn bloed te vergieten om voor ons een kracht te verwerven welke wij reeds van nature bezitten!" Inderdaad, het is in een geheel andere zin dat de door ERASMUS

aangevoerde plaatsen moeten opgevat worden. Dit zo betwiste vraagstuk is duidelijker dan het in de eerste opslag schijnt. Wanneer de Bijbel tot de mens zegt: Kies! vooronderstelt deze de hulp van de Goddelijke genade, waardoor hij alleen doen kan wat deze beveelt. God, het gebod gevende, geeft ook de kracht om het te volbrengen. Wanneer CHRISTUS tot LAZARUS zegt: "Gaat uit!" is het niet dat LAZARUS uit zichzelf kon opstaan; maar het is dat CHRISTUS, door hem te bevelen uit het graf te gaan, hem de kracht gaf om het te doen, en Zijn Woord van Zijn scheppingskracht deed vergezeld gaan. Hij spreekt, en het is er. Bovendien is het een gewisse waarheid dat de mens tot wie God zich richt moet willen: het is hij die wil en geen ander; hij kan die wil alleen van God ontvangen; maar die wil moet toch in hem zelve zijn, en zelfs dat bevel wat God tot hem richt, en dat volgens ERASMUS het vermogen van de mens opricht is zo overeenstemmend met Gods werking, dat het juist het middel is waardoor die werking teweeg gebracht wordt. Het is door tot de mens te zeggen. Bekeer u! dat God de mens bekeert.

Maar het denkbeeld wat LUTHER in zijn antwoord vooral aankleefde, is dat de door ERASMUS aangevoerde plaatsen ten doel hebben om de mensen te leren wat zij doen moeten en het onvermogen waarin zij zijn om het te volbrengen, maar geenszins om hen dat gewaande vermogen te doen kennen wat men hun toeschrijft. "Hoe menigmaal," zei LUTHER, "gebeurt het niet dat een vader zijn zwak kind tot zich roept en tot hem zegt: "Mijn zoon! wilt gij komen? Kom! kom dan! opdat het kind zijn hulp leert inroepen en zich door hem laat dragen *(24)*."

(24) L. Opp. 109, p. 55.

Na de redenen van ERASMUS ten voordeel van de vrije wil, bestreden te hebben, verdedigt LUTHER de zijn tegen de aanvallen van zijn tegenstander. "Dierbare Verhandeling!" zei hij schertsender wijze, "machtige heldin, gij die dat woord des Heren bij JOHANNES: *"Buiten mij kunt gij NIETS doen,"* meent omver geworpen te hebben, wat gij echter als het krachtigste woord beschouwt en wat gij de *Achilles* van *Luther* noemt, hoor mij een weinig. Ten ware gij bewijst dat dit woord niets niet slechts kan maar ook moet betekenen: *weinig,* doen al uw hoogdravende woorden, al uw fraaie voorbeelden geen uitwerking meer, dan of iemand een ontzaggelijke brand met strohalmen wilde bestrijden. Wat raken ons die beweringen: *Dat kan willen zeggen; men kan het dus verstaan...* daar gij ons moest aantonen dat het dus moet verstaan worden. Indien gij dat niet doet, nemen wij deze verklaring in de natuurlijke zin, en wij lachen met al uw voorbeelden, met uw grote toebereidselen en met uw luisterrijke zegepraal *(25)*."

(25) L. Opp. 109, p, 116.

Eindelijk toont LUTHER in een laatste gedeelte en steeds door de Schrift aan, dat het Gods genade is die alles doet. "In één woord," zei hij tenslotte, "daar de Schrift overal CHRISTUS tegen datgeen overstelt wat de geest van CHRISTUS niet heeft; daar zij verklaart dat al wat niet CHRISTUS en in CHRISTUS is, onder de macht van de dwaling, van de duisternis, van de duivel, de dood, van de zonde en van de toorn Gods is, vloeit er uit voort dat al de plaatsen in de Bijbel die van CHRISTUS spreken tegen de vrije wil zijn. Maar die plaatsen zijn talrijk; zij vervullen de ganse heilige Schrift *(26)*."

(26) Ibid. p. 143.

De Jansenisten en de Hervormers.
Men ziet het, de twist welke tussen LUTHER en ERASMUS ontstond is dezelfde als die welke, een eeuw later, tussen de Jansenisten en de Jezuiten, tussen PASCAL en MOLINA plaats had *(27)*. Waarom, terwijl de Hervorming zulke onafzienbare gevolgen gehad heeft, is het Jansenismus, door de beroemdste vernuften opgeluisterd, verdoofd geworden en krachteloos gebleven? Het is omdat het Jansenismus tot AUGUSTINUS opklom en op de kerkvaders steunde, terwijl de Hervorming tot de Bijbel opklom en op Gods Woord steunde. Het is omdat het Jansenismus een verdrag met Rome maakte en een juist midden van waarheid en dwaling wilde daarstellen, terwijl de Hervorming, op God alleen steunende, het terrein bevrijdde, alle menselijke zinnebeelden die het sinds eeuwen bedekten wegnam, en de oorspronkelijke rots in het licht stelde. Te halverwege te blijven staan, is een nutteloos werk; in alle dingen moet men tot het einde toe gaan. Ook, terwijl het Jansenismus voorbijgegaan is, is het aan het Evangelisch Christendom dat het lot van de wereld toebehoort.

(27) Het is overbodig te zeggen dat ik niet spreek van persoonlijke twisten tussen die twee mannen, waarvan de een in 1600 stierf en de ander eerst in 1623 geboren werd.

Hulde aan Erasmus.
Voor het overige, na de dwaling met nadruk weerlegd te hebben, bewees LUTHER aan de persoon zelve van ERASMUS een schitterende, doch misschien enigzins stekelige hulde. "Ik beken," zei hij tot hem, "dat gij een groot man zijt: waar heeft men ooit meer geleerdheid, kennis, geschiktheid om te spreken en te schrijven gezien? Wat mij betreft, ik heb niets van dit alles; er is slechts één zaak waarop ik mij kan beroemen....ik ben Christen. God verheft u ver boven mij in de kennis van het Evangelie, zodat gij mij zowel in dit opzicht overtreft als gij dat reeds doet in geheel andere dingen *(28)*."

(28) L. Opp. 109, p. 146, 147.

ERASMUS was buiten zichzelf bij het lezen van LUTHERS antwoord; en hij wilde in zijn lofredenen niet anders zien dan de honing van een vergiftige beker of de omhelzing van de slang op het ogenblik dat zij met haar angel steekt. Hij schreef terstond aan de hertog van Saksen, om hem recht te verzoeken; en LUTHER hem hebbende willen bevredigen, geraakte hij uit zijn gewone stelling, en begon, gelijk een van zijn vurigste verdedigers zegt, "met een zwakke stem en grijs haar te razen *(29)*."

(29) NISARD. *Erasme,* p. 419.

Zijn gramschap.
ERASMUS was overwonnen. De gematigdheid was tot hiertoe zijn kracht geweest, en hij had deze verloren. Tegenover LUTHERS kracht vond hij niets dan gramschap. De wijsheid ontbrak de wijze. Hij antwoordde openlijk in zijn *Hyperaspistes,* beschuldigende de Hervormer van onbeschaafdheid, van leugen, van godslastering. De wijsgeer kwam tot voorzeggingen. "Ik profeteer," zei hij, "dat er geen naam onder de zon meer in vervloeking zal zijn dan die van LUTHER." Het jubelfeest van 1817

heeft op die profetie na driehonderd jaren, door de geestdrift en de toejuichingen van geheel de Protestantse wereld geantwoord.

De drie dagen.

Dus terwijl LUTHER zich met de Bijbel aan het hoofd van zijn eeuw stelde, wilde ERASMUS, zich tegen hem verheffende, met de wijsbegeerte zich aan het hoofd van deze stellen. Wie van deze twee aanvoerders is gevolgd geworden? Ongetwijfeld beide. Niettemin is de invloed van LUTHER op de natiën van de Christenheid oneindig groter geweest dan die van ERASMUS. Diegenen zelfs die de grond van de twist niet recht begrepen, de overtuiging van de ene van de tegenstanders en de twijfel van de andere ziende, konden niet nalaten te geloven dat de eerste gelijk en dat de tweede ongelijk had. Men heeft gezegd dat de drie laatste eeuwen, de 16de, de 17de en de 18de, zich aan de geest als een uitgestrekte veldslag van drie dagen kunnen vertonen *(30)*. Wij nemen graag die schone uitdrukking aan, maar niet het deel dat men aan ieder van die dagen geeft. Men schrijft hetzelfde werk aan de 16de en aan de 18de eeuw toe. De eerste dag, gelijk de laatste, is het de wijsbegeerte die de gelederen doorbreekt. De zestiende eeuw zou die mede wijs gerig geweest zijn!.....Zonderlinge dwaling. Nee; elk van die dagen had zijn eigenaardig en onderscheidend karakter. De eerste dag van de slag waren het Gods Woord, het Evangelie van CHRISTUS die zegepraalden, en toen was Rome zowel als de menselijke wijsbegeerte in de persoon van ERASMUS en van haar andere vertegenwoordigers verslagen. De tweede dag, wij stemmen het toe, verscheen Rome, hetzelfde gezag, dezelfde tucht, dezelfde leer en gingen zegepralen door de kuiperijen van een vermaard genootschap en de macht van de schavotten, zowel als door karakters van een grote schoonheid en door verheven vernuften. De derde dag daagde de menselijke wijsbegeerte in al haar trotschheid op, en op het slagveld Rome en niet het Evangelie vindende, verricht deze een gemakkelijk werk en neemt weldra alle verschansingen weg. De eerste dag is de veldslag Gods, de tweede is de veldslag der priesters, de derde is de veldslag van de rede. Wat zal de vierde zijn?....de verwarde twist, denken wij, de bloeddorstige strijd van al die machten tezamen, om met de overwinning van Hem te eindigen wie de overwinning toekomt *(31)*.

(30) Port-Royal, par Sainte-Beuve, Vol. 1, p. 20.
(31) Daartoe schikt zich alles in onze tijd waarin de verschillende partijen, Rationalisme en zogenoemd Catholicisme, elkaar beurtelings naderen, beurtelings met nieuwe woede bestrijden, doch beiden evenzeer tegen de ware leer van CHRISTUS gekant zijn; terwijl deze echter in het verborgen voortgaat zich duidelijker en tot volle klaarheid te ontwikkelen, totdat het God behaagt haar door grote en onverwachte, echter in Zijn Woord voorzegde gebeurtenissen, waartoe zich ook alles voorbereidt, volkomen te doen zegepralen. -L.R

X.

De drie tegenstanders.

Maar de veldslag die de Hervorming in de grote dag van de 16de eeuw, onder de banier van Gods Woord, leverde, was niet eenvoudig; hij was veelvuldig. De Hervorming had vele vijanden tegelijk te bestrijden; en na zich tegen de wetten en de oppermacht van de pausen, vervolgens tegen de koude uitspraken van de rationalisten, filosofen of scholastieken verzet te hebben, verhief zij zich evenzeer tegen de inbeeldingen van de geestdrijverij en van de verbijsteringen van het Mysticisme; tegen

die drie machten tegelijk het schild en het zwaard van Gods heilige openbaringen overstellende.

Bron van de waarheid.
Er is, men moet het erkennen, een grote gelijkheid, een treffende eenheid tussen die drie tegenstrijdige machten. De valse stelsels die in alle eeuwen zich het meest tegen het Evangelisch Christendom gekant hebben, onderscheiden zich steeds daardoor dat zij de godsdienstige kennis uit het binnenste van de mens zelf doen voortkomen. Het Rationalisme doet deze voortspruiten uit de rede; het Mysticisme uit zeker inwendig licht; het Rooms Katholisisme uit een verlichting van de paus. Deze drie dwalingen zoeken de waarheid in de mens; het Evangelisch Christendom zoekt haar geheel in God; en terwijl het Rationalisme, het Mysticisme en het Rooms Katholisisme een bestendige ingeving in enigen van ons gelijken aannemen, en dus voor alle afwijkingen en veranderingen de deur openen, erkent het Evangelisch Christendom die ingeving niet dan in de schriften van de Apostelen en Profeten, en biedt alleen die grote, schone en levende eenheid aan welke door alle eeuwen heen steeds dezelfde blijft.

Het werk van de Hervorming is geweest de rechten van Gods Woord te herstellen, in tegenstelling niet slechts met het Rooms Katholisisme, maar ook met het Rationalisme en met het Mysticisme zelf.

De sekte van de Wederdopers en Zwingli.
Het fanatisme van de Wederdopers, in Duitsland door LUTERS terugkeer te Wittenberg uitgeblust, kwam weer met kracht tevoorschijn in Zwitserland, en bedreigde het gebouw dat ZWINGLI, HALLER en OECOLAMPADIUS op Gods Woord gesticht hadden. THOMAS MÜNZER in het jaar 1521 verplicht Saksen te verlaten, was tot op de grenzen van Zwitserland genaderd. CONRAAD GREBEL, wie zijn onrustig en vurig karakter wij reeds beschreven hebben, had zich met hem verbonden, gelijk ook FELIX MANZ, zoon van een kanunnik en enige andere Zurichers; en spoedig had GREBEL getracht om ZWINGLI te winnen. Tevergeefs was deze verder gegaan dan LUTHER, hij zag een partij opstaan welke nog verder wilde gaan dan hij. "Vormen wij," zei GREBEL tot hem, "een gemeenschap van ware gelovigen: want hun alleen komt de belofte toe, en richten wij een Kerk op waarin geen zonde is *(1)*." -"Men kan," antwoordde ZWINGLI, "de hemel niet op aarde invoeren; en CHRISTUS heeft ons geleerd dat men het onkruid onder het koren moet laten opwassen *(2)*."

(1) Vermeintend ein kilchen ze versammlen die one Sünd wär. (Zw. Opp. 2, p. 231.)
(2) Ibid. 3, p. 362.

Inrichting van de Kerk.
GREBEL zijn poging bij de Hervormer hebben zien mislukken, had zich op het volk willen beroepen. "Al het Zurichse volk," zei hij, "moet over zaken des geloofs oppermachtig beslissen." Maar ZWINGLI vreesde de invloed die enige volslagen geestdrijvers op een grote vergadering konden uitoefenen. Hij geloofde dat het, uitgezonderd enige buitengewone gevallen waarin het volk geroepen zou worden om detzelfde toestemming te geven, beter was de godsdienstige belangen aan een vergadering toe te vertrouwen welke als de uitgelezen vertegenwoordiging van de Kerk kon aangemerkt worden. Gevolglijk was dan ook de raad van de tweehonderd,

die de staatkundige oppermacht uitoefende, binnen Zurich met de kerkelijke macht belast, onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat deze zich in alles naar de regel van de heilige Schrift zou gedragen. Ongetwijfeld zou het beter geweest zijn de Kerk volkomen in te richten en haar op te roepen om zelf vertegenwoordigers te benoemen, die alleen zouden belast worden met de godsdienstige belangen van het volk: want hij die bekwaam is om de belangen van de Staat te besturen, kan zeer ongeschikt zijn om die van de Kerk te besturen, gelijk het tegendeel ook waar is. Niettemin waren de hinderpalen toen zo gewichtig niet, als zij dat op dit ogenblik zouden kunnen zijn, daar de leden van de grote raad onbewimpeld aan de godsdienstige beweging deel hadden genomen. Hoe het ook zij, ZWINGLI, schoon zich op de Kerk beroepende, ontweek om deze te zeer op het toneel te plaatsen en gaf aan het vertegenwoordigend stelsel boven de werkelijke oppermacht van het volk de voorrang. Dit is het wat, na drie eeuwen, de staten van Europa sinds vijftig jaren in de staatkundige kring doen.

Door ZWINGLI teruggestoten, wendde GREBEL zich naar een andere kant. ROUBLI, oud pastoor te Bazel, BRÜDTLEIN, pastoor te Zollikon, en LODEWIJK HERZER ontvingen hem met geestdrift. Zij besloten een onafhankelijke gemeente temidden van de grote gemeente, een Kerk in het midden van de Kerk te stichten. Een nieuwe doop moest hun dienen om hun gemeenschap, uitsluitend samengesteld uit ware gelovigen, te verzamelen. "De doop van de kinderen," zeiden zij, "is een verschrikkelijke gruwel, een openbare goddeloosheid, door de boze geest en door NIKOLAAS II, paus van Rome, uitgevonden *(3)*."

(3) Impietatem manifestissimam, a cacodaemone, a Nicolao II, esse. (HOTTINGER, 31, p. 219.)

Gevangenneming.

De raad van Zurich, verschrikt, beval een openbare redetwist; en de Wederdopers nog weigerende om van hun dwalingen terug te komen, werden enige Zurichers onder hen in hechtenis genomen en enige vreemdelingen gebannen. Maar de vervolging deed hun drift slechts vermeerderen. "Het is niet slechts met woorden," riepen zij uit, "het is met ons bloed dat wij bereid zijn aan de waarheid van onze zaak getuigenis te geven." Enigen, zich met touwen of roeden van rijs omgordende, liepen door de straten onder het geroep: "Binnen enige dagen zal Zurich verwoest worden! Wee u, Zurich! wee! wee!" Velen spraken godslasteringen. De doop," zeiden zij, "is een hondenbad; het is even nuttig een kind of een kat te dopen *(4)*." De eenvoudige en vrome lieden waren bewogen en verschrikt. Veertien mannen, waaronder FELIX MANTZ, en zeven vrouwen, werden, niettegenstaande de tussenkomst van ZWINGLI, gevat en in de toren der ketters op water en brood gezet. Na veertien dagen opsluiting gelukte het hun bij nacht enige planken weg te nemen, en met elkaars hulp ontsnapten zij. "Een engel," zeiden zij, "had hun de gevangenis geopend en had hen naar buiten geleid *(5)*."

(4) Nutzete eben so viel als wenn man eine Katze taufet. (FÜSSL Beytr. 1, p. 243.)
(5) Wie die Apostel von dem Engel Gottes geleget. (BULLING. Chr. p. 261.)

De profeet Blauwrok.

Een monnik uit zijn klooster ontsnapt, GEORGE JAKOB VAN CHUR, bijgenaamd Blauwrok, omdat hij, naar het schijnt, altijd een *blaauw kleed* droeg, voegde zich bij hen en werd uithoofde van zijn welsprekendheid de *tweede heilige Paulus* genoemd. Deze stoutmoedige monnik ging van plaats tot plaats, noodgedwongen door zijn

overmeesterende drift zijn doop te ontvangen. Op zekere Zondag riep de onstuimige Wederdoper, te Zollikon, op het ogenblik dat de diaken predikte, terwijl hij deze in de rede viel, met een donderende stem uit: "Er is geschreven: *mijn huis is een huis des gebeds, maar gij hebt het tot een kuil van moordenaars gemaakt."* Vervolgens een stok die hij in de hand had opgehefd, gaf hij er vier hevige slagen mee.

"Ik ben een deur," riep hij uit; "die door mij ingaan zullen voedsel vinden. Ik ben een goede herder. Mijn lichaam geef ik aan de gevangenis over; mijn leven geef ik over aan het zwaard, aan de brandstapel of aan het rad. Ik ben het begin van de doop en van het brood des Heren *(6)*."

(6) Ich bin ein Anfänger van de Taufe und des Herrn Brodes. (FÜSSL. Beytr. 1, p. 264.)

De sekte van de Wederdopers in St. Gallen.

Terwijl ZWINGLI zich binnen Zurich tegen de stroom van de sekte van de Wederdopers aankantte, werd Sint Gallen er echter spoedig van overstroomd. GREBEL kwam eraan en werd door de broeders met gejuich ontvangen en op Palmzondag zich met een groot aantal van zijn aanhangers naar de oever van de Sitter begeven had, doopte hij hen aldaar.

De tijding daarvan kwam spoedig in de naburige cantons; en een grote menigte stroomde van Zurich, van Appenzell en van verscheiden andere plaatsen naar "het kleine Jeruzalem."

ZWINGLI's gemoed was bij het zien van die beweging verbrijzeld. Hij zag een onweer over die streken uitbarsten waar het zaad des Evangelies ternauwernood begon uit te schieten *(7)*. Hij besloot zich tegen die wanorden aan te kanten, en vervaardigde een geschrift "over de doop *(8)*," wat de raad van St. Gallen, waaraan hij het richtte, in de kerk voor al het volk deed lezen.

(7) Mich beduret seer das ungewitter....(ZWINGLI aan de raad van St. Gallen, 2, p. 230.)
(8) Vom Touf, vom Widertouf, und vom Kindertouf. (Zw. Opp. 2, p. 230.)

"Zeer waarde broeders in God," zei ZWINGLI, "het water van de stroom dat aan onze rotsen ontspringt voert al wat het bereikt met snelheid mede. Eerst zijn het niets dan kleine stenen; maar deze stoten met geweld tegen grotere, totdat de stroom zo sterk wordt, dat deze al wat hij ontmoet meevoert, en niets dan nutteloos geween en gekerm, dan vruchtbare weiden in wildernissen herschapen, achterlaat. De geest van twist en van eigengerechtigheid handelt Eveneens: deze verwekt wanorden, blust de liefde uit, en daar waar zich schone en bloeiende kerken bevonden, laat deze niets dan gemeenten in rouw en droefheid gedompeld achter." Dus sprak ZWINGLI, de zoon van de bergen van Toggenburg. "Doe ons Gods Woord horen," riep een Wederdoper die in de tempel was, "en niet het woord van ZWINGLI." Terstond deden zich verwarde stemmen horen. "Hij neme het boek weg! hij neme het boek weg!" riepen de Wederdopers. Vervolgens stonden zij op en verlieten de kerk onder het geroep: "Bewaar de leer van ZWINGLI; wij, voor ons, zullen Gods Woord bewaren *(9)*."

(9) So wollen wir Gottes Wort haben. (Zw. Opp. 2, p. 237.)

Toen openbaarde zich het fanatisme door de treurigste wanorden. Voorgevende dat de Heer ons vermaant om aan de kinderen gelijk te worden begonnen die rampzaligen op de straten te springen met de handen klappende, tezamen in het rond te dansen, op de grond neer te zitten en elkaar door het zand te rollen. Enigen verbrandden het Nieuwe Testament zeggende: "De letter doodt, maar de geest maakt levend;" en velen, in stuiptrekkingen vallende waanden openbaringen des Geestes te hebben.

Een Wederdopersgezinde familie.

In een afgelegen huis nabij St. Gallen, aan de Müllegg, leefde een tachtigjarig landbouwer, JOHAN SCHUCKER, met zijn vijf zonen. Zij hadden allen, gelijk ook hun dienstboden, de nieuwe doop ontvangen; en twee van de zonen, THOMAS en LEONARD, onderscheidden zich door hun dweepzucht. De 7de februari 1526, zijnde vastenavond, nodigden zij een groot aantal Wederdopers om bij hen tezamen te komen, en de vader liet een kalf voor het gastmaal slachten. Het vlees, de wijn, die talrijke vereniging verhitten de verbeeldingen; zij brachten de gehele nacht door met dweepzuchtige gesprekken en gebaren, met stuiptrekkingen, gezichten en openbaringen *(10)*.

(10) Mit wunderbaren geperden und gesprächen, verzucken, gesichten und offenbarungen. (BULLING. Chr., 1, p. 324.)

Des morgens, THOMAS nog door die nacht van wanorde verbijsterd, en zelfs, naar het schijnt, het verstand verloren hebbende, neemt hij de blaas van het kalf, doet er de gal van het beest in, wilde dus de zinnebeeldige taal van de profeten navolgen, en zijn broeder LEONARD naderende, zei hij op een sombere toon tot hem: "Zo bitter is de dood die gij moet ondergaan!" Voorts voegde hij er bij: "Broeder LEONARD, val op de knieën!" LEONARD knielde; kort daarop: "Broeder LEONARD! sta op; LEONARD stond op. De vader, de broeders en de overige Wederdopers zagen verbaasd in het rond, elkaar vragende wat God wilde doen. Spoedig hernam THOMAs: "LEONARD! kniel opnieuw." LEONARD deed het. De toeschouwers, verschrikt wegens het somber voorkomen van deze ongelukkige, zeiden tot hem: "Denk aan wat gij wilt doen, en draag zorg dat er niets kwaads gebeure." - "Hebt geen vrees," antwoordde THOMAS, "er zal niets dan de wil des Vaders gebeuren...." Tegelijkertijd greep hij haastig een zwaard, en zijn voor hem als een misdadiger voor de beul nedergeknielde broeder met kracht slaande, hieuw hij hem het hoofd af, en riep uit: "Nu is de wil van de Vader volbracht!.." Al degenen die hem omringden deinsden verschrikt terug, en de pachthoeve weergalmde van gekerm en geween. THOMAs, die geen andere kledingstukken dan een hemd en een broek aan had, verliet barrevoets en blootshoofds het huis, liep onder het maken van vele gebaren als een krankzinnige naar St. Gallen, kwam bij de burgemeester JOACHIM VADIANUS, en zei tot hem, met een verwilderd oog en onder een woest geschreeuw: "Ik kondig u de dag des Heeren aan!" Het verschrikkelijk nieuws verspreidde zich in St. Gallen. "Hij heeft, gelijk KAIN, zijn broeder ABEL gedood!" zeide men *(11)*. Men greep de schuldige. "Het is waar; ik heb het gedaan," herhaalde hij onophoudelijk; "maar het is God die het door mij gedaan heeft." De 16de februari werd die rampzalige door de hand des scherprechters onthoofd. De dweepzucht had haar laatste poging gedaan. Aller ogen werden geopend, en, gelijk een oud geschiedschrijver zegt, dezelfde slag hieuw het hoofd van THOMAS SCHUCKER en dat van de sekte van de Wederdopers in St. Gallen af.

(11) Glych wie Kain den Abel sinen bruder ermort hat! (BULLING. Chr. 1, p. 324.)

Redetwist in Zurich.
Deze heerste nog te Zurich. De 6de November van het vorige jaar had er een openbare redetwist plaats gehad, om de Wederdopers genoegen te geven, die niet ophielden te roepen dat men onschuldigen veroordeelde zonder hen te horen. De drie volgende thesen waren door ZWINGLI en zijn vrienden als het onderwerp van de bijeenkomst voorgesteld en door hen in de zaal van de raad zegevierend verdedigd:

"De kinderen geboren uit gelovige ouders zijn kinderen van God, gelijk die welke onder het Oude Testament geboren werden; en bij gevolg kunnen zij de doop ontvangen.

"De doop is onder het Nieuwe Testament wat de besnijdenis onder het Oude was; bij gevolg moet men nu de doop aan de kinderen bedienen, gelijk men hun eertijds de besnijdenis bediende.

Men kan het gebruik om opnieuw te dopen, noch door voorbeelden, noch door plaatsen, noch door redeneringen uit de Schrift ontleend bewijzen; en zij die zich doen herdopen kruisigen JEZUS CHRISTUS." Maar de Wederdopers bepaalden zich niet slechts bij Godsdienstige vraagstukken; zij vorderden de afschaffing van de tienden, overmits, zeiden zij, deze niet volgens het Goddelijk recht waren. ZWINGLI antwoordde dat het op de tienden was dat het onderhoud van kerken en scholen rustte. Hij wilde een volkomeen Godsdienstige hervorming; maar hij had besloten niet toe te laten dat de openbare orde of de staatkundige instellingen in enigerlei wijze geschokt werden. Dit was de scheidspaal waarop voor hem met Gods hand dit woord van de hemel neergedaald, geschreven stond: "Tot hiertoe zult gij komen, en gij zult niet verder gaan *(12)*." Men moest ergens stil houden, en het was daar dat ZWINGLI en de Hervormers stil hielden, in weerwil van de onstuimige mannen die zich beijverden om hen nog verder te vervoeren.

(12) Job 33:11.

De grenspalen van de Hervorming.
Nochtans, indien de Hervormers stil hielden, konden zij de dweepzuchtigen niet stil houden, die naast hen geplaatst schijnen om hun wijsheid en hun gematigdheid te doen uitkomen. Het was de Wederdopers niet genoeg, een Kerk opgericht te hebben; die Kerk was in hun ogen de ware Staat. Dagvaardde men hen voor de rechtbanken, zo verklaarden zij dat zij geen burgerlijk gezag erkenden, dat het niets dan een overblijfsel van het Heidendom was, en dat zij geen andere macht dan God gehoorzaamden. Zij leerden dat het de Christenen niet geoorloofd was, openbare bedieningen uit te oefenen, of het zwaard te dragen, en, hierin aan zekere ongodsdienstige dweepzuchtigen gelijk welke onze dagen hebben zien verschijnen, beschouwden zij de gemeenschap van goederen als het ideaal van de mensheid *(13)*. Dus nam het gevaar toe; de burgerlijke maatschappij was bedreigd. Zij stond toen op om die beginselen van verwoesting uit haar midden te verwijderen. De regering, verontrust, liet zich tot vreemde maatregelen vervoeren. Besloten om een voorbeeld te stellen, veroordeelde deze MANTZ om verdronken te worden. De 5de januari 1527 plaatste men hem in een schuitje; zijn moeder, de oude bijzit van de kanunnik, en zijn

broeder, bevonden zich onder de menigte welke hem tot aan de waterkant vergezelde. "Volhard tot het einde toe!" riepen zij hem toe. Op het ogenblik dat de scherprechter zich gereed maakte om MANTZ in het meer te werpen, smolt zijn broeder in tranen weg; maar zijn moeder woonde kalm, met een moedig hart, met een droog en brandend oog, de marteldood van haar zoon bij *(14)*.

(13) FÜSSLI Beytr. 1, p. 229-258; 2, p. 263.
(14) Ohne das er oder die Mutter, sondern nur der Bruder, geweinet. (HOTT. Helv. K. Gesch. 3, p. 385.)

Straf van de Wederdopers.
Dezelfde dag werd BLAUWROK gegeseld. Toen men hem buiten de stad voerde, schudde hij tegen haar zijn blauw kleed en het stof van zijn voeten af *(15)*. Het schijnt dat die ongelukkige, twee jaar later, door de Rooms-Catholieken van Tirol levend verbrand werd.

(15) Und schüttlet sinen blauen rock und sine schüh über die Stat Zurich. (BULLING Chr., 1, p. 382.)

Ongetwijfeld was erin de Wederdopers een geest van opstand; ongetwijfeld bestond het oude kerkelijke recht, wat de ketters tot de uiterste straf veroordeelde, en de Hervorming kon in een of twee jaar niet alle dwalingen hervormen; ongetwijfeld zouden de Catholieke Staten de Protestantse Staten nog beschuldigd hebben van de wanorde te begunstigen, wanneer zij niet tegen die dweepzuchtige gestreng te werk gegaan waren: maar deze overwegingen, welke de gestrengheid van de overheid verklaren, kunnen deze niet rechtvaardigen. Men kon enige maatregel nemen tegen wat het burgerlijk gezag benadeelde; maar de Godsdienstige dwalingen door de leraren bestreden, moesten voor de burgerlijke rechtbanken een volkomen vrijheid vinden. Het is niet met de roede dat men zodanige meningen verdrijft; men verdrinkt ze niet door degenen die deze belijden in het water te werpen; zij komen weder uit het diepste van de afgrond tevoorschijn, en het vuur doet niets anders dan in haar aanhangers, de geestdrift en de begeerte naar het martelaarschap ontvlammen. ZWINGLI, wie zijn gevoelens wij in dit opzicht kennen, nam geen deel aan die gestrengheden *(16) (17)*.

(16) Quod homines seditiosi, reipublicae turbatores, magistratuum hostes, justa Senatus sententia, damnati sunt, num id ZWINGLIO fraudi esse poterit? (ROD. GUALTHERI Epist. ad lectorem, Opp. 1544. 2.)
(17) Opmerkelijk is het, dat het menselijk verstand zo traag tot het ware midden nadert. ZWINGLI was er niet ver van verwijderd. Hij erkende de invloed, die het Christendom ook op de menselijke maatschappij hebben moet; doch hij vreesde de Wederdopers te veel in te ruimen. Deze gingen ook inderdaad te ver, daar zij alle maatschappelijke orde wilden omkeren, en zich door loutere dweepzucht lieten vervoeren. Wij verwachten de tijd, dat alles ook in de burgermaatschappij naar de Wet van God en de lessen van het Evangelie zal gericht zijn. Doch dan zullen eerst volgens het woord van de voorzegging de koninkrijken van de aarde moeten worden onze God en Zijn Gezalfde. -L.R.

Beweging en onbewegelijkheid.
Het was echter over de doop niet alleen dat er verschillen bestonden; nog andere van ernstiger aard moesten over de leer des Avondmaals plaats hebben.

De menselijke geest, vrijgemaakt van het juk dat gedurende zoveel eeuwen op deze gedrukt had, maakte van zijn vrijheid gebruik; en indien het Rooms Catholisisme door de klippen van het van depotismus omringd wordt, heeft het Protestantisme die van de regeringloosheid te vrezen. Het karakter van het Protestantisme is de beweging; gelijk dat van Rome de onbewegelijkheid is.

Het Rooms Katholicisme, dat in het Pausdom een middel bezit om onophoudelijk nieuwe leringen in te voeren, schijnt in de eerste opslag, het is waar, een voor veranderingen bij uitstek gunstig beginsel te hebben. Het heeft er inderdaad rijkelijk gebruik van gemaakt, en wij zien Rome, van eeuw tot eeuw, nieuwe leerstukken invoeren of bekrachtigen. Maar, hetzelfde stelsel eenmaal tot volledigheid gebracht zijnde, heeft het Rooms Katholicisme zich een voorstander van de onbewegelijkheid betoond. Zijn heil is daar; het is gelijk aan die licht geschokte gebouwen, van welke men niets kan wegnemen, zonder de val ervan teweeg te brengen. Geef het huwelijk aan de priesters van Rome, of wel tast de leer van de transsubstantiatie aan, het gehele stelsel wordt geschokt, en het gehele gebouw valt.

Dus is het niet met het Evangelisch Christendom. Dezelfde beginsel is voor de veranderingen veel minder en voor de bewegingen en het leven veel meer gunstig. Inderdaad, aan de ene kant erkent het als bron van de waarheid slechts een Schrift, altijd een en dezelfde van het begin van de Kerk tot het einde toe: hoe zou het dan veranderen, zoals het Pausdom gedaan heeft? Maar aan de andere kant is het ieder Christen die zelf aan die bron moet gaan putten; en vandaar ontstaan de beweging en de vrijheid. Ook is het Evangelisch Christendom, schoon in de 19de eeuw zijnde, wat het in de 16de en wat het in de 1ste was, in alle tijden vol ongedwongen werkzaamheid, en vervult het werkelijk de wereld met nasporingen, met werkzaamheden, met Bijbels, met zendelingen, met licht, met zaligheid en leven.

Het is een grote dwaling het Mysticisme en het Rationalisme met het Evangelisch Christendom in één rang te plaatsen en genoegzaam te verwarren, en dezelde verkeerdheden daaraan toe te schrijven. De beweging ligt in de aard van het Christelijk Protestantisme; het is van de onbewegelijkheid en de dood afkerig, maar het is de beweging van de gezondheid en des levens welke het kenmerkt, en niet de afwijkingen van de zinloze mens, of de bewegingen van de ziekte. Wij zullen dit kenmerk in de leer des Avondmaals zien uitkomen.

Men moest het verwachten. Deze leer was in de oude tijden van de Kerk op zeer verschillende wijzen begrepen geworden. Die verscheidenheid bestond tot op het tijdpunt dat de leer van de transsubstantiatie en de schoolse Godgeleerdheid tegelijkertijd over de middeleeuwen begonnen te heersen. Maar die heerschappij geschokt zijnde, moesten de oude verscheideheden weer verschijnen.

Zwingli en Luther.
ZWINGLI en LUTHER, na zich ieder afzonderlijk de een in Zwitserland de ander in Saksen ontwikkeld te hebben, moesten zich echter eens tegenover elkaar bevinden. Dezelfde geest en in vele opzichten hetzelfde karakter bezielden hen. Beiden waren

vol van liefde voor de waarheid en van afkeer van het onrecht, beiden waren hevig van aard; en deze hevigheid werd bij de een en ander door een oprechte vroomheid getemperd. Maar er was in het karakter van ZWINGLI een trek welke hem verder dan LUTHER moest voortdrijven. Het was niet slechts als mens dat hij de vrijheid beminde, het was ook als gemeenbestgezinde en als landgenoot van TELL, aan de beslissing van een vrije staat gewoon, liet hij zich niet terughouden door de overwegingen waarvoor LUTHER terugdeinsde. Hij had bovendien minder dan deze de Schoolse Godgeleerdheid beoefend, en dit was de oorzaak dat hij een vrije gang ging. Beide met geestdrift aan hun innige overtuigingen gehecht, beiden vast besloten om deze te verdedigen en weinig gewoon om voor iemand anders overtuigingen te buigen, moesten zij elkaar als twee fiere strijdrossen ontmoeten, die in het midden van de slag gebracht, eensklaps in de strijd op elkaar inlopen.

Een praktische richting heerste in het karakter van ZWINGLI en van de Hervorming waarvan hij de bewerker was, en deze richting stelde zich twee grote uitkomsten voor: in de eredienst de eenvoudigheid; in het leven de heiligmaking. De eredienst in overeenstemming te brengen met de behoeften van de geest, die niet de uitwendige praal, maar de onzienlijke dingen zoekt, zodanig was de eerste behoefte van ZWINGLI. Het denkbeeld van een lichamelijke tegenwoordigheid van JEZUS CHRISTUS in het Avondmaal, bron van al de ceremoniën en van al de bijgelovigheden van de Kerk, moest dan te niet gedaan worden. Maar een andere behoefte van de Zwitserse Hervormer bracht hem tot dezelfde uitkomsten. Hij vond dat de leer van Rome over het Avondmaal, en zelfs die van LUTHER, een zekere magische invloed, voor de heiligmaking nadelig, vooronderstelde; hij vreesde dat de Christen, zich verbeeldende JEZUS CHRISTUS in het gewijde brood te ontvangen, niet meer met zoveel ijver zou trachten om zich door het geloof van hart aan hem te verbinden. "Het geloof," zei hij, "is geen kennis, geen mening, geen inbeelding; het is een wezenlijkheid *(1)*. Het brengt een wezenlijke vereniging met de Goddelijke dingen aan." Dus, wat ook de tegenstanders van ZWINGLI hebben mogen zeggen, was het niet een neiging tot het Rationalisme, maar een diep Godsdienstig inzicht, dat hem tot de leerstellingen welke hem eigen waren bracht.

(1) Fidem rem esse, non scientiam, opinionem vel imaginationem. (Comment. de vera relig. Zw. Opp. 3, p. 230.)

De uitkomst van ZWINGLI's arbeid kwam met zijn richting overeen. De heilige Schrift in haar geheel onderzoekende, gelijk hij gewoon was te doen, en niet slechts bij losse stukken, en, om de taalkundige zwarigheden op te lossen, tot de klassieke oudheid de toevlucht nemende, geraakte hij tot de overtuiging dat het woord *is*, wat men in de woorden der instelling vindt, in de zin van *betekent* moet genomen worden, en sinds het jaar 1523 schreef hij aan een vriend dat het brood en de wijn in het heilig Avondmaal niets anders zijn dan wat het water in de Doop is. "Het is tevergeefs," voegde hij er bij, "al dompelde men iemand die niet gelooft duizendmaal in het water. Het geloof, ziedaar dan wat er vereist wordt *(2)*."

(2) Haud aliter hic panem et vinum esse puto quam aqua est in baptismo. (Ad Wittenbachium Epp. 15 juni 1523.)

Terugkering van Luther tot de Scholastiek.
LUTHER was in het eerst nagenoeg van dezelfde beginselen als de leraar van Zurich uitgegaan. "Het is niet het Sacrament dat heilig maakt," zei hij, "het is het geloof in het Sacrament." Maar de afdwalingen van de Wederdopers, wier Mysticisme alles vergeestelijkte, brachten een grote verandering in zijn begrippen teweeg. Zodra hij dweepzuchtigen, die een bijzondere ingeving voorwendden, de heelden zag verbrijzelen, de doop verwerpen, de tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal loocheen, was hij er over verschrikt; er was in hem als een soort van profetisch voorgevoel van gevaren welke de Kerk zouden bedreigen, wanneer deze overgeestelijke richting er de bovenhand nam, en hij betrad een geheel verschillende weg; evenals een stuurman die zijn schuitje sterk aan de ene zijde zien overhellen en op het punt van om te slaan, zich met kracht op de andere zijde werpt, om het evenwicht te herstellen.

Van toen af kende LUTHER aan de Sacramenten een hoger gewicht toe. Hij beweerde dat zij niet slechts tekenen waren, door middel van welke men uiterlijk de Christenen herkende, gelijk ZWINGLI zei, maar getuigenissen van de Goddelijke wil geschikt om ons geloof te versterken. Wat meer is: volgens hem had CHRISTUS aan de gelovigen een volle verzekering van hun zaligheid willen mededelen, en om deze belofte op de krachtigste wijze te bezegelen, had hij er zijn wezenlijk lichaam in het brood en de wijn bijgevoegd. "Evenals," voegde hij er bij, "het ijzer en het vuur, welke echter twee onderscheiden zelfstandigheden zijn, zich in een gloeiend ijzer met elkaar vermengen, zodat er in elk van hetzelfde deel tegelijk ijzer en vuur is, evenzo en in nog meer nadruk bevindt zich het verheerlijkte lichaam van CHRISTUS in al de delen van het brood."

Dus was er misschien op dit tijdpunt, van LUTHERS kant, enige terugkeer tot de schoolse Godgeleerdheid. Hij had van deze in de leer van de rechtvaardiging door het geloof volkomen afgezien; maar in die van het Sacrament verliet hij slechts het ene punt, de transsubstantiatie, en bewaarde het andere, de lichamelijke tegenwoordigheid. Hij ging zelfs zover van te zeggen dat hij liever met de paus alleen het bloed, dan met ZWINGLI alleen de wijn wilde ontvangen.

Het grote beginsel van LUTHER was zich niet van de leer en de gewoonte van de Kerk te verwijderen dan wanneer de woorden van de Schrift het volstrekt noodzakelijk maakten. "Waar heeft CHRISTUS bevolen de hostie op te heffen en aan het volk te vertonen?" had CARLSTADT gezegd. -"En waar heeft CHRISTUS het verboden?" had LUTHER geantwoord. Daar is het beginsel van beide Hervormingen. De kerkelijke overleveringen waren de Saksische Hervormer dierbaar. Indien hij er zich in verscheiden punten van afscheidde, geschiedde dat niet dan na een hevige strijd, en omdat men bovenal het Woord moet gehoorzamen. Maar wanneer de letter van Gods Woord hem toescheen in overeenstemming met de overlevering en het gebruik van de Kerk te zijn, dan hield hij er met een onwrikbare standvastigheid aan vast. Dit nu had met het vraagstuk over het Avondmaal plaats. Hij ontkende niet dat het woord is in de zin welke ZWINGLI aanduidden kon genomen worden. Hij erkende bijvoorbeeld, dat het dus moest verstaan worden in deze woorden: *"De steenrots* was CHRISTUS *(3);*" maar hij ontkende dat dit woord die zin in de instelling van het Avondmaal mocht hebben.

(3) 1Co 10:4.

Occam.
Hij vond bij een van de laatste Scholastieken, die hij boven de anderen achtte, namelijk OCCAM *(4)*, een gevoelen dat hij omhelsde. Even als OCCAM liet hij het onophoudelijk herhaalde wonder varen, door wat, volgens de Roomse Kerk, het lichaam en bloed telkens, na de wijding van de priester, het brood en de wijn vervangen; en, evenals die leraar, stelde hij daarvoor een algemeen wonder eens vooral verricht, in de plaats, dat van de alomtegenwoordigheid van het lichaam van JEZUS CHRISTUS. "CHRISTUS," zei hij, "is in het brood en de wijn tegenwoordig, omdat hij overal, en voornamelijk overal waar hij wil, tegenwoordig is *(5)*."

(4) Diu multumque legit scripta Occam cujus acumen anteferebat Thomae et Scoto. (MELANCHT., Vita LUTH.)
(5) Occam und Luther, *Studien und Kritiken* 1839, p. 69.

Tegenovergestelde richting van Zwingli.
ZWINGLI had een geheel andere richting dan LUTHER. Hij was er minder op gesteld om een zekere eenheid met de algemene Kerk te bewaren en met de overlevering van de vorige eeuwen in overeenstemming te blijven, als Godgeleerde sloeg hij op de heilige Schrift alleen acht, en het was van haar dat hij zijn geloof vrij en onmiddellijk wilde ontvangen, zonder zich te bekreunen aan wat anderen tevoren hadden gedacht. Als gemenebestgezinde sloeg hij acht op zijn gemeente te Zurich. Het was het denkbeeld van de tegenwoordige Kerk dat hem innam, en niet het denkbeeld van de Kerk van vroegere tijd. Hij hield zich vooral aan dit woord van PAULUS: *Dewijl er slechts één brood is, zo zijn wij die velen zijn één lichaam.* En hij zag in het Avondmaal het teken van een geestelijke gemeenschap tussen CHRISTUS en al de Christenen. "Al wie," zei hij, "zich onwaardig gedraagt, maakt zich schuldig omtrent het lichaam van CHRISTUS, waarvan hij een deel uitmaakt." Deze gedachte had een grote praktische invloed op de gemoederen; en de uitwerkselen welke zij in het leven van velen teweeg bracht, bevestigden ZWINGLI in deze.

Dus hadden zich LUTHER en ZWINGLI ongemerkt van elkaar verwijderd. Misschien zou echter de vrede langer tussen hen bestaan hebben, wanneer de woelige CARLSTADT, die van Duitsland naar Zwitserland, en van Zwitserland naar Duitsland ging, die tegenstrijdige meningen niet was komen in vuur zetten.

Begin van de Godsdiensttwist.
Een stap, gedaan om de vrede te bewaren, deed de oorlog uitbarsten. De raad van Zurich, alle twist willen voorkomen, verbood de verkoop van CARLSTADS schriften. ZWINGLI, die de hevigheid van CARLSTAD afkeurde en zijn mystieke en duistere uitdrukkingen wraakte *(6)*, meende toen zijn leer, hetzij op de kansel, of voor de raad te moeten verdedigen; en kort daarna schreef hij aan de leraar ALBER van Reutlingen een brief, waarin hij zei: "CHRISTUS moge in het 6de hoofdstuk van het Evangelie van JOHANNES van het sacrament spreken of niet, toch is het duidelijk dat hij er een wijze leert om Zijn vlees te eten en Zijn bloed te drinken, waarin niets lichamelijks is *(7)*. "Voorts trachtte hij te bewijzen dat het Avondmaal, door volgens CHRISTUS bedoeling bij de gelovigen de gedachtenis aan Zijn lichaam dat voor hen verbroken is te verlevendigen, hun dat geestelijk eten verschaft, wat alleen hun waarlijk heilzaam is.

(6) Quod morosior est (Carlstadius) in caeremoniis non ferendis, non admodum prob. (Zw. Epp. p. 369.)
(7) A manducatione cibi, qui ventrem implet, transiit ad verbi manducationem, quam cibum vocat coelestem, qui mundum vivificet...(Zw. Opp, 3, p. 573.)

Intussen deinsde ZWINGLI nog voor een vriendschapsbreuk met LUTHER terug; hij beefde bij de gedachte dat treurige twisten die nieuwe gemeenschap, welke zich toen in het midden van de vervallen Christenheid daarstelde zouden van een scheuren. Maar zo was het niet met LUTHER, Hij aarzelde niet ZWINGLI onder die dweepzuchtigen te rangschikken met wie hij reeds zoveel lansen had gebroken. Hij nam niet in overweging dat wanneer de beelden te Zurich afgeschaft waren geworden, dat op een wettige wijze en op last van het openbaar gezag geschied was. Aan de vormen van de Germaanse vorstendommen gewoon, had hij geen recht begrip van de Zwitserse gemenebesten; en hij liet zich omtrent de achtbare Zwitserse Godgeleerden evenals omtrent MÜNZER en CARLSTAD uit.

Toen LUTHER zijn geschrift *"Tegen de hemelse profeten* uitgegeven had, aarzelde ZWINGLI niet langer en gaf, genoegzaam tezelfdertijd, zijn *Brief* aan ALBERT en zijn *Verklaring omtrent de ware en valse godsdienst,* aan FRANS I opgedragen, in het licht. Hij zei daarin: "Na die keer CHRISTUS, in het 6de hoofdstuk van JOHANNES, aan het geloof de macht toekent om het eeuwige leven medetedelen en de gelovige op de innigste wijze met Hem te verenigen, wat hebben wij dan nog meer nodig? Waarom zou Hij voorts dat vermogen aan Zijn vlees toegekend hebben, terwijl Hij zelf verklaart dat Zijn vlees van geen nut is? Het vlees van CHRISTUS, voor zover het voor ons ter dood gebracht is, is ons van uitgestrekt nut: want het verlost ons van het verderf; maar voor zover het door ons gegeten wordt is het ons van geenerlei nut *(8)*."

(8) Uit deze woorden blijkt, dat ZWINGLI's inzicht ten opzichte van dit stuk niet geheel volkomen geweest is, daar hij alle eigenlijk eten van JEZUS vlees, niet alleen lichamelijk maar ook geestelijk, schijnt te ontkennen, of liever alles alleen tot een gelovige omhelzing van de dood van CHRISTUS te bepalen. Evenwel er zijn toch andere plaatsen in zijn schriften, waar hij toch een geloofsvereniging met de persoon van CHRISTUS vooronderstelt, die de grond van het deelgenootschap aan zijn lijden en sterven uitmaakt, en welke JEZUS door een geestelijk eten van zijn vlees en drinken van zijn bloed verstaat. In dat opzicht is derhalve het verschil meer in woorden dan in de daad, schoon hij het niet geheel duidelijk heeft ingezien. CALVIJN heeft alles volleger ontwikkeld. Het lichamelijk eten en drinken, waarover de eigenlijke twist met LUTHER was, werd door ZWINGLI en CALVIJN beiden met recht ontkend. -L.R.

De worsteling begon. POMERANUS, LUTERS vriend, wierp zich in de strijd en viel de Evangelist van Zurich al te smadelijk aan. OECOLAMPADIUS begon zich toen te schamen van zolange tijd zijn twijfelingen bestreden en leringen gepredikt te hebben welke reeds in zijn geest wankelden; hij greep moed en schreef van Bazel aan ZWINGLI: "Het leerstuk der wezenlijke tegenwoordigheid is de sterkte en de beschutting van hun goddeloosheid. Zolang zij deze afgod bewaren, zal niemand hen kunnen overwinnen." Vervolgens trad hij ook in het strijdperk, door een boek uit te geven over de zin van de woorden des Heren: *Dit is mijn lichaam (9)*.

(9) Hij liet aan het woord *is* zijn gewone betekenis maar hij verstond door *lichaam* een teken des lichaams.

Oedolampadius in het Syngramme van Zwaben.

De daad alleen dat OECOLAMPADIUS zich bij de Hervormer van Zurich voegde verwekte niet slechts te Bazel, maar in geheel Duitsland, een groot opzien. LUTHER was daarover diep bewogen. BRENZ, SCHNEPFF en twaalf andere leraars van Zwaben, aan wie OECOLAMPADIUS zijn boek opgedragen had, en die bijna allen zijn leerlingen geweest waren, ondervonden daarover de levendigste smart. "Op dit ogenblik zelf, dat ik mij voor een rechtvaardige zaak van hem afscheide," zei BRENZ, terwijl hij de pen opnam om hem te antwoorden, "eer ik hem en bewonder ik hem zoveel dat mogelijk is. De band der liefde is tussen ons niet verbroken, omdat wij het niet eens zijn." Vervolgens gaf hij met zijn vrienden het bekende *Syngramme van Zwaben* in het licht, waarin hij OECOLAMPADIUS met vastberadenheid, maar met liefde en achting antwoordde. "Wanneer een keizer," zeiden de schrijvers van het *Syngramme,* " een rechter een staf geeft met de woorden: "Neemt! dat is de macht om te oordelen;" is de staf ongetwijfeld een louter teken; maar het woord er bijgevoegd zijnde, heeft de rechter niet slechts het teken van macht, hij heeft ook de macht zelve." De ware Hervormden kunnen deze vergelijking aannemen. Het Syngramme werd met toejuiching ontvangen; dezelfde schrijvers werden als de kampvechters van de waarheid beschouwd; vele Godgeleerden en zelfs leken, deel aan hun roem willende hebben, begonnen de aangevallen leer te verdedigen en vielen OECOLAMPADIUS op het lijf.

Straasburg bemiddelaar.

Toen bood zich Straasburg als middelaar tussen Zwitserland en Duitsland aan. CAPITO en BUCER waren vrienden des vredes, en het betwiste vraagstuk was volgens hen van ondergeschikt belang; zij wierpen zich dan tussen de twee partijen; zonder aan LUTHER een van hun ambtgenoten, GEORGE CASSEL en bezwoeren hem zich te wachten van de band van broederschap, die hem aan de leraren van Zwitserland verbond, te verbreken.

Nergens kwam het karakter van LUTHER op een treffender wijze tevoorschijn dan in die twist over het Avondmaal. Nooit zag men zo zeer de vastberadenheid waarmee hij een overtuiging welke hij Christelijk meende te zijn vasthield, zijn getrouwheid om daarvoor geen grondslagen dan in de heilige Schrift te zoeken, de schranderheid van zijn verdediging, en zijn levendige, welsprekende, dikwijls overmeesterende bewijsvoering. Maar nooit zag men ook beter de hardnekkigheid waarmee hij zijn gevoelen vasthield, de weinige oplettendheid welke hij aan de redenen van zijn tegenstanders verleende en de weinig liefderijke vaardigheid die hem vervoerde om hun dwalingen aan de boosheid van hun harten en aan de listen van de duivel toe te schrijven. "De een of de ander," zei hij tot de bemiddelaar van Straasburg, "de Zwitsers of wij moeten dienaren van de satan zijn....." Dat was het wat CAPITO "de woede van de Saksische ORESTES" noemde; en die woede werd van onmacht gevolgd. De gezondheid van LUTHER werd erdoor gekrenkt; eens viel hij bewusteloos in de armen van zijn vrouw en van zijn vrienden; en hij was een gehele week als "in de dood en in de hel *(10)*." "Hij had," zei hij, "JEZUS CHRISTUS verloren en werd door de stormen van de wanhoop ginds en her gedreven...De wereld was op het punt van te vergaan en kondigde door tekenen aan dat de laatste dag naderde."

(10) In morte et in inferno jactatus. (L. Epp. 3, p. 132.)

Gevolgen van de verdeeldheden.
Maar de verdeeldheden van de vrienden van de Hervorming moesten nog rampzaliger gevolgen hebben. De Roomse Godgeleerden beroemden zich, vooral in Zwitserland, LUTHER tegen ZWINGLI te kunnen overstellen. Indien echter, na drie eeuwen, de herdenking van die verdeeldheden de Evangelische Christenen de kostbare vrucht van de eenheid bij de verscheidenheid, en van de liefde bij de vrijheid aanbracht, zouden zij niet nutteloos geweest zijn. Zelfs toen toonden de Hervormers, door zich tegen elkaar over testellen, dat het geen blinde haat jegens Rome was welke hen beheerste en dat de waarheid het eerste voorwerp van hun onderzoekingen was. Daarin is, men moet het erkennen, iets edelmoedigs; en een zo onbaatzuchtig gedrag liet niet na enige vruchten te dragen en zelfs aan vijanden een gevoel van belangstelling en achting af te dwingen.

Wat meer is; en hier kan men ook erkennen dat die opperste hand, welke alle dingen regelt, niets zonder een oogmerk vol wijsheid toelaat. LUTHER bezat, in weerwil van zijn tegenstand aan het Pausdom, klaarblijkelijk een aangeboren neiging om bij het oude te blijven. ZWINGLI daarentegen was een tot in de grond vollege *(radicale)* Hervorming toegedaan. Die twee tegenovergestelde richtingen waren noodzakelijk. Indien LUTHER en de zijnen ten tijde van de Hervorming alleen geweest waren, zou het werk te vroeg hebben blijven staan en het hervormend beginsel zou dezelfde taak niet hebben voltooid. Indien er daarentegen niemand dan ZWINGLI geweest was, zou de draad te haastig verbroken zijn geworden, en de Hervorming zou zich afgescheiden hebben bevonden van de eeuwen die haar waren voorafgegaan.

Die twee richtingen, welke een oppervlakkig oog kunnen toeschijnen slechts aanwezig te zijn om elkaar te bestrijden, waren daarentegen bestemd om elkaar te volmaken; en wij mogen het na drie eeuwen zeggen, zij hebben hun taak volbracht *(11)*.

(11) Tenminste zover deze tot hiertoe nog volbracht kon worden. Doch het is er nog ver af, dat het laatste einde zou bereikt zijn. Nog moet de Hervorming volkomener en radicaler worden, eer alles in Kerk en Burgerstaat geheel volledig naar Gods Woord zal zijn ingericht. De strijd wordt nog voortgezet, schoon de zogenoemde radicalen van onze tijd het ware richtsnoer missen, en alleen de dwaze inbeeldingen van het verduisterd verstand, zelfs met verachting van Gods Woord volgen, en daarom de zogenoemde conservatieve of behoudende partij er nog heilzaam tegenover staat. Uit die nog voortdurende verwarring en strijd zal toch eens de ware orde geboren worden. -L.R.

XII.

Toggenburg.
Dus had de Hervorming van alle kanten worstelingen te ondergaan; en na met de rationalistische wijsbegeerte van ERASMUS en het fanatieke enthousiasme der Wederdopers gestreden te hebben, had zij nog met zichzelf te doen. Maar haar grote worsteling was steeds met het Pausdom; en zij zette nu de in de steden van de vlakte begonnen aanval tot op de verst verwijderde bergen voort.

De bergen van Toggenburg hadden op hun hoogten het geluid des Evangelies gehoord, en drie kerkelijken waren er op bevel van de bisschop, als tot de ketterij overhellende, vervolgd. "Men overtuige ons, met Gods Woord in de hand," zeiden MILITUS, DÖRING en FARER, "en wij zullen ons niet slechts aan het kapittel, maar ook aan de minsten der broederen van JEZUS CHRISTUS onderwerpen; anders zullen wij niemand, zelfs niet de machtigsten der mensen gehoorzamen *(1)*."

(1) Ne potentissimo quidem, sed soli Deo ejusque verbo. (Zw. Epp. p. 370.)

Een volksvergadering. Hervorming.

Dat was juist de geest van ZWINGLI en van de Hervorming. Weldra kwam een nieuwe omstandigheid de gemoederen in die hoge valleien ontsteken. Er had aldaar op de dag van St. Catharina een volksvergadering plaats; de burgers waren bijeen, en twee mannen van Schweitz, om zaken in Toggenburg gekomen, bevonden zich aan een van de tafels; het gesprek werd levendig. "ULRICH ZWINGLI," riep een van hun uit, "is een ketter en rover!" De secretaris van staat sTEIGER nam de verdediging van de Hervormer op; het geraas trok de aandacht van de gehele vergadering; GEORGE BRUGGMANN, ZWINGLI's oom, die zich aan een naburige tafel bevond, sprong toornig van zijn plaats op, uitroepende: "Het is zeker van meester ULRICH dat men spreekt!" en al de gasten stonden op en volgden hem, een gevecht vrezende *(2)*. De opschudding steeds groter wordende, deed de baljuw in haast de raad op de openbare straat bijeenkomen, en men smeekte BRUGGMANN, om des vredes wil, zich te vergenoegen met tot die mannen te zeggen: "Indien gij niet herroept, zijt gij schuldig aan leugen en roof." -"Bedenk wat gij daar zegt," antwoordden de mannen van Schweitz; "wij zullen het ons zelf herinneren." Daarop stegen zij te paard en kozen in allerijl de weg naar Schweitz *(3)*.

(2) Totumque convivium sequi, grandem conflictum timentes. (Ibid. p. 371.).
(3) Auf solches, ritten sie wieder heim. (Ibid. p. 374.)

De regering van Schweitz zond toen aan de bewoners van Toggenburg een dreigende brief, die schrik in de gemoederen verspreidde. "Zijt sterk zonder enige vrees *(4)*, "schreef ZWINGLI aan de raad van zijn vaderland. "Dat de leugens welke men tegen mij uitvent u niet verontrusten! Er is geen schreeuwer die mij niet een ketter zou kunnen noemen; maar gij, onthoudt u van beledigingen, van wanorden, van ongeregeldheden en van u tot de oorlog te verhuren; kom de armen te hulp, bescherm de onderdrukten, en welke ook de aanvallen zijn waarmede men u overlaadt, heb een onwrikbaar vertrouwen op de almachtige God *(5)*."

(4) Macti animo este et interriti. (Zw. Epp, p. 351.)
(5) Verbis diris abstinete....opem ferte egenis...spem certissimam in Deo reponatis omnipotente. (Ibid.) Een der dagtekeningen van de brieven, 14 en 23 van 1524 moet verkeerd opgegeven, of een brief van ZWINGLI aan zijn landgenoten van Toggenburg verloren geraakt zijn.

De bemoedigingen van ZWINGLI hadden uitwerking. De raad weifelde nog; maar het volk, in wijken verenigd, nam het eenparig besluit dat de mis afgeschaft zou worden, en dat men Gods Woord zou getrouw blijven *(6)*.

(6) Parochiae uno consensu statuerunt in verbo Dei manere. (Ibid. p. 423.)

Graauwbunderland.
De overwinningen waren niet minder groot in Grauwbunderland wat SALANDRONIUS had moeten verlaten, maar waar COMANDER het Evangelie met moed verkondigde. De Wederdopers, het is waar, in Grauwbunderland hun dweepzuchtige leringen predikende, hadden in het eerst van de Hervorming groot nadeel toegebracht. Het volk had zich in drie partijen verdeeld bevonden. Enigen hadden zich in de armen van de nieuwe profeten geworpen. Anderen, verbaasd en verschrikt, beschouwden die scheuring met onrust. De aanhangers van Rome eindelijk hieven zegetonen aan *(7)*.

(7) Pars tertia papistarum est in immensum gloriantium de schismate inter nos facto (Zw. Epp. p. 400,)

Redetwist in Hantz.
Men kwam te Hantz, in het Grauw Verbond, tot een redetwist bijeen; de voorstanders van het Pausdom aan de éne, de vrienden van de Hervorming aan de andere zijde, verenigden hun krachten. De vicaris van de bisschop zocht eerst een middel om de strijd te ontwijken. "Daar die redetwisten zware kosten vereisen," zei hij, "ben ik bereid, teneinde ze te dekken, om tienduizend gulden af te zonderen; maar ik vorder er ook zo veel van de tegenpartij." -"Wanneer de bisschop tienduizend gulden ter zijn beschikking heeft," riep een ruwe boeren stem midden uit de menigte, "heeft hij ze van ons afgeperst; er nogmaals zoveel aan die arme priesters te geven, zou waarlijk te veel zijn." -"Wij zijn arme lieden met lege beurzen," zei toen COMANDER, pastoor van Chur; "wij hebben nauwelijks zoveel om onze soep te betalen: waar zouden wij tienduizend gulden vinden *(8)*?" Elk lachte er over dat hij zich dus uitredde en men ging tot iets anders over.

(8) Sie wären gute arme Gesellen mit lehren Secklen. (FÜSSL. Beytr. 1, p 358.)

Gevolgen.
Onder de aanwezigen bevonden zich SEBASTIAAN HOFMEISTER en JACOBUS AMMAN van Zurich; zij hielden de heilige Schriften in het Hebreeuws en Grieks in de hand. De vicaris van de bisschop verlangde dat men de vreemdelingen zou buitensluiten. HOFMEISTER begreep dat dit hem betrof. "Wij zijn gekomen," zei hij, "met een Griekse en Hebreeuwse Bijbel gewapend, opdat men in generlei wijze de Schrift geweld aandoen. Nochtans, inplaats van de samenspraak te verhinderen, zijn wij bereid te vertrekken." -"Ach!" riep de pastoor van Dintzen uit, terwijl hij de boeken van de twee Zurichers beschouwde, "indien de Griekse en Hebreeuwse talen nooit in ons land gekomen waren, zouden er minder ketterijen zijn *(9)*!" -"De heilige HIERONYMUS," zei een ander, "heeft ons de Bijbel overgezet; wij hebben geen behoefte aan boeken van Joden!" -"Indien men de Zurichers buitensluit," zei de baanderheer van Ilantz, "zal de gemeente er zich mee bemoeien." -"Welnu," zei men, "laat hen dan toeluisteren, maar laat hen zwijgen!" De Zurichers bleven dan, en hun Bijbel met hen.

(9) Währe die Griechise und Hebraise Sprache nicht in das Land gekommen. (FÜSSL. Beytr. 1, p. 360.)

Daarop stond COMANDER op las de eerste van de thesen welke hij uitgegeven had: "De Christelijke Kerk," werd daarin gezegd, "is uit Gods Woord geboren: zij moet zich aan dat Woord houden en geen andere stem dan van het horen." Voorts bewees hij door ontelbare plaatsen van de Schrift al wat hij beweerd had. "Hij ging met een vaste tred voort," zegt een ooggetuige *(10)*," en zette telkens zijn voet als een moedige os neer. "Dat duurt te lang," zei de vicaris. -"Wanneer hij aan tafel met zijn vrienden de fluitspelers hoort," zei HOFMEISTER, "vindt hij niet dat het te lang duurt *(11)*."

(10) Satzte den Füss wie ein müder Ochs. (Ibid. p. 362.)
(11) Den Pfeiffern zuzuhören, die....wie den Fürsten hofierten. (FussL. Beytr. 1, 362.)

Toen zag men een man opstaan en van onder de menigte tevoorschijn treden, die de armen bewoog, die knipoogde, die de wenkbraauwen fronste *(12)*, en die het verstand scheen verloren te hebben; hij schoot naar COMANDER toe, en velen dachten dat hij hem slaan wilde. Het was een schoolmeester van Chur. "Ik heb u onderscheiden vraagstukken in schrift gesteld," zei hij tot COMANDER, "antwoord er heden op." - "Ik ben hier," zei de Hervormer van Grauwbunderland, "om mijn leer te verdedigen; val deze aan en ik zal haar verdedigen; zo niet keer dan op uw plaats terug; ik zal u antwoorden zodra ik geëindigd heb." De schoolmeester bleef een ogenblik in twijfel: "Het zij zo," zei hij eindelijk, en hij zette zich weer op zijn plaats neer.

(12) Blintzete mit de Augen, rumpfete die Stirne. (Ibid. p. 368)

Men stelde voor om tot de leer van de Sacramenten over te gaan. De abt van St. Lukas verklaarde dat het niet zonder vrees was dat hij zulk een onderwerp aanroerde, en de vicaris verschrikt maakte het teken van het kruis.

De schoolmeester van Chur, die reeds eenmaal COMANDER had willen aanvallen, beijverde zich met veel bespraaktheid om de leer van het Sacrament, volgens dit woord: "Dit is mijn lichaam," vast te stellen. "Waarde BERRE," zei COMANDER tot hem, "hoe verstaat gij deze woorden? JOHANNES is ELIAS." - "Ik begrijp," hernam BERRE, die zag waar COMANDER heen wilde, "dat hij waarlijk en wezenlijk ELIAS geweest is." -"En waarom heeft dan," ging COMANDER voort, "JOHANNES de Doper zelf tot de Farizeërs gezegd dat hij ELIAS niet was?" De schoolmeester bewaarde het stilzwijgen, en hernam eindelijk: "Het is waar!" Allen begonnen te lachen, zelfs degenen die hem tot spreken aangezet hadden.

De abt van St. Lukas hield een lange rede over het Avondmaal en men sloot de vergadering. Zeven priesters omhelsden de Evangelische leer; er werd een volkomen Godsdienstige vrijheid afgekondigd, en de Roomse eredienst werd in verscheiden kerken afgeschaft. Volgens de uitdrukking van SALANDRONIUS, "groeide CHRISTUS overal op die bergen als het teder lentegras; en de leraren waren als levende bronnen welke die hoge valleien besproeiden *(13)*."

(13) Vita, moribus et doctrina herbescenti Christo apud Rhoetos fons irrigans. (Zw. Epp. p. 485.)

Hervorming in Zurich.
De Hervorming ging te Zurich met nog rasser schreden voort. De Dominicaners, de Augustijners, de Capucijners, zolange tijd vijanden, waren genoodzaakt samen te

leven; een voorsmaak van de hel voor die arme monniken. In plaats van die bedorven inrichtingen, bouwde men scholen, een ziekenhuis, een Godgeleerde kweekschool; de wetenschap, de liefde namen overal de plaats in van de luiheid en het egoïsme.

XIII.

Strafoefeningen.

Deze overwinningen van de Hervorming konden niet onopgemerkt blijven. De monniken, de priesters, de prelaten, buiten zichzelf, ontwaarden overal dat de grond hun onder de voeten wegzonk, en dat de Kerk op het punt was om voor de buitengewone gevaren te bezwijken. De oligarchen van de cantons, de mannen van de vreemde jaargelden en verdragen, begrepen dat zij niet langer moesten dralen, wanneer zij hun voorrechten wilden behouden; en op het ogenblik dat de Kerk vrees had en begon te zinken, verleenden zij haar hun krachtig gewapende armen. Een VAN STEIN en een JOHAN HUG van Lucern voegden zich bij ene JOHAN FABER; en het burgerlijk gezag snelde die hiërarchische macht te hulp welke redenen vol hoogmoed uitspreekt en tegen de heiligen strijd voert *(1)*.

(1) Re 13$.

Redetwist in Baden.

Sinds lang eiste de openbare mening een redetwist; er was geen ander middel om het volk te bedaren *(2)*. "Overtuig ons door de heilige Schrift," hadden de raden van Zurich tot de landdag gezegd, "en wij zullen aan uw verzoeken gehoor geven." -"De Zurichers," zei men overal, "hebben u een belofte gedaan: indien gij hen door de Bijbel kunt overtuigen, waarom doet gij het niet? En indien gij het niet kunt, waarom gedraagt gij u dan niet naar de Bijbel?"

(2) Das der gmein man, one eine offne disputation, nitt zü stillen was. (BULLING. Chr., 1, p. 331.)

De Godsdienstgesprekken te Zurich gehouden hadden een verbazende invloed uitgeoefend; men moest tegen deze een samenkomst in een Roomse stad gehouden overstellen, alle nodige voorzorgen nemende om de partij van de paus de overwinning te verzekeren.

Regels van de redetwist.

Het is waar dat men die redetwisten onwettig verklaard had; maar men vond een middel om die zwarigheid teboven te komen. "Er is niets anders te doen," zei men, "dan de verderfelijke leringen van ZWINGLI tegen te gaan en te veroordelen *(3)*." Hieromtrent overeengekomen zijnde, zocht men een dapper kampvechter, en doctor ECK bood zich aan. Hij vreesde niets. "ZWINGLI heeft ongetwijfeld meer koeien gemolken dan boeken gelezen...." zei hij, volgens HOFMEISTER *(4)*.

(3) Landdag van Lucern, van de 13de maart 1526.
(4) Er habe wohl mehr Kühe gemolken als Bücher gelesen. (Zw. Opp. 2, p. 405.)

De grote raad van Zurich zond een vrijgeleide aan doctor ECK, om zich naar Zurich zelf te begeven; maar ECK antwoordde dat hij het antwoord van het eedgenootschap zou afwachten. ZWINGLI bood toen aan om te St. Gallen of te Schafhansen te redetwisten; maar de raad zich grondende op een artikel van het eedgenootschappelijk

verdrag, wat behelsde: "dat ieder aangeklaagde in de plaats waar hij woont zou gevonnist worden, "beval aan ZWINGLI zijn aanbieding terug te nemen.

De landdag eindelijk bepaalde dat er een samenkomst te Baden zou plaats hebben en bestemden daartoe de 16de mei 1526. Deze samenkomst moest gewichtig zijn: want zij was het gevolg en het zegel van het verbond dat tussen de kerkelijke macht en de oligarchen van het eedgenootschap gesloten was.

"Zie," zei ZWINGLI tot VADIANUS, "wat nu de oligarchen en FABER durven te ondernemen *(5)*."

(5) Vide nunc quid audeant oligarchi atque FABER. (Zw. Epp. p. 484.)

Ook maakte de uitspraak van de landdag zelf in Zwitserland een levendige indruk. Men twijfelde er niet aan, of een bijeenkomst, onder zodanige voortekenen gehouden, zou voor de Hervorming ongunstig zijn. Hebben niet de vijf cantons die het meest de paus toegedaan zijn, zei men te Zurich, in Baden de overhand? Hebben zij niet reeds de leer van ZWINGLI ketters verklaard en tegen haar het zwaard en het vuur gebezigd? Is niet de beeldtenis van ZWINGLI te Lucern verbrand, na allerlei hoon ondergaan te hebben? Zijn niet zijn boeken te Freyburg aan het vuur overgeleverd? Begeert men niet overal zijn dood? Hebben niet de cantons, die in Baden de opperleenrechten uitoefenen, verklaard dat welke ook de plaats van hun rechtsgebied mocht zijn waar ZWINGLI zich zou vertonen, hij er gevangen genomen zou worden *(6)*? Heeft niet UBERLINGER, een van hun hoofden, gezegd dat de enige zaak ter wereld welke hij verlangde was ZWINGLI op te hangen, al mocht hij ook tot aan het einde van zijn dagen een beul genoemd worden *(7)*?...En roept niet doctor ECK zelf, sinds jaren, dat men de ketters niet dan met vuur en zwaard moet vervolgen? Wat zal dan deze redetwist zijn, en wat kan er anders uit voortkomen, dan alleen de dood van de Hervormer!

(6) ZWINGLI in ihrem Gebiet, wo er betreten werde, gefangen zu nehmen. (Zw. Opp. 2, p. 422.)
(7) Da wollte er gern all sein Lebtag ein Henker genannt werden. (Ibid., p. 454.)

Zodanig was de vrees welke de commissie verontrustte, die te Zurich benoemd was om die zaak te onderzoeken. ZWINGLI, getuige van die onrust, stond op en zei: "Gij weet welk in Baden het lot der dappere mannen Van Stammheim geweest is, en hoe het bloed van de WIRTH's het schavot geverfd heeft...en het is op dezelfde plaats van hun rechtspleging dat men ons roept...Dat men Zurich, Bern, St. Gallen, of zelfs Bazel, Constanz, Schafhausen tot de bijeenkomst verkieze; dat men overeenkomt er alleen over wezenlijke punten te zullen handelen, zich alleen van Gods Woord bedienende; dat men geen rechter boven het stelt; en dan ben ik bereid te verschijnen *(8)*."

(8) Wellend wir ganz geneigt syn ze erschynen. (Zw. Opp. 2, p. 423.)

Rijkdom en armoede.
Intussen geraakte reeds het fanatisme in beweging en maakte enige slagtoffers. Een consistorie, aan welks hoofd zich diezelfde FABER bevond die ZWINGLI uitdaagde, veroordeelde de 10de mei 1526, dat is acht dagen voor de redetwist van Baden, als

ketter ten vure, een Evangeliedienaar met name JOHAN HÜGLE, leraar te Lindau *(9)*, die onder het zingen van het *Te Deum* naar de strafplaats ging. Tezelfdertijd was een ander bedienaar, PETRUS SPENGLER, op last van de bisschop van Constanz, te Freyburg verdronken.

(9) Hunc hominem haereticum damnamus, projicimus et conculcamus. (HOTTING. Helv. K. Gesch. 3, p. 300.)

Van alle kanten kwamen ongunstige berichten tot ZWINGLI. Zijn zwager LEONARD TREMP schreef hem van Bern. "Ik bezweer u bij uw leven, u niet naar Baden te begeven. Ik weet dat zij het vrijgeleide niet zullen eerbiedigen *(10)*."

(10) Caveatis per caput vestrum....(Zw. Epp. p. 483.)

Men verzekerde dat men het plan gevormd had om hem op te lichten, hem een bal in de mond te stoppen, hem in een schip te werpen en naar een geheime plaats te verbannen *(11)*. In het gezicht van die bedreigingen en schavotten, besloot de raad van Zurich ZWINGLI niet naar Baden te laten gaan *(12)*.

(11) Navigio captum, ore mox obturato, clam fuisse deportandum. (Osw. Myc., Vit. Zw.)
(12) Zwinglium Senatus Tigurinus Badenam dimittere recusavit. (Ibid.)

Eck en Oecolampadius.
De dag van de redetwist die tegen de 19de mei bepaald was, zag men van tijd tot tijd de strijders en de vertegenwoordigers van de cantons en van de bisschoppen aankomen. Van de kant van de Rooms-Catholieken verscheen inzonderheid de krijgzuchtige en laatdunkende doctor ECK; van de kant van de Protestanten de zedige en zachtzinnige OECOLAMPADIUS. Deze had wel de gevaren van deze redetwist ingezien. Gelijkvormig, zegt een oud geschiedschrijver, aan een vreesachtig hert door dolle honden verontrust, had hij lange tijd in twijfel gestaan; hij besloot echter zich naar Baden te begeven, maar vooraf deze plechtige verklaring afleggende: "Ik erken als regel der uitspraak niets anders dan Gods Woord." Hij had in het eerst vurig gewenst dat ZWINGLI zijn gevaren kwam delen *(13)*; maar spoedig twijfelde hij er niet aan, indien de onversaagde leraar in die fanatieke stad verscheen was, of de woede van de Rooms Catholieken zou bij het zien van hem ontstoken zijn, en zij beiden ter dood gebracht zijn geworden.

(13) Si periclitaberis, periclitabimur omnes tecum. (Zw. Epp. p. 312.)

Men begon met te bepalen welke de regels van de redetwist zijn zouden. Doctor ECK stelde voor dat de afgevaardigden van de Waldstetten belast zouden worden om het eindvonnis uit te spreken; wat zoveel was als vooraf de veroordeling van de Hervorming te bepalen. THOMAS PLATER, van Zurich naar Baden gekomen om bij het Godsdienstgesprek tegenwoordig te zijn, werd door OECOLAMPADIUS aan ZWINGLI afgevaardigd, om zijn raad in te winnen. Des nachts aangekomen, werd hij met grote moeite in het huis van de Hervormer toegelaten. "Ongelukkige verstoorder van mijn rust," zei ZWINGLI tot hem terwijl hij zich de ogen wreef, "ziedaar nu zes weken dat ik, dankzij die redetwist, niet te bed geweest was *(14)*....Wat brengt gij mij!" PLATER stelde de eisen van doctor ECK voor. "En wie," hernam ZWINGLI,

"zal die boeren in staat stellen om die dingen te begrijpen? Zij zouden voorzeker beter de koeien weten te melken *(15)*."

(14) Ich bin in 6 Wochen nie in das Beth kommen. (PLATER's Leben, p. 263.)
(15) Sie verstünden sich bas anf Kuh mälken. (Ibid.)

Redetwist.
De 21ste mei, begon de redetwist. ECK en FABER, vergezeld van prelaten, van overheden, van leraars, bedekt met kleren van damast en zijde, en versierd met ringen, ketenen en kruisen *(16)*, begaven zich naar de kerk. ECK beklom trots een prachtig versierde kansel, terwijl de nederige OECOLAMPADIUS, gering gekleed, zich tegenover zijn trotse tegenstander op een ruw bewerkt stellaadje moest plaatsen. "Al de tijd dat de redetwist duurde," zegt de kroniekschrijver BULLINGER, "waren ECK en de zijnen bij de pastoor van Baden gehuisvest, waar zij een goede tafel hielden, een vrolijk en ergerlijk leven leidden en veel wijn dronken die de abt van Wettingen hun bezorgde *(17)*. ECK baadt zich te Baden, zei men, maar...in de wijn. De Evangelischen, daarentegen, hadden een arm voorkomen, en men dreef met hen als met een hoop bedelaars de spot. Hun levenswijze stak sterk bij die van de kampvechters van het Pausdom af. De kastelein van de herberg de Snoek, waar OECOLAMPADIUS gehuisvest was, heeft willen zien wat deze in zijn kamer deed, verhaalde dat hij hem telkens als hij hem bespied had, had zien lezen of bidden. "Men moet bekennen," zei hij, "dat het een zeer vrome ketter is."

(16) Mit Syden, Damast und Sammet bekleydet. (BULL. Chr., 1, p. 351.)
(17) Verbruchten vil wyn. (BULL. Chr. 1, p. 351.)

De redetwist duurde achttien dagen, en gedurende al die tijd deed de geestelijkheid van Baden dagelijks een plechtige omgang, onder het zingen van kerkgezangen om de overwinning te behalen. ECK sprak alleen voor de Roomse leer. Het was altijd nog de kampvechter van de Leipziger redetwist, met zijn Duitse stem, met zijn brede schouders en stevige lendenen, uitnemend geschikt voor openbare omroeper en die naar het uiterlijk meer van een slachter dan van een Godgeleerde had. Hij redetwistte volgens zijn gewoonte met grote hevigheid, trachtende zijn tegenstanders door stekende woorden te kwetsen, en zich soms een vloek laten ontvallen *(18)*. Maar nooit riep de voorzitter hem tot de orde.

(18) So entwuscht imm ettwan ein Schwür. (BULLING, Chr., 1, p. 351.)

ECK slaat met hand en voet,
Zijn ijver kent geen palen;
Hij raast en strijdt verwoed,
Voor paus en kardinalen (19).

(19) Egg zablet mit fussen und henden Fing an schelken und schenden, enz. (Poësie van NIKOLAAS MANUEL, van Bern.)

OECOLAMPADIUS daarentegen, met een opgeruimd gelaat, met een edel en aartsvaderlijk voorkomen, sprak met zoveel zachtzinnigheid, maar tevens met zoveel bekwaamheid en moed, dat zelfs zijn vijanden, ontroerd en verbaasd, tot elkaar zeiden: "Och! of de lange gele man aan onze zijde was *(20)*!.." Hij was echter soms bewogen bij het zien van de haat en de hevigheid van de hoorders. "O!" zei hij, "met

welk ongeduld horen zij mij; maar God laat Zijn eer niet varen, en die is het alleen welke wij zoeken *(21)*."

(20) O were der lange gäl man uff unser syten. (BÜLL. Chr., 1. p. 353.)
(21) Domino suam gloriam, quam salvam cupimus ne utiquam deserturo. (Zw. Epp. p. 511.)

OECOLAMPADIUS de eerste these van doctor ECK, die over de wezenlijke tegenwoordigheid liep, bestreden hebbende, trad HALLER, die na de aanvang van de redetwist te Baden gekomen was, tegen de tweede in het strijdperk. Weinig aan zodanige samenkomsten gewoon, van een vreesachtige aard, door de bevelen van zijn regering gebonden, door de blikken van zijn ambtman CASPARD VAN MULLINEN, een groot vijand van de Hervorming, in verlegenheid gebracht, bezat HALLER niet het trotse vertrouwen van zijn tegenstander; maar hij bezat meer ware kracht. Nadat HALLER geëindigd had, trad OECOLAMPADIUS weer in het strijdperk en bracht doctor ECK zo sterk in het nauw, dat deze genoodzaakt was om niets meer dan het gebruik van de Kerk in te roepen. "Het gebruik," antwoordde OECOLAMPADIUS, "heeft in ons Zwitserland geen klacht dan volgens de grondwet, maar in geloofszaken is de grondwet de Bijbel."

De derde these, over de aanroeping van de heiligen; de vierde, over de beelden; de vijfde, over het Vagevuur, werden achtereenvolgens bestreden. Niemand stond op om de waarheid van de twee laatsten, die over de erfzonde en de doop liepen, te betwisten.

Zwingli's aandeel aan de redetwist.
ZWINGLI nam een werkzaam aandeel aan de gehele redetwist. De Catholijke partij die vier geheimschrijvers benoemd had, had op straffe des doods ieder ander persoon verboden iets te schrijven *(22)*. Maar een student uit Walliserland, HIERONYMUS WÄLSCH, met een sterk geheugen begaafd, grifte al wat hij hoorde in zijn geest, vervolgens thuis komende, haastte hij zich het op te schrijven. THOMAS PLATER en ZIMMERMAN van Winterthur brachten dagelijks aan ZWINGLI die aantekeningen en de brieven van OECOLAMPADIUS over, en verhaalden de antwoorden van de Hervormer. Al de poorten van Baden werden door soldaten met hellebaarden gewapend bewaakt, en de twee postboden ontsnapten niet dan door verschillende uitvluchten aan de vragen van de soldaten, welke niet begrepen waarom die jonge lieden onophoudelijk in de stad terugkwamen *(23)*. Dus was ZWINGLI, schoon van Baden afwezig met het lichaam, aldaar tegenwoordig naar de geest.

(22) Man sollte einem ohne aller weiter Urtheilen, de Kopf abhauen. (Thom. Plateri Lebens Beschreib. p. 262.)
(23) Wanneer men mij vroeg: Wat komt gij doen? antwoordde ik: "Ik draag jonge hoenderen te koop voor de heren die aan de baden zijn;" want men gaf mij die te Zurich, en de schildwachten konden niet begrijpen dat ik gedurig en zo spoedig nieuwe vond. (Leven van PLATER, door hem zelf beschreven. p. 262)

Hij raadde, versterkte zijn vrienden, en wederleide zijn tegenstanders. "ZWINGLI," zei OSWALD MYCONIUS, "heeft meer gewerkt, door zijn overdenkingen, zijn waken, zijn naar Baden gezonden raad, dan hij ooit zou gedaan hebben door zelf temidden van zijn vijanden te redetwisten *(24)*."

(24) Quam laborasset disputando vel inter medios hostes. (Osw. Myc. Vit. Zw.) Zie de onderscheiden schriften van ZWINGLI die op de redetwist van Baden betrekking hebben. Opp. 2, p. 398-520.

Snoeverijen van de Roomsen.

Gedurende de gehele redetwist woelden de Rooms-Catholieken, schreven overal en hieven zegeliederen aan. "OECOLAMPADIUS," riepen zij uit, "door doctor ECK overwonnen en in het strijdperk uitgestrekt liggend heeft zijn woorden herroepen *(25)*; het rijk van de paus zal overal hersteld worden *(26)*." Deze kreten verspreidden zich door al de cantons, en het volk, vaardig om alles te geloven wat het hoort, hechtte aan al die snoeverijen van de aanhangers van Rome geloof.

(25) Oecolampadius victus jacet in arena prostratus ab Eccio, herbam porrexit. (Zw. Epp. p. 514.)
(26) Spem concipiunt laetam fore ut regnum ipsorum restituatur. (Ibid. p. 513.)

Smaadredenen van een monnik.

De redetwist geëindigd zijnde, trad de monnik MURNER van Lucern, die men "de kater" noemde, voor, en las veertig beschuldigingen gericht tegen ZWINGLI. "Ik dacht," zei hij, "dat de lafaard zou komen antwoorden; hij is niet verscheen. Welnu, bij al de rechten die de Goddelijke en menselijke dingen beheersen, verklaar ik veertig maal dat de tiran van Zurich en al zijn aanhangers trouweloze lieden, leugenaars, meinedigen, overspelers, ongelovigen, rovers, heiligschenners, echt galgenaas zijn, en dat ieder braaf man zich moet schamen enige betrekking hoedanig ook met hen te hebben." Zodanig zijn de smaadredenen welke, reeds in die tijd, leraren die de Rooms-Catholieke Kerk zelve niet moest erkennen, met de naam van "polemisch Christelijk" versierden.

Einde van de redetwist.

De beweging was in Baden groot; het algemeen gevoelen was dat de Roomse kampvechters het sterkst geschreeuwd, maar het zwakst geredeneerd hadden *(27)*. OECOLAMPADIUS en tien van zijn vrienden tekenden alléén de verwerping van de thesen van doctor ECK; terwijl vierentwintig personen, waaronder zich de voorzitters van de redetwist en al de monniken van Wittingen bevonden, deze aannamen. HALLER had Baden voor het einde van de redetwist verlaten.

(27) Die Evangelische weren wol *überschrijen*, nicht aber *überdisputiert* worden. (HOTTING. Helv. K. Gesch. 3, p. 320.)

Toen bepaalde de meerderheid van de landdag dat daar ZWINGLI, hoofd van die verderfelijke leer, geweigerd had te verschijnen, en de te Baden gekomen leraren zich niet hadden willen laten overtuigen, zij de een zowel als de andere van de algemene Kerk uitgesloten waren *(28)*.

(28) Von gemeiner Kylchen ussgestossen. (BULLING. Chr., p. 355.)

XIV.

Gevolgen in Bazel, in Bern, in St. Gallen en op andere plaatsen.

Maar deze beruchte vergadering, welke men aan de ijver van de oligarchen en van de geestelijkheid te danken had, moest voor beiden dodelijk worden. Degenen die er voor het Evangelie gestreden hadden moesten, bij het terugkeren naar hun haardstede, hun medeburgers met geestdrift vervullen voor de zaak welke zij verdedigd hadden, en twee der gewichtigste cantons van het Zwitsers bondgenootschap, Bern en Bazel, moesten van toen af zich van het Pausdom beginnen los te maken.

Het was op OECOLAMPADIUS, vreemdeling in Zwitserland, dat de eerste slagen moesten vallen: en het was niet zonder enige vrees dat hij naar Bazel terugkeerde. Maar zijn onrust werd weldra verdreven. De zachtheid van zijn woorden had meer dan het geschreeuw van doctor ECK de onpartijdige getuigen getroffen, en hij werd door alle brave lieden met toejuiching ontvangen. De tegenstanders stelden, weliswaar, al hun pogingen in het werk om hem van de kansels te verdrijven, maar tevergeefs; hij leerde en predikte met meer kracht dan tevoren, en nooit had het volk zulk een dorst naar Gods Woord getoond *(1)*.

(1) Plebe Verbi Domini admodum sitiente. (Zw. Epp. p. 518.)

Genoegzaam dergelijke dingen vielen te Bern voor. De redetwist van Baden, die de Hervorming had moeten uitblussen, gaf haar in dat canton, het machtigste van geheel het verbond van de Zwitsers, een nieuwe veerkracht. Nauwelijks was HALLER in de hoofdstad aangekomen, of de kleine raad had hem voor zich gedagvaard en hem bevolen de mis te vieren. HALLER begeerde zich voor de grote raad te verantwoorden, en het volk, meende dat het zijn leraar moest verdedigen, snelde toe. HALLER, verschrikt, verklaarde dat hij liever de stad wilde verlaten dan er enige wanorde te veroorzaken. De rust toen hersteld zijnde, zei de Hervormer: "Indien men eist, dat ik die ceremonie vier, leg ik mijn bediening neer; Gods eer en de waarheid van Zijn heilig Woord gaan mij meer ter harte dan de zorg wat ik eten of waarmee ik mij kleden zal." HALLER sprak die woorden met aandoening uit; de leden van de raad waren getroffen; enigen zelfs van zijn tegenstanders smolten in tranen weg *(2)*. De gematigdheid was nogmaals sterker dan de kracht zelve. Om Rome enige voldoening te geven, ontnam men HALLER de bediening van kanunnik; maar men stelde hem aan als prediker. Zijn hevigste vijanden, LODEWIJK en ANTHONIE VAN DIESBACH en ANTHONIE VAN ERLACH, over dit besluit verontwaardigd, verlieten terstond de raad en de stad, en deden afstand van hun burgerrecht. "Bern heeft een val gedaan," zei HALLER, "maar het heeft zich met meer kracht dan ooit opgericht." Deze vastberadenheid van de Berners maakte een grote indruk in Zwitserland *(3)*.

(2) TILLIER, Gesch. v. Bern, 3, p. 242.
(3) Profuit hic nobis Bernates tam dextre in servando Berehtoldo suo egisse. (Ecol. ad Zw. Epp. p. 518.)

Maar de gevolgen van de redetwist van Baden bepaalden zich niet bij Bern en Bazel. Tezelfdertijd dat deze dingen in die machtige steden voorvielen, vertoonde zich een meer of min gelijkvormige beweging in onderscheidene staten van het eedgenootschap. De predikers van St. Gallen, van Baden teruggekomen, verkondigden

er het Evangelie *(4)*; ten gevolge van een bijeenkomst nam men de beelden uit de parochiekerk van St. LAURENs weg, en de inwoners verkochten zelve kostbare kledingstukken, derzelver edelgesteenten, derzelver gouden ringen en ketenen, om liefdadige gestichten te bouwen. De Hervorming beroofde, maar om de armen te kleden; en de roof was die van de Hervormden zelve *(5) (6)*.

(4) San Gallenses officiis suis restitutos. (Zw. Epp. p. 518.)
(5) Kostbare Kleider, Kleinodien, Ring, Ketten, etc. freywillig verkauft. (HOTTING. 3, p. 338.)
(6) Het is derhalve een valse beschuldiging tegen de Hervorming, althans in Zwitserland, dat de Staat zich met de goederen van de Kerk verrijkt heeft. Bij de verandering van Godsdienstige inzichten verloren de leden van de Kerk die algemeen de Hervorming aannamen geenszins het recht op haar goederen; zij behielden deze, en schikten ze tot beter Godsdienstig en liefdadig gebruik. - L.R.

Te Mulhausen predikte men met nieuwe moed; Turgau en Rheinthal naderden steeds meer tot Zurich. Onmiddellijk na de redetwist, nam Zurzach de beelden uit detzelfde kerken weg, en bijna overal ontving het rechtsgebied van Baden het Evangelie.

Niets is geschikter dan zodanige feiten om te bewijzen aan welke zijde waarlijk de overwinning gebleven was. ZWINGLI, rondom zich ziende, gaf dan ook Gode de eer. "Men valt ons op velerlei wijze aan," zei hij; "maar de Heer is sterker, niet slechts dan de bedreigingen maar ook dan de oorlogen zelve. Er is in de stad en het canton Zurich een bewonderenswaardige eenstemmigheid ter gunste van het Evangelie. Wij zullen alles door gelovige gebeden teboven komen *(7)*." Kort daarna aan HALLER schrijvende, zei ZWINGLI tot hem: "Alles volgt hier beneden zijn gewone loop. Op de ruwe noordenwind volgt een zachter windje. Na de hete zomerdagen, stort de herfst ons zijn schatten uit. En nu, na hevige gevechten opent ons de Schepper van alle dingen, in Wie Zijn dienst wij zijn, de weg om in het leger van onze vijanden door te dringen. Wij kunnen eindelijk de Christelijke leer, die zolange tijd verdreven duif, welke niet ophield het ogenblik van haar terugkeer te verbeiden, ontvangen. Zijt de NOACH die haar ontvangt en behoedt...."

(7) Fideli enim oratione omnia superabimus. (Zw. Epp. p. 519.)

Dit zelfde jaar had Zurich een belangrijke aanwinst gedaan. CONRADUS PELLICANUS, gardiaan van het Franciscaner klooster te Bazel, sinds zijn vierentwintigste jaar hoogleraar in de Godgeleerdheid, was door de ijver van ZWINGLI als hoogleraar in het Hebreeuws te Zurich beroepen geworden. "Het is reeds lang geleden," zei hij bij zijn aankomst, "dat ik de paus vaarwel gezegd heb en dat ik voor JEZUS CHRISTUS wens te leven *(8)*." PELLICANUS werd door zijn uitlegkundige bekwaamheden een der nuttigste werktuigen in het werk van de Hervorming.

(8) Jam dudum papae renuntiavi et Christo vivere concupivi. (Ibid. p. 455.)

Lnaddag in Zurich.

Zurich, door de Roomse cantons steeds van de landdag uitgesloten, zich de betere gezindheid welke zich bij enigen van de eedgenoten openbaarde, te nut wilde maken, riep in het begin van het jaar 1527 een landdag te Zurich zelf bijeen. De

afgevaardigden van Bern, van Bazel, van Schafhausen, van Appenzell en van St. Gallen begaven er zich heen. "Wij willen," zeiden de afgevaardigden van Zurich, "dat Gods Woord wat ons enig tot JEZUS CHRISTUS de gekruiste leidt, alleen gepredikt, alleen geleerd, alleen verheerlijkt word. Wij laten alle menselijke leringen varen, hoedanig ook het overoud gebruik van onze vaderen geweest zij; verzekerd dat zo zij dat licht van het Goddelijk Woord gehad hadden waarover wij ons verheugen, zij het met meer eerbied dan wij, hun zwakke nakomelingen, zouden omhelsd hebben *(9)*..." De aanwezige afgevaardigden beloofden de voorstellen van Zurich in overweging te zullen nemen.

(9) Mit höherem Werth und mehr Dankbarkeit dann wir angenommen. (Zurich Archiv. Absch. Sonntag nach Lichtmesse.)

De kleine cantons.

Dus werd de bres aan Rome toegebracht van dag tot dag groter. De redetwist van Baden had alles moeten herstellen, en van toen af scheen daarentegen enige onzekere cantons met Zurich te willen voortgaan. Reeds helden de volken van de vlakte tot de Hervorming over; reeds omsingelde deze de bergen; zij veroverde deze, en de oorspronkelijke cantons die als de wieg van Zwitserland waren en die als de sterkte van Zwitserland zijn, scheen, binnen hun hoge Alpen besloten, zich nog alleen standvastig aan de leer van hun vaderen te houden. Die bergbewoners, onophoudelijk aan zware stormen, aan sneeuwvallen, aan overstromingen van meren en rivieren blootgesteld, moeten hun gehele leven tegen die geduchte vijanden worstelen en alles opofferen om de weide waar hun kudden grazen, de hut waar zij voor het onweer schuilen en welke de eerste overstroming meesleept, te bewaren. Ook is de aangeboren neiging tot behoud sterk in hen ontwikkeld en heeft zich, sinds eeuwen, van geslacht tot geslacht voortgeplant. Te bewaren wat men van zijn vaderen ontvangen heeft is al de wijsheid van die bergen. Die onbeschaafde Zwitsers streden dan in die tijd tegen de Hervorming welke hun geloof en hun eredienst wilde veranderen, gelijk zij nog op dit ogenblik strijden tegen de stromen die met geraas van hun sneeuwtoppen neerstorten, of tegen de nieuwe staatkundige begrippen die zich voor hun poorten, in de cantons die hen omringen hebben gevestigd. Zij zullen de laatste zijn die hun wapenen zullen neerleggen voor de dubbele macht die reeds haar veldtekenen op de omliggende heuvels opricht en steeds die volken welke het oude in stand houden meer van nabij bestookt.

Bedreigingen aan Bern.

Ook deden die cantons, op het tijdstip waarvan ik spreek, nog meer tegen Bern dan tegen Zurich verbitterd en bevende dat men deze machtige staat zag ontsnappen, hun afgevaardigden acht dagen na de onderhandeling van Zurich te Bern zelf bijeenkomen. Zij verzochten de raad de nieuwe leraren af te zetten, hun leringen te verbannen en het oude en ware Christelijk geloof, zoals het door eeuwen bevestigd en door de martelaren beleden was geworden, te handhaven. "Roep al de baljuwschappen van het canton bijeen," voegden zij er bij; "indien gij het weigert, zullen wij er ons mede belasten. "De Berners antwoordden verstoord: "Wij hebben macht genoeg om zelf tot onze onderhorigen te spreken."

Dit antwoord van Bern deed niets dan de gramschap van de Waldstetten vermeerderen; en die cantons welke de wieg van de staatkundige vrijheid van Zwitserland geweest waren, over de vorderingen welke de Godsdienstige vrijheid

maakte verschrikt, begonnen zelfs van buiten bondgenoten te zoeken om haar te vernietigen. Om de vijanden van de verdragen te bestrijden, kon men op de verdragen zelf steunen; en indien de oligarchen van Zwitserland er niet voldoende konden zijn, was het dan niet natuurlijk om de vorsten hun bondgenoten te hulp te roepen? Inderdaad, Oostenrijk, dat zijn macht in het eedgenootschap niet had kunnen handhaven, was bereid tussen beiden te komen om er de macht van Rome te bevestigen. Bern vernam met schrik dat FERDINAND, broeder van KAREL V, tegen Zurich en tegen al de aanhangers van de Hervorming toebereidselen maakte *(10)*.

(10) Bern aan Zurich, Maandag na *Misericordia*. (KIRCHHOFF, B. Haller, p. 85.)

De omstandigheden werden hachelijker. Een opeenstapeling van meer of min ongelukkige gebeurtenissen, de buitensporigheden van de Wederdopers, de geschillen met LUTHER over het Avondmaal en nog andere twisten, scheen in Zwitserland de Hervorming groot nadeel te hebben toegebracht. De redetwist van Baden had de verwachting van de vrienden van het Pausdom teleurgesteld, en het zwaard dat zij tegen hun vijanden gezwaaid hadden was in hun handen verbrijzeld; maar de spijt en de woede waren slechts toegenomen, en men bereidde zich tot een nieuwe poging. Reeds begon de keizerlijke macht zelf zich te bewegen; en de Oostenrijkse troepen die van de engten van Morgarten en van de hoogten van Sempach hadden moeten vluchten, stonden gereed om Zwitserland met ontrolde vaandelen binnen te rukken, teneinde het waggelende Rome er te versterken. Het ogenblik was beslissend: men kon niet meer op twee zijden hinken en "noch troebel noch helder" zijn. Bern en andere zo lange tijd weifelende cantons moesten een besluit nemen. Men moest met spoed tot het Pausdom terugkeren, of zich onder de banieren van CHRISTUS met nieuwe moed scharen.

Vreemde hulp.

Een man uit Frankrijk van de bergen van Dauphiné gekomen, met name WILLEM FAREL, gaf toen aan Zwitserland een krachtige opwekking, besliste de Hervorming van Rooms Zwitserland, dat nog in diepe slaap lag, en deed dus de balans in geheel het eedgenootschap ten voordele van de nieuwe leringen overslaan. FAREL kwam op het slagveld aan evenals diverse troepen welke, op het ogenblik dat het lot van de wapenen nog onzeker is, zich in het heetste van het gevecht begeven en de overwinning beslissen. Hij baande in Zwitserland de weg voor een andere Fransman, wie zijn streng geloof en verheven geest de laatste hand aan de Hervorming moesten leggen en haar tot een volkomen werk moesten maken. Frankrijk voegde zich dus, door die beroemde mannen, bij die grote beweging welke de Christelijke maatschappij schokte. Het wordt tijd dat onze blikken zich daar heen wenden.

TWAALFDE BOEK

DE FRANSEN
1500 - 1526

I.

Algemeenheid van het Christendom. Vijanden van de Hervorming in Frankrijk. Ketterij en vervolging in Dauphiné. Een klein adellijk huis. De familie Farel. Bedevaart naar het heilig kruis. Onzedelijkheid en bijgeloof. Willem wil studeren.

II.

Lodewijk XII en de vergadering van Tours. Frans en Margaretha. De geleerden. Lefèvre. Zijn onderwijs aan de universiteit. Lefèvre en Farel ontmoeten elkaar. Weifelingen en navorsingen van Farel. Eerste ontwaking. Voorspelling van Lefèvre. Hij leert de rechtvaardiging door het geloof. Tegenwerping, Wanorde op de Collegiën. Uitwerking op Farel. De verkiezing. Heiligmaking van het leven.

III.

Farel en de heiligen. De hogeschool. Bekering van Farel. Farel en Luther. Andere discipelen. Dagtekening van de Hervorming in Frankrijk. Vrijwilligheid van de verschillende Hervor-mingen. Wie is de eerste? Plaats van Lefèvre.

IV.

Karakter van Frans I. Begin van de nieuwere tijden Vrijheid en gehoorzaamheid. Margaretha van Valois. Het hof. Briçonnet, graaf van Montbrun. Lefèvre verwijst hem naar de Bijbel. Frans I en zijn "zonen". Het Evangelie tot Margaretha gebracht. Een bekering. Aanbidding. Karakter van Margaretha.

V.

Vijanden van de Hervorming. Louïza. Duprat. Concordaat in Bologne. Tegenstand van het parlement en van de universiteit. De Sorbonne. Beda. Zijn karakter. Zijn tirannie. Berquin, de geleerdste van de edelen. De bestuurders van de Sorbonne. Ketterij van de drie Magdalena's. Luther in Parijs veroordeeld. De Sorbonne wendt zich tot de koning. Lefèvre verlaat Parijs voor Meaux.

VI.

Briçonnet bezoekt zijn bisdom. Hervorming. De leraars binnen Parijs vervolgd. Philiberta van Savoyen. Briefwisseling van Margaretha en Briçonnet.

VII.

Begin van de Kerk van Meaux. De Heilige Schrift in het Frans. De ambachtslieden en de bisschop. Evangelische oogst. De Brieven van de Apostel Paulus aan de koning gezonden. Lefèvre en Roma. De monniken voor de bisschop. De monniken voor het parlement. Briçonnet geeft toe.

VIII.

Lefèvre en Farel vervolgd. Verschil tusseen de Luterse en Hervormde Kerken. Leclerc slaat zijn plakkaten aan. Leclerc gebrandmerkt. IJver van Berquin. Berquin voor het parlement. Frans I bevrijdt hem. Afval van Mazurier. Val en rouw van Pavanne. Metz. Châtelain. Petrus Toussaint wordt opmerkzaam. Leclerc verbrijzeld de beelden. Veroordeling en martelingen van Leclerc. Marteldood van Châtelain. Vlucht.

IX.

Farel en zijn broeders. Uit Gap verdreven. Hij predikt op het land. De ridder Anémond de Coct. De Minderbroeder. Anémond verlaat Frankrijk. Luther aan de hertog van Sovoyen. Farel verlaat Frankrijk.

X.

Algemeenheid van de Hervorming. Vriendschap van Farel en Oecolampadius. Farel en Erasmus. Twist. Farel verlangt te redetwisten. Stellingen. De Schrift en het geloof. Redetwist.

XI.

Nieuwe veldtocht. Roeping van Farel tot de Evangelie bediening. Een voorpost. Lyon, Evangelisch brandpunt. Sebville in Grenoble. Samenkomsten. Predikatien in Lyon. Maigret in hechtenis genomen. Margaretha schroomvallig gemaakt.

XII.

De Fransen in Bazel. Bemoedigingen van de Zwitsers. Vrees voor tweedracht. Vertalingen en boekdrukkerijen in Bazel. Bijbels en geschriften in Frankrijk verspreid.

XIII.

Vordering in Mompelgard. Tegenstand en onlust. Toussaint verlaat Oecolampadius. Het voorval bij de brug. Dood van Anémond. Opvolgende nederlagen.

XIV.

Frans in Pavia gevangen genomen. Tegenwerking omtrent de Hervorming. Louïza raadpleegt de Sorbonne. Commissie tegen de ketters. Briçonnet in staat van beschuldiging gesteld. Beroep op het vergaderde parlement. Val. Herroeping. Lefèvre in Straatsburg. Lodewijk de Berquin in de gevangenis geworpen. Erasmus aangevallen. Schuch in Nancy. Zijn marteldood. Worsteling met Caroli. Treurigheid van Pavanne. Zijn brandstapel. Een Christe-lijke kluizenaar. Toeloop bij Onze lieve vrouwe Kerk.

XV.

Een scholier van Noyon. Karakter van de jonge Calvijn. Eerste opvoeding. Men wijdt hem aan de Godgeleerdheid toe. De bisschop wijdt hem door de kruinschering. Hij verlaat Noyon uit hoofde van de pest. De Hervorming schept nieuwe talen. Vervolgingen en schrik. Toussaint in hechtenis genomen. De vervolging verheft zich. Dood van Du Blet, Moulin en Papillion. God redt de Kerk. Voornemen van Margaretha. Vertrek naar Spanje.

I.

Algemeenheid van het Christendom.

De algemeenheid is een van de wezenlijke karaktertrekken van het Christendom. Dus is het niet met de menselijke Godsdiensten. Zij schikken zich naar zekere volken en naar de trap van beschaving welke zij bereikt hebben; zij handhaven die volken in de onbewegelijkheid, of indien zij door enige buitengewone omstandigheid groot worden, wordt de Godsdienst, door hen verwaarloosd, hun daardoor zelfs onnut.

Er is een Egyptische, een Griekse, een Latijnse en zelfs een Joodse godsdienst geweest; het Christendom is de enige *menselijke* Godsdienst.

Het punt waarvan het uitgaat in de mens, is de zonde: en dit is een kenmerk dat niet aan een bijzonder geslacht behoort, maar wat het eigendom van de mensheid is. Ook, de algemeenste en de verhevenste behoeften van onze natuur bevredigende wordt het Evangelie als van God afkomstig door de onbeschaafdste natiën en door de

beschaafdste volken ontvangen. Het bewijst geen Goddelijke eer aan de nationale bijzonderheden, gelijk dat de Godsdiensten van de oudheid deden; maar het vernietigt deze niet, gelijk dat het hedendaagse wereldburgerschap zou wensen te doen. Het doet beter: het heiligt, veredelt deze en verheft ze tot een heilige eenheid, door het nieuw en levend beginsel dat het aan deze mededeelt.

De invoering van het Christendom in de wereld heeft een grote omwenteling in de geschiedenis daargesteld. Er was tot die tijd toe slechts een geschiedenis van de volken geweest; er is nu een geschiedenis van de mensheid; en het denkbeeld van een algemene opvoeding van het menselijk geslacht, door JEZUS CHRISTUS volbracht, is het kompas van de geschiedschrijver, de sleutel van de geschiedenis en de hoop van de volkeren geworden.

Maar het is niet slechts op al de volken dat het Christendom werkt, het is ook op al de tijdvakken van hun geschiedenis.

Op het tijdstip van de verschijning, was de wereld als een fakkel die op het punt was om uit te gaan, en het Christendom deed er een hemelse vlam in herleven.

Later hadden de onbeschaafde volken, in het Romeinse rijk doorgedrongen, er alles verwoest en in verwarring gebracht; en het Christendom, het kruis tegen die vernielende stroom overstellende, beteugelde door het de woeste zoon van het Noorden, en schiep een nieuwe mensheid.

Nochtans bevond er zich reeds een element van bederf verborgen in de godsdienst, door moedige zendelingen aan die woeste stammen aangebracht. Hun geloof kwam bijna evenzeer van Rome als van de Bijbel. Spoedig nam dit element toe, de mens stelde zich overal in de plaats van God: wezenlijk kenmerk van de Roomse Kerk; en een vernieuwing der godsdienst werd noodzakelijk. Het Christendom stelde deze op het tijdstip dat ons bezig houdt daar.

De geschiedenis van de Hervorming in de streken welke wij tot hiertoe doorlopen hebben heeft ons de nieuwe leer getoond zoals deze de afwijkingen van de Wederdopers en van de nieuwe profeten verwierp; maar het is de klip van het ongeloof welke deze vooral ontmoet in het land naar wat wij ons thans heen wenden. Nergens hadden zich stouter vorderingen tegen de bijgelovigheden en de misbruiken van de Kerk vertoond. Nergens zag men met meer kracht een zekere liefde voor de letteren, onafhankelijk van het Christendom, die dikwijls tot ongodsdienstigheid leidde, zich ontwikkelen. Frankrijk droeg twee Hervormingen, de een van de mens, de ander van God, tegelijk in haar schoot. "Twee natiën waren in haar buik en twee volken moesten uit haar ingewanden voortkomen *(1)*."

(1) Ge 25:23.

Vijanden van de Hervorming in Frankrijk.

Niet slechts had de Hervorming in Frankrijk het ongeloof zowel als het bijgeloof te bestrijden, het vond er nog een derde vijand welke zij, ten minste zo machtig, bij de Germaanse volken niet ontmoet had: het was de zedeloosheid. De wanorden waren in de Kerk groot; de ongebondenheid zetelde op de troon van FRANS I en van CATHARINA DE MEDICIS, en de strenge deugden van de Hervormers verbitterden

die "Sardanapalussen *(2)*." Overal ongetwijfeld, maar vooral in Frankrijk, moest de Hervorming niet slechts leerstellig en kerkelijk, maar bovendien ook zedelijk zijn *(3)*.

(2) Sardanapalus (HENDRIK II) inter Scorta. (Calvini Epp. m.s.c.)
(3) Het geen hier bepaald van Frankrijk ten tijde van de Hervorming gezegd wordt, mag in onze tijd wel meer algemeen worden toegepast. Men mag ten aanzien van het kerkelijke nog de naam van *Hervormd* dragen; het verval echter is alom zo groot, dat er een nieuwe, vooral een *zedelijke* Hervorming nodig is. -L.R.

Die vijanden vol hevigheid welke de Hervorming bij de Fransen tegelijk ontmoette gaven haar een geheel bijzonder karakter. Nergens bewoonde zij zoveel kerkers en geleek zij meer op het oorspronkelijk Christendom, door het geloof, de liefde en het aantal harer martelaren. Indien de Hervorming in de landen waarvan wij tot hiertoe gesproken hebben het roemrijkst door haar zegepralen was, was zij dat in die waarmee wij ons gaan bezig houden, meer door haar nederlagen. Indien zij elders meer tronen en meer hoge raadsvergaderingen kon aanwijzen, kon zij hier meer schavotten en meer vergaderingen in onbewoonde streken aantoonen. Hij die weet wat de ware roem van het Christendom op aarde uitmaakt en die de trekken kent welke het aan van dezelfs Hoofd doen gelijken, zal dan met een levendig gevoel van eerbied en liefde de dikwijls bloedige geschiedenis welke wij gaan verhalen, beoefenen.

Ketterij en vervolging in Dauphinè.
Het is in de provincies dat het grootste gedeelte van de mannen, die vervolgens op het toneel van de wereld geschitterd hebben, geboren is en zich heeft beginnen te ontwikkelen. Parijs is een boom die vele bloemen en vruchten aan het oog vertoont, maar wiens wortels ver in de ingewanden van de aarde de voedende sappen gaan zoeken welke deze veranderen. De Hervorming volgde ook die wet.

De Alpen, die in elk canton en bijna in elke vallei van Zwitserland Christelijke en onverschrokken mannen zagen verschijnen, moesten ook in Frankrijk de kindsheid van enigen van de eerste Hervormers met hun hoge schaduwen bedekken. Er waren eeuwen dat zij de meer of minder zuivere schat in hun hoge valleien, onder de bewoners van de Piëmontese streken van Luzerne, van Angrogne, van Peyrouse bewaarden. De waarheid, welke Rome er niet had kunnen achterhalen, had zich van die valleien langs de zijden en aan de voet van die bergen in Provence en in Dauphiné verspreid.

In 1484, het jaar dat op de troonsbestijging van KAREL VIII, zoon van LODEWIJK XI, een ziekelijk en vreesachtig kind, volgde, had INNOCENTUS VIII zich de pauselijke kroon op het hoofd geplaatst. Hij had zeven of acht zonen bij verschillende vrouwen; ook was Rome, volgens een puntdicht des tijds, eenparig in hem met de naam van *Vader* te begroeten *(4)*.

(4) Octo nocens pueros genuit totidemque puellas. Hunc merito poterit dicere Roma Patrem.

Er had toen aan al de zijden van de Alpen van Dauphiné en aan al de oevers van de Duranz weder een ontkieming van de oude beginselen van de Waldenzen plaats. "De wortels" zegt een oud kroniekschrijver, "gaven onophoudelijk en overal nieuwe

uitspruitsels *(5)*," Stoutmoedige mannen noemden de Roomse Kerk de Kerk van de duivelen, en beweerden dat het even nuttig was in een stal als in een kerk te bidden.

(5) In Ebredunensi archiepiscopatu veteres Waldensium haereticorum fibrae repulluarunt. (RAYNALD. Annales ecclesiast. ad ann. 1487.)

De priesters, de bisschoppen, de legaten van Rome hieven een alarmkreet aan, en de 5de kalender van mei (27 april) 1487 deed INNOCENTIUS VIII, de vader van de Romeinen, een bul tegen die nederige Christenen uitgaan. "Vat de wapenen op," zei de opperpriester, "en treedt die ketters als vergiftige adders met voeten *(6)*."

(6) Armis insurgant, eosque veluti aspides venenosos.... conculcent. (Bul van INNOCENTIUS VIII, te Cambridge bewaard. Leger, 2, p. 8.)

Bij het naderen van de legaat, gevolgd van een leger van achttienduizend man en van een menigte vrijwilligers die de buit van de Waldenzen wilden delen, verlieten deze hun huizen en ontweken op de bergen, in de spelonken en in de kloven van de rotsen, evenals de vogels vlieden op het ogenblik dat het onweder begint te rommelen. Geen vallei, geen bos, geen steenrots ontging de vervolgers; overal in dat gedeelte van de Alpen, en bijzonder van de kant van Italië werden die arme discipelen van CHRISTUS als herten vervolgd. Ten laatste waren de trawanten van de paus afgemat; hun krachten waren uitgeput, hun voeten konden de steile wijkplaatsen der "ketters" niet meer beklimmen, en hun armen weigerden te slaan.

Een klein adellijk huis.

In die Alpische streken welke toen het fanatismus van Rome in beweging bracht, op drie mijlen afstand van de aloude stad Gap *(7)*, van de kant van Grenoble, niet ver van de bloeiende waranden die de vlakte van de berg. Bayard bekleden, aan de voet van de berg l' Aiguille en nabij de heuvel Glaize, omtrent de plaats waar de Buzon haar oorsprong neemt, bevond zich en bevindt zich nog een groep huizen, half verborgen achter de bomen die haar omringen, en welke de naam van Farel of in de volkstaal van Fareau draagt *(8)*. Op een wijd uitgestrekte bouwgrond boven de naburige hutten verheven, zag men toen een huis behorende tot de zodanige welke men een klein adellijk huis noemt. Een boomgaard omringde het en leidde naar het dorp. Daar leefde in die tijd van verwarring een zo als het schijnt adellijke familie van een aloude vroomheid en de naam van FAREL voerende *(9)*. In het jaar 1489, toen het Pausdom het meest de gestrengheid in Dauphiné betoonde, kwam op het stemmige slot een zoon ter wereld die WILLEM genoemd werd. Drie broeders, DANIëL, WALTER, CLAUDIUS, en een zuster groeiden met WILLEM op, en deelden zijn spelen, aan de oevers van de Buzon en aan de voet van de Bayard.

(7) Hoofdplaats van de Boven-Alpen.

(8) Revue du Dauphiné, juillet 1837, p. 35. Van Grenoble naar Gap gaande, een kwartier uurs na de laatste rustplaats voorbij getrokken te zijn, op een steenworp ter rechterzijde van de grote weg, ziet men het dorp van de Farels. Men wijst nog het stuk gronds aan wat dat van het huis van de vader van FAREL was. Het is, weliswaar, niet meer dan door een boerenstulp bezet, maar men ziet aan van dezelfs uitgebreidheid dat het niet dat van een gewoon huis kon zijn. De bewoner van deze stulp draagt de naam van FAREL. Ik ben dit onderricht verschuldigd aan de heer BLANC, van Mens.

(9) Guillielmum Farellum, Delphinatem, nobili familia ortum. (Bezae Icones.) CALVIJN, aan de kardinaal SADOLET schrijvende, doet de belangeloosheid van FAREL, *uit een zo adellijk huis voortgesproten*, uitkomen. (Opuscula, p. 148.)

Dáár bracht WILLEM zijn kindsheid en eerste jeugd door. Zijn vader en zijn moeder behoorden tot deijverigste dienaren van het Pausdom. "Mijn vader en mijn moeder geloofden alles," zegt hij zelf *(10)*. Ook voedden zij hun kinderen naar de gebruiken der Roomse vroomheid op.

(10) Du vrai usage de la croix, par Guillaume Farel, p. 237.

De familie Farel.

God had WILLEM FAREL met buitengewone gaven, geschikt om iets groots van hem te maken, bedeeld. Van een doordringend verstand, van een levendige verbeelding, vol oprechtheid en rechtschapenheid, van een grootheid van ziel welke hem nimmer toeliet de overtuigingen van zijn hart tot welke prijs ook ontrouw te worden, bezat hij vooral een ijver, een vuur, een ontembare moed, een onverschrokkenheid welke voor geen hinderpalen terugdeinsde. Maar tegelijk bezat hij bij zijn goede hoedanigheden ook gebreken, en zijn ouders hadden dikwijls zijn drift te bestraffen.

WILLEM betrad met geheel zijn ziel het bijgelovig spoor van zijn lichtgelovige familie. "Schrik grijpt mij aan," zegt hij, "wanneer ik denk aan de getijden, de gebeden, de goddelijke eerbewijzingen welke ik aan het kruis en aan andere zodanige dingen gedaan heb en heb laten doen *(11)*."

(11) Ibid. p. 232.

Op vier mijlen afstand ten zuiden van Gap, nabij Tallard, op een berg die zich boven de woeste baren van de Duranz verheft, was een zeer vermaarde plaats, het Heilige Kruis genoemd. WILLEM telde nauwelijks zeven of acht jaren toen zijn vader en zijn moeder besloten derwaarts met hem ter bedevaart te gaan *(12)*. "Het kruis dat zich op die plaats bevindt," zei men, "is van hetzelfde hout als waaraan JEZUS CHRISTUS gekruist is geweest."

(12) J'estoye fort petit et à peine je savoye lire. (Du vrai usage de la croix, par Guillanme Farel, p. 237.) Le premier pèlerinage auquel j'ay esté a esté à la saincte croix. (Ibid. p. 233.)

Bedevaart naar het heilig kruis.

De familie begaf zich op weg, en bereikte eindelijk het zo geëerbiedigde kruis, waarvoor deze neerknielde. Na het gewijde hout en het koper van het kruis, dat volgens het zeggen van de priester van het bekken gemaakt was waarin onze Heer de voeten van zijn Apostelen wies, beschouwd te hebben, vestigden zich de blikken van de bedevaartgangers op een klein kruisbeeld dat aan het kruis was vastgehecht. "Wanneer de duivelen," hernam de priester, "het doen hagelen en donderen, beweegt zich dat beeld zodanIg dat het zich van het kruis schijnt los te maken, als willende het tegen de duivel inlopen, en schiet het tegen het onweer vonken vuur uit; indien dat niet gebeurde, zou er niets meer op aarde overblijven *(13)*."

(13) Ibid. p. 235, 239.

De vrome pelgrims waren geheel ontroerd bij het horen verhalen van zulke wondertekenen. "Niemand," voer de priester voort, "weet en ziet iets van die dingen, dan ik en die man...." De pelgrims keerden het hoofd om en zagen in hun nabijheid iemand van een vreemd voorkomen. "Het gezicht van die man verwekte afgrijzen," zegt FAREL *(14)*. Witte vlekken bedekten zijn oogappels; "hetzij dat deze er zich waarlijk op bevonden, of dat de satan ze deed verschijnen." Die buitengewone man, welke de ongelovigen de "tovenaar van de priester" noemden, door deze afgevraagd, antwoordde terstond dat het wonderteken waarachtig was *(15)*.

(14) Ibid. p. 237.
(15) Du vray usage de la croix, par Guillaume Farel, p. 238.

Onzedelijkheid en bijgeloof.
Een nieuw bedrijf kwam het tafereel voltooien en bij de bijgelovigheden het vermoeden van schandelijke ongeregeldheden voegen. "Ziehier een jonge vrouw, die een ander voorwerp van aandacht had dan het kruis, wat haar klein kind dat met een laken bedekt was droeg. En ziehier voorts de priester die de vrouw met haar kind tegemoet gaat en ze binnen de kapel leidt. Ik durf wel zeggen dat geen danser ooit een vrouw nam en deze bij het voortleiden vriendelijker aanzag dan deze beiden deden. Maar de blindheid was zo groot, dat ons noch het oogopslag van de een noch van de andere (ons iets kwaads deed denken) en dat al hadden ze voor ons oog onbetamelijke dingen gedaan, alles ons goed en heilig zou geweest zijn. Het was al wel, dat de vrouw en mijn minzieke priester het wonder goed wisten en zo een schoon bedeksel voor hun bezoek hadden *(16)*."

(16) Ibid. p. 235. Men heeft enige woorden van dit verhaal verzacht.

Ziedaar een getrouw tafereel van de Godsdienst en van de zeden in Frankrijk op het ogenblik dat de Hervorming begon. De zedenleer en de Godsdienstleer waren evenzeer vergiftigd, en er was voor beide een krachtige herschepping nodig. Hoe meer waarde men aan uiterlijke werken gehecht had, des temeer had men zich van de heiliging van het hart verwijderd; dode instellingen waren overal voor het Christelijk leven in plaats gesteld, en men had, vreemde en echter natuurlijke vereniging, de ergerlijkste ongebondenheden zich met de bijgelovigste godsdienstigheden zien verenigen. Men had vóór het altaar geroofd, men had in de biechtstoel verleid, men had in de mis vergiftigd, men had aan de voet van een kruis overspel bedreven...Het bijgeloof had met het verwoesten van de leer ook de zedelijkheid verwoest.

Er waren echter talrijke uitzonderingen in de Christenheid van de middeleeuwen. Een, zelfs bijgelovig, geloof kan oprecht zijn. WILLEM FAREL is er een voorbeeld van. Dezelfde ijver welke hem later zoveel verschillende plaatsen deed doorreizen om er de kennis van JEZUS CHRISTUS te verspreiden, voerde hem toen overal heen waar de Kerk enig mirakel ten toon stelde of enige aanbidding vorderde. Dauphiné bezat sinds lang zijn zeven wonderen, om de verbeelding van het volk op te wekken *(17)*. Maar de schoonheden van de natuur welke het omringden bezaten er ook om de ziel tot de Schepper te verheffen.
De trotse keten van de Alpen, die met eeuwige sneeuw bedekte kruinen, die verbazende rotsen welke nu eens haar scherpe spitsen in de lucht uitsteken, dan haar hoge gebogen toppen boven de wolken verheffen, en als een afgezonderd eiland in de

lucht schijnen te zijn; al die grootheden van de schepping welke toen de ziel van ULRICH ZWINGLI in Toggenburg verhieven, spraken ook met kracht tot het hart van WILLEM FAREL op de bergen van Dauphiné, Hij had dorst naar leven, naar kennis, naar licht; hij haakte naar iets groots.....hij verlangde te studeren.

(17) De brandende fontein, de kuipen van Sassenage, het manna van Briançon, enz.

Het was een grote slag voor zijn vader die dacht dat een jong edelman slechts zijn rozekrans en zijn zwaard moest kennen. Men roemde toen alom de dapperheid van een jeugdig landgenoot van WILLEM FAREL, evenals hij uit Dauphiné geboortig, met name DUTERRAIL, maar meer bekend onder de naam van BAYARD *(18)*, die in de slag van de Tar, aan de overzijde van de Alpen, een verbazende moed aan de dag legde. "Zulke zonen," zei men, "zijn als pijlen in de hand van een machtig man. Gelukkig is de man die er zijn pijlkoker mede gevuld heeft!" Ook stond de vader van FAREL de smaak tegen die WILLEM voor de letteren betoonde. Maar de jongeling toonde zich onwrikbaar. God bestemde hem tot edeler zegepralen dan die van de BAYARDS. Hij vernieuwde steeds zijn aanzoek bij zijn vader, en de oude edelman gaf eindelijk toe *(19)*.

(18) Cum a parentibus vix Impetrassem ad litteras concessum. (FAREL, Natali Galeoto, 1527. Lettres manuscrites du conclave de Nenschâtel.)
(19) Dit was dezelfde BAYARD, van wie ook blz, 405, 406 00334 is gesproken. -L.R.

FAREL gaf zich terstond met een verbazende ijver aan de arbeid over. De meesters welke hij in Dauphiné vond kwamen hem weinig te hulp, en hij moest tegen de slechte leerwijzen en de ongeschiktheid van zijn onderwijzers kampen *(20)*. Die zwarigheden in plaats van hem te ontmoedigen, spoorde hem nog meer aan, en hij was weldra die hinderpalen te boven gekomen. Zijn broeders volgden zijn voorbeeld. DANIëL trad later in de staatkundige loopbaan en werd bij belangrijke onderhandelingen betreffende de godsdienst gebruikt *(21)*. WALTER won geheel het vertrouwen van de graaf van Furstemberg.

(20) A pracceptoribus praecipue in latina lingua ineptissimis institutus. (Farelli Epist.)
(21) Vie de Farel, manuscrit de Genève.

Willem wil studeren.
FAREL, naar kundigheden begerig, alles geleerd hebbende wat hij in zijn provincie kon leren wendde zijn blikken elders heen. De roem van de universiteit van Parijs vervulde sinds lang de Christelijke wereld. Hij wilde "die moeder van alle wetenschappen zien, dat ware licht van de Kerk wat nooit enige verduistering ondergaat, die schone en sierlijke spiegel des geloofs, die geen nevel verduistert en geen aanraking bevlekt *(22)*;" hij verwierf de toestemming van zijn ouders en vertrok naar de hoofdstad van Frankrijk.

(22) Universitatem Parisiensem, matrem omnium scientiarum... speculum fidei torsum et politum....(Prima Apellat. Universit. an. 1396. Buloeus 4, p. 806.)

II.

Lodewijk XII en de vergadering van Tours.

Op een van de dagen van het jaar 1510, of kort daarna, kwam de jonge Dauphinéer te Parijs. De provincie had van hem een ijverig aanhanger van het Pausdom gemaakt; de hoofdstad moest iets anders van hem maken. In Frankrijk was het niet van een kleine stad, gelijk in Duitschland, dat de Hervorming moest uitgaan. Het is uit de hoofdstad dat al de opwekkingen die het volk bewegen voortkomen.

Een samenloop van omstandigheden, door de voorzienigheid beschikt maakte van Parijs, in het begin van de 16de eeuw, een brandpunt, waaruit licht een levensvonk kon ontspringen. De jongeling uit de omstreken van Gap, die er toen nederig en onbekend aankwam, moest die vonk in zijn hart ontvangen, en vele anderen met hem.

LODEWIJK XII, de vader van het volk, had onlangs de vertegenwoordigers van de geestelijkheid van Frankrijk te Tours bijeengeroepen. Die vorst schijnt de tijden van de Hervorming vooruitgestreefd te zijn; zodat, wanneer die grote omwenteling onder zijn regering had plaats gehad, geheel Frankrijk mogelijk Protestants zou zijn geworden. De vergadering van Tours bad verklaard dat de koning het recht had de paus de oorlog aan te doen en de besluiten van het concilie van Bazel ten uitvoer te leggen. Die maatregelen waren het onderwerp van al de gesprekken in de collegiën zowel als in de stad en aan het hof, en zij moesten op de geest van de jongen FAREL een levendige indruk maken.

Twee kinderen groeiden toen aan het hof van LODEWIJK XII op. Het een was een jonge prins, van een rijzige gestalte, van een merkwaardig voorkomen, die weinig maat in zijn karakter betoonde en zich onbezonnen aan alles overgaf waartoe zijn drift hem vervoerde; zodat de koning gewoon was te zeggen: "Die ruwe knaap zal alles bederven *(1)*." Het was FRANS van Angoulême, hertog van Valois en neef van de koning. Boisy, zijn leermeester, leerde hem echter de letteren eer bewijzen.

(1) MEZERAY, Vol. 4, p. 127.

Frans en Margaretha.

Naast FRANS bevond zich zijn zuster MARGARETHA, twee jaren ouder dan hij, "een prinses van zeer groot verstand en zeer schrander, zegt BRANTôME, zo van nature als door verkregen gaven *(2)* "Ook had LODEWIJK XII niets tot haar onderrichting gespaard; en de geleerdste lieden van het koninkrijk draalden niet MARGARETHA hun MECENAS te noemen.

(2) BRANT. Dames illustres, p. 331.

De geleerden.

Inderdaad, een stoet van beroemde mannen omringde reeds die twee VALOIS. WILLEM BUDÉ, die op zijn drieëentwintigste jaar, aan zijn lusten en vooral aan de jacht overgegeven, niet anders dan met vogels, paarden en honden levende, eensklaps tot inkeer gekomen was, zijn toerusting verkocht en zich met dezelfde drift op de studie toegelegd had welke hem, van zijn jachthonden omgeven, de velden en bossen had doen aflopen *(3)*; de geneesheer COP; FRANS VATABLE, wiens kundigheid in het Hebreeuws de Joodse leraren zelf bewonderden; JACOBUS TUSAN, vermaard Hellenist; nog andere geleerden, door de bisschop van Parijs, STEPHANUS

PONCHER, door LODEWIJK RUZE, rechter over burgerlijke zaken, en door FRANS van Luynes aangemoedigd en reeds door de twee jonge VALOIS beschermd, wederstonden de hevige aanvallen van de Sorbonne die de beoefening der Griekse en Hebreeuwse taal als de rampzaligste ketterij beschouwde. Evenals in Duitsland en Zwitserland, moest te Parijs de herstelling van de gezonde leer van de vernieuwing van de letteren voorafgegaan worden. Maar de handen welke dus de bouwstoffen gereed maakten, moesten in Frankrijk niet die zijn welke het gebouw optrokken.

(3) Zijn vrouw en zijn zonen kwamen na zijn dood, in het jaar 1540, te Genève.

Lefévre.

Onder al die leraren welke toen de hoofdstad opluisterden, merkte men een man van zeer kleine gestalte, van weinig voorkomen en van geringe afkomst op *(4)*, wiens verstand, kennis en krachtig woord voor al degenen die hem hoorden een onuitsprekelijke aanlokkelijkheid hadden. Hij heette LEFEVRE en was omstreeks het jaar 1455 te Etaples, een kleine plaats in Picardië, geboren. Hij had, gelijk THEODORUS BEZA zegt, slechts een ruwe, zelfs onbeschaafde opvoeding ontvangen; maar zijn verstand had bij hem de plaats van alle meesters bekleed; en zijn vroomheid, zijn kennis en de edelaardigheid van zijn ziel schitterden met des temeer luister. Hij had veel gereisd, en het schijnt zelfs dat de begeerte om zijn kundigheden uit te breiden hem naar Azië en naar Afrika geleid had *(5)*. Sinds het jaar 1493 onderwees LEFEVRE, als doctor in de Godgeleerdheid, aan de hogeschool te Parijs. Hij bekleedde er terstond een hoge plaats en was de eerste in de ogen van ERASMUS *(6)*.

(4) Homunculi unius neque genere insignis. (Bezae Icones.)

(5) In zijn verklaring over de tweede Brief aan de Thessal. hoofdst. 2, vindt men een zonderlinge geschiedenis over Mecca en dezelfde tempel, welke hij volgens een reiziger verhaalt.

(6) Fabro, viro quo vix In multis millibus reperias vel integriorem vel humaniorem, zegt ERASMUS, (Er. Epp. p. 174.)

Zijn onderwijs aan de universiteit.

LEFEVRE begreep dat hij een taak te vervullen had. Schoon aan de gebruiken van Rome gehecht, stelde hij zich voor de onbeschaafdheid die aan de universiteit heerste te bestrijden *(7)*; hij begon de wijsgerige wetenschappen met een tot hiertoe onbekende duidelijkheid te onderwijzen. Hij beijverde zich de studie van de talen en van de geleerde oudheid weer op te wekken. Hij ging verder: hij begreep dat wanneer het een werk van herschepping geldt, de wijsbegeerte en de letteren ongenoegzaam zijn. De Scholastiek dan verlatende, welke sinds zoveel eeuwen alléén in de school had geheerst, kwam hij op de Bijbel terug en herstelde in de Christenheid de studie van de heilige Schriften en de Evangelische wetenschappen. Het was niet aan dorre nasporingen dat hij zich overgaf; hij ging tot het hart des Bijbels. Zijn welsprekendheid, zijn oprechtheid, zijn beminnelijkheid namen de harten in. Ernstig en vol zalving op de kansel, was hij in zijn verkeer met zijn kwekelingen van een innemende gemeenzaamheid. "Hij heeft mij zeer lief," schreef een van hun, met name GLAREANUS, aan zijn vriend ZWINGLI. "Vol oprechtheid en goedheid, zingt, speelt, redetwist hij met mij, en dikwijls lacht hij over de dwaasheid dezer wereld *(8)*." Ook verenigde zich een groot aantal discipelen uit alle natiën aan zijn voeten.

(7) Barbariem nobilissimae academiae....ineumbentem detrndi. (Bezae Icones).
(8) Supra modum me amat totus integer et candidus, mecum cantillat, ludit, disputat, ridet mecum. (Zw. Epp. p. 26.)

Lefévre en Farel ontmoeten elkaar.
Die zo geleerde man was tegelijkertijd met de eenvoudigheid van een kind aan al de instellingen van de Kerk onderworpen. Hij bracht zoveel tijd in de tempelen als in zijn studeervertrek door, zodat een innige overeenkomst de oude leraar van Picardië en de jongen scholier van Dauphiné scheen te moeten verenigen. Wanneer twee zo gelijke naturen elkaar ontmoetten, al ware het zelfs binnen de verbazende omtrek van een hoofdstad, trachten zij elkaar te naderen. Op zijn vrome bedevaarten merkte de jonge FAREL weldra een bejaard man op die hem door zijn godsvrucht trof. Hij knielde voor de beelden neer, en lange tijd geknield blijvende, bad hij vurig en las op een aandachtige wijze zijn getijden. "Nooit," zei FAREL, "heb ik iemand gezien die met meer eerbied de mis las *(9)*." Het was LEFEVRE. WILLEM FAREL wenste hem terstond te naderen; en hij kon zijn vreugde niet bedwingen toen hij die zo beroemde man hem met vriendelijkheid zag bejegenen. WILLEM had gevonden wat hij in de hoofdstad was komen zoeken. Van toen af was het zijn grootste geluk zich met de leraar van Etaples te onderhouden, hem te horen, zijn bewonderenswaardige onderwijzingen te volgen, op een vrome wijze met hem voor dezelfde beelden neer te knielen. Dikwijls zag men de oude LEFEVRE en zijn jonge discipel een beeld van de heilige Maagd zorgvuldig met bloemen versieren en alleen met elkaar, ver van geheel Parijs, ver van de leerlingen en leraren, de vurige gebeden prevelen welke zij tot MARIA richtten *(10)*.

(9) Ep. de Farel. A tous seigneurs, peuples et pasteurs.
(10) Floribus jubebat Marianum idolum, dum una soli murmuraremus preces Marianas ad idolum, ornari. (Farellus Pellicano, an. 1556).

De genegenheid van FAREL voor LEFEVRE werd door velen opgemerkt. De achting welke men de oude leraar toedroeg kaatste op zijn jongen discipel terug. Deze doorluchtige vriendschap deed de Dauphinéer uit zijn onbekendheid geraken. Hij verwierf zich door zijn ijver weldra een naam, en vele rijke en vrome lieden van Parijs vertrouwden hem verscheiden sommen toe welke tot onderhoud van arme studenten bestemd waren *(11)*.

(11) Manuscrit de Genève.

Er verliep enige tijd vóór dat LEFEVRE en zijn discipel tot een helder inzicht van de waarheid kwamen. Het was niet de hoop op enig rijk inkomen, of de neiging tot een ongebonden leven welke FAREL aan de paus verbond; die gewone banden waren voor zulk een ziel niet gemaakt. De paus was voor hem het onzichtbare hoofd van de Kerk, een soort van God, wiens bevelen de zielen redden. Hoorde hij tegen die zo geëerbiedigde opperpriester spreken, dan knarste hij op de tanden als een grimmige wolf, en zou hij gewenst hebben dat de bliksem de schuldigen mocht treffen, zodat hij er door "neergeveld en verdelgd" werd. - "Ik geloof," zei hij, "aan het kruis, aan de bedevaarten, aan de beelden, aan de geloften, aan de doodsbeenderen. Wat de priester in zijn handen houdt, in de kast plaatst, wegsluit, eet en te eten geeft, is mijn enige ware God, en voor mij is er geen ander dan Hij, noch in de hemel noch op aarde *(12)*."

- "De satan," zei hij ook, "had de paus, het Pausdom en al wat daartoe behoort in mijn hart geherbergd, zodat de paus zelf er niet zoveel van in zich had."

(12) Ep. de Farel. A tous seigneurs, peuples et pasteurs.

Weifelingen en navorsingen van Farel.
Ook, hoe meer FAREL God scheen te zoeken, des temeer verflauwde zijn vroomheid en nam het bijgeloof in zijn ziel toe; alles ging van kwaad tot erger. Hij heeft zelf die staat met veel nadruk beschreven *(13)*. "O! welk een afschrik heb ik van mij en van mijn misslagen, wanneer ik daaraan denk," zegt hij, "en welk een groot en wonderbaar werk van God, dat de mens uit zulke afgronden heeft kunnen gered worden!"

(13) Quo plus pergere et promovere adnitebar eo amplius retrocedebam. (Far. Galeoto. Lettres manusc. de Neuchâtel.)

Maar het was slechts trapswijze dat hij er uit verlost werd. Hij had eerst de ongewijde schrijvers gelezen; zijn vroomheid er geen voedsel in hebben kunnen vinden, had hij zich op het overdenken van de levensgeschiedenissen van de heiligen toegelegd; van dwaas als hij was, hadden die levensgeschiedenissen hem nog dwazer doen worden *(14)*. Hij hechtte zich toen aan vele leraren van de eeuw; maar ellendig tot hen gekomen, kwam hij er nog ellendiger vandaan. Hij leide zich eindelijk toe op het bestuderen van de oude filosofen, en wenste van ARISTOTELES te leren hoe een Christen te worden; zijn hoop werd nogmaals verijdeld. De boeken, de beelden, de reliquiën, ARISTOTELES, MARIA en de heiligen, alles was tevergeefs. Die vurige ziel ging van de ene menselijke wijsheid tot de andere over, zonder ooit iets te vinden waarmee zij de honger die haar verteerde kon stillen.

(14) Qnae de sanctis conscripta offendebam, verum ex stulto insanum faciebant. (Ibid.)

Eerste ontwaking.
Intussen de paus gedogende dat men de schriften des Oude en Nieuwe Testaments de *heilige Bijbel* noemde, begon FAREL deze te lezen, gelijk eertijds LUTHER in het klooster te Erfurt; en hij stond zeer verwonderd *(15)* te zien dat alles anders op aarde was dan de heilige Schrift voorschreef *(16)*. Misschien was hij op het punt om tot de waarheid te komen; maar eensklaps kwam een verdubbelde duisternis hem in een nieuwe afgrond storten. "De Satan volgde mij gezwind op de hielen," zei hij, "opdat hij zijn bezitting niet verloor en volgens zijn gewoonte in mij werkte *(17)*." Er ontstond toen in zijn hart een vreselijke strijd tussen Gods Woord en het Woord van de Kerk. Ontmoette hij enige plaatsen van de Schrift met de gebruiken van Rome strijdig, dan sloeg hij de ogen van schaamte neer en durfde hij niet geloven wat hij las *(18)*. "Ach!" zei hij, vrezende zijn blikken op de Bijbel te vestigen, "ik versta zodanige dingen niet recht; ik moet aan die schriften een andere zin geven dan die zij mij schijnen te hebben; ik moet mij aan het inzicht van de Kerk en zelfs van de paus houden!"

(15) FAREL. A tous seigneurs.
(16) Het was dus ook bij FAREL, nog meer dan bij LUTHER, niet alleen de leer, maar het waren ook de zeden, het was de inrichting van de gehele Kerk- en Burgerstaat, welke zijn aandacht tot zich trok, en welke ongelijkvormigheid aan

de Bijbel hij bemerkte. Dit zal ook nog het geval zijn bij ieder die zijn ogen durft te geloven en door geen vooroordelen wordt verblind, of door vrees voor enig verlies terug gehouden. Dit laatste intussen is dikwijls oorzaak, dat schoon men al oprechtheid genoeg heeft om het te zien, het echter aan de moed ontbreekt, die FAREL bezielde, om ook alles naar de verkregeen inzichten te schikken. -L.R.

(17) FAREL. A tons seigneurs.

(18) Oculos demittens, visis non credebam, (Farel Natali Galeoto.)

Eens toen hij de Bijbel las, werd hij door een leraar overvallen en door deze nadrukkelijk bestraft.. "Niemand," zei hij hem, "moet de heilige Schrift lezen, vóór de wijsbegeerte geleerd te hebben en in de vrije kunsten bedreven te zijn." Dat was een voorbereiding welke de Apostelen niet hadden gevorderd; maar FAREL geloofde het. "Ik was," zegt hij, "de ongelukkigste van alle mensen, de ogen voor het licht sluitende *(19)*."

(19) Oculos a luce avertebam. (Farel Natali Galeoto.)

Van toen af was erin de jongen Dauphinéër een vernieuwing van Roomse ijver. De legenden der heiligen maakten zijn verbeelding gaande. Hoe strenger de kloosterregelen waren, des temeer neiging gevoelde hij voor deze. Enige Karthuizers bewoonden sombere cellen te midden van de bossen; hij bezocht hen met eerbied en voegde zich bij hun onthoudingen. "Ik leide mij dag en nacht," zegt hij, "geheel en al toe om de duivel te dienen volgens de mens van de zonde, de paus. Ik had mijn Pantheon in mijn hart, en zoveel voorspraken, zoveel verlossers, zoveel goden, dat ik wel voor een pauselijk register kon gehouden worden."

Voorspelling van Lefévre.

De duisternis kon niet groter worden; de morgenster moest weldra opgaan, en het was op het woord van LEFEVRE dat zij moest verschijnen. Er waren reeds in de leraar van Etaples enige lichtstralen; een inwendig gevoel zei hem dat de Kerk niet in de staat waarin zij toen was kon blijven; en dikwijls op het ogenblik zelf dat hij van het lezen van de mis terug kwam of dat hij van voor enig beeld was opgestaan, keerde de grijsaard zich naar zijn jonge discipel, en hem bij de hand vattende, zeide hij op een ernstige toon tot hem: "Mijn waarde WILLEM, God zal de wereld vernieuwen en gij zult het zien *(20)*!" FAREL begreep die woorden niet volkomen. Intussen liet LEFEVRE het niet bij die geheimzinnige woorden; een grote verandering die toen bij hem gewerkt werd, moest een dergelijke bij zijn discipel teweegbrengen.

(20) A tous seigneurs. -Zie ook de brief aan PELLICANUS. Ante annos plus minus quadraginta, me manu apprehensum ita alloquebatur: "Guillelme, oportet orbem immutari et tu videbis!"

De oude leraar hield zich met een uitgebreid werk bezig; hij verzamelde nauwkeurig de legenden der heiligen en van de martelaren, en rangschikte deze volgens de orde waarin hun namen in de kalender gevonden worden. Reeds twee maanden waren gedrukt, toen een van die lichtstralen welke van boven komen eensklaps zijn ziel verlichtte. Hij kon de afkeer niet weerstaan die kinderachtige bijgelovigheden in een Christelijk hart doen ontstaan. De grootheid van Gods Woord deed hem de ellendigheid van die fabelen gevoelen. Zij scheen hem niets anders toe dan zwavel geschikt om het vuur der afgoderij te ontsteken *(21)*." Hij liet zijn arbeid steken, en die

legenden ver van zich werpende, wendde hij zich met ingenomenheid tot de heilige Schrift. Met dit ogenblik waarop LEFEVRE, de buitengewone verhalen van de heiligen verlatende, de hand aan Gods Woord sloeg, begint een nieuw tijdperk in Frankrijk, en het is het beginsel van de Hervorming.

(21) A tous seigneurs, peuples et pasteurs.

Inderdaad, LEFEVRE, van de fabelen van het Roomse getijboek teruggekomen, begon de Brieven van PAULUS te onderzoeken; het licht nam snel in zijn hart toe, en hij deelde terstond zijn discipelen die kennis van de waarheid mede welke wij in zijn verklaringen vinden *(22)*. Het waren vreemde leringen voor de School en voor de eeuw, welke men toen binnen Parijs hoorde, en welke de drukpers door de Christelijke wereld verspreidde. Men begrijpt dat de jonge discipelen welke deze hoorden er door getroffen, bewogen, veranderd werden, en dat zo, reeds vóór het jaar 1512, voor Frankrijk het morgenrood van een nieuwe dag aanbrak.

(22) De eerste uitgave van zijn verklaring over de Brieven van PAULUS is, geloof ik, van het jaar 1512; zij bevindt zich in de koninklijke bibliotheek te Parijs. De tweede uitgave is die waarnaar ik aanhaal. De geleerde SIMON zegt (Observations sur le N. T.) dat "JACOBUS LEFEVRE onder de bekwaamste uitlegkundigen van zijn eeuw moet geplaatst worden." Wij zouden nog meer zeggen.

Hij leert de rechtvaardiging door het geloof.

De leer van de rechtvaardiging door het geloof, die met een enkele slag de haarkloverijen van de Scholastieken en de instellingen van het Pausdom omkeerde, was in de boezem van de Sorbonne openlijk verkondigd. "Het is God alleen," zei de leraar, en de gewelven van de hogeschool moesten verbaasd zijn van zulke vreemde woorden te herhalen, "het is God alleen die door zijn genade, door het geloof, tot het eeuwige leven rechtvaardigt *(23)*. Er is een rechtvaardigheid van de werken, er is een rechtvaardigheid van de genade; de een komt van de mens, de andere komt van God; de een is aards en voorbijgaande, de andere is Goddelijk en eeuwig; de een is de schaduw en het teken, de andere is het licht en de waarheid; de een doet de zonde kennen om de dood te ontvlieden, de andere doet de genade kennen om het leven te verkrijgen *(24)*."

(23) Solus enim Deus est qui hanc justitiam per fidem tradit, qui sola gratia ad vitam justificat aeternam. (Fabri Comm. in Ep. Pauli, p. 70.)

(24) Illa umbratile vestigium atque signum, haec lux et veritas est. (Fabri Comm. in Epp. Pauli, p. 70.)

Tegenwerping.

"Wat dan!" zei men bij het horen van die leringen welke die van vier eeuwen tegenspraken, "is er ooit een enkel mens zonder de werken gerechtvaardigd?" -"Een enkel!" hernam LEVEFRE, "er zijn er ontelbaren. Hoe velen waren er niet onder lieden van een slechte wandel die de genade van de doop vurig verlangd hebben, hebbende niets dan alleen het geloof in CHRISTUS, en die, zo zij kort daarna gestorven zijn, in het leven van de gelukzaligen zonder de werken ingegaan zijn!" - "Indien wij dan niet door de werken gerechtvaardigd worden, is het dan tevergeefs dat wij ze doen?" antwoordden enigen. De doctor van Parijs hernam, en mogelijk zouden

de andere Hervormers dit antwoord niet volkomen goedgekeurd hebben: "Voorzeker nee, het is niet tevergeefs. Wanneer ik een spiegel naar de glans van de zon gekeerd hou, ontvangt hij er het beeld van; hoe meer men hem polijst en zuivert, des temeer schittert het beeld van de zon erin; maar wanneer men hem dof laat worden, gaat die glans van de zon verloren. Eveneens is het met de rechtvaardiging bij degenen die een onzuiver leven leiden." LEFEVRE onderscheidt in deze plaats, gelijk AUGUSTINUS in vele, misschien niet genoeg de rechtvaardiging en de heiliging. De doctor van Etaples roept de bisschop van Hippo genoeg terug, Degenen die een onzuiver leven leiden hebben nooit de rechtvaardiging gehad, en bijgevolg kunnen zij deze niet verliezen. Maar misschien heeft LEFEVRE willen zeggen dat de Christen, wanneer hij in enige zonde valt, het gevoel van zijn zaligheid en niet zijn zaligheid zelve verliest. Dan is er niets tegen zijn leer in te brengen.

Wanorde op de Collegiën

Dus was er een nieuw leven en een nieuw onderwijs op de hogeschool van Parijs doorgedrongen. De leer welke oudtijds de Pothinussen en de Ireenussen onder de Gallen gepredikt hadden, weêrgalmde er opnieuw. Van toen af waren er twee partijën en twee volken in die grote school van de Christenheid. De lessen van LEFEVRE, de ijver van zijn discipelen maakten het meest in het oog lopend verschil met het schoolse onderwijs van het grootste gedeelte van de studenten. Men hield zich op de collegiën meer bezig met het leren van komedierollen, met zich wonderlijk te kleden en allerlei kluchten te spelen, dan zich in de oorkonden Gods te bekwamen. Dikwijls randden zelfs die kluchten de eer van de groten, der Vorsten, des konings zelf aan. Het hoogste gerechtshof kwam tussen beiden, omstreeks de tijd waarvan wij spreken; het dagvaardde de voornaamsten van vele collegiën, en verbood die toegevende meesters zulke kluchten in hun huizen te laten spelen *(25)*.

(25) CREVIER. Hist. de l'université, 5, p. 95.

Maar een krachtiger afwending dan de besluiten van het parlement kwam eensklaps die ongeregeldheden beteugelen. Men onderwees JEZUS CHRISTUS. De beweging was groot op de banken van de hogeschool, en men begon er zich bijna zoveel met de Evangelische leringen als met de haarkloverijen van de School of met kluchtspelen bezig te houden. Velen dergenen wier leven het minst onbesproken was, hielden het echter met de werken, en begrijpende dat de leer van het geloof hun leven veroordeelde, beweerden zij dat de Apostel JACOBUS met PAULUS strijdig was. LEFEVRE, het zich voorgenomen hebbende de schat die hij ontdekt had te verdedigen, toonde de overeenstemming van beide Apostelen aan: "Zegt de heilige JACOBUS niet (hoofdst. I) dat alle goede gaven en alle volmaakte giften *van boven* komen? Maar wie ontkent dat de rechtvaardiging de volmaakte gifte, de goede gave zij?....Wanneer wij iemand zien bewegen, is de ademhaling welke wij in hem bespeuren voor ons het teken van leven. Zo zijn dan de werken noodzakelijk, maar slechts als tekenen van een levend geloof wat de rechtvaardiging vergezelt *(26)*. Zijn het oogzalven, reinigingen welke het oog verlichten?.....Nee, het is de kracht der zon. Welnu, die reinigingen en die oogzalven zijn onze werken. De straal alleen, welke de zon van boven uitschiet is de rechtvaardiging zelf *(27)*."

(26) Opera signa vivae fidei, quam justificatio sequitur. (Fabri Comm. in Epp. Panli, p. 73.)
(27) Sed radius desuper a sole vibratus, justificatio est. (Ibid.)

Uitwerking op Farel.
FAREL hoorde die onderwijzingen met gretigheid. Dat woord van een zaligheid uit genade had terstond voor hem een onuitsprekelijke bekoorlijkheid. Alle tegenwerping viel; alle worsteling hield op. Nauwelijks had LEFEVRE die leer doen horen, of FAREL omhelsde deze met al de ijver van zijn ziel. Hij had genoeg moeite en strijd ondergaan, om te weten dat hij zichzelf niet kon zaligen. Daarom, zodra hij in Gods Woord zag dat God om niet zalig maakt, geloofde hij het ook. "LEFEVRE," zegt hij, "trok mij uit de valse mening van eigen verdiensten, en leerde mij dat alles van de genade kwam; wat ik geloofde, zodra het mij gezegd werd *(28)*." Dus werd dan door een vaardige en beslissende bekering, als die van de heilige PAULUS, die FAREL tot het geloof gebracht welke, gelijk THEODORUS BEZA zegt, noch door bedreigingen, noch door beledigingen, noch door slagen afgeschrikt, Mumpelgard, Neuchatel, Lausanne, Aigle en eindelijk Genève voor JEZUS CHRISTUS won *(29)*.

(28) FAREL. A tous seigneurs.
(29) Nullis difficultatibus fractus, nullis minis, convitiis, verberibus denique inflictis territus. (Bezae Icones.)

De verkiezing.
LEFEVRE intussen zijn onderwijzingen voortzettende en, evenals LUTHER zijn vermaak scheppende om tegenstrijdige en wonderspreukige gezegden die grote waarheden verbergen te bezigen, verhief de grootheid van de verborgenheid van de verlossing. "Onuitsprekelijke verwisseling," riep hij uit, "de onschuld is veroordeeld en de schuldige is vrijgesproken; de zegen is vervloekt, en degeen die vervloekt was is gezegend; het leven sterft en de dood ontvangt het leven; de roem is overladen met oneer, en hij die in oneer was is met roem overladen *(30)*." De vrome leraar, er zelfs nog dieper indringende, erkende dat van de vrije macht van Gods liefde alle heil voortkwam. "Zij die zalig worden," zei hij, "worden het door de verkiezing, door de genade, door de wil van God en niet door die van hun. Onze verkiezing, onze wil, ons werk zijn zonder kracht; de verkiezing alleen van God is almachtig. Wanneer wij ons bekeren, is het niet onze bekering welke ons tot Gods uitverkorenen maakt, maar het is de genade, de wil, de verkiezing Gods welke ons bekeren *(31)*."

(30) O ineffabille commercium!...(Fabri Comm., p. 145 verso.)
(31) Inefficax est ad hoc ipsum nostra voluntas, nostra electio: Dei autem electio efficacissima et potentissima, etc. (Fabri Comm. p. 89 verso.)

Heiligmaking van het leven.
Maar LEFEVRE bepaalde zich niet bij leerstukken; gaf hij Gode de eer, zo verlangde hij van de mens gehoorzaamheid, en drong op de verplichtingen aan welke uit de grote voorrechten van de Christen voortspruiten *(32)*. "Indien gij tot de Kerk van CHRISTUS behoort, behoort gij tot het lichaam van CHRISTUS," zei hij; "en indien gij tot het lichaam van CHRISTUS behoort, zijt gij met de Godheid vervuld: want de volheid van de Godheid woont in hem lichamelijk. Och! mochten de mensen dat voorrecht begrijpen, hoe zouden zij zich dan zuiver, eerbaar en heilig gedragen, en hoe zouden zij dan al de eer van de wereld voor schande rekenen, in vergelijking van die inwendige eer welke voor de ogen van het vlees verborgen is *(33)*."

(32) FAREL beschouwde dus die leer van de genadige verkiezing, waarvan vroeger is gesproken, niet als een bloot bespiegelend leerstuk, gelijk velen het in later tijd behandelde, maar met een hart vol van gevoel van Gods vrije en onverdiende liefde. Op de eerste wijze beschouwd, verlamt het de geest en maakt het Evangelie krachteloos, maar op de laatste, verhoogt het de kracht en is vruchtbaar ter opwekking tot alle goeds. -L.R.

(33) Si de corpore Christi, divinitate repletus es. (Fabri Comm. p. 176, verso.)

LEFEVRE begreep dat de bediening van leraar van het Woord een hoge waardigheid is; hij oefende deze met onwankelbare getrouwheid uit. Het bederf van des tijds, en in het bijzonder dat van de kerkelijken, wekte zijn verontwaardiging op en werd het onderwerp van strenge lessen. "Hoe schandelijk is het," zeide hij, "een bisschop de lieden te zien aansporen om met hem te drinken, zich niet dan op het spel toe te leggen, onophoudelijk de dobbelstenen en de jachthoorn te behandelen, zich niet dan met vogels en honden op te houden, onophoudelijk te jagen, de kraaien en wilde beesten na te schreeuwen, huizen van ongebondenheid binnen te treden *(34)*....O mannen groter straf waardig dan SARDANAPALUS zelf!"

(34) Et virgunculas gremio tenentem, cum suaviis sermones miscentem. (Ibid. p. 208.)

III.

Farel en de heiligen.

Dus sprak LEFEVRE FAREL hoorde, sprong van vreugde op, ontving alles, en spoedde zich op het nieuwe onverwacht voor hem geopend spoor voort. Er was echter een stuk van zijn oud geloof dat hij nog niet geheel kon opgeven; het was de heiligen en hun aanroeping. De beste gemoederen hebben dikwijls van die overblijfselen van duisternis, welke zij na hun verlichting behouden. FAREL hoorde met verbazing de beroemde leraar verklaren dat CHRISTUS alleen moest aangeroepen worden. "De Godsdienst heeft slechts één fundament," zei LEFEVRE, "slechts één doel, slechts één hoofd, de eeuwig gezegende Heer JEZUS CHRISTUS, Hij heeft alleen de wijnpers getreden. Noemen wij ons dan niet naar de naam van de heilige PAULUS, van APOLLOS of van de heilige PETRUS. Het kruis van CHRISTUS opent alleen de hemel en sluit alleen de poorten van de hel." Bij het horen van deze woorden greep er een grote strijd in de ziel van FAREL plaats. Aan de een zijde zag hij met de Kerk de menigte der heiligen, aan de andere met zijn meester JEZUS CHRISTUS alleen. Nu eens helde hij tot de ene en dan tot de andere over; het was zijn laatste dwaling en zijn laatste strijd; hij stond in twijfel, hij hechtte zich nog aan die eerwaardige mannen voor wier voeten Rome nederknielt. Eindelijk werd de beslissende slag van boven toegebracht. De schellen vielen van zijn ogen. JEZUS kwam hem alléén aanbiddenswaardig voor. "Toen," zegt hij, "was het Pausdom geheel vernietigd; ik begon het als duivels te verfoeien, en Gods heilig Woord had de eerste plaats in mijn hart *(1)*."

(1) FAREL. A tous seigneurs.

De hogeschool.

Openbare gebeurtenissen verhaastten de gang van FAREL en zijn vrienden. THOMAS DE VIO, die later te Augsburg met LUTHER worstelde, in een werk beweerd hebbende dat de paus onafhankelijk opperhoofd van de Kerk was, klaagde LODEWIJK XII, in de maand februari 1512, dat boek bij de universiteit aan.

JACOBUS ALLMAIN, een van de jongste leraren, een man van een diepzinnig verstand en van een onvermoeide werkzaamheid, las in de volle vergadering van de Godgeleerde faculteit een weerlegging van de beweringen des kardinaals voor, welke met toejuichingen overladen werd *(2)*.

(2) CREVIER. Hist. de l'univ. de Paris, t. 5, p. 81.

Welk een indruk moesten niet zodanige redenen op de jonge discipelen van LEFEVRE maken! Zouden zij in twijfel staan wanneer de universiteit ongeduldig scheen over het juk van het Pausdom! Wanneer het hoofdleger zelf zich in beweging stelt, moeten zij dan niet mede vooruitrukken, evenals die hun de weg wijzen? "Het Pausdom," zei FAREL, "moest van tijd tot tijd in mijn hart vallen; want door de eerste schok is het niet neergeworpen *(3)*." Hij beschouwde de afgrond van bijgelovigheden waarin hij verzonken was geweest. Aan de rand van deze stilstaande blikte hij nog eenmaal met angst op al dezelfde diepten, en hij vluchtte met een gevoel van schrik. "O! wat heb ik een afschuw van mij en mijn zonden, wanneer ik daar aan denk!" riep hij uit *(4)*. "O Heer!" voer hij voort, "dat mijn ziel U met een levend geloof gediend had, zoals dat Uw dienaren gedaan hebben; dat zij U gebeden en geëerd hadden, gelijk ik mijn hart op de mis gezet heb en om die betoverende ouwel te dienen, deze alle eer gevende." Dus betreurde de jonge Dauphinéër zijn vorig leven en herhaalde met tranen, gelijk eertijds AUGUSTINUS: "Ik heb U te laat gekend; ik heb U te laat bemind!"

(3) FAREL. A tous seigneurs.
(4) Ibid.

Bekering van Farel.
FAREL had JEZUS CHRISTUS gevonden; en in de haven aangeland, was hij gelukkig van er na lange stormen uit te rusten *(5)*. "Nu," zei hij, "doet alles zich aan mij onder een nieuwe gedaante voor *(6)*. De Schrift is opgeklaard; de Profeten zijn geopend, de Apostelen werpen een groot licht in mijn ziel *(7)*. Een tot hiertoe onbekende stem, de stem van CHRISTUS, mijn herder, mijn meester, mijn leraar, spreekt met kracht tot mij *(8)*...." Hij was dermate veranderd, dat hij in plaats van met het bloeddorstig hart van een wrede wolf, zei hij, vreedzaam als een zachtaardig en beminnelijk lam terugkeerde, hebbende het hart geheel van de paus afgetrokken en aan JEZUS CHRISTUS overgegeven *(9)*."

(5) Animus per varia jactatus, verum nactus portum, soli baesit. (Farel Galeoto.)
(6) Jam rerum nova facies. (Farel Galeoto).
(7) Notior scriptura, apertiores prophetae, lucidiores apostoli. (Ibid.)
(8) Agnita pastoris, magistri et praeceptoris Christi vox. (Ibid.)
(9) FAREL. A tous seigneurs.

Aan een zo groot kwaad ontkomen, wendde hij zich tot de Bijbel *(10)*, en begon met ijver het Grieks en Hebreeuws te beoefenen *(11)*. Hij las aanhoudend de heilige Schrift, met steeds groter ingenomenheid, en God verlichtte hem van dag tot dag. Hij ging nog voort zich naar de kerken van de oude eredienst te begeven; maar wat vond hij er? veel geschreeuw, ontelbare gezangen, woorden zonder kennis uitgesproken *(12)*... Ook riep hij dikwijls onder de menigte, die zich rondom een beeld of altaar verdrong, uit: "Gij alleen zijt God; gij alleen zijt wijs; gij alleen zijt goed *(13)*! Men

moet niets aan uwe heilige wet ontnemen, men moet er niets bijvoegen: want gij zijt de enige Heer en Gij zijt het alleen die wil en moet bevelen!"

(10) Lego sacra ut causam inveniam, (Farel Galeoto.)
(11) Vie de Farel, manuscrits de Genève et de Choupard.
(12) Clamores multi, cantiones innumerae. (Farel Galeoto, manuscrits de Neuchàtel.)
(13) Vere tu solus Deus! (Ibid.)

Zo vielen dan alle mensen en alle leraren voor zijn ogen van de hoogten waarop zijn verbeelding hen geplaatst had, en hij zag in de wereld niets meer dan God en Zijn Woord. Reeds hadden de vervolgingen, welke de overige leraren van Parijs LEFEVRE hadden doen ondergaan, hen in zijn geest van alle waarde beroofd, maar spoedig werd LEFEVRE zelf, zijn hooggeachte leidsman, voor hem slechts een mens. Hij beminde en eerbiedigde hem steeds; maar God alleen werd zijn meester.

Farel en Luther.
Van al de Hervormers zijn FAREL en LUTHER misschien diegenen van wie wij het best de eerste geestelijke ontwikkelingen kennen, en die de grootste strijd moesten ondergaan. Levendig, vurig, slagvaardig, stonden zij de zwaarste worstelingen door, vóórdat zij tot de vrede geraakten. FAREL is de schansgraver van de Hervorming in Zwitserland en in Frankrijk; hij begeeft zich in het kreupelhout; hij velt de honderdjarige wouden met de bijl neder. CALVIJN komt even als MELANCHTON later, van wie hij ongetwijfeld in karakter verschilt, maar met wie hij de rol van Godgeleerde en het opnieuw inrichten van de Kerk deelt. Die twee mannen, welke, de een ten opzichte van bevalligheid, de ander ten opzichte van ernst, iets van de wetgevers van de oudheid hebben, bouwen op, maken vaste inrichtingen, voeren wetten in in de landstreken welke de twee eerste Hervormers hebben veroverd. Nogtans, indien ook al LUTHER en FAREL in enige trekken met elkaar overeenkomen, moet men erkennen dat deze slechts één zijde van de Saksische Hervormer heeft. Behalve zijn meerder verstand, bezat LUTHER in wat de Kerk betrof, een gematigdheid, een wijsheid, een begrip van het verledeen, een overzicht van het geheel, en zelfs een vermogen tot het maken van nieuwe inrichtingen, welke men niet in dezelfde mate bij de Dauphinésen Hervormer aantreft.

Andere discipelen.
FAREL was niet de enige jonge Fransman in wiens geest toen een nieuw licht opging. De leringen welke de mond van de beroemde leraar van Etaples uitsprak, waren van uitwerking bij de menigte die zijn lessen volgde; en het is in zijn school dat de moedige krijgslieden gevormd werden, die ten dage van het gevecht tot aan de voet van het schavot moesten strijden. Men hoorde toe, men vergeleek, men redetwistte, men sprak met levendigheid voor en tegen. Er is enige waarschijnlijkheid dat men onder het klein getal leerlingen die de waarheid verdedigden, de jongen PETRUS ROBERT OLIVETANUS telde, omstreeks het einde van de 15de eeuw te Noyon geboren, die later de Bijbel naar de overzetting van LEFEVRE in het Frans overzette, en die het eerst de aandacht van een jongeling van zijn familie, ook van Noyon geboortig, en die het beroemdste hoofd van het werk van de Hervorming werd, op de leerstellingen van het Evangelie schijnt gevestigd te hebben *(14)*..

(14) Biogr. univ., art. *Olivetan*, Histoire du Calvinisme, par Maimbonrg, p. 53.

Dagtekening van de Hervorming in Frankrijk.
Dus vóór het jaar 1512, in een tijd dat LUTHER nog nergens in de wereld opgemerkt was en dat hij voor een zaak van de monniken naar Rome ging, op een tijdstip dat ZWINGLI zelfs nog niet begonnen was om zich met ijver op de heilige Schrift toe te leggen en met de eedgenoten de Alpen overtrok om voor de paus te strijden, hoorden Parijs en Frankrijk het onderwijs in die levendmakende waarheden, waarvan de Hervorming moest uitgaan; en zielen geschikt om ze te verspreiden ontvingen deze met een heilige ijver. Zo roemt dan ook THEODORUS BEZA, van LEFEVRE van Etaples sprekende, deze als degene "die met moed de vernieuwing van de zuivere Godsdienst van JEZUS CHRISTUS begon *(15)*; "en bij merkt op dat" evenals men eertijds de school van ISOCRATES de beste redenaars zag opleveren, men eveenens uit de gehoorzaal van de leraar van Etaples velen van de voortreffelijkste mannen van hun eeuw en van de Kerk heeft zien tevoorschijn komen *(16)*."

(15) Et purioris religionis instaurationem fortiter agressus. (Bezae Icones.)
(16) Sic ex Stapulensis anditorio praestantissimi viri plurimi prodierint. (Ibid.)

Vrijwilligheid van de verschillende Hervormingen.
De Hervorming is dan in Frankrijk geen vreemde van elders ingevoerde zaak geweest. Zij is op de Franse grond geteeld; zij is binnen Parijs ontkiemd; zij heeft haar eerste wortelen in de universiteit zelf, die tweede macht van de Roomse Christenheid, gehad. God plaatste de beginselen van dit werk in het braaf gemoed van mannen uit Picardië en Dauphiné, vóór dat het in enig ander land der aarde begonnen was. De Zwitserse Hervorming, wij hebben het gezien *(17)*, was onafhankelijk van de Duitse Hervorming; de Hervorming van Frankrijk was het op haar beurt van die van Zwitserland en die van Duitsland. Het werk begon in die verschillende landen tegelijk, zonder dat het een met het andere gemeenschap had; evenals in een gevecht al de legerbenden zich op hetzelfde ogenblik in beweging stellen, schoon de een tot de andere niet gezegd heeft om voorwaarts te gaan, maar omdat een en hetzelfde bevel, van hoger hand komende, zich aan allen heeft doen horen. De tijden waren vervuld, de volken waren voorbereid, en God begon overal tegelijk de vernieuwing van Zijn Kerk. Zodanige feiten bewijzen dat de grote omwenteling van de 16de eeuw een werk van God was.

(17) Dl. 2, bl. 427, 428. 00239

Wie is de eerste?
Wanneer men alleen op de dagtekeningen let, dan moet men erkennen dat noch aan Zwitserland, noch aan Duitsland de eer toekomt van dit werk begonnen te hebben, schoon tot hiertoe slechts die twee landstreken deze elkaar hebben betwist. Die eer komt aan Frankrijk toe. Het is een daadzakelijke waarheid welke wij aannemen te bewijzen omdat zij misschien tot hiertoe miskend is geworden.

Plaats van Lefèvre.
Zonder ons te bepalen bij de invloed die LEFEVRE rechtstreeks of van terzijde op vele mensen en in het bijzonder misschien op CALVIJN zelf uitoefende, denken wij aan die welke hij op enkele van zijn discipelen, op FAREL maakte, en aan de krachtdadige werkzaamheid welke deze dienaar Gods van toen af betoonde. Kunnen wij na dit alles ons aan de overtuiging onttrekken dat, al waren zelfs ZWINGLI en LUTHER nooit verscheen geweest, er echter in Frankrijk een beweging van

Hervorming zou plaats gehad hebben? Het is ongetwijfeld onmogelijk te berekenen hoe groot de uitgestrektheid ervan zou geweest zijn; men moet zelfs erkennen dat de weerklank van wat aan de overzijde van de Rijn en van de Jura voorviel de gang van de Franse Hervormers later aanmoedigde en verhaastte. Maar zij zijn het welke de bazuin die In de 16de eeuw van de hemel schalde, het eerst deed ontwaken, en zij waren voor allen op het slagveld tot de strijd gereed en gewapend.

Desniettemin is LUTHER de grote werkmeester der 16de eeuw, en in de uitgebreidste zin, de eerste Hervormer. LEFEVRE is niet volledig, zoals CALVIJN, zoals FAREL, zoals LUTHER. Hij behoort tot Wittenberg en tot Genève, maar nog een weinig tot de Sorbonne; hij is de eerste Catholijk in de beweging van de Hervorming en de laatste Hervormde in de Catholijke beweging. Hij blijft tot het laatste toe als ware het iemand die tussen beiden staat, een enigzins geheimzinnig bemiddelaar, geschikt om te herinneren dat er enig verband tussen die oude en die nieuwe dingen bestaat, welke een afgrond voor altijd schijnt van een te scheiden. Door Rome teruggestoten en vervolgd, is hij echter nog aan Rome door een dunne draad verbonden die hij niet wil verbreken. LEFEVRE van Etaples heeft een zijdelingse plaats in de Godgeleerdheid van de 16de eeuw: hij is de ring die de oude met de nieuwere tijden verbindt, en de man in wie de overgang van de Godgeleerdheid van de middeleeuw tot de Godgeleerdheid van de Hervorming wordt daargesteld.

IV.

Karakter van Frans I.

Dus was alles aan de universiteit in gisting. Maar de Hervorming in Frankrijk moest niet slechts een werk van geleerden zijn. Zij moest zich onder de groten der wereld en aan het hof zelf van de koning vestigen.

De jonge FRANS van Angoulême, volle neef van LODEWIJK XII en zijn schoonzoon, was hem opgevolgd. Zijn schoonheid, zijn schranderheid, zijn dapperheid, zijn zucht naar vermaak, maakten hem tot de eerste ridder van zijn tijd. Hij doelde echter nog op iets hogers; hij wilde een groot en zelfs een goed koning zijn, mits dat alles onder zijn oppermachtige wil boog. Dapperheid, liefde voor de letteren en hoffelijkheid: deze drie woorden drukken het karakter van FRANS en de geest van zijn eeuw klaar genoeg uit. Twee andere beroemde koningen, HENDRIK IV en vooral LODEWIJK XIV, vertoonden later dezelfde trekken. Het ontbrak die vorsten aan datgeen wat het Evangelie geeft; en schoon er bij de natie steeds elementen van heiligheid en Christelijke verheffing geweest zijn, kan men zeggen dat die drie grote monarchen van het nieuwe Frankrijk de stempel van hun karakter enigszins op hun volk ingedrukt hebben, of liever dat zij er de getrouwe afbeeldsels van geweest zijn. Indien het Evangelie door de beroemdsten van de VALOIS in Frankrijk gekomen was, zou het van de natie datgeen aangebracht hebben wat zij niet bezit, te weten: een geestelijke richting, een Christelijke heiligheid, een kennis van Goddelijke zaken, en zou het haar dus volkomen gemaakt hebben in datgeen wat het meest de kracht en de grootheid van de volken uitmaakt.

Begin van nieuwere tijden.

Het is onder de regering van FRANS I dat Frankrijk en Europa uit de middeleeuwen tot de nieuwere tijde overgingen. De nieuwe wereld, welke begon te ontkiemen toen deze vorst de troon beklom, wies toen op en nam bezit. Twee klassen van mensen oefenden hun invloed op de nieuwe maatschappij uit. Men zag van de ene kant de

lieden des geloofs tevoorschijn komen, welke tevens die van de wijsheid en van de heiligheid waren, en naast hen de hoofseschrijvers, de vrienden van de wereld en van de ongeregeldheid, die door de vrijheid van hun beginselen zoveel tot het bederf van de zeden toebrachten als de eersten tot dezelfde hervorming medewerkten.

Vrijheid en gehoorzaamheid.

Indien Europa, ten dage van FRANS I, de Hervormers niet had zien geboren worden en het door een gestreng oordeel van de Voorzienigheid aan de ongelovige invoerders van nieuwigheden overgeleverd waren geworden, was het met het en met het Christendom gedaan. Het gevaar was groot. Gedurende enige tijd mengden zich die twee klassen van strijders, de tegenstanders van de paus en die van JEZUS CHRISTUS, onder een, en beiden de vrijheid begerende, scheen zij zich van dezelfde wapenen tegen dezelfde vijanden te bedienen. Een niet geoefend oog kon hen niet onder het stof van het slagveld onderscheiden. Indien de eersten zich met de anderen hadden laten medeslepen, was alles verloren. De vijanden van de hiëarchie gingen met spoed tot de uitersten van de ongodsdienstigheid over, en stortten de Christelijke maatschappij in een vreeselijke afgrond; het Pausdom zelf hielp aan die verschrikkelijke omkering van zaken en verhaastte door van zelfs eerzucht en ongeregeldheden de ondergang der overblijfselen van waarheid en leven welke nog in de Kerk aanwezig waren. Maar God verwekte de Hervorming, en het Christendom werd gered. De Hervormers die "Vrijheid!" geroepen hadden, riepen weldra "Gehoorzaamheid!" Die zelfde mannen die de troon omgekeerd hadden, vanwaar de Roomse opperpriester zijn godspraken deed uitgaan, wierpen zich voor Gods Woord neder. Toen bestond er een duidelijke en beslissende scheiding; er bestond zelfs oorlog tussen de twee legerbenden. De enen hadden de vrijheid niet dan voor zichzelve gewild, de anderen hadden die voor Gods Woord begeerd. De Hervorming werd de geduchtste vijandin van die ongelovigheid, waarvoor Rome dikwijls schone woorden weet te vinden. Na de vrijheid aan de Kerk teruggegeven te hebben, gaven de Hervormers de godsdienst aan de wereld weder. Van deze twee geschenken was het laatste toen het noodzakelijkste.

Margaretha van Valois.

De lieden des ongeloofs hoopten te eniger tijd onder de hun MARGARETHA VAN VALOIS, hertogin van Alençon, te tellen, welke FRANS alleen beminde en steeds zijn lieveling noemde, gelijk BRANTOME zegt *(1)*. Dezelfde smaak en dezelfde inzichten bevonden zich in de broeder en in de zuster. Schoon van lichaam, evenals FRANS, voegde MARGARETHA bij de verheven hoedanigheden, welke grote karakters vormen, die stille deugden welke het hart innemen. In de wereld, op de feesten, aan het hof des konings, zoowel als aan dat des keizers, schitterde zij als koningin, bekoorde, verrukte, veroverde zij de harten. Met een sterke liefde voor de wetenschappen bezield en met een buitengewoon verstand begaafd, gaf zij zich in haar binnenkamer met welgevallen aan het vermaak over om overdenkingen te maken. Maar de grootste harer behoeften was het goede te doen en het kwade te verhinderen. Wanneer de gezanten door de koning ontvangen waren geworden, gingen zij bij MARGARETHA hun opwachting maken. "Zij waren over haar in grote opgetogenheid," zegt BRANTOME, "en hadden omtrent haar veel aan hun natie te verhalen." En dikwijls belastte de koning haar met zaken van hoog aanbelang "de gehele beslissing ervan aan haar overlatende *(2)*."

(1) Vie des Dames illustres, p. 333, édit. de la Haye, 1740.

(2) Vie des Dames illustres, p. 337, édit. de la Haye 1740.

Het hof.

Deze beroemde vorstin was steeds van een grote gestrengheid van zeden; maar terwijl vele lieden de gestrengheid in de woorden en de vrijheid in de zeden stellen, deed MARGARETHA het tegendeel. Onbesproken in haar wandel, was zij dat niet geheel met betrekking tot haar schriften. In plaats van zich daarover te verwonderen, moet men er misschien veeleer over verbaasd staan dat een zo bedorven vrouw als LOUIZA van Savoyen een zo zuivere dochter als MARGARETHA gehad heeft. Terwijl zij met haar gevolg het land doorreisde, beijverde zij zich om de zeden des tijds, en vooral het bederf van de priesters en monniken af te schilderen. "Ik heb haar," zegt BRANTOME, "dus aan mijn grootmoeder horen verhalen, die steeds als haar staatsdame haar in haar draagzetel vergezelde en haar de inktkoker voorhield *(3)* "Zodanig was, volgens enigen, de oorsprong van de Heptaméron; maar hedendaagse met recht geachte beoordeelaars zijn overtuigd, dat MARGARETHA aan dat soms meer dan lichtzinnig samenstel vreemd was, en dat het het werk was van DESPERIERS, kamerdienaar van de koningin *(4)*.

(3) Ibid. p. 346.

(4) Dit bevestigt een van de uitstekendste letterkundigen van onze dagen, de heer CH. NODIER, in de *Revue des Deux Mondes*, tom. 20, waar hij onder anderen, bl. 350, zegt: "DESPERIERS is de ware en genoegzaam enige schrijver van de Heptaméron. Ik maak geen zwarigheid te zeggen dat ik daar niet aan twijfel en dat ik het gevoelen van BOUISTUAN volkomen deel, die geen andere beweegreden gehad heeft om de naam van de koningin van Navarre *weg te laten en te verbergen*." Indien, gelijk ik denk, MARGARETHA enige verhalen (ongetwijfeld de betamelijkste van die welke in de Heptaméron voorkomen) opgesteld heeft, moet dit in haar vroege jeugd, kort na haar huwelijk met de hertog van Alencon (1509), geschied zijn. De door BRANTOME (bl. 346), vermelde omstandigheid dat ‘s konings moeder en mevrouw van Savoyen, "jong zijnde" MARGARETHA wilden "navolgen," bewijst het. Bij deze getuigenis kunnen wij die van DE THOU voegen, welke zegt: *"Si tempora et ju venilem aetatem* in qna scriptum est respicias, non prorsus damnandum, certe gravitate tantae heroinae et extrema vita minus dignum. (Thuan. VI, p. 117.) BRANTOME en DE THOU zijn twee geloofwaardige getuigen.

Deze zo schone, zo geestvolle en te midden van een bedorven dampkring levende MARCARETHA moest een van de eersten zijn die door de Godsdienstige opwekking medegevoerd werden welke Frankrijk toen in beweging begon te brengen. Maar hoe kon de hertogin van Alençon, temidden van een zo zedeloos hof en van de lichtzinnige verhalen waarmede men haar vermaakte, door de Hervorming bereikt worden? Haar verheven ziel had behoeften welke het Evangelie alleen kon bevredigen; de genade werkt overal; en het Christendom, dat, vóór er zelfs een Apostel te Rome verscheen was, reeds aanhangers in het gezin van NARCISSUS en aan het hof van NERO had *(5)*, drong, ten dage van de herleving, spoedig tot het hof van FRANS I door. Voorname vrouwen en heren spraken tot de vorstin de taal des geloofs; en die zon welke toen over Frankrijk opging, deed een harer eerste stralen op een beroemd hoofd vallen, wat deze terstond op de hertogin van Alençon terugkaatste.

(5) Ro 16:11 Php 4:22.

Briçonnet, graaf van Montbrun.
Onder de uitstekendste heren van het hof bevond zich de graaf WILLEM van Montbrun, zoon van de kardinaal BRIÇONNET van St. Malo die na zijn weduwenaarschap in de Kerk gekomen was. Graaf WILLEM, vol liefde voor de studie, nam zelf de orden aan en werd achtereenvolgens bisschop van Lodève en van Meaux. Tweemaal als afgezant naar Rome gezonden, kwam hij te Parijs terug, zonder door de aanlokselen en de praal van LEO X verleid te zijn geworden.

Op het tijdstip dat hij weer in Frankrijk verscheen begon alles in gisting te geraken. FAREL, meester in de vrije kunsten, onderwees in het vermaarde collegie van de kardinaal LEMOINE, een van de vier hoofdscholen van de godgeleerde faculteit te Parijs, gelijk in rang aan de Sorbonne. Twee landgenoten van LEFEVRE, ARNOLD en GERARD ROUSSEL, en nog andere mannen, vergrotten die kring van vrije en edele geesten. BRIÇONNET, nauwelijks van de feesten van Rome teruggekomen, stond verbaasd over wat er in zijn afwezigheid te Parijs had plaats gehad. Zeer naar waarheid begerig, knoopte hij zijn oude betrekkingen met LEFEVRE weer aan, en bracht weldra kostbare uren met de doctor van de Sorbonne, met FAREL, met de twee ROUSSELS en hun andere vrienden door *(6)*. Vol nederigheid, wilde die beroemde prelaat door de nederigsten, maar vooral door de Heer zelf onderwezen worden. "Ik verkeer in duisternis," zei hij, "verwachtende de genade der Goddelijke goedheid, waarvan ik door mijn misdrijven verbannen ben." Zijn geest was door de glans van de Evangelies als verblind. Zijn oogleden sloegen zich voordat ongewone schijnsel neder. "Alle ogen tezamen," voegt hij er bij, "zijn niet voldoende om al het licht van die zon te ontvangen *(7)*."

(6) Hist. de la révocat. de l'édit de Nantes, vol. 1, p. 7. MAIMBOURG. Hist. du calv., p. 12.
(7) Deze woorden van BRICONNET zijn getrokken uit het handschrift van de koninklijke bibliotheek wat de titel voert: *Lettres de Marguerite, reine de Navarre*, en getekend is met de letters S. F., 337. Ik zal meer dan eens gelegenheid hebben dit handschrift aan te halen, wat ik dikwijls moeite gehad heb te ontcijferen. Ik behoud in mijn aanhalingen de taal van die tijd.

Lefèvre verwijst hem naar de Bijbel.
LEFEVRE had de bisschop naar de Bijbel verwezen: hij had hem die als de leiddraad aangewezen welke steeds tot de oorspronkelijke waarheid van het Christendom leidt, totdat geen wat vóór alle scholen, sekten, instellingen en overleveringen, en als het krachtige middel was waardoor de godsdienst van JEZUS CHRISTUS vernieuwd is. BRIÇONNET las de Schrift. "De aangenaamheid van de Goddelijke spijze is zo groot," zeide hij, "dat zij een gemoed onverzadelijk maakt, hoe meer men die smaakt, des temeer begeert men deze *(8)*." De eenvoudige en krachtige waarheid van het heil overmeesterde hem; hij vond CHRISTUS, hij vond God zelve. "Welk vat is in staat," zei hij, "een zo grote uitgebreidheid van onuitputtelijke zoetheid te bevatten? Maar de woning wordt meer uitgebreid naar mate van de begeerte die men heeft om de goede gast te ontvangen. Het geloof is de kwartiermeester die hem alléén huisvesting kan bezorgen, of om beter te zeggen, die ons in hem doet vernachten." Maar tegelijkertijd bedroefde het de goede bisschop die leer des levens welke de Hervorming aan de wereld wedergaf, aan het hof, in de stad en onder het volk zo weinig in achting te

zien; en hij riep uit: "O wonderbare, waardigste en weinig door mijn gelijken gekende vernieuwing!..."

(8) Lettres de Marguerite, reine de Naverre, 337.

Frans I en zijn "zonen".

Dus baanden de Evangelische gevoelens zich een weg temidden van het lichtzinnige, ongebonden en geletterde hof van FRANS I. Velen van de lieden die er zich bevonden en die het gehele vertrouwen van de koning genoten, JOHANNEO DU BELLAY, DE BUDE, COP, geneesheer van het hof, en zelfs PETIT, biechtvader van de koning, scheen de gevoelens van BRIÇONNET en van LEFEVRE gunstig. FRANS, die de letteren beminde, die enige tot het "Lutheranisme" overhellende geleerden in zijn staten lokte, en die, zegt ERASMUS, "zijn rijk dus op een schitterender wijze dacht te versieren en op te luisteren, dan hij ooit door zegetekenen, door piramiden of de prachtigste gebouwen zou hebben gedaan," werd zelf door zijn zuster, door BRIÇONNET, door de geleerden van zijn hof en van zijn universiteiten medegesleept. Hij was bij de redetwisten van zijn geleerden tegenwoordig, vermaakte zich aan tafel met hun redenen te horen en noemde hen "zijn zonen." Hij baande de weg voor Gods Woord door leerstoelen op te richten voor de studie van het Hebreeuws en Grieks. Zo zei ook THEODORUS BEZA, zijn beeltenis aan het hoofd van die van de Hervormers plaatsende: "O vrome aanschouwer! beef niet bij het gezicht van deze tegenstander! Moet hij geen deel aan die eer hebben, hij die de onbeschaafdheid van de wereld verjaagd hebbende, met een vaste hand drie talen en de fraaie letteren in derzelve plaats stelde, om als ware het de deuren van het nieuwe gebouw te zijn dat weldra stond opgericht te worden *(9)*?"

(9) Neque rex potentissime pudeat...quasi atrienses hujus aedis futuras. (Bezae Icones.) -Disputationibus eorum ipse interfuit. (Flor. Raemundi, Hist. de ortu haeresum. 7, p. 2.)

Het Evangelie tot Margaretha gebracht.

Maar er was aan het hof van FRANS I één ziel vooral, welke voor de Evangelische invloed van de leraar van Etaples en van de bisschop van Meaux toebereid scheen. MARGARETHA, onzeker en wankelmoedig, temidden van de bedorven maatschappij welke haar omringde, zocht een steun, en zij vond die in het Evangelie. Zij keerde zich toen tot die nieuwe geest welke de wereld weer bezielde, en ademde die met vreugde als een uitvloeisel des hemels in. Zij vernam van enige haar hofdames wat de nieuwe leraren onderwezen; men deelde haar hun schriften, hun boekjes, in de taal des tijds "traktaten" genoemd, mede; men sprak tot haar van "oorspronkelijke Kerk, van zuiver Woord van God, van aanbidding in geest en waarheid, van Christelijke vrijheid welke het juk van de bijgelovigheden en overleveringen van de mensen afschudt om zich alleen aan God te verbinden *(10)*." Weldra zag deze vorstin LEFEVRE, FAREL en ROUSSEL; hun ijver, hun vroomheid, hun zeden, alles in hen trof haar; maar het was inzonderheid de bisschop van Meaux, sinds lang met haar in betrekking staande, welke haar leidsman op de weg des geloofs werd.

(10) MAIMBOURG, Hist. du Calvinisme, p. 17.

Een bekering.
Dus werd, temidden van het schitterend hof van FRANS I en van het ongebonden huis van LOUIZA van Savoyen, een van die bekeringen van hart bewerkt, welke in alle eeuwen het werk van Gods Woord zijn. MARGARETHA drukte later de verschillende bewegingen van haar ziel op dit gewichtig tijdstip van haar levens in haar gedichten uit; en wij zullen er de sporen van de weg die zij toen doorwandelde in kunnen ontdekken. Men ziet dat het gevoel van de zonde haar met grote kracht aangreep, en dat zij de lichtzinnigheid beweende waarmee zij de ergernissen van de wereld had behandeld. Zij riep uit:

"Waar wordt een afgrond, diep genoeg, gevonden,
Om zelfs het tiende deel van mijn zonde
Te straffen?....."

Deze bedorvenheid welke haar zolange tijd onbekend was geweest, trof zij overal aan, nu haar ogen geopend waren.

"' k Ontdek alom in mij van de zonde diepe wortel,
En uiterlijk haar tak, haar blad, haar bloem en vrucht
(11),"

(11) Marguerites de la Marguerite des princesses. (Lyon, 1547), tome Ier, Miroir de l'âme pécheresse, p. 15. Het exemplaar waarvan ik mij bediend heb schijnt aan de koningin van Navarre zelf toebehoord te hebben, en enige aantekeningen welke men erin vindt, zijn, naar men verzekert, van haar hand. Het behoort heden aan een vriend van de schrijver.

Nochtans, onder al de schrik welke de toestand haar ziel haar veroorzaakte, erkende zij dat een God des vredes haar nabij was:

"Mijn God, Gij zijt tot mij gekomen hier beneden,
En toont Uw liefde aan mij, die slechts een aardworm ben
(12)."

(12) Ibid. p. 18, 19.

En weldra was het gevoel van Gods liefde in CHRISTUS in haar hart verspreid:

"Mijn Vader, ... maar wat Vader?...onverderflijk,
Onzienlijk, onveranderlijk onsterflijk,
Die uit genâ ons elke schuld vergeeft;
Ik werp me als zondares, die van zichzelf beeft,
Aan Uw voeten neer. -o Lieve Immanuel,
Ontferm U over mij, gij die 't altaar zijt, zowel
Als 't zondenoffer, die een offer bracht, zo groot,
Dat het U, grote God, voor ons voldoening bood (13)."

(13) Marguerites de la Marguerite des princesses. Oraison à J. C., p. 143.

Aanbidding.
MARGARETHA had het geloof gevonden, en haar verrukte geest gaf zich aan heilige bespiegelingen over:

"o CHRISTUS, eeuwig Woord, des mensen zaligheid,
Diens Vaders eenge Zoon, die is van eeuwigheid,
Gij de eerste en laatste, die eens aller heil bereidt,
Gij Heer en Koning, Gij Verwinnaar in de strijd,
Die ons door Uw dood hebt van de dood bevrijd,
De mens wordt Scheppers kind, als hem 't geloof geleidt;
Hij wordt rechtvaardig, goed, geheel aan God gewijd;
In onschuld weer hersteld, verwacht hij blij de tijd,
Dat hij met CHRISTUS eens als koning zal regeren;
'k Heb CHRISTUS door 't geloof....al, wat ik kan begeren
(14)."

(14) Ibid. Discord de l'esprit et de la chair, p. 73.

Van toen af was er een grote verandering in de hertogin van Alençon daargesteld:
"Zij, arm, onwetend en onmachtig,
Voelt zich, in U, rijk, wijs en krachtig (15)."

(15) Ibid. Miroir de l'âme, p. 22.

Nochtans was de kracht van de zonde in haar nog niet geheel verbroken. Zij vond in haar ziel een tweedracht, een strijd welke haar verbaasde:
"Schoon ad'lijk naar de geest ben 'k toch slavin geboren,
Van hemelse afkomst, en toch kind van 't nietig slijk,
Een woning Gods, en toch een zondenvat gelijk,
Onsterflijk ben 'k, toch is verrotting mij beschoren;
God voedt me, en 'k vraag mijn voedsel toch van de aard;
Ik vlied het kwaad, toch blijft mij 't kwaaddoen waard;
'k Vereer de rede, en blijf toch reedloos hand'len.
Strijd zal 't mij zijn, zolang 'k op aard moet wand'len (16)."

(16) Marguerites de la Marguerite des princesses. Discord de l'esprit et de la chair. p. 71.

Karakter van Margaretha.
MARGARETHA, in de natuur zinnebeelden zoekende welke de behoeften en de aandoeningen harer ziel uitdrukten, nam tot zinnebeeld, zegt BRANTOME, de goudsbloem, "welke door haar stralen en bladen de meeste overeenkomst met de zon heeft en zich naar alle zijden keert waar deze heengaat *(17).*" Zij voegde er deze zinspreuk: *"Non inferiora secutus."* "Ik zoek de dingen niet van dit benedenrond;"
"tot teken bij (gelijk die hoofse schrijver opmerkt) dat zij al haar gedragingen, gedachten, wil en aandoeningen naar die grote Zon welke God was richtte; en daarom vermoedde men dat zij de godsdienst van LUTHER toegedaan was *(18).*"

(17) Vie des Femmes illustres, p. 33.
(18) Ibid.

Inderdaad, de vorstin ondervond weldra de waarheid van dit woord, dat niemand *naar de Godzaligheid die in JEZUS CHRISTUS is leven kan, zonder vervolging te ondergaan*. Men sprak aan het hof van de nieuwe gevoelens van MARGARETHA, en het opzien was groot. Hoe! de zuster zelf des konings behoorde tot die lieden! Men mocht enige ogenblikken geloven dat het met MARGARETHA gedaan was. Men verklaagde haar bij FRANS I. Maar de koning die zijn zuster zeer beminde, deed moeite te geloven dat het niet zo was. Het karakter van MARGARETHA verminderde van tijd tot tijd de tegenstand. Ieder beminde haar, want, zegt BRANTOME, "zij was zeer goed, zachtaardig, vriendelijk, beminnelijk, zeer gemeenzaam, een grote weldoenster van de armen, niemand versmadende, en aller harten winnende door de schone eigenschappen welke zij bezat *(19)*."

(19) Vie des Femmes illustres, p. 341.

Temidden van het bederf en de lichtzinnigheid van die tijd, staat de geest met blijdschap stil bij die uitgelezen ziel, welke de Goddelijke genade onder zoveel ijdelheid en grootheid tot zich wist te trekken. Maar haar vrouwelijke aard hield haar tegen. Indien FRANS I de overtuigingen van zijn zuster bezeten had, zou het ongetwijfeld ten einde toe geweest zijn. Het vreesachtig hart van de vorstin beefde voor de gramschap van haar koning. Zij staat onophoudelijk tussen haar broeder en haar Zaligmaker in twijfel, en wil noch de een noch de andere opofferen. Men kan in haar geen Christin erkennen die ten volle tot de vrijheid van de kinderen Gods gekomen is; volmaakte afbeelding van die verheven zielen, in alle eeuwen vooral onder de vrouwen zo talrijk, welke, met kracht naar de hemel getrokken echter geen sterkte genoeg bezitten om zich geheel van de banden van de aarde los te maken.

Nochtans zo als zij is, is zij een treffend verschijnsel in de geschiedenis. Noch Duitsland, noch Engeland bieden ons een MARGARETHA VAN VALOIS aan. Het is een ster ongetwijfeld een weinig beneveld, maar wier glans een onvergelijkelijke zachtheid bezit; en zelfs in de tijden waarvan ik spreek doet zich haar licht vrij genoeg kennen. Het is eerst later, wanneer de verbolgen blik van FRANS I het Evangelie een dodelijke haat aankondigt, dat zijn zuster met schrik bevangen haar heilig geloof met een sluier zal bedekken. Maar nu heft zij temidden van dat bedorven hof het hoofd op en verschijnt er als een bruid van JEZUS CHRISTUS. De eerbied welke men haar toedraagt, het hoge denkbeeld dat men van haar verstand en van haar hart heeft, verdedigen aan het hof van Frankrijk de zaak des Evangelies beter dan dat ooit enig prediker zou hebben kunnen doen. Deze zachte vrouwelijke invloed geeft de nieuwe leer ingang. Het is mogelijk tot deze tijd dat men de neiging van de Franse adel om het Protestantisme te omhelzen moet doen opklimmen. Indien FRANS zijn zuster ook gevolgd was, indien de gehele natie zich voor het Christendom geopend had, zou de bekering van MARGARETHA het geluk van Frankrijk hebben kunnen worden. Maar terwijl de edelen het Evangelie omhelsden, bleven de troon en het volk aan Rome getrouw; en het werd eenmaal voor de Hervorming de bron van grote onheilen, vorsten uit het huis van Navarre en van Condé onder haar aanhangers te tellen.

V.

Vijanden van de Hervorming.

Dus behaalde het Evangelie in Frankrijk reeds luisterrijke overwinningen. LEFEVRE, BRIÇONNET, FAREL, MARGARETHA gaven zich te Parijs met blijdschap aan de beweging over, welke de wereld begon te schokken. FRANS I zelf scheen toen meer

door de roem der letteren uitgelokt, dan door de gestrengheid van het Evangelie teruggestoten. De vrienden van Gods Woord koesterden de zoetste hoop; zij geloofden dat de hemelse leer zich zonder hinder in hun vaderland zou verspreiden, toen aan de Sorbonne en aan het hof zich een geduchte tegenstand opdeed. Frankrijk, dat zich gedurende bijna drie eeuwen in de Rooms Catholieke wereld door zijn vervolgingen moest beroemd maken, verhief zich met een onmeedogende strengheid tegen de Hervorming. Was de 17de eeuw die van een bloedige zegepraal, de 16de was die van een woedende strijd. Nergens vonden misschien de Hervormende Christenen op de plaatsen zelf waar zij het Evangelie plantten, onmeêdogender tegenstanders. In Duitsland was het in verschillende staten dat de vijanden zich in hun gramschap tegen elkaar wapenden; in Zwitserland was het in verschillende cantons; maar in Frankrijk was het terzelfder plaats tegenover elkaar. Een losbandige vrouw en een hebzuchtig staatsdienaar openden toen de lange reeks van de vijanden van de Hervorming.

Louïza. Duprat.

LOUIZA van Savoyen, moeder des konings en van MARGARETHA, bekend door haar minnarijen, heerszuchtig en omgeven van een stoet van staatsdames wier vrije levenswijs aan het hof van Frankrijk een lange reeks van onzedelijkheden en ergernissen begon, moest zich natuurlijk tegen Gods Woord kanten; zij was destemeer te vrezen, daar zij steeds een schier grenzeloze invloed op haar zoon behield. Maar het Evangelie vond een nog geduchter tegenstander in de gunsteling van LOUIZA, ANTHONIE DUPRAT, die zij tot rijkskanselier deed benoemen. Deze man, welke een geschiedschrijver van die tijd de slechtste van alle tweevoetige dieren *(1)* noemt, was nog gieriger dan LOUIZA ongebonden was. Zich eerst ten koste van de gerechtigheid verrijkt hebbende, wilde hij zich later ten koste van de godsdienst verrijken, en trad in de orde om zich van de rijkste ambten meester te maken.

(1) Bipedum omnium nequissimus. (BELCARIUS, 15, p. 435.)

De weelde en de gierigheid kenmerkten dus die twee personen, welke, beide de paus toegedaan, de ergernissen van hun leven met het bloed van de ketters trachtten te bedekken *(2) (3)*.

(2) SISMONDI. Hist. des Francais, 16, p. 387.

(3) Het is geen aanbeveling voor het Pausdom, dat het zodanige hulp nodig heeft, nog veel minder dat het daarvan gebruik maakt. Het ligt in dezelfde aard en zou zonder deze lang van de aarde verbannen zijn. Het vleit de vorsten, de groten van de aarde en met één woord allen, wier gewetens met misdaden beladen zijn, en die door hun onderwerping aan de paus in de waarneming van enige uitwendige plechtigheden, de vergeving van deze en vrijheid om daarin te volharden menen te kopen, en tevens hun dikwijls onwettige macht uitbreiden en bevestigen. -L.R.

Concordaat in Bologne.

Een van hun eerste daden was het rijk aan de kerkelijke heerschappij van de paus over te leveren. De koning had, na de slag van Marignan, met LEO X te Bologne een samenkomst, en daar werd het befaamde concordaat gesloten, krachtens wat die twee vorsten de buit van de Kerk onder zich verdeelden. Zij ontnamen aan de conciliën de opperhoofdigheid, om die aan de paus te geven; en aan de kerken de benoeming tot de bisschoppelijke waardigheden en kerkelijke ambten, om die aan de koning te geven. Voorts verscheen FRANS I, de sleep van het pauselijk kleed dragende, in de domkerk

te Bologne, om die onderhandeling te bekrachtigen. Hij gevoelde de onbillijkheid van het concordaat, en, zich naar DUPRAT kerende, fluisterde hij deze in het oor: "Er is genoeg in om ons beide te verdoemen *(4)*." Maar wat ging hem zijn eeuwig heil ter harte? Het was het geld en het verbond van de paus dat hij nodig had.

(4) MATHIEU I, p. 16.

Tegenstand van het parlement en van de universiteit.
Het parlement bood het concordaat een krachtige tegenstand. De koning liet dezelfde afgevaardigde vele weken te AMbOISE wachten; en hen eens hebbend doen komen, op het ogenblik dat hij van tafel kwam, zei hij tot hen: "Er is in Frankrijk een koning, en ik versta niet dat er zich, zoals te Venetië een senaat vormt." Vervolgens beval hij hun voor zonsondergang te vertrekken. De Evangelische vrijheid had niets van zulk een vorst te hopen. Drie dagen daarna verscheen de opperkamerheer, LA TREMOUILLE, in het parlement en gelastte dat het concordaat zou ingeschreven worden.

Toen stelde de hogeschool zich in beweging. De 18de maart 1518 ging een plechtstatige optocht, waarbij al de studenten en elk baccalaureus met hun tabbaarden, naar de St. CATHARINA kerk van de scholieren, om God om het behoud van de vrijheden van de Kerk en des rijks te smeken *(5)*. "Men zag de collegiën gesloten, gewapende scholieren met grote hopen door de stad gaan, hen grote personen, die op last des konings het gezegd concordaat deden afkondigen en tenuitvoer leggen, bedreigen en soms mishandelen *(6)*." De universiteit eindigde echter met de uitvoering van dit verdrag toe te staan, maar zonder ooit de daden te herroepen waardoor zij haar tegenstand betoond had; en van toen af begon de koning, zegt de afgezant van Venetië, CORRERO, op verzoek van de hofdames mildelijk bisdommen uit te delen en abdijën aan zijn soldaten te geven; zodat men aan het hof van Frankrijk met bisdommen en abdijën handel dreef zoals te Venetië met peper en kaneel *(7) (8)*."

(5) CREVIER. 5, p. 110.
(6) FONTAINE, Hist. cathol, Paris, 1562, p. 16.
(7) RAUMER. Gesch. Europ. I, p. 270.
(8) Zie hier het eerste waarschuwend voorbeeld van zodanig een concordaat tussen de paus en een wereldlijk vorst gesloten, wat voor de Catholijken zelf hoogst nadelig is. Dit concordaat verving de zogenoemde pragmatieke sanctie, en vernietigde daarmee alle vrijheden van de Gallikaanse Kerk, welke door deze gewaarborgd waren, en verdeelde de macht over en de rijkdommen van de Kerk tussen de paus en de koning, de Kerk daarvan berovende. Het maakte echter tevens de koning tot een vazal van de paus, vooral ook om de Protestanten te verdrukken. Voor altijd blijft zodanig een concordaat buiten de grenzen van ons vaderland gesloten! -L.R.

De Sorbonne. Beda.
Terwijl LOUIZA en DUPRAT zich gereed maakten om het Evangelie te verdelgen, door de vernietiging van de vrijheden van de Gallikaanse Kerk zelf, vormde zich van een andere kant een fanatieke en machtige partij tegen de Bijbel. De Christelijke waarheid heeft steeds twee grote tegenstanders gehad, de ongebondenheid van de wereld en het fanatisme van de priesters. De schoolse Sor bonne en een oneerbaar hof moesten elkaar de hand geven om tegen de belijders van JEZUS CHRISTUS op te trekken. De ongelovige Sadduceërs en de schijnheilige Farizeërs waren, in de eerste

dagen van de Kerk, de hevigste vijanden van het Christendom; en zij zijn het in alle eeuwen. De duisternis van de School verwekte weldra tegen het Evangelie haar onmeêdogendste tegenstanders. Aan hun hoofd bevond zich NOÉL BEDIER, gewoonlijk BEDA genoemd, Picardiër van oorsprong en Syndicus der Sorbonne, die men de grootste schreeuwer en de oproerigste geest van zijn tijd genoemd heeft. Opgevoed in de dorre leerstellingen van de Scholastiek, opgewassen temidden van de stellingen en tegenstellingen van de Sorbonne, al de onderscheidingen der School nog meer dan Gods Woord eerbiedigende, was hij door gramschap vervoerd tegen degene wier stoute mond andere leringen durfde uitspreken. Met een onrustige geest bezield, zich geen rust kunnende geven, steeds aan nieuwe vervolgingen behoefte hebbende, kwelde hij al degenen die zich bij hem bevonden; de verwarring was zijn element; hij scheen gemaakt om onlusten te verwekken, en wanneer hij geen tegenstanders had, wierp hij zich op zijn vrienden. Als een onstuimig kwakzalver, deed hij de stad en de universiteit weergalmen van onkundige en hevige uitvallen tegen de letteren, tegen de nieuwigheden van die tijd en tegen al degenen die naar zijn gedachte niet hevig genoeg waren om deze tegen te staan. Velen lachten toen zij hem hoorden, maar anderen hechtten aan de woorden van de driftige redenaar geloof, en de hevigheid van zijn karakter verzeker de hem in de Sorbonne een tirannieke heerschappij. Hij had steeds enige vijand nodig om te bestrijden, enig slachtoffer om naar het schavot te slepen; ook had hij zich ketters geschapen vóór dat er waren, en had hij verlangd dat men MERLIN, vicaris generaal van Parijs, zou verbranden, omdat hij getracht had ORIGENES te verdedigen. Maar, toen hij de nieuwe leraren zag verschijnen, sprong hij op evenals het wilde dier dat onverwacht in zijn nabijheid een prooi ontdekt welke het gemakkelijk kan verslinden. "Er zijn in een enkele BEDA drieduizend monniken," zei de voorzichtige ERASMUS *(9)*.

(9) In uno Beda sunt tria millia monachorum. (ERASMI Epp., p. 373.)

Zijn karakter.

Nochtans benadeelden zijn buitensporigheden zelve zijn zaak. "Hoe!" zeiden de wijsste mannen des tijds, "Is het op zulk een Atlas dat de Roomse Kerk zou rusten *(10)*? Van waar komt de brand, anders dan van de dwaasheden van BEDA?" Inderdaad, dat zelfde woord wat zwakke gemoederen verschrikte, bracht edele zielen in beweging. Aan het hof van FRANS I bevond zich een edelman van het land van Artois, met name LODEWIJK DE BERQUIN, toen omtrent dertig jaren oud, en die nooit gehuwd is geweest. De zuiverheid van zijn leven *(11)*, zijn diepe kundigheden welke hem "de geleerdste der edelen *(12)*" deden noemen, de rondborstigheid van zijn karakter, de tedere zorgen welke hij aan de armen besteedde, de onbegrensde genegenheid welke hij zijn vrienden toedroeg, onderscheidde hem onder zijn gelijken *(13)*. De gebruiken van de Kerk, de vasten, de feesten, de missen, hadden geen nauwkeuriger waarnemer *(14)*; hij betoonde vooral een grote afkeer van al wat men ketterij noemde. Het was iets buitengewoons zoveel vroomheid aan het hof te zien.

(10) Talibus Atlantibus nititur Ecclesia romana. (Ibid. p. 1113.)
(11) Ut ne rumusculus quidem impudicitiae sit unquam in illum exortus. (Ibid. p. 1278.)
(12) GAILLARD. Hist. de Francois Ier.
(13) Mirere benignus in egenos et amicos. (ERASMI Epp. p. 1238.)
(14) Constitutionum ac rituum ecclesiasticorum observantissimus... (Ibid.)

Zijn tirannie.
Het scheen dat niets zulk een man naar de zijde der Hervorming kon doen overhellen; er waren echter een of twee trekken in zijn karakter die hem naar het Evangelie moesten leiden; hij had een afschuw van alle huichelarij, en gelijk hij nimmer iemand wie het ook ware onrecht bad willen doen, kon hij evenmin dulden dat men iemand verongelijkte. Maar de dwingelandij van BEDA en van andere geestdrijvers, hun woelingen en hun vervolgingen verontwaardigden zijn edele ziel; en daar hij niets ten halve deed, zag men hem weldra overal waar hij kwam, in de stad, aan het hof, "zelfs onder de aanzienlijksten des rijks *(15)*," vuur en vlam spuwen tegen de tiranni van die leraren en "die gehate horzelen, welke toen de schrik van de wereld waren, zegt THEODORUS BEZA, tot in hun holen vervolgen *(16)*."

(15) Actes des Martyr de Crespin, p. 103.
(16) Ut maxime omnium tunc metuendos crabrones in ipsis eorum cavis....(Bezae Icones.)

Berquin, de geleerdste van de edelen.
Dit was niet genoeg; de tegenkanting tegen het onrecht leidde BERQUIN tot het zoeken van de waarheid. Hij wilde die heilige Schrift kennen welke zo geliefd was bij de lieden tegen wie BEDA en zijn aanhangers zich stelden, en nauwelijks was hij begonnen deze te lezen of zij nam zijn gehele hart in. BERQUIN kwam spoedig in aanraking met MARGARETHA, met BRICONNET, met LEFEVRE, met allen die het Woord beminden, en hij smaakte in hun verkeerde reinste genoegens. Hij gevoelde dat er iets anders te doen was dan zich tegen de Sorbonne aan te kanten, en hij zou aan geheel Frankrijk de overtuigingen van zijn ziel hebben willen mededelen. Hij begon dan te schrijven en vele Christelijke boeken in het Frans te vertalen. Het scheen hem toe dat ieder even spoedig de waarheid moest erkennen en omhelzen als hij zelf gedaan had. Die drift welke BEDA ten aanzien van de menselijke overleveringen betoond had, betoonde BERQUIN ten opzichte van Gods Woord. Jonger dan de Syndicus van de Sorbonne, minder voorzichtig, minder bedreven, bezat hij meer edele geestdrift voor de waarheid dan deze. Het waren twee machtige kampvechters die hun krachten moesten aanwenden om elkaar te overwinnen. Maar BERQUIN stelde zich iets anders voor dan BEDA op de grond te werpen. Hij zou stromen van waarheid over geheel zijn volk hebben willen uitstorten. Daarom zegt ook THEODORUS BEZA dat Frankrijk misschien in BERQUIN een andere LUTHER zou gevonden hebben, indien hij zelf in FRANS I een andere keurvorst gevonden had *(17)*.

(17) Gallia fortassis alternun esset Luterum nacta. (Bezae Icones.)

De bestuurders van de Sorbonne.
Talrijke hinderpalen moesten zijn pogingen belemmeren. Het fanatisme ontmoet steeds aanhangers; het is een vuur dat meer en meer toeneemt. De onkundige monniken en priesters schaarden zich onder het gevolg van de Syndicus van de Sorbonne. De gemeenschapsgeest heerste in dat genootschap, bestuurd door enige listige en fanatieke mannen die op een behendige wijze van de nietigheid of van de ijdelheid van hun ambtgenoten wist en gebruik te maken, om hen in hun haat te doen delen. Bij iedere vergadering zag men die bestuurders het woord nemen, de gemoederen door hun geweld beheersen, en de zwakke of gematigde lieden tot zwijgen brengen. Nauwelijks hadden zij een voorstel gedaan, of zij riepen op een dreigende toon uit: "Hier zal men zien wie degenen zijn die tot de aanhang van

LUTHER behoren *(18)*." Sprak iemand een betamelijk gevoelen uit, dan greep een ijzing BEDA, LECOUTURIER, DUCHESNE en geheel hun rot aan; dan riepen zij allen tegelijk uit: "Hij is erger dan LUTHER!..." De goede uitslag bekroonde deze Maatregel; de schroomvallige gemoederen die liever in vrede wensen te leven dan te redetwisten, degenen die bereid zijn hun eigen gevoelen voor hun bijzonder belang te laten varen, degenen die de eenvoudigste vraagstukken niet begrijpen, degenen eindelijk welke het geschreeuw van de tegenpartij moed geeft om tevoorschijn te komen, waren door BEDA en zijn trawanten medegesleept. Enigen bleven sprakeloos, anderen hieven kreten aan, allen toonden zich aan die macht onderworpen, welke een trotse en tirannieke geest op gewone zielen uitoefent. Zodanig was de staat van dat genootschap, wat men als zo eerwaardig beschouwt, en dat toen de hevigste vijand van het Evangelisch Christendom was. Het zou dikwijls genoeg zijn een oogopslag op de beroemdste vergaderingen te werpen om de oorlog die zij de waarheid aandoen op dezelfde rechte waarde te schatten.

(18) Hic, inquiunt, apparebit qui sint lutheranae factionis. (Er. Epp. p. 889.)

Dus verviel de hogeschool, welke onder LODEWIJK XII de onafhankelijke wilsneigingen van ALLMAIN toegejuicht had *(19)*, eensklaps, onder DUPRAT en LOUIZA van Savoyen, in het fanatisme en de slavernij. Indien men de Jansenisten en enige andere leraren uitzondert, vindt men nooit een edele en ware onafhankelijkheid bij de Gallikaanse geestelijkheid. Deze heeft altijd geslingerd tussen de slavernij ten aanzien van het hof en de slavernij ten aanzien van de paus. lndien deze, onder LODEWIJK XII of onder LODEWIJK XIV, enige schijn van vrijheid heeft, is het omdat haar meester te Parijs in strijd is met haar meester te Rome. Dus verklaart zich de verandering welke wij thans schetsen. De hogeschool en de bisschoppen hielden op zich hun rechten en hun plichten te herinneren, zodra de koning ophield het hun te bevelen.

(19) De schrijver bedoelt hier zeker JACOBUS ALLMAIN, een van de latere Schoolgeleerden, die in het begin van de 16de eeuw te Parijs onderwees, behorende tot de aanhang der Nominalisten en de gevoelens van OCCAM ook over de menselijke vrijheid toegedaan, en evenals deze een tegenstander der pauselijke opperheerschappij. Hij schreef onderscheidene wijsgerige werken over de rede- natuur- en zedekunde, maar ook een op last van de universiteit van Parijs, over het gezag van de Kerk en Kerkvergaderingen, het tegen de pauselijke overheersing verdedigende. -L.R.

Ketterij van de drie Magdalena's.

Sinds lang was BEDA op LEFEVRE verstoord; de roem van het onderwijs van de Picardise leraar verbitterde zijn landgenoot en kwetste zijn hoogmoed; hij zou hem de mond wel hebben willen sluiten. Reeds eenmaal had BEDA de doctor van Etaples aangevallen, en, nog weinig geschikt om de Evangelische leringen te onderscheiden, had hij zijn ambtgenoot over een stuk aangevallen dat, hoe vreemd ons dit ook moge toeschijnen, LEFEVRE het schavot moest doen beklimmen *(20)*. Deze leraar had beweerd dat MARIA, zuster van LAZARUS, MARIA MAGDALENA en de zondares waarvan LUKAS in het zeventiende hoofdstuk van zijn Evangelie spreekt, drie onderscheiden personen waren. De Griekse vaders hadden haar onderscheiden, maar de Latijnse vaders hadden haar met elkaar verward. Die verschrikkelijke *ketterij* van de drie MAGDALENA's bracht BEDA en zijn gehele leger in beweging; de

Christenheid was er over bewogen; FISHER, bisschop van Rochester, een van de uitstekendste prelaten van die tijd, schreef tegen LEFEVRE, en de gehele Kerk verklaarde zich toen tegen een mening welke thans door alle Rooms Catholieken aangenomen is. Reeds was LEFEVRE, door de Sorbonne veroordeeld, door het parlement als ketter vervolgd, toen FRANS I, verblijd van die gelegenheid te vinden om de Sorbonne een slag toe te brengen en het monnikendom te vernederen, hem uit de handen van zijn vervolgers rukte.

(20) GAILLARD. Hist. de François Ier, 4, p. 228.

Luther in Parijs veroordeeld.

BEDA, er over verontwaardigd dat men hem zijn slachtoffer ontnomen had, besloot voor een teede maal beter toe te zien. De naam van LUTHER begon in Frankrijk te weêrgalmen. Na de redetwist van Leipzig met doctor ECK had de Hervormer er in bewilligd om de universiteit en van Erfurt eu Parijs als rechters te erkennen. De ijver die de universiteit tegen het concordaat betoond had deed hem ongetwijfeld hopen in haar boezem onpartijdige rechters te zullen vinden. Maar de tijden waren veranderd, en hoe meer vastberadenheid de faculteit tegen de aanmatigingen van Rome betoond had, destemeer ging haar het vaststellen van haar rechtzinnigheid ter harte. BEDA vond deze dan geheel gezind om tot zijn oogmerken toe te treden.

Van de 20ste januari 1520 af verkocht de schatmeester van de Franse natie twintig exemplaren van de onderhandeling van LUTHER met doctor ECK, om deze aan de leden van het genootschap uit te delen welke van deze zaak rekenschap moesten geven. Men wijdde meer dan één jaar aan het onderzoek. De Hervorming van Duitsland begon in Frankrijk groot opzien te maken. De universiteiten, welke toen instellingen van een echt Katholicisme waren, waar men van alle landen van de Christenheid heen stroomde, brachten Duitsland, Frankrijk, Zwitserland, Engeland, met betrekking tot de Godgeleerdheid en de wijsbegeerte, in vaardiger en nauwer gemeenschap, dan die welke op dit ogenblik bestaat. De weêrklank welke het werk van LUTHER te Parijs had versterkte de handen van de LEFEVRES, van de BRIÇONNETS, der FARELS. Elke zegepraal die hij behaalde wekte hun moed op. Velen van de leraren van de Sorbonne waren over de verwonderenswaardige waarheden, welke zij in de schriften van de monnik van Wittenberg vonden, getroffen. Er hadden reeds rondborstige bekentenissen, maar ook vreselijke tegenkantingen plaats. "Geheel Europa," zegt CREVIER, "was in verwachting wat de universiteit van Parijs zou beslissen." De strijd scheen twijfelachtig. Eindelijk had BEDA de overhand; in april 1521, beval de universiteit dat men de schriften van LUTHER openlijk aan de vlammen zou overgeven, en dat men de schrijver tot een herroeping zou noodzaken.

Dit was niet genoeg. Inderdaad, de discipelen van LUTHER waren nog spoediger dan zijn schriften de Rijn overgetrokken. "In weinig tijd," zegt de Jezuit MAIMBOURG, "bevond zich de universiteit vol vreemdelingen die, omdat zij een weinig Hebreeuws en genoeg Grieks verstonden, naam maakten, zich in de huizen van de aanzienlijken indrongen, en zich een vermetele vrijheid om de Bijbel te verklaren aanmatigden *(21)*." De faculteit benoemde dan enige afgevaardigden om de koning vertogen te doen.

(21) Hist. du Calvinisme. p. 10.

FRANS I, zich weinig aan de geschillen van de Godgeleerden bekreunende, zette zijn vermaken voort; en, zijn edellieden en de hofdames van zijn moeder en van zijn zuster van kasteel tot kasteel leidende, gaf hij er zich, ver van de lastige blikken van de burgers van zijn hoofdstad, aan allerlei ongeregeldheden over. Hij doorreisde dus Bretagne, Anjou, Guyenne, Angoumois, Poitou, zich op de dorpen en in de wouden laten bedienen alsof hij te Parijs in zijn paleis geweest was. Het waren toernooispelen, gevechten, maskeraden, praalvertoningen, rijkelijk aangerichte tafels, waarbij die van LUCULLUs, zegt BRANTOME, in geen vergelijking kwamen *(22)*.

(22) Vie des Hommes illustres, 1, p. 326.

De Sorbonne wendt zich tot de koning.

Hij staakte echter een ogenblik zijn vermaken om de achtbare afgevaardigden van de Sorbonne te ontvangen; maar hij zag niet anders dan geleerden in degenen die de faculteit hem als ketters afschilderde. Een vorst die zich beroemt de koningen van Frankrijk *tot de staat van mondigheid* gebracht te hebben, zal die voor enige fanatieke leraars het hoofd buigen? "Ik wil niet," antwoordde hij, "dat men die lieden verontrust. Diegenen te vervolgen welke ons onderwijzen, zou zoveel zijn als de bekwame liede te beletten in ons land te komen *(23) (24)*"

(23) MAIMBOURG, p. 11.

(24) Zo beschouwen dus de vorsten en groten van de aarde, die niet door hoger Geest verlicht zijn, de Godsdienst uit een werelds of ook wel staatkundig oogpunt. Zien zij in hen, die de waarheid voorstaan, niet anders dan verlichte en meer beschaafde lieden, die hun land tot ere strekken, zo willen zij hen nog wel enigszins begunstigen; doch weet men hen wijs te maken, dat zij voor hun macht gevaarlijk zijn, of beginnen zij zelf gewaar te worden, dat de waarheid de vrije involging van hun lusten in de weg staat, zo worden zij al spoedig in vervolgers veranderd, gelijk het voorbeeld van FRANS I duidelijk aanwijst. Zijn voorbeeld dient tot waarschuwing voor de vorsten van onze tijd, maar ook tot lering voor allen die de waarheid oprecht voorstaan, om van de vertoning van verlichting geen heil te wachten, maar liever aanstonds onbewimpeld te doen blijken, welke zedelijke vruchten de waarheid van haar belijders vordert. Dan weet ieder van stond aan, wat partij men te kiezen heeft, en niemand wordt in zijn verwachting noch in zijn hoop bedrogen. -L.R.

De deputatie verliet vol gramschap de koning. Wat zal er gebeuren? Het kwaad neemt van dag tot dag toe; reeds noemt men de ketterse meningen "gevoelens van fraaie vernuften;" de vlam van verwoesting sluipt de verborgenste schuilhoeken binnen; weldra zal de brand uitbarsten, en het gebouw van geloof in geheel Frankrijk met groot gedruis instorten.

Lefèvre verlaat Parijs voor Meaux.

BEDA en de zijnen, van de koning geen schavotten hebben kunnen bekomen, zochten meer geheime vervolgingen. Er waren geen kwellingen welke men de Evangelische leraren niet deed ondergaan. Het waren gedurig nieuwe betichtingen en nieuwe aanklachten. De oude LEFEVRE, door die onverstandige ijveraars gekweld, haakte naar rust. De vrome BRIÇONNET, die niet ophield de leraar van Etaples bewijzen van zijn hoogachting te geven *(25)*, bood hem een schuilplaats aan. LEFEVRE verliet

Parijs en begaf zich naar Meaux. Het was een eerste zegepraal op het Evangelie behaald, en men zag van toen af dat, wanneer het de partij niet kan gelukken de burgerlijke macht op haar zijde te krijgen, deze een geheime en fanatieke politie heeft door middel van welke zij haar oogmerk zeker weet te bereiken.

(25) Pro Innumeris beneficiis, pro tantis ad studia commodis. (Epist. dedicatoria Epp. Pauli.)

VI.

Briçonnet bezoekt zijn bisdom.

Dus begon Parijs tegen de Hervorming op te staan en de eerste grenslijnen van die cirkel te trekken welke, gedurende bijna drie eeuwen, de Hervormde Godsdienst van de hoofdstad moest verwijderen. God had gewild dat de eerste lichtstralen binnen Parijs zelve zouden schijnen: maar de mensen stonden weldra op om ze uit te blussen; de geest van de zestienen gistte reeds in de hoofdstad, en andere steden van het koninkrijk stonden verlicht te worden door het licht wat zij ver van zich stootte.

Hervorming.

BRAÇONNET had bij zijn terugkering in zijn bisdom er de ijver van een Christen, van een bisschop betoond. Hij had al de parochies bezocht, en de dekens, de pastoren, de kapellanen, de kosters en de voornaamste gemeenteleden bijeen hebben doen komen, had hij naar de leer en de wandel van de predikers onderzoek gedaan. Op de tijd van de inzameling van aalmoezen, had men hem geantwoord, begeven de Franciscaners van Meaux zich op weg; een enkel prediker gaat op een en dezelfde dag vier of vijf gemeenten rond, herhalende even zo dikwijls dezelfde predikatie, niet om de zielen van de hoorders te voeden, maar om zijn buik, zijn beurs en zijn klooster te vullen *(1)*. De bedelzakken eenmaal gevuld zijnde, is het oogmerk bereikt, de predikatiën eindigen, en de monniken verschijnen niet in de kerken dan wanneer er een andere tijd om te bedelen gekomen is. De enige zaak van die herders is de wol van hun kudden te scheren *(2)*.

(1) Ea solum doceri quae ad coenobium illorum ac ventrem explendum pertinerent. (Acta Mart., p. 334.)

(2) Manuscrit de Meaux. Ik ben aan de welwillendheid van de heer LADEVEZE, predikant van Meaux, de mededeling van een kopij van dit handschrift, in die stad bewaard, verschuldigd.

De leraars binnen Parijs vervolgd.

Het grootste gedeelte van de pastoors verbrasten van hun kant hun inkomsten te Parijs. "Ach!" zei de brave bisschop, de pastori welke hij kwam bezoeken ledig vindende, "zijn het geen verraders zij die dus de krijgsdienst van CHRISTUS verlaten *(3)*?" BRIÇONNET besloot een geneesmiddel voor die kwalen aan te brengen, en riep een kerkvergadering van geheel zijn geestelijkheid tegen de 13de oktober 1519 bijeen. Maar die wereldsgezinde priesters, welke zich weinig aan de vertogen van hun bisschop bekreunden, en voor wie Parijs zoveel bekoorlijkheden had, bedienden zich van een gewoonte volgens welke zij een of meer kapellanen konden aanstellen om in hun afwezigheid hun kudden te weiden. Van honderdzevenentwintig kapellanen deed een nauwkeurig onderzoek BRIÇONNET slechts veertien vinden welke hij goedkeurde.

(3) Manuscrit de Meaux,

Wereldsgezinde pastoors, domme kapellanen, monniken die alleen aan hun buik dachten, zodanig was dan de staat van de Kerk. BRIÇONNET verbood de Franciscaners het prediken *(4)*; en overtuigd dat het enige middel om zijn bisdom van goede bedienaren te voorzien, was hen zelf te vormen, besloot hij te Meaux een Godgeleerde school te stichten, bestuurd door Godvruchtige en wijze leraren. Men moest deze zoeken: BEDA bezorgde hem deze. Inderdaad, die geestdrijvende man en zijn genootschap verflauwden niet; en, zich met bitterheid over de verdraagzaamheid van de regering beklagende, verklaarden zij dat zij met haar, zonder haar en tegen haar de nieuwe leringen de oorlog zouden aandoen. Tevergeefs had LEFEVRE de hoofdstad verlaten; bleven FAREL en zijn andere vrienden er niet? FAREL beklom, weliswaar, de kansels niet, want hij was geen priester; maar aan de hogeschool, in de stad, met de hoogleraren, de priesters, de studenten, de burgers, streed hij moedig voor de zaak van de Hervorming. Anderen, door zijn voorbeeld aangemoedigd, verspreidden steeds meer openlijk het Woord van God. Een beroemd prediker, MARTIALIS MAZURIER, voorzitter van het collegie van St. MICHAëL, spaarde niets, schilderde de ongeregeldheden des tijds onder de donkerste en echter de waarachtigste kleuren af, en het scheen onmogelijk de kracht van zijn welsprekendheid te weerstaan *(5)*. De gramschap van BEDA en van de Godgeleerden, zijn vrienden, was ten top geklommen. "Wanneer wij die nieuwigheidzoekers verdragen," zei hij, "zullen zij het gehele genootschap overmeesteren, en het zal met onze onderwijzingen, met onze overleveringen, met onze bedieningen en met de achting, welke Frankrijk en de gehele Christenheid ons toedragen, gedaan zijn!"

(4) Eis in universa diocesi sua praedicationem interdixit. (Act. Mart., p, 334.)
(5) Freqnentissimas de reformandis hominum moribus conciones habuit. (LANNOI, Navarrae gijmnasii Hist., p. 261.)

De Godgeleerden van de Sorbonne waren inderdaad de sterkste. FAREL, MAZURIER, GERARD ROUSSEL, zijn broeder ARNOLDUS, zagen weldra hun werkzaamheid alom gedwarsboomd. De bisschop van Meaux drong zijn vrienden om zich bij LEFEVRE te komen voegen; en die voortreffelijke mannen, door de Sorbonne in het nauw gebracht, bij BRIÇONNET een heilige vereniging voor de zegepraal van de waarheid hopende daar te stellen, namen de uitnodiging van de bisschop aan, en begaven zich naar Meaux *(6)*. Dus verwijderde zich het Evangelisch licht langzamerhand van de hoofdstad, waar de voorzienigheid zelf eerst glans had doen schijnen. *Dit is het oordeel, dat het licht in de wereld gekomen is, en de mensen hebben de duisternis liever gehad dan het licht, omdat hun werken boos waren (7)*. Het is onmogelijk niet te erkennen dat Parijs over haar muren Gods oordeel verwekte wat deze woorden van JEZUS CHRISTUS aanduiden.

(6) Het was de vervolging die tegen hen in het jaar 1521 te Parijs verwekt werd, welke hen noodzaakte deze hoofdstad te verlaten. (Vie de Farel, par CHAUPARD.)
(7) Joh 3:19.

Philiberta van Savoyen.
MARGARETHA VAN VALOIS, achtereenvolgens van BRIÇONNET, van LEFEVRE, van hun vrienden beroofd, zag zich toen met bekommering alléén temidden van Parijs en van het ongebonden hof van FRANS I. Een jonge vorstin,

zuster van haar moeder, PHILIBERTA van Savoyen, leefde met haar in vertrouwde vriendschap. PHILIBERTA, welke de koning van Frankrijk, om het concordaat te bezegelen, aan JULIANUS de Doorluchtige, broeder van LEO X, ten huwelijk gegeven had, had zich na haar vereniging naar Rome begeven, waar de paus, opgetogen over een zo doorluchtig verbond, 150,000 dukaten verspild had om haar prachtige feesten te geven *(8)*. In het jaar 1516 was JULIANUS, die toen het bevel over het leger van de paus voerde, gestorven, een weduwe van achttien jaren oud nalatende. Zij hechtte zich aan MARGARETHA, welke door haar geest en haar deugden op al wat haar omringde een grote invloed uitoefende.

(8) GUICHEMON. Hist. gén. de Savoie, 2, p. 180.

De droefheid van PHILIBERTA opende haar hart voor de stem van de Godsdienst. MARGARETHA deelde haar alles mede wat zij las, en de weduwe van de luitenant generaal van de Kerk begon de aangenaamheden van de heilleer te smaken. Maar PHILIBERTA was te onbedreven om haar vriendin te ondersteunen. Dikwijls beefde MARGARETHA bij de gedachte aan haar grote zwakheid. Wanneer de liefde welke zij de koning toedroeg en de vrees welke zij had van hem te mishagen haar tot enige daad met haar geweten strijdig vervoerden, dan was haar gemoed terstond met onrust vervuld, en, met droefheid tot de Heer wederkerende, vond zij in Hem een Meester, een broeder, barmhartiger en dierbaarder voor haar hart dan FRANS zelf ooit was. Het is in die tijd dat zij tot JEZUS CHRISTUS zei:

Beminlijke broeder, in plaats van te straffen
Een zuster vol dwaasheid, wilt gij haar verschaffen
Een eeuwig geluk; en met liefde en gena
Vergeldt Gij het morren waardoor 'k U versma.
Te veel is 't mijn broeder! te veel al dat goede,
Helaas! ik verdien slechts de tucht Uwer roede (9).

(9) Marguerites de la Marguerite. Miroir de l'ame pécheresse, 1, p. 36.

Briefwisseling van Margaretha en Briçonnet.

MARGARETHA, ziende al haar vrienden zich naar Meaux begeven, sloeg op hen treurige blikken temidden van de feesten van het hof. Alles scheen opnieuw haar te verlaten. Haar gemaal, de hertog van Alenøon, vertrok naar het leger; haar jonge tante PHILIBERTA begaf zich naar Savoyen. De hertogin wendde zich tot BRICONNET.

"Mijnheer van Meaux," schreef zij hem, "wetende dat een enig ding nodig is, wend ik mij tot u, om u te smeken door gebeden te willen uitwerken dat het hem behage, naar zijn heilige wil mijnheer van AlenÇon te besturen, die op bevel des konings als zijn luitenant generaal naar het leger gaat, wat ik twijfel of het wel zonder oorlog zal uiteen gaan. En bedenkende dat gij, behalve het algemeen welzijn van het rijk, al wat de eeuwig heil en het mijn betreft ter harte neemt, verzoek ik u om geestelijke hulp. Morgen vertrekt mijn tante VAN NEMOURS naar Savoyen. Ik moet mij met vele zaken die mij veel vrees verwekken bemoeien, waarom, indien gij wist dat meester MICHAëL een reis doen kon, mij zulk een troost zijn zou die ik alleen tot Gods eer verlang *(10)*."

(10) Lettres de Marguerite, reine de Navarre. Bibl. royale. Manuscrit S. F. 337. (1521).

MICHAëL D'ARANDE, wiens hulp MARGARETHA inriep, was een van de leden van de Evangelische vereniging te Meaux, die zich later om de prediking van het Evangelie aan vele gevaren blootstelde.

Deze godvruchtige vorstin zag met vrees een steeds geduchter oppositie zich tegen de waarheid vormen. DUPRAT en de mannen van de regering, BEDA en die der Sorbonne, vervulden haar met schrik. "Het is de oorlog," antwoordde haar BRIÇONNET, om haar te bemoedigen, "het is de oorlog welke de zachtmoedige JEZUS in het Evangelie gezegd heeft dat hij op aarde was komen brengen...en ook het vuur....het grote vuur, wat het aardse in het Goddelijke verandert. Ik wens met geheel mijn hart u te helpen, Mévrouw; maar verwacht van mijn eigen nietigheid niets dan het willen. Die geloof, hoop en liefde heeft, heeft zijn enig nodige, en heeft geen hulp of bijstand nodig....Alleen God is alles, en buiten Hem kan men niets zoeken. Hebt, om te strijden, de grote reus....de onoverwinnelijke liefde....De oorlog wordt door liefde bestuurd-JEZUS begeert haar aanwezen in het hart: ongelukkig is degene die zich van haar verwijdert. Die in persoon strijdt is van de overwinning zeker. Dikwijls krijgt degene die door een ander strijdt de nederlaag *(11)*."

(11) Lettres de Marguerite. Manusc. S. F. 12 Juin 1521.

De bisschop van Meaux begon zelf gewaar te worden wat de strijd voor Gods Woord is. De Godgeleerden en de monniken, verontwaardigd over de schuilplaats welke hij de vrienden van de Hervorming verleende, beschuldigden hem met hevigheid, zodat zijn broeder, de bisschop van St. Malo, naar Parijs kwam om de zaak te onderzoeken *(12)*. MARGARETHA was destemeer over de vertroostingen getroffen welke BRIÇONNET haar aanbood, en zij beantwoordde dat door hem haar hulp aan te bieden.

(12) Manuscrit de Meaux.

"Indien gij," schreef zij hem, "denkt dat ik u of de uwen in enig opzicht genoegen kan doen, moogt gij geloven dat alle moeite mij ten troost zal strekken. U zij de eeuwige vrede geschonken na die lange oorlogen welke gij door het geloof voert, in welke strijd gij begeert te sterven.....
Geheel uw dochter,
"MARGARETHA *(13)*."

(13) Manuscrit. S. F. 227, de la Bibl. royale.

Het is te betreuren dat BRIÇONNET niet al strijdende gestorven is. Echter was hij toen vol ijver. PHILIBERT VAN NEMOURS, om haar oprechte Godsvrucht, haar milddadigheid jegens de armen en de grote zuiverheid van haar zeden bij allen geëerd, las met een steeds levendiger belangstelling de Evangelische schriften, welke de bisschop van Meaux haar deed toekomen. "Ik heb al de tractaten welke gij mij toegezonden hebt," schreef MARGARETHA aan BRIÇONNET, "waarvan mijn tante VAN NEMOURS haar aandeel gehad heeft, en ik zal haar nog de laatsten zenden: want zij is in Savoyen op de bruiloft van haar broeder, wat mij geen gering verlies is;

waarom ik u bid medelijden te hebben van mij zo alléén te zien." Ongelukkiglijk leefde PHILIBERTA niet lang genoeg om zich rondborstig voor de Hervorming te verklaren. Zij stierf in het jaar 1524 op het kassteel van Virieu-le-Grand, in Bugey, in de ouderdom van zesentwintig jaren *(14)*. Dit was voor MARGARETHA een droevige slag. Haar vriendin, haar zuster, zij die haar geheel kon begrijpen, was haar ontrukt. Er was misschien slechts een enkel sterfgeval, dat van haar broeder, waarover zij een droefheid gevoelde die de angst welke zij nu ondervond te boven ging.

(14) GUICHEMON. Hist. de la maison de SavoIe, 2, p. 181.

Door droefheid is mijn hart bewogen,
Een tranenvloed ontspringt mijn ogen,
Zodat zij aard' noch hemel zien (15).

(15) Geestelijk gezang na de dood des konings. Marguerites. 1, p. 473.

MARGARETHA, zich zeer zwak tegen de droefheid en tegen de verleidingen van het hof bevindende, smeekte BRIÇONNET, haar tot de liefde Gods aan te sporen. -"De beminnelijke en zachtmoedige JEZUS die wil, en alleen kan wat hij krachtdadig wil," antwoordde de nederige bisschop, "bezoek met zijn oneindige goedheid uw hart, het aansporende om Hem bovenal te beminnen. Niemand dan Hij, Mevrouw, heeft de macht om dat te doen; gij moet geen licht van duisternis, of warmte van koude verwachten. Tot zich trekkende, ontsteekt Hij; en door warmte trekt Hij aan om hem te volgen, het hart verwijdende. Mevrouw, gij schrijft mij dat ik met u medelijden zou hebben, omdat gij alléén zijt; ik versta die woorden niet. Die in de wereld leeft en er het hart heeft, blijft alléén: want te veel en kwaad gaat met elkaar samen. Maar die wier hart voor de wereld slaapt en voor de beminnelijke en zachtmoedige JEZUS, haar ware en wettige man, waakt, is waarlijk alléén: want zij leeft in haar enig nodige, en nochtans is zij niet alléén, zijnde van hem niet verlaten die alles vervult en bewaart. Ik kan en mag geen medelijden met zulk een eenzaamheid hebben, welke meer is te waarderen dan de gehele wereld, van welke ik verzekerd ben dat de liefde Gods u gered heeft, en gij zijt geen kind meer.... Blijf, Mevrouw, alleen in uw enige.....die een smartelijke en smadelijke dood en lijden heeft willen ondergaan.

"Mevrouw, terwijl ik mij in uw toegenegenheid aanbeveel, smeek ik u dat het u behagen dergelijke woorden niet meer te gebruiken als gij in uw laatste gedaan hebt. Gij zijt de dochter en bruid van God alleen; gij moet geen andere vader begeren....Ik spoor u aan en vermaan u dat gij een zodanige en zo goede dochter zijt, als Hij u een goed Vader is....en omdat gij er niet in slagen kunt, omdat de eindigheid niet aan de oneindigheid kan beantwoorden, smeek ik Hem dat het Hem behagen uw kracht te vermeerderen, om Hem met geheel uw hart te beminnen en te dienen *(16)*."

(16) MSC. S. F. 337, de la Bibl. royale, le 10 Juillet.

Niettegenstaande deze woorden was MARGARETHA nog niet vertroost. Zij betreurde bitterlijk de geestelijke leidslieden welke haar ontnomen waren geworden; de nieuwe herders welke men haar wilde opdringen, om haar tot andere gedachten te brengen, bezaten haar vertrouwen niet, en wat ook de bisschop zei, zij gevoelde zich alléén temidden van het hof, en alles rondom haar scheen haar toe een nacht en een woestijn te zijn. "Even als een schaap," schreef zij aan BRIÇONNET, "door de veronachtzaming van de nieuwe herders in een vreemd land ronddwalende en van zijn voedsel onkundig, uit een aangeboren neiging het hoofd opheft, om de lucht van de

schaapskooi in te ademen waar de grote herder gewoon is het zacht voedsel te geven, Eveneens ben ik genoodzaakt uw liefde in te roepen..... Daal van het hoge gebergte af en zie onder dit van licht verwijderd volk met medelijden op het blindste van alle schapen neder.

"MARGARETHA *(17)*."

(17) Ibid.

De bisschop van Meaux, in zijn antwoord van het beeld van een dolend schaap, waaronder MARGARETHA zich voorstelde, gebruik makende, bediende er zich van om onder dat van een woud de verborgenheden der zaligheid af te schilderen. "Het schaap in het woud komende, geleid door de Heilige Geest," zegt hij, "vindt het zich terstond verrukt door de goedheid, schoonheid, rechtheid lengte, breedte, diepte en hoogte, versterkende en welriekende geur van dit woud....en wanneer het overal heen gezien heeft, heeft het niets gezien dan: *Hem in alles en alles in Hem (18)*; en met grote treden het in de lengte doorgaande, vindt het het schaap zo vermakelijk, dat de weg voor het schaap leven, vreugde en troost is *(19)*." Voorts stelt de bisschop het schaap voor als zoekende tevergeefs de uitgang van het woud (beeld van de ziel welke Gods geheimen wil doorgronden), ontmoetende vóór zich hoge bergen welke het tracht te beklimmen, vindende overal "ontoegankelijke en onbegrijpelijke oneindigheid." Daarop leert hij haar de weg waardoor de ziel welke God zoekt die zwarigheden te boven komt; hij toont haar aan hoe het schaap, temidden van de huurlingen "de schaapskooi van de grote herder" vindt. "Het komt daar in een vlucht van bespiegelingen door het geloof binnen;" alles is vereffend, alles is verklaard; en het begint te zingen: "Ik heb hem gevonden die mijn ziel bemint."

(18) Alles in CHRISTUS.
(19) MSC. S F. 337. Bibl. roy.

Dus sprak de bisschop van Meaux. Toen van ijver brandende, zou hij Frankrijk door het Evangelie vernieuwd hebben willen zien *(20)*. Dikwijls vooral bepaalde zijn geest zich bij drie grote personen die op de lotgevallen van zijn volk een grote invloed scheen te hebben, de koning, de moeder en zuster. Hij dacht dat wanneer de koninklijke familie verlicht was, het gehele volk het zou zijn, en dat de priesters, tot jaloersheid verwekt, eindelijk uit hun dodelijke staat zouden tevoorschijn komen. "Mevrouw," schreef hij aan MARGARETHA, "ik smeek God zeer ootmoedig dat het Hem door Zijn goedheid behaagd in de harten van de koning, van uw moeder en van u een vuur te ontsteken....zozeer dat van u drieën een heet vuur moge branden wat het overige des rijks en bijzonder de staat, door welks koude de overige bevroren zijn, ontsteekt."

(20) Studio veritatis aliis declarandae inflammatus. (Act. Martyrum, p. 334.)

MARGARETHA deelde die hoop niet. Zij spreekt noch van haar broeder noch van haar moeder: het waren onderwerpen welke zij niet durfde aanroeren; maar, in januari 1522, de bisschop antwoordende, met een beklemd hart wegens de onverschilligheid en de wereldsgezindheid welke haar omringen, zei zij tot hem: "De tijd is zo koud het hart zo bevroren" en zij tekent: "Uw bevroren, dorstige en hongerige dochter *(21)*.

MARGARETHA."

(21) Dus zag de Godvruchtige vorstin deze zaak beter in dan de bisschop. Tevergeefs verwacht men het van de vorsten en de groten van de aarde, wanneer zij niet door Gods bijzondere bestelling, zo als in Duitsland met keurvorst FREDERIK, en ook in ons vaderland met WILLEM van Oranje plaats had, tot bijzondere werktuigen ter verdediging van de waarheid zijn beschikt geworden. -L.R.

Deze brief schrikte BRIçONNET niet af, maar deed hem tot zichzelf inkeren; en toen gevoelde hoezeer hij, die anderen wilde opwekken, nodig had levend gemaakt te worden, beval hij zich aan de gebeden van MARGARETHA en van mevrouw VAN NEMOURS aan. "Mevrouw," schreef hij met grote eenvoudigheid, "ik bid u de armen slapende door uw gebeden op te wekken *(22)*."

(22) MSC. de la Bibl. royale.

Zodanig waren, in het jaar 1521, de woorden die aan het hof des konings van Frankrijk gewisseld werden. Vreemde woorden ongetwijfeld, en die na meer dan drie eeuwen een bandschrift van de koninklijke bibliotheek ons heeft geopenbaard. Die invloed van de Hervorming in een zo hoge plaats was die voor haar iets goeds, was zij iets kwaads? De prikkel van de waarheid drong tot het hof door; maar misschien diende deze slechts om het in slaap gevallen wilde dier wakker te maken, om de gramschap op te wekken en het met destemeer woede op de geringsten van de kudde te doen aanvallen.

VII.

Begin van de Kerk van Meaux.

De tijden naderden inderdaad, dat het onweer tegen de Hervorming stond uit te barsten; maar zij moest tevoren nog enig zaad uitstrooien en enige schoven oogsten. Die stad Meaux welke anderhalve eeuw later de verheven verdediger van het Gallikaanse stelsel tegen de autocratische aanmatigingen van Rome *(1)* opluisterde, was geroepen om de eerste stad van Frankrijk te worden, waar het vernieuwde Christendom zijn rijk zou vestigen. Zij was toen het veld wat de landbouwers beploegde, waarop zij rijkelijk het zaad uitstrooiden, en waar zij reeds de busselen neerlegden. BRIÇONNET, minder sluimerende dan hij zei, bezielde, bezichtigde, bestuurde alles. Zijn fortuin evenaarde zijn ijver; nooit maakte iemand van zijn goederen een edeler gebruik, en nooit scheen een zo edele opoffering in de beginne zulke schone vruchten te moeten dragen. Te Meaux overgebracht, werkten de Godvruchtige leraren van Parijs van toen af met een nieuwe vrijheid. Er was een vrijmaking van het Woord, en dit was een grote trede welke de Hervorming toen in Frankrijk maakte. LEFEVRE stelde met kracht dat Evangelie voor, waarmee hij de wereld had willen vervullen. "De koningen," zei hij, "de vorsten, de groten, de volken, alle natiën moeten alleen aan JEZUS CHRISTUS denken en naar Hem uitzien *(2)*. Ieder priester moet aan die engel gelijken welke JOHANNES in de Openbaring zag, vliegende door het midden des hemels, houdende het eeuwige Evangelie in de hand en brengende het aan alle volken, tongen, geslachten, natiën. Komt priesters, komt koningen, komt edele harten!....Natiën, ontwaakt voor het licht des Evangelies en ademt het eeuwige leven in *(3)*. Het Woord van God is genoegzaam *(4)*."

(1) Namelijk JAKOB BENIGNUS BOSSUET in het laatste gedeelte van de 17de eenw mede bisschop van Meaux, doch echter, schoon wel een verdediger van de vrijheid van de Gallikaanse Kerk, ver verwijderd van de gevoelens van BRIçONNET, en een ijverig en tevens een listig voorstander van het Rooms geloof. -L.R.
(2) Reges, principes, magnates omnes et subinde omnium nationum populi, ut nihil aliud cogitent....ac Christum.... (Fabri Comment. in Evang. praefat.)
(3) Ubivis gentium expergiscimini ad Evangelii lucem.... (Fabri Comment. in Evang. praefat.)
(4) Verbum Dei sufficit. (lbid.)

Zodanig was, inderdaad, de zinspreuk van die school: "Het Woord Gods is genoegzaam *(5)*." Alle Hervorming is in dat woord opgesloten: "CHRISTUs en Zijn Woord te kennen," zeiden LEFEVRE, ROUSSEL, FAREL, "ziedaar de alleen levendige, alleen algemene Godgeleerdheid...Hij die dat kent, kent alles *(6)*."

(5) Ja waarlijk het *Woord van God is genoegzaam: de Bijbel alleen*, maar ook *geheel*. Dit laatste vergete men vooral niet. Zó wordt de genoemde spreuk in de tijden van de Hervorming begrepen. Of dit ook thans bij allen zo zij, die het *de Bijbel alleen*, gedurig in de mond hebben, is twijfelachtig. *De Bijbel alleen, zonder menselijke uitleggingen*, derhalve dan ook zonder onze eigen eigenwillige uitleggingen, of ook van hen, die in onze tijd de toon geven. De Bijbel ook *geheel*, met al wat erin staat, schoon het ook met onze bijzondere inzichten niet strookt! Dit is eigenlijk *die genoegzaamheid* van het Woord van God, welke de school, hier vermeld, bedoelde. -L.R.
(6) Haec est universa et sola vivifica Theologia....Christum et verbum ejus esse omnia. (Fabri Comment. in Ev. Johann., p. 271.)

De Heilige Schrift in het Frans.
De waarheid maakte in Meaux een diepe indruk. Er grepen afzonderlijke vergaderingen, vervolgens Godsdienstgesprekken plaats, eindelijk predikte men het Evangelie in de kerken. Maar een nieuwe poging kwam Rome een nog geduchter slag toebrengen. LEFEVRE wilde de Christenen van Frankrijk in staat stellen om de heilige Schrift te lezen. De 30ste oktober 1522 gaf hij de Franse vertaling van de vier Evangeliën in het licht; de 6de november die van de overige boeken des Nieuwe Testament; de 12de oktober 1524 al die boeken tezamen te Meaux, bij COLLIN, en in 1525 een Franse overzetting der Psalmen *(7)*. Dus begon in Frankrijk, bijna op dezelfde tijd als in Duitsland, die druk en de verspreiding van de schriften in de volkstaal, welke drie eeuwen later in geheel de wereld zulke grote ontwikkelingen moest verkrijgen. De Bijbel had in Frankrijk, evenals aan de overzijde van de Rijn, een beslissende invloed. De ondervinding had aan vele Fransen geleerd, dat wanneer zij de Goddelijke dingen zochten te kennen, twijfel en donkerheid hen van alle kanten omringden. Hoeveel ogenblikken en misschien jaren in hun leven waren er, dat zij in de verzoeking geweest waren om de zekerste waarheden als inbeeldingen te beschouwen! Wij hebben een licht van boven nodig dat onze blindheid opklaart! Zodanig was de verzuchting van vele zielen op het tijdstip van de Hervorming. Het is met deze begeerte dat velen de heilige boeken uit de handen van LEFEVRE ontvingen; men las deze in de huisgezinnen en in stille afzondering; de gesprekken over de Bijbel werden menigvuldiger; CHRISTUS verscheen aan die lange tijd verdoolde gemoederen als het middelpunt en de zon van alle openbaringen. Toen

waren er geen bewijzen meer nodig om hen te betogen, dat de Schrift van de Heer was; zij wisten het, want zij had hen overgebracht van de duisternis tot het licht.

(7) LE LONG. Biblioth. sacrée, 2e. edit. p. 42.

De ambachtslieden en de bisschop.
Zodanig was de wijze, waarop uitstekende gemoederen in Frankrijk toen tot de kennis van God geraakten. Maar er waren, indien het mogelijk is, nog eenvoudiger en meer gewone wegen, waardoor vele lieden uit het volk tot de waarheid kwamen. De stad Meaux was bijna alleen met werklieden en handeldrijvers in wol bevolkt. "Er ontstond in velen," zegt ons een kroniekschrijver van de 16de eeuw, "een zo vurige begeerte om de weg van de zaligheid te kennen, dat ambachtslieden, kaarders, vollers en kammers, terwijl zij met hun handen arbeidden, geen andere oefening hadden, dan over Gods Woord te handelen en zich door het te troosten. Inzonderheid werden de zon- en feestdagen besteed om de Schriften te lezen en de goede wil des Heren te onderzoeken *(8)*."

(8) Act. des Mart. p. 182.

BRIÇONNET verheugde zich de Godsvrucht dus de plaats van het bijgeloof in zijn bisdom te zien innemen. "LEFEVRE, door de roem van zijn grote geleerdheid geholpen," zegt een geschiedschrijver van die tijd *(9)*, "wist de heer WILLEM BRIÇONNET door zijn innemend spreken zo zeer te vleien en te misleiden, dat hij hem op een grove wijze deed dolen, zodat het sinds onmogelijk geweest is die snode leer tot op dit ogenblik nu zij buitengewoon is toegenomen, uit de stad en het bisdom van Meaux te keren. Zeer betreurenswaardig is de omkering van die goede bisschop, die tot hiertoe zo vroomgezind jegens God en de maagd MARIA geweest was."

(9) Histoire catholique de notre temps, par Fontaine, de l'ordre de Saint-François; Paris, 1562.

Evangelische oogst.
Nochtans waren niet allen op een grove wijze verdoold gelijk de Franciscaner spreekt die wij zo-even aangehaald hebben. De stad was in twee legers verdeeld. Aan de éne kant waren de monniken van ST. FRANCISCUS en de vrienden van de Roomse leer; aan de andere, BRIÇONNET, LEFEVRE, FAREL, en al degenen die het nieuwe woord beminden. Een man uit het volk, met name LECLERC, behoorde onder de meest slaafse aanhangers van de monniken; maar zijn vrouw en zijn twee zonen, PETRUS en JOHANNES, hadden het Evangelie met grote begeerte ontvangen, en JOHANNES, die wolkaarder was, onderscheidde zich weldra onder de nieuwe Christenen. Een jonge geleerde Picardiër, JACOBUs PAVANNE, "een man van grote oprechtheid en rechtschapenheid," die BRIÇONNET naar Meaux getrokken had, toonde veel ijver voor de Hervorming. Meaux was een brandpunt van licht geworden. Dikwijls hoorden personen, geroepen om zich derwaarts te begeven, aldaar het Evangelie, en brachten het bij de hunnen over. Het was niet slechts in de stad dat men de heilige Schrift zocht; "velen van de dorpen," zegt een kroniekschrijver, "deden Eveneens, zodat men in dat bisdom een beeld van de vernieuwde Kerk zag schijnen *(10)*."

(10) Hoe wenselijk ware het, dat ook de Christenen van onze tijd met nieuwe ernst en lust het Woord van God doorzochten. Besteedden ze daartoe hun samenkomsten, welke thans aan tijdverspilling of ijdelheid gewijd zijn, hoe krachtig zou dat niet de ware verlichting en het heil van de mensheid bevorderen. Mocht het lezen van deze zo naar het leven geschetste geschiedenis vele lezers daartoe opwekken, dan werd derzelver ware doel bereikt! -L.R.

De omstreken van Meaux in de oogsttijd met rijke garven bedekt zijnde, stroomde er een menigte arbeiders uit de omliggende streken heen. Op het midden van de dag van hun vermoeienis uitrustende, onderhielden zij zich met de inwoners des lands, die hun van een ander zaad en van een andere oogst spraken. Vele boeren, uit Thiérache en vooral uit Landouzy gekomen, volhardden, bij de hunnen wedergekeerd, bij de leer welke zij gehoord hadden, en er vormde zich weldra in die plaats een Evangelische Kerk, welke een van de oudsten van het rijk is *(11)*. "Het gerucht van dit grote goed verspreidde zich door Frankrijk," zegt de kroniekschrijver *(12)*. BRIÇONNET verkondigde zelf het Evangelie van de kansel, en trachtte overal "dat oneindige, zachte, goede, ware en enige licht te verspreiden, wat gelijk hij zich uitdrukt, alle schepsel dat in staat is het te ontvangen verblindt en verlicht, en wat bij het verlichten het de aanneming tot kinderen Gods waardig maakt *(13)*." Hij smeekte zijn gemeente het oor niet te lenen aan degenen die haar van het Woord wilden afkerig maken. "Al ware het zelfs," zei hij, "dat een engel uit de hemel u een ander Evangelie verkondigde, hoort hem niet." Soms bestormden sombere gedachten zijn gemoed. Hij was niet zeker van zichzelf; hij deinsde van schrik terug bij de gedachte aan de rampzalige gevolgen welke zijn ontrouw zou kunnen hebben, en zijn volk daartegen bij voorraad wapenende, zeide hij tot het: "Al ware het zelfs, dat ik, uw bisschop, van taal en leer veranderde, wacht gij u dan evenals ik te veranderen *(14)*." Voor het ogenblik scheen niets zodanig een onheil aan te kondigen. "Niet slechts werd Gods Woord gepredikt," zegt de kroniekschrijver, "maar het werd beoefend, alle werken van weldadigheid en liefde werden daar uitgeoefend; de zeden werden hervormd en het bijgeloof verdween vanzelf *(15)*."

(11) Deze daadzaken zijn getrokken uit oude zeer bedorven papieren, in de kerk van Landouzy-la-Ville (Aisne) door de heer COLANY, toen hij predikant van die plaats was, gevonden.
(12) Act. des Mart. p. 182.
(13) MSC. de la Bibl. royale. S. F. No, 337.
(14) Hist. Catholique de Fontaine.
(15) Act. des Mart. p. 182.

De Brieven van de Apostel Paulus aan de koning gezonden.
Steeds met het denkbeeld vervuld om de koning en zijn moeder te winnen, zond de bisschop aan MARGARETHA "de brieven van de heilige PAULUS, vertaald en met prachtig gekleurde letters gedrukt, haar zeer ootmoedig smekende deze de koning aan te bieden; wat uit uw handen, voegde hij er bij, niet dan zeer aangenaam kan zijn. Het zijn koninklijke gerechten, vervolgde de goede bisschop, vetmakende zonder bederf en alle ziekten genezende. Hoe meer men ervan proeft, hoe groter de honger wordt in reeds verzadigde en toch nog onverzadelijke begeerten *(16)*."

(16) MSC. de la Bibl. royale. S. F. No. 337.

Wat aangenamer boodschap kon MARGARETHA ontvangen?...Het ogenblik scheen haar gunstig. MICHAëL D'ARANDE was te Parijs gebleven op last van de moeder des konings, voor wie hij gedeelten van de heilige Schrift overzette *(17)*. Maar MARGARETHA zou gewild hebben dat BRIÇONNET zelf de heilige PAULUS aan haar broeder aanbood. "Gij zou wel doen er te komen," schreef zij hem, "want gij kent het vertrouwen dat de koning en zij in u stellen *(18)*."

(17) Par le commandement de Madame â quy il a lyvré quelque chose de la saincte Escripture qu'elle désire parfaire, (Ibid.)
(18) MSC. de la Bibl. royale. S. F. No. 337.

Dus was toen (in 1522 en 1523) Gods Woord onder de ogen van FRANS I en van LOUIZA van Savoyen gesteld. Zij kwamen met dat Evangelie in betrekking wat zij later moesten vervolgen. Wij zien niet dat dit Woord op hen enige heilzame indruk gemaakt heeft. Een beweging van nieuwsgierigheid deed hen die Bijbel openen waarvan men toen zoveel gerucht maakte; maar zij sloten die welhaast gelijk zij hem geopend hadden *(19)*.

(19) Zó mislukken dus alle menselijke pogingen, hoe wijselijk ook bedacht, en hoe wel ook naar mensen gedachten aangelegd. Nee! niet de uitwendige fraaie vertoning, de bijhangselen, welke men aan de Bijbel en de waarheid tracht te geven, maar de innerlijke inhoud moet deze smakelijk maken voor het hart van aanzienlijken zowel als van geringen: anders blijft het alles slechts in het uiterlijke hangen. -L.R.

MARGARETHA zelf kampte met moeite tegen de wereldsgezindheid die haar van alle kanten omringde. De tedere liefde welke zij voor haar en broeder had, de gehoorzaamheid welke zij aan haar moeder schuldig was, de vleierijen waarmee het hof haar omringde, alles scheen tegen de liefde welke zij JEZUS CHRISTUS gezworen had samen te spannen. CHRISTUS was alléén tegen velen. Soms keerde zich de ziel van MARGARETHA, door zoveel tegenstanders besprongen, door het gedruis van de wereld bedwelmd, van haar meester af. Dan sloot de vorstin, haar misstap erkennende, zich in haar binnenkamer op, en zich aan haar droefheid overgevende, deed zij dezelve van zuchten weêrgalmen zeer verschillende van die vrolijke liederen, waarmee FRANS en de jonge edellieden, die aan zijn ongebondenheden deel namen, temidden van hun feesten en gastmalen, het koninklijk paleis vervulden:

'k Heb U verlaten Heer! slechts om een kort vermaak,
'k Heb U verlaten Heer! slechts om een kwade zaak,
'k Heb U verlaten Heer!...maar waar ben ik gekomen?...
Ter plaatse waar men niet dan steeds elkaâr vervloekt!
'k Heb U verlaten Heer! die 't heil van de mensen zoekt,
'k Heb U verlaten Heer...En om mij aan Uw liefde
Te onttrekken...deed ik niets dan 't geen U bitter griefde {20}.

{20} Les Marguerites, 1, p. 40.

Zich vervolgens naar Meaux wendende, schreef MARGARETHA in haar angst: "Ik keer tot u, tot mijn heer FABRY (LEFEVRE) en al uw heren weer, u smekende door

uw gebeden van de onuitsprekelijke barmhartigheid voor de arme ingesluimerde, verzwakte een...een wekker van haar zware en dodelijke slaap te erlangen *{21}*."

{21} MSC. de la Bibl. royale. S. F., No. 337.

Dus was Meaux een brandpunt geworden vanwaar zich het licht verspreidde. De vrienden van de Hervorming gaven zich aan strelende verwachtingen over. Wie zou zich tegen het Evangelie kunnen verzetten wanneer de macht van FRANS I het de weg baande? De alles bedervende invloed van het hof zou zich dan in een heilige invloed veranderen, en Frankrijk zou een zedelijke kracht verkrijgen, welke hetzelve tot de weldoener van de natiën zou maken *{22}*.

{22} Zo steunde dus de hoop op mensen, en die hoop moest niet verwezenlijkt worden: want wat zou het geweest zijn, indien dit geschied was? Een Christendom naar de wereld was dan daaruit al spoedig voortgekomen. Nu werd het door vervolgingen gelouterd, en de Kerk, daaruit geboren, tot een waarlijk Hervormde Kerk herschapen. -L.R.

Lefèvre en Roma.

Maar de vrienden van Rome waren van hun kant verschrikt. Onder hen onderscheidde zich te Meaux een Dominicaans monnik, met name DE ROMA. Eens dat LEFEVRE, FAREL en hun vrienden zich met hem en met enige andere aanhangers van het Pausdom onderhielden, kon LEFEVRE zijn hoop niet bedwingen. "Reeds wint het Evangelie, "zei hij, "de harten van de groten en van het volk, en weldra zal het, zich door geheel Frankrijk verspreidende, er overal de uitvindingen van de mensen doen vallen..." De oude leraar was geheel verlevendigd; zijn doffe ogen glinsterden, zijn schorre stem was schel klinkend geworden; men zou hem aangezien hebben voor de oude SIMEON, dankende de Heer dat zijn ogen zijn zaligheid zagen. De vrienden van LEFEVRE deelden in zijn aandoening; de verschrikte tegenstanders bleven sprakeloos.....Eensklaps staat DE ROMA met onstuimigheid op en roept op de toon van een volksleider uit: "Dan zullen wij, ik en al de overige kloosterbroeders, een kruisvaart prediken; wij zullen het volk in opstand brengen; en indien de koning de prediking van uw Evangelie toelaat, zullen wij hem door zijn eigen onderdanen uit zijn eigen rijk doen verdrijven *{23} {24}*."

{23} FAREL. Epître au duc de Lorraine. Gen. 1634.

{24} Zie hier wat de voorstanders van het Pausdom in hun schild voeren! En wat staat kunnen wij, kunnen de vorsten van de aarde dan op hun voorgevens maken, dat het Katholicisme de zekerheid van de tronen, de rust van de volken zou bedoelen en bevorderen? Het vleit de vorsten zolang als zij van dezelfs eisen onbedwongen volgen; maar schieten zij daarin te kort, zo is het met de moorddolk zelfs tegen de vorsten gewapend. -L.R.

De monniken voor de bisschop.

Dus durfde een monnik tegen de ridder-koning op te staan. De Franciscaners juichten die woorden toe. Men moet de toekomst welke de oude leraar voorspelt zich niet laten verwezenlijken. Reeds komen de broeders van dag tot dag met mindere aalmoezen terug. De Franciscaners verschrikt verspreiden zich in de huisgezinnen. "Die nieuwe leraars zijn ketters," riepen zij uit; "de heiligste gebruiken randen zij aan, de meest gewijde verborgenheden loochenen zij!..." Voorts zich nog verstoutende, lopen de meest verbitterden uit hun klooster, begeven zich naar het bisschoppelijk verblijf, en

voor de prelaat toegelaten zijnde, zeggen zij: "Verpletter die ketterij, of de pest die reeds deze stad Meaux verwoest, zal zich weldra door het rijk verspreiden!"

BRIÇONNET was over deze aanval bewogen en een ogenblik verontrust; maar hij gaf niet toe; hij verachtte te zeer die onbeschaafde monniken en hun baatzuchtig geschreeuw. Hij besteeg de kansel, verdedigde LEFEVRE, en noemde de monniken Farizeërs en schijnheiligen. Nochtans verwekte reeds deze tegenkanting in zijn ziel onrust en inwendige strijd; hij trachtte zich te versterken door de overtuiging dat die geestelijke strijd noodzakelijk was. "Door deze strijd," zei hij in zijn enigszins geheimzinnige taal, "komt men tot een levensmakende dood, en steeds het leven dodende, sterft men al levende en leeft men al stervende *{25}*." De weg zou zekerder geweest zijn, wanneer hij, zich naar de Heer spoedende, evenals de door de baren en de winden geslingerde Apostelen, uitgeroepen hadden: "Behoed ons, Heer! wij vergaan."

{25} MSC. Bibl. royale. S. F., No. 337.

De monniken voor het parlement

De monniken van Meaux, woedend van zich door de bisschop teruggestoten te zien, besloten hun klachten hoger te brengen. Er bestond voor hen beroep op hoger rechtbank. Indien de bisschop niet wil toegeven, kan men hem noodzaken. Hun hoofden vertrokken naar Parijs en verstonden zich met BEDA en DUCHESNE. Zij gingen naar het parlement en klaagden er de bisschop en de ketterse leraren aan. "De stad," zeiden zij, "en alle omstreken zijn met ketterij besmet, en het is van het bisschoppelijk paleis zelf dat de slijkerige stromen ervan tevoorschijn komen."

Dus begon men in Frankrijk kreten van vervolging tegen het Evangelie aan te heffen. De priesterlijke macht en de burgerlijke macht, de Sorbonne en het parlement vatten de wapenen op *{26}*; en die wapenen moesten met bloed geverfd worden. Het Christendom had de mens geleerd dat er plichten en rechten zijn die vóór het bestaan van alle burgerlijke maatschappijen aanwezig waren; het had de Godsdienstige gedachte vrijgemaakt, tot de vrijheid van geweten de grond gelegd en een grote omwenteling in de maatschappij teweeggebracht: want de oudheid, die overal de burger en nergens de mens zag, had van de godsdienst slechts een loutere zaak van de Staat gemaakt. Maar nauwelijks waren die denkbeelden van vrijheid aan de wereld gegeven geworden, of het Pausdom had ze bedorven. Voor het van depotisme van de vorst had hetzelve het despotismus van de priester in de plaats gesteld, dikwijls zelfs had het en de vorst en de priester tegen het Christelijk volk doen opstaan. Er was een nieuwe vrijmaking nodig, zij had in de 16de eeuw plaats. In al de plaatsen waar de Hervorming zich vestigde, verbrak zij het juk van Rome, en de Godsdienstige gedachte werd opnieuw vrij gemaakt. Maar het ligt zozeer in de natuur van de mens de waarheid te willen beheersen, dat bij vele Protestantse natiën de Kerk, van het willekeurig gezag des priesters bevrijd, in onze dagen op het punt is om wederom onder het juk van het burgerlijk gezag te komen; evenals haar hoofd bestemd, om onophoudelijk tussen die twee despotismen geslingerd te worden, en steeds van CAJAFAS naar PILATUS, en van PILATUS naar CAJAFAS te gaan.

{26} Zo schijnt ook in onze dagen Rome zulk een vereniging van priesterlijke en vorstelijke macht tegen het ware Christendom te bedoelen. En mochten daartoe maar niet al te zeer zodanige Protestanten medewerken, die schoon Rome tegenstaande, bij de vorsten van de

aarde hun sterkte zoeken, door de macht van de Kerk in hun handen te stellen. Hierdoor wordt de weg voor Rome gebaand, zodra het hetzelve gelukt, de vorsten door hun voorgeven en vleierijen te winnen. -L.R.

Briçonnet geeft toe.

BRIÇONNET, die te Parijs in hoog aanzien stond, rechtvaardigde zich gemakkelijk. Maar tevergeefs trachtte hij zijn vrienden te verdedigen; de monniken wilden niet met lege handen naar Meaux wederkeren. Indien de bisschop ontsnappen wilde, moest hij zijn broeders opofferen. Van een schroomvallige aard, weinig gezind om voor JEZUS CHRISTUS zijn rijkdommen en zijn rang te laten varen, reeds verschrikt, aan het wankelen gebracht, geheel treurig, kwamen hem nog verkeerde raadgevingen van het spoor brengen: indien de Evangelische leraren Meaux verlaten, zei men hem, zullen zij de Hervorming naar elders overbrengen! Er had een strijd vol angst in zijn gemoed plaats. Eindelijk had de voorzichtigheid van de wereld de overhand; hij gaf toe en vaardigde, de 12de april 1523, een bevel uit waarbij hij die Godvruchtige leraren de vrijheid om te prediken ontnam. Dit was de eerste val van BRIÇONNET *{27}*.

{27} Zo viel dan hij, van wiens voorbeeld en standvastigheid men meer dan van ‘s konings gunst had mogen verwachten. Welk een naberouw zal het hem niet verwekt hebben, toen hij de gevolgen van zijn zwakheid gewaar werd. Hij viel door zwakke vrees, bemanteld door valse voorzichtigheid. Welk een leer voor hen die op een verhevene plaats in ‘s Heren Kerk gesteld zijn! -L.R.

Het was vooral op LEFEVRE dat men het gemunt had. Zijn verklaring van de vier Evangeliën, en inzonderheid de brief "aan de Christelijke lezers," welke hij dezelve deed vooraf gaan, had de gramschap van BEDA en zijn gelijken doen toenemen. Zij klaagden dit geschrift bij de faculteit aan. "Vermeet hij zich niet," zei de driftige Syndicus, "daarin aan alle gelovigen het lezen van de heilige Schrift aan te bevelen? Lezen wij er niet in dat al wie het Woord van CHRISTUS niet lief heeft, geen Christen is *{28}*; en dat Gods Woord genoegzaam is om het eeuwige leven te doen vinden?"

{28} Qui verbum ejus hoc modo non diligunt, quo pacto hi Christiani essent. (Praef. Comm. In Evang.)

Maar FRANS I zag in die beschuldiging niets anders dan een twist van Godgeleerden. Hij benoemde een commissie; en LEFEVRE, zich voor dezelve gerechtvaardigd hebbende, geraakte met krijgseer uit die aanval. FAREL, die minder beschermers aan het hof had, werd genoodzaakt Meaux te verlaten. Het schijnt dat hij zich in het eerst naar Parijs begaf *{29}*; en dat hij, aldaar zonder bedachtzaamheid de dwalingen van Rome aangevallen hebbende, er niet konden blijven en zich naar Dauphiné moest begeven, waar het hem aan het hart lag het Evangelie over te brengen.

{29} "FAREL, na zolang als hij kon te Parijs gebleven te zijn." (BEZA, Hist. eccl. 1, 6.)

VIII.

Lefèvre en Farel vervolgd.

LEFEVRE bevreesd gemaakt, BRIÇONNET een trede achterwaarts makende, FAREL genoodzaakt te vluchten, dit was een eerste overwinning. Reeds waande men zich aan de Sorbonne meester van de beweging; de leraren en de monniken wensten elkaar met hun zegepraal geluk. Dit was echter niet genoeg; het bloed had niet gestroomd. Men begaf zich dan aan het werk; en bloed moest weldra, zo het nodig was, het fanatisme van Rome voldoening geven.

De Evangelische Christenen van Meaux, hun leidslieden verstrooid ziende, zochten zich onder elkaar op te bouwen. De wolkaarder, JOHANNES LECLERC, die door de onderwijzingen van de leraren, door het lezen van de Bijbel en van vele geschriften, in de Christelijke leer onderricht was geworden *(1)*, kenmerkte zich door zijn ijver en de gemakkelijke wijze waarop hij de Schrift verklaarde. Hij behoorde tot die mensen welke de Geest Gods met moed vervult *(2)* en spoedig aan het hoofd ener Godsdienstige beweging plaatst. De Kerk van Meaux draalde niet hem als haar bedienaar te beschouwen.

(1) Aliis pauculis libellis diligenter lectis. (Bezae Icones.)
(2) Animosae fidei plenus. (Ibid.)

Verschil tussen de Lutherse en Hervormde Kerken.

Het denkbeeld van een algemene priesterschap, bij de eerste Christenen zo levendig, was in de 16de eeuw door LUTHER weer ingevoerd geworden *(3)*. Maar dat denkbeeld scheen toen in de Lutherse Kerk een zaak van bespiegeling te blijven en ging niet wezenlijk in het leven over, dan alleen bij de Hervormde Christenen. De Lutherse Kerken (en hierin stemmen zij met de Anglikaanse Kerk overeen) hielden misschien in dit opzicht tussen de Roomse en de Hervormde Kerk een zeker midden. Bij de Luthersen ging alles van de herder of de priester uit, en er was niets goeds in de Kerk dan hetgene in een geregelde orde van haar hoofden afdaalde. Maar de Hervormde Kerken, schoon de Goddelijke instelling van het leraarambt, wat enige sekten niet erkenden, voorstaande, naderden echter meer tot de oorspronkelijke staat van de Apostolische gemeenten. Zij erkenden en verkondigden, sinds de tijd waarvan wij spreken, dat de Christelijke gemeenten niet louter moeten aannemen wat de priester geeft; dat de leden van de Kerk zowel als hun voorgangers de sleutel van de schatkamer bezitten, waaruit deze hun leringen putten, daar de Bijbel in aller handen is; dat Gods genadegaven, de geest des geloofs, van de wijsheid, van de vertroosting, des lichts, niet slechts de herder verleend worden; dat ieder geroepen is de gave welke hij ontvangen heeft ten algemenen nut te doen dienen; dat zelfs dikwijls zekere gave, tot opbouwing van de Kerk noodzakelijk, de dienaar kan onthouden en een lid van zijn gemeente kan verleend worden. Dus was de lijdelijke staat van de Kerken veranderd in een staat van algemeene werkzaamheid; en het was vooral in Frankrijk dat die omwenteling plaats greep *(4)*, in andere streken zijn de Hervormers bijna uitsluitend herders en leraars. Maar in Frankrijk voegen zich weldra bij de mannen van de wetenschap de mannen van het volk. God neemt er tot zijn eerste arbeiders een leraar van de Sorbonne en een wolkaarder.

(3) Zie D. 2, bl. 126-128. 00217

(4) Dit behoort dan ook mede tot de meerdere voortreffelijkheid van de bijzonder dus genoemde Hervormde Kerk, zoals deze naderhand nog verder door CALVIJN is ingericht, en bijzonder in ons vaderland, misschien nog beter in Schotland, is gevestigd: waar ieder lid de plaats tot ontwikkeling van zijn bijzondere gaven is aangewezen, en gelegenheid wordt gegeven deze ten nut van het gehele lichaam te gebruiken, zo echter dat de behoorlijke orde onder het opzicht van de Herders en Ouderlingen van de gemeente behouden blijve, zijnde weer in dat opzicht onderscheiden van zodanige geestdrijvende sekten, waar het ieder vrijstaat zich tot leraar op te werpen. -L.R.

Leclerc slaat zijn plakkaten aan.

De wolkaarder LECLERC begon dan van huis tot huis te gaan, versterkende de discipelen. Maar zich niet bij die gewone zorgen bepalende, zou hij het gebouw des Pausdoms graag hebben zien instorten, en Frankrijk uit het midden van die puinhopen met een vreugdekreet zich naar het Evangelie hebben zien wenden. Zijn weinig gematigde ijver doet ons aan die van HOTTINGER te Zurich en van CARLSTADT te Wittenberg denken. Hij schreef dan een aankondiging tegen de Antichrist van Rome, er in verkondigende dat de Heer gereed was hem door de adem Zijns monds te verdelgen. Vervolgens sloeg hij zijn "plakkaten" stoutmoedig aan de deur van de hoofdkerk zelf aan *(5)*. Weldra was alles rondom het aloude gebouw in verwarring. De gelovigen stonden verbaasd; de priesters waren vergramd. Hoe! iemand wie zijn bedrijf wolkammer is, durft de paus aan te vallen!....De Franciscaners waren buiten zichzelf. Zij verlangden dat men ditmaal tenminste een vreselijk voorbeeld zou stellen. LECLERC werd in de gevangenis geworpen.

(5) Cet hérétique écrivit des pancartes qu’ il attacha aux portes de la grande église de Meaux. (MSC. de Meaux.) Zie ook BEZAE Icones, CRESPIN, Act. des Martyrs, etc.

Zijn rechtsgeding werd in weinig dagen geëindigd, onder de ogen zelf van BRIÇONNET, welke alles moest aanzien en alles verdragen. De wolkaarder werd veroordeeld drie achtereenvolgende dagen midden door de straten van de stad met roeden gegeseld en vervolgens op de derde dag aan het voorhoofd gebrandmerkt te worden. Weldra nam dit treurige schouwspel een aanvang. LECLERC werd met gebonden handen, met ontblote rug door de straten geleid, en de scherprechters deden op zijn lichaam de slagen vallen welke hij zich, door tegen de bisschop van Rome op te staan, op de hals had gehaald. Een ontzaglijke menigte volgde de stoet welke zijn weg door de sporen van het bloed van de martelaars aftekende. Enigen hieven kreten van gramschap tegen de ketter aan; anderen gaven hem door hun stilzwijgen zelf ondubbelzinnige bewijzen van hun teder medelijden; een vrouw moedigde de ongelukkige door haar woorden en haar blik aan; het was zijn moeder.

Leclerc gebrandmerkt.

Eindelijk op de derde dag, nadat men die bloedige tocht geëindigd had, deed men LECLERC op de gewone plaats van de strafoefeningen vastbinden. De beul maakte het vuur gereed, maakte daarin het ijzer heet welks stempel op de Evangelist moest gebrand worden, en, tot hem naderende, brandmerkte hij hem als ketter aan het voorhoofd. Toen deed zich een kreet horen, maar het was de martelaar niet welke die had aangeheven. Zijn moeder, bij dit afgrijselijk schouwspel tegenwoordig, door droefheid verscheurd, gevoelde in zich een hevige strijd; het was de geestdrift des

geloofs welke in haar hart met de moederlijke liefde worstelde; eindelijk had het geloof de bovenhand; en zij riep met een stem die al zijn tegenstanders deed ontstellen: "Leve JEZUS CHRISTUS en zijn leer *(6)*!" Dus vervulde deze Franse vrouw van de 16de eeuw het bevel van Gods Zoon. "Die zijn zoon lief heeft boven mij is mij niet waardig." Zulk een vermetelheid op zulk een ogenblik verdiende een buitengewone straf; maar die Christelijke moeder had de priesters en de soldaten van schrik doen verstijven. Al hun woede was door een machtiger arm dan de hunne bedwongen. De menigte met eerbied plaats makende, liet de moeder des martelaars met een langzame tred naar haar armoedige woning terug keren. De monniken, de gerechtsdienaren zelf van de stad hielden hun blik onafgebroken op haar gevestigd. "Niet één van haar vijanden durfde de hand aan haar slaan," zegt THEODORUS BEZA. Na deze rechtspleging LECLERC op vrije voeten gesteld zijnde, vertrok hij naar Rosay in Brie, een vlek op zes mijlen afstand van Meaux, later begaf hij zich naar Metz waar wij hem zullen wedervinden.

(6) Hist. Ecclés de Th. de Bèze, p. 4. Hist. des Martyrs de Crespin, p. 92.

De tegenstanders zegepraalden. De Franciscaners weder meester van de kansel geworden zijnde, "verspreidden hun leugens en zotternijen als naar gewoonte *(7)*." Maar de arme werklieden van die stad, in de gewone bijeenkomsten van het horen van het Woord verstoken, "begonnen in het verborgen te vergaderen," zegt onze kroniekschrijver, "naar het voorbeeld van de zonen van de profeten in ACHABS tijd en van de Christenen van de oorspronkelijke Kerk; en naar de gelegenheid zich aanbood, kwamen zij nu eens in een huis, dan weer in enig onderaards verblijf, soms ook in een wijngaard of bos bijeen. Daar vermaande hen diegene onder hen die het meest in de heilige Schrift geoefend was; en dit gedaan hebbende, baden zij tezamen met grote moed, elkaar door de hoop opbeurende dat het Evangelie in Frankrijk zou ontvangen worden en dat de tiranni van de Antichrist een einde zou nemen *(8)*."

(7) Actes des Martyrs, p. 183.
(8) Ibid.

Er is geen macht in staat om de waarheid te stuiten.

IJver van Berquin.
Echter was één slachtoffer niet genoeg; en was de eerste tegen wie de vervolging uitbarstte een werkman in wol, de tweede was een edelman van het hof. Men moest de edelen zowel als het volk verschrikken. De heren van de Sorbonne te Parijs wilden zich daarenboven door de Franciscaners van Meaux niet laten overtreffen. "De geleerdste van de edellieden," BERQUIN, had uit de Schrift al meer en meer moed bekomen; en na in enige puntdichten "de horzelen van de Sorbonne" aangevallen te hebben, had hij hen openlijk van Goddeloosheid beschuldigd *(9)*.

(9) Impietatis etiam accusatos, tum voce, tum scriptis. (Bezae Icones)

Berquin voor het parlement.
BEDA, DUCHESNE, die op hun wijze de geestige invallen van een edelman van de koning niet hadden durven beantwoorden, veranderden van gedachte, zodra zij achter die aanvallen ernstige overtuigingen ontdekten. BERQUIN was Christen geworden; zijn verderf was besloten. BEDA en DUCHESNE, enige van zijn vertalingen in

handen genomen hebbende, vond er genoeg in om hem als ketter te doen verbranden. "Hij beweert" zeiden zij, "dat het niet betaamt de maagd MARIA in plaats van de Heilige Geest aan te roepen en haar de bron van alle genade te noemen *(10)*! Hij verzet zich tegen de gewoonte om haar *onze hoop, ons leven* te noemen, en zegt dat deze namen alleen de zoon van God passen!" Er was nog meer. Het kabinet van BERQUIN was als een boekwinkel vanwaar zich verpestende boeken door het rijk verspreidden, De *Gemene plaatsen* van MELANCHTON vooral, met zoveel sierlijkheid geschreven, brachten de geleerden van Frankrijk aan het wankelen. De vrome edelman slechts te midden van folianten en *tractaten* levende, was uit Christelijke liefde overzetter, corrector, drukker, boekverkoper geworden....Men moest die geduchte stroom in de oorsprong zelf stuiten..

(10) Incongrue beatam Virginem invocari pro Spiritu sancto. (ERASMI Epp. 1279.)

Eens dan dat BERQUIN zich vreedzaam aan zijn studiën te midden van zijn geliefkoosde boeken bevond, werd zijn woning eensklaps door gewapende gerechtsdienaars omsingeld, en klopte men met geweld op de deur; het waren de Sorbonne en haar zaakvoerders, die met het gezag van het parlement gewapend, bij hem kwamen binnenstormen. BEDA, de geduchte syndicus, was aan hun hoofd, en geen inquisiteur betrachtte ooit beter zijn plicht; hij drong met zijn trawanten de bibliotheek van BERQUIN binnen, kondigde hem de zending aan waarmee hij zegde belast te zijn, beval dat men het oog op hem zouden houden, en begon zijn onderzoek; geen boek ontsnapte zijn doordringende blik, en men maakte, op zijn bevel, van alles een nauwkeurige lijst op. Hier, een verhandeling van MELANCHTON; daar, een geschrift van CARLSTADT; verder een werk van LUTHER! Zie hier ketterse boeken door BERQUIN uit het Latijn in het Frans overgezet; zie hier anderen die hij zelf vervaardigd had. Al de werken waarvan BEDA zich meester maakte, waren, uitgezonderd twee, vol Lutherse dwalingen. Hij verliet het huis, zijn buit meevoerende, en zich trotser aanstellende dan ooit een veldheer deed die met de buit van de overwonnen volken belast was *(11)*.

(11) GAILLARD. Hist. de Francois Ier. IV, 241. CREVIER. Univ. de Paris, 5, p. 171.

BERQUIN begreep dat een groot onweer boven zijn hoofd kwam losbarsten; maar zijn moed bezweek niet: hij verachtte zijn vijanden te zeer om hen te vrezen. Echter verloor BEDA geen tijd. De 13de mei 1523 vaardigde het parlement een bevel uit inhoudende dat al de bij BERQUIN in beslag genomen boeken aan de Godgeleerde faculteit zouden medegedeeld worden. Het gevoelen van het genootschap deed zich niet lang verbeiden; de 25ste juni veroordeelde het die werken, met uitzondering van de twee waarvan wij gesproken hebben, als ketters ten vure, en beval dat BERQUIN zijn dwalingen zou afzweren. Het parlement keurde die besluiten goed.

De edelman verscheen voor dit geduchte lichaam. Hij wist dat op die vergadering misschien een schavot zou volgen; maar, evenals LUTHER te Worms, bleef hij standvastig. Tevergeefs beval hem het parlement te herroepen; BERQUIN was niet van degenen die *na de Heilige Geest deelachtig geworden te zijn, afvallig worden. Die uit God geboren is, bewaart zichzelf, en de boze vat hem niet (12)*. Elke val bewijst dat de bekering slechts schijnbaar of gedeeltelijk geweest is; maar de bekering van BERQUIN was waarachtig. Hij antwoordde met vastberadenheid aan het gerechtshof waarvoor hij verscheen. Het parlement, gestrenger dan de rijksdag van Worms

geweest was, beval zijn dienaren de aangeklaagde in hechtenis te nemen, en deed hem naar de gevangenis voeren. Het was de 1ste Augustus 1523. De 5de augustus stelde het parlement de ketter in handen van de bisschop van Parijs, opdat deze prelaat van de zaak kennis zou nemen, en door leraren en raadsheren bijgestaan, de verdiende straf over de schuldige zou uitspreken. Men bracht hem naar de gevangenis van de Inquisitie over *(13)*.

(12) Heb 6:4 1Jo 5:18
(13) Ductus est in carcerem, reus haereseos periclitatus. (ERASM. Epp. 1279. CREVIER, GAILLARD, loc. cit.)

Frans I bevrijdt hem.
Dus ging BERQUIN van rechtbank tot rechtbank en van gevangenis tot gevangenis. BEDA, DUCHESNE en hun genootschap hielden hun slachtoffer gevangen; maar het hof was steeds de Sorbonne vijandig, en FRANS was machtiger dan BEDA. Er was toen onder de edelen een beweging van verontwaardiging. Die monniken en die priesters vergaten zij dan wat het zwaard van een edelman vermocht?..."Waar beschuldigt men hem van?" zei men tot FRANS I; "dat hij de gewoonte om de maagd MARIA in plaats van de Heilige Geest aan te roepen berispt? Maar ERASMUS en vele anderen berispen die insgelijks. Is het om zulke nietigheden dat men een dienaar des konings in de gevangenis werpt *(14)*? Het is op de letteren, op de ware godsdienst, op de edelen, op de ridderschap, op de kroon zelf dat men het gemunt heeft." De koning wilde het gehele genootschap ditmaal nog klachten doen aanheffen. Hij gaf brieven van beroep op de raad, en de 8ste augustus vertoonde zich een deurwaarder bij de gevangenis van de Inquisitie, met het bevel des konings om BERQUIN in vrijheid te stellen.

(14) Ob hujusmodi noenias. (ER. Epist. 1279.)

Het was de vraag of de monniken zouden toegeven. FRANS I, die enige moeilijkheden voorzien had, had tot de uitvoerder van zijn bevelen gezegd: "Indien gij tegenstand ontmoet, geef ik u volmacht de deuren open te lopen." Deze woorden waren duidelijk. De monniken en de Sorbonne gaven toe, de belediging verkroppende, en BERQUIN, in vrijheid gesteld, verscheen voor de raad des konings welke hem op vrije voeten stelde *(15)*.

(15) At judices, ubi viderunt causam esse nullius momenti, absolverunt hominem. (ER. Epp. 1279.)

Dus had FRANS I de Kerk vernederd. BERQUIN verbeeldde zich dat Frankrijk, onder zijn regering, zich van het Pausdom zou kunnen vrijmaken, en was er op bedacht om de oorlog weer te beginnen. Hij trad ten einde in betrekking met ERASMUS, die terstond in hem een goed man erkende *(16)*. Maar, steeds beschroomd en dralende, zei de wijsgeer: "Bedenk dat men de horzelen niet moet verbitteren, en smaak in rust het genoegen van uw studiën *(17)*.

(16) Ex epistola visus est mihi vir bonus. (Ibid.)
(17) Sineret crabrones et suis se studiis oblectaret. (Ibid.)

Vooral meng mij niet in uw zaak, dit zou noch mij, noch u nuttig zijn *(18)*."

(18) Deinde ne me involveret suae causae. (Ibid.)

Deze weigeringen ontmoedigden BERQUIN niet; indien het machtigste vernuft van de eeuw zich onttrekt, zal hij op God steunen die zich nimmer onttrekt, Gods werk wil met of zonder mensen verricht worden. "BERQUIN," zegt ERASMUS zelf, "had iets gelijkvormigs aan de palmboom; hij richtte zich op en werd moedig en trots tegen al wie hem zocht te verschrikken *(19)*.

(19) Ille, ut habebat quiddam cum palma commune, adversus deterrentem tollebat animos. (Ibid.) Waarschijnlijk een toespeling op hetgene PLINIUS zegt, *Natural. Histor.* 16, 42.

Afval van Mazurier.

Zó waren niet allen die de Evangelische leer ontvangen hadden. MARTIALIS MAZURIER was een der ijverigste predikers geweest. Men beschuldigde hem zeer verkeerde stellingen gepredikt te hebben *(20)*, en zelfs, terwijl hij te Meaux was, daden van geweld te hebben gepleegd. "Deze MARTIALIS MAZURIER te Meaux zijnde," zegt een handschrift van die stad wat wij aangehaald hebben, "naar de kerk van de eerwaardige vaders Franciscaners gaande, en de beeldtenis van de heilige FRANCISCUS op het buitenste van de deur van het klooster afgetekend ziende waar tegenwoordig een heilige ROCH geplaatst is, rukte hij de schilderij af en smeet deze aan stukken." MAZURIER werd gevat en naar de gevangenis gebracht *(21)*, waar hij plotselijk in mijmeringen en hevige angst verviel. Het was eer de zedenleer als de Evangelische leer, welke hem in de rij van de Hervormers geplaatst had *(22)*; en de zedenleer liet hem zonder kracht. Schrikkende voor de brandstapel die hem wachtte, gelovende dat de partij van Rome in Frankrijk een beslissende zegepraal zou behalen, overtuigde hij zich lichtelijk dat hij meer invloed en eer zou ondervinden wanneer hij tot het Pausdom terugkeerde. Hij herriep dan zijn leringen, en deed in zijn parochie de tegenovergestelde leringen van die, welke men hem beschuldigde er onderwezen te hebben, prediken *(23)*; en zich later met de geestdrijvendste leraren, en inzonderheid met de vermaarde IGNATIUS DE LOYOLA verenigende, toonde hij zich van toen af de ijverigste verdediger van ‘s pausen zaak *(24)*. Sinds de tijd van keizer JULIANUS, zijn de afvalligen, na hun ontrouw, steeds de onmeedogendste tegenstanders van die leer geworden welke zij enige tijd hadden beleden.

(20) Hist. de l’ Université, par CREVIER, 5. p. 203.
(21) GAILLARD, Hist. de Francois 1er, 5, p. 234.
(22) Het ontbrak MAZURIER ook daarenboven aan vaste en welberaden inzichten. Het was een opwellende en onbesuisde drift, welke hem voor een ogenblik vervoerde. De ingenomenheid van BERQUIN voor de Hervorming steunde op een vaste en heldere overtuiging. Daarnaar hebben ook wij te staan, zo wij voor de zaak van de waarheid zullen ijveren. Een onbesuisde drift wordt spoedig door vrees overwonnen. -L.R.
(23) "Daar hij een listig man was, ontging hij de veroordeling," zegt CREVIER, 5, p. 203.
(24) Cum Ignatio Loyola init amicitiam. (LAUNOI, Navarrae gymnasii historia, p. 621.)

Val en rouw van Pavanne.

MAZURIER vond weldra een gelegenheid om zijn ijver uit te oefenen. De jonge JACOBUS PAVANNE was ook in de gevangenis geworpen geworden. MARTIALIS hoopte, door hem als hij zelf te doen vallen, zijn eigen val te bedekken. De jeugd, de beminnelijkheid, de kunde, de rechtschapenheid van PAVANNE deden in hem levendig belang stellen, en MAZURIER verbeeldde zich dat hij zelf minder schuldig zou zijn, wanneer hij meester JACOBUS overhaalde om even schuldig te worden als hij. Hij begaf zich naar zijn kerker, en begon zijn kunstgrepen. Hij hield zich alsof hij verder in de kennis van de waarheid geweest was dan hij: "Gij dwaalt, JACOBUS," herhaalde hij hem dikwijls; "gij hebt niet op de bodem van de zee gezien, gij kent niet dan de oppervlakte van de wateren en stromen *(25)*." Drogredenen, beloften, bedreigingen, niets werd gespaard. De ongelukkige jongeling, verleid, geschokt, aan het wankelen gebracht, bezweek eindelijk voor die verraderlijke aanvallen, en herriep openlijk zijn vermeende dwalingen, daags na Kerstmis van het jaar 1524. Maar van toen af werd door de Allerhoogste een geest van neerslachtigheid en rouw over PAVANNE uitgestort. Een diepe droefheid verteerde hem, en hij hield niet op zuchten te slaken. "Ach!" herhaalde hij, "er is voor mij niet meer dan smart in dit leven." Treurige vergelding van de ontrouw.

(25) Actes des Martyrs, p. 99.

Metz.

Nochtans, onder degenen die Gods Woord in Frankrijk ontvangen hadden, bevonden zich mannen van een meer onverschrokken geest dan PAVANNE en dan MAZURIER. LECLERC had zich omstreeks het einde van het jaar 1523 naar Metz in Lotharingen begeven, en dáár, zegt THEODORUS BEZA, had hij het voorbeeld van PAULUS te Corinthe gevolgd, die, schoon tenten makende, Joden en Grieken overreedde *(26)*. LECLERC, schoon zijn handwerk van wolkammen uitoefenende, verlichtte de lieden van zijn stand; en velen onder hen waren wezenlijk bekeerd geworden. Dus had die nederige handwerkman de grondslagen van een Kerk gelegd welke later beroemd werd.

(26) Ac 18:3,4 -Apostoli apud Corinthios exemplum secutus. (Bezae Icones.)

Châtelain.

LECLERC was niet alléén te Metz. Er was onder de kerkelijken van de stad een Augustijner monnik van Doornik, doctor in de Godgeleerdheid, met name JOHANNES CHâTELAIN, die door zijn verkeer met de Augustijners van Antwerpen tot de kennis van God gekomen was *(27)*. CHâTELAIN had door de gestrengheid van zijn zeden de achting van het volk verworven *(28)*, en de leer van CHRISTUS door hem met de kasuifelen de stool gepredikt, was de inwoners van Metz minder buitengewoon voorgekomen, dan toen zij deze van de armen handwerkman ontvingen, die de wolkam verliet om een in het Frans gedrukt Evangelie te verklaren.

(27) Vocatus ad cognitionem Dei. (Act. Mart. 180.)
(28) GAILLARD, Hist. de Francois Ier, 5, 232.

Petrus Toussaint wordt opmerkzaam.

Het Evangelisch licht, dank zij de ijver van die twee mannen, begon zich door de gehele stad te verspreiden. Een zeer vrome vrouw, met name TOUSSAINT, van een burgerlijke familie, had een zoon, PETRUS geheten, tot wie zij, temidden van zijn

spelen, dikwijls ernstige woorden richtte. Overal, en tot in de huizen van de burgers, verwachtte men toen iets buitengewoons. Het kind zich eens aan de vermaken van zijn leeftijd overgevende, reed op een lange stokpaard in de kamer van zijn moeder, toen deze welke zich met enige vrienden over de dingen Gods onderhield, met een bewogen stem tot hen zei: "De Antichrist zal weldra met grote macht komen, en hij zal degenen die zich op de prediking van ELIAS bekeren verderven *(29)*." Deze dikwijls herhaalde woorden troffen de geest van het kind, wat zich deze later herinnerde. PETRUS TOUSSAINT was groot geworden op het tijdstip dat de doctor van de Godgeleerdheid en de wolkammer het Evangelie te Metz predikten. Zijn bloedverwanten en zijn vrienden, over zijn jeugdig vernuft verbaasd, hoopten hem eenmaal een hoge plaats in de Kerk te zien innemen. Een van zijn ooms, van zijn vader broeder, was deken van Metz; het was de eerste waardigheid in het kapittel *(30)*. De kardinaal JOHANNES DE LORRAINE, zoon van de hertog RENE, die een grote stoet hield, betoonde veel genegenheid voor de deken en voor zijn neef. Deze verkreeg, niettegenstaande zijn jongheid, de waardigheid van domheer, toen hij op het Evangelie opmerkzaam begon te worden. De prediking van CHâTELAIN en van LECLERC, zou die mogelijk niet die van ELIAS zijn? Reeds, het is waar, wapent de Antichrist zich overal tegen deze. Maar wat ligt eraan gelegen? "Heffen wij," zegt hij, "het hoofd tot de Heer op, die komen zal en niet zal achterblijven *(31)*."

(29) Cum equitabam in arundine longa, memini saepe audisse me à matre, venturum antichristum cum potentia magna, perditurumque eos qui essent ad Eliae praedicationem conversi. (Tossanus Farello, 4 Sept. 1525; manuscrit du conclave de Neuchâtel.)
(30) Tossanus Farello 21 Juli 1525.
(31) Levemus interim capita nostra ad Dominum qui veniet et non tardabit. (Ibid., 4 Sept. 1525.)

De Evangelische leer drong tot de eerste families van Metz door. Een zeer aanzienlijk man, de ridder D'ESCH, boezemvriend van de deken, bekeerde zich *(32)*. De vrienden van het Evangelie waren in vreugde. "De ridder onze goede meester...." herhaalde PETRUS: "indien het ons echter," voegde hij er met waardigheid en oprechtheid bij, "vergund is een meester op aarde te hebben *(33)*."

(32) Clarissimum illum eqnitem.....cui multum familiaritatis et amicitiae, cum primicerio Metensi, patruo meo. (Ibid, 2 Aug. 1524.)
(33) Ibid., 21 Juli 1525. Manuscrit de Neuchâtel.

Leclerc verbrijzeld de beelden.

Dus stond Metz een brandpunt van licht te worden, toen de onvoorzichtige ijver van LECLERC die langzame, maar zekere gang plotseling stremde, en een onweer verwekte wat die pas ontluikende Kerk geheel dacht te verwoesten. De volksmenigte te Metz ging in haar oude bijgelovigheden voort, en LECLERC was in zijn ziel bedroefd, daar hij die stad in "de afgoderij" gedompeld zag. De dag van een groot feest naderde. Op ongeveer een mijl afstand van de stad bevond zich een kapel die beelden van de maagd MARIA en van de vermaardste heiligen van het land bevatte, en werwaarts de bewoners van Metz gewoon waren op zekere dag van het jaar ter bedevaart te gaan, om die beelden te aanbidden en vergiffenis van hun zonden te verwerven.

De avond vóór het feest gekomen zijnde, was de vrome en moedige ziel van LECLERC hevig geschokt. Heeft God niet gezegd: *Gij zult u voor hun goden niet buigen; maar gij zult ze geheel afbreken en hun opgerichte beelden geheel vermorzelen (34)*? LECLERC geloofde dat dit bevel tot hem gericht was, en zonder noch CHâTELAIN, noch ESCH, noch iemand diegenen te raadplegen van wie hij raadgevingen met zijn plan strijdig had kunnen vrezen, ging ‘s avonds, op het tijdstip dat de nacht begon, uit de stad en begaf zich naar de kapel. Daar was hij enige tijd in gepeins verzonken, in stilte temidden van die standbeelden gezeten. Hij kon nog wegvlieden; maar....morgen, binnen enige uren, zou een gehele stad, welke niet dan God alleen moest aanbidden, zich voor die stukken steen en hout neerbuigen. Een strijd gelijkvormig aan die welke wij bij zoveel Christenen van de eerste eeuwen der Kerk ontmoeten, greep erin het gemoed van de wolkammer plaats. Wat ligt er hem aan gelegen of het de beelden van de heiligen zijn die zich in die plaatsen bevinden, en niet die van de goden en godinnen van het Heidendom? de eer welke het volk aan die beelden bewijst, komt die niet aan God alleen toe? Even als POLYEUCTES bij de afgoden des tempels, beeft zijn hart en wordt zijn moed opgewekt:

(34) Ex 20:4 23:24.

Verliezen wij geen tijd, het offer is gereed,
Welaan! ter ere Gods word onze kracht besteed,
Welaan! vertreden wij die bliksem, zo belachlijk,
Waardoor het bijgeloof ‘t vermolmd hout maakt ontzag’lijk;
Welaan! dat nu ons licht ‘t verblinde volk bestraal,
Verbrijz’len wij die goon van steen en van metaal;
Die hemelse ijver o dat wij die nooit ontberen,
Doen wij slechts God-die ‘t al beschikke-triomferen (35)!

(35) POLYEUCTE, par Pierre Corneille. -Wat velen in verzen bewonderen, veroordelen zij in de geschiedenis.

Inderdaad, LECLERC staat op, nadert de beelden, rukt ze af, verbrijzelt ze en verstrooit de stukken met verontwaardiging voor het altaar. Hij twijfelde er niet aan of het was de Geest des Heren zelf die hem die daad ingegeven had, en THEODORUS BEZA denkt Eveneens *(36) (37)*. Daarna keerde LECLERC naar Metz terug, waar hij bij het aanbreken van de dag binnenkwam, door enigen opgemerkt, op het ogenblik dat hij de poort van de stad doorging *(38)*.

(36) Divini spiritus afflatu impulsus. (Bezae Icones.)

(37) Moeilijk mag het aan de ene kant schijnen, om de ijver van LECLERC naar billijkheid te beoordelen. Wij zagen boven in het voorbeeld van MAZURIER, hoe een onbesuisde ijver geheel ontbloot van alle gegronde en vaste overtuiging zijn kan. Dit was het geval bij LECLERC niet, zoals zijn standvastigheid ten einde toe heeft bewezen. Doch, zou men toch vragen kunnen, gaf hij echter niet te veel aan zijn hartstocht toe, en bedierf hij niet veel door zijn drift, wat hij bij meerdere bedaardheid ten goede van de Hervorming zou hebben kunnen bewerken? Dit schijnt zo in de eerste opslag: en echter tot een grondige herstelling van een diep ingeworteld kwaad zijn soms zulke diep indringende handelingen nodig, en mogen wij dus het oordeel van BEZA over deze daad van LECLERC goedkeuren. Doch voor hem die ze wil navolgen is een nauwkeurige beproeving van zichzelf nodig. -L.R.

(38) Mane apud urbis portam deprehensus.

Veroordeling en martelingen van Leclerc.
Intussen kwam alles in de oude stad in beweging; de klokken luidden, de broederschappen vergaderden: en de gehele stad Metz, door de kanunniken, de priesters en monniken geleid, trok in staatsie uit; men sprak gebeden uit, men zong lofliederen op de heiligen welke men ging aanbidden; de kruisen en banieren trokken in orde voort, en de speeltuigen of de trommels beantwoordden de gezangen van de gelovigen. Eindelijk na meer dan een uur op weg geweest te zijn, bereikt de optocht de plaats van de bedevaart. Maar hoe groot is niet de verbazing van de priesters, toen zij, met het wierookvat in de hand tevoorschijn tredende, de beelden welke zij kwamen aanbidden geschonden en de grond met hun stukken bedekt vinden. Zij deinsen van schrik terug; zij maken de menigte de heiligschendende daad bekend; eensklaps houden de gezangen op, de speeltuigen zwijgen, de banieren buigen zich neer en de gehele menigte gevoelt een onbeschrijfelijke ontroering. De kanunniken, de pastoors en de monniken beijveren zich om de gemoederen te ontsteken; zij hitsen het volk op om de schuldige op te sporen en zijn dood te eisen *(39)*. Een enkele kreet verheft zich van alle kanten: "De dood, de dood aan de heiligschenner!" Men keert met overhaasting en in wanorde naar Metz terug.

(39) Totam civitatem concitarunt ad auctorem ejus facinoris quaerendum. (Act. Mart. lat., p. 189.)

LECLERC was bij allen bekend, verscheiden malen had hij de beelden afgoden genoemd. Bovendien had men hem immers bij het aanbreken van de dag van de kapel zien terugkomen? Men nam hem in hechtenis; hij beleed terstond zijn misdaad en bezwoer het volk God alleen te aanbidden. Maar die taal wekte de woede van de menigte nog meer op, welke hem op hetzelfde ogenblik had willen ter dood brengen. Voor de rechters gebracht, verklaarde hij met moed dat JEZUS CHRISTUS, God geopenbaard in het vlees, alléén moet aanbeden worden, en hij werd veroordeeld om levend verbrand te worden. Men leidde hem naar de plaats van de rechtspleging.

Marteldood van Châtelain.
Hier wachtte hem een schrikwekkend toneel. De wreedheid van zijn vervolgers zocht alles op wat zijn straf ijselijker kon maken. Bij het schavot maakte men nijptangen heet die hun woede moesten te dienst staan. LECLERC, standvastig en kalm, hoorde zonder ontroering het woest geschreeuw van de monniken en van het volk aan. Men begon met hem de rechterhand af te kappen; vervolgens, de gloeiende tangen nemende, rukte men hem daarmee de neus af, daarna begon men, steeds met het zelfde instrument, zijn beide armen te knijpen, en toen men ze op verscheide plaatsen gebroken had, eindigde men met hem de borsten te branden *(40)*. Terwijl de wreedheid van zijn vijanden dus op zijn lichaam woedde, was de geest van LECLERC in rust. Hij sprak plechtig en met een luide stem *(41)* deze woorden van DAVID uit: *Hun afgoden zijn van goud en zilver, het werk van mensen handen. Zij hebben een mond maar spreken niet, zij hebben ogen, maar zien niet; oren hebben zij, maar horen niet; zij hebben een neus, maar zij ruiken niet, handen, maar zij tasten niet, voeten, maar zij gaan niet, zij geven geen geluid door hun keel. Dat die ze maken hen gelijk worden, en al wie op hen vertrouwt. Israël, vertrouw op de Heer, want Hij is de hulp en het schild diegenen die Hem aanroepen (42)*. De tegenstanders waren, bij het zien van zoveel zielskracht, verschrikt; de gelovigen voelden zich versterkt *(43)*; het volk, dat tevoren zoveel bitterheid getoond had, was verbaasd en bewogen *(44)*. Na

deze martelingen, werd LECLERC op een klein vuur verbrand, gelijk het zijn vonnis meebracht. Zodanig was de dood van de eerste martelaar van het Evangelie in Frankrijk.

(40) Naso candentibus forcipibus abrepto, iisdemque brachio utroqne, ipsis que mammis crudelissime perustis. (Bezae Icones.) Manuscrit de Meaux; CRESPIN, etc.
(41) Altissimâ voce recitans. (Bezae Icones.)
(42) Ps 105:4-9.
(43) adversariis territis, piis magnopere confirmatis. (Ibid.)
(44) Nemo quii non commoveretur, attonitus. (Act. Mart. lat., p. 189.)

Maar de priesters van Metz waren niet voldaan. Tevergeefs hadden zij getracht CHâTELAIN aan het wankelen te brengen. "Gelijk de adder," zeiden zij, "speelt hij de dove, en weigert de waarheid te horen *(45)*." Hij werd door de lieden van de kardinaal van Lotharingen in hechtenis genomen en naar het kasteel van Nommeny vervoerd.

(45) Instar aspidis serpentis aures omni surditate affectas. (Act. Mart. lat., p. 183.)

Vervolgens werd hij door de dienaren van de bisschop van zijn waardigheid ontzet, welke hem zijn kleren ontnamen en hem met een stuk glas de vingers afschrapten, onder het zeggen: "Door dit afschrapsel benemen wij u de macht om te offeren, om te wijden en te zegenen, welke gij door de zalving van de handen ontving *(46)*." Daarna, hem met een wereldlijk kleed bedekt hebbende, leverden zij hem aan de wereldlijke macht over welke hem veroordeelde om levend verbrand te worden. De brandstapel was spoedig opgericht, en de dienaar van CHRISTUS door de vlammen verteerd. "Het Lutheranisme verspreidde zich daarom niet minder door het gehele land van Metz," zeggen de schrijvers van de geschiedenis van de Gallikaanse Kerk, welke overigens deze gestrengheid sterk goedkeuren.

(46) Utriusque manus digitos lamina vitrea erasit. (Ibid. p. 66.)

Vlucht.
Van het ogenblik af dat dit onweer over de Kerk van Metz was komen uitbarsten, heerste diepe neerslachtigheid in het huis van TOUSSAINT. Zijn oom de deken, zonder een werkzaam deel aan de tegen LECLERC en CHâTELAIN gerichte vervolgingen te nemen, beefde bij de gedachte dat zijn neef tot die lieden behoorde. De schrik van de moeder was nog groter. Er was geen ogenblik te verliezen; al degenen die het oor aan het Evangelie geleend hadden werden in hun vrijheid en in hun leven bedreigd. Het bloed dat de Inquisiteurs vergoten hadden, had niets gedaan dan hun dorst vermeerderen: er stonden nieuwe schavotten opgericht te worden; PETRUS TOUSSAINT, de ridder D' ESCH en nog anderen verlieten in allerijl Metz en vluchtten naar Bazel.

IX.

Farel en zijn broeders.
Zo blies de wind van de vervolging met hevigheid te Meaux en te Metz. Het noorden van Frankrijk verstootte het Evangelie: het Evangelie week voor enige tijd. Maar de Hervorming deed niet dan van plaats veranderen; de provincies van het zuid-oosten werden er het schouwtoneel van.

FAREL, naar de voet van de Alpen gevlucht, betoonde er een grote werkzaamheid. Het betekende voor hem weinig in de schoot van zijn familie de huiselijke genoegens te smaken. Het gerucht van hetgene te Meauz en te Parijs voorgevallen was, had zijn broeders een zekere schrik ingeboezemd; maar een onbekende macht trok hen naar de nieuwe en wonderbare dingen heen, waarover WILLEM hen onderhield. Deze drong met al de hevigheid van zijn ijver bij hen aan, om zich tot het Evangelie te bekeren *(1)*; en DANIëL, WALTER en CLAUDIUS werden eindelijk voor die God gewonnen welke hun broeder verkondigde. Zij verlieten in het eerste ogenblik de eredienst van hun vaderen niet; maar toen er vervolging ontstond, offerden zij hun vrienden, hunne goederen en hun vaderland kloekmoedig op, om JEZUS CHRISTUS in vrijheid te aanbidden *(2)*. De broeders van LUTHER en van ZWINGLI schijnen niet zo onbewimpeld tot het Evangelie bekeerd te zijn geweest; de Franse Hervorming had van het begin af een huiselijker en inniger karakter *(3)*.

(1) Manuscrit de Choupard.
(2) Farel, gentilhomme de condition, doué de bons moyens, lesquels il perdit tous pour sa religion, aussi bien que trois autres siens frères. (Manuscrit de Genève.)
(3) Inderdaad had de Franse Hervorming een geheel bijzonder karakter. Innigheid en vurigheid van geest was haar onderscheidend kenmerk. Zij werd door de vervolging gelouterd en bevorderd, doch door de overmacht in Frankrijk zelf onderdrukt. Voor andere landen echter werkte zij heilzaam door hen die haar geest daar enigszins overbrachten. Nog kan zij tot een voorbeeld strekken van die gehele opoffering van zichzelf, zonder welke geen grondige Hervorming kan worden daargesteld; omdat zij altijd en alom tegen de geest van de wereld te strijden heeft. -L.R.

Uit Gap verdreven.

FAREL bepaalde zich niet bij zijn broeders; hij verkondigde de waarheid aan zijn bloedverwanten en vrienden, te Gap en in de omstreken. Het zou zelfs schijnen, wanneer wij een handschrift geloven, dat hij, zich de vriendschap van enige kerkelijken ten nutte makende, in enige kerken begon te prediken *(4)*; maar ander gezag verzekert dat hij toen de kansel niet beklom. Hoe het ook zij, de leer welke hij verkondigde, bracht een grote opschudding teweeg. De menigte en de geestelijkheid wilden dat men hem het stilzwijgen zou opleggen. "Nieuwe en vreemde ketterij!" zei men; "zouden dan alle beoefeningen der vroomheid ijdel zijn? Hij is noch monnik, noch priester; het komt hem niet toe als prediker te handelen *(5)*."

(4) Il precha l' Evangile publiquement avec une grande liberté. (Manuscrit de Choupard.)
(5) Hist des Eveq. de Nismes, 1738 (Manuscrit de Choupard.)

Weldra verenigden zich al de machten van Gap, zo burgerlijke als kerkelijke, tegen FAREL. Hij was klaarblijkelijk een zendeling van die sekte tegen welke men zich allerwegen aankantte. "Werpen wij," zei men, "die fakkel van de tweedracht ver van ons." FAREL werd gedagvaard, streng behandeld en met geweld de stad uitgedreven *(6)*.

(6) Il fut chassé, voire fort rudement, tant par l' eveque que par ceux de la ville. (Ibid.)

Hij predikt op het land.

Hij verliet echter zijn vaderland niet: het platteland, de dorpen, de oevers van de Duranz, van de Guisanne van de Isère, hielden die niet vele zielen, die behoefte hadden aan het Evangelie, besloten? en wanneer hij daar enig gevaar liep, boden hem dan die wouden, die onderaardse holen, die ontoegankelijke rotsen, welke hij in zijn jeugd zo dikwijls bezocht had, geen schuilplaats aan? Hij begon dan het land te doorreizen, predikende in de huizen en op de afgelegen weiden, en zoekende een schuilplaats in de bossen en aan de oevers der stromen *(7)*. Het was een school waar God hem tot andere werkzaamheden vormde. "Al het kruis, de vervolgingen, de aanslagen van de satan welke men mij aankondigde, hebben mij niet ontbroken," zeide hij; "zij zijn zelfs veel sterker dan dat ik ze van mijzelf zou hebben kunnen verdragen; maar God is mijn vader; Hij heeft mij de krachten, die ik nodig heb, verschaft en zal mij die steeds verschaffen *(8)*." Een groot aantal inwoners in die velden ontvingen de waarheid uit zijn mond. Dus verspreidde de vervolging, welke FAREL van Parijs en Meaux verdreven had, de Hervorming in de provinciën van de Saone, van de Rhóne en van de Alpen. In alle eeuwen werd vervuld wat de heilige Schrift zegt: *Zij dan die verstrooid waren gingen het land door, Gods Woord verkondigende (9)*.

(7) Olim errabundus in sylvis, in nemoribus, in aquis vagatus sum. (Farel ad Capit. de Bucer. Basil. 25 0ct. 1526. Lettr. Manuscr. de Neuchâtel.)
(8) Non defuere crux, persecutio et Satanae machinamenta.... (Farel Galeoto.)
(9) Ac 8:4

De ridder Anémond de Coct.

Onder de Fransen die toen voor het Evangelie gewonnen werden, bevond zich een edelman van Dauphiné, de ridder ANEMOND DE COCT, jongere zoon van de auditeur DE COCT, heer van Chastelard. Levendig, vurig, beweeglijk, van een godvruchtig gemoed, vijand van reliquiën, van processies en van de geestelijkheid, ontving ANEMOND met grote vaardigheid de Evangelische leer, en weldra was hij haar geheel toegedaan. Hij kon in godsdienst geen vormen dulden, en had al de ceremoniën van de Kerk wel willen afschaffen. De godsdienst van hart, de inwendige aanbidding, was voor hem de enige ware. "Nooit," zei hij, "heeft mijn geest in uitwendige dingen enige rust gevonden. De hoofdinhoud van het Christendom vindt men in deze woorden: JOHANNES *heeft met water gedoopt, maar gij zult met de Heilige Geest gedoopt worden; men moet een nieuw schepsel worden (10)*."

(10) Nunquam in externis quievit spiritus meus. (Coctus Farello. Manuscrit du conclave de Neuchâtel.)

COCT, met een geheel Franse levendigheid begaafd, sprak en schreef, zo in het Latijn als in het Frans. Hij las en haalde aan DONATUS, THOMAS AQUINAS, JUVENALIS en de Bijbel. Zijn spreektrant was afgebroken, en hij ging haastig van het ene tot het andere denkbeeld over. Steeds in beweging, begaf hij zich overal heen waar een deur voor het Evangelie geopend scheen, en waar zich een beroemd leraar deed horen. Hij won door zijn innemendheid de harten van al degenen met wie hij in aanraking kwam. "Het is een man uitstekend door zijn geboorte en door zijn kunde," zei later ZWINGLI, "maar nog veel uitstekender door zijn Godsvrucht en vriendelijkheid *(11)*." ANEMOND is als het ware het afdruksel van vele Fransen die

de Hervorming toegedaan waren. Levendigheid, eenvoudigheid, ijver die zelfs tot onvoorzichtigheid stijgt, ziedaar wat men dikwijls bij diegenen van zijn landgenoten aantreft welke het Evangelie omhelzen. Maar, aan het andere uiterste van het Franse karakter, vinden wij de ernstige beeltenis van CALVIJN, welke een krachtig tegenwicht daarstelt aan de onbestendigheid van COCT. CALVIJN en ANEMOND zijn de twee tegenovergestelde polen, tussen welke zich geheel de Godsdienstige wereld in Frankrijk beweegt.

(11) Virum est genere, doctrinaque clarum, ita pietate humanitateque longe clariorem. (Zw. Epp. p. 319.)

Nauwelijks had ANEMOND van FAREL de kennis van JEZUS CHRISTUS ontvangen *(12)*, of hij zocht zelf zielen te winnen voor die leer van geest en leven. Zijn vader was dood; zijn oudste broeder, van een stuurs en trots karakter, stootte hem met minachting terug. De jongste van de familie, LAURENTIUS, vol genegenheid voor hem, scheen hem slechts ten halve te begrijpen. ANEMOND, zich door de zijnen teruggestoten ziende, bracht zijn werkzaamheid naar elders over.

(12) In een brief aan FAREL tekent hij zich: *Filius tuus humilis*. (Uw onderdanige zoon) 2 Sept. 1524.

De Minderbroeder.

Tot hiertoe was het slechts onder de leken dat de opwekking in Dauphiné had plaats gehad. FAREL, ANEMOND en hun vrienden wensten een priester aan het hoofd van die opwekking te zien welke de provinciën van de Alpen scheen in beweging te moeten brengen. Er was te Grenoble een pastoor, minderbroeder, met name PETRUS DE sEBVILLE, een prediker van grote welsprekendheid, van een braaf en goed hart, niet met vlees en bloed te rade gaande, en welke God trapsgewijze tot zich trok *(13)*. Spoedig erkende SEBVILLE dat er geen onfeilbaar leraar was, dan het Woord des Heren; en de leringen verlatende welke alleen op de getuigenissen van mensen gegrond zijn, besloot hij in zijn hart het Woord "duidelijk, zuiver, heilig" te prediken *(14)*. Deze drie woorden drukken de gehele Hervorming uit. COCT en FAREL hoorden met vreugde die nieuwe prediker der genade zijn welsprekende stem in hun provincie verheffen, en zij dachten dat hun tegenwoordigheid er voortaan minder noodzakelijk zouden zijn.

(13) Pater coelestis animun sic tuum ad se traxit. (Zwinglius Sebvillae. Epp., p. 320.)
(14) Nitide, pure, saneteque praedicare in animum indueis. (Ibid.)

Anémond verlaat Frankrijk.

Hoe meer de opwekking zich uitbreidde, des te heviger werd ook de tegenstand. ANEMOND, begerig om LUTHER, ZWINGLI en die landen waar de Hervorming begonnen was, te leren kennen, verbitterd van de waarheid door zijn medeburgers teruggestoten te zien, besloot zijn vaderland en zijn familie vaarwel te zeggen. Hij maakte zijn testament, beschikte over zijn goederen, welke zijn oudste broeder, heer van Châtelard toen in bezit had, ten voordele van zijn broeder LAURENTIUS *(15)*; daarop verliet hij Dauphiné, Frankrijk en met een drift, aan de bewoners van het Zuiden eigen, streken doortrekkende welke toen een moeilijke doortocht verleenden, reisde hij Zwitserland door, en zich te Bazel bijna niet ophoudende, kwam hij te Wittenberg bij LUTHER aan. Het was kort na de tweede rijksdag van Neurenberg. De

Franse edelman naderde de Saksische leraar met zijn gewone levendigheid; hij sprak tot hem met geestdrift over het Evangelie, en stelde hem met wegslependheid de plannen voor welke hij tot uitbreiding van de waarheid vormde. De Saksische ernst glimlachte bij de zuidelijke verbeeldingskracht van de ridder *(16)*, en LUTHER, die enig vooroordeel tegen het Franse karakter had, werd door ANEMOND vervoerd en meegesleept. De gedachte dat die edelman ter wille van het Evangelie van Frankrijk naar Wittenberg gekomen was, trof hem *(17)*. "Waarlijk," zei de Hervormer tot zijn vrienden, "die Franse ridder is een voortreffelijk, geleerd en godvruchtig man *(18)*." De jonge edelman maakte dezelfde indruk op ZWINGLI en op LUTHER.

(15) "Mon frère Annemond Coct, chevalier, au partir du pays me feist son heritier." (Lettres manuscrites de la Bibl. de Neuchâtel.)
(16) Mire ardens in Evangelium, zegt LUTHER tot SPALATIJN. (Epp. 2, p. 340.) Sehr brünstig in der Herrlichkeit des Evangelii, zegt hij tot de hertog van Savoijen, (Ibid. p. 401.)
(17) Evangelii gratia huc profectus e Gallia. (L. Epp. 2, p. 340.)
(18) Hic Gallus eques....optimus vir est, eruditus ac pius. (L. Epp. 2, p. 340.).

ANEMOND, ziende wat LUTHER en ZWINGLI gedaan hadden, dacht dat, wanneer zij zich van Frankrijk en Savoyen wilden verzekeren, niets hun tegenstand zou bieden; daarom, hen niet kunnen overreden om er zich heen te begeven, drong hij bij hen aan dat zij er tenminste in bewilligen zouden om te schrijven. Hij smeekte vooral LUTHER een brief aan de hertog KAREL van Savoyen, broeder van LOUIZA en PHILIBERTA, oom van FRANS I en van MARGARETHA, te richten. "Deze vorst," zei hij tot de leraar, "gevoelt grote begeerte naar de Godzaligheid en de ware Godsdienst *(19)*, en onderhoudt zich graag met enige personen van zijn hof over de Hervorming. Hij is geschapen om u te begrijpen: want hij heeft tot zinspreuk deze woorden: *Nihil deest timentibus Deum (20)*, en deze zinspreuk is de uwe. Beurtelings door het Duitse rijk en door Frankrijk geslagen, vernederd, gekwetst, steeds in gevaar, heeft zijn hart behoefte aan God en Zijn genade: hij heeft slechts een krachtige opwekking nodig. Voor het Evangelie gewonnen, zou hij op Zwitserland, op Savoyen, op Frankrijk een verbazende invloed hebben. Ik bid u, schrijf hem."

(19) Ein grosser Liebhaber der wahren Religion und Gottseligkeit. (Ibid. p. 401.)
(20) Niets ontbreekt degenen die God vrezen. (Hist. gen. de la maison de Savoie, par Guichenon, 2, p. 228.)

Luther aan de hertog van Savoyen.
LUTHER is geheel Duitser, en hij zou zich buiten Duitsland niet recht op zijn gemak bevonden hebben; nochtans met een waar Katholicisme bezield, reikte hij de hand toe zodra hij broeders zag; en overal waar er een woord te spreken was, deed hij het horen. Hij schreef soms, op één en dezelfde dag, naar de uiterste einden van Europa, naar de Nederlanden, naar SaVoyen en naar Lijfland.

"Waarlijk," antwoordde hij op het verzoek van ANEMOND, "de liefde voor het Evangelie is in een vorst een zeldzame gave en een onschatbaar kleinood *(21)*." En hij schreef aan de hertog een brief welke ANEMOND waarschijnlijk naar Zwitserland overbracht.

(21) Eine seltsame Gabe und hohes Kleinod unter den Fürsten. (L. Epp. 2, p. 401.)

"Uw hoogheid," schreef LUTHER, "vergeef mij dat ik, een gering en veracht man, haar durf schrijven: of liever zij wijt die stoutmoedigheid aan de eer van het Evangelie: want ik kan dit schitterende licht nergens zien opgaan en schijnen, zonder er een grote vreugde over te voelen....Het is mijn wens dat mijn Here JEZUS CHRISTUS door het voorbeeld van uw doorluchtigste Grootheid vele zielen wint. Daarom wil ik u onze leer bekend maken....Wij geloven dat het begin van de zaligheid en de hoofdinhoud van het Christendom is het geloof in CHRISTUS, die alleen door Zijn bloed, en niet door onze werken, de zonde verzoend en de dood zijn geweld ontnomen heeft. Wij geloven dat dit geloof een gave Gods is, en dat het door de Heilige Geest in onze harten gewrocht en niet door ons eigen werk gevonden wordt. Want het geloof is een levendig ding *(22)*, wat de mens geestelijk wederbaart en er een nieuw schepsel van maakt."

(22) Der Glaube ist ein lebendig Ding....(L. Epp. 2, p. 402.) Het oorspronkelijke in het Latijn ontbreekt.

LUTHER ging voorts tot de gevolgen des geloofs over, en toonde aan hoe men het niet kon bezitten, zonder dat de omheining van valse leringen en mensen werken, welke de Kerk met zoveel vlijt opgericht had, terstond instorte. "Indien de genade," zei hij, "door het bloed van CHRISTUS verworven is, zo is het dan niet door onze werken. Daarom zijn al de werken van al de kloosters onnut, en moeten die instellingen afgeschaft worden, als zijnde tegen het bloed van JEZUS CHRISTUS, en verleidende de mensen om op hun goede werken te vertrouwen. In JEZUS CHRISTUS ingelijfd, blijft ons niets meer over dan te doen wat goed is, omdat wij, goede bomen geworden zijnde, dat door goede vruchten moeten betonen."

"Genadige vorst en heer," zei LUTHER tenslotte, "dat uw Hoogheid die zo goed begonnen zijt, medewerkt om deze leer te verspreiden; niet door de kracht van het zwaard, wat het Evangelie zoue benadelen, maar door in uw Staten leraren te roepen die het Woord prediken. Het is door de adem van Zijn mond dat JEZUS de Antichrist zal verdelgen, opdat hij, gelijk DANIEL spreekt (Hoofdst. Da 8:25.), zonder handen verbroken worde. Daarom, doorluchtigste vorst, verlevendig uw Hoogheid de vonk welke in haar is beginnen te branden; er ga een vuur van het huis van Savoyen uit, gelijk eertijds van het huis van JOZEF *(23)*; geheel Frankrijk zij voor dit vuur als stoppelen; het brande, het flikkere, het loutere, zodat dit beroemde rijk in waarheid de naam van *allerchristelijkst rijk* moge dragen, welke het tot heden toe alleen aan stromen bloed, ten dienste van de Antichrist vergoten, verschuldigd is!"

(23) Dass ein Feuer von dem Hause Sophoy ausgehe. (L. Epp. 2, p. 406.)

Ziedaar wat LUTHER deed om het Evangelie in Frankrijk te verspreiden. Men weet de uitwerking niet welke deze brief op de vorst teweeg bracht; maar wij zien niet dat hij ooit enige lust betoond heeft om zich van Rome los te maken, in het jaar 1522 verzocht hij ADRIAAN VI peet van zijn eerstgeborene te willen zijn, en later beloofde hem de paus voor het tweede van zijn kinderen een kardinaalshoed. ANEMOND, na zich beijverd te hebben om het hof en de keurvorst van Saksen te zien *(24)*, en teneinde een brief van LUTHER te hebben ontvangen, kwam te Bazel terug, meer dan ooit bereid om zijn leven voor het Evangelie te wagen. Gaarne zou hij, in zijn ijver, indien hij kon, geheel Frankrijk in beweging gebracht hebben. "Al

wat ik ben," zei hij, "al wat ik zijn zal, al wat ik heb en al wat ik hebben zal, wil ik aan Gods eer toewijden *(25)*."

(24) Vult videre aulam et faciem Principis nostri. (Ibid. p. 340.)
(25) Qnidquid sum, habeo, ero, habebove, ad Dei gloriam insumere mens est. (Coct Epp. Manuscrit de Neuchâtel.)

Farel verlaat Frankrijk.
ANEMOND vond te Bazel zijn landgenoot FAREL. De brieven van ANEMOND hadden in deze een levendige begeerte verwekt om de Hervormers van Zwitserland en Duitsland te zien. FAREL had bovendien behoefte aan een werkkring waarin hij zijn krachten vrijer kon ontwikkelen. Hij verliet dan dat Frankrijk wat voor de predikers van het zuiver Evangelie reeds niet meer dan schavotten had. Langs omwegen, en zich in de bossen verbergende, ontkwam hij, schoon met moeite, de handen van zijn vijanden. Dikwijls dwaalde hij van de weg af. "God wil mij door mijn onvermogen in deze kleine dingen leren, hoe groot mijn onvermogen in de grotere is *(26)*." Eindelijk kwam hij in het begin van het jaar 1524 in Zwitserland aan. Dáár was het dat hij zijn leven in de dienst van het Evangelie moest doorbrengen, en het was in die tijd dat Frankrijk die rechtgeaarde Evangelisten naar Helvetië begon te zenden, welke de Hervorming in Rooms Zwitserland moesten invoeren en haar in de overige delen van het eedgenootschap en in de gehele wereld een nieuwe en krachtige opwekking moesten geven.

(26) Voluit Dominus per infirma haec, docere quid possit homo in majoribus. (FAREL Capitoni. Coct Epp. Manuscrit de Neuchâtel.)

X.

Algemeenheid van de Hervorming.
Een schone trek van de Hervorming, is de wijs waarop zij haar algemeenheid (Katholiciteit) aan de dag legt. De Duitsers komen in Zwitserland; de Fransen gaan naar Duitsland; later begeven zich lieden uit Engeland en Schotland naar het vasteland, en leraren van het vasteland naar Groot-Brittanië. De Hervormingen van de onderscheiden landen worden bijna allen onafhankelijk van elkaar geboren; maar nauwelijks zijn zij geboren, of zij reiken elkaar de hand. Er is slechts één geloof, één geest, één Heer. Men heeft, dunkt mij, verkeerd gedaan, tot hiertoe de geschiedenis van de Hervorming slechts voor een enkel land te schrijven; dit werk is één, en de Protestantse Kerken maken, van haar oorsprong af, slechts één lichaam uit "dat door alle voegselen bekwaamd is samengevoegd *(1) (2)*."

(1) Eph 4:16.
(2) Dit is inderdaad de ware Katholiciteit, geheel overeenkomstig de zin van CHRISTUS en door Zijn Geest bewerkt. Zij steunt op hartelijke overtuiging en heldere inzichten. Ware liefde is de band van de vereniging. Zij is geheel vrijwillig en kan toch niet achter blijven daar, waar de geest van CHRISTUS woont. Zij is geheel onderscheiden van de gedwongen en geheel uitwendige Katholiciteit van de Roomse Kerk, maar wordt ook geheel vruchteloos gezocht onder zodanige zich noemende Protestanten, die de Geest van CHRISTUS missen. -L.R.

Vriendschap van Farel en Oecolampadius.

Vele uitgewekenen van Frankrijk en Lotharingen maakten toen te Bazel een Franse Kerk uit welke van het schavot was vrijgekomen; zij hadden er van LEFEVRE, van FAREL, van de gebeurtenissen te Meaux gesproken; en toen FAREL in Zwitserland kwam, was hij er reeds als één van de ijverigste voorvechters van het Evangelie bekend.

Men bracht hem terstond bij OECOLAMPADIUS, die sinds enige tijd te Bazel teruggekeerd was. Het is zeldzaam dat twee meer tegenovergestelde karakters met elkaar overeenstemmen. OECOLAMPADIUS bekoorde door zijn zachtaardigheid, FAREL sleepte weg door zijn drift; maar van het eerste ogenblik af gevoelden die twee mannen zich voor altijd verenigd *(3)*. Het was opnieuw de samenstemming van een LUTHER en MELANCHTON. OECOLAMPADIUS ontving FAREL bij zich, gaf hem een stemmige kamer, een matige tafel, leidde hem naar zijn vrienden; en weldra deden de kundigheid, de Godsvrucht, de moed van de jeugdige Fransman hem alle harten winnen. PELLICANUS, IMELI, WOLFHARD, en andere Bazelse bedienaren gevoelden zich door zijn krachtvolle redenen in het geloof versterkt. OECOLAMPADIUS was in die tijd zeer ontmoedigd. "Helaas!" zei hij tot ZWINGLI, "ik spreek tevergeefs, en zie niet het minste waarvan ik iets goeds kan verwachten. Misschien zou ik midden onder de Turken met beter gevolg arbeiden *(4)*...." "Ach!" voegde hij er met een diepe zucht bij, "ik geef daarvan niemand dan mij alleen de schuld." Maar hoe meer hij FAREL zag, des temeer gevoelde hij zijn hart opgewekt, en de moed welke deze hem mededeelde, werd de grond van een onverbreekbare vriendschap. "O mijn waarde FAREL," zei hij tot hem, "ik hoop dat de Heer onze vriendschap onsterfelijk zal maken! En zo wij hier beneden niet verenigd kunnen zijn, zal onze vreugde er slechts te groter door worden, wanneer wij bij CHRISTUS in de hemel herenigd zijn *(5)*." Godvruchtige en zielroerende gedachten!...De komst van FAREL was klaarblijkelijk voor Zwitserland een hulp van boven.

(3) Amicum semper habui a primo colloquio. (Farel ad Bulling. 27 mei 1556.)
(4) Fortasse in mediis Turcis felicius docuissem. (Zw. et Ecol. Epp. p. 200.)
(5) Mi Farelle, spero Dominum conservaturum amicitiam nostram immortalem; et si hic conjungi nequimus, tanto beatius alibi apud Christum erit contubernium. (Ibid. p. 201.)

Farel en Erasmus.

Maar terwijl die Fransman in het verkeer met OECOLAMPADIUS vele genoegens smaakte, trad hij met koelheid en een edele fierheid voor een man terug, voor wiens voeten al de volken van de Christenheid neerknielen. De vorst van de scholen, hem van wie ieder een woord en een oogwenk begeerden, de meester van de eeuw, ERASMUS, werd door FAREL geen oplettendheid bewezen. De jonge Dauphineër had geweigerd de oude geleerde van Rotterdam zijn hulde te gaan bieden, verachtende die mensen welke nooit dan ten halve aan de zijde van de waarheid zijn, en die, schoon de gevaren van de dwaling begrijpende, vol inschikkelijkheid zijn jegens degenen die haar verbreiden. Dus zag men in FAREL die vastberadenheid, welke een van de meest kenmerkende karaktertrekken van de Hervorming in Frankrijk en in Frans Zwitserland geworden is, en welke enige onverzettelijkheid, een geest van uitsluiting, onverdraagzaamheid genoemd hebben. Er had, ter oorzake van de uitlegkundige verklaringen van de leeraar van Etaples, tussen de twee grote leraren destijds een redetwist plaats, en er werd geen gastmaal gehouden waarop men niet voor ERASMUS tegen LEFEVRE, of voor LEFEVRE tegen ERASMUS partij koos

(6). FAREL had niet geaarzeld om zich aan de zijde van zijn meester te scharen. Maar hetgene hem bovenal had verontwaardigd, was de lafhartigheid van de wijsgeer van Rotterdam ten aanzien van de Evangelische Christenen. ERASMUS sloot voor hem zijn huis. Welnu, FAREL zal er niet aankloppen. Het was voor hem een gering offer, daar hij overtuigd was dat de grondslag van alle ware Godgeleerdheid, de Godsvrucht van hart, aan ERASMUS ontbrak. "De Vrouw van FROBENIUS," zei hij, "heeft meer Godgeleerdheid dan hij;" en er over verontwaardigd dat ERASMUS de paus geschreven had hoe hij het aanvangen moest "om de brand van LUTHER te blussen," verklaarde hij openlijk dat ERASMUS het Evangelie wilde verstikken *(7)*.

(6) Nullum est pene convivium....(Er. Ep. p. 179.)
(7) Consilium quo sic extinguatur incendium Lutheranum. (Er. Epp. p. 179.)

Twist.
Deze onafhankelijkheid van de jongen FAREL belgde de vermaarde geleerde. Vorsten, koningen, leraren, bisschoppen, pausen, hervormers, priesters, lieden naar de wereld, allen bevonden zich gelukkig van hem hun schatting van bewondering te komen betalen; LUTHER zelf had enige inschikkelijkheid voor zijn persoon in acht genomen; en deze onbekende gebannen Dauphinéër durfde zijn macht trotseren. Die onbeschaamde vrijheid veroorzaakte ERASMUS meer verdriet, dan al de eerbewijzingen der gehele wereld hem vreugde verwekten; ook liet hij geen gelegenheid voorbijgaan om zijn kwade luimen tegen FAREL bot te vieren; bovendien, door een zo verklaarde ketter aan te vallen, zuiverde hij zich in de ogen van de Rooms-Catholieken van het vermoeden van ketterij. "Ik heb nooit iets leugenachtigers, driftigers, oproerigers gezien dan deze mens *(8)*." zei hij, "het is een hart vol ijdelheid en een tong vol boosheid *(9)*." Maar de gramschap van ERASMUS bepaalde zich niet bij FAREL; zij ging op al de Franse uitgewekenen te Bazel over, wier rondborstigheid en vastberadenheid hem ergerden. Men zag hen de lieden weinig oplettendheid betonen, en wanneer de waarheid niet rondborstig beleden werd, zich aan niemand bekreunen, hoe groot zijn verstand ook ware *(10)*. Hun ontbrak misschien een weinig van de zachtmoedigheid van het Evangelie; maar er was in hun getrouwheid iets van de kracht der oude profeten; en men ontmoet graag mensen die niet buigen voor hetgene de wereld aanbidt. ERASMUS, over deze fiere versmading verbaasd, beklaagde er zich over bij de gehele wereld. "Hoe!" schreef hij aan MELANCHTON, "zullen wij de pausen en bisschoppen slechts uitwerpen, om wreder, schurftiger, woedender tirannen te hebben; ... want Frankrijk heeft er ons zodanige toegezonden *(11)*." -"Enige Fransen," schreef hij de geheimschrijver van de paus, terwijl hij hem zijn boek over *de vrije wil* aanbood, "zijn nog zinlozer dan de Duitsers zelve. Zij hebben steeds deze vijf woorden in de mond, *Evangelie, Woord van God, Geloof, Christus, Heilige Geest*, en echter twijfel ik niet of het is de geest des Satans die hen drijft *(12)*." *(13)* In plaats van *Farelliis* schreef hij dikwijls *Fallicus*, duidende dus een van de oprechtste mannen van zijn tijd door de bijnamen van leugenaar en bedrieger aan.

(8) Quo nihil vidi mendacius, Virulentius, et seditiosius. (Ibid. p. 798.)
(9) Acidae linguae et vanissimus. (Ibid. p, 2129.)
(10) Ook hierdoor onderscheidt zich het karakter van deze Franse Hervormers en Hervormden gunstig. Personen te ontzien, of ook wel te eren wegens de roem die zij zich verworven of de naam die zij zich gemaakt hebben, doet ook delen in hun gebreken, en houdt het goede terug, waarvoor zij onverschillig, of tegen wat zij

zelfs gekant zijn. Men beroept zich op hun voorbeeld en gezag, om zijn eigen onverschilligheid of kleinmoedigheid te bedekken. Die waarlijk het goede wil daarstellen, vraagt met FAREL en zijn medegenoten alleen naar hetgene met de zin van CHRISTUS, niet met die van een ERASMUS overeenstemmen. -L.R.

(11) Scabiosos...rabiosos...nam nuper nobis misit Gallia. (Er. Epp. p. 350.)

(12) Non dubitem quin agantur spiritu Satanae. (Er. Epp. p. 350.)

(13) Hoe ver was ERASMUS, met al zijn geleerdheid en afkeer van de grofste bijgeloviglheden, niet van de echte geest van het Evangelie en van een ware Hervorming verwijderd, daar hij aan de satan toeschreef, wat waarop het hier bijzonder aankwam! Het zijn juist deze vijf woorden, die het pit en merg van de leer en praktijk beide van het Christendom uitmaken. -L.R.

Farel verlangt te redetwisten.

De spijt en gramschap van ERASMUS stegen ten top, toen men hem verhaalde dat FAREL hem een *Bileam* genoemd had. FAREL geloofde dat ERASMUS, even als die profeet, zich misschien zonder zijn weten, door geschenken liet vervoeren, om tegen Gods volk te spreken. De geleerde Hollander, zich niet langer kon bedwingen, besloot de vermetelen Dauphinéër aan te klagen; en eens dat FAREL, in tegenwoordigheid van ERASMUS, met enige vrienden over de Christelijke leer redetwistte, viel deze hem haastig in de rede en zei tot hem: "Waarom noemt gij mij Bileam *(14)*?" FAREL, in het eerst over een zo onverwachte vraag onthutst, herstelde zich spoedig en antwoordde, dat hij het niet was die hem dus genoemd had. Gedrongen de schuldige aan te wijzen, noemde hij DUBLET van Lyon, evenals hij naar Bazel gevlucht *(15)*. "Het kan zijn dat hij het gezegd heeft," hernam ERASMUS, "maar gij zijt het die het hem hebt leren zeggen." Vervolgens, beschaamd van toornig geworden te zijn, bracht hij spoedig het gesprek op een ander onderwerp. "Waarom," zei hij tot FAREL, "beweert gij dat men de heiligen niet moet aanroepen? Is het omdat de heilige Schrift het niet beveelt?" -"Ja," zei de Fransman. -"Welnu," hernam de geleerde, "ik daag u uit door de Schriften te bewijzen dat men de Heilige Geest moet aanroepen." FAREL gaf dit eenvoudig en waarachtig antwoord: "Indien Hij God is moet men Hem aanroepen *(16)*." "Ik verliet de redetwist," zegt ERASMUS, "want de nacht naderde *(17)*." van die tijd af, zo dikwijls de naam van FAREL zich onder zijn pen voordeed, was het om hem als een hatelijk wezen voor te stellen, wat men, het koste wat het wilde, moest ontvluchten. De brieven van de Hervormer zijn, daarentegen, vol gematigdheid ten opzichte van ERASMUS. Het Evangelie is zachtmoediger dan de wijsbegeerte, zelfs in het driftigste karakter *(18)*.

(14) Diremi disputationem....(Er. Epp. p 804.)

(15) Ut diceret negotiatorem quemdam Dupletum hoc dixisse. (Er. Epp., p. 2129.)

(16) Si Deus est, inquit, Invocandus est.. (Ibid. p. 804.)

(17) Omissa disputatione, nam imminebat nox. (Ibid.) Wij hebben dit gesprek slechts volgens ERASMUS, hij leert ons zelf dat FAREL er een verhaal van gaf dat veel van het zijn verschilde.

(18) Of ERASMUS wel inderdaad onder de filosofen moet gerangschikt worden, gelijk de schrijver dit meermalen doet, en of dus zijn verkeerdheden bijzonder aan de wijsbegeerte moeten worden toegeschreven, is mij twijfelachtig. Hij was, naar mij voorkomt, letterkundige en geen wijsgeer. Maar dit is waar: geleerdheid en kennis, hetzij dan letterkunde of wijsbegeerte zonder de geest van CHRISTUS, laten de mens aan zijn hartstochten en driften over. -L.R.

De Evangelische leer had reeds vele vrienden te Bazel, in de raad en onder het volk; maar de leraars van de universiteit bestreden haar uit al hun kracht. OECOLAMPADIUs en STOR, prediker van Liestal, hadden enige thesen tegen hen verdedigd. FAREL meende ook in Zwitserland het grote beginsel der Evangelische school van Parijs en Meaux: *Het Woord van God is genoegzaam*, te moeten belijden. Hij verzocht de hogeschool verlof om enige thesen te verdedigen "veeleer," voegde hij er met zedigheid bij, "opdat men mij terecht wijst wanneer ik dwaal, dan om een ander te leren *(19)*," maar de hogeschool wees dat van de hand.

(19) Damit er gelehrt werde, ob er irre. (FÜSSLI Beytr., 4, p. 244.)

FAREL wendde zich toen tot de raad; en de raad maakte openlijk bekend, dat daar een Christelijk man, met name WILLEM FAREL, door de ingeving van de Heilige Geest enige artikelen overeenkomstig het Evangelie opgesteld had *(20)*; deze hem de vergunning verleende om ze in het Latijn te verdedigen. De hogeschool verbood ieder priester of student bij die redetwist te verschijnen; maar de raad vaardigde een tegenovergesteld besluit uit.

(20) Aus Eingiessung des heiligen Geistes ein christlicher Mens und Bruder. (Ibid.)

Stellingen.
Zie hier enige van de dertien stellingen, welke FAREL aansloeg: "CHRISTUS heeft ons de volmaaktste levensregel gegeven: het komt niemand toe er iets van af, of er iets aan toe te doen.

"Zich naar andere voorschriften dan die van CHRISTUS te richten, leidt regelrecht tot goddeloosheid *(21)*.
"De ware bediening van de priesters is voor de bediening van het Woord te zorgen; en er is voor hen niets verheveners.

(21) Deze beide eerste stellingen zijn de echte grondslag van een ware en grondige Hervorming. Ook thans was er wel een FAREL nodig, om deze stellingen in te scherpen en te beoefenen, om de zich noemende Hervormde Kerk opnieuw te hervormen en tot haar ware zuiverheid terug te brengen. -L.R.

"De blijde boodschap van CHRISTUS haar zekerheid te benemen, is deze te vernietigen.
"Hij die door zijn eigen kracht en zijn eigen verdiensten, en niet door het geloof, hoopt gerechtvaardigd te worden, stelt zichzelf in de plaats van God.
"JEZUS CHRISTUS, wie alle dingen gehoorzamen, is onze noordstar, en de enige star welke wij moeten volgen *(22)*."

(22) Guillelmus Farellus christianis lectoribus, die Martis post Reminiscere. (FÜSSLI Beytr. 4, p. 247.) FÜSSLI geeft niet de Latijnse tekst.

De Schrift en het geloof.
Dus trad die "Fransman" te Bazel tevoorschijn *(23)*. Het was een zoon van de bergen van Dauphiné, aan de voeten van LEFEVRE te Parijs opgevoed, die met moed op deze beroemde hogeschool van Zwitserland en in de nabijheid van ERASMUS de grote beginselen van de Hervorming kwam voorstellen. Twee denkbeelden waren in

de thesen van FAREL vervat: het ene was de terugkering tot de heilige Schrift; het andere was de terugkering tot het geloof: twee dingen welke het Pausdom, in het begin van de 18de eeuw, als ketters en goddeloos in de beruchte bul *Unigenitus* beslissend veroordeeld heeft, en welke op het nauwst met elkaar verenigd, inderdaad het stelsel van het Pausdom omkeren. Indien het geloof in CHRISTUS het begin en het einde van het Christendom is, zo is het dan aan het Woord van CHRISTUS dat men zich moet vasthouden, en niet aan dat van de Kerk. En wat meer is: indien het geloof de zielen verenigt, wat ligt er dan aan een uitwendige band gelegen *(24)*? Is het door bisschopsstaven, pauselijke bullen en krónen dat zich hun heilige eenheid vormt? Het geloof verenigt in een geestelijke en ware eenheid al diegenen in wier harten het de woonstede vestigt. Dus verdween door een enkele slag de driedubbele zinsbegoocheling van de verdienstelijke werken, van de menselijke overleveringen en van een valse eenheid. Dit is het gehele Roomse Katholicisme.

(23) Schedam conclusionum a Gallo illo. (Zw. Epp. p. 333.)
(24) Gelijk wij boven zagen, waarin de ware Katholiciteit besta, zien wij hier, welke de ware eenheid zij. Het een is met het andere nauw verknocht, en openbaart zich onder allen die oprecht de waarheid liefhebben. -L.R.

Redetwist.
De redetwist begon in het Latijn *(25)*. FAREL en OECOLAMPADIUS stelden hun artikelen voor en bewezen deze, tot verscheiden malen hun tegenstanders uitdagende om te antwoorden; maar niemand hunner trad tevoorschijn. Die drogredenaars, gelijk OECOLAMPADIUS hen noemde, gedroegen zich zeer vermetel, maar in hun donkere schuilhoeken verborgen *(26)*. Daarom begon ook het volk de lafhartigheid van zijn priesters te verachten en hun tiranni te verwensen *(27)*.

(25) Schedam conclusionum latine apud nos disputatam. (Zw. Epp. p. 333.)
(26) Agunt tamen magnos interim thrasones, sed in angulis lucifugae. (Zw. Epp. p. 333.)
(27) Incipit tamen plebs paulatim illorum ignaviam et tyrannidem verbo Dei agnoscere. (Ibid.)

Dus schaarde FAREL zich onder de verdedigers van de Hervorming. Men verheugde zich een Fransman zoveel kennis en godsvrucht te zien verenigen. Reeds kende men hem bij voorraad de schoonste zegepralen toe. "Hij is sterk genoeg," zei men, "om alléén de gehele Sorbonne te verderven *(28)*." Zijn oprechtheid, zijn openhartigheid, zijn rondborstigheid namen de harten in *(29)*. Maar onder al zijn werkzaamheid vergat hij niet dat het van onze eigen ziel is dat alle zending moet beginnen. De zachtaardige OECOLAMPADIUS sloot met de driftige FAREL een verbond, volgens wat zij zich verbonden om zich, in hun gemeenzaam verkeer, in ootmoed en zachtmoedigheid te oefenen. Die onverschrokken mannen wisten op het slagveld zelf, zich tot de vrede te schikken. Voor het overige waren de hevigheid van een LUTHER en van een FAREL noodzakelijke deugden. Er wordt enig krachtbetoon vereist wanneer het er op aankomt om de wereld te veranderen en de Kerk te vernieuwen. Men vergeet maar al te dikwijls in onze dagen die waarheid, welke de zachtmoedigste mensen toen erkenden *(30)*. "Enigen," zei OECOLAMPADIUS tot LUTHER, hem FAREL opdragende, "zouden wensen dat zijn ijver tegen de vijanden van de waarheid gematigder was; maar ik kan mij niet onthouden in die ijver zelve een bewonderenswaardige deugd te zien, welke, wanneer zij zich ter rechter tijd vertoont, niet minder noodzakelijk is dan

de zachtmoedigheid *(31)*." De nakomelingschap heeft het oordeel van OECOLAMPADIUS bekrachtigd.

(28) Ad totam Sorbonicam affligendam et tyrannidum verbo Dei agnoscere. (Ibid.)
(29) Farello nihil candidius est. (Ibid.)
(30) Verum ego virtutem illam admirabilem et non minus placiditate, si tempestive fuerit, necessariam. (Ecol. Luthero, Epp. p. 200.)
(31) En echter is deze hoogst noodzakelijk. Het ware goed, zo ook in onze tijd FARELS gevonden werden, om de diep vervallen staat ook van de zogenoemde Hervormde Kerk weder op te richten. Men spreekt al van zachtmoedigheid en verdraagzaamheid, en men laat zich door de vrees van voor onverdraagzaam en liefdeloos gehouden te worden, terughouden van die krachtige pogingen, welke doortasten en toch eens zullen nodig zijn, zal het Christendom weer met nieuw leven bezield worden. Intussen gaat daardoor alles meer achterwaarts. Zomaar alles daardoor niet meer en meer rijp worden voor die Goddelijke strafgerichten, waarmee God zelf zal doortasten, om, waar wij onder de schijn van zachtmoedigheid in onze plicht tekort schieten, zijn Kerk te doorlouteren. -L.R.

In de maand mei 1524 begaf FAREL zich, met enige vrienden van Lyon, naar Schafhausen, naar Zurich en naar Constanz. ZWINGLI en MYCONIUS ontvingen die balling van Frankrijk met een levendige vreugde, en FAREL herinnerde zich dat zijn gehele leven. Maar te Bazel teruggekeerd, vond hij ERASMUS en zijn overige vijanden aan het werk, en ontving het bevel om de stad te verlaten. Tevergeefs gaven zijn vrienden hun afkeuring van zulk een misbruik van macht luid te kennen, hij moest de grond van Zwitserland, van toen af door grote rampen geteisterd, verlaten. "Op die wijze is het," zei OECOLAMPADIUS, "dat wij, echte bewoners van Sodom, de gastvrijheid verstaan *(32)*!..."

(32) Adeo hospitum habemus rationem, veri Sodomitae. (Zw. Epp. p. 434.)

FAREL had te Bazel met de ridder D' ESCH een nauwe vriendschap aangeknoopt; deze wilde hem vergezellen, en zij vertrokken, door OECOLAMPADIUS voorzien van brieven voor CAPITO en LUTHER, aan wie de leraar van Bazel FAREL aanbeval als "die WILLEM welke voor het werk Gods zoveel ijver betoond had *(33)*." FAREL verbond zich, te Straasburg, door een nauwe vriendschap met CAPITO, BUCER en HEDIO; maar het blijkt niet dat hij naar Wittenberg gegaan zij.

(33) Guillelmus ille qui tam probe navavit operam. (Zw. et. Ecol. Epp. p. 175.)

XI.

Nieuwe veldtocht.

God verwijdert gewoonlijk Zijn dienaren niet van het slagveld, dan om er hen sterker en beter gewapend terug te brengen. FAREL en zijn vrienden van Meaux, van Metz, van Lyon, van Dauphiné, door de vervolging uit Frankrijk verdreven, hadden zich in Zwitserland en Duitsland met de oudste Hervormers versterkt; en nu waren zij, als een in het eerst door de vijand verstrooid, maar spoedig weder herzameld leger, gereed om zich naar de vijand te keren en in de naam des Heren voorwaarts te gaan. Het was niet slechts op de grenzen dat de vrienden van het Evangelie zich verzamelden; in Frankrijk zelf grepen zij weer moed, en maakten zij zich gereed om de aanval te hervatten. Reeds wekten de trompetten tot de strijd; de soldaten bedekten zich met hun wapenrusting, en verdeelde zich in benden om hun aanvallen te verdubbelen; de voornaamsten beschouwden de loop van de strijd; de krijgsleus: "JEZUS, Zijn Woord

en Zijn genade," krachtiger dan ooit op het ogenblik van het gevecht, het gedruis van de krijgstuigen, vervulde de harten met een eenparige geestdrift, en alles bereidde zich in Frankrijk tot een tweede veldtocht, welke nieuwe overwinningen en nieuwe ja grotere rampen moesten kenmerken.

Mompelgard verlangde toen een arbeider. De hertog ULRICH van Würtemberg, jong, onstuimig en wreed, in het jaar 1519 door het verbond van Zwaben uit het bezit van zijn staten verdreven, was naar dit graafschap, het enige van zijn bezittingen dat hem overbleef, gevlucht. Hij zag in Zwitserland de Hervormers; zijn ongeluk werd hem heilzaam; hij leerde het Evangelie kennen *(1)*. OECOLAMPADIUS deed FAREL weten dat zich in Mompelgard een deur opende, en deze spoedde zich in het geheim naar Bazel.

(1) Le prince qui avoit cognoissance de l' Evangile. (Farel, Summaire.)

Roeping van Farel tot de Evangeliebediening.
FAREL was niet volgens de gewone loop in de bediening des Woords gekomen; maar wij vinden in hem, op dit tijdstip van zijn leven, al wat nodig is om een dienaar des Heren te vormen. Hij begaf zich niet uit zichzelf en lichtvaardig in de dienst der Kerk. "Op mijn geringheid ziend," zegt hij, "zou ik niet hebben durven prediken, verwachtende dat onze Heer geschikter personen zou zenden *(2)*." Maar God richtte toen tot hem een driedubbele roeping. Hij was nauwelijks te Bazel, of OECOLAMPADIUS, over de behoeften van Frankrijk getroffen, bezwoer hem zich daar aan toe te wijden. "Zie," zei hij tot hem, "hoe weinig JEZUS gekend is van allen die de Franse taal spreken. Zult gij hun niet enig onderricht in de volkstaal geven, om beter de heilige Schrift te verstaan *(3)*?" Tegelijkertijd riep hem het volk van Mompelgard; de vorst van het land keurde dit beroep goed *(4)*. Was deze driedubbele roeping niet van God?..."Ik dacht," zei hij, "dat het mij niet geoorloofd was tegenstand te bieden. Volgens God gehoorzaam ik *(5)*." In het huis van OECOLAMPADIUS verborgen, worstelende tegen de verantwoordelijkheid welke hem opgelegd werd, en echter verplicht zich aan een zo duidelijke bekendmaking van Gods wil over te geven, nam FAREL die bediening aan, en OECOLAMPADIUS wijdde hem tot deze, onder aanroeping van de naam des Heren *(6)*, en tot zijn vriend raadgevingen vol wijsheid richtende. "Hoe meer gij tot hevigheid geneigd zijt," zei hij tot hem, "des temeer moet gij u tot zachtmoedigheid oefenen; matig uw leeuwen-moed door de zedigheid van de duif *(7)*." Geheel de ziel van FAREL beantwoordde aan deze roeping.

(2) Summaire, c'est-â-dire, brieve déclaration de G. Farel, dans l'épilogue.
(3) Ibid.
(4) Etant requis et demande du peuple et du consentement du prince. (Ibid.)
(5) Ibid.
(6) Avec l' invocation du nom de Dieu. (Ibid.)
(7) Leoninam magnanimitatem columbina modestia frangas. (Ecol. Epp., p. 198.)

Voorpost.
Dus stond FAREL, eertijds een ijverig aanhanger van de oude Kerk, Gods dienaar in de nieuwe te worden. Wanneer Rome, om een wijding geldig te doen zijn, de oplegging van de handen van een bisschop vordert die in een onafgebroken opvolging van de Apostelen afdaalt, komt dit omdat het de menselijke overlevering boven Gods Woord stelt. In elke Kerk waar het gezag van het Woord niet het hoogste is, moet men

wel een ander gezag zoeken. En wat is dan natuurlijker dan de eerwaardigste dienaren Gods te vragen, wat men in God zelf niet weet te vinden? Indien men niet in de naam van JEZUS CHRISTUS spreekt, is het dan tenminste niet iets, in de naam van de heilige JOHANNES en van de heilige PAULUS te spreken? Hij die in de naam van de oudheid spreekt is sterker dan de Rationalist, die niet dan in zijn eigen naam spreekt. Maar de Christelijke bedienaar heeft een nog hoger gezag; hij predikt, niet omdat hij afdaalt van de heilige CHRYSOSTOMUS en van de heilige PETRUS, maar omdat het Woord wat hij verkondigt van God zelve afdaalt. Het denkbeeld van opvolging, hoe eerbiedwaardig het ook schijnen moge, is echter niet dan een menselijk stelsel, in de plaats gesteld van het stelsel van God. Er was in de aanstelling van FAREL geen menselijke opvolging. Wat meer is: er was in deze niets dat in de gemeenten van de Here vereist wordt, waar *alle dingen met orde moeten geschieden*, en waarvan God *geen God van verwarring is*. Hem ontbrak een wijding van de Kerk: maar buitengewone tijden rechtvaardigen buitengewone dingen. Op dit gedenkwaardig tijdstip kwam God zelf tussen beiden. Hij wijdde door buitengewone bedelingen degenen die hij tot de vernieuwing van de wereld riep; en deze wijding heeft wel zoveel waarde als die van de Kerk. Er was in de aanstelling van FAREL het onfeilbaar Woord van God, gegeven aan een man Gods, om het aan de wereld te brengen, de roeping van God en van het volk, en de wijding van de harten; en misschien is er te Rome of te Genève geen bedienaar, die op een wettiger wijze tot de heilige bediening is aangesteld. FAREL vertrok naar Mompelgard, en D' ESCH vergezelde hem derwaarts.

Lyon, Evangelisch brandpunt.

FAREL bevond zich dus op een voorpost geplaatst. Achter hem ondersteunden Bazel en Straasburg hem met hun raad en hun drukpersen; vóór hem lagen die provincies van Frans-Comté, van Bourgondië, van Lotharingen, van Lyonnais en van het overige van Frankrijk uitgestrekt, waar Godsmannen tegen de dwaling temidden van diepe duisternis begonnen te worstelen. Hij begon terstond CHRISTUS te verkondigen en de gelovigen te vermanen om zich door bedreigingen noch list van de heilige Schriften te laten aftrekken. Lange tijd vóór CALVIJN het werk verrichte dat deze Hervormer op een uitgebreider schaal moest voltooien, was FAREL te Mompelgard, wat op een hoogte een veldheer is, wie zijn doordringend oog het gehele slagveld overziet, die degenen welke met de vijand handgemeen zijn aanmoedigt, die degenen welke de hevigheid van de aanval verstrooid heeft weer bijeen verzamelt, en die door zijn moed degenen die achter blijven ontvlamt *(8)*. ERASMUS schreef terstond aan zijn Rooms-Catholieke vrienden, dat een Fransman, uit Frankrijk ontsnapt, in die streken grote beweging maakte *(9)*.

(8) Het is de vergelijking waarvan zich een vriend van FAREL, tijdens zijn verblijf te Mompelgard, bedient.... Strenuum et oculatum imperatorem, qui iis etiam animum facias qui in acie versantur. (Tossanus Farello. Manuscr. du concl. de Neuch., 2 Sept. 1524.)

(9)....Tumultuatur et Burgundia nobis proxima, per Phallicum quemdam Gallum qui e Gallia profugus. (Er. Epp., p. 809.)

Sebville in Grenoble.

De pogingen van FAREL waren niet vruchteloos. "Overal, "schreef hem een van zijn landgenoten, "ziet men mensen opdagen die hun pogingen, hun gehele leven aanwenden, om het rijk van JEZUS CHRISTUS zover mogelijk uit te breiden *(10)*."

De vrienden van het Evangelie zegenden de Heer, omdat het heilig Woord telkens in geheel Gallië met steeds groter luister schitterde *(11)*. De tegenstanders waren er over verslagen. "De aanhang," schreef ERASMUS aan de bisschop van Rochester, "breidt zich dagelijks meer uit, en verspreidt zich in Savoyen, in Lotharingen en in Frankrijk *(12)*...." Lyon scheen enige tijd het middelpunt van de Evangelische beweging binnen het koninkrijk te zijn, gelijk Bazel dat werd buiten het, FRANS I zich naar het Zuiden begevende uithoofde van een krijgstocht tegen KAREL V, was aldaar met zijn moeder, zijn zuster en zijn hof aangekomen. MARGARETHA bracht daar met zich vele mannen die het Evangelie toegedaan waren. "Alle andere lieden heeft zij achter gelaten," zegt een brief van die tijd *(13)*. Terwijl FRANS I 14000 Zwitsers, 6000 Fransen en 1500 lansen van de Franse ridderschap door Lyon deed trekken, om de inval van de Keizer in Provence te keren; terwijl geheel die grote stad van het gedruis van de wapenen, van het getrappel van de paarden en van het geluid van de trompetten weergalmde, gingen de vrienden van het Evangelie aldaar tot vreedzamer veroveringen voort. Zij wilden te Lyon beproeven wat zij te Parijs niet hadden kunnen doen. Zou misschien Gods Woord ver van de Sorbonne en van het parlement vrijer zijn? Was misschien de tweede stad van het rijk bestemd om de eerste voor het Evangelie te worden? Was het dáár niet dat, bijna vier eeuwen tevoren, de voortreffelijke PETRUS WALDO begonnen was het Goddelijk Woord te verspreiden? Hij had toen Frankrijk in beweging gebracht. Kon men thans nu God alles tot vrijmaking van zijn Kerk voorbereid had, niet veel uitgebreider en beslissender gevolgen verwachten? Zo begonnen dan ook de lieden van Lyon, die, het is waar, in het algemeen geen "armen" waren als in de 12de eeuw, met moed "het zwaard des Geestes, wat Gods Woord is," te zwaaien.

(10) Suppullulare qui omnes conatus adferant, quo possit Christi regnum quam latissime patere. (Manuscrit de Neuchâtel, 2 Aug. 1524.)
(11) Quod in Galliis omnibus sacrosanctum Dei verbum in dies magis ac magis elucescat. (Ibid.)
(12) Factio crescit in dies latius, propagata in Sabaudiam, Lothoringiam, Franciam. (Er. Epp. p. 809.)
(13) De SEBVILLE â Coct, du 28 décembre 1524. (Manuscrit du concl. de Neuch.)

Samenkomsten.
Onder degenen die MARGARETHA omringden was haar aalmoezenier, MICHAEL D' ARANDE. De hertogin liet openlijk binnen Lyon het Evangelie prediken; en meester MICHAëL verkondigde luid en zuiver het Woord van God voor een groot aantal hoorders, deels uitgelokt door de aantrekkelijkheid welke de blijde boodschap overal uitoefent waar men deze bekend maakt, deels ook door de begunstiging welke de prediking en de prediker bij de beminde zuster van de koning genoten *(14)*.

(14) Elle a ung docteur de Paris appelé maître Michel Eleymosinarius, lequel ne prêche devant elle que purement l'Evangile. (SEBVILLE â Coct, Manuscrit de Neuchâtel.)

Predikatien in Lyon.
ANTHONIE PAPILLION, een man van een zeer beschaafde geest, sprekende een sierlijk Latijn, vriend van ERASMUS, "de eerste in Frankrijk die het Evangelie recht kende *(15)*," vergezelde ook de vorstin. Hij had op verzoek van MARGARETHA, het werk van LUTHER over de kloostergeloften vertaald, "waarover hij veel van dat

Farizeese gespuis had uit te staan," zegt SEBVILLE *(16)*; maar MARGARETHA had die geleerde tegen de aanvallen van de Sorbonne beschermd, en had hem het ambt van eerste requestmeester van de dauphin met een plaats in de grote raad bezorgd *(17)*. Hij was het Evangelie niet minder door zijn verknochtheid dan door zijn voorzichtigheid van dienst. Een koopman, met name VAUGRIS, en vooral een edelman, met name ANTHONIE DU BLET, vriend van FAREL, waren te Lyon aan het hoofd van de Hervorming. Deze laatste, met een grote vaardigheid begaafd, strekte tot band tussen de in die streken verstrooide Christenen, en bracht hen met Bazel in betrekking. Terwijl de soldaten van FRANS I niets gedaan hadden dan Lyon door te trekken, hielden de geestelijke krijgsknechten van JEZUS CHRISTUS zich dáár met MARGARETHA op, en terwijl zij de eersten de oorlog in Provence en in de vlakten van Italië lieten voeren, begonnen zij binnen Lyon zelf de strijd van het Evangelie.

(15) Ibid.
(16) Ibid.
(17) Ibid.

Maar zij bepaalden zich niet bij Lyon. Zij zagen rondom zich heên; de veldtocht begon op onderscheiden punten tegelijk; en de Lyonnese Christenen moedigden met hun woorden en met hun werken al diegenen aan welke CHRISTUS in de omliggende provincies beleden. Zij deden nog meer: zij gingen Hem verkondigen dáár waar men Hem nog niet kende. De nieuwe leer klom langs de Saône opwaarts, en een Evangelist trok de nauwe en slecht verlichte straten van Mâcon door. MICHAEL D' ARANDE zelf, de aalmoezenier van de zuster van de koning, begaf er zich in het jaar 1524 heen, en door de naam van MARGARETHA ondersteund, verkreeg hij de vrijheid om in die stad te prediken *(18)*, welke later met bloed moest vervuld, en waarvan de *sprongen (19)* voor altijd vermaard moesten worden.

(18) Arandius prêche â Mascon. (Coct â Farel, decemb. 1524. Manuscrit de Neuchâtel.)

(19) Het woord *Sauteries* in het oorspronkelijke voorkomende, en hier door *sprongen* vertaald, is anders in de Franse taal niet gebruikelijk; doch van *Sauter*, (springen) afgeleid, schijnt het opzettelijk uitgevonden te zijn om de onmenselijke strafoefeningen aan te duiden, welke men te Macon na het innemen van de stad in 1562 aan de Hugenoten aandeed. Men vindt daarvan een breedvoerig bericht bij BAYLE, *Dict. Hist. et Crit*. tom. 3, op het woord *Macon*, getrokken uit twee door hem aangehaalde verhalen, het een van BEZA, *Hist. Eccles*. livre 15, p. 429, het andere van D' AUBIGNE (behoort deze ook wellicht onder de voorvaders van de heer MERLE?) *Hist*. tom. I. p. 216: waarvan het hoofdzakelijke hier op neer komt; dat zekere ST. POINCT (door D' AUBIGNE ST. PONT genoemd volgens de getuigenis van zijn moeder tot ontlasting van haar geweten afgelegd, zoon van een priester, door de bevelhebber TAVANES tot gouvernenr van de stad aangesteld de gewoonte had, om na aanzienlijke vrouwen feestelijk onthaald te hebben, één, twee of meer gevangenen Hugenoten uit de gevangenis te laten halen, of soms ook wel anderen onder voorwendsel van verraad onverwacht te laten grijpen, en óf te laten doodschieten, óf van de brug die over de Saône lag in de rivier te doen *springen* en verdrinken, wat hij een kluchtspel na de maaltijd noemde, en al spottende tot vermaak van die dames liet vertonen. Niet ongepast vergelijkt BAYLE het gedrag van die vrouwen met, ja acht het nog veel laakbaarder dan dat die Vestaalse Maagden, die zich vermaakten door het gezicht van het ombrengen van de zwaardschermers, door de dichter PRUDENTIUS zo nadrukkelijk afgekeurd; gelijk ook elders die *sprongen van Macon* vergeleken worden met de wreedheden van keizer TIBERIUS, vermeld door SUETONIUS in de leven Cap. 62, gepleegd aan de veroordeelden, welke die wreedaard

op het eiland Caprea na uitgezochte pijnigingen voor zijn oog deed in zee werpen, en door de vlotelingen met scheepshaken en riemen doodslaan. Schaamte bedekkende de voorstanders van een Kerk, om wier wille, om het zachtste te zeggen, zulke onmenselijkheden gepleegd werden, zo zij ze niet door haar priesters en monniken aanhitste en veroorzaakte. Met recht verdenken wij hun zoetst vleiende woorden, en leggen hun ook nu boze en huichelachtige oogmerken bij al hun woelingen te laste, zolang zij niet die vorige vervolgzucht met innige afkeer belijden en verfoeien. Wij doen de vrijheid van godsdienst en geweten niet te kort, maar bedoelen ze te behouden, wanneer wij een volkomen herstel der Roomse Kerk in al haar gewaande voorrechten met nadruk weren en tegenstaan. -L.R.

Maigret in hechtenis genomen.

Na langs de Saône opwaarts getogen te zijn, trokken de Christenen van Lyon, steeds een waakzaam oog houdende, opwaarts langs de kant van de Alpen. Er was te Lyon een Dominikaner monnik, met name MAIGRET, die Dauphiné had moeten verlaten, waar hij de nieuwe leer met vastberadenheid had verkondigd, en die dringend begeerde, dat men zijn broeders van Grenoble en van Gap zou gaan aanmoedigen. PAPILLION en DU BLET begaven er zich heen *(20)*. Een hevig onweer barstte daar tegen SEBVILLE en zijn prediking uit. De Dominikaners hadden er hemel en aarde bewogen; woedend van te zien dat zoveel Evangelisten, FAREL, ANEMOND MAIGRET, hun ontsnapten, zouden zij degenen, die zich onder hun bereik bevonden, hebben willen verdelgen *(21)*. Zij hadden dan verlangd dat men zich van SEBVILLE zouden meester maken *(22)*.

(20) Il y a eu deux grands personnages ß Grenoble. (Coct aan Farel. Manuscrit de Nenchâtel.) De titel van *messire*, hier aan DU BLET gegeven, duidt een persoon van aanzien aan. Ik denk daarom dat die van *negociator* welke hem elders gegeven wordt op zijn werkzaamheid ziet; het kan niettemin zijn dat hij een groot koopman van Lyon geweest is.

(21) Conjicere potes ut post Macretum et me in Sebivillam exarserint. (Anémond aan Farel, 7 Septemb. 1524. Ibid.)

(22) Les Thomistes ont voulu procéder contre moi par inquisition et caption de personne. (Brief van Sebville.)

Margaretha schroomvallig gemaakt.

De vrienden van het Evangelie te Grenoble waren verschrikt; moest SEBVILLE hun zo ontnomen worden!...MARGARETHA sprak voor hem bij haar broeder; velen van de aanzienlijkste personen van Grenoble, onder anderen de advokaat des konings, openbare en geheime vrienden van het Evangelie, werkten ten voordeel van de Evangelische Franciscaner, en eindelijk ontrukten hem die verenigde pogingen aan de woede van zijn vijanden *(23)*.

(23) Si ce ne fut certains amis secrets, je estois mis entre les mains des Pharisiens. (Brief van Sebville. Manuscrit de Neuchâtel.)

Maar was het leven van SEBVILLE gered, zijn mond was gesloten. "Bewaar het stilzwijgen," zei men hem, "of gij zult het schavot vinden." "Mij" schreef hij aan ANEMOND DE COCT, "mij is op straffe van de dood verboden geworden te prediken *(24)*." Deze bedreigingen van de tegenstanders joegen zelfs diegenen schrik aan, waarvan men het meeste had verwacht. De advokaat des konings en andere vrienden van het Evangelie betoonden niets meer dan onverschilligheid *(25)*; velen

keerden tot de Roomse eredienst terug, onder voorwendsel van God op een geestelijke wijze in het verborgene van hun harten te aanbidden, en aan de uitwendige gebruiken van het Catholicisme een geestelijke betekenis te geven; treurige verblinding, welke van de ene ontrouw tot de andere vervoert. Er is geen geveinsdheid welke men niet op die wijze zou kunnen rechtvaardigen. De ongelovige zal, door middel van dit stelsel van mythen en allegoriën, CHRISTUS op de Christelijke kansel prediken: en de aanhanger van een afschuwelijk bijgeloof onder de heidenen zal met een weinig vernuft, er het zinnebeeld van een zuiver en verheven denkbeeld in weten te vinden. In de godsdienst is de eerste zaak de waarheid. Enigen van de Christenen van Grenoble, waaronder zich AMADEUS GALBERT en een neef van ANEMOND bevonden, bleven echter standvastig in hun geloof *(26)*. Die godvruchtige mannen kwamen in het geheim met SEBVILLE, nu bij de een dan bij de ander, bijeen, en *koutten* tezamen over het Evangelie. Men begaf zich naar het een of ander verwijderd oord; men kwam des nachts bij een broeder; men verborg zich om JEZUS CHRISTUS te bidden, evenals struikrovers om kwaad te doen. Meer dan eens kwam een vals alarm in de nederige vergadering schrik verspreiden. De tegenstanders kwamen overeen voor die geheime bijeenkomsten de ogen te sluiten, maar zij hadden gezworen dat het vuur van de brandstapels recht zou doen over al degenen die openlijk over Gods Woord durfden spreken *(27)*.

(24) (Ibid.)
(25) Non solum tepedi bed frigidi. (Manuscrit de Neuchâtel.)
(26) Tuo cognato, Amedeo Galberto exceptis. (Manuscrit de Neuchâtel.)
(27) Mais de en parler publiquement, il n’y pend que le feu. (Ibid.)

Het is onder deze omstandigheden dat de edellieden DU BLET en PAPILLION te Grenoble aankwamen. Ziende dat SEBVILLE daar de mond gesloten had, spoorden zij hem aan CHRISTUS te Lyon te komen prediken. De Vaste van het volgend jaar moest een gunstige gelegenheid aanbieden om Hem aan een talrijke menigte te verkondigen. MICHAëL D’ ARANDE, MAIGRET, SEBVILLE namen zich voor aan het hoofd van de Evangelische heirbenden te strijden. Alles bereidde zich dus tot een schitterende openbaring van de waarheid in de tweede stad van Frankrijk. Het gerucht van die Evangelische Vaste verbreidde zich tot in Zwitserland. "SEBVILLE is verlost en zal de Vaste bij St. Paulus te Lyon prediken," schreef ANEMOND aan FAREL *(28)*. Maar een groot onheil, schrik in geheel Frankrijk verspreidende, kwam die geestelijke strijd verhinderen. Het is in de vrede dat het Evangelie zijn veroveringen maakt. De nederlaag van Pavia welke in de maand februari plaats had, deed dit stoute plan van de Hervormers mislukken.

(28) (Le samedi des Quater-Temps (decemb. 1524.) Manuscrit de Neuchâtel.)

Intussen, zonder op SEBVILLE te wachten, predikte MAIGRET van het begin van de winter af te Lyon de zaligheid door JEZUS CHRISTUS alleen, niettegenstaande de hevige tegenstand van de priesters en monniken *(29)*. Er was in deze predikingen geen spraak meer over de eerbewijzing van de schepselen, der heiligen, van de Maagd MARIA, en over de macht van de priesters. De grote verborgenheid van de Godzaligheid: "God geopenbaard in het vlees," werd alléén verkondigd. De oude ketterijen van de armen van Lyon, zei men, komen gevaarlijker dan ooit weer tevoorschijn! In weerwil van deze tegenstand volhardde MAIGRET in zijn bediening; het geloof dat zijn ziel vervulde stortte zich in krachtige woorden uit: het is de

eigenschap van de waarheid, het hart dat deze ontvangen heeft stoutmoedig te maken. Nogtans moest Rome te Lyon zowel als te Grenoble de bovenhand hebben. In tegenwoordigheid van MARGARETHA werd MAIGRET in hechtenis genomen, door de straten gesleept en in de gevangenis geworpen. De koopman VAUGRIS, die toen deze stad verliet om zich naar Zwitserland te begeven, verspreidde dat nieuws op zijn weg. Men was er over verbaasd en verslagen. Een gedachte echter bemoedigde weer de vrienden van de Hervorming: "MAIGRET is gevat," zei men, "maar *mevrouw* VAN ALENÇON *is daar; God zij geloofd (30)*!"

(29) Pour vray Maigret a prêché à Lion, maulgré les prêres et moines. (Ibid.)
(30) Manuscrit de Neuchâtel.

Men moest weldra die goede hoop opgeven. De Sorbonne had verscheiden stellingen van die getrouwe bedienaar veroordeeld *(31)*. MARGARETHA, in een steeds moeilijker toestand, zag tegelijkertijd de onverschrokkenheid van de vrienden van de Hervorming en de haat van de vermogenden toenemen. FRANS I begon over de ijver van de Evangelisten ongeduldig te worden; hij zag in hen geestdrijvers welke het goed was te beteugelen. MARGARETHA, dus geslingerd tussen haar begeerte om haar broeders nuttig te zijn en haar onvermogen om hen te redden, liet hun zeggen dat zij zich niet in nieuwe gevaren zouden begeven, aangezien zij de koning niet meer voor hen zouden schrijven. De vrienden van het Evangelie geloofden dat dit besluit niet onherroepelijk was. "God schenke haar de genade," zeiden zij, "alleen te zeggen en te schrijven wat voor de arme zielen nodig is *(32)*." Maar is die menselijke hulp hun ontnomen, CHRISTUS blijft hun over. Het is voor de ziel goed van alle hulp beroofd te worden, opdat zij niet dan op God alleen zich verlaat.

(31) Histoire de Francois Ier, par Gaillard, tom. 4, p. 233.
(32) Piere Toussaint â Farel, Bâle, 17 décemb. 1524. (Manuscrit de Neuchâtel.)

XII.

De Fransen in Bazel.

Intussen waren de pogingen van de vrienden van het Evangelie in Frankrijk verlamd. De vermogenden begonnen het Christendom vijandig te worden; MARGARETHA was verschrikt; vreselijke tijdingen kwamen de Alpen over trekken en het rijk onophoudelijk in rouw dompelen, er slechts één gedachte achterlatende, om namelijk de koning en Frankrijk te redden!... Maar indien de Christenen van Lyon in hun pogingen verhinderd werden, waren er dan te Bazel geen krijgsknechten, aan de strijd ontkomen en bereid om die te hervatten? De ballingen van Frankrijk hebben die nooit vergeten. Gedurende bijna drie eeuwen uit hun vaderland door het fanatisme van Rome verdreven, ziet men hun laatste nakomelingen aan de steden en landen van hun vaderen de schatten overbrengen waarvan de paus hen berooft. Op het ogenblik dat de krijgsknechten van CHRISTUS in Frankrijk met droefheid hun wapenen wegwierpen, bereidden de uitgewekenen van Bazel zich tot de strijd. Ziende de monarchie van de heilige LODEWIJK en van KAREL DE GROOTE in de handen van FRANS I zelf waggelen, zullen de Fransen zich dan niet geroepen gevoelen om *het koningrijk vast te houden wat niet kan bewogen worden (1)*?

(1) Heb 12:28

Bemoedigingen van de Zwitsers.

FAREL, ANEMOND, D' ESCH, TOUSSAINT en hun vrienden maakten in Zwitserland een Evangelisch genootschap uit waarvan het doel was hun vaderland van de geestelijke duisternis te verlossen. Men schreef hun van alle kanten dat de dorst naar Gods Woord in Frankrijk toenam *(2)*; men moest ervan gebruik maken, besproeien en zaaien terwijl de zaaitijd daar was. OECOLAMPADIUS, ZWINGLI, OSWALD MYCONIUS hielden niet op hen daartoe aan te moedigen. Zij boden hun de behulpzame hand en bezielden hen met hun geloof. De Zwitserse schoolmeester schreef in januari 1525 aan de Franse ridder: "Gebannen gelijk gij zijt uit uw vaderland door de tiranni van de Antichrist, bewijst uw tegenwoordigheid zelf in ons midden dat gij met moed voor de zaak van het Evangelie gewerkt hebt. De tiranni der Christelijke bisschoppen zal eindelijk het volk noodzaken in hen niet dan leugenaars te zien. Blijf standvastig; de tijd is niet ver meer dat wij in de haven van de rust zullen aanlanden, het zij dat de tirannen ons slaan, of dat zij zelf geslagen worden *(3)*; en alles zal dan ten beste voor ons uitlopen, omdat wij aan JEZUS CHRISTUS getrouw zijn."

(2) Gallis verborum Dei sitientibus. (Coctus Farello, 2 Septemb. 1524. Manuscrit de Neuchâtel.)
(3) Non longe abest enim, quo in portum tranquillum perveniamus...(Oswald Myconius aan Anemond de Coct. Manuscrit de Neuchâtel.)

Vrees voor tweedracht.

Deze bemoedigingen waren dierbaar aan de Franse uitgewekenen; maar een ongeval voortkomende van die zelfde Christenen van Zwitserland en Duitsland, welke hen zochten te versterken, kwam toen hun hart verscheuren. Nauwelijks de brandstapels ontkomen, zagen zij met schrik de Evangelische Christenen aan de overzijde van de Rijn de rust welke zij genoten door betreurenswaardige onenigheden verstoren. De twisten over het Avondmaal waren begonnen. Ontroerd, bewogen, een levendige behoefte aan liefde gevoelende, zouden de Fransen alles gegeven hebben om de verdeelde gemoederen met elkaar te verzoenen. Deze gedachte werd hun voornaamste gedachte. Niemand had op het tijdstip van de Hervorming zoveel behoefte aan de Christelijke eenheid als zij; CALVIJN was er later het bewijs van. "Och! of het God behaagde dat ik de vrede, de eendracht en de eenheid in JEZUS CHRISTUS met al mijn bloed dat van weinig waarde is kon kopen *(4)*," zei PETRUS TOUSSAINT. De Fransen, met een juist en vlug doorzicht begaafd, begrepen terstond dat de opkomende verdeeldheid het werk van de Hervorming zou belemmeren. "Alles zou beter gaan dan velen denken, wanneer wij het eens waren. Er zijn vele lieden die graag tot het licht zouden komen; maar wanneer zij die verdeeldheden tussen de geestelijken zien, blijven zij verlegen staan *(5) (6)*."

(4) 21 Dec. 1525. (Manuscrit du conclave de Neuch.)
(5) Ibid.
(6) Het is derhalve ene valse beschuldiging, in later tijden tegen CALVIJN en de hem bijzonder toegedane Hervormden ingebracht en ook nog in onze tijd herhaald, wanneer men hun onverdraagzaamheid en liefdeloosheid te laste legt. Nee! schoon ja CALVIJN een krachtig bestrijder was van de zogenoemde Libertijnen, die een teugelloze vrijheid niet alleen van denken, maar veelal ook van leven voorstonden, en daarom aan hun dodelijke haat ten doel stond, welke ook in onze tijd bij soortgelijke lieden niet is uitgeblust, was echter niemand zo hartelijk als hij op het behoud van vrede en eensgezindheid onder de broeders, niettegenstaande enige bijkomende verschillende

inzichten, gezet. Hij zocht ze zoveel in zijn vermogen was te bevorderen. Zo was het ook met de Hervormden zijn echte navolgers. Het is niet van hun zijde, dat de vrede met de Lutherse broedederen verbroken is, noch aan hen te wijten, dat de band der enigheid niet opnieuw is aangeknoopt, waartoe zij zich steeds genegen betoonden, zonder daarom aan hun overtuiging ontrouw te worden. ver zijn zij het spoor bijster, die òf aan de ene zijde nog steeds op de Calvijnse rechtzinnigheid en onverdraagzaamheid smalen, òf van de andere zijde zich als de trouwste voorstanders van de Calvijnse rechtzinnigheid voordoen, en die in bet streng veroordelen van alles wat niet stipt met hun bekrompen gevoelens overeenkomt doen bestaan. Beide die tegenovergestelde uitersten verstoren thans de vrede van de Kerk. -L.R.

Fransen waren het eerst op pogingen tot vereniging bedacht. "Waarom," schreven zij van Straasburg, "zendt men niet een BUCER of enig ander geleerde naar LUTHER? Hoe langer men wacht, hoe groter ook de verdeeldheden zullen worden." Deze vrees nam meer en meer toe *(7)*. Eindelijk hun pogingen verijdeld ziende, wendden die Christenen met smart hun blikken van Duitsland af en vestigden die alleen op Frankrijk.

(7) Multis jam christianis Gallis dolet, quod a Zwinglii aliorumque de Eucharistia sententia, dissentiat Lntberus. (Tossanus Farello, 14 Jul. 1525.)

Frankrijk, de bekering van Frankrijk, ziedaar wat van toen af uitsluitend het hart van die edelmoedige mannen bezig hield, welke de geschiedenis, die op haar bladzijden zoveel van eigen roem ijdel opgeblazen namen geschreven heeft, sinds drie eeuwen zelfs niet heeft genoemd. Op een vreemde grond geworpen, vielen zij er op de knieën, en dagelijks baden zij God, in de stilte van de eenzaamheid, voor het land van hun vaderen *(8)*. Het gebed, ziedaar de kracht waardoor het Evangelie zich door het rijk verspreidde, en het grote middel waardoor de Hervorming veroveringen maakte.

(8) Quam sollicite quotidianis precibus commendem. (Tossanus Farello, 2 Sept. 1524. Manuscrit de Neucbâtel)

Vertalingen en boekdrukkerijen in Bazel.

Maar die Fransen waren niet slechts lieden van de gebeden: nooit telde het Evangelische leger beter toegeruste krijgsknechten op het ogenblik van de strijd. Zij begrepen het gewicht om hun vaderland dat nog geheel in de duisternis van het bijgeloof gedompeld was van de heilige Schrift en van Godvruchtige boeken te voorzien. Een geest van onderzoek blies over geheel het koninkrijk; men moest overal de zeilen naar de wind stellen. ANEMOND, steeds ijverig aan het werk, en een ander uitgewekene, MICHAEL BENTIN, besloten hun ijver, hun talenten, hun middelen, hun pogingen te verenigen. BENTIN wilde een drukkerij te Bazel vestigen, en de ridder het weinige Duits dat hij kende zich ten nutte maken, om de beste boeken van de Hervorming in het Frans over te zetten. "Och!" zeiden zij, in de vreugde welke hun plan bij hen teweeg bracht, "of het Gode behaagde dat Frankrijk geheel van Evangelische boekwerken vervuld werd, zodat er overal, in de hutten van het volk, in de paleizen van de groten, in de kloosters, in de pastorieën, in het binnenste heiligdom van de harten een krachtig getuigenis aan de genade van JEZUS CHRISTUS werd gegeven *(9)*."

(9) Opto enim Galliam Evangelicis voluminibus abundare. (Coctus Farello. Manuscrit de Neuchâtel.)

Bijbels en geschriften in Frankrijk verspreid.
Er waren fondsen voor zulk een onderneming nodig, en de uitgewekenen bezaten niets. VAUGRIS was toen te Bazel; ANEMOND stelde hem, bij zijn vertrek, een brief voor de broeders van Lyon ter hand, waarvan velen rijk aan de goederen van de aarde waren, en die, schoon verdrukt, het Evangelie steeds getrouw waren; hij verzocht hun hem enige ondersteuning te zenden *(10)*; maar dit moest niet genoeg zijn; de Fransen wilden te Bazel verscheiden drukpersen aanleggen, welke nacht en dag moesten werken, om Frankrijk met Gods woord te overstromen *(11)*. Te Meaux, te Metz en elders bevonden zich lieden rijk en machtig om die onderneming te begunstigen. Niemand kon zich met zoveel gezag als FAREL tot de Fransen wenden; ook was het tot hem dat ANEMoND zich wendde *(12)*.

(10) Ut pecuniae aliquid ad me mittant. (Ibid.)
(11) Ut praela multa erigere possimus. (Ibid.)
(12) An censes inveniri posse Lugduni, Meldae, aut alibi in Galliis qui nos ad haec juvare velint. (Ibid.)

Het blijkt niet dat de onderneming van de ridder verwezenlijkt zij; maar het werk werd door anderen verricht. De drukpersen van Bazel waren aanhoudend bezig met het drukken van Franse boeken; men deed ze FAREL toekomen, en FAREL voerde ze met onophoudelijke ijver in Frankrijk in. Een van de eerste schriften, door dit genootschap van godsdienstige boeken gezonden, was de *verklaring van het gebed des Heren*, door LUTHER. "Wij verkopen," schreef de koopman VAUGRIS aan FAREL, "de Onze Vaders in het klein voor 4 Bazelse penningen per stuk; maar in het groot verkopen wij 200 voor twee gulden, wat niet zoveel bedraagt *(13)*."

(13) Vaugris â Farel; Bâle, 29 août 1524. (Manusc. de Neuch.)

ANEMOND zond van Bazel aan FAREL al de nuttige boeken die erin het licht verscheen of die er uit Duitsland aankwamen; daaronder was een geschrift over de instelling van de dienaren van het Evangelie, een ander over de opvoeding van de kinderen *(14)*. FAREL onderzocht deze werken; hij schreef, vertaalde in het Frans of liet dat doen, en hij scheen tegelijk alles voor de dadelijke uitvoering en alles voor de studie te zijn. ANEMOND drukte en verzorgde de druk; en die brieven, die gebeden, die boeken, al die lichte bladen waren de herscheppingsmiddelen van die tijd. Terwijl de ongebondenheid van de troon afdaalde en duisternis van de trappen van het altaar, verspreidden die onopgemerkte schriften alleen in de natie stralen van licht en zaden van heiligheid.

(14) Mitto tibi librum de instituendis ministris Ecclesiae cum libro de instituendis pueris. (Coctus Farello, 2 Sept. 1524. Ibid.)

Maar het was vooral het Woord van God dat de Evangelische koopman van Lyon in de naam van zijn landgenoten verlangde. Dat volk van de 16de eeuw, naar verstandig voedsel begerig, moest in zijn eigen taal die oude gedenktekenen van de eerste eeuwen der wereld ontvangen, waarin de nieuwe geest der oorspronkelijke mensheid ademt, en die heilige Godspraken van de Evangelische tijden, waarin de volheid van de openbaring van CHRISTUS uitblinkt. VAUGRIS schreef aan FAREL: "Ik bid u, indien het mogelijk was dat men het Nieuwe Testament liet vertalen door iemand die

er de bekwaamheid toe had, zou dat een grote weldaad voor het land van Frankrijk, Bourgondië en Savoyen zijn. En indien het nodig was een Franse letter (drukletters) te bezorgen, zou ik deze van Parijs of van Lyon doen komen; en indien wij er te Bazel hebben die goed zijn, zou het zoveel te beter wezen."

LEFEVRE had toen reeds te Meaux, maar in afzonderlijke gedeelten, de boeken van het Nieuwe Testament in het Frans uitgegeven. VAUGRIS verlangde iemand die alles overzag en voor een vollege uitgave zorgde. LEFEVRE belastte er zich mede en gaf deze, gelijk wij reeds gezegd hebben, in het licht, op de 12de oktober 1524. Een oom van VAUGRIS, met name CONRARD, naar Bazel gevlucht, deed er terstond een exemplaar van komen. De ridder DE COCT, zich de 18de november bij een vriend bevindende, zag hem daarin lezen, en hij was er met blijdschap over vervuld. "Haast u het te doen herdrukken," zeide hij, "want ik twijfel niet of er zal spoedig een groot aantal van afgeleverd worden *(15)*."

(15) Manuscrit de conclave de Nenchâtel.

Zo werd dan aan Frankrijk van God Woord aangeboden, in tegenoverstelling van de overleveringen der Kerk, welke Rome nog niet ophoudt het aan te bieden. "Hoe zullen wij," zeiden de Hervormers, "wat er zich menselijks in de overleveringen bevindt van hetgene er zich Goddelijks in bevindt anders onderscheiden dan door de Schriften van God? De uitspraken van de Kerkvaders, de besluiten van de hoofden van de Kerk kunnen de regels van ons geloof niet zijn. Zij tonen ons welk het gevoelen van die oude leraren geweest is; maar Gods Woord alleen leert ons wat het gevoelen van God is. Men moet alles aan de Schrift onderwerpen."

Zie hier het voornaamste middel waardoor die schriften zich verspreidden. FAREL en zijn vrienden stelden de heilige boeken aan enige marskramers of rondventers, eenvoudige en vrome lieden, ter hand, welke, met hun kostbaren schat beladen, in Franse -Comté, Lotharingen, Bourgondië en de naburige provincies van stad tot stad, van dorp tot dorp, van huis tot huis gingen, aan alle deuren aankloppende. Men gaf hun die boekdelen tot lage prijs over, "opdat zij lust gevoelen zouden om deze te verkopen *(16)*." Zo bevond zich dan van het jaar 1524 af te Bazel voor Frankrijk een Bijbel en Godsdienstig traktaat -genootschap wat boeken deed rondventen. Het is een dwaling te geloven dat die werkzaamheden slechts van onze eeuw dagtekenen; zij klimmen, in dezelfde wezenlijke begrip, niet slechts tot de tijden van de Hervorming, maar zelfs tot de eerste tijden van de Kerk op.

(16) VAUGRIS aan FAREL. (Manuscrit de Neuchâtel.)

XIII.

Vordering in Mompelgard.

De oplettendheid welke FAREL aan Frankrijk bewees, deed hem de plaatsen niet voorbijzien waar hij leefde. Tegen het einde van juli 1524 te Mompelgard gekomen, had hij er nauwelijks het zaad uitgestrooid, of, gelijk OECOLAMPADIUS zich uitdrukt, de eerstelingen van de oogst begonnen reeds te verschijnen. FAREL, geheel verheugd, schreef het aan deze vriend. "Het is gemakkelijk," antwoordde de leraar van Bazel, "enige leerstellingen in de oren der hoorders te doen komen; maar hun hart te veranderen is het werk van God alleen *(1)*."

(1) Animum autem immutare, divinum opus est. (Ecol. Epp. p. 200.)

De ridder DE COCT, over dit nieuws opgetogen, vervoegde zich met zijn gewone levendigheid bij PETRUS TOUSSAINT. "Ik vertrek morgen om FAREL te gaan zien," zei hij haastig tot TOUSSAINT. Deze, bedaarder, schreef aan de Evangelist van Mompelgard. "Zijt op uw hoede," zei hij tot FAREL; "het is een grote zaak welke gij verdedigt; zij wil niet door raadgevingen van mensen verontreinigd worden. De machtigen beloven u hun gunst hun hulp, gouden bergen....Maar op die dingen te vertrouwen is hetzelfde als JEZUS CHRISTUS te verlaten en in de duisternis te wandelen *(2)*." TOUSSAINT eindigde deze brief toen de ridder binnenkwam; deze nam deze en vertrok naar Mompelgard.

(2)....A quibus si pendemus, jam a Christo defecimus. (Manuscrit de Neuchâtel.)

Tegenstand en onlust.

Hij vond de gehele stad in een grote opschudding. Velen van de groten, verschrikt, zeiden met verachting op FAREL ziende: "Wat wil die arme bloed van ons? Mocht het God behaagd hebben dat hij nooit gekomen was! Hij kan hier niet blijven, want hij zou ons allen met hem in het verderf storten." Die heren met de hertog naar Mompelgard gevlucht vreesden dat wanneer de beweging welke overal de Hervorming vergezelde op hen de aandacht van KAREL V en van FERDINAND vestigde, zij uit hun laatste toevluchtsoord verdreven zouden worden. Maar het was vooral de geestelijkheid welke aan FAREL tegenstand bood. De gardiaan van de Franciscaners van Besançon was naar Mompelgard gesneld en had met de geestelijkheid van de plaats een plan van verdediging beraamd, de volgende zondag was FAREL nauwelijks begonnen te prediken, of men viel hem in de rede, hem een leugenaar en ketter noemende. Terstond was de gehele vergadering in verwarring. Men stond op, men verlangde stilte. De hertog snelde toe, deed de gardiaan en FAREL in hechtenis nemen, en beval de eersten, òf zijn beschuldigingen te bewijzen òf deze te herroepen. De gardiaan koos de laatste partij, en er werd van deze gehele zaak een gerechtelijk verslag in het licht gegeven *(3)*.

(3) Der Christliche Handel zu Mümpelgard, verloffen mit gründlicher Wahrbeit..

Toussaint verlaat Oecolampadius.

Deze aanval ontstak FAREL nog meer; hij meende van toen af die baatzuchtige priesters zonder verschoning te moeten ontmaskeren; en het zwaard van de Woords uittrekkende, bracht hij er krachtige slagen mede toe. Hij was meer geneigd om JEZUS na te volgen, wanneer hij de verkopers en wisselaars uit de tempel verdreef en hun tafelen omkeerde, dan wanneer de profetische geest hem deze getuigenis gaf: *"Hij verheft zijn stem niet, hij schreeuwt niet, men hoort zijn stem niet op de straten."* OECOLAMPADIUS was verschrikt. Men vond in die twee mannen twee volkomen afbeeldsels van twee lijnrecht tegen elkaar overgestelde karakters, en echter beiden bewonderenswaardig. "Gij zijt gezonden geworden," schreef OECOLAMPADIUS aan FAREL, "om de mensen op een zachte wijze tot de waarheid te leiden en niet om hen er met geweld heen te slepen, om het Evangelie te prediken en niet om te vervloeken. De geneesheren maken geen gebruik van het afzetten van de ledematen dan wanneer alle andere hulpmiddelen vruchteloos aangewend zijn. Gedraag u als geneesheer, en niet als beul. Het is voor mij niet genoeg dat gij jegens de vrienden van het Woord zachtaardig zijt, men behoort ook van dezelfs tegenstanders te winnen. Wanneer de

wolven van de schaapskooi verdreven zijn, dat dan de schapen tenminste de stem van de herder horen. Stort olie en wijn in de wonden, en gedraag u als Evangeliedienaar, en niet als rechter en tiran *(4)*."

(4) Quod Evangelistam non tyrannicum, legislatorem praestes. (Ecol. Epp., p. 206.)

Het gerucht van die werkzaamheden verspreidde zich door Frankrijk en Lotharingen, en men begon aan de Sorbonne en bij de kardinaal zich over die vereniging van vlugtelingen te Bazel en Mompelgard te verontrusten. Men zou een verbond dat onrust verwekte wel hebben willen verbreken: want de dwaling kent geen groter zegepralen dan een of andere overloper tot zich over te halen. Reeds hadden MARTIALIS MAZURIER en anderen het Gallikaanse Pausdom de vreugde verschaft welke een schandelijke afval aanbrengt; maar indien men erin slaagde om één van die belijders van CHRISTUS, naar de oevers van de Rijn gevlucht, die veel voor de naam des Heren geleden hadden, afvallig te maken, welk een zegenpraal zou dit voor de pauselijke hiërarchie niet wezen! Zij wierp dan haar batterijen op, en het was op de jongsten dat zij het gemunt had.

De deken, de kardinaal van Lotharingen en al degenen die de talrijke samenkomsten, bij die prelaat gehouden, bijwoonden, beweenden het treurig lot van die PETRUS TOUSSAINT van wie zij zoveel verwachting gehad hadden. Hij is te Bazel, zei men, met OECOLAMPADIUS in hetzelfde huis, levende met een van de hoofden van de ketterij! Men schreef hem met ijver en alsof het hun te doen was om hem van de eeuwige verdoemenis te redden. Deze letteren kwelden de armen jongen man destemeer daar hij er niet van tussen kon er een genegenheid die hem dierbaar was in te erkennen *(5)*. Een zijner bloedverwanten, waarschijnlijk de deken zelf, maande hem aan zich naar Parijs, naar Metz of naar enige plaats welke ook in de wereld te begeven, mits deze ver van de Luthersen verwijderd was. Deze bloedverwant, die wist wat TOUSSAINT aan hem verschuldigd was, twijfelde niet of hij zou zijn bevelen terstond gehoorzamen; daarom, toen hij zag dat zijn pogingen tevergeefs waren, veranderde zijn genegenheid in een hevige haat. Tegelijkertijd deed die tegenstand de jeugdige vluchteling de verbittering van zijn gehele familie en van al zijn vrienden ondervinden. Men vervoegde zich bij zijn moeder, die "onder de macht van de monniken *(6)*" was; de priesters omringden, verschrikten, overreedden haar dat haar zoon daden begaan had welke men niet dan met afschrik kon uitspreken. Toen schreef die bedroefde moeder haar zoon een roerende, "met tranen besproeide brief," zegt hij, waarin zij hem op een hartverscheurende wijze zijn gehele ongeluk afschilderde. "Ach! ongelukkige moeder," zei zij, "ach! ontaarde zoon!...vervloekt zijn de borsten die u gezoogd, en vervloekt de knieën die u ontvangen hebben *(7)*!"

(5) Me in dies divexari legendis amicorum litteris qui me.... ab instituto remorari nituntur. (Tossanus Farello, 2 Sept. 1524. Manuscrit de Neuchâtel.)
(6) Jam capulo proxima. (Manuscrit de Neuchâtel.)
(7) Litteras ad me dedit plenas lacrymis quibus maledicit et uberibus quae me lactarunt, etc....(Ibid.)

De arme TOUSSAINT was verslagen. Wat zou hij doen? Naar Frankrijk terugkeren, dat kon hij niet. Bazel verlaten om zich naar Zurich of naar Wittenberg buiten het bereik van de zijnen te begeven; daardoor zou hij zijn smart vermeerderd hebben.

OECOLAMPADIUS wees hem een middelweg aan. "Verlaat mijn huis" zei hij hem *(8)*.

(8) Visum est Oecolampadio consultum...ut a se secederem. (Ibid.)

Hij verliet inderdaad OECOLAMPADIUS, met een hart vol droefheid, en ging inwonen bij een onkundige en onvermaarde priester *(9)*, zeer geschikt om zijn bloedverwanten gerust te stellen. Welk een verandering voor TOUSSAINT! Het was alleen aan tafel dat hij zijn gastheer ontmoette. Zij hielden dan niet op over geloofszaken te redetwisten; maar, de maaltijd geëindigd zijnde, ging TOUSSAINT zich weer in zijn kamer opsluiten, en daar, alléén, van geraas en twisten verwijderd, oefende hij zich met ijver in Gods Woord. "De Heer is mijn getuige," zei hij, "dat ik in dit tranendal slechts een begeerte heb, om namelijk het rijk van CHRISTUS zich te zien uitbreiden, zodat allen, uit één mond, God verheerlijken *(10)*."

(9) Utor domo cujusdam sacrificuli. (Manuscrit de Neuchâtel.)
(10) Ut Christi regnum quam latissime pateat. (Ibid.)

Een omstandigheid kwam TOUSSAINT vertroosten. De vijanden van het Evangelie werden te Metz steeds sterker. Op zijn aandrang vertrok de ridder D'ESCH, in de loop van januari van het jaar 1525, om de Evangelische Christenen in die stad te versterken; hij trok de wouden van het Vogelengebergte door en kwam op de plaatsen aan waar LECLERC zijn leven gewaagd had, verscheiden boeken waarvan FAREL hem voorzien had medebrengende *(11)*. Het was niet slechts naar Lotharingen dat de Franse uitgewekenen hun blikken heenwendden. De ridder DE COCT ontving brieven van een van de broeders van FAREL welke hem onder donkere kleuren de staat van Dauphiné afschilderden. Hij wachtte zich wel deze te vertonen, uit vrees van de zwakken te zullen verschrikken, en hield zich tevreden God vurig om de bijstand van zijn machtige handen te smeken *(12)*. In december 1524 kwam een bode uit Danphiné, PETRUS VERRIER, met commissiën voor FAREL en ANÉMOND belast, te paard te Mompelgard aan. De ridder, met zijn gewone levendigheid, vormde terstond het plan om naar Frankrijk weer te keren. "Wanneer PETRUS geld meegebracht heeft," schreef hij aan FAREL, "neem het dan; wanneer genoemde PETRUS voor mij brieven gebracht heeft, open ze en houd er kopie van en zend ze dan aan mij. Verkoop echter het paard niet, maar houd het, want ik zou het mogelijk nog eens nodig kunnen hebben. Ik zou van mening zijn in het geheim naar Frankrijk tot JACOBUS FABER (LEFEVRE) en ARANDIUS te gaan. Schrijf mij daarover uw gedachten *(13)*."

(11) Qu'il s'en retourne â Metz, là où les ennemis de Dieu s' élèvent journellement contre l' Evangile. (Tossanus Farello, 17 Dec. 1524. Ibid.)
(12) Aecepi ante horam a fratre tuo epistolam quam hic nulli manifestavi; terrentur enim infirmi. (Coctas Farello, 2 Sept. 1524.)
(13) Ibid. Dec. 1524. Manuscrit de Neuchâtel.

Zodanig waren het vertrouwen en de overgegeheid welke tussen die uitgewekenen heersten: de een opende de brieven van de ander en ontving zijn geld. Het is waar dat DE COCT reeds zesendertig kronen aan FAREL schuldig was, wiens beurs altijd voor zijn vrienden was geopend. Er was meer ijver dan wijsheid in de begeerte van de ridder om naar Frankrijk weer te keren. Hij was van een te onvoorzichtig karakter om zich dus niet aan een gewisse dood bloot te stellen. Dit gaf FAREL hem ongetwijfeld

te kennen. Hij verliet Bazel en vertrok naar een kleine stad, waar hij "grote hoop had met Gods hulp zijn eigen taal te vinden *(14)*."

(14) Coctus Farello, Jan. 1525. Manuscrit de Neuchâtel.

FAREL ging voort te Mompelgard het Evangelie te verkondigen. Zijn geest ontstak in hem, bij de gedachte dat de meerderheid van het volk van die stad geheel aan de beeldendienst overgegeven was. Het was, volgens FAREL, de oude afgodendienst van het Heidendom welke zich vernieuwde.

Het voorval bij de brug.

Nochtans, zonder een onvoorziene omstandigheid zouden de vermaningen van OECOLAMPADIUS en de vrees van de waarheid te zullen benadelen hem nog lang teruggehouden hebben. Eens, tegen het einde van februari (het was het feest van de heilige ANTHONIUS), wandelde FAREL langs de oevers van een kleine rivier die door de stad loopt, beneden de hoge rots welke het kasteel bestrijkt, toen hij, op de brug gekomen, een optocht ontmoette welke voorwaarts ging onder het lezen van gebeden aan de heilige ANTHNIUS, en welke twee priesters met de beeltenis van die heilige aan het hoofd had. FAREL bevond zich in eens in het gezicht van die bijgelovigheden, zonder ze echter opgezocht te hebben. Toen greep er een hevige strijd in zijn ziel plaats. Zal hij wijken? Zal hij zich verbergen? Maar zou dit niet een laffe ontrouw zijn? Die dode beelden, op de schouders van onkundige priesters gedragen, doen zijn hart koken...FAREL nadert met stoutmoedigheid, rukt de kast van de heilige heremiet uit de armen der priesters en werpt die boven van de brug in de rivier. Vervolgens, zich naar het verbaasde volk kerende, roept hij uit: "Arme afgodendienaars, zult gij uw afgoderij nimmer laten varen *(15)*?"

(15) Revue du Dauphiné, tom. 2, p. 38. -Manuserit de Choupard.

De priesters en het volk blijven verslagen staan. Een godsdienstige vrees schijnt de menigte te kluisteren. Maar spoedig houdt die staat van verdoving op. "Het beeld verdrinkt," roept een uit de menigte, en nu volgen op de onbewegelijkheid en het stilzwijgen beweging en kreten van woede. De menigte wil de heiligschenner, die het voorwerp van haar aanbidding in het water geworpen had, te lijf. Maar FAREL ontkwam, wij weten niet hoe, aan hun gramschap *(16)*.

(16) KIRCHHOFER geeft, in zijn Leven van FAREL, deze gebeurtenis als een overlevering op welke niet zeker is; maar deze wordt door Protestantse schrijvers zelf vermeld, en zij schijnt mij ten enenmale met het karakter van FAREL en de vrees van OECOLAMPADIUS overeenkomstig te zijn. Men moet de zwakheden van de Hervormers erkennen.

Men moge, wij begrijpen dat, het betreuren dat de Hervormer zich tot deze daad heeft laten vervoeren, welke eer de gang van de waarheid belemmerde. Niemand moet zich gerechtigd wanen om datgene met geweld aan te vallen wat van een openbare instelling is. Er is echter in de ijver van de Hervormer iets edelers, dan in die zo algemene koele voorzichtigheid, welke voor het minste gevaar terugdeinst en vreest het minste offer ten voordele van Gods koninkrijk te doen. Het was FAREL niet onbekend dat hij zich dus aan het gevaar blootstelde om evenals LECLERC het leven

te verliezen. Maar de getuigenis welke zijn geweten hem gaf om alleen Gods eer te zoeken verhief hem boven alle vrees *(17)*.

(17) Maar rechtvaardigde dit getuigenis van zijn geweten dan ook niet enigermate zijn daad? Deze was ja buitengewoon en, wanneer men bet godonterende van de beeldendienst in twijfel stelt, of onder de onverschillige dingen rekent, dan was deze volgens de burgerlijke wet strafwaardig. Doch buitengewone omstandigheden rechtvaardigen buitengewone stappen. Door woorden alleen was bet blinde bijgeloof niet te overtuigen. Er waren FARELS nodig en werden ook door Gods Voorzienigheid beschikt, om bet door moedige daden te beschamen. - L.R.

Na het voorval bij de brug, wat een zo karakteristieke trek in de geschiedenis van FAREL is, was de Hervormer genoodzaakt zich schuil te houden en kort daarop de stad te verlaten. Hij ontvluchtte naar Bazel bij OECOLAMPADIUS; maar hij had steeds voor Mompelgard die genegenheid welke een dienaar Gods nooit mist voor de eerstelingen van zijn bediening te gevoelen *(18)*.

(18) Ingens affectus, qui me cogit Mumpelgardum amare. (Farelli Epp.)

Dood van Anémond.
Een treurige tijding verbeidde FAREL te Bazel. Was hij voortvluchtig, ANEMOND DE COCT, zijn vriend, was zeer krank. FAREL zond hem terstond vier gouden kronen; maar een brief, de 25ste maart door OSWALD MYCONIUS geschreven, maakte hem de dood van de ridders bekend. "Laat ons," schreef hem OSWALD, "zo leven dat wij in de ruste ingaan, waar wij hopen dat de geest van ANÉMOND reeds ingegaan is *(19)*."

(19) Quo Anemundi spiritum jam pervenisse speramus (Myconius Farello. Manuscrit de Neuchâtel.)

Dus daalde ANEMOND, nog jong, vol werkzaamheid, vol kracht, verlangende alles te ondernemen om Frankrijk tot het Evangelie over te halen, en die alléén zoveel als een geheel leger vermocht, reeds vroeg in het graf. *Gods wegen zijn niet onze wegen.* Het was niet lang geleden dat nabij Zurich ook een ander ridder, ULRICH VAN HUTTEN, de laatste snik had gegeven. Men vindt enige overeenkomst van karakter tussen de Duitse en de Franse ridder: maar de godsvrucht en de Christelijke deugden van de Dauphineër plaatsen hem ver boven de geestigen en onverschrokken vijand van de pausen van de monniken.

Kort na de dood van ANEMOND begaf FAREL zich, niet te Bazel kunnende blijven van waar hij eertijds gebannen was geweest, naar Straasburg bij zijn vrienden CAPITO en BUCER.

Opvolgende nederlagen.
Dus waren te Mompelgard en te Bazel, evenals te Lyon, aan de gelederen van de Hervorming enige slagen toegebracht. Onder de ijverigste strijders waren enigen door de dood, anderen door de vervolging of de ballingschap weggerukt geworden. Tevergeefs beproefden de krijgsknechten van het Evangelie van alle kanten de storm; overal werden zij teruggedreven. Maar waren de krachten welke zij eerst te Meaux,

daarna te Lyon, vervolgens te Bazel samengetrokken hadden, achtereenvolgens vervlogen, hier en daar bleven er strijders over die, in Lotharingen, te Meaux, te Parijs zelf, meer of min openlijk streden, om Gods Woord in Frankrijk te verdedigen. Zag de Hervorming haar krijgsbenden versmelten, haar bleven nog afzonderlijk strijdende krijgsknechten over. Het was tegen hen dat de Sorbonne en het parlement hun gramschap gingen richten. Men wilde dat er op de grond van Frankrijk niets van die edelmoedige mannen zou overblijven, welke ondernomen hadden er de banier van *JEZUS CHRISTUS*? te planten; en ongehoorde jammeren scheen toen met de vijanden van de Hervorming samen te spannen, en hun behulpzaam te zijn om hun werk te voltooien.

XIV.

Frans in Pavia gevangen genomen.

Gedurende de laatste tijden van FARELS verblijf te Mompelgard, waren erinderdaad grote dingen op het toneel van de wereld voorgevallen. De veldheren van KAREL V, LANNOY en PESCAIRE, Frankrijk bij het naderen van FRANS I verlaten hebbende, was deze vorst de Alpen overgetrokken en Pavia komen insluiten. De 24ste februari 1525 had PESCAIRE hem aangevallen. BONNIVET, LA TREMOUILLE, LA PALISSE, LESCURE, hadden zich in de nabijheid van de koning laten doden. De hertog D'ALENÇON, gemaal van MARGARETHA, eerste prins van de bloede, was met de achterhoede gevlucht en was van schaamte en droefheid te Lyon gaan sterven; en FRANS, van zijn paard geworpen, had zijn degen ter hand gesteld aan KAREL VAN LANNOY, onderkoning van Napels die deze geknield ontving. De koning van Frankrijk was 's keizers gevangene. De gevangenschap van de koning scheen het grootste van alle ongevallen. "Van alle dingen is mij niets dan de eer en het leven overgebleven," schreef de koning aan zijn moeder. Maar niemand gevoelde een levendiger droefheid dan MARGARETHA. De eer van haar land in gevaar gebracht, Frankrijk zonder monarch, aan grotere gevaren blootgesteld, haar geliefde broeder de gevangene van zijn trotse tegenstander, haar echtgenoot onteerd en dood....welke grievende smarten!...Maar zij had een trooster; en terwijl haar broeder meer dan eens zei, om zich te troosten: "Alles is verloren, behalve de eer!" kon zij zeggen:

"Behalve JEZUS slechts, mijn broeder, Zoon van God *(1)*."

(1) Les Marguerites de la Marguerite, 1, p. 29.

Tegenwerking omtrent de Hervorming.

Frankrijk, de vorsten, het parlement, het volk waren in verslagenheid. Spoedig weet men, evenals in de drie eerste eeuwen van de Kerk, aan de Christenen het onheil dat het vaderland trof; en van alle kanten eisten fanatieke stemmen bloed, om grotere rampen af te keren. Het ogenblik was dan gunstig; het was niet genoeg de Evangelische Christenen uit de drie sterke stellingen welke zij ingenomen hadden verdreven te hebben, men moest zich de schrik van het volk te nut maken, het ijzer smeden terwijl het heet was, en in het gehele koningrijk die tegenstand welke zo geducht voor het Pausdom werd tot de grond toe vernietigen.

Aan het hoofd van die samenzwering, van dat geschreeuw bevonden zich BEDA, DUCHESNE en LECOUTURIER. Die onverzoenlijke vijanden van het Evangelie vleiden zich van de algemene schrik gemakkelijk de slachtoffers te erlangen welke

men hun tot hiertoe geweigerd had. Zij stelden terstond alles in het werk, gesprekken, fanatieke predikatiën, klachten, bedreigingen, schotschriften, om de gramschap van de natie en vooral die van de hoofden op te wekken. Zij spuwde vuur en vlam tegen hun tegenstanders en overlaadden hen met de onterendste beledigingen *(2)*.

(2) Plus quam scurrilibus conviciis debacchantes....(Er. Francisco Regi, p. 1108.)

Alle middelen waren hun heilig; zij namen enige woorden uit hun verband, lieten datgene weg wat de aangehaalde zin kon ophelderen, stelden hun eigen uitdrukkingen voor die van de leraars welke zij beschuldigden in de plaats, lieten achterwege of voegden bij, al naar zij nodig hadden om hun tegenstanders zwart te maken *(3)*. Dit is de getuigenis van ERASMUS zelf.

(3) Pro meis verbis supponit sua, praetermittit, addit.... (Er. Francisco Regi, p. 887.)

Niets wekte hun gramschap zozeer op als de hoofdleer van het Christendom en van de Hervorming, de zaligheid uit genade. "Wanneer ik zie," zeide BEDA, "hoe die drie mannen, voor het overige met een zo scherpzinnig verstand begaafd, LEFEVRE, ERASMUS, LUTHER, zich verenigen om tegen de verdienstelijke werken samen te spannen en om al het gewicht van de zaligheid in het geloof alleen te stellen *(4)*, verwonder ik mij niet meer dat duizenden mensen, door die leringen verleid, zeggen: "Waarom zou ik vasten en mijn lichaam kastijden? Bannen wij die gehate leer van de genade uit Frankrijk. Er is in die verwaarlozing van de verdiensten ene rampzalige misleiding van de duivel."

(4) Cum itaque cerneram tres istos...uno animo in opera meritoria conspirasse. (Natalis Bedae Apologia adversus clan detinos Lutheranos, fol. 41.)

Dus trachtte de syndicus van de Sorbonne het geloof te bestrijden. Hij moest een ongebonden hof en een ander deel van de natie dat meer achting verdient, doch wat niet minder tegen het Evangelie gekant is, tot steun vinden. Ik wil spreken van die achtbare mannen van een gestrenge zedenleer, maar die aan de studie van de wetten en rechtsgeleerde vormen overgegeven, in het Christendom niet dan een wetgeving, in de Kerk niet dan een zedelijke politie zien; en die, de leerstellingen van het geestelijk onvermogen van de mensen, van de nieuwe geboorte, van de rechtvaardiging door het geloof niet met de begrippen der rechtsgeleerdheid welke hen steeds bezig houden kunnen overeenbrengen, deze als hersenschimmige inbeeldingen, voor de openbare zeden en de voorspoed van de staat gevaarlijk, beschouwen. Die aan de leer van de genade vijandige richting openbaarde zich in de 16de eeuw door twee zeer verschillende uitersten; in Italië en Polen, door de leer van SOCINUS, gesproten uit een beroemde familie van rechtsgeleerden van Siena; en in Frankrijk, door de vervolging ademende besluiten en de brandstapels van het parlement.

Louïza raadpleegt de Sorbonne.

Het parlement, inderdaad, de grote waarheden van het Evangelie welke de Hervormers verkondigden versmadende, en zich verplicht achtende iets in een zo droevige zaak te doen, richtte tot LOUIZA VAN SAVOYEN nadrukkelijke vertogen over het gedrag van het bewind ten aanzien van de nieuwe leer. "De ketterij," zei het, "heeft het hoofd onder ons opgestoken, en de koning, voor deze geen schavotten doende oprichten, heeft over het koninkrijk de toorn des hemels gebracht."

Tegelijkertijd weêrgalmden de kansels van klachten, van bedreigingen, van vervloekingen; men eiste vaardige en zware straffen. MARTIALIS MAZURIER onderscheidde zich onder de predikers van Parijs; en door zijn hevigheid zijn vorige betrekkingen niet de aanhangers van de Hervorming trachtende te doen vergeten, voer hij tegen "de verborgen discipelen van LUTHER uit." Kent gij de snelle werking van dit vergif?" riep hij uit. Kent gij er de kracht van? Ach! beven wij voor Frankrijk! Want het werkt met een onbegrijpelijke vaardigheid, en het kan in weinig tijd aan duizenden zielen de dood veroorzaken *(5)*."

(5) Mazurins contra occultos Lutheri discipulos declamat, ac recentis veneni celeritatem vimque denunciat. (LANNOI, regii Navarrae gymnasii Historia, p. 621.)

Commissie tegen de ketters.

Het was niet moeilijk de regentes tegen de aanhangers van de Hervorming op te hitsen. Haar dochter MARGARETHA, de voornaamste persoon van het hof, LOUIZA VAN SAVOYEN zelf, LOUIZA steeds de Roomse paus zozeer toegedaan, werden door enige dolzinnigen als begunstigers van LEFEVRE, BERQUIN en andere voorstanders van de nieuwe leer aangeduid. Had zij hun kleine geschriften en hun overzettingen van de Bijbel niet gelezen? De moeder des konings wilde zich van zulke smadelijke vermoedens zuiveren. Reeds had zij haar biechtvader naar de Sorbonne gezonden, om dit genootschap te vragen, door welke middelen men de ketterij konden uitroeien. "De afschuwelijke leer van LUTHER," had zij aan de faculteit doen zeggen, "wint dagelijks nieuwe aanhangers." De faculteit had bij het ontvangen van zulk ene boodschap gelachen. Tevoren had men naar haar voorstellen niet willen horen, en nu kwam men haar ootmoedig verzoeken in deze zaak raad te willen geven. Zij had eindelijk die ketterij welke zij sinds zolang wenste te smoren in haar handen. Zij droeg NOËL BEDA de last op om de regentes te antwoorden. "Daar de predikatiën, de redetwisten, de boeken welke wij zo dikwijls tegen de ketterij gericht hebben," zegt de fanatieke Syndicus, "er niet in slagen om deze te stuiten, moet men door een bevel al de schriften der ketters verbieden; en zo deze middelen nog niet genoeg zijn, moet men kracht en geweld tegen de persoon zelf van die valse leraars gebruiken: want degenen die het licht tegenstaan moeten door *straffen* en door *schrik* te onder gebracht worden *(6)*."

(6) Histoire de ‘l Université, par CREVRIER, 5, p. 196.

Maar LOUIZA had zelfs dit antwoord niet verwacht. Nauwelijks was FRANS I in de handen van KAREL V gevallen, of zij had de paus geschreven om hem zijn wil ten aanzien van de ketters te vragen. Het was voor de staatkunde van LOUIZA van belang zich de gunst van een opperpriester te verzekeren die Italië tegen de overwinnaar van Pavia in opstand konden brengen, en zij was bereid hem ten koste van een weinig Frans bloed voor zich te winnen. De paus, bekoord van in het allerchristelijkst rijk tegen een ketterij welke hij noch in Zwitserland, noch in Duitsland kon beteugelen, gestreng te werk te kunnen gaan, beval terstond dat men de Inquisitie in Frankrijk zou invoeren, en richtte een bevelschrift aan het parlement. Tegelijkertijd trachtte DUPRAT, die de paus tot kardinaal bevorderd en wie hij het aartsbisdom van Sens en een rijke abdij geschonken had, de weldaden van het hof van Rome te beantwoorden, door tegen de ketters een onvermoeiden haat aan de dag te leggen. Dus spande alles,

de paus, de regentes, de leraars van de Sorbonne, het parlement, de kanselier, het onkundig en fanatiek gedeelte van de natie, tot de ondergang van het Evangelie en tot de dood van van dezelfs belijders gelijktijdig samen.

Het was het parlement dat begon. Er was niets minder dan het eerste lichaam van de natie nodig om tegen deze leer te velde te trekken; en was het daarenboven niet de zaak, daar het algemeen welzijn erin betrokken was? Het parlement dan, "door een heilige ijver en drift tegen die nieuwigheden vervoerd *(7)*, beval door een besluit, dat de bisschop van Parijs en andere bisschoppen zouden gehouden zijn om aan de heren PHILIPPUS POT, voorzitter bij de verhoren, en ANDREAS VERJUS, raadsheer, en aan de heren WILLEM DUCHESNE en NIKOLAAS LECLERC, doctoren van de Godgeleerdheid, het vicariaat te verlenen, om het rechtsgeding van degenen die zich met de leer van LUTHER mochten besmet bevinden, op te maken en te voltooien.

(7) De la religion katholique en France, par de Lezeau, manuscrit de la bibliotheque Sainte-Geneviève â Paris.

"En opdat het blijken mocht dat die heren commissarissen eer op gezag van de Kerk dan van het parlement te werk gingen, behaagde het Zijn Heiligheid zijn bevelschrift (20 mei 1525) te zenden, wat de aanstelling van genoemde commissarissen goedkeurde.

"Vervolgens werden al degenen die door de bisschop of de daartoe aangestelde kerkelijke rechters voor Luthersgezinden verklaard werden, aan de wereldlijke arm overgeleverd; dat is namelijk aan het genoemd parlement, wat hen veroordeelde om geheel levend verbrand te worden *(8)*."

(8) Het handschrift van de bibliotheek Sainte-Geneviève te Parijs, waaruit ik dit gedeelte getrokken beb, draagt de naam van LEZEAU, maar op de catalogus die van LEFÉBRE.

Dus spreekt een handschrift van die tijd.

Zodanig was de vreselijke commissie van onderzoek, gedurende de gevangenschap van FRANS I tegen de Evangelische Christenen van Frankrijk ten algemene nut benoemd. Zij was uit twee leken en twee kerkelijken samengesteld, en een van deze laatsten was DUCHESNE, na BEDA de fanatiekste van de leraren van het genootschap. Zij hadden zich geschaamd er hun opperhoofd in te plaatsen, maar zijn invloed was er slechts meer door verzekerd.

Zo was dan het werktuig opgewonden; zelfs de raderen waren wel toebereid; elke slag welke het zou toebrengen zou de dood veroorzaken. Het was nu zaak te weten tegen wie men de eerste aanval zou richten. BEDA, DUCHESNE, LECLERC, bijgestaan door de heren PHILIPPUS POT, voorzitter, en ANDREAS VERJUS, raadsheer, raadpleegden onder elkaar over deze gewichtige vraag. Was er niet de graaf van Montbrun, de oude vriend van LODEWIJK XII, de gewezen afgezant te Rome, BRIÇONNET, bisschop van Meaux? Het comité van het algemeen welzijn, in het jaar 1525 te Parijs vergaderd, dacht dat wanneer men met een zo hoog geplaatst man begon, men zeker zou zijn van de schrik door het gehele rijk te verspreiden. Deze

reden was voldoende, en deze eerwaarde bisschop werd in staat van beschuldiging gesteld.

Briçonnet in staat van beschuldiging gesteld.

Wel ver van zich door de vervolging van het jaar 1523 te laten verschrikken, had BRIÇONNET, evenals LEFEVRE, in zijn tegenstand aan de volksbijgelovigheden volhard. Hoe hoger zijn plaats in de Kerk en in de Staat was, des te rampzaliger was ook zijn voorbeeld, en des te noodzakelijker was het van hem een indruk makende herroeping te erlangen, of hem met een nog zwaarder slag te treffen.

De commissie van onderzoek beijverde zich de bezwaren te verzamelen die tegen hem waren. Zij bevestigde het welwillend onthaal dat de bisschop de ketters verleend had; zij bevestigde dat acht dagen nadat de gardiaan van de Franciscaners in de St. Maartens kerk te Meaux overeenkomstig de voorschriften der Sorbonne gepredikt had, om er de gezonde leer te herstellen, BRIÇONNET zelf op de kansel geklommen was, hem weerlegd, en de redenaar en de overige Franciscaners zijn medebroeders, als schijnheiligen, als valse profeten en geveinsden afgeschilderd had; en dat hij, niet tevreden met deze openlijke belediging, hem door zijn officiaal persoonlijk had doen dagvaarden *(9)*. Het zou zelfs, volgens een handschrift van die tijd blijken, dat de bisschop nog veel verder zou gegaan zijn, en dat hij, vergezeld van LEFEVRE van Etaples, in de herfst van het jaar 1524, gedurende drie maanden zijn bisdom doorreisd en al de beelden, uitgezonderd het kruisbeeld, verbrand zou hebben. Een zo stoutmoedige daad, welke in BRIÇONNET veel onverschrokkenheid naast veel schroomvalligheid zou tonen, kan, zo als het waar is, op hem de blaam niet werpen welke op andere verwoesters van beelden rust; want hij was hoofd van de Kerk waarin hij die bijgelovigheden hervormde, en hij werkte binnen de kring van zijn rechten en plichten *(10)*.

(9) Histoire de l' Université, par CREVIER, 5, p. 204.

(10) Er bevindt zich in de bibliotheek van de predikers van Neuchâtel een brief van SEBVILLE, waarin men de volgende plaats vindt: "Ik bericht u dat de bisschop van Meaux in Brie nabij Parijs, *cum Jacobo Fabro stapulensi* (met JACOBUS LEFEVRE van Etaples), sinds drie maanden bij bet bezoeken van bet bisdom al de beelden *actu* (met de daad) verbrand heeft, uitgenomen bet kruisbeeld, en dat zij in deze maand maart persoonlijk te Parijs gedagvaard zijn, om *coram suprema curia et universitate* (voor het hoogste gerechtshof en de universiteit) zich te verantwoorden." Ik ben zeer geneigd aan de echtheid van dit feit te geloven, schoon SEBVILLE niet op de plaats tegenwoordig was, en noch MEZERAY, noch DANIEL, noch MAIMBOURG ervan spreken. Deze Rooms Catholieke schrijvers, die zeer kort zijn, hebben bovendien redenen kunnen hebben om het met stilzwijgen voorbij te gaan, aangezien de uitslag van het rechtsgeding en bet bericht van SEBVILLE voor bet overige met al de daadzaken die ons bekend zijn overeenstemmen. Desniettemin is de zaak twijfelachtig.

Beroep op het vergaderde parlement.

Hoe het ook zij, BRIÇONNET moest schuldig genoeg zijn in de ogen van de vijanden van het Evangelie. Hij had niet slechts de Kerk in het gemeen aangerand; hij had zich tegen de Sorbonne zelf, dat genootschap welks hoogste wet de eigen roem en behoud was, vergrepen. Ook was het in vreugde, bij het vernemen van het verhoor tegen de tegenstander ingesteld; en een van de beroemdste advocaten van het rijk, JOHANNES

BOCHART, voor het parlement de beschuldiging tegen BRIÇONNET staande houdende, riep met verheffing van stem: "Tegen de Faculteit kan noch de bisschop van Meaux, noch enig bijzonder persoon het hoofd verheffen en de mond openen. En de Faculteit is niet gehouden om te gaan twisten, om haar redenen voor genoemde bisschop te brengen en aan te voeren, die zich niet tegen de wijsheid van dit heilig genootschap moet verzetten, wat hij moet achten door God geholpen te worden *(11)*."

(11) Hist. de l. Université par CREVIER, 5, p. 204.

Ten gevolge van deze eis vaardigde het parlement de 3de oktober 1525 een besluit uit, waarbij het, na bevel tot de inhechtenisneming van al degenen die aan het aangeduid waren gegeven te hebben, gebood dat de bisschop door Mr. JACOBUS MENAGER en Mr. ANDREAS VERJUS, raadsheren van het hof, over de zaken waarvan hij beschuldigd was ondervraagd zou worden *(12)*.

(12) Maimbourg. Hist. du calv., p. 14.

Val.
Dit besluit van het parlement verschrikte de bisschop. BRIÇONNET afgezant van twee koningen te Rome, BRIÇONNET bisschop en vorst, de vriend van LODEWIJK XII en van FRANS I, moest het gerechtelijk onderzoek van twee raadsheren van het hof ondergaan....Hij die gehoopt had dat God in het hart van de koning, van zijn moeder, van zijn zuster een vuur zou ontsteken, wat zich aan het gehele koninkrijk zou mededelen, hij zag hoe het rijk zich tegen hem keerde om de vlam welke het van de hemel ontvangen had uit te blussen. De koning is gevangen, zijn moeder staat aan het hoofd van de vijanden van het Evangelie, en MARGARETHA over de rampen die over Frankrijk gekomen zijn verschrikt, durft de slagen niet afkeren welke haar dierbaarste vrienden, en wel het eerst die geestelijke vader zullen treffen welke haar zo dikwijls vertroost heeft; of zo zij al durft, kan zij het niet. Nog onlangs schreef zij aan BRIÇONNET, in een brief vol van godvruchtige ontboezemingen: "Och! of het arme dode hart enige vonk der liefde mocht gevoelen, waardoor ik het tot as wens te verbranden *(13)*.".....Maar het kwam er hier naar de letter op aan om tot as verbrand te worden. Die geheimzinnige taal kwam niet meer te van pas; men moest, indien men zijn geloof wilde belijden, het schavot trotseren. De arme bisschop, die zozeer gehoopt had een Evangelische hervorming zich langzamerhand en van lieverlede in de gemoederen te zien verspreiden, was verschrikt en sidderde zodra hij zag dat men die op dit ogenblik ten koste van het leven moest kopen. Nooit was misschien dit vreselijk denkbeeld hem voor de geest gekomen, en hij deinsde voor het met angst en schrik terug *(14)*.

(13) Manuscrit de la bibliothèque royale. S. F., No. 337.
(14) Men ziet uit dit voorbeeld, hoe gevaarlijk het is zich met zulke menselijke uitzichten van langzame voortgang en met de hoop op de bescherming van mensen te troosten, wanneer het zaak is, om met zelfopoffering en moed iets te wagen. Bezwijkt die hoop, worden die uitzichten verijdeld, men verliest met BRIÇONNET de moed en laat de goede zaak varen. Het moge ons ook in onze tijd tot waarschuwing dienen. -L.R.

Nochtans had BRIÇONNET nog één hoop: dat men hem zou toelaten voor al de vergaderde kamers van het parlement te verschijnen, zoals dit een persoon van zijn

rang paste, en in dat eerwaardig en talrijk gerechtshof zal hij, daarvan is hij zeker, edelmoedige harten vinden die zijn stem zullen verstaan en zijn verdediging op zich zullen nemen. Hij verzocht dan het hof hem deze gunst te bewijzen; maar zijn vijanden hadden ook begrepen wat de uitslag van zulk een verhoor kon wezen. Had men LUTHER te Worms voor de Germaanse rijksdag verschijnende, niet de standvastigste gemoederen aan het wankelen zien brengen? Oplettend om elke gelukskans te verwijderen, deden zij zozeer hun best dat het parlement, bij een besluit van de 25ste oktober 1525, wat het eerste bevestigde, BRIÇONNET deze gunst weigerde *(15)*.

(15) MAIMBOURG, Hist. du calv. p. 15.

Ziedaar dan de bisschop van Meaux als de onvermaardste priester naar Mr. JACOBUS MENAGER en Mr. ANDREAS VERJUS verwezen. Deze twee rechtsgeleerden, gehoorzame werktuigen van de Sorbonne, zouden niet van hun stuk kunnen geraken door de verheven aanmerkingen waarvoor de gehele kamer gevoelig zou hebben kunnen zijn; het zijn positieve mannen: is de bisschop met het genootschap in tegenspraak geweest of niet? Ziedaar al wat zij vragen. De veroordeling van BRIÇONNET is dan zeker.

Herroeping.

Terwijl het zwaard dus door het parlement boven het hoofd van de bisschop opgeheven was, verloren de monniken, de priesters en de leraren hun tijd niet; zij begrepen dat een herroeping van BRIÇONNET hun belangen meer zou bevorderen dan zijn straf zelve. Zijn dood zou al degenen die zijn geloof deelden ontvlammen; maar zijn afval zou hen in een diepe moedeloosheid storten. Aan het werk dan! Men bezocht hem, men perste hem. MARTIALIS MAZURIER inzonderheid beijverde zich om hem te doen vallen, evenals hij zelf gevallen was. Het ontbrak hem niet aan redenen die BRIÇONNET schoonschijnend konden voorkomen, wil hij dan zijn plaats verliezen? Kon hij, in de Kerk blijvende, zich niet van zijn invloed op de koning en op het hof bedienen om een goed te doen waarvan het onmogelijk was de uitgestrektheid te voorzien? Wat zou ervan zijn oude vrienden worden, wanneer hij geen macht meer zou hebben? Hoe zou zijn tegenstand een hervorming niet benadelen, welke, om heilzaam en duurzaam te zijn, door de wettige invloed van de geestelijkheid moet daargesteld worden! Hoeveel zielen zou hij terugstoten door zich tegen de Kerk te verzetten; hoeveel zielen daarentegen tot zich trekken, door toe te geven!.....Men wil, zowel als hij, een hervorming. Alles gaat daartoe ongemerkt voort; aan het hof, in de stad, in de provincies, overal vordert men....en hij zal met opzet een zo schone toekomst gaan vernietigen!.... In de grond verlangde men niet van hem het offer van zijn leer, maar alleen dat hij zich aan de gevestigde orde in de Kerk zou onderwerpen. Was het goed wanneer Frankrijk onder zo veel rampen gebukt ging, dat hij nog nieuwe onlusten moest verwekken? "In naam van de Godsdienst, in naam van het vaderland, in naam van uw vrienden, in naam van de Hervorming zelf, geef toe!" zei men hem. Het is door zodanige drogredenen dat de schoonste zaken verijdeld worden.

Intussen maakte elk van deze woorden enige indruk op de geest van de bisschop. De Verzoeker, die JEZUS in de woestijn wilde doen vallen, deed zich dus aan hem onder schoonschijnende vormen voor; en in plaats van evenals zijn Meester uit te roepen: "Ga weg van mij, satan!" luisterde hij naar die redenen, nam ze aan en overdacht deze. Van toen af was het met zijn getrouwheid gedaan.

BRIÇONNET was nooit evenals een FAREL of een LUTHER, geheel in de geest van die beweging geweest welke toen de Kerk vernieuwde; er was in hem een zekere mystieke richting welke de gemoederen verzwakt en deze die standvastigheid en die moed beneemt welke een geloof dat alleen op Gods Woord steunt teweegbrengt. Het kruis dat men moest opnemen om JEZUS CHRISTUS te volgen was te zwaar *(16)*. Geschokt, verschrikt, verbijsterd, zinloos *(17)*, begon hij te wankelen, stootte hij tegen de steen die men hem listig op zijn weg legde....viel hij, en in plaats van zich in de armen van JEZUS CHRISTUS te werpen, wierp hij zich in die van MAZURIER *(18)* en hij bezoedelde door een schandelijke herroeping, de eer van een schone getrouwheid *(19)*.

(16) Crucis statim oblatae terrore perculsus. (Bezae Icone.)
(17) Dementatus. (Ibid.)
(18) Ut episcopus etiam desisteret suis consiliis effecit. (LAUNOI, regii Navarrae gymnasii hist., p, 621.)
(19) Nisi turpi palinodia gloriam hanc omnem ipse sibi invidisset. (Bezae Icones.)

Dus viel BRIÇONNET, de vriend van LEFEVRE en van MARGARETHA; dus verloochende de eerste steunpilaar van het Evangelie in Frankrijk de blijde boodschap der genade, in de strafwaardige gedachte dat wanneer hij daaraan getrouw bleef, hij zijn invloed op de Kerk, op het hof en op Frankrijk zou verliezen. Maar hetgene men hem als het behoud van zijn land voorstelde, werd misschien zelfs de ondergang. Wat zou er gebeurd zijn, wanneer BRIÇONNET de moed van een LUTHER gehad had? Indien een der eerste bisschoppen van Frankrijk, dierbaar aan de koning, dierbaar aan het volk, het schavot beklommen en op het, als de geringen naar de wereld, door een kloekmoedige belijdenis en een Christelijke dood, de waarheid van het Evangelie bezegeld had, zou dan Frankrijk niet bewogen zijn geweest, zou men terwijl het bloed van de bisschop van Meaux evenals dat van de POLYCARPUSSEN en van de CYPRIANUSSEN een zaad van de Kerk werd, die in zoveel opzichten zo beroemde streken, sinds de 16de eeuw niet uit de langdurige geestelijke duisternis hebben zien te voorschijn komen waarin deze nog gedompeld liggen *(20)*?

(20) Hier wordt dus nader bevestigd, boe schadelijk al die menselijke redeneringen zijn, en boe zij de krachtige voortgang van de waarheid meer dan de hevigste vervolgingen belemmeren. -L.R.

BRIÇONNET onderging in schijn het verhoor voor Mr. JACOBUS MENAGER en ANDREAS VERJUS, die verklaarden dat hij zich van de misdaad welke men hem telaste legde genoeg had gerechtvaardigd. Vervolgens werd hij tot boetvaardigheid gebracht, en deed een Synode vergaderen waarin hij de boeken van LUTHER veroordeelde, al wat hij strijdig met de leer van de Kerk geleerd had herriep, de aanroeping van de heiligen weer invoerde, degenen die de eredienst van Rome verlaten hadden trachtte terug te brengen, en geen de minste twijfel over zijn verzoening met de paus en de Sorbonne willende achterlaten, vierde hij daags voor Sacramentsdag een plechtige vaste, en verordende prachtige optochten, waarin hij zelf verscheen, gevende door zijn luister en door allerlei godvruchtige oefeningen een onderpand van zijn geloof *(21)*.

(21) MEZERAY, 2, p. 981. DANIEL, 5, p. 644. MORERI, artikel *Briçonnet.*

BRIÇONNET was misschien het vermaardste voorbeeld van afval wat de Hervorming aanbied. Nergens zag men iemand, in de Hervorming zo diep ingewikkeld en zo ongeveinsd godvruchtig, zich zo haastig tegen haar keren. Intussen moet men en zijn karakter en zijn val wel begrijpen. BRIÇONNET was, van de kant van Rome, wat LEFEVRE was van de kant van de Hervorming. Het zijn twee personen van het juiste midden, die eigenlijk tot geen van beide partijen behoren; maar de een is van het rechter en de ander van het linker midden. De leraar van Etaples helt naar het Woord over, terwijl de bisschop van Meaux naar de hiërarchie overhelt: en zodra die twee mannen welke elkaar raken een besluit moeten nemen, houdt het de een met Rome en de ander met JEZUS CHRISTUS. Voor het overige kan men niet geloven dat BRIÇONNET de overtuigingen van zijn geloof geheel ontrouw geweest is; nooit hebben de Roomse leraren in hem zelfs na zijn herroepingen een vol vertrouwen gehad. Maar hij deed gelijk later de bisschop van Kamerrijk, met wie hij meer dan één trek van overeenkomst heeft; hij meende zich uiterlijk aan de paus te kunnen onderwerpen, schoon inwendig aan het Goddelijk Woord onderworpen blijvende. Dit is een met de beginselen van de Hervorming onbestaanbare zwakheid. BRIÇONNET was een van de hoofden van de Mystieke of Quietistische School in Frankrijk; en men weet dat een van dezelfde hoofdbeginselen steeds geweest is om zich naar de Kerk te schikken waarin men zich bevindt, hoedanig zij ook moge wezen.

De strafwaardige val van BRIÇONNET vond weerklank in het hart van zijn oude vrienden, en was de treurige voorloper van die betreurenswaardige afvalligheden welke de geest van de wereld in een andere eeuw zo dikwijls in Frankrijk veroorzaakte. Die persoon, welke de teugels van de Hervorming scheen in handen te houden, was haastig van de wagen geworpen; en de Hervorming moest van toen af haar loop in Frankrijk, zonder hoofd, zonder menselijke geleider, in nederigheid en vergetelheid voortzetten. Maar de discipelen van het Evangelie hieven het hoofd op en zagen van toen af met een nog vaster geloof op dat hemelse hoofd, welks onwankelbare trouw zij kenden.

De Sorbonne zegepraalde; ene grote schrede was tot de vernietiging van de Hervorming in Frankrijk gedaan; men moest, zonder langer te toeven, tot een andere overwinning voortspoeden. LEFEVRE was de eerste na BRIÇONNET. Ook had BEDA zijn aanvallen onmiddellijk tegen hem gericht, door tegen die beroemde leraar een boek uit te geven waarin men zulke grove lasteringen vond, "dat schoenmakers en smids, zegt ERASMUS, deze met de vinger hadden kunnen aanwijzen." Hetgene vooral zijn gramschap opwekte was die leer van de rechtvaardiging door het geloof welke LEFEVRE het eerst in de Christenheid had verkondigd. Het was het punt waarop BEDA onophoudelijk terugkwam, het artikel dat, volgens hem, de Kerk omkeerde. "Hoe!" zei hij, "LEFEVRE verzekert dat al wie in zichzelf de sterkte van zijn geluk stelt, zal omkomen, terwijl ieder die, zich van al zijn krachten ontdoende, zich alleen in de armen van JEZUS CHRISTUS werpt, zal behouden worden.....O! welk een ketterij dus het onvermogen van de verdiensten te prediken.... Welk een helse dwaling! Welk een verderfelijke misleiding van de duivel! Stellen wij er ons met al onze macht tegen *(22)*."

(22) Perpendens perniciosissimam demonis fallaciam...Occurri quantum valui. (Nat. Bedae Apolog. adv. Lutheranos, fol. 42.)

Terstond richtte men tegen de leraar van Etaples dit middel van vervolging, wat de herroeping of de dood teweeg bracht; en reeds hoopte men LEFEVRE het lot van de arme wolkammer LECLERC, of van de beroemde bisschop BRIÇONNET te zien delen. Zijn rechtsgeding was weldra opgemaakt; en een besluit van het parlement van de 28ste augustus 1525 veroordeelde negen stellingen getrokken uit zijn verklaringen van de Evangeliën, en rangschikte de door hem overgezette heilige Schriften onder het getal der verboden boeken *(23)*.

(23) J. LELONG. Biblioth. sacré, seconde partie, p. 44.

Dit was slechts het voorspel. De geleerde doctor begreep het. Van de eerste tekenen van vervolging af, had hij gevoeld dat hij bij de afwezigheid van FRANS I voor de aanvallen van zijn vijanden zou bezwijken, en dat het ogenblik gekomen was om dit bevel des Heren te volbrengen: *Wanneer zij u in de ene stad vervolgen, vlied in de andere (24)*. LEFEVRE verliet Meaux, waar hij sinds de val van de bisschop bovendien grievend leed ondervond en al zijn werkzaamheid verlamd zag; en zich van zijn vervolgers verwijderende, schudde hij tegen hen het stof van zijn voeten af, "niet om hun enig kwaad toe te wensen, maar als een teken van de rampen die hen verbeidden: want, zegt hij ergens, evenals dit stof van onze voeten afgeschud wordt, even zo worden zij van het aangezicht des Heren verworpen *(25)*."

(24) Mt 10:14,23.
(25) Quod excussi sunt a facie Domini sicut pulvis ille excussus est a pedibus. (FABER in Ev. Matth. p. 40.)

De vervolgers hadden hun slachtoffer verloren; maar zij troostten zich daarover bij de gedachte dat Frankrijk tenminste van de vader van de ketters verlost was.

Lefèvre in Straatsburg.

LEFEVRE, voortvluchtig, kwam onder een vreemde naam te Straasburg aan; terstond voegde hij zich daar onbewimpeld bij de vrienden van de Hervorming; en welk een vreugde moest het voor hem zijn openlijk dat Evangelie te horen leren van wat hij het eerst in de Kerk een voorgevoel gehad had. Ziedaar zijn geloof! Het was juist dat wat hij had willen verkondigen! Het scheen hem toe ten tweede male voor het Christelijk leven geboren te worden. GERARD ROUSSEL, een van die Evangelische mannen, welke, evenals de leraar van Etaples, echter niet tot een volkomen vrijwording geraakten, had evenals hij Frankrijk moeten verlaten. Zij volgden tesamen het onderwijs van CAPITO en BUCER *(26)*; zij hielden met die getrouwe leraars bijzondere samenkomsten *(27)*, en zelfs verspreidde zich het gerucht dat zij totdat einde door MARGARETHA, ‘s konings zuster, gezonden waren geworden *(28)*. Maar de aanbidding van Gods wegen hield LEFEVRE meer bezig dan twistvragen. Zijn blikken op de Christenheid slaande, vol van bewondering bij het gezicht van de grote dingen die er voorvielen, door dankbaarheid bewogen en met een hart vol verwachting, viel hij op de knieën en bad de Heer "te willen volmaken wat hij toen zag beginnen *(29)*."

(26) Faber stapulensis et Gerardus Rufus, clam e Gallia profecti, Capitonem et Bucerum audierunt. (Melch. Adam. Vita Capitonis, p. 90.)
(27) De omnibus doctrinae praecipuis locis cum ipsis disseruerint. (Ibid.)
(28) Missi a Margaretha regis Francisci sorore. (Melch. Adam. Vita Capitonis, p. 90.)

(29) Farel â tous seigneurs, peuples et pasteurs.

Een grote vreugde verbeidde hem vooral te Straasburg; zijn discipel, zijn zoon, FAREL, van wie de vervolging hem gedurende bijna drie jaren gescheiden had, was er vóór hem aangekomen. De oude doctor van de Sorbonne vond in zijn jeugdige kwekeling een man in de volle kracht van zijn jaren, een Christen in al de kracht des geloofs weder. FAREL drukte met eerbied die rimpelige hand welke zijn eerste schreden had bestuurd, en hij smaakte een onuitsprekelijke vreugde zijn vader in een Evangelische stad weer te vinden, en hem van rechtgelovige mannen geheel omringd te zien. Zij hoorden gezamenlijk de zuivere onderwijzingen van beroemde leraren; zij gebruikten het Avondmaal des Heren bediend overeenkomstig de instelling van JEZUS CHRISTUS; zij ontvingen treffende bewijzen van de liefde hun broederen. "Herinner u, zei hem FAREL, wat gij mij voorheen zei, toen wij beiden nog in de duisternis gedompeld waren: "WILLEM! God zal de wereld vernieuwen; en gij zult het zien!... Ziehier het begin van hetgene gij mij toen zei." "Ja," hernam de vrome grijsaard, "ja! God vernieuwt de wereld...O mijn zoon, ga voort met moed het heilig Evangelie van JEZUS CHRISTUS te prediken *(30)*!"

(30) Quod et pius senex fatebatur; meque hortabatur pergerem in annuntiatione sacri Evangelii. (Farellus Pellicano Hotting, H. L. 6, p. 17.)

LEFEVRE wilde, ongetwijfeld uit een te ver gedrevene voorzichtigheid, te Straasburg onbekend blijven, en had er de naam van ANTHONIUS PEREGRINUS *(Vreemdeling)* aangenomen, terwijl ROUSSEL die van SOLNIN voerde. Maar de beroemde grijsaard kon niet verborgen blijven; spoedig begroette de gehele stad zelfs tot de kinderen toe met eerbied de oude Franse leraar *(31)*. Hij was niet alleen; hij bleef bij CAPITO met FAREL, ROUSSEL, VEDASTE, wiens zedigheid ieder prees, en een zekere SIMON, een nieuw bekeerde Jood. De huizen van CAPITO, van OECOLAMPADIUS, van ZWINGLI, van LUTHER, waren toen als herbergen. Zodanig was in die tijden de kracht van die broederlijke liefde. Vele andere Fransen bevonden zich nog in die stad aan de oevers van de Rijn, en zij maakten er een Kerk uit, aan welke FAREL dikwijls de leer van de zaligheid verkondigde. Deze Christelijke gemeenschap verzachtte hun ballingschap *(32)*.

(31) Nam latere cupiunt et tamen pueris noti sunt. (Capito Zwinglio Epp., p. 439.)
(32) Ook bevorderde zij de zegepraal van de Hervorming over alle tegenstand. Men durfde er iets voor te wagen, daar men bij ballingschap zelf overal thuis was, en volgens de belofte van JEZUS overal vaders, moeders, broeders en zusters vond. Er zou ook thans iets tot herstel van de diep vervallen Kerk van CHRISTUS te verrichten zijn, wanneer dezelfde eenstemmigheid, dezelfde moed en zelfopoffering onder de welgezinden heerste. -L.R.

Berquin in de gevangenis geworpen.
Terwijl die broeders dus in het genot van een schuilplaats waren welke de broederlijke liefde voor hen had geopend, waren die welke zich te Parijs en in Frankrijk bevonden, aan grote gevaren blootgesteld. BRIÇONNET had herroepen, LEFEVRE had Frankrijk verlaten; dit was zonder twijfel iets van belang voor de Sorbonne; maar zij bleef nog de terechtstellingen verwachten welke zij had aangeraden. BEDA en de zijnen zagen zich zonder slagtoffers....Één man verbitterde hen nog meer dan BRIÇONNET en LEFEVRE: het was LODEWIJK DE BERQUIN. De edelman van

Artois, van een vaster karakter dan zijn twee meesters, liet geen gelegenheid voorbijgaan om de Godgeleerden en de monniken aan te vallen, en hun fanatisme te ontmaskeren. Beurtelings Parijs en de provincie bewonende, verzamelde hij de boeken van ERASMUS en LUTHER, vertaalde hij deze *(33)*, vervaardigde hij zelf strijdschriften, verdedigde en verspreidde hij eindelijk de nieuwe leer met al de ijver van een nieuw bekeerde. De bisschop van Amiens klaagde hem aan; BEDA ondersteunde zijn klacht, en het parlement deed hem in de gevangenis werpen. "Deze," zei men, "zal niet ontsnappen, noch als BRIÇONNET, noch als LEFEVRE." Inderdaad, men hield hem achter sloten en grendels. Tevergeefs smeekten hem de prior van de Karthuizers en nog anderen een openlijke kerkboete te doen; hij verklaarde onbewimpeld dat hij in geen enkel punt zou toegeven. "Toen scheen er niets anders over te blijven," zegt een kroniekschrijver, "dan dat men hem naar de brandstapel leidde *(34)*."

(33) ERASMI, Epp., p. 923.
(34) Actes des Martyrs, p. 103.

MARGARETHA, verslagen over hetgene met BRIÇONNET voorgevallen was, beefde van BERQUIN naar het schavot gesleept te zien waaraan de bisschop zo schandelijk ontkomen was. Zij durfde niet tot zijn gevangenis doordringen; maar zij trachtte hem enige vertroostende woorden te doen toekomen, en misschien was het voor hem dat de vorstin deze roerende klacht van de gevangene deed horen, waarin deze, zich tot de Heere wendende, uitroept:

O! toevlucht in de nood, tot wie men zonder vrezen
De vrije toegang heeft! Gij die het recht van de wezen
Verdedigt! Schat van troost voor bet bedrukt gemoed!
'k Zie mij, helaas! gedoemd om achter ijz'ren deuren,
Van grendels wel voorzien, te kwijnen en te treuren;
Aan vriend en bloedverwant meedogenloos ontrukt.
Maar toch smaak ik de troost dat, hoe 'k ook ben verdrukt
En waar 'k mij ook bevind, het niemand zal gelukken
Om U, o Heer! aan mij of mij aan U te ontrukken (35).

(35) Margeuerites de la Margurite des princesses, 1, p.445.

Maar MARGARETHA liet het daar niet bij; zij schreef terstond aan haar broeder om van hem genade voor zijn edelman af te smeken; gelukkig zo zij hem op tijd aan de haat van zijn vijanden kon onttrekken.

Erasmus aangevallen.

In afwachting van dit slachtoffer, besloot BEDA de tegenstanders van de Sorbonne en van de monniken te doen beven, door de beroemdsten onder hen neer te vellen. ERASMUS was tegen LUTHER opgestaan; maar er ligt niet aan gelegen! indien men erin slaagt om ERASMUS in het verderf te storten, zal destemeer de ondergang van FAREL, van LUTHER en van hun bondgenooten onvermijdelijk worden. Het zekerste om een doel te bereiken is zijn oogwit nog verder uit te strekken. Wanneer men de wijsgeer van Rotterdam de voet op de keel zal zetten, welk ketters leraar zal dan de wraak van Rome ontkomen? Reeds was LECO UTURIER, gewoonlijk naar zijn Latijnse naam *Sutor* genoemd, tevoorschijn getreden door tegen ERASMUS uit zijn

eenzame Karthuizer cel een geschrift vol hevigheid te doen uitgaan, waarin hij zijn tegenstanders verwaande Godgeleerden, kleine ezels noemde, en hun ergerlijke daden, ketterijen en godslasteringen te laste legde. Onderwerpen behandelende waarvan hij niets verstond, bracht hij, zegt ERASMUS op een schampere wijze, dit oude spreekwoord te binnen: *Ne sutor ultra crepidam:* "Schoenmaker houd u bij uw leest."

BEDA spoedde zich om zijn medebroeder te ondersteunen. Hij beval ERASMUS niet meer te schrijven *(36)*; en zelf die pen opvattende welke hij de grootste schrijver van zijn eeuw gebood neer te leggen, zocht hij al de lasteringen uit welke de monniken tegen de beroemde wijsgeer uitgevonden hadden, vertaalde ze in het Frans en stelde er een boek van samen wat hij aan het hof en in de stad verspreidde, trachtende geheel Frankrijk tegen hem in het harnas te jagen *(37)*. Dit boek was het sein tot de aanval; van alle kanten viel men op ERASMUS aan. Een oude Carmeliet van Leuven, NIKOLAAS D' ECMOND, riep telkens als hij de kansel beklom uit: "Er is geen onderscheid tussen ERASMUS en LUTHER, dan alleen dat ERASMUS een groter ketter is *(38)*;" en overal waar de Carmeliet zich bevond, aan tafel, op rijtuigen, in schepen, noemde hij ERASMUS een aartsketter en bedrieger *(39)*. De faculteit van Parijs, door dit geschreeuw gaande gemaakt, maakte een censuur van de beroemde schrijver gereed.

(36) Primum jubet ut desinam scribere. (Erasm. Epp. p. 921.)
(37) Ut totam Galliam in me coneitaret. (Ibid. p. 886.)
(38) Nisi quod Erasmus esset major hereticus. (Ibid. p. 915.)
(39) Quoties in conviciis, in vehiculis, in navibus...(Ibid.)

ERASMUS was verschrikt. Ziedaar dan waartoe al zijn omzichtigheid en zelfs zijn vijandelijkheid jegens LUTHER dienden. Meer dan iemand anders heeft hij zich in de bres gesteld; en men wil zich nu van hem als van een brug bedienen, en hem met voeten treden, om des te zekerder gemeenschappelijke vijanden te achterhalen. Dit denkbeeld jaagt hem in het harnas; hij keert zich haastig om, en nauwelijks heeft hij LUTHER aangevallen, of hij keert zich tegen die fanatieke leraars, welke hem van achteren komen bestoken. Nooit was zijn briefwisseling levendiger. Hij ziet naar alle kanten om zich heen, en zijn scherpziend oog ontdekt terstond in welke handen zich zijn lot bevindt. Hij staat niet in twijfel: hij zal zijn klachten en zuchten voor de voeten van de Sorbonne, van het parlement, van de koning, van de keizer zelf nederleggen. "Wie heeft die ontzaggelijke brand van LUTHER doen ontstaan," schreef hij aan diegenen van de Godgeleerde van de Sorbonne van wie hij nog enige onpartijdigheid hoopte, "wie heeft hem aangestookt, dan alleen de razernij van BEDA *(40)*? In de oorlog ontvangt een soldaat, die goed zijn plicht gedaan heeft van zijn veldoversten een beloning; en voor mij zal al de beloning welke ik van u, de overste van deze krijg, ontvangen zal, zijn aan de lasteringen der BEDA's en van de LECOUTURIER's overgeleverd te worden!...."

(40) Hoc gravissimum Lutheri incendium, nnde nalum, unde huc progressum, nisi ex Beddaïcis intemperiis. (Erasm. Epp. p. 887.)

"Hoe!" schreef hij aan het parlement van Parijs, "ik was met die Luthersen handgemeen, en terwijl ik op lastvan de keizer, van de paus en van andere vorsten een hevige strijd voerde, op gevaar zelfs van mijn leven, vallen LECOUTURIER en BEDA mij van achteren met woedende lasterschriften aan! Ach! indien het noodlot

ons koning FRANS niet had ontrukt, zou ik de hulp van die wreker van de Muzen tegen die nieuwe inval van de barbaren ingeroepen hebben *(41)*. Maar nu staat het aan u zoveel onrechtvaardigheid tegen te gaan.

(41) Musarum vindicem adversus barbarorum incursiones. (Erasm. Epp. p. 2070.)

Nauwelijks had hij enigermate de mogelijkheid bespeurd om de koning een brief te doen toekomen, of hij schreef hem ook. Zijn scherpzinnige blik wist in die fanatieke leraars van de Sorbonne de kiemen van de ligue, de voorlopers van die drie priesters te ontdekken, welke eens het *Zestiental* tegen de laatsten van de VALOIS moesten aanstellen; zijn vernuft voorzei de koning misdaden en rampen welke zijn nazaten maar al te zeer moesten ondervinden. "Het is het geloof dat zij op de voorgrond stellen," zegt hij, "maar zij haken naar de tiranni, zelfs omtrent de vorsten. Zij gaan met een vaste tred, hoewel in het verborgen, voort. Wanneer de vorst niet in alles aan hun wil gehoorzaamt, zullen zij hem terstond verklaren dat hij door de Kerk, dat is, door enige valse monniken en enige valse Godgeleerden die tegen de openbare rust samenspannen, kan afgezet worden *(42)*." ERASMUS, aan FRANS I schrijvende, had geen teerder snaar kunnen aanroeren.

(42) Nici princeps ipsorum voluntati per omnia parnerit, dicetur fautor haereticorum et destitui poterit per ecclesiam. (Er. Epp., p. 1108.)

Eindelijk, om nog zekerder te zijn van aan zijn vijanden te ontkomen, riep ERASMUS de bescherming van KAREL V zelf in. "Onoverwinnelijke keizer," zei hij tot hem, "mensen die, onder het voorwendsel van de Godsdienst, hun buik en hun despotismus willen doen zegepralen *(43)*, staan met vervaarlijk geschreeuw tegen mij op. Ik strijd onder uw vanen en onder die van JEZUS CHRISTUS. Dat uw wijsheid en uw macht aan de Christelijke wereld de vrede weer geven!..."

(43) Simulato religionis praetextu, ventris tyrannidisque suae, negotium agentes. (Er. Epp. p. 962.)

Dus is het dat de vorst van de letteren zich tot al de grootheden van de eeuw wendde. Het gevaar werd van boven zijn hoofd afgewend; de machten van de wereld kwamen tussen beiden; de gieren moesten een prooi laten varen welke zij reeds in hun klauwen waanden te hebben *(44)*. Toen wendden zij hun blikken elders heên, zoekende andere slachtoffers. Het ontbrak hun daaraan niet.

(44) Hoe klaar valt ons hier niet bet onderscheid in bet oog tussen ERASMUS, de Hervormer van de letteren en die voortreffelijke mannen, die met hun gehele hart de waarheid zochten, en voor het herstel van de verbasterde Kerk alles veil hadden. De ruwe bijgelovigheden van de monniken ergerde zijn opgeklaarde geest, doch bet eigenlijke pit van de Evangelieleer had voor hem minder waarde. Hij werkte alleen ter beschaving, niet tot een ware en grondige Hervorming. Vandaar ontzonk hem de moed, zodra er iets voor de zaak der waarheid was te lijden en op te offeren. Hij beminde de eer van mensen, en zocht bij deze zijn bescherming, wanneer hij zich door gevaren bedreigd zag. Wij zien in hem het voorbeeld van de zodanigen die door beschaving alléén wanen het heil van de mensheid te bewerken, en zich daarin veelal naar de wijsheid van deze wereld en de zin van de groten der aarde schikken. -L.R.

Het was in Lotharingen dat het bloed het eerst opnieuw moest stromen. Van de eerste dagen van de Hervorming af, betoonden Parijs en het vaderland der GUISEN in vereniging met elkaar hun ijver. Wanneer Parijs uitrustte, begaf Lotharingen zich aan het werk, en daarna hervatte Parijs de arbeid, totdat men te Nancy of te Metz zijn krachten had weder bekomen. De eerste slagen scheen op een voortreffelijk man, een van de uitgewekenen van Bazel, vriend van FAREL en TOUSSAINT, te moeten vallen. De ridder D'ESCH had te Metz de argwaan van de priesters niet kunnen ontgaan. Men erkende dat hij met de Evangelische Christenen in betrekking stond, en men nam hem te Pont-à-Mousson, op vijf mijlen afstand van Metz, aan de oevers van de Moezel, gevangen *(45)*. Deze tijding vervulde de uitgeweken Fransen en de Zwitsers zelf met droefheid. "O hart vol onschuld!" riep OECOLAMPADIUS uit. "Ik heb dit vertrouwen in de Heer," voegde hij er bij, "dat hij ons deze man zal bewaren, in het leven om Zijn naam als prediker van de gerechtigheid te verkondigen, of in de dood om hem als martelaar te belijden *(46)*." Maar tegelijkertijd keurde OECOLAMPADIUS de levendigheid, de drift, de ijver, naar zijn gevoelen zonder verstand, welke de Franse uitgewekenen onderscheidden af. "Ik wens," zei hij, "dat mijn waarde heren van Frankrijk zich niet zullen haasten dus naar hun land weer te keren vóór alles wel te hebben onderzocht: want de duivel spant overal zijn strikken. Dat zij nochtans de Geest van CHRISTUS gehoorzamen en dat die Geest hen nimmer verlaat *(47)*."

(45) Noster captus detinetur in Bundamosa quinque millibus a Metis. (Oecolamp. Farello. Epp. p. 201.)
(46) Vel vivum confessorem, vel mortuum martyrem servabit. (Ibid.)
(47) Nollem carissimos dominos meos gallos properare in Galliam...(Oecolamp. Farello. Epp, p. 201.)

Men moest inderdaad voor het lot van de ridder beven. Er had in Lotharingen een verdubbeling van haat plaats. De provinciaal van de Franciscaners, broeder BONAVENTURA RENEL, biechtvader van de hertog ANTHONIE *de Goede*, een onbeschaamd en met betrekking tot zijn zeden weinig lofwaardig man, liet deze zwakke vorst, die van het jaar 1508 tot 1544 regeerde, een grote vrijheid in zijn vermaken, en hij overreedde hem, bijna als in plaats van een boetedoening, zonder mededogen al de invoerders van nieuwigheden te verderven. "Het is voor ieder genoeg," zei dikwijls deze door RENEL zo wel geraden vorst "het *Onze Vader* en het *Ave Maria* te kennen; de grootste leraren zijn oorzaak van de grootste onlusten *(48)*."

(48) Actes des Martyrs, p. 97.

Schuch in Nancy.
Omstreeks het einde van het jaar 1524 vernam men aan het hof van de hertog, dat een prediker, met name SCHUCH, een nieuwe leer in de stad St. Hippolyte, aan de voet van het Vogelengebergte gelegen, predikte. "Laat hen tot de orde terugkeren, zei ANTHONIE *de Goede*, "anders trek ik tegen de stad op, en verwoest ik alles te vuur en te zwaard *(49)*."

(49) Ibid., p. 95.

Toen nam de getrouwe prediker het besluit zich voor zijn schapen op te offeren; hij begaf zich naar Nancy, waar de vorst zijn zetel had. Nauwelijks aangekomen, wierp

men hem in een onreine gevangenis, onder de bewaking van ruwe en wrede liede; en broeder BONAVENTURA zag eindelijk de ketter in zijn macht. Hij was het die bij het verhoor voorzat. "Ketter!" zei hij hem, "JUDAS! DUIVEL!" SCHUCH, kalm en tot zichzelf ingekeerd, antwoordde niet op die beledigingen; maar zijn Bijbel, vol van aantekeningen welke hij erin geschreven had, in de hand houdende, beleed hij met zachtmoedigheid en met kracht JEZUS CHRISTUS de gekruiste. Eensklaps geraakt hij in geestverrukking; hij staat met moed op; hij verheft de stem, als door de Geest van boven aangegrepen, en zijn rechters in het aangezicht ziende, kondigde hij hun de vreselijke oordelen Gods aan.

Broeder BONAVENTURA en zijn metgezellen verschrikt en van woede vervoerd, vallen hem onder het aanheffen van enige kreten op het lijf, ontrukken hem die Bijbel, waarin hij zulke dreigende woorden las, "en als dolle honden," zegt de kroniekschrijver, "zijn leer met hun beten niet konden aanvallen, verbrandden zij deze zelf in hun klooster *(50)*."

(50) Actes des Martyrs, recueillis par Crespin, en français. p. 97,

Geheel het hof van Lotharingen weêrgalmde van de hardnekkigheid en vermetelheid van de bedienaar van St. Hippolyte, en de vorst, nieuwsgierig om de ketter te horen, wilde, doch in het geheim en voor alle oog verborgen, bij zijn laatste verschijning tegenwoordig zijn. Maar het verhoor in het Latijn plaats hebbende, kon hij het niet verstaan; alleen was hij getroffen van de bedienaar onverschrokken in zijn houding te zien, noch overwonnen noch verschrikt schijnende. Verontwaardigd over die halsstarrigheid, stond ANTHONIE *de Goede* op, en zei onder het heengaan: "Waarom nog langer getwist? Hij ontkent het Sacrament van de mis; dat men tot de rechtspleging overga *(51)*." Terstond werd SCHUCH veroordeeld om levend verbrand te worden. Bij het horen van zijn vonnis, hief hij de ogen ten hemel, en zei op een minzame toon: "Ik verblijd mij in degene die tot mij zeggen: Wij zullen in het huis des Heren gaan *(52)*."

(51) Histoire de François 1er, par Gaillard, 4, p. 233.
(52) Ps 122:1.

Zijn marteldood.
De 19de augustus 1525 was de gehele stad Nancy in beweging. De klokken kondigden de dood van een ketter aan. De treurige optocht begaf zich op weg. Men moest het klooster van de Franciscaners voorbijgaan, die verblijd en in gespannen verwachting, voor de poort verzameld waren. Op het ogenblik dat SCHUCH verscheen, riep broeder BONAVENTURA uit, wijzende op de beelden boven het portaal van het klooster uitgehouwen: "Ketter! bewijs God, Zijn moeder en de heiligen eer!" -"O geveinsde" antwoordde SCHUCH, met opgeheven hoofd voor die stukken hout en steen stilstaande, "God zal u vernietigen en uw bedriegerijen aan het licht brengen!..."

De martelaar op de plaats van de rechtspleging gekomen zijnde, verbrandde men eerst zijn boeken in zijn tegenwoordigheid; vervolgens maande men hem aan om te herroepen; maar hij weigerde het met de woorden: "Gij zijt het, o God, die mij geroepen hebt, en gij zult mij ten einde toe versterken *(53)*." Toen begon hij met luider stem de 51te Psalm uit te spreken: "Zijt mij genadig o God, naar uwe goedertierenheid!" De brandstapel beklommen hebbende, ging hij voort met de Psalm

te lezen totdat de rook en de vlammen zijn stem hadden gesmoord. Zo zagen dan de vervolgers van Frankrijk en Lotharingen hun zegepralen weer beginnen; eindelijk gaf men acht op hun raad. Ketterse as was te Nancy in de wind geworpen geworden; het was een uitdaging aan de hoofdstad van Frankrijk gericht. Hoe! BEDA en LECOUTURIER zouden de laatsten zijn om hun ijver voor de paus te tonen! Dat de vlammen de vlammen beantwoorden, en dat weldra de ketterij, van de grond van het koninkrijk geveegd, geheel aan de overzijde van de Rijn geworpen wordt.

(53) Eum auctorem vocationis suae atque conservatorem, ad extremum usque spiritum recognovit. (Acta Mart., p. 202.)

Worsteling met Caroli.

Maar vóór wel te slagen, moest BEDA een half ernstige, half kluchtige strijd tegen één van die mannen volhouden voor welke de worsteling met het Pausdom slechts een spel van de geest is en geen belang voor het hart heeft.

Onder de geleerden welke BRIÇONNET naar zijn bisdom heengetrokken had, bevond zich een leraar der Sorbonne, met name PETRUS CAROLI, een opgeblazen en lichtvaardig man, een even grote twistzoeker en haarklover als BEDA zelf. CAROLI zag in de nieuwe leer een middel om iets uit te voeren en BEDA wie zijn heerschappij hij niet kon verdragen tegen te werken. Zo dan, van Meaux naar Parijs teruggekomen zijnde, maakte hij er groot opzien door op alle kansels wat men "de nieuwe manier van prediken" noemde in te voeren. Toen begon tussen de twee leraren een onvermoeide strijd, het was slag tegen slag en list tegen list. BEDA dagvaart CAROLI voor de Sorbonne, en CAROLI dagvaart hem ter eerherstel voor het geestelijk gerecht. De faculteit zet haar gehoor voort, en CAROLI tekent een acte van beroep op het parlement. Men verbiedt hem voorloopig de kansel, en hij predikt in al de kerken van Parijs. Men sluit voor hem voor altijd al de kansels, en hij verklaart openlijk de Psalmen op het college van Kamerijk. De faculteit verbiedt hem deze oefening voort te zetten, en hij verzoekt de verklaring van de 22ste Psalm te mogen voltooien welke hij was begonnen. Kortom, zijn verzoek wordt afgeslagen, en toen slaat hij het volgend plakkaat aan de deuren van het college aan: "PETRUS CAROLI, *aan de bevelen van de heilige faculteit willen gehoorzamen, houdt met onderwijzen op, hij zal zijn lessen (wanneer het God behaagt) met dit vers dat nog overgebleven is hervatten*: ZIJ HEBBEN MIJN HANDEN EN MIJN VOETEN DOORSTOKEN." Dus had BEDA eindelijk een worstelaar gevonden die tegen hem was opgewassen. Indien CAROLI ernstig de waarheid verdedigd had, zou het vuur weldra recht gedaan hebben; maar hij had een te onheilig gemoed dat men hem ter dood zou brengen. Hoe kon men iemand doen sterven die zijn rechters in verlegenheid bracht? Noch de Inqnisitie, noch het parlement, noch de raad konden ooit een beslissend vonnis over hem vellen. Twee zodanige mannen als CAROLI zouden de werkzaamheid van BEDA zelf ten einde gebracht hebben; maar de Hervorming zag er geen twee *(54)*.

(54) GERDESIUS, Historia seculi 16 renovati, p. 52. -D' ARGENTRE, collectio judiciorum de novis erroribus, 2, p. 21. -GAILLARD, Hist. de Francois 1er, tom 4, p. 233.

Treurigheid van Pavanne.

Deze onzinnige strijd geëindigd te hebben, begaf BEDA zich aan ernstiger bezigheden. Gelukkig voor de syndicus van de Sorbonne, waren er mannen die hem

beter gelegenheid tot vervolging verleenden dan CAROLI. Het is waar, BRIÇONNET, ERASMUS, LEFEVRE, BERQUIN waren hem ontsnapt; maar daar hij die grote personen niet kan achterhalen, zal hij zich met mindere tevreden houden. De arme jeugdige JACOBUS PAVANNE verkeerde, sinds zijn afzwering van Kerstmis 1524, steeds in tranen en zuchten. Men ontmoette hem met een treurig gelaat, met het oog ter aarde geslagen, in zichzelf zuchtende en zich levendige verwijten maken van zijn Zaligmaker en zijn God verloochend te hebben *(55)*.

(55) Animi factuin suum detestantis dolorem, saepe declaraverit. (Acta Mart., p. 203.)

Zijn brandstapel.

PAVANNE was ongetwijfeld de zedigste en onschuldigste van de mensen; maar er ligt niet aan gelegen! hij was te Meaux geweest; dit was toen genoeg, "PAVANNE is opnieuw afvallig geworden!" roept men uit; "de hond is tot zijn uitbraaksel wedergekeerd, en de gewassen zeug wentelt zich opnieuw in het slijk!" Hij werd terstond in hechtenis genomen, in de gevangenis geworpen en voor de rechters gebracht. Dit was al wat de jeugdige meester JACOBUS verlangde. Hij gevoelde zich verlicht van het ogenblik af dat hij in boeien gekluisterd was, en vond al zijn kracht weer om JEZUS CHRISTUS openlijk te belijden *(56)*. De wreedaards lachten bij het zien dat ditmaal niets hun hun slachtoffer kon ontrukken; geen herroeping, geen vlucht, geen machtige bescherming. De minzaamheid van de jongeman, zijn oprechtheid, zijn moed, niets kon zijn tegenstanders vermurwen. Hij beschouwde hen met liefde: want door hem in ketenen te werpen, hadden zij hem zijn rust en zijn vreugde wedergegeven; maar die zo tedere blik verhardde hun hart nog meer. Zijn rechtsgeding was spoedig opgemaakt, en weldra zag de plaats de Grève een brandstapel verrijzen, waarop PAVANNE blijmoedig stierf, door zijn voorbeeld al diegenen versterkende welke in die grote stad openlijk of in het geheim aan het Evangelie van CHRISTUS geloofden.

(56) Puram religionis Christianae confessionem addit. (Acta Mart. p, 203.)

Dit was voor de Sorbonne nog niet genoeg. Indien het geringe zijn welke men opoffert, moet tenminste het getal de hoedanigheid vergoeden. De vlammen van de plaats de Grève hebben de schrik in Parijs en in Frankrijk verspreid; maar een nieuwe brandstapel op enige andere plaats ontstoken, zal de schrik vermeerderen. Men zal eraan het hof, in de collegiën en in de werkplaatsen van het volk over spreken; en zodanige proeven zullen beter dan alle bevelen leren, dat LOUIZA van Savoyen, de Sorbonne en het parlement vast besloten zijn om tot de laatste ketter toe aan de banvloeken van Rome op te offeren.

Een Christelijke kluizenaar.

In het woud van Livry, op drie mijlen afstand van Parijs, niet ver van het oord waar zich de al oude abdij van de orde van de heilige AUGUSTINUS verhief, leefde een kluizenaar die, op zijn wandelingen lieden van Meaux ontmoet had, de Evangelische leer in zijn hart ontvangen had *(57)*. De arme kluizenaar had zich in zijn eenzaam verblijf zeer rijk bevonden, toen hij eens, met het geringe brood dat de algemeen liefde hem bezorgde, JEZUS CHRISTUS en Zijn genade had medegebracht. Van toen af had hij begrepen dat het beter was te geven dan te ontvangen. Hij ging van huis tot huis in de dorpen van de omtrek, en nauwelijks had hij de deuren van de arme landlieden geopend, welke nederige stulpen hij bezocht, of hij sprak hun van het

Evangelie, van de volkomen vergiffenis welke het de bekommerde zielen schonk, en welke beter was dan de kerkelijke vrijspraak *(58)*. Spoedig was de goede kluizenaar van Livry in de omstreken van Parijs bekend; men kwam hem in zijn arme kluis bezoeken; en hij was een zachtmoedig en vurig zendeling voor de eenvoudige zielen van die streken.

(57) "Cette semence de Faber et de ses disciples, eau grenier de Luther, germa dans le sot esprit d'un ermite, qui se tenait près la ville de Paris." (Hist. Catholique de notre temps, par S. Fontaine. Paris, 1562.)
(58) Lequel par les villages qu'il fréquentait, sous conleur de faire ses quêtes, tenait propos hérétique. (Ibid.)

Het duurde niet lang of het gerucht van de daden van de nieuwe Evangelist kwam de Sorbonne en het gerecht te Parijs ter oren. De kluizenaar werd in hechtenis genomen, buiten zijn kluizenarij, buiten zijn woud, buiten die dagelijks door hem bezochte velden gevoerd, in die grote stad welke hij steeds ontweken had in een kerker geworpen, voor de rechter gebracht, overtuigd en veroordeeld om "met een klein vuur voorbeeldig gestraft te worden *(59)*."

(59) Histoire Catholique de notre temps, par FONTAINE.

Toeloop bij Onze lieve vrouwe Kerk.
Men besloot, om een groot exempel te stellen, dat hij op het voorplein van de Lieve Vrouwe-kerk, voor dat vermaarde gebouw, verheven zinnebeeld der Roomse Katholiciteit, levend verbrand zou worden, De gehele geestelijkheid werd bijeen geroepen, en men spreidde een pracht ten toon, evenals op de grootste feestdagen *(60)*. Men zou geheel Parijs rondom die brandstapel hebben willen verzamelen, "wordende, zegt een geschiedschrijver, de grote klok van de tempel Onzer Lieve-Vrouw met groot gedruis geluid, om het volk van de gehele stad in beweging te brengen *(61)*." Uit alle naburige straten stroomde het volk inderdaad naar het plein heen. De statige tonen van de klok deden de arbeidsman zijn werk, de leerling zijn studiës, de koopman zijn handel, de krijgsman van de koning zijn ledigheid staken, en reeds was het gehele plein met een verbazende menigte bedekt, toen men er nog heên stroomde. De kluizenaar, met de kleren voor hardnekkige ketters bestemd bedekt, blootshoofds en barrevoets, was voor de deuren van de hoofdkerk gebracht geworden. Gerust, onverschrokken, tot zichzelf ingekeerd, antwoordde hij niet op de vermaningen van de biechtvaders die hem het crucifix aanboden, dan door hun te verklaren dat zijn hoop alleen op de vergiffenis van God gevestigd was. De leraars van de Sorbonne, die zich op de eerste rij van de aanschouwers bevonden, zijn standvastigheid en de uitwerking ziende welke deze op het volk teweeg bracht, riepen met luide stem. "Het is een verdoemd mens welke men naar het helse vuur leidt *(62)*!" Intussen luidde men steeds zonder ophouden de grote klok, elke tonen, de oren van de menigte verdovende, de plechtigheid van dit treurig feest vermeerderden. Eindelijk zweeg de klok, en de martelaar op de laatste vragen van zijn tegenstanders geantwoord hebbende, dat hij in het geloof in zijn Heer JEZUS CHRISTUS wilde sterven, werd, zoals het vonnis medebracht, "met een klein vuur verbrand." Dus stierf vreedzaam op het voorplein van de Lievevrouwe-kerk, temidden van het geschreeuw en de beweging van een geheel volk, onder de torens door de vroomheid van LODEWIJK de jonge opgericht, die man wie zijn naam de geschiedenis ons zelfs niet bewaard heeft, "de kluizenaar van Livry *(63)*."

(60) Avec une grande cérémonie. (Histoire des Egl, réf. par Théod. de Bèze, 1, p. 4.)
(61) Ibid.
(62) Histoire des Egl. réf., par Théod. de Bèze, 1, 4.
(63) Wie gruwt niet van een Kerk, die zich zodanige wreedheden veroorlooft. Zij mogen ons ter waarschuwing dienen, om ons door de voorgevens van haar voorstanders in onze tijd, hoezeer zij ook van liefde spreken, niet te laten misleiden. Zij, die onbeschaamd genoeg zijn om zulke wreedheden te bedekken of te vergoelijken, zijn ook niet te vertrouwen, boe verdraagzaam zij zich ook voordoen. Zij loeren slechts op de gelegenheid, om, wanneer zij door misleiding van de onnozelen opnieuw de heerschappij in handen hebben, nieuwe brandstapels te ontsteken, of, zo dit al bij de meerdere beschaafdheid van de eeuw tegenstand mocht vinden, tenminste nieuwe moordschavotten op te richten. - L.R.

XV.

Een scholier van Noyon.

Terwijl de mensen dus de eerste belijders van JEZUS CHRISTUS in Frankrijk ter dood brachten, rustte God er nog meer vermogende toe. BEDA sleepte een zedig scholier, een nederig kluizenaar naar de strafplaats heên, en waande bijna met hen de gehele Hervorming er heên te slepen. Maar de voorzienigheid heeft hulpmiddelen welke de wereld niet kent. Evenals de vogel in de fabel, draagt het Evangelie een levensbeginsel in zich, dat de vlammen niet kunnen verteren, en herleeft het zefs uit as. Het is dikwijls op hetzelfde ogenblik, wanneer het onweer het hevigste is, wanneer de bliksem de waarheid schijnt neêrgeveld te hebben en wanneer de donkerste nacht deze bedekt, dat een onverwachte lichtstraal voor haar schijnt en een grote verlossing aankondigt. Toen alle menselijke machten zich in Frankrijk tot de gehele verwoesting van de Hervorming wapenden, rustte God een in schijn zwak werktuig toe, om eenmaal zijn rechten en zijn zaak met een meer dan menselijke onverschrokkenheid te verdedigen. Vestigen wij temidden van de vervolgingen en van de brandstapels die elkaar opvolgen en verdringen, sinds FRANS I de gevangene van KAREL is, onze blik op een kind, geroepen om zich eenmaal in de heilige strijd van Israël aan het hoofd van een groot leger te stellen.

Karakter van de jonge Calvijn. Eerste opvoeding.

Onder de bewoners van de stad en van de colleges van Parijs, die het gelui van de zware klok hoorden, bevond zich een jong scholier van zestien jaar, geboren te Noyon in Picardië, van een middelmatige gestalte, een bleek voorkomen en wie zijn

doordringende ogen en levendige blik een buitengewoon scherpzinnig verstand verraadden *(1)*. Zijn kleding, van een grote netheid, maar ook van een uiterste eenvoudigheid, duidden orde en zedigheid aan. *(2)* Deze jongeling, met name JOHANNES CAUVIN of CALVIJN, studeerde toen op het college la Marche, onder MATHURINUS CORDIER, een leermeester beroemd door zijn vroomheid, geleerdheid en de gaven welke hij ontvangen had om de jeugd te onderwijzen. In al de bijgelovigheden van het Pausdom opgevoed, was de leerling van Noyon blindelings aan de Kerk onderworpen, met gehoorzaamheid aan haar gebruiken overgegeven *(3)*, en overtuigd dat de ketters de vlammen wel verdiend hadden welke hen verteerden. Het bloed dat toen binnen Parijs stroomde vergrootte nog in zijn ogen de misdaad van de ketterij. Maar schoon van een beschroomde en vreesachtige aard, en welke hij zelf week en kleinmoedig genoemd heeft *(4)*, bezat hij die oprechtheid en edelmoedigheid van hart welke geneigd maken om alles voor de overtuigingen welke men verkregen heeft op te offeren. Tevergeefs was dan ook zijn jeugd over die afschuwelijke tonelen getroffen, tevergeefs verteerden moorddadige vlammen op de plaats de Grève en op het voorplein van de Lievevrouwe-Kerk getrouwe discipelen van het Evangelie, de herinnering aan die afgrijselijkheden moest hem niet beletten eenmaal in dat nieuwe spoor te treden, waar men niets dan gevangenis en schavot scheen te wachten te hebben. Voor het overige vond men reeds in het karakter van de jeugdige CALVIJN trekken die aankondigden wat hij zijn moest. De gestrengheid van de zedenleer maakte in hem een voorbereiding tot de gestrengheid van de Godsdienstleer, en men kon in de scholier van zestien jaar een man herkennen die alles wat hij zou ontvangen hebben in ernst zou opvatten, en die met vastberadenheid van anderen zou verlangen wat hij zelf zeer eenvoudig zou vinden om te doen. Stil en ernstig gedurende de lessen, in het uur van ontspanning aan de vermaken en spelen van zijn medemakkers niet deelnemende, zich afzonderende *(5)* en vol van afschrik voor de ondeugd, berispte hij soms hun ongeregeldheden met gestrengheid, zelfs met enige scherpheid *(6)*. Ook verzekert ons een kanunnik van Noyon dat zijn leerlingen hem de bijnaam van verklikker gegeven hadden *(7)*. Hij was onder hen de vertegenwoordiger van geweten en plicht, zover was het er vandaan dat hij was wat enige lasteraars van hem hebben willen maken. Het bleek gelaat, de doordringende blik van de scholier van zestien jaar, boezemden zijn kameraden reeds meer ontzag in dan de zwarte tabbaard van hun meesters; en die jeugdige Picardiër, van een kleine gestalte en van een vreesachtig voorkomen, die dagelijks op de banken van het college la Marche kwam nederzitten, was er reeds, zonder het te denken, door de ernst van zijn woord en van zijn leven, als een Evangeliedienaar en Hervormer.

(1) Statura fuit mediocri, colore subpallido et nigricante, oculis ad mortem usque limpidis, quique ingenii sagacitatem testarentur. (Bezae, Vita Calvini.)
(2) Cultu corporis neque culto neque sordido sed qui singularem modestiam deceret. (Ibid.)
(3) Primo quidem quum snperstitionibus Papatus magis pertinaciter addictus essem. (CALV. Praef. ad Psalm.)
(4) Ego qui natura timido, molli et pusillo animo me esse fateor. (Ibid.)
(5) Summam in moribus affectabat gravitatem et paucorum hominum consuetudine utebatur. (FL. RAEMUNDI Hist. Haeres. 7, 10.)
(6) Severus omnium in suis sodalibus censor. (BEZAE, Vita Calv.)
(7) Annales de l' Egl. de Noyon, par Levasseur, chanoine, p. 1158.

Het was niet slechts in deze opzichten dat de jonge knaap van Noyon zich boven zijn medemakkers verhief. Zijn grote beschroomdheid belette hem soms de afschrik te openbaren welke de ijdelheid en de ondeugd hem inboezemden; maar hij wijdde toen reeds aan de studie al de kracht van zijn geest en van zijn wil; en zodra men hem zag, kon men de man vermoeden die zijn leven in de arbeid zou verslijten. Hij begreep alles met een onbegrijpelijke vlugheid; hij maakte in zijn studiës snelle vorderingen terwijl zijn schoolmakkers slechts langzaam voortgingen, en hij grifte diep in zijn jeugdig verstand wat anderen na langdurig tijdverloop slechts oppervlakkig leerden. Zo moesten dan ook zijn meesters hem alléén tot hoger orde doen opklimmen en tot nieuwe studiës doen overgaan *(8)*.

(8) Exculto ipsius ingenio quod ei jam tum erat acerrimum, ita profecit ut caeteris sodalibus in grammatices curriculo relictis, ad dialecticos et aliarum quas vocant artium studium promoveretur. (BEZA.)

Onder zijn schoolmakkers bevonden zich de jongelingen DE MOMMOR, die tot de eerste adel van Picardië behoorden. JOHANNES CALVIJN was nauw met hen, vooral met CLAUDIUS bevriend, die later abt van St. Eloi was en aan wie hij zijn verklaring van SENECA opdroeg. Het was in gezelschap van deze jonge edellieden dat CALVIJN te Parijs gekomen was. Zijn vader, GERARD CAUVIJN, Apostolisch beambtschrijver, procurenr fiscaal van het graafschap Noyon, secretaris van het bisdom en opziener van het kapittel *(9)*, was een schrander en bedreven man, die door zijn talenten tot die door de beste families gezochte bedieningen geraakt was, en welke de achting van alle edellieden van het land, en in het bijzonder van de beroemde familie van MOMMOR wist te verwerven *(10)*. GERARD woonde te Noyon *(11)*; hij had een jonge dochter van Kamerijk van een voortreffelijke schoonheid en van een schroomvallige vroomheid, met name JOHANNA LEFRANQ, gehuwd, welke hem reeds een zoon met name KAREL geschonken had, toen zij, de 10de juli 1509, een tweede zoon ter wereld bracht, die de naam van JOHANNES ontving en in de kerk van St. Godeberta gedoopt werd *(12)*. Een derde zoon, met name ANTHONIE, die vroeg stierf, en twee dochters maakten de familie van de procureur fiscaal van Noyon voltallig.

(9) LEVASSEUR, docteur de la Sorbonne, Annales de l'église cathédrale de Noyon, p. 1151. DRELINCOURT, Défense de Calvin, p. 193.

(10) Erat is Gerardus non parvi judieii et cousilii homo, ideoque nobilibus ejus regionis plerisque carus. (BEZA.)

(11) Op de plaats waar thans het huis van het Hert gebouwd is. (DESMAY, docteur de la Sorbonne. Vie de Jean Calvin, hérésiarque p. 30. LEVASSEUR, Ann. de Noyon, p. 1157.)

(12) De lasteringen en de uitsporige vertelsels omtrent de persoon van CALVIJN zijn reeds vroeg begonnen. J. LEVASSEUR, later deken van de kanunniken van Noyon, verhaalt dat toen de moeder van CALVIJN hem ter wereld bracht, "vóórdat het kind geboren was er een menigte grote vliegen, een niet twijfelachtig voorteken dat hij eens een achterklapper en lasteraar worden moest, tevoorschijn kwam." (Annales de la cathédrale de Noyon, p. 1157.) Die ongerijmdheden en alle die van dezelfde soort welke men tegen de Hervormer uitgevonden heeft, weerleggen zichzelf, zonder dat wij ons de moeite geven dat te doen. In onze dagen doen diegenen van de Roomse leraren welke onbeschaamd genoeg zijn om

het wapen van de laster te bezigen, uit die gewone en belachelijke sprookjes een keus, deze niet alle durvende verhalen; maar zij hebben allen dezelfde waarde.

Men wijdt hem aan de Godgeleerdheid toe.

GERARD CAUVIJN, levende in nauwe betrekking met de hoofden van de geestelijkheid en de voornaamsten van de provincie, wilde dat zijn kinderen dezelfde opvoeding als die van de beste families zouden ontvangen. JOHANNES, wie zijn vroeg ontwikkelde talenten hij erkend had, werd met de zonen van het huis MOMMOR opgevoed; hij was bij hen als een van hun en kreeg dezelfde lessen als de jeugdige CLAUDIUS. Het was in deze familie dat hij de eerste beginselen van de letteren en het leven leerde, en hij had dus een verhevener beschaving dan die welke hij bestemd scheen te ontvangen *(13)*. Later zond men hem naar het college van de Capetten in de stad Noyon gesticht *(14)*. Het kind had weinig ontspanning. De gestrengheid, welk een van de karaktertrekken van de zoon was, werd ook in de vader gevonden, GERARD voedde hem gestreng op, JOHANNES moest, van zijn tederste jeugd af, onder de onbuigzame regel van de plicht bukken, hij werd daartoe vroeg gevormd, en de invloed van zijn vader ging dus die van de familie van MOMMOR tegen. CALVIJN, van een vreesachtig karakter en van een enigszins boerse aard, zegt hijzelf *(15)*, door de gestrengheid van zijn vader nog beschroomder gemaakt, schuwde de fraaie vertrekken van zijn beschermers en wenste liever alléén en in de eenzaamheid te blijven *(16)*. Zo vormde zich dan zijn jeugdige ziel in de eenzaamheid tot grote gedachten. Het schijnt dat hij soms naar het dorp Pont-l'Evêque, nabij Noyon, ging, waar zijn grootvader een stulp bewoonde *(17)*, en waar nog andere bloedverwanten, die later uit haat jegens de aartsketter van naam veranderden, toen met vriendelijkheid de zoon van de procureur fiscaal ontvingen. Maar het was aan de studies dat de tijd van de jonge CALVIJN bijzonder gewijd was. Terwijl LUTHER, die op het volk moest werken, als een kind van het volk opgevoed werd, ontving CALVIJN, die vooral als Godgeleerde, als denker moest werken en de wetgever van de vernieuwde Kerk worden, van zijn eerste kindsheid af een vrijgeviger opvoeding *(18)*.

(13) Domi vestrae puer educatus, iisdem tecum studiis initiatus, primam vitae et litterarum disciplinam familiae vestrae nobilissimae acceptam refero. (CALV. Praef. in Senecam ad Clandium.)
(14) DESMAY, Remarques, p. 31. DRELINCOURT. Défense, p. 158.
(15) Ego qui natura subrusticus. (Praef. ad Psalm.)
(16) Umbram et otium semper amavi....latebras captare. (Ibid.)
(17) "Het gerucht is dat zijn grootvader kuiper was." (DRELINCOURT, p. 36. LEVASSEUR, Ann. de Noyon, p. 1151.)
(18) HENRY, Das Leben Calvins, p. 29.

Een geest van godsvrucht openbaarde zich reeds vroeg in het hart van het kind. Een schrijver vermeldt dat men hem toen hij nog jong was wende om in de open lucht, onder de blote hemel te bidden; wat veel toebracht om in zijn hart het gevoel van Gods tegenwoordigheid op te wekken *(19)*. Maar schoon CALVIJN van zijn kindscheid af, Gods stem in zijn hart had kunnen horen, was niemand te Noyon gestrenger dan hij in het waarnemen van de kerkelijke voorschriften. Daarom vormde dan ook GERARD, over die neiging getroffen, het plan om zijn zoon voor de Godgeleerdheid te bestemmen *(20)*. Dit vooruitzicht bracht ongetwijfeld veel toe om in zijn ziel die ernstige vorming, dat godgeleerd karakter te ontwikkelen, welke hem

later onderscheidden. Zijn geest was geschikt om reeds vroeg een sterke indruk te ontvangen en zich van zijn jeugd af met de verhevenste gedachten gemeenzaam te maken. Het gerucht dat hij toen koorzanger was heeft, volgens de getuigenis van zijn tegenstanders zelf, niet de minste grond. Maar zij verzekeren dat men hem, toen hij nog een kind was, bij de processies bij wijze van een kruis, een degen met een kruiselings gevest zag dragen *(21)*. Voorteken van wat hij eenmaal zijn zou, voegen zij er bij. "De Heer heeft mijn mond gelijk gemaakt aan een scherpsnijdend zwaard," zegt de dienaar des Heren bij JESAJA. Men kan hetzelfde van CALVIJN zeggen.

(19) Calvin's Leben von Fischer. Leipzig, 1794. De schrijver haalt het gezag niet aan waarop deze daadzaak rust.
(20) Destinarat autem eum pater ab initio theologiae studiis, quod in illa etiam tenera aetate mirum in modum religiosus esset, (Bezae Vita Calv.)
(21) LEVASSEUR, Ann. de Noyon, p. 1159 et 1173.

De bisschop wijdt hem door de kruinschering.
GERARD was arm; de opvoeding van zijn zoon kostte hem veel, en hij wenste hem onherroepelijk aan de Kerk te verbinden. De kardinaal van Lotharingen was op de ouderdom van vier jaar coädjutor van de bisschop van Metz geworden. Het was toen iets gewoons aan kinderen titels en kerkelijke inkomsten te geven. ALPHONSUS van Portugal was met zijn achtste jaar door LEO X tot kardinaal verheven, en ODET van Châtillon met zijn elfde jaar door CLEMENS VII; later werd de beroemde moeder ANGELICA van Port-Royal met haar zevende jaar tot medehelpster van dit klooster aangesteld. GERARD, die als gelovig Catholiek stierf, was bij de bisschop van Noyon, KAREL DE HANGEST, en bij zijn vicarissen generaal zeer gezien. Daarom gaf de bisschop, nadat de kapellaan van Gésine zijn bediening neergelegd had, de 21ste mei 1521 dit ambt aan JOHANNES CALVIJN, toen bijna twaalf jaar oud. De bekendmaking daarvan aan het kapittel had acht dagen daarna plaats. Daags vóór het feest van het heilig Sacrament, sneed de bisschop op een plechtige wijze het haar van het kind af *(22)*, en met deze ceremonie van de kruinschering trad JOHANNES in de geestelijke stand, en werd hij bekwaam om tot de heilige orden toegelaten te worden en een ambt te bezitten, zonder op de plaatsen zelf zijn verblijf te houden.

(22) Vie de Calvin, par Desmay, p. 31. LEVASSEUR, p. 1158.

Hij verlaat Noyon uit hoofde van de pest.
Dus was CALVIJN geroepen om in zijn eigen persoon, als kind, de ondervinding van de misbruiken van de Kerk van Rome te verkrijgen. Er was in het koningrijk geen gewijde ernstiger in zijn godsvrucht dan de kapellaan van Gésine, en het ernstige kind was misschien zelf over het werk verbaasd dat de bisschop en zijn vicarissen generaal verrichtten. Maar hij eerbiedigde in zijn eenvoudigheid, die hoge personen te zeer om zich de minste argwaan omtrent de wettigheid van zijn kruinschering te veroorloven. Hij bezat die titel sinds twee jaar toen een vreselijke pest Noyon kwam teisteren. Vele kannuniken richtten verzoekschriften aan het kapittel, dat het hun vergund mocht worden de stad te verlaten. Reeds waren vele inwoners door de grote dood getroffen geworden, en GERARD begon met vrees te denken dat zijn zoon JOHANNES, de hoop van zijn leven, in één ogenblik door de gesel Gods aan zijn tedere liefde ontrukt kon worden. De kinderen van MOMMOR gingen te Parijs hun studies voortzetten; dit was al wat de procureur fiscaal ooit voor zijn zoon begeerd had. Waarom zou hij JOHANNES van zijn schoolmakkers scheiden? Hij bood bij gevolg, de 5de augustus

1523, een verzoekschrift aan het kapittel aan, om de jonge kapellaan verlof te verlenen "te gaan waar het hem gedurende de pest zou goeddunken, zonder zijn inkomsten te verliezen, wat hem tot het feest van ST. REMIGIUS werd toegestaan *(23)*." JOHANNES CALVIJN verliet dan het ouderlijk huis toen hij veertien jaar oud was. Men heeft een grote moed in de laster nodig, om zijn vertrek aan andere redenen toe te schrijven en om dus met opzet te honen, een schande welke juist op de begunstigers van beschuldigingen nederdaalt, waarvan de valsheid zo ontegenzeggelijk bewezen is. CALVIJN nam, naar liet schijnt, te Parijs zijn intrek bij een van zijn ooms, RICHARD CAUVIN, die nabij de kerk van St. Germain l' Anxerrois woonde. "Dus de pest ontvluchtende," zegt de kanunnik van Noyon, "ging hij zich deze ergens elders op de hals halen."

(23) Dit is bet wat de priester en vicaris generaal Desmay (*Jean Calvin, hérésiarque*, p. 32) en de kanunnik LEVASSEUR (*Ann. de Noyon*, p. 1160) verklaren in de registers van het kapittel van Noyon gevonden te bebben. Die Roomse schrijvers weerleggen dus de verzinselen of de vergissingen van RICHELIEU en andere schrijvers. Zie de voorrede.

De Hervorming schept nieuwe talen.

Een nieuwe wereld opende zich voor de jongeling in de hoofdstad van de letteren. Hij maakte zich dat ten nut, legde zich op de studie toe en maakte grote vorderingen in het Latijn. Hij maakte zich met CICERO gemeenzaam, en leerde van die grote meester de taal van de Romeinen met een gemakkelijkheid, zuiverheid, en natuurlijkheid te bezigen welke de bewondering van zijn vijanden zelf verwekten. Maar hij vond tegelijkertijd in die taal rijkdommen, welke hij later in de zijn moest overbrengen.

Tot hiertoe was het Latijn de enige geleerde taal geweest. Deze was en is tot op onze dagen de taal van de Kerk geweest; het was de Hervorming die overal de volkstalen schiep of tenminste vrijmaakte. De uitsluitende rol van de priesters had opgehouden; het volk was geroepen om te leren en te kennen. In deze enkele daadzaak bevond zich het einde van de taal van de priesters en de inwijding van de taal van het volk. Het is niet meer tot de Sorbonne alleen, het is niet meer tot enige monniken, tot enige kerkelijken, tot enige geletterden, het is tot de edelman, tot de burger, tot de handwerkman, dat de nieuwe gedachte zich gaat richten. Men gaat aan allen prediken; wat meer is, allen gaan prediken; de wolkammers en de ridders, zowel als de pastoors en de leraars. Er werd derhalve een nieuwe taal vereist, of tenminste het was nodig dat de volkstaal een verbazende verandering, een krachtige vrijmaking onderging, en dat zij, van de gemene gebruiken des levens ontleend, van het vernieuwde Christendom haar brieven van adeldom ontving. Het Evangelie, dat zolang gesluimerd heeft, is ontwaakt; het spreekt, het wendt zich tot de gehele natie, het ontvlamt overal de edelste gezindheden; het opent de schatten des hemels voor een geslacht dat slechts aan de nietige dingen van deze aarde dacht; het brengt de volksmenigten in beweging; het spreekt tot deze van God, van de mens, van het goede en kwade, van de paus, van de Bijbel, van een kroon in de hemel, en misschien van een schavot op aarde. De volkstaal, welke tot nog toe slechts de taal van de kronieken en van de volkszangen geweest was, wordt door de Hervorming tot een nieuwe rol, en bij gevolg tot nieuwe ontwikkelingen geroepen. Een nieuwe wereld begint voor de maatschappij, en een nieuwe wereld vereist nieuwe talen. De Hervorming trok liet Frans uit de windselen waarin het tot hiertoe gehouden was geweest, en deed het de jaren van mondigheid bereiken. Van toen af genoot die taal ten volle die verheven rechten, welke tot de

dingen des geestes en tot de goederen des hemels betrekking hebben, en waarvan deze onder de voogdijschap van Rome verstoken was geweest. Ongetwijfeld vormt het volk zelf zijn taal; het is het volk dat die gelukkige woorden, die figuurlijke en krachtige uitdrukkingen vindt welke aan de taal zoveel kleur en leven geven. Maar er zijn hulpbronnen die niet tot hetzelfde gebied behoren en die niet dan van de lieden van wetenschap kunnen voortkomen. CALVIJN, geroepen om te redetwisten, om te bewijzen, gaf aan de taal verenigingen, overeenkomsten, schakeringen, overgangen en vormen, welke zij vóór hem niet had bezeten.

Reeds begonnen alle deze elementen in het hoofd van de jeugdige leerling van het college la Marche te werken. Dit kind, welke zo vermogend moest zijn om het menselijk hart te besturen, moest dat ook zijn om de taal te beheersen, waarvan het geroepen was zich te bedienen. Het Protestantsche Frankrijk vormde zich later naar het Frans van CALVIJN, en het Protestantsche Frankrijk maakte het verlichtste gedeelte van de natie uit; vanzelf kwamen die families van geleerden en van hoge overheidspersonen voort die zulk een krachtige invloed op de beschaving van het volk uitoefenden; van het ontsproot Port-Royai *(24)*, een van de grote werktuigen welke gediend hebben om het Franse proza en zelfs de Franse poëzie te vormen, en dat, beproefd hebbende om in het Gallikaansche Katholicisme de leer en de taal van de Hervorming over te brengen, een van zijn plannen zag mislukken, doch in het andere slaagde: want het Rooms-Catholieke Frankrijk moest van de Jansenistische en Hervormde tegenstanders komen leren hoe die wapenen van de taal te gebruiken, zonder welke het hen niet kon bestrijden *(25)*.

(24) A. ARNAULD, grootvader van moeder ANGELICA en van al de ARNAULD's van Port-Royal, was Protestant; zie Port-Royal door Sainte-Beuve.
(25) Etude littér. sur Calvin, par M. A. Sayons, Genève, 1839, art. 4. Dit werk is gevolgd geworden door andere over FAREL, VIRET en BEZE.

Vervolgingen en schrik.
Intussen, terwijl dus in het college van la Marche de toekomstige Hervormer van de Godsdienst en van de taal zelf zich vormde, was alles rondom de jonge en ernstige leerling in beweging, zonder dat hij nog enig deel nam aan de grote bewegingen welke de maatschappij schokten. De vlammen die de kluizenaar en PAVANNE verteerd hadden, hadden de schrik in Parijs verspreid. Maar de vervolgers waren niet tevreden; een stelsel van schrik was in geheel Frankrijk in werking gebracht. De vrienden van de Hervorming durfden met elkaar geen briefwisseling houden, uit vrees dat hun onderschepte brieven èn degenen die deze schreven èn degenen aan wie zij geschreven waren aan de wraak van de rechtbanken zouden blootstellen *(26)*. Eén man waagde zich echter om aan de uitgewekenen te Bazel berichten van Parijs en Frankrijk over te brengen, door in zijn wambuis een ongetekende brief te naaien. Hij ontsnapte aan de benden soldaten, aan de ruiterbenden van de verschillende landschappen, aan de nasporingen van de halsrechters en stedehouders, en kwam te Bazel zonder dat het geheimzinnig wambuis doorzocht was geworden. Zijn verhalen vervulden TOUSSAINT en zijn vrienden met schrik. "Het is ijselijk de grote wreedheden die daar plaats hebben te horen verhalen *(27)*!" riep TOUSSAINT uit. Kort tevoren waren twee monniken van ST. FRANCISCUS, door gerechtsdienaren vervolgd, te Bazel aangekomen, waarvan een, met name JOHANNES PRÉVOST, te Meaux gepredikt had en daarna in de gevangenissen van Parijs geworpen was geworden *(28)*. Wat zij van Parijs, van Lyon, waar zij doorgekomen waren, zeiden,

wekte al het medelijden van de uitgewekenen op. "Onze Heer zend daaraan Zijn genade toe!" schreef TOUSSAINT aan FAREL; "ik verzeker u dat ik soms in grote angst en verdriet verkeer."

(26) Il n'y a personne qui ose m'écrire. (Toussaint aan Farel, 4 Sept. 1525. Handschrift van Neuchâtel.)
(27) Ibid.
(28) Ibid., 21 Jul. 1525.

Intussen verloren die voortreffelijke mannen de moed niet. Tevergeefs leiden al de parlementen lagen; tevergeefs kwamen de verspieders van de Sorbonne en van de monniken in de kerken, in de collegies, en zelfs in de huisgezinnen de Evangelische woorden afluisteren welke er konden gesproken worden; tevergeefs namen de krijgsknechten des konings op de wegen alles gevangen wat het zegel van de Hervorming scheen te dragen: die Fransen welke door Rome en dezelfde aanhangers werden in het nauw gebracht en verpletterd, geloofden aan een betere toekomst, en begroetten reeds het einde van die Babylonische gevangenschap, gelijk zij die noemden. "Eindelijk zal het zeventigste jaar, het jaar van de verlossing komen," zeiden zij, "en de vrijheid van geest en van geweten zal ons gegeven worden *(29)*." Maar de zeventig jaren moesten bijna drie eeuwen duren, en het is niet dan na ongehoordé jammeren dat die verwachtingen moesten verwezenlijkt worden. Overigens was het niet van de mensen dat de uitgewekenen iets verwachtten. "Zij die de dans begonnen hebben," zei TOUSSAINT, "zullen niet op weg blijven." Maar zij geloofden dat de Heer "diegenen kende welke hij verkoren had, en zelf zijn volk met kracht zou verlossen *(30)*."

(29) Sane venit annus septuagesimus, et tempus appetit ut tandem vindicemur in libertatem spiritus et conscientiae. TOUSSAINT aan FAREL, 21 Jul. 1525.)
(30) Sed novit Dominus quos elegerit, (TOUSSAINT aan FAREL, 21 Jul. 1525.)

De ridder D' ESCH was inderdaad verlost geworden. Aan de gevangenissen van Pont-à-Mousson ontsnapt, was hij naar Straasburg heen gesneld; maar hij was er niet lang gebleven. "Doe tot Gods eer uw best," had TOUSSAINT terstond aan FAREL geschreven, "dat mijneer de ridder, onze goede meester *(31)*, zo spoedig mogelijk terugkere: want wij overige broeders hebben grote behoefte aan zulk een hoofdman." Inderdaad, de Franse uitgewekenen hadden nieuwe vrees. Zij beefden, dat die twist over het Avondmaal, welke hen in Duitsland zo zeer verontrust had, de Rijn zou overtrekken en nog in Frankrijk nieuwe droefheid zou komen veroorzaken. FRANS LAMBERT, de monnik van Avignon, na te Zurich en te Wittemberg geweest te zijn, was te Metz gekomen; maar men had in hem geen volkomen vertrouwen; men vreesde dat hij de gevoelens van LUTHER zouden medebrengen, en dat hij door nutteloze, "vervaarlijke" twisten, zegt TOUSSAINT, de gang van de Hervorming zou belemmeren *(32)*. ESCH keerde dan naar Lotharingen terug; maar het was om er opnieuw aan grote gevaren blootgesteld te worden "met al degenen die er de eer van JEZUS CHRISTUS zochten *(33)*."

(31) "Indien wij op aarde een meester mogen hebben," voegt hij er bij. (Tossanus Farello. Handschrift van Neuchâtel.)
(32) Vereor ne aliquid monstri alat. (Ibid., 27 Sept. 1525.)

(33) Audio etiam equitem periclitari, simul et omnes qui illic Christi gloriae favent. (Ibid. 27 Dec, 1525.)

Toussaint in hechtenis genomen.

Nochtans was TOUSSAINT niet van die aard om anderen naar de strijd te zenden, zonder zelf er zich heen te begeven, van de dagelijkse omgang met OECOLAMPADIUS verstoken, in het gezelschap van een onbeschaafde priester gebracht, had hij de tegenwoordigheid van CHRISTUS gezocht en zijn moed was toegenomen. Indien hij niet naar Metz kon terugkeren, kon hij dan tenminste niet naar Parijs gaan? Het is waar, de brandstapels van PAVANNE en van de kluizenaar van Livry rookten nog, en scheen al degenen die een geloof aan het hun gelijkvormig bezaten ver van de hoofdstad te verwijderen. Maar indien de colleges en de straten van Parijs door schrik getroffen waren, zo dat niemand er de woorden van Evangelie en Hervorming durfde uit te spreken, was dit geen reden genoeg om er zich heen te begeven? TOUSSAINT verliet Bazel en kwam binnen die muren, waar het fanatisme de plaats van de feesten en van de ongebondenheid had ingenomen. Hij trachtte, terwijl hij in de Christelijke studies voortging, zich met de broeders te verenigen die op de colleges waren en vooral op dat van de kardinaal LEMOINE, waar LEFEVRE en FAREL onderwezen hadden *(34)*. Maar hij kon dat niet lang in vrijheid doen. De tiranni van de commissarissen van het parlement en van de Godgeleerde voerden de opperheerschappij in de hoofdstad, en al wie hun mishaagde werd door hen van ketterij beschuldigd *(35)*. Een hertog en een abt, die ons niet genoemd worden, klaagden TOUSSAINT als ketter aan; en op zekere tijd namen de koninklijke gerechtsdienaars de jonge Lotharinger in hechtenis en wierpen hem in de gevangenis. Van al zijn vrienden gescheiden, als een misdadiger behandeld, gevoelde TOUSSAINT nog levendiger zijn ellende. "O Heer!" riep hij uit, "verwijder Uw Geest niet van mij! want zonder hem ben ik slechts vlees en een riool van zonde." Hij overdacht in zijn hart, terwijl zijn lichaam in boeien gekluisterd was, de namen van al degenen die nog vrij voor het Evangelie streden. Het was OECOLAMPADIUS, zijn vader en "wie zijn werk wij zijn in de Heer *(36)*," zei hij. Het was LEFEVRE, die hij, ongetwijfeld uit hoofde van zijn ouderdom, "onbekwaam achtte om de last van het Evangelie te dragen *(37)*;" ROUSSEL "door wie hij hoopte dat de Heer grote dingen zou verrichten *(38)*;" VAUGRIS, die al de pogingen "van de tederste broeder" aanwendde om hem aan zijn vijanden te ontrukken *(39)*; het was eindelijk FAREL, aan wie hij schreef; "Ik beveel mij aan uw gebeden, opdat ik niet in deze strijd bezwijk *(40)*." O! hoe verzachtten al de namen van die geliefde mannen de smart van zijn gevangenis, dit was hem genoeg want voor het overige was hij ver van te bezwijken. Het is waar, de dood dreigde hem in die stad te treffen waar het bloed van een menigte van zijn broeders als water moest stromen *(41)*; de vrienden van zijn moeder, van zijn oom de deken van Metz en de Kardinaal van Lotharingen lieten hem heerlijke aanbiedingen doen *(42)*..."Ik veracht ze," antwoordde hij; "ik weet dat het een beproeving van God is. Ik wil liever honger lijden, ik wil liever veracht zijn in het huis van de Here, dan met veel rijkdommen te wonen in de paleizen van de goddelozen *(43)*." Tegelijkertijd deed hij een opentijke belijdenis van zijn geloof. "Het is mij een eer," riep hij uit, "ketter genoemd te worden door degenen, van wie leven en leer ik zie dat met JEZUS CHRISTUS strijdig zijn *(44)*." En deze belangwekkende en onverschrokken jonge man tekende zijn brieven: "PETRUS TOUSSAINT onwaardig van Christen genoemd te worden *(45)*."

(34) Fratres qui in collegio Cardinalis Monachi sunt te salutant. (Tossanus Farello, Handschr. v. Neuch.)
(35) Regnante hic tyrannide commissariorum et theologorum. (Ibid.)
(36) Patrem nostrum, cujus nos opus sumus in Domino. (Tossanus Farello, Handsch. v. Neuch.) Deze brief is zonder dagtekening, maar schijnt kort na de verlossing van TOUSSAINT geschreven te zijn, en wijst de gedachten aan welke hem op dit tijdstip bezig hielden.
(37) Faber impar est oneri evangelico ferendo. (Tossanus Farello.)
(38) Per Rufum magna operabitur Dominus. (Ibid.)
(39) Fidelissimi fratris officio functum. (Ibid.)
(40) Commendo me vestris precibus, ne succumbam in hac militia. (Ibid.)
(41) Me periclitari de Vita. (Tossanus Farello.)
(42) Offerebantur hic mihi conditiones amplissimae. (Ibid.)
(43) Malo esurire et abjectus esse in domo Domini....(Ibid.)
(44) Haec, haec gloria mea quod babeor haercticus ab bis quorum vitam et doctrinam video pugnare cum Christo. (Ibid.)
(45) Van zodanig een gehele opoffering van zichzelf en eensgezinde samenwerking als ons de geschiedenis van de Hervorming vooral in Frankrijk vertoont, was iets goeds te wachten. Behaagde bet echter God niet, om in Frankrijk zelve de Hervorming volkomen te doen doorbreken, het voorbeeld werkte heilzaam op andere landen, bijzonder ook op ons vaderland, waar soortgelijke verdrukkingen waren te doorstaan, en waarop de Franse Hervormden zoveel invloed uitoefende. Hoe beschamend voor ons, wanneer wij daarmee de tegenwoordige lauwheid van geest vergelijken, om de duur verkregen voorrechten met zelfopoffering en eensgezindheid tegen onderscheiden soort van belagers te verdedigen. -L.R.

De vervolging verheft zich.

Dus werden er in de afwezigheid van de koning aan de Hervorming steeds nieuwe slagen toegebracht. BERQUIN, TOUSSAINT en meer anderen waren in de gevangenis; SCHUCH, PAVANNE, de kluizenaar van Livry waren ter dood gebracht geworden; FAREL, LEFEVRE, ROUSSEL, een groot aantal andere verdedigers van de gezonde leer waren gebannen; krachtige monden waren sprakeloos. Het licht van de Evangelische dag verduisterde meer en meer, en de onophoudelijk loeiende storm boog, schudde die nog jeugdige boom, welke de hand Gods niet lang geleden op de grond van Frankrijk geplant had, en scheen deze te moeten ontwortelen.

Dood van Du Blet, Moulin en Papillion.

Dit was echter nog niet genoeg. Op de nederige slachtoffers die opgeofferd waren geworden moesten meer aanzienlijke volgen. De vijanden van de Hervorming die in Frankrijk niet geslaagd zijn door van boven te beginnen, waren overgegaan om het werk van beneden aan te vangen, maar met de hoop om de veroordeling en de dood steeds meer te doen klimmen totdat deze de hoogste top zouden hebben bereikt. Deze omgekeerde gang gelukte hun. Nauwelijks was de as, waarmee de vervolging de plaats de Grève en het voorplein van de Lievevrouwe-Kerk bedekt had, verstrooid, of nieuwe slagen werden toegebracht. ANTHONIE DU BLET, die voortreffelijke man, die "handelaar of onderhandelaar" (*negociator*) *(46)* van Lyon, bezweek onder de vervolgingen van de vijanden van de waarheid, met een ander discipel, FRANS MOULIN, zonder dat wij de bijzonderheden van hun dood weten *(47)*. Men ging nog verder; men strekte zijn oogwit nog verder uit; het was een beroemd hoofd, dat men zelf niet kon bereiken, maar dat men in degenen die het dierbaar waren kon treffen.

Het was de hertogin van ALENÇON. MICHAëL D'ARANDE, kapellaan van 's konings zuster, voor wie MARGARETHA al haar overige predikers hun afscheid gegeven had, en die voor haar het zuivere Evangelie predikte, werd het doel van de aanvallen van de vervolgers, en werd met de gevangenis en de dood bedreigd *(48)*. Schier tezelfdertijd stierf onverwacht ANTHONIE PAPILLON, wie de prinses de bediening van eerste requestmeester van de dauphijn opgedragen had, en het algemeen gerucht, zelfs onder de tegenstanders, was dat hij vergiftigd was geworden *(49)*.

(46) Zie bl. 629 00351 in de aantekening (noot 20).
(47) Periit Franciscus Molinus ac Dupletus. (ERASM. Epp. p. 1109.) ERASMUS noemt in deze brief, in juli 1526 aan FRANS I gericht, al degenen die gedurende de gevangenschap van de vorst de slachtoffers van het fanatisme geworden zijn.
(48) Periclitatus est Michaël Arantius. (Ibid.)
(49) "Periit Papilio mon sine gravi suspicione veneni," zegt ERASMUS. (Ibid.)

God redt de Kerk.

Dus breidde zich de vervolging in het koningrijk uit en naderde steeds meer tot MARGARETHA. Nadat de krachten van de Hervorming, te Meaux, te Lyon en te Bazel als in één middelpunt saam getrokken, verstrooid waren geworden, deed men die afzonderlijke strijders welke hier en daar voor haar volhielden, de een na de ander vallen. Nog enige pogingen, en de grond van Frankrijk zal van ketterij gezuiverd zijn. Heimelijke aanslagen, verborgen kunstgrepen volgden op het geschreeuw en de brandstapels. Men zal bij heldere dag de oorlog voeren; maar men zal het ook in de duisternis weten te doen. Indien het fanatisme voor de geringe rechtbank en schavot aanwendt, zal het voor de groten vergif en dolk gereed hebben. De leraren van een vermaard genootschap hebben het gebruik ervan maar al te zeer voorgestaan; en koningen zelfs zijn onder het staal van sluipmoordenaars gevallen *(50)*. Maar heeft Rome te allen tijde SÉIDES gehad, het heeft ook VINCENT'S DE PAULE en FENELONS gezien. Deze aanslagen in de donkerheid en in stilte toegebracht waren zeer geschikt om overal schrik te verspreiden. Bij deze trouweloze gang en bij die fanatieke vervolgingen vanbinnen, voegden zich rampzalige nederlagen van buiten. Een rouwsluier was over het gehele rijk uitgebreid. Er waren geen families, vooral bij de adel, welke tranen niet stroomden over een vader, een echtgenoot, een zoon in de velden van Italië achtergebleven *(51)*, of welk hart niet beefde voor de vrijheid of voor het leven zelf van een van de hare. De grote rampen welke de natie getroffen hadden verspreidden er een zuurdeeg van haat tegen de ketters. Het volk, het parlement, de Kerk, de troon zelf gaven elkaar de hand.

(50) De schrijver bedoelt hier het genootschap van de Jezuïten, wat hij daarom alleen niet noemt, omdat hij zeker vooronderstelt, dat ieder het genoegzaam zal begrijpen. Die het nog niet mocht weten, of eraan mocht twijfelen, leest de *Lettres Provinciales* van PASCAL, waarin in het gemeen de verfoeielijke zedenleer door voorname leden van dit genootschap openlijk geleerd uit onderscheideen van hun schriften duidelijk wordt aangewezen; alsmede een werkje uit het Frans vertaald: *Geheime voorschriften van de societeit van JEZUS* enz. Dordrecht bij BLUSSE EN VAN BRAAM, 1825, vooral de twee aanhangsels over hun *grondregels* en hun *daden*. Een genootschap, welks leden zulke grondregels verdedigd, en anderen zulke daden gepleegd hebben, is ook nu bij de besten schijn zelfs van liefde en verdraagzaamheid niet te vertrouwen, zomin als diegenen die met hen samenspannen. - L. R.

(51) Gaillard. Histoire de Francois 1er, tom. 2, p. 255.

Voornemen van Margaretha.

Was het voor de hertogin van ALENÇON niet genoeg, dat de nederlaag van Pavia haar gemaal had doen sterven en haar broeder in de gevangenis had geworpen? Moest men de fakkel van het Evangelie, met het aangename licht waarover zij zich zo zeer verheugd had, misschien voor altijd uitgeblust zien? de tijdingen van Spanje vermeerderden de algemene smart. Verdriet en ziekte brachten de dagen van de fiere FRANS I in gevaar. Indien de koning gevangen blijft, indien hij sterft, indien de regering van zijn moeder lange jaren voortduurt, is het dan niet met de Hervorming gedaan? "Maar wanneer alles verloren schijnt," zei later de jonge scholier van Noyon, "redt en behoedt God zijn Kerk op een wonderbare wijze *(52)*." De Kerk van Frankrijk die als in barensnood was, moest een tijd van rust hebben vóórdat deze nieuwe smarten onderging; en God bediende zich om haar die te geven van een zwakke vrouw, welke zich nooit volkomen tot voordeel van de Hervorming verklaarde. Zij dacht toen meer om de koning en het rijk te redden, dan om onvermaarde Christenen die echter in haar groot vertrouwen stelden te verlossen *(53)*. Maar onder het gewoel van de dingen van de wereld verbergt God dikwijls de geheimzinnige wegen waardoor hij zijn volk bestuurt. Een edel ontwerp vormde zich in de ziel van de hertogin van ALENÇON. De zee of de Pyreenën over te trekken, FRANS I aan de macht van KAREL V te ontrukken, ziedaar van nu voortaan het doel van haar leven.

(52) Nam habet Deus modum, quo electos suos mirabiliter custodiat, ubi omnia perdita videntur. (CALVINUS in Ep. ad Ro 11:2.)

(53)....Beneficio illustrissimae Ducis Alanconiae. (TOUSSAINT aan FAREL.)

Vertrek naar Spanje.

MARGARETHA VAN VALOIS deed haar plan kennen, en Frankrijk begroette haar met een kreet van erkentelijkheid. Haar grote geest, de achting welke zij zich verworven had, de liefde welke zij had voor haar broeder en die welke FRANS voor haar had, wogen in de ogen van LOUIZA en van DUPRAT sterk tegen haar gehechtheid aan de nieuwe leer op. Allen wendden de ogen naar haar, als de enige persoon welke bekwaam was om het koninkrijk uit het gevaar waarin het zich bevond te redden. Dat MARGARETHA dan zelf naar Spanje gaat, dat zij tot de magtige keizer en zijn dienaren spreekt, en dat zij dat bewonderenswaardig verstand, waarmee de Voorzienigheid haar begaafd heeft, tot verlossing van haar broeder en van haar koning aanwende.

Intussen vervulden zeer verschillende gevoelens de harten van de edelen en van het volk, toen zij de hertogin van ALENÇON zich temidden van de vijandige raadsvergaderingen en van de woeste krijgsknechten van de Catholieke koning zagen begeven.

Ieder bewonderde de moed en de zelfopoffering van die jeugdige vrouw, maar zonder deze te delen. De vrienden van de prinses koesterden voor haar een vrees welke zich maar al te zeer moest verwezentlijken. Maar de Evangelische Christenen waren vol van hoop. De gevangenschap van FRANS I had op de vrienden van de Hervorming ongehoorde gestrengheden doen neerstorten; zijn ontslag, dachten zij, zal er een einde aan maken. Voor de koning de poorten van Spanje te openen, is hetzelfde als die van de geestelijke rechtbanken en van de kastelen te sluiten, waarin men de dienaren van

Gods Woord werpt. MARGARETHA versterkte zich in een voornemen waartoe haar gehele ziel door zoveel onderscheiden beweegredenen zich opgewekt gevoelde:

Nooit kan de hemel mij doen afzien van mijn plan,
Noch ook de hel, hoe zeer haar macht ook samenspan',
Want mijn Verlosser heeft de sleutels van haar poorten *(54)*!

(54) Marguerites de la Marguerite des princesses, t. 1, p. 125.

Haar zwak vrouwenhart was versterkt door het geloof, wat de overwinning over de wereld geeft, en haar besluit was onherroepelijk; men haast te zich om alles voor die belangrijke en gevaarvolle reis in gereedheid te brengen.

De aartsbisschop van Embrun, sinds kardinaal van Tournon, en de voorzitter DE SELVES waren reeds te Madrid om over de bevrijding van de koning te onderhandelen. Zij waren aan MARGARETHA onderworpen, evenals de bisschop van Tarbes, sinds kardinaal van Grammont; de volmacht was in handen van de vorstin alleen. Tegelijkertijd werd MONTMORENCY, later aan de Hervorming zo vijandig, in allerijl naar Spanje gezonden, om een vrijgeleide voor 's konings zuster te erlangen *(55)*. De keizer maakte zwarigheden; hij zei dat het alleen aan zijn ministers behoorde deze zaak te regelen. "Één uur van samenspreking," riep SELVES uit, "tussen uwe majesteit, de koning mijn meester en mevrouw van ALENÇON, zou de onderhandeling meer doen vorderen dan één maand van redewisseling tussen rechtsgeleerden *(56)*."

(55) Mémoires de Du Bellay, p. 124.
(56) Histoire de France, par Garnier, tom. 24.

MARGARETHA, uithoofde van de ziekte van de koning ongeduldig om derwaarts te gaan, vertrok zonder vrijgeleide, met een aanzienlijk gevolg *(57)*. Zij verliet het hof en reisde door Lyon, zich naar de Middellandse zee begevende; maar, terwijl zij op weg was, kwam MONTMORENCY terug, de brieven van KAREL medebrengende welke de vrijheid van de vorstin slechts gedurende drie maanden verzekerden. Zij kwam te Aigues-Mortes aan *(58)*, en het was in die zeehaven dat de zuster van FRANS I het schip beklom dat voor haar in gereedheid gebracht was. Door God naar Spanje geleid, veeleer om nederige en onderdrukte Christenen te verlossen, dan om de machtige koning van Frankrijk van de gevangenschap te bevrijden, vertrouwde MARGARETHA zich aan de baren van diezelfde zee, welke haar broeder na de ongelukkige slag van Pavia als gevangene gedragen had.

(57) Pour taster au vif la voulunté de l'esleu empereur..... madame Marguerite, duchesse d'Alençon, très-notablement accompaignée de plusieurs ambassadeurs.....(Les gestes de François de Valois, par E. Dolet, 1540.)
(58) Jam in itinere erat Margarita, Francisci soror...e fossis Marian is solvens, Barcinonem primum, deinde Caesar-Angustam appulerat. (BELCARIUS, Rerum Gallic. Comment. p. 565.)

Einde derde deel.